Türkler Hakkında GÖRDÜKLERİM ve DUYDUKLARIM

MESÂLİKU'L EBSÂR

Şihabeddin b. Fazlullah
El-Ömerî

SELENGE

ŞİHABEDDİN b. FAZLULLAH
El-ÖMERÎ

Türkler Hakkında GÖRDÜKLERİM ve DUYDUKLARIM

MESÂLİKU'L EBSÂR

Çeviri ve Notlar:
D. Ahsen Batur

Selenge Yayınları
İstanbul - 2014

Selenge Yayınları No: 76
Tarih Serisi: 63

Kapak-Sayfa Düzeni
Selahattin Uslucan

Tashih ve Redaksiyon
Mehmet Efendioğlu

Baskı-Cilt
Step Ajans Matbaacılık
Tel: 0212 446 88 46

ISBN 978-605-4944-02-6

Selenge Yayınları
Ticarethane Sok. No: 41/24 Cağaloğlu-İstanbul
Tel: 0212 514 45 73 Faks: 0212 511 09 35
www.selenge.com.tr
e-posta: selenge@selenge.com.tr

İÇİNDEKİLER

ŞİHABEDDİN B. FAZLULLAH EL-ÖMERİ 7

I. GENEL BAKIŞ 16
Meşhur Göller 16
Halkların Büyük Binaları 17
Ateşgedeler 21
İslam ülkelerine genel bir bakış 25

II. HİNDİSTAN VE TUĞLUKŞAHLAR 28

III. CENGİZ-HAN'IN EVLATLARININ ÜLKELERİNDE 57
Cengiz-han 58
Cengiz-han'ın dini, yasası ve davranış şekilleri 61
Taht Sahibi, Çin'in hâkimi büyük 78
İlhanın ülkesinde 78

IV. TURAN HALKLARI 85
Mâverâünnehr ve çevresindeki 85
Türk ülkelerinde yaşayanlar 85
Harezm 86
Büyük şehirleri 88
Gazne 106
Türkistan 106

V. HAREZM VE DEŞT-İ KIPÇAK 111
Ayn Calut 118
Harezm 128

VI. ANADOLU'DAKİ TÜRK ŞEHİRLERİ 131
Diyar-ı Rum'daki Türk Beylikleri 144
Sülemiş'le ilgili bazı bilgiler 149

Birinci Fasıl 157
Üçüncü Fasıl 161
Dördüncü Fasıl 162
Beşinci Fasıl 162
Altıncı Fasıl 164
Yedinci Fasıl 164
Sekizinci Fasıl 165
Dokuzuncu Fasıl 166
Onuncu Fasıl 167
Onbirinci Fasıl 167
On İkinci Fasıl 168
On Üçüncü Fasıl: 169
On Dördüncü Fasıl 169
On Beşinci Fasıl 170
On Altıncı Fasıl 170
DOĞU MU ÜSTÜN BATI MI 171

İSLAM TARİHİNDE TÜRKLER
(KRONOLOJİ) 176
HAREZMŞAHLAR 231
Gur devletinin kuruluşu ve 275
Sebüktekin hanedanının yıkılışı 275
Dımaşk hâkimi Nureddin Mahmud 280
551 yılından 560 yılına kadar olan olaylar: 280
FAYDALANILAN KAYNAKLAR 430
KARMA DİZİN 433

ŞİHABEDDİN B. FAZLULLAH EL-ÖMERİ

Şeceresi, *Şihabeddin*, Ebu'l Abbas, Ahmed b. Muhyiddin Ebû Zekeriyya Yahya b. Ebu'l Meâli *Fazlullah* b. Ebu'l Fazl el-Mücella b. Cemaleddin Dagcan b. Halaf b. Ebu'l Fazl Nasr b. Mansur b. Ubeydullah b. Adiyy b. Muhammed b. Ebû Bekr Abdullah b. Ubeydullah b. Ebû Bekr b. Ubeydullah es-Salih b. Ebû Seleme Abdullah b. Ubeydulah b. Ebû Abdurrahman Abdullah b. Ömer ibni'l Hattab el-Kureşi el-Adevî *el-Ömeri*'dir ve soyu Hz. Ömer'e dayandığı için el-Ömerî denmiştir.

Kadı, fakih, edebiyatçı ve sır kâtibidir. Yaklaşık bir asır boyunca Mısır ve Suriye'de divan-ı inşâ başkanlığını elinde bulunduran bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen el-Ömerî'nin ailesi Aşağı Mısır'ın Bürüllüs kentine yerleşmiş olmasına rağmen, kendilerini Mısırlıdan çok Suriyeli gördükleri için "Dımaşkî" künyesini kullanıyorlardı.

Babası Kadı Muhyiddin, iki defa Dımaşk sır kâtipliği mevkisinde bulunmakla birlikte Melik Nasır Muhammed b. Kalavun'la ters düşünce görevinden azledildi ve Alaaddin İbnü'l Esîr'in yerine yine aynı sultan tarafından Mısır sır kâtipliği makamına atanıncaya kadar iki yıl evinde oturdu. 1331'de Dımaşk'a naklolunduysa da bir yıl sonra tekrar Mısır'a döndü ve ölünceye kadar orada yaşadı.

El-Ömerî'nin Alaaddin Ali, Bedreddin Muhammed, Ebrekuhî, Muhammed b. Hüseyin el-Fuyî gibi birçok kardeşi vardı. Yazarın elinizdeki ağırlıklı olarak üçüncü cildinin çevirisi verilen 27 ciltlik

Mesâlik el-Ebsâr'a bir zeyl yazan oğlunun adı Şemseddin Muhammed'dir.

El-Ömerî, Dımaşk şehrinde H. 700 yılında dünyaya geldi. Kahire ve Dımaşk'ta aralarında ünlü Kadı ibni Şuhba'nın ve Şeyh Şemseddin el-Isfahanî'nin de bulunduğu zamanın en ünlü hocalarından çeşitli konularda ders aldı ve Şeyh Isfahanî tarafından Şafii mezhebiyle ilgili konularda fetva makamına getirildi.

El-Ömerî'nin bulunduğu mevki, makamının yüceliği, divan kâtipliğindeki emsalsizliği hakkında çağdaşlarının çok övücü sözleri vardır. Örneğin Safedî onun hakkında şöyle der: "Fazilet sahibi, son derece belagatlı ve hafızdır. Edebiyatçıların piridir. Yazışma konusunda yüksek tepelerin Güneşi gibidir. Ormanındaki aslanların reisi, çekemeyenlerinin azılı rakibidir. Tam bir zeka küpü; söz denizinin incisi, inşa sanatının şimşeğidir. Sözleri öyle fasih, öyle beliğdir ki, tam bir insicam sergiler. En derin denizlere dalıp en büyük incileri çıkarmakta ustadır. Söz sanatının emsalsiz bir süvarisidir... Cengiz-han ailesi, Hindistan Türk hükümdarları ve Türklerin tarihini ondan daha iyi bilen birini görmedim".

Yine çağdaşlarından İbni Tagrıberdi, Makrizî ve İbni İyas'ın onunla ilgili çok güzel sözleri vardır.

El-Ömerî, inşa işlerine Dımaşk'ta başladı ve babası Muhyiddin Mısır'da sır kâtipliği görevine atanıncaya kadar bu görevi sürdürdü. Sonra babasıyla birlikte Mısır'a geldi. Buradaki görevi, gelen mektupları sultana okumaktı. Babasının sır kâtipliğinden azledilmesi üzerine tekrar Dımaşk'a döndüyse de, çok geçmeden babası ikinci kez sır katibi olarak atanınca yine Kahire'ye döndü. Görevi yine sultana gelen mektupları okumaktan ibaretti ve Dâru'l Adl (Adalet Bakanlığı Sarayı)nda kalıyordu. Devâdâr Emir Salahaddin Yusuf'la önceleri iyi geçinirken, bir gün aralarına kara kedi girdi ve kendisi ve babası sultanın huzurunda bulundukları bir sırada sultan onun yerine Seyfeddin Buga'yı devâdâr tayin etti.

Şam naibi Emîr Tengiz, 730 yılında Mısır'a gelerek sultandan Alemüddin Muhammed b. Kutub'u Dımaşk'a sır katibi olarak verme-

sini istedi. Sultan, naibin talebini kabul ederek Alemüddin'i sır katibi olarak atadı, fakat el-Ömerî sultana onun Kıptî olduğunu, dolayısıyla sır kâtipliğine getirilmesinin uygun düşmeyeceğini bildirdiyse de, sultan Şam naibinin hatırını kırmamak için atama kararını imzaladı. Şihabeddin el-Ömerî'nin yine itiraz etmesi üzerine sultan onu katı bir biçimde azarladı. Ancak, sultanın bu sözleri onu büsbütün çileden çıkardı ve "Müslüman bozuntusu birini nasıl sır katibi olarak atar, nasıl onun maaşını yükseltirsiniz? Sana hizmet etmeye değmezmiş ve bundan sonra sana hizmet etmek bana haram olsun!" dedi. Sonra sinirli bir şekilde sultanın bulunduğu salonu terk etti. Salonda diğer emîrler de vardı. Hepsi de onun bu sözlerine şaşırmıştı ve sultanın onun boynunu vurduracağına kesin gözüyle bakıyordu. Şihabeddin doğruca babasının yanına gidip, olan biteni anlattı. Babası hayli şaşırdı ve hemen oğlunun hatasını telafi etmek için kolları sıvadı. Sultanın huzuruna girip yer öptü ve oğlunun bağışlanmasını istedi. Sultan, sırf onun hatırı için oğlunu affettiğini bildirdi ve Şihabeddin'in yerine gelen mektupları okuması için diğer oğlu Alaaddin Ali'yi getirmesini söyledi. Babası, Alaaddin'in henüz küçük olduğunu söylediyse de, sultan "Ben onu eğitirim, al getir!" dedi.

Böylece Şihabeddin babası ölünceye kadar evde oturdu. Kardeşi Alaaddin ise sır kâtipliğindeki görevine devam etti. Bir gün Şihabeddin Dımaşk'a gitmesine izin verilmesini isteyen bir dilekçe verdi. Bu dilekçe sultanı öfkelendirdi ve devâdâr Taçar'a onu kale salonuna getirip soymasını, kendi el yazısıyla on bin dinar ödemeyi kabul ettiğini bildiren bir belge imzalamasını, yapmaması halinde kırbaçlanmasını emretti. Şihabeddin'i soyup öldüresiye kırbaçladılar. Sonunda kendi el yazısıyla on bin dinarlık cezayı yazıp imzaladı. Böylece bütün malları müsadere edilirken, Dımaşk'taki mülklerinin de satışına karar verildi. Şihabeddin, elli bin dirhem borç bularak 150 bin dirhemi getirdi, fakat paranın tamamını ödeyemediği için hapse girdi ve böylece altı ay on sekiz gün sonra tuhaf bir sebepten dolayı hem borcundan, hem de hapishaneden kurtuldu.

Olay şöyle olmuştu:

Kâtiplerden biri sultanın el yazısını taklit ederek onun elinin kesilmesi konusunda sahte bir ferman yazmıştı. Şihabeddin sultandan kendisinin affedilmesini rica etti, fakat adam hapse düşmekten kurtulamadı ve serbest bırakılması için dilekçe verdiği güne kadar bir süre hapiste kaldı. Esasen sultanın hiçbir şeyden, onun neden hapsedildiğinden haberi dahi yoktu. Sultan bu olayın sebebini sorduğunda, "Siz bu işin aslını Şihabbeddin b. Fazlulah'a sorun" dediler. Sultan da birini göndererek Şihabeddin'den bu durum hakkında bilgi istedi. Şihabeddin, işin iç yüzünü anlatınca hem kendisi hem de o sahte fermanı yazan kâtip affedildi.

Bu olaydan sonra Şihabeddin Kahire'deki evine gitti. Bir süre sonra yani Şam naibi Tengiz'in öldürülmesinin ardından sultan onu çağırtarak Dımaşk'a Şihabeddin Yahya b. İsmail b. El-Kayseranî'nin yerine sır katibi olarak atadı. Şihabeddin Dımaşk'a varınca İbni Kayseranî tutuklandı, mallarına el konulup, Emîr Tengiz'in bilgisi dâhilinde bir komplo düzenlediği için elinin kesilmesi kararlaştırıldı. Fakat adamın bir şeyden haberi olmadığı için serbest bırakıldı.

Şihabeddin, sultan ölünceye kadar sır kâtipliği görevini sürdürdü. Şihabeddin'in devletle olan ihtilafı sultanın ölümünden sonra da devam etti ve kardeşi Bedreddin Muhammed yüzünden azledilerek, hakkındaki şikâyetler sebebiyle Kahire'ye çağırıldı, fakat kardeşi Alaaddin'in araya girmesiyle tekrar Dımaşk'a gönderildi.

Artık işten el çektirilmiş bir kişi olarak evinde oturuyordu ve kendisine yetecek kadar bir maaş bağlanmıştı. Ancak çıkan kara ölet hastalığı Dımaşk'a da sıçrayınca önce hacca gitmeye karar verdiyse de, sonra fikrini değiştirip ailesiyle birlikte Kudüs'e gitti. Burada amcasının kızı olan hanımı vefat etti. Hanımını defnetti, fakat kendisi de hasta ve bitkindi. Kara ölet ona da bulaşmıştı. Sonunda şiddetli bir ateşle başlayan hastalık yüzünden orada hayatını noktaladı. Aşağıda kendisine ait olan şu beyit onun nasıl bir hayat yaşadığını göstermek için yeterlidir.

ايام عمري ما اقمت بطيبة اما سواه **فانني** لم **احسب**

Olmadı ağız tadıyla geçen bir gün ömrümde
Onun dışında geriye benim için ne kaldı ki!

Sultan, onun ölümünün ardından oğlu Kadı Bedreddin Muhammed'i sır katibi ve inşa divanı reisi olarak atadı.

Yazar, eserindeki bilgileri nasıl topladığını şu şekilde anlatmaktadır: "Bir insandan kendi memleketi hakkında bilgi alıyor, sonra bir başkasına, daha sonra yine bir başkasına soruyor ve bunların anlattıkları arasında bir çelişki yoksa, o bilgiyi güvenilir bilgi olarak alıyordum. Eğer anlattıkları birbirini tutmuyorsa, bu defa ikisinin ittifak ettikleri bilgiye güveniyordum. Fakat üçünün söyledikleri birbirini tutmuyorsa, o zaman o bilgiye itibar etmiyordum. Eğer birinden bir bilgi almışsam, bir süre onu unutuyor, daha sonra aynı kişiye aynı konuyu tekrar soruyor ve şayet ilk söylediği şeyi yine aynen tekrar ediyorsa, o bilgiyi alıyordum. Ancak, ilk söylediği ile daha sonraki sözleri arasında fark varsa, itibar etmiyordum."

Eserleri:

Şihabeddin b. Fazlullah el-Ömeri bu kısa ömrüne (H. 700-749) rağmen pek çok önemli esere imza atmıştır.

1. *Mesâliku'l Ebsar fî memâlik'il-emsâr* (مسالك الابصار في ممالك الامصار). Özellikle Türklerle ilgili 3. cildinin büyük kısmını oluşturan elinizdeki çevirinin ait bulunduğu bu eseri, tarih, coğrafya, edebiyat, astronomi, tıp, sosyoloji vs. konularında yazılmış büyük bir ansiklopedidir. İbni Fazlullah el-Ömerî'nin h. VIII. Yüzyılda kaleme aldığı bu eseri, Memluklu sultanları döneminde kaleme alınmış en önemli çalışmalardan biridir. Yazarın bu eserinin bazı bölümleri çeşitli Batı dillerinde tercümeleriyle birlikte yayınlanmıştır. Örneğin Quatremere, elinizde çevirisi bulunan 3. cildin önemli bir kesimini notlarla birlikte Fransızcaya çevirerek yayınlamıştır. Eser, 27 cilt halinde Kahire'de basılmıştır.

2. *Et-ta'rif bi'l-mustalahi'ş-şerîf* (التعريف بالمصطلح الشريف). Divan yazışmaları konusunda kaleme alınmış bir el kitabıdır. İnşâ işlerinde uzun süre görev yaptıktan sonra yazarın tecrübelerini aktardığı bir çalışmadır. Memluk devletinde el-Ömerî'den sonra divanda görev

yapanların yastık altı kitabı olmuştur. Kalkaşandî, bu eser için "bu sahada yazılmış en önemli bir başucu kitabıdır" demiştir.

3. *Memâliku ubbâd es-salîb* (ممالك عباد الصليب). El-Ömerî, bu kitabında o çağda yaşayan Frenk hükümdarlarını anlatmaktadır. Bunları da hapishane arkadaşı Cenovalı Balaban'dan dinlediklerine dayandırarak yazmıştır. Eserde özellikle Fransa ve Almanya ile onların sosyo-politik durumlarından söz edilmekte, ayrıca bunduk adlı silahtan, İtalyanlardan ve Cenovalılardan bahsedilerek onların Müslümanlarla olan ilişkilerine ışık tutulmaktadır. Bu eser Roma'da 1883 yılında İtalyanca çevirisiyle birlikte yayınlanmıştır.

4. *Nüzhetü'l kâfîye fî ma'rifeti'l kitâbe ve'l-qâfiye* (نزهة الكافية فى معرفة الكتابة والقافيه). Birisi Leipzig 493'noda kayıtlı, diğeri Flasher'in kütüphanesinde olmak üzere iki nüshası mevcuttur.

5. *Dem'atu'l bâki ve yakzatu'ş-şâki* (ev es-sâhir) (دمعة الباكى ويقظة الشاكي او الساهر). İrlanda kütüphanesinde bir nüshası mevcuttur. Eserin sonunda el-Ömerî'nin el yazısıyla yazılmış şu satırlar yer almaktadır: "Bunları benim ağzımdan Mevlânâ Şeyh Hafız ... Ebu'l Hayr Said b. Abdullah eh-Dehli el-Hanbeli - Allah ona uzun ömürler versin, - ve Şeyh Berhaneddin İbrahim b. Kemaleddin Muhammed b. Nasru'l Ensari benim Kasyun'daki evimde 745 yılı Safer ayının yedisine tekabül eden Cumartesi günü dinlediler. Bu eseri Ahmed b. Yahya b. Fazlullah el-Ömerî - Allah onun günahlarını affetsin, - yazmıştır."

6. *Zehebiyyetü'l-asr* (ذهبية العصر). İslam dünyasının doğu ve batı kesimindeki şairlerinin hayat hikâyeleri ve eserlerinden bahseden bir çalışmadır. El-Ömeri, Mesâlikü'l Ebsâr adlı eserinde bu kitabının yazdığı son kitap olduğunu belirtmektedir. Fakat bu eserden ancak beş varak günümüze yetip gelmiştir ve o da Tunus'taki Eski Eserler Kütüphanesi'nin sahibi Şeyh Ali el-Aselî'nin elindedir.

7. *Sabâbetü'l-müştâq* (صبابة المشتاق). Hz. Peygamber'le ilgili methiyeleri içermektedir.

8. *Eş-şeteviyyât* (الشتويات). Kış mevsiminde kardeşlerine yazdığı mektupları içermektedir. Eserin bir nüshası Leiden 351, İstanbul Üni-

versitesi kütüphanesi 1144 no.lu kayıtla, Arapça Elyazmaları Enstitüsü no. 498'de bulunmaktadır.

9. *Ed-da'vetü'l-müstecâbe* (الدعوة المستجابة). (Keşfü'z-zünûn, 2/1968)

10. *Sefretü's-sefere* (سفرة السفرة).(Keşfü'z-zünûn, 2/992).

11. *Nefhatu'r-ravz* (نفحة الروض). (Keşfü'z-zünûn, 2/1968).

12. *Favâdilu's-semer fî fadâil-i âl-i Ömer* (فواضل السمر في فضائل ال عمر). Kendi ailesi ve soyuyla ilgili kaleme alınmış dört ciltlik bir eserdir. Fakat henüz bulunamamıştır.

13. *Ed-dürerü'l-ferâid* (الدرر الفرائد). İbni Hakan'ın "Kalâidu'l 'ıkbân fî mehâsini'l a'yân" adlı eserinin özetidir. Hükümdarlar, vezirler, kadılar, âlimler, şairler ve edîblerle ilgili anekdotlar içermektedir.

14. *Ed-dâiretü beyne Mekke ve'l-bilâd* (الدائرة بين مكة والبلاد).

15. *Tezkiretü'l hâtır* (تذكرة الخاطر) (Keşfü'z-zünûn, 1/268).

16. *Hüsnü'l vefâ limeşâhiri'l-hulefâ* (حسن الوفا لمشاهير الخلفاء) (Keşfü'z-zünûn, 1/668).

17. El-Cevâhir el-mültekata (الجواهر الملتقطة). El-Ömerî'nin inşâ yazışmalarından örneklerin yer aldığı bir eserdir.

* * *

Hayat hikayesinden de anlaşılacağı gibi, el-Ömerî, Mısır ve Suriye'nin dışında bir yere gitmemiştir. Dolayısıyla onun Deşt-i Kıpçak'a ve hatta Kafkaslara seyahat ettiği şeklindeki bazı yanlış görüşlerin gerçekle ilgisi yoktur. Onun Hindistan'daki Tuğluk Şahlar, Cengizîler, Orta Asya, Harezm, Deşt-i Kıpçak ve Anadolu Türkleri hakkında verdiği bilgiler kendinden önce yazılmış coğrafya kitaplarından, o bölgelere seyahat edenlerden bizzat dinlediklerinden ibaret bilgilerdir. Fakat özellikle Mısır ve Suriye'deki Memluk Türkleri hakkında yazdıklarının çoğu bizzat şahit olduğu olaylardır. Ne de olsa yaklaşık bir asır boyunca Memluk Devleti'nde sır kâtipliği gibi çok önemli makamı elinde tutan bir ailenin çocuğudur. İhtimal bizzat gördüklerinin dışında, babasından dinlediği olaylar da vardır. Biz elinizdeki esere "Türkler Hakkında Gör-

düklerim ve Duyduklarını" adını verirken, Mısır ve Suriye'de bizzat gördüklerini ve diğer Türk ülkeleri hakkında güvenilir kişilerden işittiklerini kastettik. El-Ömerî'nin eserinin bu kısmının çevrilip yayınlanması bazı akademisyenler ve okuyucular tarafından uzun zamandır bu âciz bendeden rica edilmişti. Biz de onları kırmamak için bu işe giriştik. Esasen el-Ömerî'nin diğer tarihçilerden farkı, Türklerin sosyal yaşantılarına çok geniş yer ayırmasıdır. Dikkat edilirse Türkler hakkında yazılan kitapların çok büyük bir kısmı hep onların fetihlerinden, savaşlarından, vurdu-kırdılarından söz eder, fakat bu milletin sosyal hayatına pek değinmezler. Örneğin Emîr Timur'un hayatını yazan Şerefüddin Ali Yezdi, Nizameddin Şami ve İbni Arabşah'ta Timur'un savaşlarının hikâyesinden başka hemen hemen bir şey bulamazsınız. İbni Tagrıberdi bu konuda kısmen istisna sayılabilir. Çünkü özellikle Mısır'da Memluk Türklerinin sosyal yaşantılarından önemli kesitler sunmaktadır. El-Ömerî'nin Türk Tuğluk Şahlar hakkında verdiği bilgiler özellikle çok değerlidir. Tuğluk Şahlar Hindistan'da kurdukları devlette tesis ettikleri sosyal kurumları, devlet yönetim şeklini ve gelenekleri Orta Asya'dan taşıdıklarına göre, bunları bir noktada Orta Asya Türk sosyal yaşantısının yansımaları olarak kabul etmek gerekir.

Biz, bu eserin hem Türklerin sosyal yaşantılarının aydınlanmasına katkıda bulunacağına, hem de umumî Türk tarihine önemli bir katkı sağlayacağına inanıyoruz. Bu tür eski eserlerin notlandırılmadan yayınlanmasının pek az yarar sağlayacağını bildiğimiz için, elimizden geldiğince muğlak noktaları aydınlığa kavuşturmak amacıyla yer yer notlar koyduk. Bu notların sorumluluğu tarafımıza aittir. Göze çarpan yanlışlarımız tespit edilerek tarafımıza bildirilirse, eserin daha sonraki baskılarında bu uyarılar mutlaka dikkate alınacaktır. Çünkü biz, yazdığımız, çevirdiğimiz ve yayınladığımız eserlerin tenkit edilmesinden gocunmaz, aksine ziyadesiyle memnun oluruz. Yüce Yaratıcı'nın dışında kimse kusursuz değildir.

D. Ahsen Batur

1.
GENEL BAKIŞ

Meşhur Göller

Yeryüzünün mamur bölgelerindeki meşhur göllere gelince, biz bunları doğuda ve batıda yer alan göller olarak iki gruba ayırıyoruz.

Doğu kısmındaki meşhur göller şunlardır:

Birincisi, Ekvator çizgisinin dışında kalan Kumur Adası'ndaki Kimama Gölü'dür. Suyu tatlıdır. İkincisi, Çin'deki Atraga Gölü'dür. Suyu tatlıdır. Üçüncüsü Hindistan'daki Serenk Gölü'dür ve suyu tatlıdır. Dördüncüsü Haytalların [Eftalitlerin] topraklarındaki Sukran Gölü'dür. Doğu Karakurum'un kuzeyindedir ve suyu tatlıdır. Beşincisi Buhara Gölü'dür (?) ve suyu tatlıdır. Altıncısı Harezm Gölü'dür, ama suyu tuzludur. Yedincisi Tihame Gölü'dür. Türklerin ülkesindeki Etkeş (انكش) nehri ona dökülür.[1] Sekizincisi Sicistan'daki Zereh Gölü'dür ve tuzludur.

---

[1] Burada ya bir atlama ya da bir müstensih hatası söz konusu. Çünkü Tihame Arabistan'da bir bölgenin adıdır ve orada Etkeş adında bir nehir yoktur. Eğer Etkeş adlı bir nehrin Harezm Gölü'ne yani Aral Gölü'ne döküldüğü söylenmek isteniyorsa, hiçbir yerde Etkeş adında bir nehre rastlayamadık. Kaldı ki Tihame'deki göller önemsenmeyecek kadar küçük göllerdir. Çok büyük ihtimalle Hazar Gölü [Denizi] yerine yanlışlıkla Tihame Gölü yazılmış ve Etkeş

Batı kısmındaki meşhur göller ise şunlardır:

Birincisi, Nil'in üç gölüdür. Nil'in yukarı akımlarında iki göl vardır ve Nil bunlardan birincisine dökülür. Sonra onların daha aşağısında yer alan üçüncü göl gelir ki, biz ona Batîha deriz. İkincisi Fuyum Gölü'dür.[2] Onu burada zikretmemizin sebebi suyunu Gana'nın arka tarafında nehrin Sudan'da akan kısmından alıyor olmasıdır. Suyu tatlıdır. Bu iki gölün suyunu Nil'den almasına rağmen tatlı olduğunu söylemeye gerek duymadık. Çünkü göllerin yer aldığı bölge suda bir değişiklik yapmadığı gibi, tadını da bozmamıştır. Üçüncüsü Zakun Gölü'dür. Suyunu Mağrib boyunca akan bir dağ nehrinden alır...

"Ma'rifetü eşkâli'l ard" adlı eserin[3] sahibi şöyle der: "Hübeyr kumluğu dağlık Tayyi' bölgesinin arkasından başlayarak doğuda denize kadar uzanır ve aynı dağlık bölgenin arka tarafından Mısır, sonra Nuba topraklarına ulaşır ve beş günlük bir yoldan sonra Okyanus'a vasıl olur. Bir damarı Kadisiyye'den Bahreyn'e ulaşır ve onu geçtikten sonra Huzistan ve Fars'ın doğusundan Sicistan'a, oradan doğu istikametinde Merv'e varır ve Ceyhun'u atlayarak Harezm bozkırına vasıl olur. Harlukların ülkesini yalayarak doğu istikametinde Çin ve Okyanus'a ulaşır..

Halkların Büyük Binaları

Yeryüzünün tuhaf şeylerine gelince, bunların en başında yıldızlara tapanların tâzim ettikleri binalar gelir. Bu binaların sayısı yedidir. İnsanlar, bu binaların her birini yedi yıldızdan birini temsil eden tapınak olarak görürler. Çünkü onlara göre yıldızlar konuşan canlı varlıklardır ve dünyada olan her olayla ilgili olarak Allah'ın emriyle yörüngelerinde dolaşırlar. Bu yüzden kendilerine faydaları dokunsun diye onlara kurbanlar sunuyorlardı. Ancak, bu yıldızların gündüz ortada

---

de Hazar Denizi'ne Türkmenistan tarafından dökülen Etrek veya Atrek nehri olsa gerektir. Çünkü Türklerin ülkesiyle Tihame'nin ne o dönemde, ne de daha öncesinde hiçbir yakınlığı söz konusu değildir.

[2] Şimdiki Nijer Gölü.

[3] Yani İbni Havkal'ın *Kitab-u sûreti'l arz* adlı eseri.

görünmediğini, gece belli saatlerde gözden kaybolduğunu görünce, onların heykellerini diktiler ve bu heykeller büyürse üst kısımları istedikleri gibi hareket edebilsin diye onlar için binalar ve tapmaklar yaptılar. Nitekim Kur'an'da da onların bu konuyla ilgili sözleri için "*Bizi sadece Allah'a yaklaştırsınlar diye dua ediyoruz*" buyrulmaktadır.[4]

Ziyaret edilen bu binaların sayısı yedidir.

Birincisi Beytü'l Haram'dır ki, Zuhal'a (Satürn) tapınanlar onu ziyaret ederlerdi. Eğer amaçları yalnızca Beytü'l Haram'ı tâzim için ziyaret etmekse, bunda şaşılacak bir şey yok. Çünkü İslam döneminde ve hatta İslam'dan önce dahi insanların büyük bir kısmı sık sık onu ziyaret etmektedir. Bu yüzden Allah onu uzun ömürlü kılmış ve kıyamete kadar ayakta kalmasını murat etmiştir.

İkincisi, Isfahan dağının tepesindeki Fars tapınağıdır. Tapmakla dağ arasında üç fersah mesafe vardır. Oraya Jüpiter yıldızına tapanlar ziyarete gelirlerdi. Sonra Yestaşif Mecusîliği kabul edince bir ateşgede yaptırdı. Mecusîler bu ateşgedeye saygı duyarlar.

Üçüncüsü, Hindistan'daki Mendersan tapınağıdır. Burayı Merih'e tapanlar ziyaret ederlerdi. Ebû Ubeyd el-Bekrî,[5] bu binada anlatılamayacak kadar itici ve çekici taşların bulunduğunu, isteyenin bunu araştırabileceğini belirtmektedir.

Dördüncüsü, Kavusân tapınağıdır. Kıral Kâvus tarafından Fergana'da yaptırılmıştır. Buraya Güneş'e tapanlar ziyarete gelirlerdi. Ebû Ubeyd el-Bekrî, binanın Mûtasım tarafından yıktırıldığını ve bunun tuhaf bir hikâyesi olduğunu anlatır.

---

[4] Zümer sûresi, 3.

[5] Ebû Ubeyd Abdullah b. Abdilaziz b. Muhammed el-Bekrî. Hicrî beşinci yüzyılda el-Mesalik ve'l-memâlik adlı iki ciltlik coğrafya kitabını yazmıştır, fakat bazılarının zannettiği gibi eserinde söz ettiği ülkelerin hiçbirini görmemiş ve gezmemiştir. Aksine kendisinden önce yazılan kitaplardan faydalanarak bir masabaşı çalışması ortaya koymuştur. Eserine akla mantığa tamamıyla ters düşen bilgileri de rahatlıkla almıştır. Bunları bir yana bırakırsak, eserinde verdiği bilgiler kendinden öncekilerin bir tür özeti durumundadır.

Beşincisi, Gumdân tapınağıdır. Dahhak[6] tarafından San'a şehrinde bina edilmiştir. Venüs'e tapanlar ziyaret ederlerdi. Osman b. Affan

---

[6] Dahhak: İslam Ansiklopedisi'nde Dahhak hakkında verilen bilgi kısaca şu şekildedir: İslâmî kaynaklarda Dahhâk olarak geçen kelime Avesta'da Azi Dahâka, Pers literatüründe Azdahâ, Pehlevî metinlerinde Az[i] dahâg, Ermenice'de Azdahak şeklindedir. Avesta'da az i (ortak Hint-İranca'da ahi) "yılan" veya "ejder" anlamında kullanılır. Bu kelimenin Latince'deki anquis ile akraba olduğu anlaşılmaktadır. Aynı kelime Sanskritçe ve Sırpça'da az, Ermenice'de iz, Polonya dilinde vaz, Grekçe'de ise ekhis şeklindedir.

Dahhâk kelimesinin Sanskritçe'de "köle" anlamında dasa, Persçe'de "düşman" anlamında dahadan geldiği ileri sürülmektedir. Bununla birlikte genellikle dahhâkın "insan" anlamına geldiği ve Sanskritçe kökenli olduğu kabul edilmektedir. Geleneksel Ön Asya folklorunda Dahhâk tarihî ya da mitolojik bir şahsiyet olarak ortaya çıkar. Meselâ Fars literatüründe ve folklorunda Dahhâk bir Arap kralıdır, Dieulafoy'a göre Zoak adında Suriyeli bir prenstir. Arap geleneğinde Asurbanipal olarak görülür. Dahhâk'ın lakabı olan Baevaraspa kelimesi Şehname'de Biyâresb, Şerefnâme'de Bîveresb olarak geçer. İran folklorunda büyük bir hayvan şeklinde tasvire dilen Dahhâk bazan yılan, bazan da aslan olarak düşünülür. Nevruz, Azi Dahhâk'in öldürülüşünün kutlanışını ifade eder. Bazı söylentilere göre Dahhâk'ın iki omuzunda çıban, kimilerine görede yılanlar vardır. Yılanlar ancak insan beyniyle beslendiğinden Dahhâk hergün insan beyni yerdi. Bumitos kahramanını, Hint-İran kavimlerinin birbirinden ayrılmadığı dönemlerde İranlılar, semavî suları tutarak kuraklığa yol açan ve açlığa sebep olan, sonunda Rig Veda'daki İndra ve Vritra mitinde olduğu gibi bir kahraman tarafından yenilgiye uğratılan canavar olarak düşünmüşlerdi.

Dahhâk motifi Hint-İran ortak mirasının eski bir ürünü ise de ona ait en erken referanslar Avesta'da bulunur. Öte yandan Bûndahişn, Pehlevî Rivâyât Denkard, Şehname gibi geç döneme ait eserlerde de bu motifin işlendiği görülür; ne var ki bunlar otantik durumdan uzaklaşmış anlatımlardır.

Avesta'ya göre Dahhâk üç ağızlı, üç başlı, altı gözlü, çirkin, çok güçlü, şeytanımsı bir ejder-canavardır. Avesta'da Dahhâk'ın Babilonya'da Arduui Sûrâ'ya tapan biri olduğu söylenir. Bûndahişn'e göre Dahhâk Babel'de bir mekân yaptırmıştır. Denkard'da Dahhâk'ın dünyayı yok edecek bir ırk olarak Araplar'dan geldiği, büyü ile Babel'de olağanüstü işler yaptığı, bu işlerle halkı putperestliğe davet ederek onları baştan çıkarmaya çalıştığı ve Ferîdun tarafından yenilgiye uğratıldığı anlatılır. Pehlevî metinlerine göre Dahâg, "hak Mazdacı din"in muhalifi olarak "bâtıl din"in kurucusu ve yayıcısıdır.

tarafından yıktırılmıştır. Şu anda yerinde bir göl vardır. Temelleri büyük bir dağ gibi durmaktadır. Yemen'e sürülen vezir İsa b. Cerrah orada bir mezar kazdırmış ve üzerine bir çeşme yaptırmıştır..

Altıncısı, Çin'in yukarı kesimlerindeki bir tapınaktır. Amur b. Sevbel b. Yafes b. Nuh yaptırmıştır. Genellikle Merkür'e tapanlar ziyaret eder, ama diğer yedi yıldıza tapanlar da gelirler. Tamamı yedi binadır. Her binada yedi ocak, her ocağın karşısında da yirmi bir yıldızdan herhangi bir yıldızı temsilen bir tasvir bulunur. İddialarına göre bu tasvirlerin bazı gizemleri varmış.

Yedincisi Nubihar tapınağıdır.[7] Hintli Menuşehr tarafından Belh şehrinde yaptırılmıştır. Aya tapan Sâbiiler ziyaret ederler. Binanın bakım işiyle görevli kişiye "bermek" derlerdi. Persler hem tapınağa hem de "bermek"e saygı duyarlardı. Kuruluş olarak en yüksek binalardandı; yeşil ipekle kaplıydı ve üzerinde ipek şeritler bağlı sırıklar bulunurdu. Her bir şerit yüz zirâ uzunluğundaydı. Söylendiğine göre bir defasında rüzgar bu şeritlerden birini elli fersah mesafeye atmış.

Denkard'da bâtıl dinin ve gayri meşrûluğun yeryüzüne getirilmesine aracılık edenin Dahhâk olduğu söylenir; böylece o insanları fesada sürüklemiştir.

Bu tapınak ilk başkta Buddistler tarafından Belh'te kurulmuştur, İbnü'l Fakih de Nubihar'ın Buddistler tarafından kurulduğunu kaydetmektedir. Mesudi Muruc ez-Zeheb adlı eserinde tapınağın Menuşihr tarafından Ay adına bina edildiğini kaydetmektedir, ama Bartold bu tapınağa bakma görevini üstlenen Bermekîlerin Sâsânî soyundan oldukları ve tapınağın da Pers hükümdarlarından birisi tarafından yaptırıldığı iddiasının yalnızca kasıtlı uydurulmuş bir efsaneye dayandığını belirtmektedir. Rivayete göre Zerdüşt bir Turanlı tarafından bu tapınakta öldürülmüştür. Belazuri, bu tapınağın Muaviye zamanında yıktırıldığını belirtmektedir. Nevbahar tapınağında Bermeklik yani bir noktada Nevbahar şerifliği çok önemli bir makamdı. Çünkü Hindistan , Çin ve Kabil hükümdarları burayı ziyaret ve haccederler; Bermek'in yani baş rahibin elini öper, çok önemli hediyeler verirlerdi. Çin'de Zerdüştîlik hiçbir zaman olmadığına göre, Çin hükümdarlarının Nevbahar'ı ziyaret etmeleri Buddizmden kaynaklansa gerektir. Daha sonra Nevbahar'ı Zerdüştîlik döneminde ziyaret edenler kervanına Pers hükümdarları ve Persler de katıldılar ve hatta Birûnî'nin kaydına göre Harezm hükümdarları da Nevbahar'ı ziyarete geliyorlardı. Kâbe Müslümanlar için ne ise, Nevbahar da Zerdüştizm döneminde ateşperestler için aynı şeydi.

Bu da binanın ne kadar yüksek olduğunu gösterir. Nubihar'ın kapısı üzerinde Farsça olarak şu cümle yazılıymış: "Suraşef dedi: Hükümdarların kapıları üç şeye muhtaçtır: Akıl, sabır ve para." Sonra ülke Müslümanların eline geçince, bu yazının altına Arapça olarak şöyle yazdılar: "Suraşef yalan söylemiş. Hür kişi bu üç şeyden birine sahipse sultanın kapısına gitmemeli."

Ateşgedeler

Ateşgedelere gelince, bunlardan ilk bahseden kişi Efridun'dur. Çünkü o ateşin ışık saçan yıldızlardan koptuğunu iddia etmiştir. Işıkta hayat vardır. Onlara göre ışık her canlının kaynağı, her şeyin başlangıcıdır. Çünkü ışıklı şeyler hayvanları kendisine çeker. Kelebek gece kendisini bu ışığın üzerine atar. Vahşi hayvanlar, kuşlar ve balık lamba ışığıyla avlanır. Balık gece kayıktaki ateşi görünce sudan çıkar. Basra'da balık gece avlanır. Sudan fırlayarak kendini teknenin ortasına ve çevresine konulan lambaların üzerine atar. Mecusilerin ateşin hayvanları kendisine çektiği görüşü doğru değildir. Çünkü hayvan gece yolculuk etmediği için uyur, ama bir ışık görünce ortalığın aydınlandığını sanarak ona doğru atılır. Her ne ise biz burada onların görüşleri ve karşı görüşler konusuna girmeyeceğiz.

Meşhur ateşgedelerin[8] sayısı beştir. Birincisi Tus'tadır. İkincisi Buhara'dadır ve Efridun tarafından yaptırılmıştır. Üçüncüsü Fars'taki Darabgird'dedir. İddiaya göre Zeraduşt Perslerin peygamberiydi.[9]

Ateşgede, ateşe tapınılan tapınak. Ateşgide ise, ateşe tapan, mecusi anlamındadır.

El-Ömeri'nin "Zeraduşt Perslerin peygamberiydi" cümlesinin gerçekle hiçbir ilgisi yoktur. Çünkü Zerdüşt her şeyden önce bir peygamber değildi. Richard Frye da onu bir filozof olarak nitelemektedir. Zira Zerdüşt'ün geliş şekli peygamberlerin geliş şekline hiç benzemez. Bir defa peygamberler mensup oldukları topluluklara peygamber olarak gönderilmişlerdir. Zerdüşt ise mensup olmadığı bir topluluğun içinde ortaya çıkmıştır. Peygamberler, içinde yaşadıkları toplumu Allah'a imana davet eder, kabul etmedikleri takdirde Allah tarafından mucizeler ve kitapla desteklenir. Zerdüşt ise daha ortaya

çıkarken koltuğunun altında yazılı bir tomarla gelmiştir. Peygamberler, yüzlerini gönderildikleri topluma mensup insanlardan gizlemezler. Zerdüşt ise ilk ortaya çıkışında yüzü kapalı olarak gelmiştir. Dahası, Zerdüşt'ün doğduğu yer kadar, tebliğini yaptığı topluluk ve yaşadığı yer konusu dahi aydınlığa kavuşturulamamıştır. Bugün Perslerin Pers, Kürtlerin Kürt, Zazaların Zaza peygamberi olduğunu iddia ettikleri Zerdüşt, esasen bu halkların hiçbirine mensup değildir.

Bazı araştırmacılar Zerdüşt'ü tamamıyla hayali ve efsanevi bir kişilik olarak kabul ederler. Ancak, onun gerçek bir kişilik olduğunu iddia edenler de Zerdüşt'ün bir şaman mı, yoksa bir kahin mi, yahut siyasetçi mi, aristokrat mı veya mistik ve filozof mu, yahut bir peygamber mi olduğu konusunda hemfikir değillerdir.

Zerdüşt'ün doğum tarihi gibi ölüm şekli de ihtilaflıdır. Ölümüyle ilgili rivayetler birbirini tutmaz. Güya bir gün ibadet ederken istiğrak halindeyken ölmüş veya gökten inen bir ateşle hayatını noktalamış. Bir başka rivayet ise 77 yaşına geldiğinde Turlardan (yani Turanlılardan) biri tarafından Belh tapınağında ibadet ederken öldürülmüş. "Perslere göre Zerdüşt'ün doğum tarihi M.Ö. 569'dur. Pehlevî kroniklerine göre Zerdüşt, Makedonyalı İskender'den 258 yıl önce yaşamıştır. W. B. Henning 'e göre Zerdüşt şu tarihlerden birisi arasında yaşamıştır: M.Ö. 630-553; 628-551 ve 618-541. Kimilerine göre Zerdüşt, ilk Akemenîlerin çağdaşıydı. F. Altheim ise Zerdüşt'ün peygamberlik dönemini 569 yılına bağlar. *Zoroastrians. Their Religious Beliefs and Practices* adlı eserde Zerdüşt'ün M. Ö. 1700-1500 yılları arasında yaşadığı, Avesta'nın yazıya geçirildiği tarihin ise M.Ö. 1200 civarı olduğu belirtilmektedir. Ölüm tarihi 1500 kabul edilirse, eserinin yazıya geçirildiği tarih arasında 300 yıllık bir zaman dilimi vardır ki, bu uzun süre boyunca Avesta yalnızca ağızdan ağza aktarılarak ve ezberde tutularak varlığını korumuştur. Zerdüşt'ün vatanı ve Avesta 'nın ortaya çıkışı konusunda biri Med teorisi, diğeri Doğu teorisi olmak üzere iki ana teori vardır. Med teorisine göre Zerdüşt'ün vatanı Araks vadisidir ki, buna göre Zerdüştizm önce Batı İran'da ve Med Mag kabileleri arasında ortaya çıkmıştır. İranlılar arasında "Doğu teorisi" daya yaygındır. Bunun için de bazı argümanlar ileri sürmektedirler: 1) Avesta'da geçen coğrafî tasvirler; 2) Avesta'daki epik motiflerin Doğu İran epik gelenekleriyle bağlantısı; 3) Farsların Zerdüşt'ün ortaya çıkışını Bactria bölgesiyle ilişkilendiren geleneği; 4) Avesta'daki bazı dil özelliklerinin (Gat lehçesinin) onun eski Orta Asya dilleriyle yani Soğdca ve Harezmceyle bağlantılı olduğu hükmü çıkarmaya imkan tanıyor olması ve dolayısıyla Akemenî hükümdarlarının kitabelerinde

Kral Yustaşif, Kral Cem'in taptığı ateşin bulunmasını istedi. Onu Harezm'de buldular. Böylece Yustaşif onu Darabgird'e getirdi. El-Bekrî, Mecusilerin bu ateşe taptıklarını söylemektedir. Onlar nezdinde en kutsal ateş budur. Dördüncü ateşgede İstahr'dadır. Bu binanın Hz. Süleyman'ın mescidi olduğu söylenir.

Mesudî der ki: "İstahr şehrine bir fersah mesafedeki bu mescide girdim ve onun büyük bir bina, büyük bir tapmak olduğunu gördüm. Acayip taş sütunlarının başında iri şekilli hayvanlar ve at figürleri işlenmiş zarif taşlar vardı. Bina büyük bir alanın ortasındaydı ve yüksek taş duvarla çevriliydi. İçinde maharetle çizilmiş şahıs resim-

---

Ahura-Mazda'dan saygıyla bahsedilmiş olmasına rağmen Zerdüşt adının geçmemesi. Bununla birlikte Doğu teorisini savunanlar arasında da Zerdüşt'ün vatanının ve Avesta'nın ortaya çıkış yerinin tam olarak neresi olduğu konusunda bir görüş birliği yok. Kimine göre Zerdüşt'ün vatanı Soğdiyana, kimine göre Harezm, kimine göre Bactria'dır. M. Bois'e göre ise Zerdüşt İdil (Volga) nehrinin doğusundaki bozkırlarda yaşamıştır. İ. M. Steblin-Kamensky'ye kulak verecek olursak, Zerdüşt faaliyetlerini Merkezî Asya'nın dağlık bölgelerinde (Güney Ural'dan Orta Asya Tanrı Dağları, Pamir-Altay, Hindukuş ve Kopetdag dahil Sayan-Altay eteklerine kadar uzanan kesiminde) yürütmüştür. Zerdüştîlerin defin şekilleriyle Sakaların veya İskitlerin defin merasim ve şekilleri arasında çok büyük benzerlikler vardır. Örneğin Soğdiyana'da Erkurgan harabelerinde eski şehir surlarının kuzeyindeki bir höyükte, M. Ö. III-II. Yüzyıla ait bir kümbet ortaya çıkarılmıştır. Kümbetin yüksekliği 10 m.'dir ve içeriden bir merdivenle yukarıya çıkılmaktadır. Kümbet içinde takılar ve kemik parçaları bulunmuştur. Bir başka mezarda kemiklerin dışında kap kacaklara rastlanmıştır. İki üç odalı mezarlara bugünkü Özbekistan'ın çeşitli yerlerinde, eski Paykend'de, Buhara yakınlarında rastlanmıştır ve bazılarında hayvan kemikleri de bulunmuştur. Kimi mezarlarda cesetlerin başları kuzeybatıya, fakat yüzleri batıya çevrilmiştir. Bazı mezarlarda baş kuzeye, fakat yüz batıya çevrilidir. Bazı mezarlar Kuşan dönemine aittir. Bulunan mezar evlerdeki ortak özellik ise hepsinin içinde bir altar veya ocak olmasıdır.

Biruni ise Zerdüşt'ün dininin Harranlı Sabiilerin dinine çok yakın olduğunu, Harranlı Sabiilerin ise Buhtunnasr zamanında sürgün edilen bir Yahudi oymağına mensup bulunduklarını, Zerdüşt'ün genç yaşta Harran'a gelerek Sabii rahiplerden eğitim aldığını belirtmek-tedir.

leri vardı. O civarda oturan birisi, bunların peygamber suretleri olduğunu iddia etti. Bina, bir dağ yamacına kurulmuş. Rüzgâr tapmakta gece gündüz uğuldayıp duruyor. Oradaki Müslümanlar Süleyman'ın rüzgârı buraya hapsettiğini, onun öğle yemeğini Suriye diyarındaki Ba'lebek'te, akşam yemeğini ise bu mescidde yediğini, ikisi arasında kalan Tedmür [Palmyra] şehrindeki bir oyun sahasında kayluleye yattığını söylediler. Tedmür, Suriye diyarında Hıms [Humus], Dımaşk ve Irak arasındaki Berriye'de yer alır. Tedmür'le Suriye arası altı günlük yoldur. Sonra akşam yemeğini bu mescitte yermiş. Tedmür'de Kahtan oğullarına mensup Araplar yaşarlar."

Beşincisi Cûr şehrindedir.[10] Verd-i Cûrî suyu bu şehirden götürülür. Bu ateşgedeyi Erdeşir yaptırmıştır. Bu tapınak için bir bayram günü belirlenmiştir. Tapınak, harika bir kaynağın yanı başındadır. Halkın mesire yeri de buradadır. Cûr şehrinin ortasında Farsların kutsal saydıkları büyük bir bina yer alır. Ona Tırbal diyorlardı. Müslümanlar tarafından yıkılmıştır. Toprağın temizliği ve havanın tazeliğinden dolayı bu kaynağın suyu tercih edilir. Bölge halkının rengi, kızılla beyaz arasında son derece güzeldir. Cûr ile Şiraz arası yirmi fersahtır.

Üçüncü iklimde Çin sınırlarının bittiği yerde Kuça ve Darhun [Arhun] şehri yer alır. Orta büyüklükte şehirlerdir ve kuzey istikametinde Çin sınırının bitiş noktasında bulunurlar. Bu iki şehrin doğu kesiminde iki şehir vardır. Bunlardan Satruba daha meşhurdur ve Çin'in doğu sınırının son noktasıdır.

---

[10] Cûr: Fars'ta bol sulu, bağ bahçelerle bezeli bir tatil şehridir. İstahrî, insanın bu şehirde bir fersah uzunluğunda bağlar behçeler arasında yürüyebileceğini kaydetmektedir. Şehir Erdeşir-i Babek tarafından tarafından kurulmuştur. Şehrin ortasında Tırbal denilen yüksek bir bina vardır. Bu binanın tepesinde devamlı bir ateş yanardı. Şehrin karşısındaki bir dağdan getirilen su bu Tırbal denilen binanın tepesine çıkarılırdı. Müslümanlar Cûr şehrini kuşattıklarında bir türlü alamazlar. Bir gece Müslüman askerler namaz kılarlarken içinde ekmek ve et bulunan bir kabı yan taraflarına bırakmışlar, bu arada bir köpek gelip eti kaptığı gibi gizli bir geçitten şehre girmiş, Müslüman askerler de köpeği takip ederek aynı geçitten geçip şehri ele geçirmişlerdi.

Buradan kuzeye doğu gittikçe Burgur (برغر)[11] Türklerinin toprakları başlar. Yukarı Barshan ve Atbaş onların şehirlerindendir. Barshan'ın yüksek surlarla çevrili bir kalesi vardır. Sonra Nevaket şehri gelir. Sonra Huzharakes (خزخراکث) şehri vardır. Halkı sanatkârdır. Onlar demir satar ve komşu şehirlerden başka mallar alırlar.

Karluk Türklerinin topraklarının doğu kesiminde Kırgız (خرخیر) Türklerinin şehirleri vardır. Bu şehirlerden bir tanesi Gergerir (جرجریر) şehridir ki, Gergerir hakanının şehridir.[12] Bir de Kuned Gergerir (کونث جرجریر) şehri ve başka şehirler vardır. Her şehrin dağ yamaçlarında kurulu yüksek ve muhkem kalesi vardır. Bunların içinden sular akar; değirmenleri, mümbit tarlaları ve meyve yüklü ağaçları bulunur. Toprakları bol, hayvanları çoktur. At, sığır ve koyunları sayılamayacak kadar çoktur. Atlarının cidavı kısadır. Atlarının etini yerler. Seyahat ederken ve tarla sürerken sığırları kullanırlar. Bütün işleri Kırgız kadınları yapar. Erkeklerse yalnızca dışarıdaki işleri, ekip biçmeyi üzerlerine alırlar.

İslam ülkelerine genel bir bakış

Allah'a şükürler olsun ki, İslam ülkeleri doğuda, batıda, güneyde ve kuzeyde en mamur yerlerdedir. Ne tahammül edilmeyecek kadar aşırı sıcak, ne de - çok az kısmı hariç - dayanılmayacak kadar soğuktur. Kısacası genellikle ılıman iklime sahip ülkelerdir ve bunlar üzerinde ayrı ayrı durulacaktır.

Güney topraklarının sınırı Sudan'dan başlayarak Hint adaları ve civarına kadar ateşperest ve putperestlerin topraklarıyla çevrilidir. Habeşistan taraflarında Hıristiyanlar, Sudan'ın Gana'nın güneyindeki topraklarında yılana ve hayvana tapanlar yaşarlar.

---

[11] Bulgar.

[12] Muhtemelen Kırgızlardan bahsedilmektedir. Çünkü hiçbir eski coğrafya kitabında ve başka bir yerde Gergerir adında bir şehir bulamadığımız gibi, Gergerir adında bir halk da bulamadık. Kaldı ki Türk kavimleri arasında zaten bu isimde bir kabile mevcut değildir.

Kuzey topraklarının uç kısmında Hıristiyanlar, kuzey kesimlerinde yer alan Saklab[13] topraklarında hayvanlara tapanlar bulunur. İran'ın iki yarımından birine Deşt-i Kıpçak denilir. Doğu taraflarında Çin'den Okyanus'a kadar ateşperest ve putperestlerin toprakları Turan elinin üçte birini oluştur. Batı kesiminin uç noktası, İslam davetinin ulaşmadığı Çin'de son bulur. Turan elinin büyük kısmını oluşturan bu çok geniş bölge Türklerin ve hanlarının mülküdür. Şu anda orada Cengiz-han'ın oğulları hüküm sürmektedir. Cengiz-han'ın oğullarından bahsederken bu konuya tekrar döneceğiz.

Hind ve Sind, İslam ülkelerinin en batısında yer alır ve güney tarafından Çin'den uzakta bulunur. Güneyi deniz, kuzeyi ise kâfirlerin toprakları ile çevrilidir. Turan'ın iki kısmından kuzeyde bulunanı Müslüman'dır ki, orası Türkistan ve Mâverâünnehr'dir.[14] Turan elinin

---

[13] Saklab: Arap ve Pers coğrafyacılarının eserlerinde "sakalibe" şeklinde çoğul sigasıyla geçen bu kelime başta Bartold olmak üzere birçok Rus şarkiyatçı tarafından "Slavyanlar" olarak tercüme edilmiş ve Arap coğrafyacıların kelimeyi Slavyan yerine yanlış kullandıklarını ileri sürmüşlerdir. Saklablar Slavyanlar olamazlar. Çünkü Arap coğrafyacılar onları Türklerin bir kolu olarak göstermektedirler. Örneğin Ebû Hamid el-Garnati, Saklabların ülkesinde halkı Türklere benzeyen, Türkçe konuşan ve hatta oku Türkler gibi atan Gur Kuman adlı bir şehri gezdiğini belirtmektedir. Zeki Velidi Togan da Saklabların Türkçe konuştuklarını kaydetmektedir.

[14] Mâverâünnehr ve Türkistan: Arap taripçi ve coğrafyacılarının Ceyhun nehrinin İran'ın kuzeydoğu istikametinden başlayarak takip eden bölge ve ülkelere verdikleri isimdir. Bazı coğrafyacılar, daha önce bölgede yaşayan Haytallardan (Eftalit) dolayı "Bilad-ı Haytal" da derler. Çünkü bu halkın bir kısmı daha önce bölgeye gelmiş ve oraya yerleşmişti. Yakut Hamevî, "Bilad-ı Haytal" adının Arap fethinden ve İslam'ın bölgeye yayılışından önce kullanılmakta olduğunu kaydetmektedir. Persler, Araplardan aldıkları bu ismin yanı sıra Turan Ülkeleri anlamında "Turan Zemin" adını da kullanırlar. Yakut, eserinde Turan kelimesinin Mâverâünnehr'in tamamının adı olduğunu belirtir. Moğol fethinden sonra Mâverâünnehr adı Ceyhun nehrine yakın Soğd, Fergana, Şaş, Harezm bölgesi ile aynı nehrin yukarı akımlarında yer alan ve Moğol istilasından sonra Ceyhun'la Seyhun arasında gelişmesini sürdüren bölgeleri de içine almıştır. Moğol fethinden sonra Turan'ın diğer bölgelerine Türkistan adı verilmiştir. İbnü'l Esir'e göre Kaşgar, Balasagun, Hoten, Taraz ve diğer mücavir alanları da içine alıyordu.

Müslümanların hâkimiyetinde bulunan ikinci kısmı Harezm ve Kapçak [Kıpçak] topraklarıdır. Kuzeyden doğuya doğru uzanır ve doğu kısmı Çin'le sınırdaştır. Kuzeyinde Saklapların toprakları, güneyinde Horasan ve civarı, batısında Rum Denizi'den Kırım'a kadar Körfez bulunur. Ondan ötesi İslam yurdudur. Rum (Anadolu)un tamamı İslam topraklarıdır. Rum [Anadolu] Türklerinin topraklarının tamamı buradadır. Rum Türklerinin kuzey sınırında Konstantiniyye bulunur.

II.
HİNDİSTAN VE TUĞLUKŞAHLAR

Nuaym b. Hammad'dan[15] nakledildiğine göre Hindistan hükümdarı[16] Ömer ibni Abdülaziz'e şu mektubu gönderdi:

"Kendisi bin hükümdarın oğlu olan, elinin altında bin hükümdarın kızı bulunan, ahırında bin fili, ud, ceviz ve kokusu on iki mil uzaklıktan duyulan kâfurun yetiştiği iki nehrin sahibi, hükümdarlar hükümdarından Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmayan Arap hükümdarına.

İmdi; sana bir hediye gönderdim, aslında bir hediye değil, selamdır. Bana İslam'ı ve barışı öğretecek ve anlatacak bir adam göndermeni isterdim."

Karacil[17] halkı sultana (Tuğluk Şah'a) bağlıdır. Sultanla onlar arasında güvenlik ve barış anlaşması vardır. Bu ülkenin şehirlerinden ona

---

[15] Nuaym b. Hammad b. Muaviye b. Haris. Merverrud'da dünyaya geldi. Hadis toplamak için bir süre Irak ve Hicaz'da kaldı. Daha sonra Mısır'a gitti, fakat Mûtasım zamanında hemen Irak'a gönderildi. Kur'an'ın yaratılmış olup olmadığı konusunda sorulan soruya sessiz kalmakla yetindi. Bunun üzerine hapsedildi ve orada öldü. İmamı Buharî'nin şeyhlerindendi, fakat Buharî ondan sadece bir yerde alıntı yapmıştır. İmam Müslim de yalnız bir alıntı yapmıştır. Zehebi, onun için "Nuaym kendine güvenir, fakat rivayetine güvenilmez" diye söz eder. Başka hadis tenkitçileri de onun hadisten hiç anlamadığını, ama hadis senetleri hakkında bilgi sahibi olduğunu söylerler.

[16] Edinilen bilgilere göre Ömer b. Abdulaziz'e bu mektubu gönderen Hint hükümdarı Srivijaya racalarından Sri Indravarman'dır.

vergi gönderilir. Bu Karacil dağında yedi altın madeni vardır ki, sayılamayacak kadar çok altın çıkarılır. Bu ülke, denizi ve karasıyla birlikte şimdiki sultanın emrindedir. Günümüzde sultanın kendi bastırdığı parası vardır ve bütün ülkede hutbe onun adına okunur. Tahtının herhangi bir ortağı yoktur.

Şeyh Mubarek b. Mahmud el-İnbayiti anlattı: "Bir defasında onun büyük fetihlerinden birine katıldım ve gördüklerimi kısaca anlatacağım. Çünkü detaylarıyla anlatırsam bunların izahı zor olur. Sultanın ilk fethettiği ülke "Teleng"dir.[18] Teleng, geniş bir ülkedir. Pek çok köyü vardır. Sonra Cacingez eyaletini fethetti. Burada yetmiş şehir vardır. Her bir şehrin limanı mevcuttur. Bu gemilerle ülkeye mücevher, fil, çeşitli kumaş, parfüm, baharat getirilir. Sonra Leknuti'yi fethetti. Burası dokuz hükümdarı bulunan bir ülkedir. Arkasından Devakir'i fethetti ki, seksen kalesi vardır. Sonra Devrsemend[19] topraklarını fethetti. Bilal Deyu adında bir hükümdarı ve beş kâfir prensi vardı. Sonra Mağber'i zapt etti. Doksan şehri vardır ve her şehrin limanı mevcuttur."

Fakih Seraceddin Ebu's-safâ eş-Şiblî - ki kendisi sultanın huzurunda bulunma şerefine nail olmuştur, - en gözde eyaleti Dehli olan bu ülkede bin köy ve iki yüz şehri bulunan yirmi üç eyaletin sultana bağlı olduğunu anlattı.

Şeyh Mübarek anlatmasını şöyle sürdürdü: Leknuti'de bin tekne vardır. Bunlar öyle hızlıdır ki, en baştakine bir ok atsan aşırı hızından dolayı ortadakine isabet eder. Leknuti'de değirmenler, fırınlar ve pazarlar vardır. Belki de şehir sakinlerinin çoğu birbirini tanımaz. Tanırsa da, şehir büyük ve geniş olduğu için belli bir zaman geçmesi gerekir.

---

17 İbni Battuta'nın anlattığına göre Dehli'yi on günlük mesafede yer alan bir şehirdir. Karacil dağı altın madenleriyle doludur ve başlarında putperest bir hükümdar olmasına rağmen Muhammed Tuğluk Şah'a bağlıdır. Tazi, Arapların ve Perslerin Himalaya dağlarına Karacil veya Karaçil dediklerini belirtir.

18 İbni Battuta, bu şehrin Dehli'den üç aylık mesafede bulunduğunu ve Tuğluk Şah'ın tahta çıktıktan sonra oğlunu büyük bir ordu ve önde gelen kumandanlarla birlikte Tilink üzerine gönderdiğini anlatmaktadır.

19 Besmed veya Kasmed de denilir. Mehrin ve Sind nehrinin doğusunda yer alan münbit bir şehirdir.

Dehli, sultanın başkentidir, ondan sonra Kubbetülislam Devakir şehri gelir. Sultan bu şehri imar ederek Kubbetülislam adını vermiştir.

Şeyh Mübarek anlattıklarını şöyle sürdürdü: "Kubbetülislam, üçüncü iklimde yer alır. Ben oradan ayrıldığımda altı yıldır devam eden inşaat işleri henüz tamamlanmamıştı. Şehir büyük olduğu için hâlâ da tamamlandığını sanmam. Sultan, her tayfanın, her ordunun, vezirlerin, kâtiplerin, kadıların, âlimlerin, şeyhlerin, fakirlerin ve tacirlerin oturacakları ayrı ayrı mahalleler kurulmasını emretti. Her mahalleye camiler, minareler, pazarlar, hamamlar, değirmenler, fırınlar kurulmasını, her meslekten insanın yerleştirilmesini ve mahalle sakinlerinin alış veriş ve benzeri konularda hiçbir sıkıntı yaşamamaları için gerekli tedbirlerin alınmasını ferman buyurdu. Sultan, her mahallenin bir başka mahalleye muhtaç olmadan kendi kendine yetecek şekilde planlanmasını emretti..."

Şeyh Mübarek'e Hindistan'ın nasıl bir ülke olduğunu sorduğumda şunları anlattı: "Yaklaşık bin kadar irili ufaklı nehir vardır. Bunlardan bazıları Nil kadar büyüktür, bazıları daha küçük, bazıları daha da küçüktür. Nehir kenarları köy, şehir ve kesif ormanlarla kaplıdır. Ülke bozkırlarla bezelidir. Ilıman bir iklimi olduğundan mevsimler fark edilmez. Ne aşırı sıcak, ne de soğuktur. Sanki hep ilkbaharı yaşarsın. Yağmurlar dört ay sürer ve bunların çoğu ilkbaharın sonunda yağar. Her türlü sebze ve meyve vardır. Sanırsın ki bu ülkede yok yok. Ama sanırım bu ülkede bakla yoktur, sebebi de filozofların ülkesi olmasıdır. Çünkü filozoflara göre bakla akıl cevherini bozarmış. Bu yüzden Sâbiiler de onu yasaklamışlardır.

"Bu ülkede pek çok hayvan türü olmasına rağmen, deve çok azdır ve yalnızca sultanın ve onun emri altındaki hanların, beylerin, vezirlerin ve önde gelen devlet büyüklerinin develeri vardır. Gerçi bu ülkede at çoktur, fakat çoğu işe yaramaz cinstendir. Bu yüzden Hindistan'a komşu ülkelerden, Türk topraklarından at getirilir. Bahreyn, Yemen ve Irak'tan da Arap atı getirilir, fakat sayıca azdır. Çünkü at burada uzun süre kalınca gevşemektedir.

"Katır ve eşeğe binmek ayıp sayılır. Özellikle fakihler ve ehl-i ilim katıra binmeyi hoş karşılamaz. Eşeğe binmek ise başlı başına büyük bir utanç vesilesi kabul edilir. O yüzden herkes ata biner. Bu ülkede

has tabakasından olanlar yüklerini at sırtında, avam tabakasından olanlar ise inek sırtında taşırlar."

Dehli'de bin medrese vardır ve bunlardan yalnızca bir tanesi Şafîlerin, diğerleri Hanefîlerindir. Yetmiş hastaneden başka hangâhlar ve ribatlar mevcuttur. İki bin büyük bina, uzun pazarlar, hamamlar vardır. Su ihtiyaçlarını yedi zira derinliğindeki kuyulardan temin ederler. Her kuyunun başında bir çıkrık vardır. İçme suyunu ise yağmur sularını biriktirdikleri havuzlar vasıtasıyla karşılarlar. Şehrin bir camisi vardır ki, büyüklük ve yükseklik açısından dünyada benzeri yoktur derler. Şeyh Burhaneddin b. Helal, bu caminin altı yüz zira yüksekliğinde olduğunu söyledi.

Şeyh Mübarek sözlerini şöyle sürdürdü: "Sultanın Dehli'deki saray ve evlerine gelince, bunlar kendisinin ve hareminin yaşadığı binalardır. Ayrıca cariyelerin, hadımların, hizmetkârların ve memlukların kaldıkları evler vardır. Han ve beylerin hiçbiri orada kalamaz. Onlar, ancak günde sabah ve öğleden sonra olmak üzere iki defa düzenlenen sultan meclisine katılmak için saraya gelirler ve sonra da evlerine dönerler.

"Devletin üst düzey yöneticilerine gelince, bu konuda birinci sırada hanlar, sonra melikler [valiler], sonra emîrler (beyler), ispehsalarlar[20] (generaller) ve subaylar (cünd الجند) gelirler. Ordu, dokuz yüz bin süvariden oluşur. Bunların bir kısmı sultanın yanındadır. Diğerleri ise çeşitli eyaletlere dağıtılmıştır. Hepsi divan defterlerine kayıtlıdır ve maaşlarını sultandan alırlar. Bu ordu Türklerden, Hıtalardan[21] (خطا), Perslerden ve Hintlilerden oluşur. Bunlar arasında pehlivanlar,[22] şuttarlar[23] ve diğer insanlar vardır. İyi cins atlara binerler; mükemmel donanımlıdırlar. Frapan elbiseler giyerler

---

[20] İspehsalar veya isfehsalar: Farsça "isfeh" (önde gelen) ve Türkçe "salar" (asker) kelimelerinden oluşan bir unvandır. Fatımîlerde mabeyinciden sonra gelen bir rütbe idi. Türklerde genellikle general anlamında kullanılmıştır.

[21] Türkleşmiş Moğollar. Leao devleti yıkıldıktan sonra oraya buraya dağılan yarı Türk yarı Moğol savaşçılar.

[22] Farsçada kelime anlamı olarak aşırı cesaretli demekse de, dövüş ustası demektir.

[23] Şuttar: Kelime anlamı olarak ailesiyle kavgalı olup ondan ayrılan serseri tipli kişi demektir. Üç kağıtçı, serkeş insanlardır. Fakat klasik anlamda hırsız

"Emirlerin ve subayların çoğu fıkıhla uğraşırlar; bunlar çeşitli mezheplere mensupturlar, ama Hintlilerin avam tabakası Hanefî mezhebine bağlıdır.

"Sultanın üç bin eğitimli fili vardır. Bu filler üzerine savaş sırasında demir cebe giydirilir. Barış zamanlarında ise pamuklu veya ipekli kumaşlar örtülür. Savaş sırasında filler üzerine birer kule bağlanır ve filin gücüne bağlı olarak altı ila on arasında savaşçı yerleştirilir.

"Sultanın 20 bin Türk memluku vardır. Bursî'nin söylediğine göre sultanın hizmetinde on bin hadım kölesi, bin hazindâr,[24] bin başmakdâr,[25] 200 bin[26] seyisi vardır. Bunların hepsi silahlıdır ve sultanın maiyetinde yaya olarak savaşırlar. Han, melik, emîr ve generaller masrafları devlet tarafından karşılanan askerleri hizmetli olarak kullanamazlar. Mısır ve Suriye'de olduğu gibi her birinin arpalığı vardır ve yalnızca kendi iaşesinden sorumludur. Hiçbir subay emrinde asker çalıştıramaz. Askerlerin iaşe ve maaşları sultan tarafından karşılanır. Han, melik, emîr ve generallerin emrine tevdi edilen insan sayısı onların rütbe ve kudretlerine göre değişir. İspehsalarlar sultanın yanına yaklaşamazlar. Ancak bunlar arasından valiliğe veya benzeri bir mevkie terfi ettirilenler yaklaşabilirler.

"Han on bin, melik bin, emîr yüz süvari bulundurabilir. İspehsalarların emir altında tuttukları süvari sayısı daha azdır.

"Han, melik (vali), emîr ve ispehsaların hazine tarafından verilmiş kendi iktaları vardır. Bu iktaların sayısı artmasa bile eksilmez. Kısacası gelirleri oldukça iyi düzeydedir. Hana iki yüz lak geliri olan bir ikta

---

demek değildir. Bunlar, bir tür cemaattir ve gerektiğinde ülke savunmasına katkıda bulunurlar. Bağdat, Dımaşk, Kahire ve Semerkand'da yabancı istilacılara karşı çok başarılı mücadeleler vermişlerdir. Bu eşkıya takımının diğer bir adı Serbedarlardır. Timur tarafından kurdukları Şii devleti tamamıyla ortadan kaldırılmıştır. İbni Battuta da Serbedar veya Şuttarlardan bahseder ve onlara kendi ülkesinde "sukura" dendiğinden söz eder.

[24] Hazindâr: Hazineden sorumlu memur.

[25] Sultanın çizme ve terliklerinden sorumlu görevli.

[26] Bin kelimesi müstensih tarafından fazladan konulmuş olsa gerek.

verilir. Lak, 100 bin tenke[27] demektir. Bir tenke ise sekiz dirhemdir. Bu, onun şahsi geliridir ve emri altındaki savaşçıların masraflarını bu gelirden karşılamaz. Melik (vali)lerin geliri 50-60 bin tenke arasında değişir. Emîrlerin geliri 30-40 bin tenke, ispehsaların geliri yaklaşık 10 bin tenke, subayların geliri ise 1000-10000 tenke civarındadır. Bir memlukun geliri beş bin tenkedir. Giysi, iaşe ve atının bakım masrafları bu rakama dâhil değildir. Askerlerin ve memlukların arpalığı yoktur, ama hazineden tahsis edilen ve gümüş olarak ödenen maaşları vardır. Diğer subaylara birer arpalık verilir. Bunların yıllık geliri artmasa bile, eksilmez de. Bazı subaylar ise arpalıklarından gelmesi beklenen gelirin iki misli veya daha fazlasını alırlar.

"Sultanın kölelerine gelince, her birine her ay için iki man[28] buğday ve pirinç; her gün için üç sir[29] et ve her ay için on beyaz[30] tenke, her yıl için dört takım giysi verilir.

Tenke: (Sanskritçe *tanka*, gümüş ağırlık = 4 maşa) bir Hint sikkesidir. Gazneli Mahmud, Hindistan'ın kuzeybatısı fethedince, Hindu tebaasına kolaylık olsun diye iki dilde Nağari ve Arapça ibareli paralar bastırdı ki, bunlarda tanka, Arap dirheminin muadili olarak kullanılıyordu. Şemseddin İl-tutmuş, tanka adını verdiği 185 habbe (11,3 gr) ağırlığında bir para kestirmişti. Muhammed b. Tuğluk'un saltanatından sonra tanka yavaş yavaş kıymetten düştü. Fakat Şir-şah (1539-1545) zamanında tanka tekrar aslî saflığına ve ağırlığına kavuştu ve adı da *Rupi* olarak değiştirildi. Ekber zamanında da Rupi kelimesi aynen muhafaza edildi.

Tenge ise Türkçe *teng* (dar) kelimesinden gelen küçük bir gümüş sikke, daha sonra ise genel olarak sikke idi ve XX. Yüzyıl başlarında Türkistan'da kullanılıyordu. XIV-XVI. Yüzyıllar arasında son İlhanlı hükümdarları, Altın-Orda hanları ve Timurîler tarafından kullanılmış olan küçük gümüş sikke, Akkoyunlulardan Uzun Hasan zamanında Doğu Anadolu tenge veya tenke adı ile kullanılmış, Mardin, Ergani ve Amid'e ait 1518 tarihli Osmanlı kanunnamelerinde zikredilmiştir. Kelime, Moğalcaya da bu şekilde girmiş, Moğolların Rusya'yı istilaları sırasında Rus diline geçmiştir. Rusların paramı birimi Ruble ise de, Rusçada "dengi" para anlamındadır. Günümüzde Kazakistan'ın para biriminin adı da Tenge'dir.

İslam ülkelerinde birbirini tutmayan ağırlık ölçü birimidir. Örnegin 17. Yüzyılda Buhara'da kullanılan mann 25600 miskal yani 128 kg.dı ve daha önce kullanılan mann'dan beş misli ağırdı.

"Sultanın dört bin ipek işçisinin çalıştığı bir fabrikası vardır. Bunlar her tür kumaştan terlik, giysi ve benzeri şeyler dikerler. Ayrıca Çin, Irak ve İskenderiye'den gelen kumaşları da işlerler. Her yıl yüz bini ilkbaharda, yüz bini sonbaharda olmak üzere 200 bin elbise dikerler. İlkbaharda dikilen elbiselerin çoğu İskenderiye kumaşından yapılır. Sonbaharda dikilenler ise Dehli ipek atölyesinde yapılan kumaşlar ile Çin ve Irak'tan getirilen kumaşlardan hazırlanır. Hangâh ve ribatlara da elbise tahsis edilir.

"Sultanın dört bin zerdûz elbise diken işçileri vardır. Bunlar, sultanın hanımlarına, ayrıca emirlere ve hanımlarına hediye olarak verilecek brokar elbiseler dikerler.

"Sultan, her yıl 10 bin iyi cins Arap atı hediye eder. Bunlardan bazıları altın ve gümüş kökreteli,[31] bazıları ise kökretesizdir. Sultanın her yıl hediye ettiği sıradan at sayısı ise sayılamayacak kadar çoktur. Sultan, bunları bazen sürüyle, bazen yüzlerce ayırarak verir. Hindistan'da çok miktarda at olmasına ve her yıl dışarıdan pek çok at getirilmesine rağmen, sultan yine de çeşitli ülkelerden at getirtir ve hediye etmek için yüksek fiyattan satın alır. Yine de bu ülkede at fiyatları yüksektir ve bu işle uğraşanlar büyük kârlar elde ederler.

Bu sultana at getiren Bahreyn Araplarından Ali b. Mansur el-Ukaylî, bana, bu ülke halkının atlarla ilgili yalnız kendilerinin bildiği bazı özellikler olduğunu, onu bir atta gördüklerinde fiyatına bakmadan satın aldıklarını anlattı.

Sultanın hanlar arasından seçilmiş bir naibi vardır. Ona *emriyet* (امريت)[32] derler. Arpalığı Irak kadar büyük bir ülkedir. Sultanın bir de veziri vardır ki, onun da arpalığı neredeyse Irak büyüklüğündedir. Vezirin dört naibi vardır. Bunlara *şık* (شق) denir. Her birinin yıllık ücreti 20-40 bin tenke arasında değişir. Sultanın dört tane *dâbir*ı yani sır kâtibi vardır ve her birine bir liman şehrinin yıllık hasılası verilir.

---

[29] Hint ölçü birimi. Yaklaşık olarak 80 gramdır.

[30] Gümüş.

[31] Kökrete, bir atın komple koşum takımına denir.

[32] Quatremère, kelimeyi *emrive* olarak okumaktadır.

Bu dâbirlerin her birinin emrinde yaklaşık 300 sekreter çalışmaktadır ki, bunların yıllık gelirleri on bin tenkedir. Birinci dereceden olan sekreterlere arpalık olarak kasabalar veya köyler verilir. İçlerinde elli köyü olanlar da vardır. Burada kadılkudat (başkadı)ya *sadr-ı cihan* (صدر جهان) denir. Şu andaki sadr-ı cihan Kemaleddin b. Burhan'dır.[33] Sadr-ı cihana arpalık olarak on köy verilir ki, yıllık hasılası atmış bin tenkedir. Fakat o, daha ziyade *sadru'l-islam* unvanını kullanır ve tüm adalet işlerine o bakar. Şeyhü'ş-şüyûh (şeyhler şeyhi) makamına tekabül eden şeyhülislam da onun gibidir. Muhtesipler ise yaklaşık sekiz bin tenke hasılası olan bir arpalığa sahiptir.

Sultanın sarayında 1200 tabibi ve on bin[34] kuşçusu (bâzdâr باندار) vardır. Bunlar at sırtında seyahat eder ve ellerinde başları örtülü kuşlar taşırlar. Ayrıca av sırasında av hayvanlarını bir noktaya sürüp toplayan üç bin kişisi, beş yüz nedimi ve çalgıcı memluklarından başka 1200 özel çalgıcısı vardır. Çalgıcı memlukların sayısı 1000 kişidir ve özellikle müzik yapmakla görevlidirler. Sultanın Arapça, Farsça ve Hintçe şiirler yazabilen 1000 şairi vardır. Hepsi sanatkâr ruhlu insanlardır. Maaşları sultanın divanından ödenir. Ayrıca yeme içme ihtiyaçları da sarayca karşılanır. Sultan ayrıca onlara ihsanlarda bulunur. Bunların maişet paralarının ne kadar olduğunu bilmiyorum, ama nedimlere verilen kadar olmalı. Her birinin bir veya iki köyü vardır. Verilen içi dolu keselerin dışında her birinin arpalıklardan gelen geliri 10-40 bin tenke arasında değişir.

Şeyh Mübarek sözlerini şöyle sürdürdü: "Her gün iki defa sultan sofrası kurulur. Han, melik, emîr, ispehsalar ve üst rütbeli subaylardan yirmi bin kişi bu sofradan yemek yer. Sabah kahvaltısı ve akşam yemeğinde sultanın sofrasında 200 fakih onunla birlikte yemek yerler ve onun huzurunda ilmî konularda münazaralar yaparlar. İşte Şeyh Ebû Bekr b. Hallal el-Bezzî'nin bana anlattıkları bunlardan ibarettir."

---

[33] Kemaleddin Muhammed b. Burhan el-Gaznevî. Hindistan ve Sind'in başkadısı, fakih ve allâme idi. İbni Battuta Dehli'nin fethinden söz ederken ondan bahsetmiştir. Hanefî mezhebindendir ve Tuğluk Şah döneminde başkadı olmuştur.

[34] Burada bin kelimesi müstensih tarafından fazladan ilave edilmiş olsa gerektir. Çünkü bir sarayda on bin kuşçu, 200 bin seyis anormal rakamlardır.

Kendisine sultanın mutfağı için her gün ne kadar hayvan kesildiğini sorduğumda bana şu cevabı verdi: "Besili atların ve her türlü kuşların dışında 2500 sığır, 2000 koyun."[35]

Şeyh Mübarek'in bana anlattığına göre sultanın huzuruna bütün subaylar değil, yalnızca mutlaka huzura çıkması gereken üst rütbeliler girebilir. Nedimler ve müzisyenler de toplu halde huzura giremezler ve ancak sırayla mecliste yer alabilirler. Dâbirler (sekreterler), tabipler ve diğerleri de aynı kurala tâbidirler. Şairler yılda birçok kez sultanın huzuruna girerler ve özellikle de iki dini bayram günlerinde. Ayrıca bir de Ramazan ayının birinci günü, bir zafer veya fetih sonrasında ve sultanın kutlanması gereken herhangi bir münasebetle huzura girebilirler.

Ordunun ve halkın meselelerine *emrîvet*, fakihlerin, âlimlerin ve diğer ziyaretçilerin tamamının meselelerine *sadr-ı cihan*, fakirlerin ve diğer ziyaretçilerin meselelerine *şeyhülislam*, gelip gidenlerin, elçilerin, şairlerin ve edebiyatçıların meselelerine *dâbirler* bakarlar.

Kadılkudat Ebû Muhammed Hasan Gûrî'nin bana anlattığına göre, Sultan Muhammed b. Tuğluk Şah, Bigdan adlı sır kâtibini Sultan Ebû Said nezdine elçi gönderirken Kûfe, Irak ve civarındaki kutsal bilinen yerlerdeki velilerin kabirlerine bağışta bulunması için bir milyon tenke vermiş. Fakat bu Bigdan kötü niyetli biriymiş. Giderken bir daha efendisinin yanına dönmemeyi kafasına koymuş ve vardığı zaman da Ebû Said ölmüş. Aradığı fırsat önüne gelmiş ve böylece kendisine ve yanındakilere ait olan beş yüz kadar atla Dımaşk'a gitmiş. Ebû Muhammed, bana onun oradan Irak'a döndüğünü ve Bağdat'a yerleştiğini anlattı.

Nizameddin Ebu'l Fadayil Yahya b. Hâkim de bana aynı olaydan bahsetti ve o adamı Dımaşk'ta gördüğünü anlattı, fakat sadaka dağıttığından söz etmedi. Başkaları da aynı kişiden bahsettiler ve her ne kadar anlattıkları farklı ise de, bir konuda, o da bu Bigdan'ın önde gelen faziletli ve mütedeyyin kişilerden olduğu hususunda müttefiktiler.

---

[35] Bunların hepsi çok abartılı rakamlardır. Bir günde bir sarayda atlar ve kuşların dışında 2500 sığır, 2000 koyun ne demektir? Daha önce belirttiğimiz gibi eski müstensihler kafalarına göre bin rakamını ilave etmeyi galiba pek seviyorlar ve bunun ne anlama geldiği konusunda kafa yormuyorlardı.

Şeyh Ebû Bekr el-Bezzî, bana sultanın dinini diyaneti bilen, Allah'tan korkan birisi olduğunu; tebaasının dertleriyle yakından ilgilendiğini, halk arasında adaleti tesis etmeye gayretli olduğunu anlattı.

Hâce Ahmed b. Hâce Ömer b. Musafir anlattı: "Sultan, halkın dertlerini dinlemek ve verdikleri dilekçeleri okumak için özel bir meclis tertipler. İsterse bir çakı olsun, kimse huzuruna silahlı olarak giremez. Bundan sır kâtibi istisnadır. Sultanın yanında ise mızraklı ve ok yayı bulunan muhafızları bulunur. Mecliste otururken onları yanından ayırmaz. Bu onun hiç terk etmediği alışkanlıklarındandı. Sultanın saraydan dışarı çıkışları da değişik amaçlara matuftur. Bazen savaşa gitmek için dışarı çıkar, bazen Dehli'de gezinti amacıyla, bazen de bir sarayından öbür sarayına gitmek için çıkar. Savaş seferleri muhteşem ve debdebelidir. Fillerin sırtlarına bir şehri veya kaleyi andıran kuleler konulur ve kalkan tozdan göz gözü görmez olur. Sultanın bayrağı siyah renklidir ve ortalarında altın renginde büyük bir ejderha vardır. Ondan başka hiç kimse siyah renkli bayrak taşıyamaz. Ordunun sağ cenahında siyah bayraklar, sol cenahında ortasında altın renginde ejderha bulunan kırmızı sancaklar taşınır. Emîrlerin (beylerin) kendi özel sancakları vardır.

"Sultanın sarayında veya savaşa giderken çalan bando takımına gelince, Büyük İskender'e ne çalınıyorsa onunla aynı idi. Bu takımda 700 timbal, 40 büyük kös, 20 trampet ve 10 zil bulunurdu. Her gün *nevbe* denilen bir marş okunur, sonra hazineden sayılamayacak kadar değerli hediye, onun arkasından ise atlar takdim edilir.

"Sultan ava çıkarken kortejde bulunanların sayısı nispeten azdır. Yüz bin süvari ve iki yüz filden oluşan bu kortejde, sekiz yüz deve sırtında taşınan dört ahşap saray da bulunur. Her saray altın işlemeli siyah ipek örtülerle süslenen iki yüz fil üzerinde taşınır. Çadırlar ve hirgâhlar[36] bu sayı dışındadır.

"Sultan bir geziye çıktığında veya bir yerden bir yere giderken ise 30 bin süvari, yine 200 fil, yüz kökreteli at bulunurdu. Bu atların semerlerinin bazıları kolye ve altın süslemelerle bezeli, bazıları mücevherle süslüydü."

---

[36] Hirgâh. Misafirleri karşılamak için kurulan büyük çadır.

Dehli'de kalan ve orduda hizmet veren Şeyh Muhammed Hocendî, sultanı bir saraydan diğer saraya giderken gördüğünü anlattı. Buna göre sultan at sırtında giderken başının üzerinde bir çetr[37] bulunur, hemen ardından silahdâr gelirdi. Silahdârın ellerinde silahlar bulunurdu. Sultanın çevresinde tamamı yaya on iki bin kadar memluk vardı ve yalnızca çetri tutan kişi, silahdâr ve elbiseleri taşıyan camedâr atlıydı.

---

[37] Çetir veya çetr. Asıl anlamı şemsiye, gölgelik demekse de, sultanlık alâmeti olarak kullanılırdı. Arapların *mizalle* dedikleri çetr kelimesi dilimize Farsçadan geçmiştir. Genelde hükümdar sefere veya alayla bir yere giderken başı üzerinde tutulurdu. Bir mızrağın ucunda küçük bir kubbe şeklinde açılan bu saltanat şemsiyesi atlas veya altın sırmalı kadifeden yapılırdı ve tepesinde altın top denilen bir alem bulunurdu. İlk önce Mezopotamya tasviri sanatında özellikle Asur krallarının ayakta dururken, yürürken ve savaş arabasında savaşırken yahut avlanırkan başları üzerinde tutulduğu görülen çetrin eski İranlılarda ve Emevîlerden itibaren de çeşitli İslam devletlerinde kullanıldığı bilinmektedir. Memluklular döneminde çetr yeşil ipekten yapılır, altın yaldızla süslenir ve tepesine gümüş bir kuş kondurulurdu. Ayrıca Memluklularda sultanın çetrini dört kişi taşıyabilirdi. İbni Tagrıberdi, en-Nücumu'z-Zâhire adlı eserinde "Sultan Hama'ya sultanlık alâmetleri ve ihtişamıyla girdi. Üzerinde kuş bulunan çetrini şehir naibi değil, emîr-i kebîr taşıdı. Çünkü sultanın çetrini ve kuşunu ancak şu dört kişiden biri taşıyabilirdi: Emîr-i kebîr, sultanın oğlu, Şam nâibi ve Haleb nâibi." Karahanlı hanlarının çetrleri kırmızı renkliydi. Ayrıca Karahanlılarda çetr savaş alameti olarak kullanıldığı için savaşlara götürülürdü. Gaznelilerde çetr ilk önceleri la'l renkli iken Gazneli Mahmud'dan itibaren siyah renk tercih edilmiştir. Ortaçağda bayrakla çetrin aynı renkten olmasına dikkat edilirdi. Çetr taşıyan kişiye *çetrdâr* denilirdi. Büyük Selçuklularda hükümdarlık alameti olan çetrin üzerinde ok ve yay resmedilmiş bir arma vardı. Tuğrul Bey Nişabur'a girdiğinde başı üzerinde kırmızı renkli ipekli kumaştan yapılmış bir çetr taşımaktaydı. Siyah renkli olan Anadolu Selçuklularının çetri, II. Giyaseddin Keyhüsrev zamanında mavi renge çevrildi. Ayrıca Anadolu Selçuklularında sultan öldüğünde çetri ve sancakları türbesinin üzerine konulurdu. Cengiz-han da yeşil kırmızı renkli çetr kullanırdı. Dehli sultanları ve Tuğlukşahlarda ise sabit bir çetr rengi yuktu. İbni Battuta, Muhammed Tuğluk'un bir kısmı mücevherli, bir kısmı altın sırmalı on altı çetri olduğunu belirtmektedir. Bunlardan yedi tanesi savaşa giderken sultanın başı üzerinde taşınırdı. Timurlular, Safevîler ve Babürlüler de çetri saltanat ve hakimiyet alâmeti olarak kullanmışlardır.

Şeyh Mübarek anlattı: "Sultan dışarı çıkarken başının üzerinde bir çetr taşır, fakat savaşa veya uzak yola giderken yedi çetr taşır. Bunlardan iki tanesi tahmin edilemeyecek kadar pahalı taşlarla süslüdür. Tahtı öyle muhteşem, öyle azametliydi ki, şahânşahların tahtlarında olan her şey vardı. Böyle bir taht yalnız Büyük İskender ve Alparslan'ın oğlu Melikşah'da vardı. Han, melik (vali) ve emîrler ise yolculuk esnasında veya yola çıkmadıkları zamanlarda ata bindiklerinde yanlarında mutlaka sancakları olurdu. Han dokuzdan fazla, emîr ise üçten az sancak taşıyamazdı. Han şehirde iken yanında en fazla on adam bulundurabilir, emîr ise iki kişi bulundurabilirdi. Yolculuk sırasında her subay mümkün olduğunca ihtişamını sergileyebilir, fakat sultanın kapısına geldiklerinde bütün ihtişamları sıfıra iner."

Bununla birlikte sultan iyiliksever, mütevazi ve ihsanda bulunmayı seven biridir. Ebû's-Safa Ömer b. İshak eş-Şiblî'nin anlattığına göre, bir defasında fakir ve salih bir kişinin cenaze törenine katılmış ve tabutu omzunda taşımıştır.

Sultanın birçok meziyetleri vardır. Hafızdır ve Hanefî fıkıh kitabı *el-Hidaye*'yi ezbere bilir. Aklî ilimlerde oldukça iyi düzeydedir. El yazısı düzgündür. Dinî bilimlere düşkündü. Hislerine hâkim olmayı bilir ve edebiyattan hoşlanırdı. Şiir yazar, beste yapar, şiir dinler ve en ince noktaları anlardı. Alimlerle sohbet etmekten, fazıllarla tartışmaktan hoşlanır; şairlerle Fars dilinin incelikleri konusunda münakaşalar ederdi. Çünkü bu dilin inceliklerini çok iyi bilir ve ustalıkla kullanırdı... Alimler Ramazan ayında onun meclisinde bulunur, onunla birlikte iftar eder, sonra sadr-ı cihan her gece meclise katılanlardan biriyle sultanın huzurunda bir konu üzerinde tartışma başlatır; sultan da sanki onlardan biriymiş gibi diğerleriyle birlikte onları dinler, onlarla münazara ederdi. Haram sayılan fiillerin işlenmesine asla izin vermezdi. Kimse onun ülkesinde haram fiilleri işlemeye cesaret edemezdi. Özellikle içki yasağının uygulanmasında son derece katı idi; bu konuda Şeriatın emrettiğini sıkı bir şekilde uygular, içkiye yaklaşanların cezalandırılması konusunda aşırıya kaçardı.

Şerif Tacuddin b. Ebu'l Mücahid el-Hasan es-Semerkan-dî'nin bana anlattığına göre Dehli'deki büyük hanlardan biri sürekli şarap

içermiş. Kendisi sultan tarafından uyarılmasına rağmen bu alışkanlığından bir türlü vazgeçmemiş. Bunun üzerine sultan pek öfkelenmiş ve onun hapse atılıp 437 milyon miskal altın değerindeki mallarının müsadere edilmesini emretmiş. Bu hikâye, hem sultanın haramlardan kaçınılması konusunda ne kadar titiz olduğunu, hem de ülkenin aşırı zenginliğini göstermesi açısından önemlidir. Çünkü bu meblağ, Mısır kantarına vurulduğunda 43700 kantar altına tekabül etmektedir ki, hesaplanamayacak kadar büyük bir servettir. Dünyanın birçok ülkesini dolaşan aynı Şerif Hasan, bu ülkenin zenginlikleri konusunda insanın akıl ve hafsalasının almadığı buna benzer başka şeyler de anlattı.

Sultanın iyilik ve ihsanları hakkında yazılanlar, dünya arşivlerinin en üst köşesinde yer almaya layıktır. Şerif Hasan bana fazla detaya girmeden bunlardan bazılarını anlattı. Şeyh Mübarek'ten dinlemiştim: "Sultan, her gün en az iki lak sadaka dağıtır. Bu miktar Mısır ve Suriye parasıyla 1 600 000 gümüş dirheme tekabül eder. Bazı günler dağıttığı sadaka miktarı elli laka ulaşır. Her ay hilalin görünmesi münasebetiyle iki lak sadaka dağıtır ve bunu muntazam bir şekilde yapar. Kırk bin fakirin maaşını sultan bizzat üstlenmiştir. Her bir fakire günlük bir dirhem nakit para, beş rıtl ekmek ve buğday veya pirinç verilir. Yetimleri, halkın çocuklarını eğiten, onlara medreselerde okuma yazma öğreten bin fakihin maaşları da divandan karşılanır. Sultan, Delhi'de kimsenin dilenmesine izin vermez. Dilenen biri görülürse bu işten menedilir ve diğer fakirlere bakıldığı gibi ona da bakılır."

Yabancılara ve kendisinin kapısını çalanlara dağıttığı ihsanlar ise aklın kabul etmeyeceği şeylerdir. Nizameddin Ebu'l Fadayil Yahya b. Hâkim et-Tayyarî'nin bu konuda bana anlattıkları şöyle: "Sultan Ebû Said'in sarayında Yezd kadısının Adud adındaki oğlu bizimle birlikteydi. Gözü vezirlikteydi, ama bu makama layık biri değildi. Yine de sürekli vezirler arasında entrikalar çevirir ve sarayda görevli insanlar arasında fitne çıkarırdı. Sonunda bu insanlar onu çevrelerinden uzaklaştırma kararı alarak, bir mektupla Dehli'ye elçi olarak gönderdiler. Götürdüğü mektup sultana, İran hükümdarından selam ve saygılar sunan sözlerden ibaretti. Bu, öylesine bir mektuptu ve asıl amaç onu saraydan uzaklaştırıp, geri dönemezcesine göndermekti. Bu adam

Dehli'ye gelip sultanın huzuruna çıktı ve mektubu takdim etti. Sultan onu saygıyla karşıladı, çok özel muamelede bulundu; hil'atlar giydirip, sayılamayacak kadar çok miktarda para verdi. Adud efendisinin yanına dönmek için izin isteyeceği sırada, sultan ona "Hazineme gir ve hoşuna giden her şeyi al" dedi. Fakat Adud zeki ve kurnaz biriydi. Hazineye girince bir tek Kur'an'dan başka bir şey almadı. Sultan bunu duyunca şaşırdı ve ona "Neden yalnızca bir Kur'an aldın?" diye sordu. Adud, "Çünkü sultan ihsanıyla zaten beni zengin etti, bu yüzden Allah'ın kitabından daha değerli bir şey bulamadım" cevabını verdi. Sultan, onun bu davranışı ve sözleri karşısında daha da şaşırdı. Ona büyük ihsanlarda bulundu. Bunların bir kısmı kendisine, bir kısmı Ebû Said'e hediye olarak verilen şeylerdi. Ebû Said için verilenler dışındakilerin değeri 800 tümendi. Bir tümen on bin dinar, bir dinar altı dirhemdir ki, toplam 8 milyon dinar veya 48 milyon dirhem eder. Adud, saraya geri dönerken bu kadar parayı kendisine yedirmeyeceklerinden korkarak, onları birkaç parçaya ayırıp ortadan kaldırdı. Vezirin kardeşi olan Emin Ahmed b. Hâce Reşid, saraydan uzaklaştırılmasını gereken bir kabahat işlemişti. Böylece ondan boşalan makama vezir olan kardeşi Gıyaseddin Muhammed getirildi ve *vezirü'l-ilhan* unvanı verildi. Yani ülkenin yönetimi ve yöneticilerin denetimi görevine getirildi. Gıyaseddin yolda Adud'a rastladı ve ondan birçok para aldı. Herhalde amacı bunlardan Ebû Said'e ve prenseslere hediye olarak sunmak üzere altın ve gümüş vazolar yaptırıp, saraya tekrar çağırılmasını sağlamaktı. Ama amacını gerçekleştiremeden bir sürprizle karşılaştı. Çünkü Ebû Said de, Adud da hayatla vedalaşmıştı. Böylece aradan günler geçti, altınlar gitti ve kimse kazandığından bir fayda görmedi."

İbni Hâkim sözlerini şöyle sürdürdü: "Dehli sultanı, yabancılara karşı son derece cömert ve âlihimmet bir kişidir. Bir defasında İran'dan bir fakih gelmişti. Sultanın huzuruna çıktı ve aralarında Ebû Ali İbni Sina'nın yazmış olduğu *eş-Şifa* adlı eserin de bulunduğu birçok değerli kitap takdim etti. Onun sultanın huzurunda bulunduğu sırada külliyatlı miktarda mücevher getirilmişti. Sultan, o mücevherlerden bir avuç dolusu alarak fakihe verdi. Ayrıca birçok hediye de verdi. Yalnızca mücevherlerin değeri yirmi bin miskal altın tutuyordu. Şerif es-Semerkandî'den duyduğuma göre, Buhara halkından bazı

insanlar bu sultana kış için kuruttukları yeşil kavunlar getirir ve çok büyük ihsanlar alırlarmış. Yine aynı kişinin anlattığına göre adımın biri sultana iki yük dolusu kavun getiriyormuş, fakat kavunların büyük bir kısmı yolda çürümüş ve saraya ancak yirmi iki tanesini sağlam vaziyette getirebilmiş. Bu basit hediye için sultan ona 3000 miskal altına tekabül eden bir para vermiş. Ebû Tac el-Hafız lâkabıyla bilinen Multanlı Şeyh Ebû Bekr b. Ebu'l Hasan bana bu konuda şunları anlattı: "Multan'da bulunduğum günlerde herkesin ağzında sultanın hiç kimseye bu miktardan daha az para verilmemesi yönünde emir verdiği sözleri dolaşıyordu. Dehli'ye yolum düşüp de burada kaldığım günlerde bunun tamamıyla doğru olduğunu gördüm."

Bana el-Hocendî anlattı: "Dehli'ye gittim ve sultanın huzuruna çıktım. Bana 1000 miskal altın verdikten sonra kalmak mı, yoksa gitmek mi istediğimi sordu. Ben de kalmak istediğimi söyledim. Beni memurları arasına aldı."

Şeyh Ebû Bekr b. Hallal el-Bezzî anlattı: "Bu sultan, benim de aralarında bulunduğum bir grup insanla birlikte Mâverâünnehr'e üç lak altın gönderdi ve bunlardan bir lakının âlimlere, bir lakının fakirlere dağıtılmasını, kalanıyla da kendisine bir şeyler satın alınmasını emretti ve şöyle dedi: "Duyduğuma göre ilim ve takvada eşsiz olan Semerkandlı Şeyh Burhaneddin Sagarcî parasız kalmış. Multan'a gelebilmesi için kendisine 40 bin tenke verin. Ülkemize geldiğinde kendisine büyük ihsanlarda bulunacağız. Eğer kendisini bulamazsanız bu parayı ailesine verin ki, geri döndüğünde ona versinler." Semerkand'a vardığımızda şeyhin Çin'e gittiğini öğrendik. Parayı genç gulamına verdik ve ona şeyh döndüğünde sultanın kendisini mutlaka görmek istediğini ve sabırsızlıkla yolunu gözlediğini söylemesini tembihledik."

Fakîh Ebu's-safa Ömer b. İshak eş-Şiblî anlattı: "Bu sultan, gerek yolculuğu esnasında ve gerekse sarayında kaldığı sırada âlimleri yanından hiç ayırmazdı. Bazı gaza seferleri sırasında onunla birlikteydik. Biz daha yoldayken ordu komutanlarından zafer müjdesi veren mektuplar geldi. O sırada biz sultanın huzurundaydık. Bu habere sevindi ve "Bu zafer, şu âlimlerin ayaklarının uğuru sayesinde kazanılmıştır" dedi. Sonra ilim adamlarına hazineye girerek alabildikleri kadar para

alınalarını, taşıyamayacak kadar zayıf olanların vekil tayin etmelerini emretti.

"İlim adamları hazineye girdiler, fakat ben ve benim gibi birçoğu girmedi. Çünkü biz bu ilim adamları tabakasından değildik. İçeri girenlerden her biri iki kese para aldı. Her kesede on bin dirhem vardı. Fakat içlerinden biri üç kese almıştı. İkisi koltuğunun altında, biri ise başının üzerindeydi. Sultan bu manzarayı görünce üç kese taşıyan kişinin hırsı karşısında şaşkınlıktan güldü. Sonra benim gibi içeri girmeyenlerin neden girmediklerini sordu. Kendisine "Çünkü bunlar onların dûnundadır. Para alanlar müderris, bunlar ise rütbece müderristen aşağıdadır" diye izahatta bulunuldu. Bunun üzerine sultan her birimize on bin dirhem verilmesini emretti. Emri yerine getirildi.

"Sultan, dini kuralları gözetme konusunda çok titizdir. Alimler, onun katında son derece itibarlıdır ve onlara saygıda kusur edilmez.[38] Çünkü bunlar şeriatın korunup gözetilmesi, sürekli ilimle ve okumakla vakit geçirilmesi konusunda son derece titizdirler."

Sultan, karada ve denizde kâfirlere karşı cihat konusunda asla ağırdan almaz. Düşmanlarının karşısında ne atı yorulur, ne mızrağı bükülür. Aklında hep kâfirlere karşı cihat etme düşüncesi vardır. İslam'ın bu ülkede yayılması, İslam nurunun her yeri kaplaması, hidayet şimşeklerinin her yerde çakması, ateşgedelerin yıkılması, putların kırılması, zimmet ehlinin dışında yeryüzünde yaşayan kötülerin ortadan

---

Sultan Muhammed Tuğluk Şah'ın âlimlere karşı son derece kibar ve cömert olmasına, onlara saygılı davranmasına rağmen, zaman zaman emirlerine karşı gelenlere karşı şiddet uyguladığı da bilinmektedir. Örneğin umumî bir mecliste onun zulmüne karşı çıkıp "Ben bir zalime hizmet etmem" diyen Şihabeddin ibni Şeyh el-Cam el-Horasanî'nin sakalından tutup sürüklediği, önce yedi yıllığına Devletâbâd'a sürgün ettiği, kendisinden özür dilettikten sonra boynunu vurdurduğu, müderris Afifüddin el-Kasânî'yi feci şekilde öldürttüğü, bazı icraatlarını tenkit ettiği için başını, kollarını ve göğsünü parçalattığı, Hud-ı Hatîd Rükneddin b. Bahaadden b. Ebû Zekeriya el-Multanî'yi katlettirdiği, Şeyh Şemseddin b. Taculârifîn'i ölünceye kadar gözlerine mil çektirdiği, oğullarını dahi öldürttüğü.. İbni Battuta tarafından nakledilmektedir.

kaldırılması yolunda büyük başarılar kazanmıştır. İslam, onun gayretleri sayesinde doğunun uç kesimlerine, güneş ışıklarının doğduğu yerlere kadar yayılmış, Ebû Nasr el-Utbî'nin[39] dediği gibi, daha önce hiçbir sancağın ulaşmadığı, hiçbir sûre ve âyetin okunmadığı yerlere İslam bayrağını ulaştırmıştır. Mescitler ve camiler yaptırmış, teganni ile ezan okunmasını yasaklamış, şarkı söyler gibi Kur'an okunmasını menetmiş; kâfirlerin kalelerini yerle bir etmiş, Tanrı'nın yardımıyla onların ülkelerini ve servetlerini ele geçirmiş ve onların ayaklarının hiç basmadığı toprakları fethetmiş, sancaklarını her yerde dalgalandırmıştır. Onun sancakları karada kartal, denizde karga kanatları gibi süzülür. Onun zamanında kölelerin çokluğu sebebiyle her gün binlerce köleyi çok ucuz fiyata satın alırlardı. Dehli'ye seyahat etmiş yolcuların anlattıklarına göre, genç bir cariyenin fiyatı sekiz tenkeden fazla değildi. Ev işlerinde çalışabilecek, odalık olarak kullanılabilecek olanların fiyatı ise on beş tenkeydi. Diğer şehirlerde fiyatlar daha da düşüktü. Ebu's-safa b. İshak eş-Şiblî bana gençliğinin zirvesindeki bir köleyi dört dirheme satın aldığını anlatmıştı. Diğerlerinin fiyatlarını buna göre kıyaslayın. Bununla birlikte Hintli cariyelerin fiyatları yirmi bin veya daha fazla tenke idi. Bunu bana İbni Tac el-Hafız el-Multanî anlattı. Kendisine fiyatlar bu kadar ucuzken Hintli bir cariyenin fiyatının nasıl böyle yüksek olduğunu sorduğumda, mecliste bulunanlar bana onların ahlakları ve güzellikleriyle diğerlerinden ayrıldıklarını, çoğunun Kur'an'ı ezbere bildiğini, okur-yazar olduğunu, şiir ve rivayetler okuduklarını, şarkı söyleyip ut çaldıklarını, satranç ve tavla oynadıklarını anlattılar. Bu cariyeler üstün yeteneklere sahip olmakla övünürler ve hatta onlardan birisi "Ben efendimin gönlünü üç günde fethederim" deyince, bir diğeri "Ben bir saatte fethederim", bir üçün-

---

[39] Muhammed b. Abdulcebbar el-Utbî, aslen Rey şehrindendir. Horasan'da dayısı Ebû Nasl el-Utbî'nin yanında yetişmiş ilim adamlarındandır. Emîr Ebû Ali, daha sonra Emîr Ebû Mansur Sebüktekin'in hizmetinde Ebu'l Feth el-Bustî'yle birlikte kâtip olarak çalışmış, Şemsü'l Meâlî Kâbus b. Vuşmegir'in Horasan naibliğini yapmış, sonra Nisâbûr'a yerleşip edebiyat ve ilimle uğraşmıştır. Edebiyat konusunda "Letaifu'l Küttab" adlı eserinden başka Gazneli Mahmud'a ithaf ettiği için "El-Yemin"i" adıyla bilinan "Tarihu'l Utbî" adlı bir eseri vardır.

cüsü ise "Ben göz açıp kapayıncaya kadar fethederim" demiş. Hint kadınları güzellik konusunda Türk ve (Deşt-i) Kıpçak kadınlarından üstündürler. Çünkü hem çok iyi eğitimlidirler, hem de pek çok kabiliyete sahiptirler. Hint kadınlarının çoğunun teni kızıla çalar beyazdır ve yüzleri altın gibidir. Bu ülkede Türk, (Deşt-i) Kıpçak, Anadolu ve diğer ülkelerden getirilmiş pek çok kadın olmasına rağmen, hiçbirisi dille anlatılması mümkün olmayan güzellik ve yetenekleri karşısında Hint kadınlarıyla boy ölçüşemez."

Siraceddin Ömer eş-Şiblî'nin bana anlattığına göre bu ülkeye İskenderiye ve Rus ülkesinden getirilen keten elbiseler, yalnızca sultanın birilerine ödül olarak verdiği elbiselerdir. Sıradan vatandaşların tunik ve elbiseleri ise kaliteli pamuklu kumaşlardan yapılır...

Şeyh Mübarek'in bana anlattığına göre, bu ülkede hiçbir kimse sultan tarafından hediye edilmemişse altın işlemeli eyere binemez. Eğer sultan altın işlemeli bir eyer hediye etmişse, ona binilmesine izin verilmiş demektir. Diğer insanlar ancak gümüş süslemeli eyerlere binebilirler. Sultan, hizmetinde olanlara, asker, kâtip ve ilim ehline, toprak, para, mücevher, at, altın işlemeli eyer, altın kemer, değişik türde elbiseler hediye eder, ama asla bir fil hediye etmez. Çünkü ancak sultanın fili olabilir ve sıradan vatandaşların fil sahibi olma hakkı yoktur.

Şeyh Mübarek sözlerini şöyle sürdürdü: "Bu fillerin bakımı için büyük meblağlar tahsis edilir. Belki de sultanın sahip olduğu 3000 filin bakımı için zengin bir ülkenin geliri zar-zor yeter. Şerif'e fillerin bakımı için ne kadar meblağ tahsis edildiğini sorduğumda, bana şu cevabı verdi: "Bu hayvanların boyları ve cinsleri farklıdır, dolayısıyla bakım masrafları da değişiktir. Bir filin bir günde en az ve en fazla tüketim miktarını sana söyleyeyim. Bir fil günde en fazla kırk rıtl pirinç, atmış rıtl arpa, yirmi rıtl yağ ve yarım yük ot tüketir. Fil sürücü ve bakıcılarının masrafları da bir hayli fazladır. Fillerin bakımından sorumlu olan kişi, üst düzey devlet memuru bir müfettiştir (şıhne شحنه). Şiblî'nin anlattığına göre bu müfettişe Irak büyüklüğünde bir ikta verilmiştir."

Bu ülke hükümdarlarının savaş sırasında bulundukları yere gelince, sultan merkezde yer alır. Alimler ve imamlar ise sultanın çevresinde

yer alırlar. Okçular sultanın önünde ve arkasında mevzilenirler. Sağ ve sol kanat iki tarafta yer alırlar. Ordunun önünde demir zırhlı filler bulunur. Bu fillerin üzerinde daha önce izah ettiğimiz gibi kuleler vardır. Bu kulelerde okçuların ok ve neft şişeleri[40] atması için delikler bulunur. Hafif silahlı ve zırhsız köleler fillerin önünde yürür ve fillere yer açarlar. Süvariler düşman fillerinin hortumlarını kılıçlarla kesmeye çalışırlar. Okçular ise yüksekten onların arkalarını kollarlar. Sağ ve sol kanattaki atlılar fillerin arkasında veya çevresinde savaşırlar. Bu çemberin içine kimse giremez, giren de çıkamaz. İçeri girip de nadiren kaçmayı başaranlar ise dikkatli gruplar tarafından hemen çember içine alınır, yukarıdan üzerine ok ve neft şişeleri yağar. Aşağıda ise zaten piyadelerden kurtulamaz. Bu ülkenin şimdiki sultanı kendinden önceki hiçbir sultanın nail olmadığı fetih ve zaferlere erişmiş; kâfirlerin kalelerini yerle bir etmiş, büyücülerin büyülerini bozmuş ve Hintlilerin taptıkları putları ortadan kaldırmıştır. Bugün o putlardan ancak denizdeki adalarda gözden kaçan az bir kısmı veya hiçbir yöneticinin önemsemediği bazıları varlığını korumuştur. Bu sultan, bir işe girişince onu tamamına erdirmeden bırakmaz, Hintlilerin sağ kalanlarının kanıyla kılıcını temizler. Onun şöhreti Hintliler arasında bütünüyle yayılmış ve adı zamanın en değerli mücevherlerinden daha değerli hale gelmiştir. Günümüzde bu değişik ülkeleri hâkimiyet altında tutan, kara ve deniz imparatorluğuna sahip olan odur. Bugün Hint sultanı denilince, kastedilen yalnızca odur ve bu kutlu unvan bir başkası için kullanılamaz."

Şiblî sözlerini şöyle sürdürdü: "Bir Müslüman'ın sultanın Allah yolundaki cihadı, güzel işleri ve seciyesi için dua etmesi gerekir."

Muhammed el-Hocendî anlattı: "Sultan, her hafta Salı gününü halkın dertlerini dinlemeye ayırır. O gün sultan geniş bir meydanda otu-

---

[40] Neft şişeleri (karârîru'n-neft قرارير النفط): İçinde yanıcı maddeler bulu-nan iptidai bombalar. Abdullah b. Zübeyr tarafından icat edildiği söylenir. Abdullah b. Zübeyr Mekke'nin kuşatılması sırasında el büyüklüğünde, içinde yanıcı neft bulunan kaplar kullanmıştı. Bizanslıların Rum ateşinin bir türüdür ve esasen Müslümanlar bu iptidai bombanın yapımını Bizanslılardan öğrenmiş ve Mısır ve Suriye'de Haçlı seferleri sırasında kullanmışlardır.

nu. Sultan için büyük bir çetr kurulur. Sultan, çetrin tam ortasında, altın kaplama, mücevherlerle süslü yüksek bir tahtın üzerinde oturur. Devlet erbabı sağında ve solunda yer alır. Silahdâr ve câmedâr arkada dururlar. Özel görevlerde bulunan kişiler ve diğer memurlar mevkilerine göre yer alırlar. Yalnızca hanlar, sadr-ı cihan, dâbirler yani sır katipleri sultanın önünde otururlar. Hacipler ayakta dururlar. Bir müracaatçı şikâyeti olanların huzura gelmesini yüksek sesle bağırır. Ondan sonra şikâyeti veya ihtiyacı olanlar huzura gelir. Sultan, ona şikâyetinin yahut ihtiyacının ne olduğunu sorar. Sultanın huzuruna girmek isteyenler engellenmez ve darp edilmez. Sultan onun şikâyetini dinler ve gereğini emreder. Haftanın diğer günleri sabahtan akşama kadar adlî meselelere tahsis eder. Sonra hanlar, melikler (valiler) ve emîrlerin refakatinde sarayına döner. Unvanı ne olursa olsun kimse sultanın huzuruna silahla, isterse bir çakı olsun, giremez ve dolayısıyla onun huzuruna girecek olan herkes dikkatli bir üst aramasından geçirilir.

"Sultanın bulunduğu noktaya ulaşmak için birbirini takip eden yedi kapıdan geçmek gerekir. Dış kapı önünde elinde trompet bulunan bir kişi dikilir. Eğer gelen bir han veya melik (vali) yahut önde gelen beylerden biriyse, gelenin önemli kişilerden olduğunu bildirmek için trompetle işaret verir. Sultan daha önce bilgilendirildiği için ziyaretçiyi kabul etmeye hazırdır. Saraya gelen kişinin mevkisi ne olursa olsun, en dıştaki birinci kapıdan başlayıp yaya yürüyerek sultanın huzuruna girinceye kadar tüm kapılardan aynı şekilde tek tek geçer. Altıncı kapıya kadar at sırtında gelmesine izin verilen çok özel kişiler de vardır. Bu tip kişiler yedinci kapıya gelinceye kadar trompetle sürekli işaret verilir. Böyle özel imtiyazlı olan bir kişi, yedinci kapının önünde içeridekilerin toplantı hazırlığı tamamlanıncaya kadar bekler. Hazırlık bitince içeri girmesine izin verilir. İçeri girince oturur ve çevresine oturma hakkına sahip olanlar da otururlar. Diğerleri ayakta bekler. Kadılar, vezirler ve sır katibi olan dâbirler salonda sultanın gözüne batmayacak bir yerde resmi kayıt tutmak için otururlar. Masalar kurulur ve hacipler dilekçeleri takdim ederler. Her sınıfın dilekçelerini sunan bir hacibi vardır. Bu hacipler dilekçe ve şikayetleri hacibu'l-huccaba sunarlar. Hacibu'l-huccabın mevkisi hepsinin üzerindedir. O da bunları sultana takdim eder. Sultan kalktıktan sonra hacibu'l-huccab sır kâtibinin yanına oturarak sultanın talimatına

uygun gördüğü dilekçeleri verir ve kâtip de gereğini yapar. Sultan oradan ayrılarak özel bir salona geçer ve âlimleri çağırtır. İçeri huzura girme hakkı bulunan âlimler gelirler. Sultan onların yanına oturur, hepsinin gönlünü alır, onlarla birlikte yemek yer ve sohbet eder. Bunlar onun has adamlarıdır. Sonra onların gitmesine izin verip nedimleri veya müzisyenlerle baş başa kalır. Bazen anlatılan anekdotları dinler, bazen kendisine konser verilir. Umumi meclislerde olduğu gibi özel meclislerde de sultan bir mahfilde oturur. Hareketleri son derece ölçülü ve mütevazidir. Gerek umumi meclislerde ve gerekse özel olanlarda davranışlarına aşırı dikkat eder, şeriat kurallarına harfiyen uyar ve dinin izin vermediği hiçbir şey yapmaz."

Şiblî anlattı: "Dehli'nin hiçbir yerinde, gerek dükkanlarda ve gerekse evlerde içki bulunmaz. Çünkü sultan bu konuda son derece katıdır ve içki içenleri şiddetle cezalandırır. Zaten Hintlilerin de şaraba ve diğer alkollü içeceklere karşı bir düşkünlüğü yoktur. Aksine onlar kullanımı helal sayılan tenbul ile yetinirler. Hoş kokuludur ve şarapta bulunmayan özelliklere sahiptir. Nefesi açar, hazmı kolaylaştırır, insana rahatlık verir, fakat insan aklına zarar vermez. Bu özel karışım tenbul yaprakları, fufel[41] ve kireçle hazırlanır.

"Bu ülke halkı nazarında birine saygı göstermenin en iyi yolu tenbul ikramıdır. Eğer bir insan bir başkasını evine davet eder ve her türlü yemek, kızartma, tatlı, içecek, aroma ve güzel koku ikramında bulunup da sofraya tenbul getirmezse, misafirine saygı göstermemiş ve ikramda bulunmamış sayılır. Eğer bir insan huzuruna gelen birine saygısını göstermek isterse ona tenbul ikram eder."[42]

Bu, Cengiz-han'ın evlatlarının memleketlerindeki *mesk-ayak* (kadeh sunma) dedikleri şeye benziyor. *Ayak* demek, içi şarap veya hurma şarabı dolu kâse demektir. Büyük bir kişi saygı göstermek istediği kişiye veya sıradan bir insan bağlılığını göstermek istediği kişiye *ayak*

---

[41] Fufel: Bir tür baharat.

[42] Örneğin İbni Battuta'nın anlattığına göre Halife Mustansır Billah'ın torunlarından olan Abbasî emîri Gıyaseddin sultanın huzuruna geldiğinde, sultan eline bir tenbul alıp bizzat ikram etmiş ve bunu başka kimseye yapmamış. Çünkü tenbul birine saygı göstermenin en büyük aracı idi.

olmalar. Çünkü onlar nezdinde en büyük bağlılık ve hizmet işareti budur. İnşaallah yeri geldiğinde bundan bahsedilecektir.

Siraceddin Ebu's-safa Ömer eş-Şiblî anlattı:

"Sultan, hâkimiyeti altındaki eyaletlerle ilgili haberleri yakından takip eder, askerlerin ve halkın durumu hakkında istihbarat toplar. Çeşitli sınıflardan muhbir denilen adamları vardır. Bunlar, askerler ve halk arasına karışır, sultana ulaştırılması gereken bir durum olursa onu kendisinden bir üstteki âmirine, o bir üstüne, o da sultana ulaştırır. Uzak eyaletlerle ilgili istihbarata gelince, sultanın başkenti ile çeşitli eyaletlerin önemli şehirleri arasında Suriye ve Mısır'daki posta (berid)[41] merkezlerine benzeyen birbirine yakın irtibat noktaları vardır. Fakat bu noktalar arasındaki mesafe biraz yakındır ve dört ok atımı veya daha azdır. Her irtibat noktasında çok hızlı koşan on kişi bulunur. Bir koşucu mektubu bir sonraki noktaya, oradaki de mektubu alır almaz bir sonrakine ulaştırır. Sonra mektubu ilk getiren kişi yavaş adımlarla kendi yerine geri döner. Böylece mektup uzak bir yerden daha uzak bir yere kısa zamanda *berid*lerden ve deve sürücülerden daha hızlı bir şekilde ulaşır. Bu irtibat noktalarında namaz kılınan, insanlara sığınma mekânı vazifesi gören bir mescit, bir su havuzu, insanların her türlü ihtiyacını ve hayvanları için yem temin edebilecekleri bir pazar vardır. Dolayısıyla insanın yanında su, azık ve çadır bulunmasına gerek yoktur.

Berid merkezi, posta atının hiç beklenmeden değiştirilmesi için atların hazır tutulduğu binalardır. İki berid arasındaki mesafe dört fersahtı. Fakat eserin yazarı el-Ömerî'nin döneminde iki berid arasındaki mesafe gidilecek yolun farklı oluşu, suyun uzakta bulunması veya bir köye yakın yerde yer alması sebebiyle bu kadar değildi. Berid, Sâsânîler, Romalılar, Bizanslılar zamanında da vardı. İslam dünyasında ilk berid teşkilatı Muaviye zamanında kuruldu. Abbasîler zamanında berid teşkilatı çok zayıfladı, fakat Harun Reşid'in veziri Yahya b. Halid el-Bermekî onu tekrar Emevîler dönemindeki seviyesine getirdi. Ancak, bu posta teşkilatı halifenin ülkedeki olaylar hakkında bilgi sahibi olmasını engellemek isteyen Büveyhîler tarafından ortadan kaldırıldı ve durum Selçuklular zamanında da değişmedi. Selçuklular berid teşkilatına yeni bir düzenleme getirerek, Emevîler ve Abbasîler döneminde kullanılan katırlar yerine at ve develer istihdam ettiler.

"Sultan, ülkesinin iki başkenti olan Dehli ve Kubbetülislam (yani Devagir) arasında davulla haberleşme sistemini getirdi. Bir şehirde herhangi bir olay olduğunda bir diğer şehrin kale kapısı açılır veya kapanır, bu sırada davul çalınır ve ondan sonra en yakın komşu şehirde davul çalınırdı. Böylece sultan, uzaktaki veya yakındaki şehirlerin kapılarının ne zaman açılıp kapandığını her gün muntazam şekilde öğrenirdi."

Sultan, halka yakın olmasına ve onlarla konuşurken sakin bir tavır takınmasına rağmen, insanlar ondan çekinirlerdi. Onun huzuruna çıkmak isteyen kişiyi ne aradaki *hicab*[44] (perde), ne de hacipler engelleyebilirdi. Onun saltanat günleri bolluk ve bereket dönemiydi ve bu yüzden Hintliler hâlâ müreffeh ve cömert insanlar olarak bilinirler.

El-Hocendî anlattı: "Bir defasında üç yol arkadaşımla birlikte Dehli'nin bir kasabasında tıka basa doyuncaya kadar inek eti, ekmek ve tereyağ yedik ve hepsine dört fulusa[45] tekabül eden bir *çiytel* ödedik."

Şimdi de sizlere bu ülkedeki para sisteminden ve pazar fiyatlarından söz edeceğim.

Şeyh Mübarek anlattı:

"*Kızıl lak*, 100 bin tenkedir, *beyaz lak* da öyledir. Kızıl tenke denilen altın tenke, üç miskale tekabül eder. Gümüş[46] tenke ise sekiz *feşti-*

---

[44] Genel anlamıyla örtü, başörtüsü, perde demektir, fakat Sâsânîlerden itibaren hükümdarların önüne bir perde gerilir ve onun huzuruna çıkan kişiler bu perde arkasından konuşurlardı. Örneğin Mesudî bu konuda şöyle der: "Acem hükümdarlarının hepsi, Erdeşir döneminden itibaren nedimleriyle kendileri arasına bir perde koyarlardı. Hükümdarla birinci tabaka arasında yirmi zira' mesafe bulunurdu. Çünkü perde hükümdarın on metre ilerisine gerilir, birinci tabakadakiler de o perdeye yine on metre mesafede dururlardı. Perde tertibinin sağlanması vazifesi Gilan meliklerinin çocuklarından birine verilmişti. Ona *hürrembâş* denirdi... İlk Emevî halifeleri ve hatta ilk Abbasî halifeleri dahi nedimlerine görünmezlerdi." (Murûc, Türkçe çev., s. 216-217)

[45] Yunanlıların Latince para kesesi anlamındaki *follis* kelimesinden alarak filis dedikleri para birimi. Araplar bu kelimeyi Yunanlılardan almışlardır. Fulus, alış-verişi kolaylaştırmak amacıyla bakırdan kestirilen küçük para idi. Mısır, Suriye, Irak-ı Arap ve Irak-ı Acem, Fars ve eski Bizans'ta kullanılmıştır. Hicaz, Yemen ve diğer bölgelere ise fulus Mısırlılar tarafından taşınmıştır.

kani[47] dirhemdir. Bir feştikani dirhem Mısır ve Suriye'de tedavülde bulunan bir gümüş dirhem ağırlığındadır. Her ikisinin değeri de aynıdır ve aralarında hemen hemen hiçbir fark yoktur. Bir *sultani* dirhem bir *şeştekani* dirhemin üçte biri değerindedir. Ona *dekkanî* de denilir. Hindistan'da tedavülde bulunan üçüncü para birimidir. Bir diğer para birimi *duvazdekani* denilen dirhemdir. Bir buçuk *heştekani* değerindedir. Bir diğeri, iki dirhem değerindeki *şazerdekani* denilen para birimidir. Demek ki, Hindistan'da altı çeşit dirhem vardır: Şazerdekani, duvazdekani, heştekani, şeştekani, sultani ve yekani. Bunlar içinde değeri en düşük olanı *sultani*'dir. Bu üç dirhem, alış-verişlerde kullanılan para birimleridir. En çok da Mısır ve Suriye parasına göre ¼ dirhem değerindeki sultani kullanılır. Sultani, sekiz fulus, sekiz fulus iki çitel'dir ki, bu durumda bir çitel dört fulustur. Mısır ve Suriye'deki paraya dirheme tekabül eden heştekani, otuz iki fulustur.

"Hint rıtlına[48] *sir* denir ve yetmiş miskal ağırlığındadır ki, Mısır dirhem ağırlık ölçüsü birimiyle 102 2/3 dirhem ağırlığındadır. 40 sir bir *man*'dır. Hindistan'da hububat ölçme aracı *kile* bilinmemektedir.

Metinde bakır tenke ki, gümüş tenkedir (التنكة النقره و هي تنكة الفضة) denildiği için, doğrudan gümüş tenke diye çevirdik.

Memluklar döneminde tedavülde üç tür para vardı. Bir tula ağırlığında olan ve altından kestirilen paraya *tenge* deniliyordu. Gümüşten kestirilen paralara da tenge diyorlardı ve onun da ağırlığı bir tula idi (günümüzde Kazakistan'ın para biriminin adı da tengedir. Bu kelime *dengi* (para) şeklinde Rusçaya da geçmiştir). Bakırdan kestirilenlere ise *çitel* deniliyordu ve bir tula ağırlığındaydı. Bir gümüş tenge elli çitel değerindeydi. Diğer yandan metinde geçen *feştikani* kelimesi bazı yerlerde *heştikani* şeklinde yazılmıştır ki, muhtemelen bunun sebebi sultan adına kestirilen dirheme *sultani* veya *dekkani* denmesiydi. Yani sultan adına kestirildiği için sultani, Dekkan'da kestirildiği için dekkani deniliyordu ve halk arasında "f" harif "h"nin yerine geçmiştir veya aksi.

Rıtl: Orta Asya'da yaygın olarak kullanılan ağırlık ölçü birimi man'dı, fakat rıtl veya ratl'a da rastlanıyordu. El-Ömerî'nin kaydından Harezm'de kullanılan ratl'ın 330 dirhem olduğu anlaşılmaktadır. El-Ömerî, ölçü birimi olarak 1,38 gr. ağırlığındaki Mısır dirhemini esas alarak diğer ölçü birimlerini onunla kıyaslamaktaydı. Genel olarak bir rıtl'ı 430-455 gr. olarak kabul etmek gerekir.

"Fiyatlara gelince, en ucuzu buğdaydır ve bir man'ı 1,5 heştekani dirhemdir. Bir man arpa bir dirhem, bir man pirinç 5/4 dirhem. Fakat pirincin bazı cinsleri daha pahalıdır. İki man mercimek bir heştekani dirhemdir. İnek ve keçi etinin fiyatı aynıdır ve altı siri bir sultani dirheme satılır ki, heştekani dirhemin ¼'ne tekabül eder. Koyun etinin dört siri bir sultani dirhem, bir kaz iki heştekani dirhem, dört tavuk bir heştekani dirhem, beş sir şeker bir heştekani dirhem, kant şekerinin dört siri bir dirhemdir. İyi besili, iyi cins bir koyun, sekiz heştekani dirheme tekabül eden bir tenkeye satılır. Bir öküz iki tenke veya biraz daha ucuzdur. Manda da aynı fiyata satılır. Hintliler en çok inek ve keçi eti yerler."

Şeyh Mübarek'e "Koyun eti az olduğu için mi?" diye sordum. "Hayır" dedi, "alışkanlıktandır, çünkü her bir köyde binlerce koyun vardır. Mısır parasıyla bir dirheme iyi besili dört tavuk alınır. Güvercin, serçe ve envai çeşit kuş çok daha ucuzdur.

"Vahşi hayvanlar, yaban kuşları oldukça fazladır. Keza fennec, gergedan da boldur, ama Zencilerin ülkesinden getirilen filler azdır.

Hintlilerin giysilerine gelince, beyaz elbise ve çuhadan[49] yapılmış giysiler giyerler. Yünlü kumaştan yapılmış elbiseler daha pahalıdır. İlim adamları ve fakirler yünlü elbiseler giyerler. Sultan, hanlar, melikler (valiler) ve kılıç erbabı ipekli atlastan yapılmış elbiseler (tatariyât), teklave, ortadan Harezm kemeri vurulmuş Müslüman mantoları ve sarık giyerler. İki defa Hindistan'a giden ve Dehli'de Sultan Kutbuddin Şah'ın[50] misafiri olan Zümürrüdî lâkaplı Nasıruddin Muham-

---

[49] Makrizi şöyle der: "Çuhayı genellikle yağmurlu havalarda ekabir takımı giyer. Genellikle Mağripliler, Frenkler, İskenderiyeliler ve Mısır'daki avam tabakasına mensup insanlar çuhadan yapılmış elbise giyerler. Devletin önde gelen kişileri, ekabir takımı ve âyânlar yağmurlu havalarda çuha giyerler, ama yağmur dinince çıkarırlar. Mısır'da fiyatlar yükselince halk lüksü bir yana bırakıp çuha giymeye başladı."

[50] Kutbuddin Mübarek Şah el-Halacî. 1317-1321 yılları arasında hüküm sürdü. Kutbuddunya ve'd-din, Halaç hanedanının en son hükümdarıdır. Bütün saltanatı dört yıl sürmüştür. Kutbuddin, babasının koyduğu birçok vergiyi kaldırmış ve hazineye aktarılan bazı malları sahiplerine vermekle birçok

med el-Hüseynî el-Karimî, Hintlilerin büyük çoğunluğunun beyaz elbise giydiklerini, Tatar giysilerinin (tatariyât) önemli bir kısmının altın süslemeli ipekli atlastan, bazılarının ise yakaları altın brokarlı elbiseler olduğunu anlattı...

Eş-Şiblî, Dehli halkının zeki, akıllı, Acem ve Hint dilini güzel konuşan, anlayışlı, ferasetli insanlar olduklarını; Farsça ve Hintçe şiirler yazdıklarını, aralarında çok güzel Arapça şiirler yazanların bulunduğu anlattı. Bunlar arasında sultana övgü dolu şiirler yazdığı halde adları divanda geçmeyenlerin sayısı bir hayli fazladır. Sultan onlara da iltifat gösterir ve hediyeler verir.

Eş-Şiblî sözlerini şöyle sürdürdü: "Sultanın sır kâtiplerinden biri, bir zafer kazanıldığında veya önemli bir olay olduğunda sultana övgüler yağdıran kasideler yazmayı âdet edinmişti ve sultan kasidedeki beyitleri saydırarak her bir beyt için 10 000 tenke verilmesini emrederdi. Fakat paranın sayılması için birini tayin etmeyerek onun hazineye girip istediği kadar almasını ferman buyururdu." Benim bu bonkörlük hikâyesi karşısında şaşırdığımı görünce, "Cömertlik konusunda duyulmamış bir şöhret için ülkesinin gelirinin yarısını harcar" dedi.

Çağımızın eşsiz insanı Şeyh Şemseddin Isfahanî anlattı:

"Kutbuddin Şirazî, kimyanın pozitif bir ilim olduğunu ileri sürerdi. Bir gün kendisiyle bu konuda tartışırken sözü edilen kimya ilminin boş bir şey olduğunu söylediğimde, bana şu cevabı verdi: "Her yıl mücevherat işleri ve diğer eşyaların imalatı için ne kadar altın harcandığını,

---

taraftar kazanmışsa da, babası gibi o da bir takım garip huylara sahip olduğundan saltanatını kısa sürede kaybetmiştir. "Hindistan'da "dokunulmayanlar"dan addedilen aşağı tabakadan bir Hundi iken sözde Müslüman olan Hüsrev adında biri Mübarek'in güven ve sevgisini kazanarak ülkenin gerçek egemeni olmuş ve herkesi sultandan soğutmuştur. Mübarek, kadın süsleri takınarak dolaşır, en bayağı dalkavuk, hokkabaz ve kantocularla birlikte yaşar, babasının ricalini onlara tahkir ettirir idi. Bir dönem kendisini el-Vâsik Billah adıyla halife olarak ilan etmiş; onca fetih yapan babası "İkinci İskender" lâkabıyla yetinmiş iken, o, paralarında "İskender-i Zaman" ve "El-Vâsik-ı Billah, Emirü'l Mü'minin" unvanlarını takınmıştır." (Hikmet Gayur, *Hindistan Tarihi*, I/316)

hâlbuki altın madenlerinde bu tüketimi karşılayacak kadar altın üretilmediğini biliyorsun. Benim hesaplarıma göre üç bin yıldır Hindistan'da üretilen hiçbir altın başka ülkelere ihraç edilmemiş, başka ülkelerden gelenler ise tekrar dışarı çıkmamış. Tacirler her yıl bu ülkeye saf altın getirerek baharat ve zamk (sumu' صموغ)[51] satın alırlar. Eğer altın işlenmemiş olsaydı bir tane bile kalmazdı."

Şeyhimiz[52] Şihabeddin anlattı: "Onun Hint ülkesine giren altının tekrar dışarı çıkmadığı şeklindeki sözü doğrudur, fakat kimyanın pozitif bir ilim olduğu sözü bir saçmalıktır. İşittiğime göre bu sultanın seleflerinden biri büyük bir fetih gerçekleştirince fethettiği ülkelerden o kadar çok altın toplamış ki, 13000 öküzle taşımışlar."

Bu ülke halkının para biriktirme tutkusu meşhurdur. Hatta birine "Ne kadar paran var?" diye sorsanız, size şu cevabı verir: "Bilmiyorum, ama ben bu ailede dedesinin filan mağara veya kuyulara biriktirdiği paraların üzerine para koyan ikinci veya üçüncü çocuğum ve paraların seviyesinin ne kadar yükseldiğini bilmiyorum." Hintlilerin hazinelerini saklamak için kuyu kazma âdetleri vardır. Bazıları evlerinde sarnıç gibi bir çukur kazar ve dinarlarını atmak için küçük bir delik bırakırlar. Servetlerini burada biriktirirler. Hileli ve mağşuş olabileceği endişesiyle işlenmiş, kırık veya çubuk halinde altın almazlar. Yalnızca kestirilmiş dinar alırlar. Hint Denizi'ndeki bazı adalarda kimi insanlar bir küp altının biriktirme işi tamamlandığında evlerinin damına bir bayrak dikerler. Kimilerinin evlerinin damında on veya daha fazla bayrak bulunur.

Şeyh Burhaneddin el-Bezzî anlattı:

"Sultan, Devakir şehrinin uç sınırında bulunan komşu ülkelere asker sevk etti. Buralardaki insanlar kâfirdi ve başlarında *ra* (raca) denilen

---

[51] Burada geçen zamk kelimesi ağaçların gövdelerinden kendiliğinden çıkan sakıza benzer yapışkan bir maddedir. Kâfur, sabır, katran, zift, enzert gibi yirmi sekiz çeşidi vardır.

[52] Muhammed ibnü'l Mecd Abdullah el-Hüseyn el-Ezbelli Şihabeddin Ebu'l Farac, 1263 yılında dünyaya geldi ve 1333 yılında Dımaşk'ta Şafilerin kadılkudatı oldu. 1337 yılında aynı şehirde öldü.

hükümdarları vardı. Sultanın ordusu bu ülkelerden birini kuşatınca bu ra elçi göndererek şöyle dedi: "Sultana söyleyin, bize ilişmesin. İstediği kadar mal vereceğim, yeter ki onları taşımak için gerekli hayvanlar gönderilsin." Ordu komutanı durumu bir haberci ile sultana bildirdi. Sultan, kendisinin de huzuruna gelmesi şartıyla kuşatmayı kaldıracağı cevabını verdi. Ra (raca) sultanın huzuruna gelince, sultan ona ziyadesiyle izzet ikramda bulundu ve "Senin söylediklerin gibi bir söz duymadım, senin ne kadar malın var ki onları taşımak için istediğimiz kadar hayvan göndermemizi istiyorsun?" diye sordu. Ra, şu cevabı verdi: "Bu memlekette benden önce yedi ra geldi geçti ve her biri 70 000 bayin[53] para biriktirdi. Şu anda onlar benim elimdedir." Bayin, dört taraftan merdivenle inilen oldukça geniş bir sarnıçtır. Onun bu sözleri sultanın hoşuna gitti ve oradaki malların sultanın adına mühürlenmesini istedi. Emri yerine getirildi. Sultan, daha sonra ra'dan ülkesini yönetmesi için naipler tayin etmesini, onunsa Dehli'de kendi yanında kalmasını emretti. Sultan, ona Müslüman olmasını teklif etti, fakat ra reddedince ısrarcı olmadı. Böylece ra sultanın sarayında kalmaya başladı ve ülkesini yönetmesi için naipler tayin etti. Sultan da ona cömert davrandı ve halkının dirlik düzenliği bozulmasın diye pek çok mal gönderdi. Sözü edilen bayinlere de ilişmedi ve yalnızca mühürleyip olduğu gibi bıraktı"

Ben bunları el-Bezzî'nin bana anlattığı gibi naklettim. O, sözüne güvenilir bir kişidir...

Bayhrenli Arap emirlerinden Ali b. Mansur el-Ukaylî anlattı:

"Bizim Hindistan'a vardı geldimiz hiç eksik olmadığından, orası hakkında pek çok şey biliriz, pek çok haber de kulağımıza çalınır. Bu sultan yani Muhammed b. Tuğluk Şah çok büyük fetihler gerçekleştirdi. Fethettiği şehirlerden birinde bir göl, gölün ortasında da bir puthane [tapınak] vardı. Bu tapınak şehir halkı nezdinde çok önemliydi. Tapınaktaki put için adaklar getirilir ve getirilen her adak bu göle atılırdı. Sultan şehri fethettiğinde kendisine bundan bahsedildi. Sultan, hemen göle bir kanal açtırarak suyu boşalttı ve içindeki altınları toplatmak iki yüz fil ve binlerce öküzle taşıttı.

---

[53] İbni Battuta'da bir ölçü birimi olarak geçmektedir.

"Sultan, son derece cömerttir ve yabancılara iyilik etmeyi sever. Bir defasında bizden iki kişi onun ülkesine gitmişti. Sultan onları güler yüzle karşılamış, ihsanlarda bulunmuş, hil'atlar giydirmiş ve pek çok para vermiş. Hâlbuki bu iki kişi sıradan Araplardandı. Sultan, sonra onları isterlerse sarayda kalma veya ülkelerine dönmeleri konusunda serbest bırakmış. Birisi orada kalmayı tercih etmiş. Sultan da ona önemli hasılası olan büyük bir şehir, pek çok koyun ve inek vermiş. O kişi bugün de orada refah içinde, varlıklı bir kişi olarak hayatını sürdürmektedir. Ülkesine dönmek isteyen kişiye ise üç bin teneke altın verip selametle uğurlamış."

III.

CENGİZ-HAN'IN EVLATLARININ ÜLKELERİNDE

Cengiz-han'ın evlatlarının saltanatlarının detaylarına girmeden önce burada genel bir bakış yapmayı uygun gördüm. Çünkü bunlardan dördü, ellerinde büyük ülkeler bulunan sultanlardır ve toprakları çoğu mamur yerler olmak üzere Fırat sınırlarından başlayarak düz bir hat boyunca Sind'e kadar uzanır. Doğuda hüküm süren ve ilhan denilen büyükleri Cengiz-han'ın tahtında oturur. İnşaallah ondan bahsedeceğiz.

İkincisi, bir zamanlar Kisraların mülkü olan İran'da hüküm sürmektedir.

Üçüncüsü, Deşt-i Kıpçak'ın sahibidir.

Dördüncüsü, Mâverâünnehr topraklarının sahibidir. Turan eli onlar arasında taksim edilmiştir. Burası, bir zamanlar Afrasyab'ın elinde olan eski Türk yurdudur.

İran'ın sahibi olan hükümdar, büyük dedesinin Cengiz-han oğlu Tuli'nin oğlu Hülagu olması sebebiyle Deşt-i Kıpçak ve Mâverâünnehr sultanlarına karşı övünür. Çünkü Cengiz-han, şu andaki büyük ilhanın dedesidir.

Buna karşılık diğer iki hükümdar da Cengiz-han ülkeyi oğulları arasında taksim ettiğinde dedelerinin zaten hükümdar olduğunu, ama Tuli'nin ve oğlu Hülagu'nun hükümdar olmadığını, aksine Tuli oğlu

Hülagu'nun saltanat ve tahtın varisi olan kardeşi Mengü Kebek-han'ın naibi olduğunu söyleyerek övünürler.

Ebû Said'in katibi Nizameddin Ebu'l Fadail Yahya b. Hâkim Nureddin Abdurrahman et-Tayyarî bana, hanın kendisini İsmailîleri ve Kürtleri kovmak için gönderdiğini, Bağdat'ı fethedince oraya yerleşip isyan bayrağı açarak bağımsızlığını ilan ettiğini anlatmıştı.

Şeyhimiz Ebû Sena el-Isfahanî'nin bu konuda anlattıkları daha açıktır ve inşallah ondan bahsedeceğiz.

Cengiz-han

Cengiz-han'ın soyunun Alan Kua adlı bir kadına dayandığı söylenir. Bu Alan Kua, kendisine Bektut [Bugunatai] ve Belktut [Belgunatai] adlı iki çocuk doğurduğu bir kişiyle [Dobun-Mergan] evliydi. Bu iki oğuldan inenlere Moğollar Darlaki derler.

Sonra Alan Kua'nın kocası ölünce dul kaldı. Kocası ölmeden bir süre önce Alan Kua hamile kalmıştı, fakat kocası onun kendisinden olmadığını söyledi. Bu konuda karar verecek birine müracaat etti. O da kadına kimden hamile kaldığını sordu. Kadın şu cevabı verdi: Kimseden hamile kalmış değilim. Bir gün oturuyordum ve apış aram açıktı. Bir nur indi ve apış arama üç defa girdi. Böylece hamile kaldım. Ve ben üç erkek çocuğa hamileyim. Çünkü o nurun her girişinde bir çocuğa hamile kaldım. Bana onları doğuruncaya kadar süre verin. Eğer üç erkek çocuk doğurursam, söylediklerimin doğru olduğunu anlarsınız, aksi halde benimle ilgili istediğiniz kararı verirsiniz. Gerçekten de bir batında üç erkek çocuk doğurdu: Bukin Fugagi [Bugu-hadagi], Bosan Salci [Buhatu-salci] ve Budancar [Bodonçar-mangkah]. Bu üç çocuk, annelerinin bir nurun apış arasına girdiğini iddia etmesi sebebiyle nurani çocuklar olarak bilindi. Bu yüzden Cengiz-han'a Güneşin oğlu denilir.

Cengiz-han'ın nesebi bu Budancar'a dayanır. Şöyle ki; Budancar'dan Buga, Buga'dan Dutum Minen, Dutum Minen'den Kaydu, Kaydu'dan Sunkur, Sunkur'dan Tumaniye-han, Tumaniye-han'dan

Kil-han, Kil-han'dan Törben, Törben'den Bisukey Bahadur [Yesugay-bahadur], Bisukey Bahadur'dan bu dört hükümdarın dedesi Cengiz-han dünyaya geldi.

Cengiz-han'ın nesebiyle anlatılan bu hikâyede büyük yalanlar ve kadın tarafından anlatılmış olsa bile doğru olmayan olaylar vardır. Belki de kadın ölümden kurtulmak için böyle bir yalan uydurdu veya kim bilir Bakire Meryem'in hikâyesini duymuş ve kendi yalan hikâyesini doğru bir olaya bağlayarak insanları aldatmıştır.

Şimdi bu sultanların soylarının Cengiz-han'a bağlanışı konusuna girmeden önce, onun hükümdarlığa giden yolda yükselişine kısaca bir göz atalım. Atamelik Cüveynî'nin anlattığına göre büyük bir kabilenin başında herkesin itaat ettiği Ong-han adında büyük bir hükümdar vardı. Kabilenin önde gelen kişileri de ona bağlıydı. Cengiz-han daha çocukluğundan itibaren onun huzuruna girip çıkmaya başladı. Hükümdar da onu kendine yakın tuttu; onda asalet ve hükümdarlık işaretleri gördü. Bu yüzden onu akrabalarına karşı üstün tuttu; mevkisini diğerlerinin mevkisinden yükseltti ve böylece aralarında bir dostluk oluştu. Fakat Cengiz-han'ın bu yükselişi, hükümdarın akrabaları arasında haset ateşini körükledi. Şeytan ruhlarına üfledi ve Cengiz-han'a tuzak kurmaya sevk etti. Ne yapıp edip onun hükümdarla bağını koparmayı kararlaştırdılar. Onlar bu iğrenç planlarını uygulamaya koyunca, Ong-han'ın Cengiz-han'a karşı tavırları değişmeye başladı. Fakat bu düşüncelerini açığa vurmadı; onun kaçıp gitmesine yol açacak alenî davranışlar sergilemedi ve onun bir açığını gözlemeye, cezalandırmayı hak edecek bir suçunu bulmaya çalıştı. Bu konuda arkadaşlarının fikrine müracaat etti. Bir gün Ong-han beylerinin çocuklarından ikisine feci şekilde öfkelendi. Onlar da Cengiz-han'a sığınıp yardım istediler. Cengiz-han o ikisine iyi davrandı, yakınlık gösterdi ve hükümdarın öfkesini yatıştıracağı vaadinde bulundu. Bu iki çocuk Cengiz-han'a şöyle dediler: "Ong-han seni tuzağa düşürmek için fırsat kolluyor. Dikkatli ol ve tedbirini al." Bunun üzerine Cengiz-han o gece yakınları ve adamlarıyla birlikte çekip gitti. Düşmanları dört bir yanda onu aradılarsa da hiçbir iz bulamadılar. Askerlerin ona meyletmedikleri için yakalamadıkları söylendi. Kimilerine göre ise ona yetişti-

ler, fakat Cengiz-han onlarla girdiği çarpışmadan galip çıktı ve mallarını ganimet olarak aldı. Sonra akrabalarını ve taraftarlarını topladı. Gücü her geçen gün arttı. Cengiz-han gücünü ve malını çevresindekiler için harcadı. O iki çocuğa özellikle ihsanlarda bulundu. Onlara gözü gibi baktı ve tarhanlık rütbesi vererek, her türlü vergiden muaf olduklarını belirten bir ferman yazdı. Fermana göre o ikisi bulundukları ordunun ve ele geçirdikleri ganimetin tartışmasız sahibi idiler. Onlar, izin almadan padişahın huzuruna çıkarlardı ve bunun için önceden bir zaman tespit etmeye gerek yoktu. Cengiz-han, yeni tarhanlara yani o iki çocuğa askerden başka hesaba gelmeyecek kadar mal, hayvan ve giyim eşyası verdi. Ayrıca işleyecekleri her suçun soruşturulmasından muaf tutuldular. Onların yedi[54] göbek torunlarına kadar bu emre uyuldu.

Cengiz-han daha sonra Ong-han'dan ayrılıp kendisine gelen, ona karşı düşman olan herkese iyiliklerde bulundu. Malını onlara dağıttı. Her birine ayrı ayrı ikramda bulundu. Böylece insanlar gruplar halinde veya tek tek ona gelmeye başladılar.

Şu anda onların çocukları onun en yakınları, yakınların da en özeli durumundadırlar. Cengiz-han güçlendikçe insanlar ona daha çok gelmeye başladılar. Böylece Cengiz-han Ong-han'la savaşmak için bir ordu topladı ve çıkan savaş Cengiz-han'ın zaferiyle sonuçlandı.

Cengiz-han daha sonra uzaktaki kabile ve aşiretlere de haber göndererek kendi safına katılmaya davet etti. Kabileler kimisi atlı, kimisi yaya olarak sel gibi ona aktılar. Onun çağırısına olumlu cevap veren kabilelerden ikisi sayıca hayli kalabalık olan Oyrat ve Konkurat kabilesiydi. Cengiz-han kendisi ise Kıyat kabilesine mensuptu. Bu kabile, en şöhretli ve en kalabalık kabilelerdendi.

Cengiz-han'ın önceki adı Tiınuçiıı'di. Han seçilince Cengiz adı verildi.

---

[54] Dokuz olması gerekir ve zaten Cihanguşa'da da "dokuz göbek" şek-linde. Çünkü eski Türklerde ve Moğollarda önemli kişilerin suçları dokuza kadar bağışlanır; hediyeler dokuzar adet verilir veya alınır, fazlasına itibar edilmezdi.

Cengiz-han'ın dini, yasası ve davranış şekilleri

Atamelik Cüveynî der ki: "Onlar, genel olarak Allah'ın tek olduğuna, göklerin ve yeryüzünün yaratıcısı, öldüren ve dirilten, zengin eden ve fakirleştiren, veren ve alan olduğuna, her şeye gücü yettiğine inanırlar."

Cüveynî, Cihangüşa adlı eserinde şöyle der: "Onun evlatlarından Hıristiyan ve Musevi olanlar da vardı, hepsini reddedenler de vardı. Oğullarından herhangi biri bir dini kabul etmişse, başkalarının dinlerine müdahalede bulunmazdı. İçlerinde putperest olanlar da vardı."

Cengiz-han, herhangi bir hükümdarı tehdit edeceği veya gücüyle korkutacağı zaman ona şöyle yazardı: "Eğer itaat edersen sana saygı gösterir ve yakınlarımız arasına alırız; eğer karşı çıkarsan, bizimle durumunun ne olacağını Allah daha iyi bilir."

Atamelik Cüveyni der ki; "Onun bu sözünde bir tür tevekkül ve teslimiyet vardır."

Onun yasasında pek çok husus vardır. Yasanın bazı maddeleri Şeriat-ı Mustafa'ya uygundur. Cüveynî bu konuda şöyle der: "O, kisralar hakkındaki hikâyeleri, firavunlar ve kayserlerle ilgili tarih kitaplarını okumadan, sırf kendi aklına ve tecrübelerine dayanarak ülke yönetmenin en güzel örneğini verdi. Düşmanın nasıl yenileceğini, dostlara nasıl davranılacağını, fetihleriyle herkese gösterdi... Kendi koyduğu ve herkesin uymasını şart koştuğu yasaya göre, kendisine boyun eğmeyip karşı koyanları çocukları, askerleri, kabileleri ve şehirleriyle birlikte ortadan kaldırdı. Kendi kafasına göre her işe bir kural, her duruma bir ferman ve her suça bir ceza [had] getirdi. Tatar kavimlerinin okuma yazmaları olmadığı için onların çocuklarına Uygurlardan yazıyı öğrenmelerini emretti. Sonra bütün yasaları tomarlara yazdılar. Ona "Yasa-nâme-i büzürg (Büyük Yasa) adını koydular. Onun şehzadelerin hazinesinde bulunmasına karar verdiler..."

Bu yasanın bazı maddeleri şunlardır:

İffetli veya iffetsiz fark etmez, biriyle zina edenin cezası ölümdür;
Livatanın cezası ölümdür;

Bilerek yalan söylemenin cezası ölümdür;

Büyü yapmanın cezası ölümdür;

Birileri aleyhine casusluk yapmanın cezası ölümdür;

İki hasım arasına girip, birine yardım etmenin cezası ölümdür;

Suya işemenin cezası ölümdür;

Kendisine verilen malı kaybeden, ikinci defa verildiğinde de kaybeden ve üçüncü kez yine kaybeden kişinin cezası ölümdür;

Bir kavmin izni olmadan onun esirinin karnını doyuran veya elbise yahut su veren kişinin cezası ölümdür;

Bir esir yahut kaçak veya köle bulup da (sahibine) iade etmeyenin cezası ölümdür;

Hayvan boğazlarken ayaklarını bağlayıp karnını yarar, içlerinden biri elini hayvanın halkına uzatır ve ölünceye kadar onu sıkar veya dışarı çıkarırdı.

Kim bir hayvanı Müslümanlar gibi keserse aynı şekilde kesilir;

Eğer bir kişi yolculuk veya sefer sırasında devesini, atını ve eşyasını kaybeder de onun arkasından gelen kişi onu bulduğunda yardım etmek için bineğinden inmezse cezası ölümdür;

(Moğollarda) eski yasaya göre "suya dalan kişinin cezası ölümdü".

Cengiz-han, bütün halkların hükümdarlarına saygılı davranır ve bu saygıyı Allah Teâlâ'ya yakın olmanın bir vesilesi kabul ederdi.

Cüveynî der ki: Onlar, Ali'nin soyundan gelenleri, fakirleri, hafızları, fakihleri, doktorları, farklı milletlerden oluşuna bakmaksızın ilim erbabını, zahitleri, hatta müezzinleri ve ölü yıkayıcılarını vergiden muaf tutarlardı. Onların değişik görenek ve kanunları vardı. Örneğin, hiçbir Moğol önce ikramda bulunan kişi yiyinceye kadar birinin ikram ettiği yemeği yemezdi. İsterse ikramda bulunan bir komutan, ikram edilen esir biri olsa dahi. Hiçbir Moğol, gözü yemeğe takılan herkese ikramda bulunmadıkça yemeğini tek başına yiyemezdi. Hiçbir komutan diğerlerini aç bırakma pahasına yemeği tek başına doyuncaya kadar yiyemezdi ve aksine aralarında eşit seviyede bölüşürlerdi. Hiç kimse bir yiyeceği fırlatıp atamaz, aksine birilerinin ulaşabileceği bir yere bırakırdı. Kimse bir ocağın veya yemek tabağının üzerinden geçemezdi. Eğer birisi yemek yemekte olan birilerinin yanından geçi-

yorsa, izin almadan yanlarına oturup onlarla birlikte yerdi. Kimse elini suya sokamaz, aksine bir miktar alarak elini ve yüzünü yıkardı. Kimse kül üzerine işeyemez ve çadırın eşiğine basamazdı.

Cüveynî der ki: Moğollar elbiseyi kesinlikle yıkamazlardı. Müslümanlar gibi temiz ve necis (pis) arasında herhangi bir ayırım yapmazlardı. Derlediğim kanunlarına göre mezhepler arasında fark gözetmez, bir mezhebi başka bir mezhebe karşı üstün tutmazlardı. Birine hitap ederken pohpohlayıcı lâkap ve unvanlar kullanmazlar, sultandan bahsederken sıradan birinden söz ediyormuş gibi yalnızca kağan veya han kelimesini kullanırlar, bir ölünün dünya kadar malı olsa bile geride bıraktığı malına dönüp bakmazlar ve onu asla sultanın hazinesine sokmazlardı.

Ordu tertibi konusunda en eski zamanlardan günümüze kadar hiçbir tarihçi ve hiçbir kitap Moğol ordusuna benzeyen bir ordudan bahsetmemiştir. Ordu mensupları, giysi ve toprak parçası gibi maddi bir beklenti içine girmeden kulaklarını komutanlarının emrine verirler. Ordu halkın hizmetinde, halk ise onun ihtiyaçlarını ve masraflarını karşılamak için yardımcı olmak amacıyla her türlü vergiyi ödemekte herhangi bir ihmalde bulunmazdı. Askerler, sultanları için her şeye sabreder, onun emirlerine mutlak şekilde itaat eder; ama bunu yaparken herhangi bir para veya mevki beklemez ve yalnızca emre itaat etmeyi düşünürlerdi.

Savaştan döndükten ve ortalık sakinleştikten sonra sultan onlardan arazi vergisi, kopçur,[55] yam (posta), posta atı ve peyza vergisi ister, halk da hiç yüksünmeden bunları öder, hatta kendileri toplayıp getirirlerdi. Savaş hazırlığı yapılırken her türlü savaş aletini komutanlarına gösterirler, komutanlar da iğne ve ipliğe varıncaya kadar denetler, eksik ve kusurlar için onları azarlarlardı.

Diğer yandan kadınları da savaş sırasında erkeklerinin yokluğunda yalnızca evin düzenini sağlamakla kalmaz, gerektiğinde evlerini de savunurlardı.

Kopçur: Hayvanlardan %1 oranında alınıp fakirlere ve yoksullara dağıtılan vergi.

Her yılbaşında çeşitli yerlerden toplanan güzel kızlar toplu halde sultanın huzuruna çıkarılır, han da onlar arasından hoşuna gidenleri kendisi ve oğulları için seçer, kalanları geri gönderirdi.

Ordu tertibi olarak askerleri binbaşı, yüzbaşı ve onbaşıların emrine verirler. Bu, emir komuta zinciri konusunda en kolay usuldür. Diğer yandan ordunun toplanması konusunda emir alan kişi - rütbesi ne olursa olsun, - eğer bir hata yapmışsa, han ile onun arasındaki mesafe doğu ile batı arasındaki mesafe kadar olsa dahi, bir süvari gönderilir, fermana uygun cezası verilir. Eğer emir baş kesilmesi ise, başı kesilir, maddi bir ceza ise altın istenirdi.

Cengiz-han'ın daima riayet ettiği bir âdeti vardı ve bu âdet oğulları arasında da halen uygulanmaktadır ki, sürek avıdır. Han, av yapmak istediği zaman, karargâh civarındaki askerlerin ava hazır olmalarını ferman buyurur. Avın çemberini bir ay, iki ay ve üç ayda daraltırlar, sonra avı kademe kademe, yavaş yavaş öne sürer, çember dışına çıkmamasına dikkat ederlerdi. Hanın bundan maksadı elbette yalnızca av yapmak değil, insanlara ok atma, savaşma ve zorluklara alışma yeteneği kazandırmaktı. Bir diğer âdetleri de, av sırasında bir hayvan çember dışına çıkarsa, bu işte ihmali görülen kişinin kurallara göre cezalandırılması ve hatta öldürülmesiydi.

Avları koyun sürüsü gibi sürerlerken, birileri sürekli hanın huzuruna vararak avın çokluğu veya azlığı, çemberin ne kadar daraldığı, toplanan hayvanların miktar ve cinsleri hakkında bilgiler verir; böylece han, oğulları ve mukarrebini avlanmak ve avı temaşa etmek için bir yerde dururlardı. Bazen han yüksek bir yere çıkar, oğullarının avlanmadaki kabiliyetlerini, ok atma becerilerini gözlemlerdi. Av partisinden sonra geriye bazı hayvanlar kalmışsa oğulları ve torunları hanın huzuruna gelip kalanların bağışlanmasını rica ederlerdi.

Anlattıklarına göre bir defasında her zaman olduğu gibi kağan yüksek bir yerde av partisini seyrederken, toplanan bütün vahşi hayvanlar ona yönelerek adalet isteyen feryatlarını göğe doğru yükseltmişler. Kağan bunu görünce bütün hayvanların serbest bırakılmasını emretmiş.

Cüveynî der ki: "Kağan'ın birkaç erkek çocuğu,[56] hatunları ve cariyeleri vardı. En büyük hatununun adı Yeluncin Beki idi.[57] Moğol geleneklerine göre çocukların itibarı annelerinin itibarına bağlıdır. Yani anne ne kadar büyükse, onun çocuğu da aynı ölçüde hanın diğer çocuklarından üstündür. Cengiz-han'ın bu kadından dört oğlu vardı. Onlar ülkenin önemli işlerini üstlenmişlerdi ve tahtın dört ana ayağını teşkil ediyorlardı.

"En büyükleri Tuşi [Cuçi], Kardu [Ordu], Bate [Batu], Berke ve Berkecar'ın (?) babasıdır. Moğollar nezdinde makbul ve muteber sayılan av işlerinden o sorumluydu.

"Onun küçüğü Çağatay, kanunların uygulanmasına, suçluların kanunlara göre cezalandırılmasına, uyarı, tahkik ve soruşturma gibi adalet meseleleriyle uğraşırdı.

"Ögeday, yönetimin danışmanlık, tayin, azil işlerine bakar; yapılacak işleri belirler, orduyu ve askeri mühimmatı teftiş ederdi."[58]

"Rivayete göre oğullarını bir araya toplayıp vasiyetini açıklarken, onlara birbirleriyle danışarak iş yapmalarını ve küçüğün büyüğe uymasını salık vermiş, bunu bir örnekle izah etmiştir. Şöyle ki, Cengiz-han oğullarından her birine birer ok verip kırmalarını istemiş. Oğullarının okları kolaylıkla kırmışlar. Sonra okların sayısını ikiye çıkarmış. Onları da kırmışlar, fakat okların sayısını artırınca kıramamışlar. Bunun üzerine "İşte sizin durumunuz bu oklar gibidir" demiş.

"Cengiz-han, daha sonra yönetimi altında bulunan bütün ülkeleri oğulları arasında taksim etti ve her birine bir ordu verdi. Kendi kardeşi Otegin Noyan'a Hıta[59] bölgesini verdi. Büyük oğlu Tuşi [Cuçi]ye

---

Yani Cuçi, Çağatay, Ögeday ve Tuli.

Yesuncin Beki olmalı.

El-Ömeri, Tuli'nin görevini Ögeday'ın göreviyle karıştırmış olmalı. Çünkü ordunun donatımı, teftişi ve askeri mühimmatın temini görevi Tuli'ye bırakılmıştı.

Hıta veya Hıtay: Büyük Selçuklular döneminde İran'ın kuzeydo-ğusunda yaşayan ve Moğol topraklarıyla Harezm arasında kalan bölgede kendi devletlerini kuran kabileler.

Şefşin [Saksın] ve Bulgar'dan Kayalık ve Harezm bölgesine kadar uzanan toprakları verdi. Çağatay'a İygur (ايغور) [Uygur] sınırlarından Semerkand ve Buhara'ya kadar uzanan toprakları verdi. Vamalık (ومالق) [Almalık] yakınlarındaki Kuyas (قياس) [Kunas] şehrini ise kendisine başkent edindi ve Ögeday'ı veliaht ilan etti.

"Cengiz-han'ın hayatta olduğu sırada Ögeday'ın hissesine düşen bölge İmil ve Karabağ'daydı.[60] Fakat tahta geçince Hıta ile İygur arasındaki asli topraklarına taşındı ve eski topraklarını oğlu Kübük'e [Göyük] bıraktı.

"Cengiz-han'ın oğlu Tuli onun topraklarına yakın bir ülkede oturuyordu. Kısacası kendisi çevresi oğullarının topraklarıyla çevrili merkez nokta durumundaydı. Oğulları ve torunlarının sayısı on binden fazladır."

Alaaddin Cüveynî'nin anlattıkları bunlardan ibarettir.

Çağımızın eşsiz insanı olan şeyhimiz Şemseddin el-Isfahanî, Cengiz-han'ın evlatları hakkında bir soru sorduğumda bana şu cevabı verdi: "Cengiz-han'ın dört oğlu vardır: Cuhi [Cuçi], Ecdi (اجدي) [Çağatay], Tuli ve Oktay. Cuhi babası hayattayken öldürüldü. Oğullarının en büyüğü ve en değerlisiydi. Geride çocuklar bıraktı."

İbnü'l Hakîm der ki: "Onun çocukları Batu-aka [Batu-kaan], Ordı [Ordu], Berke, Yuvuk (يوك) ve Cemni (جمني) (?)'dir."

Şeyhimiz Şemseddin (El-Isfahanî) der ki: "Bilinen odur ki, Batu ve Berke Cuhi'nin oğludur. Fakat babaları öldürüldüğü sırada Cengiz-han ona Deşt-i Kıpçak ve çevresini vermiş, Er-Ran, Tebriz, Hemedan ve Merâga'yı da ilave etmişti. Cuhi öldürülünce Cengiz-han onun tahtını küçük oğlu Oktay'a verirken, Mâverâünnehr ve civarını diğer oğlu Caday'a [Çağatay'a] vermiş, fakat Tuli'ye hiçbir şey vermemişti. Oktay babası Cengiz-han'ın tahtına geçince Deşt-i Kıpçak ve civarını da idaresine aldı ve Caday'a Mâverâünnehr'den başka bir yer kalmadı.

"Daha sonra Oktay öldü ve tahtı ve toprakları oğlu Göyük'e geçti. Göyük, şirret, diktatör ve gaddardı. Kendi yeğenlerine karşı gaddarlık

---

[60] El-Ömeri'de muhtemelen yanlışlıkla bu şekilde yazılmış. Doğrusu Kunak ve Kobak olmalı. Çünkü Karabağ o bölgeden çok uzaktadır.

etti ve onları ezmeye başladı.[61] Fakat Batu'nun muhalefeti ve sert çıkışıyla karşılaştı. Elçikday adında birini Batu'ya bağlı Er-Ran ve diğer yerlere göndererek, Batu'nun naiplerini tutuklayıp kendisine getirmesini emretti. Batu'nun naipleri bunu öğrenince ona mektup yazarak kendilerine destek vermesini istediler. Bu sırada Göyük'ün gönderdiği Elçikday gelmişti.

"Aynı sıralarda Batu'nun Elçikday'ın tutuklanıp, kendisine gönderilmesini emreden mektubu naiplerinin eline ulaştı. Böylece elleri kolları bağlanan naipler isyan ederek, bağlarından kurtuldular ve Elçikday'ı tutuklayarak elleri kolları bağlı vaziyette Batu'ya gönderdiler. Batu, Elçikday'ı suda boğdurarak öldürttü. Göyük bunu haber alınca ülkeden küplere bindi ve altı yüz bin süvari toplayarak ardı ardına Batu'nun üzerine sürdü. İki taraf birbirinin üzerine yürüdü ve aralarında on günlük bir yol kaldığı sırada Göyük-han öldü ve taraftarları tereddüt içinde kaldılar.

"Sonra hatunlar ve emîrler Batu'ya bir mektup yazılması konusunda görüş birliğine vardılar. Gönderdikleri mektupta Göyük'ün öldüğünü bildirerek, tahtın ona yakıştığını, ne isterse öyle yapmasını belirttiler.

"Fakat Batu "Benim o tahta ihtiyacım yok, aksine taht için Tuli'nin oğullarından birilerini göndereceğim" cevabını verdi. Sonra Tüli'nin oğlu Mengü-han'ı tahta geçmesi için tayin etti ve kardeşi Kubeyle [Kubilay] ve Hülagu'yu yanına kattı. Ayrıca kardeşi Berke'yi Münge'yü tahta çıkarması için yüz bin kişilik bir orduyla yola çıkardı. Berke, Mengü'yü yanına alarak birlikte gitti ve onu tahta oturttuktan sonra geri döndü. Dönüşte Buhara'da Necmeddin Kübra'nın[62] müritle-

---

"Tam bir kan dökücüydü; Müslümanlara karşı Moğollarla Hıristiyanlar arasında bir anlaşma yaptı." (Türkistan, s. 694)

13. Yüzyılda yasamış büyük alim ve veli zatlardan birisidir. Kübrevî tarikatının kurucusudur. Asıl adı Ahmed olmasına rağmen "Necmeddin-i Kübra" olarak tanınmış ve bu isimle şöhret bulmuştur. İlim tahsili için bir çok İslam beldesini dolaşmış ve muhtelif alimlerden ders almıştır. İlmini tamamladıktan sonra memleketi Harezm'e dönerek, iman ve İslam hizmetinde bulunmuştur. Çok sayıda talebe yetiştirdiği gibi, önemli eserler de yazmıştır. Tasavvuf alimi olup, Kur'an-i Kerim'in zâhiri manasının yanında, batını ve

rinden Şeyh Seyfeddin Baharzî ile görüştü. Onunla yaptığı sohbet çok hoşuna gitti ve kendisine ona teslim etti. Baharzî ile sohbeti daha da koyulaştı ve sonunda Baharzî ona Halife Mûtasım'la yazışarak ona itaat etmesi tavsiyesinde bulundu. Bunun üzerine Berke, halifeyle mektuplaşmaya başladı ve aralarında elçiler gidip gelirken, halife ona bir hediye ve ahitler gönderdi.

"Mengü-han tahta geçtiğinde Çağatay'ın oğulları da Mâverâünnehr'de Cengiz-han'ın vasiyetine uygun olarak Çağatay'ın iktidarını ele aldılar.

---

işari manalarıyla da meşgul olmuş ve tefsir yazmıştır. Künyesi, Ebu'l-Cennab Ahmed bin Ömer bin Muhammed Hayvekî el-Harezmî seklindedir. Ahmed, 1145 yılında Harezm'in Hayvek köyünde dünyaya geldi. Babasının adı Ömer'dir. Çocuk yaşta eğitim ve öğretime başladı. Eğitimini tekmil etmek maksadıyla bir çok İslam beldesini dolaşarak tanınmış alimlerden dersler aldı. Bu çerçevede, İskenderiye'ye giderek Ebû Tahir Silefî, Isfahan'da Ebu'l-Mekarim, Ahmed ibn Muhammed Leban, Hemedan'da Hafız Ebu'l-Âlâ, Nisâbûr'da Ebu'l-Meâli Füravi ve Mısır'da da Ebû Muhammed Şirazî'den ders aldı. Ahmed, hocası ve aynı zamanda amcası olan Ebû Necib Sühreverdi'den de ders aldı ve önemli ölçüde onun etkisinde kaldı. Özellikle tasavvufla ilgili konularda amcasından çok sey öğrendiği ve onun eğitiminden geçerek büyüdüğü kaydedilmektedir. Tasavvuf ile ilgili olarak Fahreddin-i Razi, İsmail Kasri ve Anımar bin Yasir'den de dersler aldığı, bilgilerini pekiştirerek önemli bir konuma geldiği belirtilmektedir. Necmeddin-i Kübra çok sayıda talebe yetiştirdi. Mevlânâ Celaleddin-i Rumî'nin babası olan Bahaeddin Veled, Mecdüddin-i Bağdadî, Baba Kemal Cündi, Abdülaziz bin Hilal, Necmeddin-i Razi, Nasır bin Mensur yetiştirdiği ünlü talebelerinden bir kaçıdır. Tarihin kaydettiği büyük felaket ve katliamlarından birini gerçekleştiren Moğollara karşı talebelerini memleketlerine gönderen büyük insan, kendisi de silaha sarıldı. Talebelerini memleketlerini savunmak üzere gönderirken, şarktan fitne ateşinin geldiğini, her tarafı yakacağını ve İslam tarihinde böyle bir fitnenin görülmediğini söyledi. Moğollara karşı kılıcını eline alarak savaştığını belirten tarihi kaynaklarda fikir birliği mevcut olup, vatan savunması için cihat ederken şehit düştüğü aktarılmaktadır. Harezm'e saldıran Cengiz'in askerleriyle savaşırken 1221 yılında şehit düşmüştür. Türbesi Türkmenistan'ın Köhne Urgenç şehrinde bulunmaktadır.

"Mengü-han'ın tahta oturmasından sonra Kazvin ve Cibal bölgesinden elçiler gelerek mülhitlerin [İsmailîlerin] zulüm ve zararlarından şikayetçi oldular. Mengü, mülhitlerin üzerine yürümesi, kalelerini alıp köklerini kurutması için kardeşi Hülagu'yu büyük bir orduyla o bölgeye sevk etti. Hülagu, kardeşi Mengü-han'ı halifelik topraklarını fethetme konusunda ikna etti ve ordusuyla harekete geçti. Cuhi'nin oğlu Berke-han kendisiyle halife arasındaki dostluk sebebiyle bunu haber alınca, kardeşi Batu-han'a "Mengü-han'ı tahta biz kotardık, fakat bize dostlarımıza kötülük etmekle teşekkür ediyor; ahdimizi bozuyor ve verdiği sözü unutarak dostum halifenin topraklarına göz dikiyor. Halife benim dostumdur ve aramızda yazışmalar devam etmektedir. Aramızda dostluk ve sevgi bağları vardır ve bunun da kötü bir yönü yoktur" dedi.

Berke-han, kardeşi Batu'ya Hülagu'nun yaptıklarını kötülemeye devam etti. Bunun üzerine Batu, Hülagu'ya elçi göndererek yerinden ayrılmamasını bildirdi. Hülagu o sırada Ceyhun nehrinin öte tarafındaydı. Mektubu alınca nehri geçmedi ve ordusuyla beraber Batu'nun ölümüne kadar tam iki yıl orada bekledi. Batu'nun yerine kardeşi Berke tahta çıkınca Hülagu'nun iştahı kabardı ve kardeşi Mengü-han'a halifelik toprakları üzerine yürümesine izin vermesi için haber gönderdi. Mengü-han onun mektubuna olumlu yanıt verdi.

Hülagu hedefindeki topraklara girdi ve mülhitlere ağır bir darbe indirdi. Arkasından Batu'nun devletinin sınırları içinde kalan Hemedan eşrafından yedi yüz kişi önce Batu'ya, sonra onun yerine geçen Berke'den yana tavır koyup kendisine ve Mengü-han'a karşı çıkmakla itham etti. Sonra onları tek tek öldürdü ve Deşt-i Kıpçak'a yönelip saldırıya geçti, fakat üç gün boyunca karşısına dikilen bir tek savaşçı dahi bulamadı. Ancak dördüncü gün Berke-han büyük bir orduyla onun karşısına dikildi. Çıkan çarpışmada Hülagu'nun yenilmesine ramak kaldığı bir sırada önde gelen komutanlarından Suntay - ki Irak'taki Suntay yokuşunun adı da onun adından gelir, - Hülaga'nun atının dizginini tutarak "Nereye gidiyorsun?" diye sordu.

Bunun üzerine Hülagu çarpışmaya devam etti ve Kür nehrinin diğer tarafına çekildi. Berke-han Kür nehrine geldiyse de karşıya geç-

meye uygun bir yer bulamadı. Böylece Hülagu geri döndü ve ülkeyi yakıp yıkmaya, her türlü kötülüğü yapmaya başladı. Bu durum onunla Berke-han arasındaki adaveti daha da artırdı ve Hülagu düşmanlarına karşı daha büyük bir ordu hazırlamaya girişti.

Hülagu, daha sonra Bağdat'a saldırdı ve gözleri yaşla doldurdu; insanları üzüntüye gark etti. Halife Mûtasım'ın önde gelen adamlarından Celaleddin b. Devâdâr'ı[63] muhatap olarak kabul etti ve onu kendisine danışman olarak seçti. Fakat, biraz önce belirttiğimiz gibi, bir darbe alıp gücü zayıflayınca, Celaleddin b. Devâdâr'a ordusunun azlığından ve aldığı darbeden şikayet etti. Celaleddin, ona "Benim elimde senin ordundan daha iyi bir ordu var" dedi. Hülagu "Kim bunlar?" diye sordu. Celaleddin şu cevabı verdi: "Halife'nin ordusu. Gerçi İbni Alkamî[64]

---

[63] Celaleddin b. Devâdâr: Abbasî halifelerinin sonuncusu Mûtasım zamanında devlet yönetiminin önemli isimlerinden biridir. Halifenin indirilip yerine bir başkasının geçirilmesinden yanaydı. (Süyutî, *Tarihu'l Hulafa*, s. 464)

[64] Kısa adı İbni Alkamî olan bu şahıs Mûtasım'ın vezirlerindendi ve tam on dört yıl vezirlik yaptı. Mûtasım ona güvenmiş ve bütün ipleri eline teslim etmişti. İyi bir siyasetçi, çok iyi bir hatipti. Kütüphanesinde on bin cilt kitap vardı.
İbni Tagriberdi: "Hülagu , şu anda Alamut'u ele geçirdi, şehir hâkimi Şemsü'ş-Şümûs'u [Hasan Sabbah] öldürüp ülkesini zapt etti. Sonra Rum'u (Anadolu'yu) ele geçirdi ve başına hiçbir yetkisi olmayan Rükneddin Keykubad b. Giyaseddin Keyhüsrev'i göstermelik olarak sultan tayin etti. Halife Mûtasım Billah'ın veziri Müeyyidüddin İbni Alkamî, aşağılık bir Rafızî idi ve Abbasî devletinin yıkılıp hilafetin Alevîlere geçmesi için can atıyordu. Gizli niyeti böyleydi, ama Halife Mûtasım'a başka görünmeye çalışıyordu. El altından Ehl-i Sünnet'le Rafizîleri birbirine kışkırtıyordu ve hatta iki taraf kılıçlarını çekip birbirinin üzerine yürümüş, Rafızîlerin bazıları öldürülmüş, malları yağmalanmış, Babu'l-Basra halkı bu durumu Devâdâr Emîr Mücahidüddin ve Emîr Ebû Bekr b. El-Halife'ye şikâyet etmişti. Bu iki emîr, askerlerinin başına geçerek Kerh'i yağmalamaya gitmiş, buradaki Rafizîlere saldırmış, onlardan bazılarını öldürmüştü. Bu olaylar olunca vezir İbni Alkamî sesini kesti ve içten pazarlıklı davranmayı uygun buldu. Kerh şehrinin Rafızî halkına sabırlı olmalarını, çatışmalara son vermeleri tavsiyesinde bulunarak "Ben sizi onlara karşı korurum" dedi. Halife Mustansır Billah ölmeden önce güçlü bir ordu kurmuş ve asker sayısı yüz bine ulaşmıştı. Bu arada vezir İbni Alkamî Tatarlarla gizlice yazışıyor ve

onlara hediyeler gönderiyordu. Mustansır'ın ölümünden sonra oğlu Mûtasım halife olmuştu. Mûtasım tedbirsiz, kafası çalışmayan biriydi. İbni Alkamî ona askerin birçoğunun maaşını kesmesini tavsiye etti. Bunu Tatarların yönlendirmesiyle yapmıştı ve amacına ulaşmıştı. Halifeyi kalabalık orduya ihtiyacı olmadığı fikrini aşıladı ve halife de onun dediğini yaptı. Daha sonra bu vezir gizlice Tatarlara haber göndererek onları ülkeyi ele geçirmeleri konusunda tahrik etti. Gulâmını ve kardeşini onlara gönderip, Irak'ın fethini ve Bağdat'ın zaptını kolaylaştırdı. Onlardan ülkenin nâibliğini kendisine vermelerini istedi. Kendisine bu konuda söz verdiler. Böylece Tatarlar Bağdat'ı zapt etmeye hazırlandılar ve Musul hâkimi Lülü'ye silah ve kuşatma aletleri hazırlaması için haber gönderdiler. Fakat Lülü önce halifeyi gizlice haberdar edip uyardı, sonra da kuşatma aletleri ve silahları hazırladı. Vezir İbni Alkamî, halifenin işlerini çekip çevirme konusunda tek başına hareket ederdi. Bu yüzden gerek Lülü'nün ve gerekse diğerlerinin mektuplarını halifeye ulaştırmıyor, dolayısıyla halifenin hiçbir şeyden haberi olmuyordu. İbni Alkamî, mektupları kendisi okur ve canı nasıl isterse öyle cevaplandırırdı. Bu yüzdendir ki, Tatarların işi son derece kolaylaşırken, halife ve Müslümanların ahvali zorlaştı. Halifenin Erbil nâibi Tacüddin b. Salaya halifeyi uyarmış ve harekete geçmeye teşvik etmiş, fakat halife ne gaflet uykusundan uyanmış, ne de yerinden kımıldamıştı. Ancak, halife Tatarların kendine doğru harekete geçtiğini kesin öğrenince, Şerefüddin b. Muhyiddin b. El-Ceyzî'yi onlara elçi olarak gönderip büyük miktarda para teklifinde bulundu. Arkasından Tatarların faaliyetlerini gözlemek ve bilgi toplamak için Derbend'e yüz kişi gönderdi. Bu adamlar yola çıktılar, ama onlardan hiçbir haber alınamadı. Çünkü burada onlar aleyhine Tatarlara rehberlik eden Kürdler, onlara saldırmış ve hepsini öldürmüşlerdi. Daha sonra Hülagu Moğol ve Tatarlardan oluşan ordusuyla Irak'a doğru harekete geçti. Ordunun başında Baycu-noyon vardı. Orduda ayrıca Kerhli Rafızîlerden, Hülagu'nun amcaoğlu Berke-han'ın askerlerinden savaşçılar da vardı. Musul hâkimi de oğlu Melik Salih Rükneddin İsmail'le birlikte destek veriyordu. Düşman ordusu Bağdat yakınına gelerek Dicle'nin batı tarafında savaş düzeni aldı. Bağdat ordusu Rükneddin Devâdâr komutasında onları karşılamaya çıktı. İki taraf Bağdat'a iki merhale mesafede karşı karşıya geldi. Bağdatlılar yenildiler ve kılıçtan geçirildiler. Bazıları suda boğuldu, bir kısmı da kaçtı. Arkasından Baycu-noyon Hülagu'nun öncü birliklerini Dâru'l-Hilafe'nin karşısındaki Karye'ye gönderdi. Hilafet sarayı ile onlar arasında yalnızca Dicle nehri vardı. Hülagu ise doğu tarafından Bağdat üzerine yöneldi. Askerini duvar ve hendekle korumaya aldıktan sonra Bağdat'ı kuşattı. Vezir İbni Alkamî Halife

onları darmadağın etti, ama onlar mevcut ve ben onları sana getiririm." Hülagu onun sözlerini beğendi; itimat etti ve onun için şu mealde yarlıklar yazdı: "Biz, Celaleddin b. Devâdâr'ı önemli bir görevle vazife-

---

Mûtasım Billah'a onların maksadını anlattı. Halife ona "Git onlara söyle, barış yapmaya hazırım" dedi. Vezir gidip Hülagu ile görüştü. Onunla bir anlaşma yapıp halifeye döndü ve dedi ki: "Moğol hanı kızını oğlun Ebû Bekir'le evlendirmek, seni tıpkı Rum (Anadolu) sultanına yaptığı gibi, halifelik makamında bırakmak ve vaktiyle ataların Selçuklu sultanlarına nasıl itaat etmişlerse, senin de o şekilde itaat etmeni istemektedir. Eğer bunu yaparsan ordusuyla çekip gidecek! Emîrulmü'minîn efendimiz, bu isteği olumlu karşılayın, çünkü böylece Müslümanların kanının akıtılmasını önleyeceksiniz. Daha sonra ne istersen onu yaparsın. Ben çıkıp onun huzuruna gitmenizden yanayım." Halife onun sözünü dinledi ve yakın çevresindeki âyânlardan ve mevkebinden bir kısmıyla birlikte saraydan çıktı. Fakat Hülagu'ya varınca Hülagu onunla görüşmedi ve bir çadıra alındılar. Vezir daha sonra Hülagu'nun izniyle Bağdat'a döndü. Fakihleri, âyânları ve ileri gelenleri toplayarak Hülagu'nun kızının halifenin oğluyla nikâhını kıymak için gitmelerini söyledi. Onlar da Bağdat'tan çıkıp Hülagu'nun huzuruna vardılar, fakat Hülagu onların boyunlarının vurulmasını emretti. Sonra köprü uzatıldı ve Baycu-noyon askerleriyle Bağdat'a girdi. Katliam, yağma ve esir alma işi otuz küsur gün devam etti. Ancak saklanabilenler kurtuldu.Katliamdan sonra Hülagu öldürülenlerin sayılmasını emretti. Bir milyon sekiz yüz bin küsur kişi saydılar. Zehebî "Tarihu'l İslam" adlı eserinde şöyle der: "En doğrusu, sekiz yüz bin rakamıdır. Sonra can güvenliği garantisi verildi. Saklananlar dışarı çıktılar. Genel nüfusun çok az bir kısmını oluşturuyorlardı."

Vezir İbni Alkamî de muradına eremedi. Sanırım Tatarlar kılıç sallarken Sünnî Rafızî ayrımı yapmamışlardı ki, sayılamayacak kadar Rafızî de hayatını kaybetti. İbni Alkamî, Tatarlar tarafından aşağılandı ve bir kenara atıldı. Bağdat'ın fethinden sonra — ileride anlatılacağı üzere — kendisi de çok yaşamadı. Hülagu daha sonra ordu komutanı Baycu-noyon'un kellesini vurdurdu. Çünkü vezir İbni Alkamî ona, Baycu'nun batı tarafında kamp kurduğunda Halife Mûtasım'la yazıştığını bildirmişti. Halife Mûtasım'a gelince, yeri gelince etraflıca anlatacağız, ama burada kısaca bahsedelim. Hülagu işini bitirdikten sonra halifeyi huzuruna getirtti ve boğarak öldürttü. Bir halının içine konularak veya oğluyla birlikte başlarına heybe geçirilerek ölünceye kadar heybenin ağzını büzmek suretiyle öldürüldüğü de söylenir..." (*En-Nücumu'z-Zâhire*, s. 28-32)

kıldırdık ve yetkili kıldık. Bütün hanlar, komutanlar, naipler, devriyeler ve insanlar sözü edilen Celaleddin'in emirlerine uymak zorundadırlar. O, istediğini öldürmeye, istediğini serbest bırakmaya yetkilidir. Hiçbir şekilde ona karşı çıkılmasın." Celaleddin, elindeki yarlıkla bulduğu bütün Moğol komutanlara, Hülagu nezdinde itibarlı büyüklere ve onun yakın çevresindekilere uğradı. Onların çoğunu perişan etti, canının istediği gibi davrandı ve Bağdat'a gelerek amacına ulaşmak için hazırlıklara girişti. Oradan istediği malı ve istediği kişileri yanına aldı. Sonra Hülagu'dan kaçıp Mısır'a gitmek için Berriye'ye girdi, fakat Mısır'a varamadan eccl ona yetişti.

Hülagu, Celaleddin'in Moğollara yaptığı kötülükleri, katl, tenkil ve namusa tasallut gibi kötü fiilleri öğrenip de, onun kaçıp gittiğini haber alınca kalp krizi geçirdi ve üzüntüsünden öldü.[65]

Şeyhimiz Şemseddin el-Isfahanî der ki: "Hülagu öldüğünde bağımsız bir hükümdar değil, kardeşi Müngü-han'ın naibiydi; kendi adına herhangi bir para bastırmadı. Aksine bastırdığı sikkeleri kardeşi Mengü-han adına kestiriyordu."

Onun yerine geçen Abaga-han da böyleydi. Fakat Abaga'nın yerine geçen oğlu Argun-han bağımsızlığını ilan etti ve kestirdiği sikkelere büyük kağanın adının yanına kendi adını da yazdırdı. Halen İran'da hüküm sürmektedir. Evlatları İranlılar nezdinde önemli bir yere sahiptir. Bu durum Mahmud Gazan-han'ın[66] tahta çıkışına kadar devam etti. Gazan-han kestirdiği sikkelerde büyük kağanın adını kaldırdı ve yalnızca kendi adını yazdırdı. Ayrıca büyük kağanın emîrini küçümseyip, herhangi bir saygı göstermedi ve ülkesinde tek başına hükümran oldu.

Gazan-han, "Ben bu ülkeleri kılıç gücüyle aldım" derdi. Mahmud Gazan-han'la başlayan bağımsız hükümdarlık ondan sonra da devam etti.

---

[65] Hülagu H. 663 yılında öldü ve Deh-i Harkan yakınlarındaki Şaho dağına defnedildi.

[66] Gazan-han, Irak-ı Arap, Irak-ı Acem, Horasan, Fars, Azerbaycan ve Anadolu'nun hükümdarıydı. H. 694 yılında Müslüman oldu. Tatarlar arasında İslam'ı yaydı. Suriye'yi ele geçirdi. H. 703 yılında Hemedan yakınlarında öldü.

Şeyh el-Isfahanî der ki: "Bu yüzden Cengiz-han'ın çocukları Hülagu hanedanını yok sayarlar ve 'onlar, saltanatı Cengiz-han'dan almadılar, Cengiz-han'ın varislerinden de değildir; aksine düşmanlık sergileyerek ve kılıç gücüyle iktidar sahibi oldular' derler."

İran'dan bahsederken Deşt-i Kıpçak hükümdarlarından da söz edeceğim. Sürekli kulağımıza gelen haberlere göre Merâga ve Tevriz [Tebriz] onlara tâbi idi. Sonra Nizameddin Ebu'l Fadail Yahya b. Hâkim'in anlattıklarını da nakledeceğim.

Bir defasında bu İbn-i Hâkim'e ve Muhammed b. Haydara eş-Şirazî'ye Hülagu'nun oğullarından kimlerin kaldığını sordum. Her ikisinin de verdiği cevap, doğrudan onun sulbünden gelen kimsenin kalmadığı, yalnızca Anbarcı'nın soyundan gelen Muhammed adlı birinin bulunduğu, fakat onun da nesebi konusunda birçok ihtilaf olduğu şeklindeydi.

Daha sonra bu sözü edilen Muhammed'in de mevcut olmadığı haberi ulaştı.

Nizameddin b. Hâkim anlattı: "Bu haneden gelenlerin bir kısmı tahtına göz koyacağı endişesine kapılan kişiler tarafından ortadan kaldırıldılar. Öyle ki, bu aileden olan birçok kişi iktidarda bulunan kişiden korktukları için gizlenir, bazıları gözden uzak olup canını kurtarmak için çeşitli mesleklerle uğraşırdı. Hatta dokumacılık, dericilik yapanları olduğu gibi, hububat ticaretiyle uğraşanları dahi vardı. Bunların çoğunun anne ve babalarının kimliği halk tarafından bilinmediği için, soyları unutulup gitti ve halk, onların akıbetleri hakkında hiçbir şey hatırlamaz oldu."

Sultanın damadı olan emîr-i kebir Tayrıbuga anlattı: "Bu haneden ilk bağımsız han olan kişi dedeleri Cengiz-han'dır. Ondan sonra sırasıyla şunlar gelmiştir: Ögeday, Göyük, Tuli oğlu Munke, Arık Buka, Kubilay, Demir-kan, Böribay, Tezi Tayzi, Kaysan-han, Esendemür-han."

Esendemür'ün Cengiz-han'a kadar olan nesebi şudur: Esendemür b. Tarmala b. Çinkim b. Kubilay b. Tuli b. Cengiz-han.

Türk yani Türkistan ve Mâverâünnehr hükümdarlarına gelince; bunların birincisi Çağatay-han'dır. Daha önce onun bağımsız bir han olma-

dığını belirtmiştik. Sonra onun oğlu Mutukan, sonra onun oğlu Kara Hülagu, sonra onun oğlu Mübarek-şah'tır.

Sonra ilhan, Kuydu b. Tuşa b. Göyük b. Aktay b. Cengiz-han'ın bu memlekette tahta çıktığını öğrenince, amcası Göyük'ün tahtı babası Oktay'dan devralmasından endişelendi. Çünkü babası Oktay da tahtı babası Cengiz-han'dan devralmıştı. Bu yüzden Barak b. Besentu b. Mengü-han b. Cağatay'ı[67] Kaydu'yu iktidardan uzaklaştırması için bir orduyla sevk etti. Barak, Kaydu'yu kovdu ve tahta kendisi çıktı.

Sonra Barak-han müstakil olarak ülkeyi yönetti. Ondan sonra oğlu Duva, Duva'dan sonra ise sırasıyla oğulları tahta çıktılar: Kican [Kunçuk], Esen Buga, Kebek,[68] Elçikday, Duva Temür, Tarmaşirin, - Allah ona rahmet etsin, - ondan sonra Duva'nın soyundan olmayan Tüzün[69] b. Oka-han b. [Cengiz-han] adında biri tahta çıktı. Ama Tarmaşirin'den sonra tahta çıkanlar önemsiz kişilerdi ve devlet için hiçbir şey yapmadılar. Gerçekten muktedir olmak ve sözünü geçirmek isteyen, ama bunu başaramayan kişi ise Savu b. Erktemür b. Buga Temur b. Barak'tır.

Tarmaşirin'in - Allah ona rahmet eylesin, - ölümünden sonra Cangasu ortaya çıkıncaya kadar devlet yıkılma noktasına geldi. Bu Cangasu'nun Cengiz-han'a bağlanan nesebi şöyle: Cangasu b. Dara Timur b. Duva b. Barak b. Besentu b. Mengü-han b. Çağatay b. Cengiz-han. O, tahta Caday adıyla çıktı. Benim bildiğim doğru ismi budur.

Deşt-i Kıpçak hanlarına gelince, onlardan tahta ilk çıkan kişi Cengiz-han'ın oğlu Cuçi'nin oğlu Batu, ondan sonrakisi ise kardeşi Berke'dir.

Cengiz-han'ın soyundan gelen bütün hanların ortak özelliği cömertlikleri, huzuruna gelen insanlara ihsanda bulunmaları ve kesinlikle az bir şey vererek geçiştirmemeleridir. Hıta'nın hükümdarı büyük han ise hiç kimseyi altın vermeden göndermezdi ve bu yalnızca ona has bir özellik değil, ondan sonra tahta çıkanların da ortak özelliği idi.

Barak b. Esen Duva b. Mutuken b. Çağatay. 1266-1271 yılları arasında hüküm sürmüştür.

Kebek-han: Mâverâünnehr'de 1318-1326 yılları arasında hüküm süren kâfir bir handı (İbni Battuta, s. 246)

Buzan b. Duva Timur. 1334'da hüküm sürdü.

Bu hanlardan Mengü-temür hakkında eskiden beri anlatılan bir hikâyeye gelince, bu hikâyeyi nakleden kişi, söylediklerinde hurafeye ve aşırıya kaçmaktan korkan bir kişidir.

Şeyh Şemseddin Ebu'l Abbas Ahmed b. Ebu'l Mehasin et-Tayyibî anlattı:

"Bana İzzeddin Ebu'l Baka el-Erdebilî anlattı ve şöyle dedi: İlhan Mengü-temür'ün cömert olduğunu işitmiştim. Bu ülkeyi görmek ve onun huzuruna çıkmak için yola koyuldum. Bir süre kapısında bekledim. Beni onun huzuruna götürecek kimse yoktu. Devlet ricalinden de kimseyi tanımıyordum. Diğer insanlarla birlikte böyle bekleyip durduğum günlerden birinde, özel bir ilgi gördüm ve Mengü-temür'ün kapısındaki esrarengiz bir adamın yanına götürüldüm. Bu adam, tercüman vasıtasıyla adımı, ülkemi, ne sebeple burada olduğumu sordu. Durumumu izah ettim. Bana İlhan Mengü-temür'ün teşrif buyurduğunda beni gördüğünü, durumunu garipsediğini ve hakkında bilgi edinmemizi ve kendisine arz etmemizi emretti diye izahat verdi. Sonra bir süre ortadan kayboldu ve geri dönüp beni çağırdı. Artık Mengü-temür'ün huzurundaydım. Çevresinde bazı insanlar vardı. Beni içeri alan kişiyle konuştu. O da tercüman vasıtasıyla ülkemin durumu, takip ettiğim güzergâh ve yol boyunca gördüklerim hakkında sorular sordu.

Sonra bana İlhan'ın "Çok uzaktaki ülkenden seni buraya hangi rüzgâr attı ve ülkende başından neler geçti?" diye sorduğunu bildirdi. Şu cevabı verdim: "Beni buraya getiren şey İlhan'ın cömert olduğunu duymuş olmamdır. Benim hiçbir şeyim yok. Zaten bir şeyim olsaydı ailemi ve ülkemi bırakarak buraya gelmezdim." Söylediklerimi kendisine tercüme ettiklerinde hafifçe güldü. Sonra yanındakilere benim söylediklerimi doğru bulduğu şeklinde bir işaret yaptı. Arkasından da benim için anlamadığım bir şeyler söyledi. Dışarı çıktığımızda benimle muhatap olan kişi "İlhan sana gelecek olan şeyin verilmesini emretti" dedi. Arkasından, "Ülkene nasıl döneceksin?" diye sordu. Deniz yoluyla Hicaz'a gidip haccettikten sonra memleketime döneceğimi söyledim. Benim için gemiye bazı mallar getirdi. Bunları Aden ve Mekke'de bir milyon dirheme sattım."

Nizameddin Ebu'l Fadl Yahya b. Hâkim anlattı:

"Birisi Haleb işi cam eşyalar ile İlkan Mengü-temür'un huzuruna vardı ve onları takdim etti. İlkan bazı kadehlerle bir şeyler içti. Kadehlerin rengiyle içeceğin kızıllığı hoşuna gitti. "Bu nerede yapılmış?" diye sordu. "Haleb işi" dediler. "Öyleyse Haleb ona verilsin!" dedi. Bazı vezirleri, "Ama Haleb bizde değil" cevabını verdiler. "Madem öyle, bu adamı ayakta dikin ve üzerini kaplayıncaya kadar altın dökün!" diye emretti. Onu hirgâhta dikip üzerine altın dökmeye başladılar. Adam "Bu yaptığınız şey ölümsüzleşecek ve boşa gitmeyecek" cevabını verdi. O kadar çok altın birikti ki, onları topladılar ve "Biz, İlkan'ın bize emrini yerine getirdik, fakat ilhan bunları görmeden toplamamanı istiyoruz" dediler. Sonra ilhan verilen altınların getirilmesini emretti. Altınları görünce "Benim emrimi yerine getirmemişsiniz. Daha da verin" dedi. Böylece verilen altın kadar daha altın verdiler."

Aynı Nizameddin başka bir hikâye anlattı:

"Mengü-temür'ün babası Tuli'nin bir hizmetkârı vardı. Tuli'den sonra ona da hizmet etmişti, fakat bir süre sonra adam ortadan kaybolduu. Mengü-temür onu bir türlü bulamadı. Bir gün ava çıktığında onu dağlarda perişan bir vaziyette rastladı. Saçı sakalı ve tırnakları uzamıştı. Mengü-temür ona "Nerelerdeydin?" diye sordu. "Bu sahradaydım" cevabını verdi. "Seni buraya atan nedir?" dedi. "Bana verilen emir" cevabını verdi. Han, "Bana doğruyu söyle" dedi. Adam "Bunu ilhana söyleyemem" cevabını verince, Mengü-temür, "Bana öyle geliyor ki, seni aşk buralara atmış. Peki, söyle bakayım, kime âşıksın" diye sordu. Adam cevap vermedi. Mengü-temur, onun kendi akrabalarından birine âşık olduğunu anladı. Sonra "Yoksa filan kıza mı âşıksın, yoksa filana mı, yoksa filana mı?" diye diye hatunlarından ve akrabalarından her birinin adını tek tek saymaya başladı. Adam her bir isim zikredildikçe "hayır" cevabı veriyordu, fakat cariyelerinden birinin adı söylenince hizmetkâr sustu. O zaman Mengü-temür "Belli ki sen ona âşıksın" dedi.

Sonra o kadını çağırdı ve ona "Filan kişinin babamın ve benim üzerimde hakkı vardır. Ama o sana âşık. Bu işte onun da suçu yok, senin de. Aksine bu onun bir türlü hükmedemediği kalbiyle ilgili bir şey. Seni onunla evlendirmek istiyorum" dedi. Kadın ağladı ve "Ey han! Senden

sonra bir başkasıyla mı evleneceğim?" dedi. İlkan, ona "Sizin için ne yaptığımı göreceksiniz!" dedi.

Sonra beyleri toplayarak onlardan hizmetkârı kendilerinden daha yüksek bir yere oturtmalarını emretti ve bizzat kendisi onu hepsinden daha yüksek bir yere oturttu. Beyler bir itirazda bulunmadılar ve "İlkan ne emretmişse başımız üstüne" dediler. Böylece ilhan o hizmetkârı beylerden daha yüksek bir yere oturttu ve onu bu cariye ile evlendirdi. Sonra onun için ancak çok büyük beyler için kurulan bir yurt kurdurdu ve onun şanına yaraşır bir şölen düzenledi.

Bu hikâyeyi dinleyen kişi, ilhanın ihsan ve cömertliğini anlasın. Çünkü o, önemsiz bir köleyi hükümdar mertebesine çıkarmış, ona asla reva görülmeyen servet, mevki ve bir sevgili hanım vermiştir.

Taht Sahibi, Çin'in hâkimi büyük ilhanın ülkesinde

Daha önceki bölümde büyük ilhanın Cengiz-han'ın vekili olduğunu, onun tahtında oturduğunu, doğuda Çin topraklarındaki Necanbalık [Hanbalık/Pekin] şehrinde yaşadığını belirtmiştik. Eski zamanlardan beri Türk eli ve ona komşu topraklarlardaki en muhteşem Turan hükümdarı Afrasyab'dı ve şu anda tahtta oturan kişi de onun soyundandır.

Bu ilhanın üç amcaoğlu vardı ve o, onların başındaki halife mesabesindeydi. Bunlardan birinin ülkesinde ordu toplama veya önde gelen bir komutanın suçundan dolayı öldürülmesi veya yasayla ilgili önemli bir mesele söz konusu olduğunda, mutlaka ona bir elçi göndererek durumdan haberdar ederdi. Gerçi illa da izin almasına ihtiyacı yoktu, ama yürürlükteki âdet böyleydi.

Ebû Said'in[70] kâtibi Nizameddin b. Hâkim der ki: "Bu ilhan hâlâ bu üç hana birlik, beraberlik ve iyi geçinme konusunda mektuplar yazar. Onlara gönderdiği mektupta önce kendi adını yazdırır. Diğerleri de onun adının kendi adlarından önce zikredilmesini kabul ederler."

---

[70] Yani Ebû Said Bahadur b. Olcaytu Hudabende b. Argun b. Hulagu.

Aynı kişi bana bu memleketin hükümdarı hakkında çok şeyler anlattı ve onların halka çok iyi davranmakla birlikte cahiliye dönemi yaşadıklarını belirtti. Ülkesine gelen biri onun adalet ve ihsan kanadı altına sığınmak isterse, kendisine üzerinde hanın adı yazılı dut ağacı kabuğundan yapılmış bir peyza verilir. Bu peyzayı alan kişi onu ilhanın naiplerine götürür ve tıpkı darphaneden sikke kesmek için altın ve gümüş alındığı gibi onu vererek yerine iyi bir telafi bedeli alır. İlhanın ülkesindeki insanlar geçmiş milletlerden öğrendikleri güzel sanatlar dalında mahirdirler ve kitaplarda bu konuda çok şeyler anlatılır, ama bizim onları anlatmaya ihtiyacımız yok. Zanaatkârların iyi bir eser ortaya koyduklarında onu hükümdarın sarayına götürüp insanların görmesi için kapıya asmak gibi bir âdetleri vardır. Bu sanat eseri orada bir yıl boyunca asılır kalır. Eğer birisi bu eserde bir kusur bulur ve onu ispat edebilirse, eseri yapan kişiye verilen ödüle konar; aksi halde sanatkârın değeri daha da artar ve kusur bulan kişinin de kötü niyetli olduğuna hükmedilir.

Bu konuda anlatılan bir rivayete göre adamın biri ipek bir elbiseye üzerinde serçe kuşu bulunan bir başak resmi çizmiş. Görenler, gerçekten başak üzerine bir serçenin konduğunu zannederlermiş. Elbise bir süre öyle kalmış. Sonra kambur bir kişi ortaya atılarak resimde kusur bulduğunu belirtmiş. Hemen adamı hükümdarın huzuruna almışlar. Sonra onu yapan ressamı da çağırmışlar. Kambura kusurun nerede olduğu sorulmuş. Şu cevabı vermiş: "Herkes bilir ki, eğer bir serçe bir başak üzerine konmuşsa, onu eğer. Bu ressam ise başağı dik olarak çizmiş ve eğim vermemiş. Serçenin üzerinde heykel gibi durduğu izlenimi vererek yanılmıştır." Neticede haklı bulunmuş ve sanatkârın ödülüne konmuş. Bu, onlar hakkında anlatılan hikâyelerden biridir.

Görgü tanıklarının anlattıklarına gelince, tacir Sadr[71] Bedreddin Hasan el-Es'ardi bana şunu anlattı: Adamın birisi inek derisinden bir eyer yapıp verniklemiş ve muhteşem bir sanat eseri ortaya koymuş.

---

[71] Sadr: Mertebe olarak vezirliğe yakın bir görevdir. Orducada günümüzde sadru'l a'zam başbakan anlamındadır. Bir de dini mansap olarak kullanılan sadr kelimesi vardır ki, bunlardan sadr-ı cihan ve sadru's-sudûr o dönemde din adamlarına verilen unvanlardı.

Sonra onu ilhana takdim etmiş. İlhan eyeri çok beğenmiş ve yapımcısını ödüle layık görmüş. Eyerin tıpkı diğer eyerler gibi ahşaptan yapıldığından şüphesi yokmuş. Eyeri yapan kişi "Bunu hangi ağaçtan yaptığımı biliyor musunuz?" diye sormuş. "Hayır" demişler. Bunun üzerine onu inek derisinden yaptığını belirtmiş ve böylece onun eserini daha fazla takdir etmişler.

Yine Bedreddin'in bana anlattığına göre adamın birisi kâğıttan bir elbise yapmış ve bir tacire Kitay kadifesinden yapıldığını söyleyerek satmış. Kimsenin o elbise hakkında bir şüphesi yokmuş. Fakat daha sonra elbisenin neden yapıldığını söylemiş ve herkes şaşırıp kalmış.

Bedreddin sözlerine devamla "Akl-ı havsalanın almayacağı bu tür sanat eserlerinden çok gördüm" dedi.

Dünyanın dört bir tarafını adım adım dolaşmış, Çin'in her bir yerini gezmiş, sözüne güvenilir Taceddin Hasan b. Celal es-Semerkandî ise bana şunları anlattı: "Devletin başkenti Hanbalık [Pekin] şehridir. Hanbalık, eski ve yeni şehir olmak üzere iki şehirden oluşur. Bu şehri Daydu adında bir hükümdar kurduğu için onun adıyla anıldı. İşte bu Daydu şehrininin merkezinde büyük ilhanın sarayı bulunur. Büyük bir saraydır ve ona "Kök Tak" yeni "Yeşil Saray" denir. Kök, onların dilinde yeşil demektir, halbuki Türkçede "kök" mavi anlamındadır. Komutanların evleri sarayın dışında ve çevresindedir.

Sonra bu ikisi şöyle dediler: "Bu ülkenin idare sistemine gelince, ilhanın iki büyük emîri yani veziri vardır. Bu mevkide olan herkese "cinksan" [cingsang] derler. Rütbece onlardan bir aşağıda bulunan iki vezir daha vardır. Bunlara "pencar" denilir. Bu ikisinin altında da iki emîr vardır. Bunlara "zucîn" denilir. Ayrıca bu ikisinin altında "semcîn" denilen iki emîr, o iki emîrin altında da "yucîn" rütbesinde iki emîr yer alır. Reisülküttaba "kencun" denir ve sır katibi mesabesindedir.

İlhan, her gün "şin" (شن) denilen geniş bir salonun ortasına oturur. Bu "şin" dedikleri bizim "dâru'l adl"imize [adalet bakanlığı] tekabül etmektedir. Yukarıda sözü edilen vezirler sağ ve kuzey tarafta rütbelerine göre dururlar. "Kencun" denilen reisülküttab en sonda yer alır.

Eğer birisi bir şikâyette bulunursa, derdinin ne olduğu sorulur, reisülkuttab ve rütbece ona yakın olanlar o meseleyle ilgili bilgi aldıktan sonra, rütbece kendilerinden bir üstte bulunanlara iletir ve bu silsile takip edilerek mesele ilhana arz edilir. İlhan da o konuyla ilgili âdil bir şekilde ve titiz bir surette hüküm verir.

Taceddin, sözlerini şöyle sürdürdü: "Bu büyük ilhanın ülkesi çok büyük, ordusu çok güçlüdür. Bu konuyla ilgili bildiğim bir şey, ilhanın *bu dar* denilen bir süvari birliğinin olduğudur. Ordusu yirmi tümen Moğol'dan oluşur. İki yüz bin süvaridir. Hitaylardan olan askerler ise sayılamayacak kadar kalabalıktır.

"Çin'de bin şehir vardır ve ben bunların çoğunu dolaştım, Semerkand'dan Hanbalık'a giden yol, Semerkand-Yengi[72] [Yanı] arası için de söylendiği gibi, yirmi gün sürer. Yengi, dört şehirden oluşur ve her şehir birbirinden bir fersah mesafededir. Her birinin özel bir adı vardır. Örneğin bir tanesinin adı Yengi [Yanı], diğerininki Yengibalık [Yanıbalık], üçüncüsünün adı Kencek, dördüncüsünün adı ise Tilan (تلا) [Talas]dır.

Yengi şehrinden Almalık'a olan mesafe yirmi günlük yoldur. Almalık'tan Karahoca ve Kamçu'ya [Çukucak] - ki Çin sınırı buradan itibaren başlar, - kırk günlük yoldur. Kamçu-Hanbalık [Pekin] arası bir günlük yoldur. Hanbalık'tan Hansa'ya[73] biri karadan, diğeri denizden olmak üzere iki yol vardır. Her ikisi de Hanbalık'tan Hansa'ya bir gün çeker. Hansa'nın kendi uzunluğu bir günlük, eni yarım günlük yoldur. Ortasında bir uçtan diğer uca kadar uzanan bir pazar vardır. Tüm sokaklar ve pazarlar karo taşıyla kaplıdır. Binaları beş katlıdır ve bazı binalar birbirinin üzerine yapılmıştır. Tamamı ahşaptır ve çivilerle birbirine tutturulmuştur. Şehir halkı su ihtiyacını kuyulardan

---

[72] Ömerî'nin tahkikli baskısını yapanlar, Türkistan'daki Yengi şehrinin adını duymamış olsalar gerek ki, noktalama işareti konmadığı için Yengi kelimesini (Nil نیلی) şeklinde yanlış okumuşlar.

[73] Hansa (خنسا) [Khanfu], şimdiki Kanton. İbni Battuta'da da bu şekilde geçer. Arap denizciler şehre Hansa adını vermiş, daha sonra Hansu'ya çevrilmiş, sonra da Kanton şeklini almıştır. Quatremère ise kelimeyi ısrarla *Hınsa* şeklinde okumaktadır.

karşılar. Halk ekonomik yönden sıkıntı içindedir. Yiyeceklerinin önemli bir kesimi manda eti, pirinç, tavuk, muz, şeker kamışı, limon ve az miktarda nardan ibarettir. İklimi sıcaklık ve havası itibariyle Mısır'a benzer. Fiyatlar ortacadır. Dışarıdan koyun ve buğday getirilir, ama bunların miktarı fazla değildir. Az sayıdaki ekabiri bir yana bırakırsak kimsenin atı yoktur. Deve ise hiç bulunmaz. Bu yüzden bir deve gelmiş olsa, hayran hayran seyrederler.

Celaleddin Hasan es-Semerkandî der ki: "Hanbalık, yiyecek içecek yönünden zengin, güzel bir şehirdir. Fiyatlar ucuzdur. Kışın suları donar, yazın akar. Suyu soğuktur. İki şehirden birisi olan Daydu'nun ortasından bir nehir geçer. Şehirde her türlü meyve vardır, fakat üzüm çok azdır. Portakal, limon ve zeytin yoktur. Zeytun[74] şehrinden getirilen bitkilerden şeker yapılır. Şehirde o kadar çok tahıl, hayvan, deve, at, sığır ve koyun vardır ki, saymakla bitmez.

Hanbalık ile Zeytun arası yaklaşık bir aylık yoldur. Zeytun'un okyanusa açılan bir limanı vardır ve mamur yerlerin son noktasıdır."

"Karakurum'a gelince, büyük bir şehirdir ve büyük ilhanın ordusunun önemli bir kesimi buradadır. Yüksek kaliteli kumaşları, zarif sanayi ürünleri ile meşhurdur. İlhan, ihtiyacı olan ürünleri buradan ister. Çünkü bir sanayi şehridir ve zanaatkârları son derece maharetlidir."

Taceddin Hasan es-Semerkandî der ki: "Çin, bir şehirden diğer şehre, bir köyden diğer köye kadar birbirine ulanıp giden binalarla kaplıdır. Alış-verişlerinde dut yaprağından yapılmış bir para kullanırlar. Bu paraların kimisi büyük, kimisi küçüktür. Para birimleri bir dirhem, iki dirhem, beş dirhem, otuz, kırk, elli ve yüz dirheme tekabül eden birimlerden oluşur. Bunlar yumuşak dut ağacı yaprağından yapılırlar. Büyük ilhan adına basılır ve alış-verişler onlarla yapılır. Eskidiği ve yıprandığı zaman ise hazineye götürülür ve yerine değerinden biraz düşüğü verilir.

---

[74] Zeytun (Ts'üan-chou) şehri Pasifik Okyanusu'nda bir şehir adıdır ve kesinlikle orada zeytin bulunmaz. Şehirde atlas ve ipekli kumaş dokunur. Büyük bir limanı vardır. (İbni Battuta, 417). Ebu'l Fida, "Shinju'ya günümüzde Zeytun denilmektedir" diye yazmaktadır.

Aynı Taceddin sözlerini şöyle sürdürüyor: "Büyük ilhanın ülkesinde gördüğüm acayip şeylerden biri de, bu adamın kâfir olduğu, fakat tebaası arasında pek çok Müslüman'ın da bulunduğudur. İlhan, Müslümanlara saygı duymaktadır ve şayet bir kâfir bir Müslüman'ı öldürmüşse, o kâfir ailesiyle birlikte katledilir ve mallarına el konulur. Şayet bir Müslüman bir kâfiri öldürmüşse, yalnızca diyet istenir. Onlarda bir kafirin diyeti bir eşektir. Başkaca bir şey istenmez."

Kendisine Çin halkının akıl seviyesi ve mahareti hakkında bir soru sorduğumda, bana söylenenlerden daha fazlasını anlattı.

Bir defasında efendimiz, şeyhimiz, zamanın eşsiz insanı, ilim ve hikmetin varisi, dinin güneşi Ebu's-Senâ Mahmud el-Isfahanî'nin meclisinde otururken bu Taceddin el-Semerkandî şunları anlattı:

"Size yaşadığım bir olayı anlatayım. Azı dişlerimden biri fena şekilde ağrıyordu. Çin'de bir şekilde dostluk kurduğum birisi bu halimi gördü. Acıdan kıvranıyordum. Derdimi sordu. Dişimin ağrıdığını söyledim. Hemen odunculukla uğraşan kısa boylu birini çağırdı ve ona "Şu zavallının durumuna bir bak" dedi. Adam ağzımın içine baktı ve başladı eliyle dişi evirip çevirmeye. Sonra bir iki azı dişimi çıkardı ve ben hiç acı duymadım. Arkasından içinde sökülen dişlerin yerine takmaya hazır vaziyette üçlü, dörtlü dişlerin bulunduğu bir torbadan dişleri çıkardı. Söktüğü dişlerin yerini ölçtükten sonra yerine bu dişlerden taktı ve kaynaması için üzerine bir toz serpip yağla yağladı. İki gün boyunca su içmememi söyledi. Dediğini yaptım ve sanki hiç dişim çekilmemiş gibiydi.."

Nizameddin Yahya b. Hâkim anlattı: "Bu memleketin insanları son derece akıllı ve hünerlidir. 'Frenkler tek gözlü, diğer insanlarsa kördür' Yani Frenklerin yaptıkları tek gözle yapılabilecek şeylerdir, diğer insanların yaptıkları ise ne yaptığını görmeyen kör kişinin yaptıkları gibidir' derler."

Nizameddin, bu insanların akıl, zeka, titizlik ve tertiplilikleri hakkında da bazı şeyler anlattı: "Çin şehirlerinde nefis yemeklerin ve tarifi mümkün olmayan lezzetli içeceklerin hazırlandığı mutfaklar vardır. Burada hükümdarlara ve zengin sınıfa satılan hazır yemekler

bulunur. Eğer zengin bir kişi bir ziyafet verecekse, birini göndererek "Filan gün şu kadar insana ziyafet vereceğim" der. Sözü edilen gün sipariş ettiği yemekler ve içecekler arzusuna uygun olarak hazırlanıp getirilir. Eğer ziyafet veren kişinin bu iş için uygun bir yeri yoksa, lokanta sahibi ona uygun bir yer hazırlar. Dayayıp döşer ve servis yapacak gençleri dahi hazır eder ve tüm bu işler için makul bir ücret ister. Kesinlikle kazıklama diye bir şey söz konusu olmaz."

Bana Ebu'l Hasan Ali el-Kerbelaî anlattı. Ticaretle uğraşan bu kişi, gerek bu ülkenin ilhanı ve gerekse başka memleketlerin hükümdarlarıyla görüşme imkânı bulanlardandı. Anlattığı şey, bu ilhanın büyüklüğünü, halkının kendisine ne kadar itaatkâr olduğunu, onun devletinde halkın güvenlik içinde yaşadığını göstermektedir:

"Bu ilhanın dört veziri vardır. Ülkedeki bütün işleri bunlar çekip çevirir ve ilhan nadiren onların işlerine müdahale eder. İlhan bir yere gidecekse mutlaka mahfilde yolculuk eder ve kendisini insanlara yalnızca bir gün, o da her yılki doğum gününde gösterir. Eğer atına binip bozkıra çıkar da, orada yemek verip sofralar kurdurursa, bu sofralar insanlara kapalı değildir ve o gün halk için bayram günü gibidir."

Bağdatlı tacirlerden sadr Bedreddin Abdülvahab b. El-Haddad, Hansa şehrine gittiğini, şehrin büyüklüğünü, ağzına kadar yiyecek içecekle dolu olduğunu, zanaatkârların buraya akın ettiklerini, sağlıklı bir kölenin burada ve tüm ülkede çok ucuza satıldığını anlattıktan sonra şöyle dedi:

"Bu şehir halkı cariye ve odalığının çokluğuyla övünür. Hatta bir tacirin ve sıradan bir insanın bile kırk veya daha fazla odalığı vardır."

Tüm bunları sırf birer örnek olsun diye anlattık; ama asıl demek istediğimiz, bu ilhanın dört Cengizî hükümdar arasında en büyüğü olduğudur.

IV.
TURAN HALKLARI

Turan halkları ikiye ayrılır:

I. Mâverâünnehr'de yaşayanlar;

II. Harezm ve Deşt-i Kıpçak'ta yaşayanlar.

Mâverâünnehr ve çevresindeki Türk ülkelerinde yaşayanlar

Mâverâünnehr, ülkelerin en güzeli ve en meşhurudur. Turanlıların en büyük nehri Ceyhun'dur. Venc (Penc)'den doğarak Harezm Gölü'ne [Aral'a] dökülür.

Mâverâünnehr, adı dillerde dolaşan, göz alabildiğince geniş bir ülkedir. Hükümdarlar ocağı, ufkunda âlimlerin parladığı büyük kişilerin yurdu, sancak ve flamaların mekanı, hızlı atların ve orduların akıp gittiği yerdir Mâverâünnehr!

Harezm hanlığı, Sâmânî hanedanı, Sebüktekin oğulları, Gûrlular hep orada ortaya çıkmış, Selçuklu hanedanının güneşi onun ufkunda doğmuş, doğu ve batıya yayılmıştır. Bu arada Mâverâünnehr civarında bulunan diğer hanedanlara da değinmiyoruz.

İslamiyet buraya girmeden önce bu topraklar Türk hükümdarlarının ve prenslerinin hâkimiyetindeydi. Kimsenin sataşmaya cesaret

edemeyeceği, okların ulaşamayacağı kadar güçlüydü. İslam dini çadırını oraya kurdu ve bu milletin topraklarına girdi. Orada kandiller iman nuruyla ışıldadı, köyleri camiler ve mescitlerle süslendi.

Sonra medreseler, hankâhlar, ribatlar ve zâviyeler kuruldu. Vakıflarla bezendi; âlimlerin sayısı arttı. Bu âlimler İslam hukuku, hadis, temel İslamî konular ve ihtilaflı konularla ilgili önemli kitaplar kaleme aldılar. Araştırma ve inceleme konularında önde gelen büyük kişiler bu topraklarda yetişti.

Bu üstün meziyetliler arasında en önemli yer İmam Buharî'ye aittir. Doğudaki bu ufuklarda doğan fakihler sayılamaz, bu toprakların ilminin sınırları çizilemez. Bu bölgenin Buhara, Semerkand, Tirmiz, Hocend, Almalık, Gazne ve diğer önemli şehirleriyle ilgili anlatılanlar oldukça meşhur, bıraktığı izler derindir.

Tarih kitaplarına şöyle bir bakan kişi, bu memleketlerin ve oralarda yaşayanların önemli bir damga vurduğunu görür. Bu memleket dördüncü iklimde yer alır. Yalnızca küçük bir kısmı üçüncü veya beşinci iklime aittir. Dünyanın en güzel ve en geniş ülkeleri dahi onunla zar zor kıyas edilebilir. Eğer biri kalkıp da Allah'ın ülkelerinin en bereketlisi, suyu en bol, meraları en genişinin burası olduğunu söylerse, nehirleri gürül gürül akan, bozkırları ufukları elbise gibi örten, bereketli topraklarına inciler saçılmış bu ülkeleri hakkıyla anlatmış olmaz.

Bu memleketin toprakları Sind nehrinden Çin hududundaki Karahoca da denilen İli[75] nehrine kadar uzanır. Eni ise Ceyhun'un doğduğu Venc [Penc]'den Kurkanc [Urgenc] sınırına dayanır.

Harezm

Güney ucunda Buttem[76] dağları ve Sind nehri Harezm'le Sind'i birbirinden ayırır. Doğu kesiminde Hıta imparatorluğunun sınırları Hoten ve Kaşgar ve çevresine kadar uzanır. Kuzeyinde Bârân [Bârâb, Fârâb], Hocend meraları Harezm Gölü'ne kadar Horasan'ın bir kısmı

---

[75] Metinde ila (ايلا) veya mâ-u iyla (ماء ايلا) şeklinde geçmektedir.

[76] Botom şeklinde de yazılmaktadır. Üsrüşene bölgesinde yer alan bir dağın adı.

...r alır. Batısında ise Horasan'dan Harezm'e doğru Huttel yönünde ...an nehir mecrası vardır.

Fergana, Şaş,[77] Sincab [İsficab], Üşrüsene [Üsrüşene][78] ve Huttel toprakları bu ülke sınırları içinde yer alır. Sind'in sınırlarının bir kısmı güneye doğru Gazne'nin ortasındadır. Bu ülkeyi oluşturan vilayetler belirttiğimiz şekilde dizilmişlerdir. Huttel vilayeti, kuzey-doğu istikametinde Buttem dağlarının yan tarafındadır. Kuzeyinden itibaren Soğd vilayeti başlar. Oradan Harezm sınırlarına ulaşılır. Fergana vilayeti Buttem dağının kuzeybatı tarafında yer alır. Kuzeye doğru uzanan bölgede Balasagun ona komşudur. Sonra Şaş ve civarı gelir. Şaş toprakları Abdullah b. Hamid veya başka bir deyişle Kalas Duvarı'na (حايط القلاص) kadar uzanır. Daha sonra kuzey istikametinde İsficab vilayeti başlar. Ondan sonrası kuzeyde uzak noktalara kadar ulaşan ve beri tarafta batı istikametinde Harezm Gölü'ne,[79] doğuda ise İsficab'a dayanan Guz topraklarıdır **(بلاد الغزية)**. Bârâb [Fârâb] ve Hocend ovaları Guz ülkesinin sınırları içindedir. Guzların ülkesi Kalas Duvarı ile ayrılır. Usruşne [Usruşene] vilayeti doğu yönünden Buttem dağlarından inen nehirlerin uç kısmındadır.

Taşkent'in eski adlarındandır. Çaç da denilirdi. Daha doğrusu Araplar bölgeyi fethettiklerinde dillerinde "ç" harfi olmadığı için Çaç'ı Şaş şeklinde yazdılar. Şehrin adı Çin kaynaklarında Çö-çi veya Çö-şi olarak geçmekteydi. Daha sonraları yalnızca Şi şeklinde yazıldı.

Erken dönem İslâm coğrafyacılarından Ya'kûbî, Üsrûşene'yi hem geniş ve büyük bir bölge hem de bir şehrin adı (el-Büldân, s. 125) olarak zikreder. İbn Havkal (Sûretü'l-arz, s. 503) ve İstahrî ise (Mesâlik, s. 325) sadece bir bölge diye gösterir ve burada bir şehrin bulunmadığını söyler. İbn Hurdâdbeh, sonraki müelliflerin aksine güneydeki Buttem dağları ve çevresini Üsrûşene'den ayrı bir bölge halinde kaydeder. Üsrûşene emîrlerinin Afşin, Buttem hâkimlerinin "Zü'n-na'na'a" unvanını taşıdığını belirtir (el-Mesâlik ve'l-memâlik, s. 40). Buttem bölgesi muhtemelen Sâmânîler döneminde Üsrûşene'ye dahil olmuştur. Buttem dağlarından bol miktarda altın, gümüş, zaç (sülfürik asit) ve nişadır (amonyak) çıkarılırdı. Özellikle nişadır çıkarılması son derece güç ve o dönemde nâdir bulunan bir madendi.

Aral Gölü kastedilmektedir.

Büyük şehirleri

Bu ülkenin en meşhur ve en önemli vilayetleri arasında Gazne bölgesi ve Buhara, Semerkand, Hocend ve Tirmiz'den oluşan Mâverâünnehr; Şaş ve Maalak'ı [İlak olabilir] içine alan Şaş vilayeti; Marginan, Ribat-ı Serhenk, Andikan [Andican] ve Oş'u içine alan Fergana vilayeti; Şeherkend, Cend, Yarkend, Otrar, Sayram, Cikel,[80] Caskend,[81] Barskan, (? اعزدابان), Yengi, Kencek, Talas da denilen Taraz- Yengikend, Şikul (شيكول) [İsi-kul/Issık-göl olarak okuyun] Almalık, Bişmahk [Beşbalık], Habuk (?) Karşa [Karşı], Hoten, Kaşgar, Badahşan, Deraveran, Dere ve Balasağavn [Balasagun]'dan oluşan Türkistan'dır. Bunlardan her birinin başkentleri, şehirleri, kasabaları, köy ve mezraları vardır. Türk kabilelerinin ve torunların yaşadıkları topraklar bunlardır.

Karşı, şu anda devletin metropolüdür. İmparatorluğun sınırını oluşturan Karahoca (İli) nehri üzerindedir.[82] Sonra Buhara, ondan sonra Semerkand, sonra Gazne gelir. Her ne kadar şu anda onlar Buhara'ya kadar gitmiyor ve çadırlarını oralarda açmıyorlarsa da, topraklarının büyüklüğü ve ihtişamının önceliği sebebiyle yeri geldiğinde bu vilayetten bahsedilecektir.

Bu ülkenin hükümdarları İslamiyet'i şu yakınlarda, H. 725 yılından [1324-25] sonra kabul ettiler. Onlardan İslam'ı ilk kabul eden kişi Tar-

---

[80] Çigil Türklerinin yaşadığı Çigilkent. Çigiller VII. Yüzyıldan itibaren Issık-göl civarında Çu grubuna mensup olarak yaşamaktaydılar. İlk önceleri Maniheizmi kabul eden Çigiller, daha sonra Nesturiliğe geçmişlerdir.

[81] Cankent olmalı. Tolstov, Cankent ile Yengikent'i özdeşleştirmektedir. Sırderya'nın sol sahili üzerindeydi.

[82] Yazar burada önemli bir yanılgı içindedir ve Mâverâünnehr'in başkenti Karşı ile Moğolistan'ın uç kesiminde yer alan aynı isimli bir yeri birbirine karıştırmaktadır. Abdurrezzak'ın kaydına göre Moğullara karşı bir sefere çıkan Uluğbey, ülkenin en güzel köşesini oluşturan Yulduz'a kadar gitmiş; Yulduz'dan geri dönerken Karşı denilen bir yere gelmişti. Burada eski hükümdarların Kitay'dan getirdikleri bir taş vardı. Emîr Timur bu taşı Maveraünnehr'e götürmek istemiş, bu işi Emîr Cihanşah-bek'e havale etmiş, fakat emri yerine getirilmemişti. İşte Uluğbey, bu taşı arabalarla götürmeleri için iki bin kişi bırakarak Semerkand'a doğru yoluna devam etmişti. (Quatremère, Notices et extraits des manuscrits de la Bibliothèque Nationale.., t. 13, p. 235)

maşirin'dir - Allah ona rahmet eylesin - . Tarmaşirin samimi kalple Allah'a inanmış, İslam'ı desteklemiş ve sıkı şekilde uygulamış; beylerini ve askerlerini İslam'a davet etmiştir. Onların bazıları zaten daha önce Müslüman olmuştu; olmayanlardan da onun davetine uyarak İslam'ı kabul edenler oldu. Böylece İslam onlar arasında yayıldı; İslam sancağı üzerlerinde dalgalandı ve on yıl geçmeden devlet ricali de, sıradan vatandaşlar da tamamıyla Müslüman oldular. Kağanın gayreti tüm ülkede bulunan imamlar, fakihler, şeyhler ve dervişler tarafından desteklendi. Türklerin gösterdikleri uysallığı değerlendirerek, onları hemen imana davet ettiler. Türkler şu anda din konusunda insanların en gayretlisi; helal ve harama riayet konusunda en dikkatli olanlarıdır. Askerleri güçlü ve zorludur. Bu çok iyi bilinen bir husustur ve kimsenin bu konuda bir itirazı yoktur.

Hâce Mecdüddin İsmail es-Selamî bana şunları anlattı: "Hülagu'nun sarayında orduların Demir Kapı'dan[83] yani Harezm ve Kıpçak topraklarından [Deşt-i Kıpçak] hareket ettiği söylendiğinde kimse zerrece endişelenmez. Ama orduların Horasan'dan yani Mâverâünnehir tarafından hareket ettiği söylendiğinde cesaretleri kırılır. Çünkü

Demir Kapı, Kahlaga, kuluga, temürkapığ, derbend-i âhenin.. bunların hepsi aynı anlama gelen sözlerdir. "Kahlaga'dan eski seyyahlar sık sık söz ederler. Fakat Ruslar Semerkant ve Hocent'i ele geçirinceye kadar nadiren ziyaret edilmiştir. Bu geçitten 630 yılında geçen Çinli seyyah Hiuen Tsang, geçidi "demir kenetli kanatlı kapılarla kapatılmış" olarak tarif eder. Çingiz-han zamanında Çinli elçiler ülkeleri ile fatihin Orta Asya'nın çeşiti yerlerindeki otağları arasında çok sık gidip geldikleri için Demir Kapı'dan sık sık *Tiemen-Kuan* (Demirkapı Engeli) adıyla bahsederler. XV. Yüzyılda burayı ziyaret eden Ruy Gonzales Clavijo "Bu Demirkapı dağları ağaçsızdır ve eski zamanlarda geçide boydan boya konmuş, demirle kaplı büyük kapıların olduğunu söylerler, öyle ki, izinsiz kimse geçemezdi" demektedir. Ortaçağda demir kapı tabiri genellikle dar geçitler için sık sık kullanılıyordu. Örneğin Hazar'ın batı sahilinde Derbent yakınlarında "İskender Duvarı" içinde hâlâ Türkçe olarak Demirkapı denilen bir kapı vardır. Bir diğeri Sayram veya Süt gölünden güneye, İli nehrine doğru giden Talki geçididir. Türkler buna *Kuluğa*, Moğollar ise *Timur-Khalaga* derler. Moğolcada *khalaga* veya *khalga* geçit yahut kapı demektir. (*Tarih-i Reşidi*, s. 179-180, dn.23)

her ne kadar Kıpçak sakinleri çok kalabalık ise de, Maveraünnehir'dekiler çok daha iyi savaşçıdırlar ve onlardan bir tanesi Kıpçak'da yaşayanlardan yüz tanesine bedeldir.

"Bu yüzdendir ki Horasan Moğollar nezdinde ihmal edilmeyecek kadar büyük ve önemli bir bölgedir ve hâlâ orada tahtı miras olarak devralmaya lâyık insanlar veya onlar tarafından seçilmiş valiler vardır. Çünkü komşuları onlardan fena şekilde çekinirler. Zira cesaretlerini tecrübe etmiş ve onlar karşısında genellikle yenilmişlerdir."

Nizameddin Ebu'l Fadail Yahya b. Hâkim bana şunları anlattı: "Bunların [Mâverâennhrlilerin] toprakları Horasan topraklarıyla bitişiktir ve birbirine geçmiş vaziyettedir. Onları birbirinden ayıran herhangi bir deniz, nehir, dağ ve çöl yoktur. Mâverâünnehr halkının Horasan tarafına gitmesini engelleyen herhangi bir şey yoktur. İki ülke arasında nehirler akar ve bozkırlar birbirine ulanır gider. Mâverâünnehr halkından birileri Horasan'a gitmek isterse, bozkırda yavaş yavaş ilerler; kimse onlara karşı düşmanca bir tavır sergilemez. Çünkü amaçlarının yalnızca sürülerini otlatmak veya hayvanları için iyi bir mera bulmak olduğunu bilirler. Onlar Horasan'a geldiklerinde birden kurt postunu çıkarır ve ayı gibi uysal hareket ederler. Onların ülkelerinden Horasan'a gelmeleri ne kendileri için zordur, ne de hayvanları için. Çünkü bir nehirden diğerine, bir meradan başka bir meraya geçerler."

İbnü'l Hâkim sözlerini şöyle sürdürdü: "Bu yüzden hükümdarlarımız komşularının saldırısından çok korkarlar. Çünkü onlar hakkında bildikleri tek şey, onlarla birlikte olduklarıdır."

Selçuklu devletinin sultanı, Sebüktekin ailesinden Sultan Mesud zamanında bu ülkede ortaya çıktı, Selçukluların önce yıldızları parladı, sonra ateşleri yükseldi, arkasından pınarları kaynadı ve daha sonra denizleri taştı. Meralarda dolaşmaktan amaçları saltanatı ele geçirmekti. Sonunda sancakları yükseldi, saltanatları yayıldı. Onların saltanatlarıyla ilgili bilgiler tarih kitaplarının en başında yer aldı ve bu iki ülke insanı için onların şöhreti hâlâ eski değildir.

Hint halkı onlara karşı mukavemet etmiyorlardı ve onlarla çarpışacakları söylentilerinin çıktığı sırada ise Allah'a şükürler olsun ki Hindistan'da İslam devletinin sancağı yükseldi. Günümüzde başlarında bulunan sultan sayesinde bu devlet güçlendi ve ülke halkı başlarındaki sultanın gözünü kırpmaması sebebiyle rahat nefes aldı; kurnaz tilkiler onun aslanlarının kükremesi karşısında seslerini kestiler.

Bu ülke halkı hâlâ Hindistan'ın çevresinde onların atlarını gözetliyor, mallarını ve evlatlarını onların sellerine kaptırıyordu ki, sonunda şimdiki sultanları ortaya çıktı. Savaşa hazırlandı ve her yerde düşmanlara karşı savaştı.

Bu ülkelerdeki insanlar hükümdarları konusunda ihtilafa düşmüşlerdi, ama bu sultanın gücü sayesinde bu anlaşmazlığa son verdiler. Cengiz-han'ın soyundan gelen bu ülke hükümdarları ve onların hizmetkârları, bu prensin güneşe tapma ve her konuda bahşıların görüşlerine müracaat etme gibi ailede dogma haline gelmiş yasayı titiz bir şekilde uygularlar. Onlar, atalarından, örneğin büyük ilhandan ve tebaasından gördüklerini sıkı bir şekilde icra ederler. Hâlbuki Harezm ve Deşt-i Kıpçak'taki diğer iki kol ve keza İran'da yaşayanlar ayrı bir yol takip ederler. Kısacası, her ne kadar bu ükedeki Cengiz-han'dan inen dört Moğol hanı ve Hıta'dakiler bu prensin kanunlarını ve onun koyduğu düzenlemeleri titiz bir şekilde uygularlarsa da, devletlerinde ve tebaaları arasında adaleti tesis etme ve ülkeyi yönetme hususunda aynı hanedanın diğer prenslerinden daha hamiyetlidirler.

Daha önce belirttiğimiz gibi, bu ülke sakinleri arasında uzun bir süre önce İslam'ı kabul etmiş olanlar, putperest prenslerin hâkimiyeti altında yaşıyor olmakla birlikte, kesinlikle itikatlarıyla oynanmasına izin vermez, canlarına ve mallarına herhangi bir tecavüze yol koymazlar. Tahta çıktıktan sonra İslamiyet'i kabul eden Tarmaşirin, ülkesinde İslam'ı yaymaya ve Şeriat kurallarını titiz bir şekilde uygulamaya girişti. Dört bir yandan huzuruna gelen tacirlere saygılı davrandı. Ondan önce bu ülkenin kapıları Mısır ve Suriye tacirlerine kapalıydı. Yolları bu ülkeden geçenlerin de ancak bazıları bin bir güçlükle geçip gidebilirlerdi. Ama Tarmaşirin tahta çıkınca tacirler düzenli şekilde ülkeye gelmeye başladılar ve hepsi de ona teşekkür ederek döndü.

Böylece onun ülkesi onların sürekli uğradıkları, üzerinden geçip gittikleri bir ülkeye dönüştü.

Sadr Bedreddin Hasan el-Es'ardî, bana, Tarmaşirin'in ülkesine gelen tacirlere son derece saygılı ve cömert davrandığını, onların kalplerini kazanmak için elinden geleni yaptığını anlattı. "Kitab-u Sureti'l Arz" adlı eserin sahibi[84] der ki: "Mâverâünnehr, iklimler arasında en münbit topraklara sahip olan en zengin ülkelerdendir. Halkı da hayırseverdir ve yardım isteyen birine karşı hiç yüksünmeden yardımcı olurlar. Elleri altında bulunanlara karşı cömerttirler. Bununla birlikte şevketli, azametli, cesur, enerjik ve kalabalıktırlar. Bol miktarda atları, silahları ve okları vardır. İlme düşkündürler ve kabiliyetlidirler. Topraklarının bereketli oluşuna gelince, Mâverâünnehr halkı kıtlıktan bir kez ölmeden başka ülkelerin halkları birkaç kez ölür. Eğer şiddetli bir soğuk veya sıcak olur, ekinlerine ve tahıllarına bir afet düşerse, ülkelerinin genişliği sebebiyle aynı felakete maruz kalmayan diğer vilayetler sayesinde komşu ülkelerden mal getirmeye ihtiyaç duymaksızın zararlarını telafi ederler. Mâverâünnehr'de şehir veya köylerin olmadığı, meraların bulunmadığı bir yer yoktur. İnsanların ihtiyaç duydukları her şey onlarda fazlasıyla vardır ve ihtiyaçlarının fazlasını ihraç ederler. Yiyecekleri ise daha önce belirttiğimiz gibi yeterinden fazladır.

"Bu ülkenin suları en tatlı, en soğuk ve en hafifidir. Bu sular onların dağlarını, meralarını ve şehirlerini sular. Hiçbir vilayette kar ve buz eksik olmaz. Evcil hayvanları ihtiyaçlarından çok fazladır. Diğer sürüler gibi, koyun sürüleri de oldukça büyüktür. Giysileri yün ve ipektendir. Çizmeleri son derece pahalıdır.

"Cıva başta olmak üzere maden yatakları çok zengindir ve ülkenin her yerinde bol miktarda vardır. Diğer yandan eğer yolunuz Soğd, Üsrüşene, Fergana ve Şaş gibi diğer vilayetlere düşerse, oralarda hiçbir ülkede rastlayamayacağınız kadar bol meyve ve hayvan görürsünüz. Bu ülkeye sürekli olarak değerli mallar ve nadir eşyalar getirilir.

"Ülke sakinlerin âlicenaplığına gelince, bütün ülke bir aile gibidir. Eğer biri bir diğerinin evine giderse, kendisini kendi evindeymiş gibi

[84] İbni Havkal.

hisseder. Eğer evlerine bir misafir gelirse, hiçbir yüksünme duymadan onun ihtiyaçlarını karşılamak için ellerinden geleni yaparlar. Bunu yaparken ağırladıkları kişinin kim olduğuna bakmaz, bunun için herhangi bir karşılık beklemez, sadece asalet ve zenginliklerini göstermek isterler. Herkes elinden geldiğince ve gücü nispetinde misafirini ağırlamaya çalışır. En fakir olanı bile elindekini misafirinden esirgemez, onu misafir ağırlamak için geniş bir saray veya bir ev sahibi olmayı yeğlerken geçirir. Bütün gün kapısını çalacak birine karşı hazırlıkla meşgul olur; ikramda bulunacağı birinin kapısını çalmasının özlemi içindedir. Mahallelerine bir yolcu geldiğinde onu kapıp misafir etmek için birbirleriyle yarışırlar.

"Başka insanlar mal toplamak, para biriktirmek için birbirleriyle yarışırken, onlar ellerindeki avuçlarındaki başkalarına ikramda bulunmak için yarışırlar.

"Bir defasında Soğd'da bir evin harabelerini gördüm. Ev sahibi evinin önüne misafirlerinin atlarını bağlamak için kazıklar çakmıştı ve sözüne güvenilir insanların anlattıklarından anladım ki, evin kapıları yüz yıldan daha fazla bir zaman misafirler için daima açık bırakılmış. Bir defasında bir gece aniden yüz veya iki yüz kişilik bir misafir gelmiş. Yanlarında binekleri ve hizmetkârları da varmış. Onlar, bu evde yiyecek ve yatak ihtiyaçlarını, hayvanlarının yemini ziyadesiyle bulmuşlar. Ev sahibi, çocukları ve annesi, misafirlerinin ihtiyaçlarını karşılarken ne surat asmışlar, ne de bezginlik göstermişler. Aksine hep güler yüzlü imişler ve çehrelerinden yaptıkları işten duydukları mutluluğun tebessümleri saçılıyormuş.

"Servet ve para sahibi olanlar, genellikle paralarını kendi zevkleri ve Allah'ın hoşnut olmayacağı şeyler uğruna ve birbirleriyle yarışmak için harcarlar. Mâverâünnehirli zenginler ise genellikle paralarını okullar, hanlar ve yollar yaptırmak için harcar; cihat amaçlı vakıflar kurmak, hayır hasenat işleri ve köprüler kurdurmak için sarf ederler. Yalnızca bazı uçarı tipler paralarını kendi zevkleri için harcarlar. Bu ülkede yolları bozuk bir kasaba, misafirler için hanı olmayan bir köy yoktur.

"Duyduğuma göre Mâverâünnehr'de on binden fazla han vardır ve hanların çoğunda misafirlere yemek verilir, bineklerinin yem ihtiyacı karşılanır.

"Semerkand'da ve banliyölerinde soğuk sebili olmayan ne bir han gördüm, ne mahalle, ne de yol. Kültürlü kişilerden işittiğime göre Semerkand ve civarında ücretsiz soğuk su ikram edilen iki binden fazla yer vardır. Her vakıfta duvar içine yapılmış, üzeri bakır ve seramikle kaplı sebiller bulunmaktadır."

Bu ülke insanlarının cesaretlerine gelince, bu, tüm dünyada meşhurdur ve herkes tarafından bilinir. Bir tarihçinin kaydına göre Mûtasım, bir ulak veya mektup göndererek Abdullah b. Tahir'den[85] Horasan ve Mâverâünnehr'den ne kadar asker toplayabileceğini sormuş. Abdullah da bu konuda Nuh b. Esed'e müracaat etmiş. Nuh ona cevabı vermiş: "Burada üç yüz bin köy vardır. Her köyden bir atlı ve bir yaya alınsa, ülke halkının ruhu bile duymaz."[86]

"Bu ülkedeki insanlar sultanlarına itaatkâr, emîrlerine bağlıdırlar. Tayin edilen bir vali onların malları üzerinde istediği tasarrufta bulunur, tıpkı bir mal sahibinin kendi malını ne isterse yaptığı gibi, onların işlerine ve yaşantılarına istediği gibi müdahale eder. Onların mallarına kendi malıymış gibi el uzatır ve bunu yaparken çekingen davranmaz. Mal sahibi de şikâyetçi olmaz. Her ikisi de iyi kalplidir. Gözleri toktur ve efendisinden hoşnuttur."

Bana Şerîf es-Semerkandî anlattı: "Bu ülke halkı genellikle ilme ve adalete düşkündür. Çok azı hariç, herkes helal lokma yemeyi sever. Haram lokma peşinde koşanlar gerçekten çok azdır."

Yazdığı eserini Musul hâkimi Bedreddin Lülü'ye[87] ithaf eden Ali b. Müşrif,[88] Mâverâünnehr'den söz ederken şöyle der: "Ahretteki cennetin dünyadaki örneği Mâverâünnehr'dir. Yolu oraya düşen insan yanına su

---

85 Horasan valisi idi.

86 İbnı Havkal, s. 384-387.

87 Bedreddin b. Lü'lü: Arslan Şah b. Mesud ve oğlu Kahir zamanında Musul valisiydi. Kahir H. 615'de vefat edince bağımsızlığını ilan etti ve otuz yahut kırk yıl kadar hüküm sürdü. Hülagu ile barış yaparak, ona itaat arz etti ve Bağdat'tan ona vergi gönderdi. H. 656 yılında öldü.

88 Ali b. Müşrif: Alaaddin Ebu' Hasan Ali b. Müşrif el-Mardinî. H. 620 yılları civarında yaşadı. Eserinin adı "İsbatu'd-delîl fî sıfatı'l-halîl"dir. Bu eserini manzum olarak kaleme almıştır. (Hediyyetü'l Ariflîn, 1/705)

ve giyecek almaz. Yol arkadaşına da ihtiyacı yoktur ve yolculuğu sırasında herhangi bir sıkıntı yaşamaz. Bir defasında bir ticaret kervanı gelmişti. Tacirlerden biri öldü. Bu adamın çok değerli malları vardı ve varisi de yoktu. Divan kâtipleri hemen adamın mallarını müsadere ettiler. Sultan bunu öğrenince çok öfkelendi ve "Bize ne onun mallarından! O mallar onun arkadaşlarına yakışır" dedi. Sonra tacirleri çağırdı ve onun mallarını teslim almalarını istedi. Ama onlar reddettiler ve "Bu adamın aramızda veya memleketinde bir varisi yoktur, varsa da biz bilmiyoruz. Bildiğimiz tek şey, mallarının devlet hazinesine kalması gerektiğidir. Onun mallarının değeri yaklaşık sekiz yüz bin dirhemdi. O aramızdan ayrıldığına göre bu sizin hakkınız" cevabını verdiler. Sultan, tacirlerin bu sözlerine öfkelendi ve "Hayır! Allah'a yemin olsun ki, bizler, ancak kendi ülkemiz vatandaşlarından varis bırakmadan ölenlerin mallarını alırız. Bu adama gelince, onun ülkesinin bir hükümdarı vardır ve onun mirasına bizden daha lâyıktır. Malları alın ve ona götürün" dedi. Onlar da adamın mallarını alıp Tebriz'e götürdüler ve şehir hakimine verdiler. Çünkü adam oralıydı."

Yazarının "Tafdilu'r-rihle" adını verip yine aynı Bedreddin Lülü'ye atfettiği, fakat kendi adından bahsetmediği başka bir kitapta şöyle deniliyordu: "Hanbalık'a giden yol üzerinde birçok ülke gördük ki, bunların en güzeli Mâverâünnehr'di. Bütün güzellikler, bereketler, envai türlü meyveler, buz gibi sular, büyük bir hükümdar ve hayırlı şeyler buradaydı. İnsanlar refah içindeydi. Yedikleri önlerinde, yemedikleri arkalarındaydı...Onların ülkesinde yakut, lacivert taşı ve benzeri madenler var."

Gerçi yazar bu ülkeyi anlatırken biraz abartmaktadır, ama haksız da sayılmaz. Sözünü ettiği madenler ise Badahşan'dadır. Badahşan,[89] Türkistan sınırları içinde olmadığı gibi, tam olarak Mâverâünnehr'den de sayılmaz. Belki ona komşu bir iklime aittir. Hayvanları, meyve ağaçları ve madenleri boldur.

Sözüne güvendiğim birisinin bana anlattığına göre, Mâverâünnehr hükümdarlarının tatbik ettiği bir kanun vardır. Farz edelim hükümdar

[89] Hindukuş dağları ile Ceyhun nehri arasında yer alan bir bölgenin adıdır.

bin kişilik bir süvari birliğini bir yere savaşmaya göndermiş ve bunlardan dokuz yüz doksan dokuzu öldürülüp biri sağ olarak kaçmayı veya dönmeyi başarmışsa, neden arkadaşlarıyla birlikte ölmediği yahut en azından zaferle geri dönmediği için ölüme mahkûm edilirmiş.

Bu memleketin hükümdarı Cengiz-han'ın soyundandır. Daha önce belirttiğimiz gibi, Cengiz-han'ın oğulları kendi ülkelerinde onun yasasını uygulama konusunda birbirlerine benzerler. Onların ülkelerinde hayat tarzı birbirinden çok az farklıdır. İran'ın büyük bir kesiminde, Harezm ve Deşt-i Kıpçak'ta alış-verişlerde altı dirheme tekabül eden dinar kullanılır. Bazı yerlerde ise *horasani* denilen ve dört dirheme tekabül eden bir dinarla alış-veriş ederler. Bu ülkelerdeki dirhemler saf gümüştür ve kesinlikle başka bir şey karıştırılmaz. Her ne kadar dirhemleri Mısır ve Suriye dirhemlerinden biraz hafifse de, saf gümüşten olduğu için aynı değere sahiptir. Çünkü diğer ülkelerin dirhemlerinde bol miktarda başka alaşımlar kullanılır. Diğer yandan bu dirhemler biri sekiz, diğeri dört fulus ağırlığında olmak üzere iki çeşittir.

Bu memlekette hububat, buğday, arpa, nohut, pirinç, mısır ve diğer daneli bitkiler vardır. Yalnızca bakla bulunmaz. Fiyatları da son derece ucuzdur. Fiyatlar çok yükselse bile, bunlar Mısır ve Suriye'deki en ucuz fiyatlar seviyesindedir. Meyveleri de türlü türlüdür. Üzüm, incir, nar, elma, erik, şeftali, ayva, (? العين), kaysı, dut, armut, kavun, karpuz. Kavunları özellikle çok kalitelidir ve her ne kadar yeri gelince anlatacağımız gibi görünüş ve tadı itibariyle Harezm'dekiler biraz daha üstün görünürse de, en iyi kavunlar Buhara ve Semerkand'da yetişir. Sebzelerden salatalık, kabak, havuç, lahana, patlıcan, su kabağı ve diğer baklagiller; çiçeklerden reyhan, gül, nergis, nilüfer, mersin, fesleğen ve az da olsa menekşe yetişir.

Portakal, mandalina, limon, muz, şeker kamışı, kolokas ve ebegümeci yoktur. Kendi ülkelerinde yetişmeyen meyveleri başka memleketlerden ithal ederler.

Hayvanlardan at, katır, eşek, hörgüçlü deve, koyun, inek bulunur. Katır ve eşek daha azdır. En fazla olanı koyundur. Özellikle Almalık ve civarında çok boldur. Çünkü iklimi ılımandır ve koyun yetiştirmeye oldukça elverişlidir. Her taraf akarsular, nehirlerle bezelidir ve meralar

göz alabildiğince uzanır. Her yerden bereket fışkırmaktadır. Hayvanlar, bitkiler ve maden yatakları oldukça mebzuldür.

Kusun hankâhına (الخانقاه **القوصونية**) mensup Hocentli Sadreddin Muhammed ve Muhammed adında iki şeyhin anlattığına göre, eğer bazı yıllar Almalık'taki atlar ve koyunlar hastalıktan kırılmazsa, çok bol miktarda olacaklarından alıcı çıkmazmış. Bu iki şeyh ayrıca bana şunu anlattılar: "Badahşan şehrinde *badahşani* denilen bir yakut madeni vardır. Halk ona *balhaş* der. Ayrıca çok kaliteli lacivert taşı [lazurit] madeni vardır. Bunlar bir dağdaki madenden çıkarılır. Lacivert taşı kolay çıkarılır, ama yakutu elde etmek çok meşakkatli ve masraflıdır. Bazen büyük emekler ve masraflar edildiği halde bulunamadığı da olur. Böyle zamanlarda fiyatı çok yükselir. Çünkü taliplisi fazladır."

Bu ülkede üretilen *balhaş* yakutlarından en değerli parçası bir tacir tarafından memleketimize getirilerek o sıralar Dımaşk'ta bulunan Melik Adil Ketbuga'ya[90] takdim edildi.

Bana kuyumcu atölyeleri müfettişi Ahmed anlattı: "Sahib Şihabeddin Ahmed, beni, değerli taşlardan anlayan birisini ve aralarında Necmeddin el-Cevherî'nin de bulunduğu bazı önde gelen kişileri çağırdı ve bize bu parçayı gösterdi. Tarağı andıran üçgen şekilli değerli bir parçaydı. Elli dirhem ağırlığında, göz alıcı ve oldukça kaliteliydi. Bulunduğu yerden ışık saçıyordu. Bize değerinin ne olduğunu sordu. Hepimiz Necmeddin el-Cevherî'ye baktık. Necmeddin, "Bunun kıymetini ancak böyle bir şeye sahip olan veya benzerini gören kişi bilir. Ben, sen, sultan ve burada bulunanların hiçbiri böyle bir şey, hatta ona yakın bir şey görmüş değil. Dolayısıyla değerini nasıl bilecek?" dedi. Herkes onun sözlerini tasdik etti ve mücevherin sahibine dostça davrandılar."

Şimdi de bu ülkenin önemli kentlerinden bahsedeceğiz. Mâverâünnehr'in monopolü Karşı şehridir. Her ne kadar burası tarihte fazla bilinen ve önemli olaylara sahne olan bir şehir değilse de, şu andaki hanedana mensup hükümdarların ikametgâhı olması itibariyle bir ayrıcalığa sahiptir. Bununla birlikte prensler bir şehirde yaşamaya ve duvarlar arasına kapanıp kalmaya pek meyilli değildirler.

---

[90] Melik Nasır Muhammed zamanında sultanın Hama naibi idi.

Bu ülkenin en önemli şehri Buhara'dır ve Sâmânîlerden beri ülkenin kalbi ve merkezi olmuştur. Sâmânî hükümdarları *sultan* unvanı kullanmamış ve halife nezdinde *emîr* payesiyle yetinmişlerdi.[91] Yaptıkları işleri halifenin naibi sıfatıyla yapıyor, savaşlara onun kumandanı olarak gidiyorlardı. Sâmânîlerin gücü öyle artmıştı ki, diğer ülkeler onların hükümranlığını tanıyorlardı. Örneğin Büveyh oğulları[92] güçle-

---

[91] Bu bilgi kısmen doğrudur; fakat Birunî el-Âsâru'l Bâkiye (Maziden Kalanlar) adlı eserinde farklı bilgi vermektedir: "Abbas oğulları, dost düşman demeden kendilerine yardımcı olanlara çeşitli sahte unvanlar tevdi edip, hepsine "devle" kelimesi içeren lâkaplar (örneğin devletin yardımcısı, devletin kılıcı) dağıtınca kendi devletleri erimeye başladı. Hatta bu konuda öyle aşırı gittiler ki, saraya ait olanlarla diğerlerini birbirinden ayırt etmek için çift unvanlar tevdi etmek zorunda kaldılar. Bunun üzerine diğerleri de çift unvanlı lâkaplar istediler ve bunu elde etmek amacıyla aracılar için kesenin ağzını açtılar. Bu defa da bu insanlarla halifeye yakın olanları (zadegânları) birbirinden ayırt etme ihtiyacı hasıl oldu. Böylece üç unsurlu unvanlar icat edildi ve hatta "şahânşah" [şahların şahı] unvanı bile ilave edildi. Sonunda iş öylesine çığırından çıktı ki, bu şalıslara unvanlarını hatırlamaya çalışanlar bıkkınlık getirmeye, katipler unvanları yazmakla zaman kaybetmeye; onlara hitap edenler uzun hitaplar yüzünden namaz vaktini geçirme tehlikesiyle karşı karşı kalmaya başladılar.

Horasan'ı elinde tutan Sâmân ailesi, bu tür unvanlara pek sıcak bakmadı ve bir takım künyelerle iktifa etmeyi yeğledi. (Ebû Nasr, Ebû'l Hasan, Ebû Salih, Ebu'l Kasım, Ebu'l Hâris gibi). Hayattaykcn El-Melik El-Müeyyed, El-Melik el-Muvaffak, El-Melik El-Mansûr, El-Melik el-Muazzam ve El-Melik el-Muntasır; ölümlerinden sonra ise El-Hamid, Eş-Şehid, Es-Said, Es-Sedîd, Er-Raziy gibi isimler kullandılar. Ama başkumandanları konusunda halifeliği taklit ederek onlara Nâsır ed-devle, İmâdu'd-devle, Husâmu'd-devle, Amîdu'd-devle, Seyfu'd-devle, Sinânu'd-devle, Muînu'd-devle gibi unvanlar verdiler. Hicrî 382 yılında kendi devletini kuran Buğra-han da aynı şeyi yaptı ve kendine Şihâbu'd-devle unvanını aldı. Hatta onlardan [Karahanlılardan] bazıları daha da ileri giderek emîru'l âlem ve seyyidu'l ümerâ isimlerini aldılar. Allah da onlara dünya hayatında küçük düşürülmenin acısını tattırıp, hem onlara hem de başkalarına âcizliklerini gösterdi." (*El-Asâru'l Bâkiye* (Maziden Kalanlar), s. 166-168).

[92] 932-1062 yılları arasında Güney İran ve Irak'ta hüküm süren Deylemli bir hanedan. Sâsâni kökenli olduğu düşünülen bu hanedan Şii itikadına mensuptu. Hanedanın kurucusu Ebû Süca Büveyh'tir. Büveyhîler Abbasi

onun zirvesinde olmalarına rağmen kendilerini Sâmânî hükümdarının tabileri gibi görüyor, onlara vergi ve üzerine Sâmâni hükümdarlarının, vezir ve haciplerinin ismi yazılı kumaşlar gönderiyorlardı.

Ebû Nasr el-Utbî'nin[93] anlattığına göre, Nuh b. Esed İbni Büveyh'e tehdit dolu bir mektup gönderince, İbni Büveyh önce "Dediler ki, 'Ey Nuh! Bizimle mücadele ettin ve bize karşı mücadelede çok ileri gittin. Eğer doğrulardan isen, kendisiyle bizi tehdit ettiğini (azâbı) bize getir!'"[94] şeklinde bir cevap yazmış, fakat Sâmânîlerin öfkesinden çekindiği için mektubu göndermemiş.[95] Büveyhîlerin onlara karşı çekingenliği, Sâmânî devleti yıkılıp yerine Gazneliler devleti kuruluncaya kadar devam etmiştir.

İbni Havkal şöyle der: "Bu ülkede çevresi Buhara'dan daha güzel bir şehir görmedim ve duymadım.[96] Çünkü çok yüksek bir yere çıkıp

---

halifeliğini kukla haline getirince, halife Kaimbiemrillah Selçuklu sultanı Tuğrul'dan yardım istemiş; Sultan Tuğrul Büveyhîlerin hâkimiyetine son vererek halifeliği onların kuklası olmaktan kurtarmıştır.

Ebû Nasr el-Utbî: Ebû Nasr, Muhammed b. Abdulcebbar el-Utbî. Şair tarihçilerdendir. Rey'de doğmuş, Horasan'da büyümüş ve orada naiplik yapmıştır. Daha sonra Nisabur'a verlemiş, Horasan ve Irak'ın divan işlerine bakmıştır. Şemsü'l-meâlî Kâbus b. Vuşmegir'in Horasan naibliğini yaptığı sırada 1036 yılında ölmüştür. Gazneli Sultan Mahmud adına yazdığı "Tarih-i Yemînî" adında bir eserinden başka edebiyatla ilgili "Letâifu'l Edeb" adlı bir kitabı daha vardır.

Hud suresi, 32.

Birunî de buna yakın bir rivayet anlatır ve şöyle der: "Horasan hâkimi Nuh b. Mansur'un mektup yazarak tehditler savurduğu Sicistan hâkimi Veliyyüddevle Ahmed Halaf b. Ahmed ona şu cevabı verdi: "Ey Nuh! Bizimle yeterince uğraştın. Eğer sözünün eriysen, elinden geleni ardına koyma!" (*Maziden Kalanlar*, s. 357).

Halbuki Mûcemü'l Buldan'da verilen bilgiye göre Arap fetihleri sırasında Buhara'da kenef (tuvalet) yokmuş. Bu yüzden şehir sokakları çok pis kokarmış. Dolayısıyla Buhara üç şair tarafından sırf bu yüzden yerden yere vurulmuş. Örneğin Mahmud b. Davud el-Buhari adlı şair şöyle der:

Bilesin ki, Buhara'nın "b"si fazla
Ortadaki "elif"ten yoktur bir fayda
Her tarafı, her yeri pislik sarmış
Halk, sanki kafeste duran bir kuş

etrafına bir göz atsaydın, yalnızca Buhara'nın yeşilliğinin gökyüzünün rengiyle bütünleştiğini görürdün. Sanki gökyüzü simetrik bir şekilde dizilmiş kasabaların bulunduğu yemyeşil bir halı üzerine kapanmış gibi durmaktadır. Ne Mâverâünnehr'de ne de başka bir ülkede göz alıcı kasabaların ve sayısız güzel manzaraların ardı ardına sıralandığı başka bir yer yoktur ve bu manzara Soğd ve Semerkand'a kadar geniş bir alana hâkimdir.

"Buhara, köyleri ve mezraları on iki fersah uzunluğunda bir surla çevrilidir. Bu köy ve mezraların tamamı çiçeklerle ve yeşilliklerle kaplıdır. Buhara'nın yedi demir kapısı vardır: 1) Bâbu'l Medine; 2) Bâbu'n-nûr; 3) Bâbu'l-cehre; 4) Bâbu'l Hadîd; 5) Bâb-u Kuhendîz; 6) Bâb-u Benî Esed; 7) Bâb-u Benî Sa'd. Şehir kalesinin biri Registan,[97] diğeri Bâbu'l Câmi[98] adını taşıyan iki kapısı bulunmaktadır. Varoşlarda geniş yollar vardır. Horasan'a giden yolun adı Derbu'l Meydan'dır. Doğuya giden yolun adı Derb-u İbrahim'dir.[99] Onu Rub'a yolu takip eder. Sonraki yolun adı Derbu'l Merdkeşân'dır.[100] Bir diğer yolun adı Derb-u Kelâbâd,[101] sonrakisinin adı Derb-u Nubihâr'dır.[102] Sonra sırasıyla Derb-u Semerkand, Derb-u Maaskur,[103] Derb-u Ramitiyye,[104] Derb-u Hades ve Derb-u Gaşac gelir.

"Yüksek bir yerde bulunmaları sebebiyle Buhara şehrinin ve kalesinin akarsuyu yoktur. Su ihtiyacını Semerkand tarafından akan büyük bir nehirden karşılarlar. Bu nehirden açılan bir kanal Buhara'nın içinden geçer ve Firdize adıyla Merdkeşân yolunu takip edip Bâb-u İbra-

---

Burada şair Arapçadaki "hara" kelimesini öne çıkarmaktadır. Buhara'nın Arap harfleriyle yazılışındaki "b" harfini ve "elif" atınca geriye kalan "hara" kelimesi "dışkı" anlamındadır.

97 Batıya açılan Registan kapısını Narşahi *Bâb-u Alef Huruşân* veya Kâhı Furuşân yani *arpacılar kapısı* olarak vermektedir.

98 Narşahi, bu kapının adını Bâb-u Guriyân olarak verir.

99 Derb, Arapça yol anlamına gelen bir kelimedir. Çoğulu durûb'dur.

100 Şimdiki Salhane Kapısı.

101 Şimdiki Bâb-u Köle (Karşı).

102 Şimdiki Mezar Kapısı.

103 Şimdiki İmam Kapısı.

104 Şimdiki Oğlan Kapısı.

lunu civarında Bâb-u Balamî'ye[105] doğru kıvrılarak Nevkende nehrine[106] (نهر نوكنده) dökülür. Kanalın iki tarafında 2000'den fazla bahçe, pek çok villa ve bir sürü tarla vardır.

"Kanalın başlangıcından nehre döküldüğü yere kadar olan mesafe yaklaşık bir fersahtır. Cûybârikân denilen kanal suyunu sözünü ettiğimiz bu kanaldan alır. Şehrin ortasında Mescid-i Ahmed adında bir mescit vardır. Cûybârikân kanalı Nevkende nehrine dökülür. Varoşun su ihtiyacı bu kanaldan karşılanır ve ayrıca 1000 kadar bahçe bu su ile sulanır...

"Beykend nehri suyunu sözü edilen nehirden alır. Şehir içinden akıp giderek Cirg yolu girişindeki varoşun su ihtiyacını karşılar ve ondan sonra çöle akar...

"Buhara'nın sur içinde kalan kasabalarından başka, Beykend, Ferir, Kermîniye.. gibi sur dışında kalan şehir ve kasabaları da vardır. Şehir içinde kalan yerleşim birimlerinin tamamı birbirine eşit oranda mamurdur ve mesahaları aynıdır. Hepsinin içinden bakımlı kanallar geçer. Pazar yerleri, sokakları ve pek çok bağ bahçesi vardır. Özellikle Beykend ribatlarıyla meşhurdur ve Mâverâünnehr'de onun ribatlarıyla boy ölçüşecek binalar yoktur. Bu şehirde bin ribatın bulunduğu söylenir. Çok sağlam bir suru vardır. Son derece zarif, binası sağlam, mihrabı süslü bir camisi mevcuttur. Mâverâünnehr'de bu mihraptan daha zarif bezekleri olan başka bir mihrap yoktur.

"Ferir, Ceyhun'a yakın bir şehirdir. Mamur köyleri vardır. Restoranları ve lezzetli yemekleriyle meşhurdur. Doğunun ve batının örnek insanı İmam Buharî gibi hafızların şehridir. İmam Buharî'nin bu şehirden olması onun adını ölümsüzleştirmiş ve kıvancını ebedileştirmiştir.

"Buhara halkı edebiyat, ilim ve fıkha düşkündür. Dinini diyaneti bilen, güvenilir; ahlaklı, güzel davranışlı, hayır hasenatı seven, iyi niyetli, temiz bir halktır. Buhara halkının çok eskiden beri dilden dile aktardıkları dikkat çekici bir gelenekleri vardır ve hepsi bu konuda

---

[105] Asıl adı Bâbu'ş-şeyh el-Celîl Ebu'l Fazl'dır ve H. 329'da vefat eden Sâmânî veziri Ebu'l Fazl el-Balamî'nin adından dolayı Bab-u Balamî denilmiştir.

[106] Nûkende şeklinde de yazılmaktadır.

hemfikirdir. Şehrin sahip olduğu bereket ve içinden geçen kanallar sebebiyle hiçbir yöneticinin cenazesi dışarı çıkmamış, şehirdeki hiçbir sancak indirilmemiş ve düşman karşısında hiçbir zaman sur dışına çıkmamıştır.

"Buhara'yı kendisine başkent edinen ilk prens Ebû İbrahim İsmail b. Ahmed Sâmânî'dir. Ebû İbrahim Horasan'da yaşarken Buhara onu cezp etmiş ve böylece gelip oraya yerleşmiştir. Onun ahfadı da bu hanedan yıkılıncaya kadar aynı şehri başkent olarak kullanmışlardır.

Semerkand'a gelince, yüksek bir yerde kurulmuştur ve bir kalesi ve varoşu vardır. Bu yüksek yerden çevreye bakıldığında yemyeşil ağaçlar, göz alıcı saraylar, gürül gürül akan nehirler ve tüten bacalar görülür. Boş bir yer görmek mümkün değildir ve her yer güzel bağlarla kaplıdır.

Kitab-u Sureti'l Arz adlı eserin yazarı der ki: "Burada servi ağaçlarını birbirinden uzak duran, bazen de yorgunluk ve bitkinlikten birbirine sokulan fil, deve, sığır ve vahşi hayvanlar gibi budamışlar."

Müslim b. Kuteybe şöyle demiş: "Semerkand'a geldiğimde, onu çeşitli şeylere benzettiler, fakat kesin bir şey ortaya koymadılar. Halbuki Semerkand sanki yeşillikler içindeki bir gökyüzüydü, sarayları sanki parlayan birer yıldız ve kanalları gürül gürül akan nehirler gibiydi. Bu benzetmeyi beğendiler."

İbni Havkal sözlerini şöyle sürdürüyor: "Semerkand'ın dört kapılı bir kalesi vardır. Doğu tarafına açılan ve Bâbu's-sîn (Çin kapısı) denilen kapı zeminden yüksektedir. Kapıdan çıkışta zemine birçok basamakla inilir. Kapı, Soğd vadisine bakmaktadır. Batı tarafına açılan kapının adı Bab-u Nubihâr'dır. Yerden yüksekçe bir yerdedir. Kuzeye açılan kapının adı Bab-u Buhara'dır. Güneye açılan kapının adı ise Bab-u Keş'tir.[107]

"Diğer büyük şehirlerde olduğu gibi Semerkand'ta da güzel pazarlar, hamamlar ve hanlar ve binalar vardır. Yüksek bir yerde yer alan

---

[107] İstahrî ise Semerkand'ın kapılarını şu şekilde sayar: Bâbu's-sîn (Çin Kapısı), Bâbu'n-nubihar veya Bâbu'l Hadid, Bâb-u Buhara veya Bâb-u Üşrüsene ve Bâb-u Keş veya el-Bâbu'l-kebîr. (*El-Mesâlik ve'l-memâlik*, 316-317; *Mukaddesî*, 378-379)

bu bent vasıtasıyla bir nehirden ayrılarak şehir içinde akan kanallar bulunmaktadır. Birçok yerde ve doğu kesiminin ortaya yerinde Saffarin[108] denilen yerden şehir girişine kadar su akan taş kaplı bir şose vardır. Onun hemen yakınında büyük bir çukur bulunur. Bu çukur şehre su tevzi etmek için bir setin kurulması içindir. Pagan döneminden kalma bu eski kanal, Semerkand'ın büyük mahallelerinden Re's-i tak denilen yerdeki pazarların ortasından akar. Bu kanalın kenarlarında mahsullerin saklandığı depolar vardır. Bu depoların yaz kış korunma işi bekçilik ücreti karşılığı olarak kendilerinden vergi alınmayan Mecusilere bırakılmıştır.[109] Bu varoşun herhangi bir kapısı yoktur.

"Kimilerine göre Semerkand şehrinin temeli tubba[110] Es'ad Ebû Kerib tarafından atılmış ve Zülkarneyn tarafından tamamlanmıştır."

Kitabu Sûreti'l Arz adlı eserin yazarı der ki: "Ebû Bekr Dımaşkî bana şöyle anlattı: Semerkand'ın cümle kapısı üzerinde demir levha üzerine yazılmış bir kitabe gördüm. Oradaki insanların söylediklerine göre bu kitabe Himyeri dilinde yazılmıştı ve eski bir rivayete nazaran tubba tarafından konulmuştu. Kitabede San'a ile Semerkand arasındaki mesafenin bin fersah olduğu okunuyordu. Bu da San'a şehrini kuran kişinin Semerkand'ın da temelini attığı ve burayı hâkimiyeti altında tuttuğunu gösterir. Yine rivayete göre bu tubba bir süre San'a'da, bir süre Semerkand'da kalırmış. Sonra Semerkand'da ortaya çıkan bir fitne hareketi sırasında üzerinde kitabe bulunan bu kapı yanmış ve Ebû Muzaffer Muhammed b. Lokman b. Nasr b. Ahmed b. Esed kapıyı yine eskiden olduğu gibi demirden yaptırmış ve kitabe de değişmiş.

"Semerkand'm toprağı temiz, havası kurudur. Bazı tabiplerin söylediklerine göre, eğer sokaklar ve evler arasında akan sulardan çıkan buharlar ve her tarafı kaplayan söğüt ağaçları olmasa, bu kuru hava insanlara daha çok zarar verirmiş.

"Şehrin binaları kerpiç ve ahşaptan yapılmıştır. Halk, evlerinin güzel görünmesine pek düşkündür ve hatta maddi durumlarını sergilemek için

---

[108] Saffarîn, bakırcılar anlamındadır.

[109] Yazar, İbni Havkal'dan yaptığı alıntıda bu satırı atlamıştır.

[110] Tubba, başlangıçta Yemen, daha sonra Tibet hükümdarlarına verilen unvan.

ellerindeki avuçlarındakini harcarlar. Bu konuda Horasan halkından daha aşırıdırlar ve sırf gösteriş için bütün mallarını tüketirler.

"Şehrin her tarafı, bütün yollar, sokaklar ve pazarlar taşla kaplıdır. Şehrin suyu Soğd vadisinden gelir. Aslında Soğd vadisinden gelen bu nehir Buttem dağından Saganiyan'a[111] fazla uzakta bulunmayan bir yerden doğar. Bu su, çevresi köylerle çevrili, göle benzeyen ve Mecin denilen bir çukurda toplanır. Nehir, suyunu buradan alır. Bu bölgeye Burgur denilir. Oradaki dağlar arasından çıkan sular önce Pencikes'e[112] oradan da Varagsar denilen yere ulaşır. Varagsar, kilit kafası demektir. Bu çukurla Semerkand arası yirmi fersahtan daha fazladır. Semerkand'a iki günlük mesafede bu nehirden bir kol ayrılır. Ona Feyy فيّ derler.[113] Soğd kantonundaki akarsular arasında bu nehirden başka çevresi villalar ve köylerle çevrili daha büyük bir nehir yoktur. Ondan birçok kanal ayrılır ve ama yine de iki günlük yol boyunca aynı isimle anılır. Soğd nehrinin birçok kolları vardır. Bu kollar Buhara civarından geçerek, yukarıda belirtildiği gibi, bölgeyi sularlar. Bu kolların sayısı altıdan fazladır ve hepsinin sahilleri köyler ve bağlarla çevrilidir. Eğer bir dağa çıkıp da Soğd vadisine bakarsanız, yalnızca beyaz iç kalenin (kuhendiz) ve yüksek bir sarayın dışında bütün bölgeyi yeşil bir halı şeklinde görürsünüz. Yeşillikle ve fundalıkla kaplı olmayan toprak parçası çok azdır.

"Buhara'dan Soğd'a kadar düz bir arazi uzanır. Bu arazi sağlı sollu Buttem dağına kadar hep yeşildir. Sekiz günlük yol boyunca tarlalar, bağlar, bahçelerden başka bir şey yoktur. Yeşil alandan sonra nehrin her

---

[111] Arapların Şaganiyan olarak yazdıkları, Çaganiyan da denilen bölge Amuderya'nın yukarı akımında yer alır. Bölgenin başkenti olan şehir de aynı ismi taşır. Ayrıca bu ülkede hüküm süren hükümdarların unvanı Çagan-Huzat idi. Arap fethinden önce bu ülke yaşayanlar Budda denine mensuptu ve 500 kadar manastır bulunuyordu. Mukaddesi, kendi zamanında Çağaniyan'da 16 bin köy olduğundan bahsetmektedir. Çaganiyan, Arap fethinden sonra sırasıyla Arapların, Sâmânîlerin, Gaznelilerin hakimiyeti altına girmiştir.

[112] Üsrüşene'nin ortaçağdaki bir diğer adı ve şehir merkezi.

[113] Quatremere, kelimeyi Ki şeklinde, Barthold ise Peyy veya Feyy olarak okumaktadır. Ancak bazı elyazması nüshalarda kelime bariz bir şekilde Kayy olarak yazılmaktadır.

her tarafında tarlalar, saraylar ve iç kaleler vardır. Burada her şehrin bir iç kalesi bulunmaktadır. Yine burada akarsuyu veya bir gölü olmayan bir yol veya mahalle, yahut nahiye, pazar ve ev bulunmaz. Böyle bir şeyi ne Dımaşk'ta, ne de başka bir şehirde bulabilirsiniz. Bazıları dünyanın görmeye değer en güzel dört yeri vardır ve Guta Dımaşk bunlardan biridir derlerse de, bazıları o en önde gelenidir, ama Soğd ve Semerkand daha uzun, daha geniş, suyu daha boldur derler."

Şerif Celaleddin Hasan b. Ebu'l Mücahid es-Semerkandî bana Soğd'un uzunluğunun normal yürüyüşle on gün tuttuğunu söyledi...

"Buttem bölgesi yüksek ve sarp dağlarla kaplıdır. Bölgenin önemli bir kesimi tarıma elverişlidir; yeşilliklerle bezelidir. Burada *tarhun*[114] denilen bir bitki yetişir. Köylerin nüfusu kalabalıktır.

"Buttem'de çok müstahkem kaleler vardır. Burada altın, gümüş, sülfat ve amonyak madenleri vardır. Bu kantondaki her dağda bir mağara vardır ve üzerine kapı ve pencereleri muhkem şekilde kapalı bir bina yapılmıştır. Gündüzleri buhara, geceleri ateşe benzeyen dumanların yükseldiği bir kaynak vardır. Bu duman bu binanın duvar ve çatısını kapladığında ondan amonyak sökülür. Oda içindeki sıcaklık öyle güçlüdür ki, içeri girmek isteyen her insan yanar. Bu yüzden ıslak bir keçeyle başını sararak hızla içeri dalar ve alabildiği kadar tuz alır. Buhar hep aynı yerde kalmaz ve bir başka yere geçer. İşte o zaman yeni geçtiği yer kazılır, böylece duman tuzun yerini ve cinsini göstermiş olur. Eğer çıplak engel dumanın dağılmasını engellemiyorsa, o zaman korkmadan yaklaşabilir, fakat duman tek bir odada toplandığında yakıcı bir hararet yayar."

---

[114] Papatyagillerden yaprakları yenilebilir bir tarım ürünü (artemisia dracunculus). Yaprakları daha ziyade baharat olarak kullanılır. Kuzey yarım kürede yaygın olarak yetişir. 120-150 cm. boyunda, yaprakları 2-8 cm. genişliğindedir. Sibirya kökenli bir bitkidir. Anadolu'da kesme çorbası, salata gibi yemeklere konur.

Gazne

Bu şehir Sultan yemînüddevle ve emînülmille[115] Mahmud'un babası Sebüktekin'in başkentiydi. Sâmâni devleti Sebüktekin'in indirdiği darbelerle yıkılmaya başlayınca, o güne kadar imparatorluğun başkenti olan Buhara yerine Gazne'yi ikametgâh olarak seçti. Onun evlatları da aynı şehri başkent olarak kullanmaya devam ettiler. Daha sonra Gûrîler de aynı yolu takip ettiler.

Gazne'nin havası temiz, suları tatlıdır. Burada hastalıklar çok azdır. Topraklarında yılan, akrep ve zehirli haşerat bulunmaz. Bu şehirden kahraman insanlar çıkmış, tahtlarını Hindistan ve Türklere saldırılar düzenleyerek muhkem hale getirmiş, İslamiyet'i ve tahtı cesaretle savunmuşlardır. Gûr hükümdarları, ordularının küçüklüğüne ve imkânlarının azlığına rağmen, Sebüktekin'in oğlu Mahmud'un başladığı işi sürdürmeyi başarmışlar, Hindistan'a düzenlediği muzaffer seferler sonunda İslam dini bu büyük topraklara girmiştir. Aslında onlar Hindistan'ı fethetmemiş, bu yaptıkları işle daha önce de belirttiğimiz gibi dünyayı fethetmişlerdir.

Gazne, Sind'e komşu bir şehirdir ve esasen bazılarının söylediklerine göre bu eyaletin bir parçasıdır. İbni Havkal, Gazne'nin Sind eyaletinin içinde ve üçüncü iklimde yer aldığını belirtir. Curcan hâkimi Ebû Said Mansur bu konuda şöyle der: "Yaz ve ilkbahar boyunca Gazne kadar havası temiz olan ve birçok değerli avantajlar sunan başka bir şehir görmedim. Burada ağaç azdır ve bu yüzden havası temizdir ve bataklıklar olmadığı ve ağaç çürükleri bulunmadığı için hava bu temizliğini daima muhafaza eder."

Türkistan

Türkistan, geniş bir imparatorluk ve muktedir bir hükümdarlığın yer aldığı emsalsiz bir ülkedir. Dünyanın göz bebeği, yeryüzünün

---

[115] Yeminüddevle ve emînülmille, halife tarafından Gazneli Mahmud'a verilen unvanlardır.

misidir. Gerçek bir Türk yurdudur. Dağlarında ceylanlar sekrer, ormanlarında aslanlar kükrer.

Türkistan, alabildiğince geniş bir ülkedir. Çok eskilerden beri kahramanların mekânıdır ve şanlı bir şöhrete sahiptir. Tatar ordularının istilasına maruz kaldığından beri nüfusu hayli azalmıştır. Bu ülkeyi gezen sözüne güvenilir birinin bana anlattığına göre Türkistan şu anda harabeler ve hasarlı binalarla doludur. Aynı kişi uzaktan sağlam bir köy görmüş. Köyün çevresi yemyeşilmiş. Birine rastlarım ümidiyle köye yaklaşmış, fakat bütün evlerde in cin top oynuyormuş.

Türkistan halkı, kesinlikle toprağı ekip biçmekle uğraşmayan göçebeler ve çobanlardan oluşur. Otların tabii olarak büyüdüğü meralardan başka yeşil alan yoktur. Zaman zaman âlimlere de rastlanır. Bu ülkede su olmayan yerlerde toprakla teyemmüm yapılır.

Şaş:[116] Bu şehrin eni iki, boyu üç günlük yoldur. Ne Horasan'da ne de Türkistan'da bu küçük mesahasına rağmen camileri, mamur köyleri bu kadar çok olan, (ekonomik yönden) güçlü başka bir şehir vardır. Tamamıyla ovalık bir alanda kurulmuştur ve orada bir dağ veya bir tepe aramak beyhudedir. Şaş'a İslam imparatorluğunun en önemli cephesi olarak bakılabilir. Şehrin evleri kerpiçtendir. Her tarafından gürül gürül sular akar ve yeşilliklerle kaplıdır.

İsficab:[117] Kalesi ve varoşu vardır. Kale harap haldedir, fakat şehir ve varoşu kalabalıktır. Şehir çevresi bir surla çevrilidir. Surun uzunluğu bir fersah uzunluğundadır. Varoşta akarsular ve bahçeler vardır. Evleri

---

[116] Şimdiki Taşkent. Çaç da denilirdi. Şaşkent, Terken, Tunkent ve Bin-kent isimlerini de almıştır.

[117] Diğer adıyla Sayram şehridir ki şimdiki Kazakistan sınırları içindeki Çimkent'tir. Sayram, İsficab şehrinin Türkçe adıdır ve bu şekliyle ilk defa Kaşgarlı Mahmud'ta geçer. Burayı Sâmânilere tâbi bir Türk hanedanı idare etmekteydi ve hatta bu hanedan Balasagun'a kadar uzanan yerlerdeki beyleri de kendisine boysundurmuştu. Karahanlılar devrinde de gelişen Sayram veya İsficab Oğuzların topraklarına yakın bir yerdeydi. Hatta Oğuzların Kazgurt dağı da Sayram'm batısında bulunuyordu. (Faruk Sümer, *Eski Türklerde Şehircilik*, s. 82)

kerpiçtendir. Tamamıyla çıplak bir arazi üzerinde yer alan şehrin dört kapısı vardır. Arazisi oldukça verimlidir, fakat haraca tâbi değildir. İsfîcab'a bağlı şehirler Taraz, Nuckes ve Hocendab'tır. Bârâb (Fârâb), enine boyuna bir günlük yol olan bir kantondur. Arazisi pek verimli değildir. Halkı cesurdur. Toprak biraz çorak olmakla birlikte her taraf ormanlar ve ekili tarlalarla kaplıdır. Başşehrinin adı Kender'dir. Eski eserleri yorumlayan, aklî bilimlerle uğraşan, gelmiş geçmiş kişiler arasında süper insan kabul edilen meşhur İslam filozofu Fârâbî'nin doğduğu şehirdir. Halk arasında adı Fârâbî ise de, gerçek adı Barabî'dir. Çünkü bu Türkçe bir kelimedir ve Türkçede "f" harfi yoktur.

Hocent: Fergana sınırında yer alan bu şehir, aslında Fergana eyaletine dâhildir ve bazı özellikleri vardır. Batısında Şaş nehri yer alır. Şehrin eni boyundan fazladır. Bağları ile evleri birbirinden ayrıdır. Pek çok köyü vardır. Hoş manzaralı bir şehirdir ve çok güzel meyveleri bulunur. Ama toprakları tarıma fazla elverişli olmadığı için tahıl ihtiyacını Fergana ve Üsrüşene'den karşılar. Mallar Şaş nehri üzerinden gemilerle getirilir. Şaş nehri[118] büyük bir nehirdir ve Türk topraklarının sınırında başka nehirler de ona katılır. Asıl kaynağı Türk topraklarında Duvazkend'den doğan bir nehirdir. Birçok nehrin kendisine koşulmasından sonra Hocent'i sulayarak Benaket'e uğrar ve Fârâb önünden geçerek Sabran'ın ötesinde Oğuz Türklerinin topraklarının sınırını oluşturan çöle dalar ve en sonunda Harezm Gölü'ne dökülür. Kitab-u Sureti'l Arz adlı eserin yazarına göre bu nehir diğer nehirlerin de kendisine katılmasıyla birlikte Ceyhun'un üçte birini oluşturur.

Fergana: Geniş bir bölgeyi kaplayan bir eyaletin adıdır. Bu eyalette şehirler ve birçok köy vardır. Başkenti Şaş nehri sahilinde düz bir arazi üzerine kurumuş Ahsiket'tir. Bir iç kalesi ve varoşu vardır. Şehrin uzunluğu yaklaşık üç fersahtır. Evleri kerpiçtendir. Kantonu bir surla çevrilidir ve şehre açılan kapıları vardır. Şaş nehrini geçtikten sonra bozkır ve bahçeler başlar. Bir menzil kadar sonra Fergana'nın bir parçası olan Koba şehri yer alır. Bölgenin en güzel şehridir. Bir kalesi ve varoşu vardır. Fakat kalesi harap haldedir. Cami kalenin içindedir. Pazar yerleri varoşta yer alır. Ondan hemen sonra Oş şehri

[118] Seyhun nehri.

gelir. Sağlam kalesi olan mamur bir şehirdir. Varoşu vardır. Şehir surla çevrilidir ve üç kapısı bulunmaktadır.

Özkent: Fergana vadisindeki son şehirdir. Bir kalesi, varoşu ve pazarları vardır. Varoş bağ ve bahçelerle bezelidir ve gürül gürül akan suları vardır. İbni Havkal, "Mâverâünnehr'de Fergana'dan daha fazla koyü olan başka bir yer yoktur ve muhtemelen bunda nüfusunun kalabalık ve sürülerinin geniş olmasının payı vardır" demektedir. Dostum Ebu'l Mekârim Hamid b. Muhammed el-Fergani'ye İbni Havkal'ın söylediklerini naklederek sorduğumda şöyle dedi: "Onun söylediğinden daha fazladır ve vadi hâlâ aynı genişliktedir, ama nüfusu azalmıştır".

Üsrüşene: Soğd gibi bir bölge adıdır. Başşehri Nevbaht'tır. Barisket, Arak, Fenket (veya Benket), Sâbât ve Zâmin gibi şehirleri vardır. *Ravzu'l Mi'tar* adlı eserin sahibine göre "Üsrüşene Mâverâünnehr'in bir parçasını oluşturur. Doğu kesimi Fergana'ya, batısı Soğd ve Saganiyan'a, kuzeyi Şaş'a sınırdaştır. Üsrüşene, geniş bir alana yayılmıştır ve birçok şehri vardır. Dört yüz kalesi bulunur ve içinde altın kırıntıları bulunan büyük bir nehir tarafından sulanır." İbni Havkal şöyle der: "Nevbaht şehri bölge yöneticilerinin ikametgâhıdır ve 10 000 nüfusu vardır. Evleri kerpiç ve ahşaptandır. Çevresi bir surla çevrilidir. Varoşu da surla çevrilidir. Bir de tamamını ayrıca kuşatan üçüncü bir sur vardır. Şehristanın iki kapısı bulunmaktadır. Burada ayrıca bir mescit ve bir iç kale yer alır. Şehristanın ortasından üzerinde değirmen kurulu bir nehir akar. Pazar yeri şehristanın içindedir. Şehir bağlarla, üzüm bahçeleri ve ekili tarlalarla kaplıdır, fakat genişlik açısından Soğd'dan daha küçüktür. Dört kapısı vardır ve şehri sulayan altı çay kaynağını tek bir nehirden alır. Suları değirmenleri döndürmek için yeterlidir. Ondan sonraki en önemli şehir Zamin'dir. Fergana-Soğd yolu üzerinde yer alır. Diğer şehirler daha küçüktür..."[119]

---

[119] Üsrüşene bölgesi günümüzde bir kısmı Özbekistan, diğer kısmı Tacikistan sınırları dahilindedir. Üsrûşene, Sürüşene, Şürusene, Üstruşenc şeklinde yazanlar da vardır. Bölgenin tarihi, M.Ö. IV. Yüzyılda İskender'in buraya gelişine kadar dayanır. Çin kaynaklarına göre M.Ö. II. Yüzyılda Tayuan ayeletinin bir parçasıydı. Ortaçağda ise bağımsızdı. Çin kaynaklarında Üsrüşene adı Doğu Cha'o (Su-tui-şa-na) olarak geçmektedir. Erken dönem İslam

coğrafyacılarından Yakubî Üsrüşene'yi hem geniş ve büyük bir bölge, hem de bizzat şehrin adı olarak verirken, İbni Havkal ve İstahri bir bölge adı şeklinde sunmakta ve burada şehir bulunmadığından bahsetmektedirler. İbni Hurdadbeh, güneydeki Buttem dağları ve çevresini Üsrüşene'den ayrı bir bölge halinde kaydeder. Üsrüşene emîrleri Afşin, Buttem hâkimleri "Zü'n-nıa'naa" unvanı taşırlardı. Buttem bölgesi muhtemelen Sâmânîler zamanında Üsrüşene'ye dahil olmuştur. Üsrüşene şehrine ortaçağda Bencikes veya Buncikes de deniliyordu. Şehir harebeleri şimdiki Tacikistan dahilinde Ure-tepe'ye 25 km. güneybatıdadır. Üsrüşene emîrleri Sâmânîlere yılda sembolik olarak yalnızca 4 dinar vergi gönderirlerdi. Abbasiler döneminde eyaletin vergisi 50 bin dirhem kadardı. Üsrüşene adı ortaçağın sonlarına doğru artık kullanılmaz hale gelmiştir. Üsrüşüne daha sonra Karahanlıların hakimiyetine girdi.

V.
HAREZM VE DEŞT-İ KIPÇAK

Musullu Şeyh Necmeddin b. Şemmam anlattı:

"Bu ülke, enine boyuna alabildiğince geniş, şehirleri az fakat bozkırları hayli fazla olan bir ülkedir. Nüfusu sayılamayacak kadar kalabalıktır; silahları az, atları da kalitesizdir. Toprakları dümdüz ovadır; pek az taş bulunur ve bu yüzden burada yetişen atlar engebeli arazilerde pek işe yaramaz. Zaten halkı da fazla savaşkan değildir. Hükümdarları kanunlara fazla riayet etmezler. Askerî ve sivil teşkilatları Irak ve İran'daki gibidir. Emîr sayıları, uyguladıkları hükümler ve unvanları aynıdır. Yalnız Deşt-i Kıpçak'taki ulus emîri (emîr-i ulus)[120] farklı bir konumdadır. Vezirlerin İran'da olduğu gibi fazla yetkileri yoktur. Diğer yandan sultanın fazla bir geliri yoktur; çok fazla vergi de koymaz. Elinin atındaki şehir ve kasabaların sayısı azdır. Bundan başka burada yaşayan insanlar İran'dakiler gibi halifelerin emirlerine pek kulak asmazlar.

"Deşt-i Kıpçak'ta prensesler yönetime fiilen iştirak ederler ve İran'dakiler gibi devlet adına emirler verirler. Bağdat'ta Çoban'ın kızı ve Hudabende oğlu Ebû Said-bahadır'ın hanımı bu konuda özellikle bir istisnadır. Biz ne kendi zamanımızda ne de yakın geçmişte bu ka-

---

[120] Emîr-i ulus: Tam olarak beylerbeyi anlamındadır. Bunların sayısı dörttü ve unvanları da emîru'l kavl (امير القول) idi.

dar otoriter bir kadın görmedik ve duymadık. Berke-han[121] zamanında ve daha sonraki dönemde bu ülke hükümdarları tarafından yazılmış bazı mektupları gördüm. Mektuplarda "Bu mektup, prenseslerin ve

---

[121] Berke-han (? - 1266?) Bazı Memluk tarihçileri tarafından Batu'nun oğlu olarak gösterilmesine rağmen, Batu'nun değil Cuçi'nin üçüncü oğludur. Batu-han'dan yalnızca birkaç yaş küçüktü. Tahta çıkmadan önceki hayatı hakkında pek malumat yoktur. Berke henüz 1253 yılında dahi Müslümandı. Ebu'l Gazi'nin Berke'nin İslamiyeti tahta çıktıktan sonra kabul ettiği şeklindeki kaydı ise sonradan uydurulmuş bir hikayedir. Cüzcani, onun daha gençliğinde Hocend'de bir âlimden Kur'an dersleri aldığını kaydetmektedir. Yine aynı yazar "Batu'nun oğlu Sartak Hıristiyan olduğu için Müslümanlığı kabul eden Berke'den nefret ederdi" der. Ermeni Krakos, bu sebepten Berke'nin yeğenini zehirleterek öldürdüğünü kaydeder. Berke de Batu-han gibi yalnızca kendi ülkesini değil, Mâverâyı da idaresi altında tutuyordu. Cüzcani onun Buhara'ya gelerek şehrin ulemasına büyük bir hürmet ve itibar gösterdiğini, vatandaşları Müslümanlara karşı yaptıkları tecavüzlere mukabele olmak üzere Semerkand Hıristiyanlarını şiddetle cezalandırdığını ve kiliselerinin yakılmasını emrettiğini de belirtmektedir. Büyük hanın 1259'da ölümü üzerine Maveraünnehr, Horasan ve İran'ın diğer eyaletlerinde de hutbe Berke adını okutulmaya başlandı.

Berke-han, İran fatihi amcazadesi Hülagu'yu Halife Mûtasım'ı idam ettiği ve İslam ülkelerini tahrip ettiği için şiddetle itham etmiş, sonra da onunla iki defa savaşa girmiştir. İlk başlarda galip gelen Hülagu Terek nehrinin ötesine kadar ilerlediyse de, sonra Berke tarafından mağlup edildi. Hülagu da bunun acısını ülkesindeki Berke devletine tâbi bütün Müslüman tacirleri öldürmekle aldı.

Berke-han'ın Memluk sultanı Baybars'la arası oldukça iyi idi ve iki taraf arasında yazışmalar ve elçi teatileri yapılıyordu. İkinci Memluk elçilik heyetinde bulunanların Bizans imparatoru tarafından tevkif edilmesi üzerine Berke'nin orduları Bizans topraklarına girerek pek çok tahribatta bulunduktan sonra, Enos kalesine hapsedilmiş olan Selçuk sultanı İzzeddin Keykavus'u da kurtarıp Kırım'a götürdüler.

Berke, 1266'dan sonra Hulagu'nun yerine geçen Abaka-han'a karşı bir sefer düzenlediyse de bir netice alamadı. Çünkü her iki ordu Kür nehrinin iki sahilinde hareketsiz bir şekilde bekledi. Berke-han bu sırada öldü ve ordusu da geri döndü. Geride oğlu olmadığı için yerine Batu'nun torunu Möngke-Timur geçti. Saray şehrini Berke'nin kurdurduğu söylenir ve İbni Battuta bu yüzden şehirden Saray-Berke diye bahseder. (Bartold, İA)

emirlerin ortak kararına uygun olarak yazılmıştır" veya "emîrlerin ve prenseslerin kararına uygun olarak yapılmıştır" deniliyordu.

"Hanın başkenti, kumluk bir bölge ile nehir arasında yer alan Saray şehridir.[122] Şimdi tahtta oturan Özbek-han[123] burada bir medrese yaptırmıştır. Çünkü bu han, ilim adamlarına ve ilme karşı çok saygılıdır."

Saray şehri: Şehri bizzat gören İbni Arabşah, onun Berke-han tarafından kurulduğunu ve dört bir yandan Hanefî âlimlerinin buraya davet edildiğini, hanın davetini kabul edip gelenleri ihsanlara boğduğunu belirtmektedir. Saray şehrinin İtil nehrinin kenarında yer aldığını da belirten İbni Arabşah, şehrin büyüklüğünü göstermek için bir de anekdot nakleder: "Rivayete göre Saray şehri âyânlarından birinin kölesi kaçıp gitmiş. Ana yoldan uzak bir yerde bir dükkan açmış ve öte beri satıp maişetini kazanmaya başlamış. Bu durum on yıl kadar devam etmiş, ama efendisi bir kez olsun ona rastlamamış ve yüz yüze gelmemiş. Bu, Saray şehrinin büyüklüğünün ve nüfusunun kalabalık oluşunun bir delilidir." (İbni Arabşah, s. 136-137)

1313-1340 yıllarında Altın Orda Devleti'ni yöneten hükümdar. İslamiyeti devletin resmi dini ilan eden odur. Özbek-han tahta oturduktan sonra vaktiyle kendisine suikast tertibinde bulunanları birer birer ortadan kaldırdı. Bunlardan yalnız Babaç adında bir bey maiyetiyle birlikte İlhanlı Hükümdarı Olcaytu-han'ın yanına sığınabildi. Özbek-han, Kutluğ Timur'un telkiniyle, İlhanlılarla sürüp gelmekte olan savaş haline son verebilmek için bir dostluk heyetini Olcaytu-han'a gönderdi. Ancak 715'te (1315) İlhanlılar'a sığınmış olan Babaç'ın, maiyetindeki kuvvetlerle Harezm hâkimi Kutlug Timur'a karşı baskın seferi yapması bu dostluğa son verdi. Kutluğ Timur yenilgiye uğrayarak çekilmeye mecbur oldu. Bunun üzerine Özbek-han, emîrlerinden Akboğa Kıyat başkanlığında bir elçi heyetini Olcaytu-han'a gönderdi ve Babaç'ın cezalandırılmasını isteyerek tehditte bulundu. Aradaki ilişkileri yeniden düzeltmek isteyen Olcaytu-han, Babaç'ı getirtip elçilerin huzurunda öldürttü. Özbek-han ayrıca Memluklarla da iyi ilişkiler kurmaya çalıştı. 16 Zilhicce 713'- te (3 Nisan 1314) o zamana kadar görülmedik derecede muhteşem bir Altın Orda elçilik heyeti Kahire'ye gitti. 174 kişiden meydana gelen ve kıymetli hediyeler götüren heyet büyük itibar gördü. Buna karşılık Mısır Memluk sultanı Melik Nâsır da Emîr Alâeddin Aydoğdu başkanlığında bir heyeti Özbek-han'a yollayıp evlenmek üzere hanedandan bir prensese tâlip oldu. Bu elçilik heyeti dönerken Altın Orda elçilik heyeti de onlarla birlikte Ramazan 715'te (Aralık 1315) Kahire'ye gitti. Ramazan 717'de (Kasım 1317) Kahire'ye gelen Özbek-han'ın elçileri evlilik için ağır şartlar öne sürdüler. Bir müddet sonra Özbek-han bu şartlardan vazgeçerek

hânedandan Tolun-Bige Hatun'u, o sırada Saray şehrine gelmiş olan Melik Nâsır'ın yeni elçisi Emîr Seyfeddin Otacı'nın dönüşü sırasında pek çok hanımın da bulunduğu kalabalık bir heyetle Mısır'a gönderdi ve nikâh merasimi 6 Rebîülâhir 720'de (16 Mayıs 1320) gerçekleştirildi.

Altın Orda hükümdarları, Özbek-han'a kadar Berke Han (1256-1266) dışında Müslüman olmamıştı. Özbek-han da hükümdar olduğu sırada henüz İslâmiyet'i kabul etmemişti. Hatta 1315 yılında kız kardeşi Köncek Hatun'u Moskova knazı Yuri Daniloviç'le evlendirmiş, Köncek Hatun bu münasebetle vaftiz edilerek Agatha adını almıştı. Özbek-han muhtemelen 720'de (1320) İslamiyet'i kabul ederek Muhammed adını aldı. Nitekim Uluğ Bey de Özbek-han'ın saltanatının sekizinci yılında Müslüman olduktan sonra bütün Deşt-i Kıpçak'ı İslâm'a sok tuğunu belirtir. Özbek-han'ın bu tarihten sonraki paralarında Muhammed adının varlığı verilen bu bilgiyi teyit eder. Ötemiş Hacı ve Abdülgaffâr Kırımî'nin rivayetlerine göre Özbek-han'ı İslam'a davet eden dört velî Hârezm ve Buhara taraflarından gelen Mecdüddin Şirvânî, Baba Tökles (Şeyh Necîbüddin), Şeyh Ahmed ve Şeyh Hasan Gürgânî'dir. Uluğ Bey ise Özbek-han'a İslâmiyet'i telkin eden kişinin Seyyid Ata adlı bir zat olduğunu yazar.

İlhanlı Hükümdarı Olcaytu Han'ın 716'da (1316) vefatından sonra iki devlet arasında barış durumu ortadan kalktı. 718'de (1318) ordusu ile Derbend'i geçen Özbek-han, Kür ırmağı boyunda Emîr Çoban idaresindeki orduyla çarpıştıysa da netice alamayarak geri döndü.

1333'te Kırım'ın Kerç Limanı'na çıkarak Altın Orda Devleti sınırlarına giren İbni Battûta, bu sırada Özbek-han'ı dünyadaki en büyük yedi hükümdardan biri diye nitelendirir. Onun Cuma günleri namazdan sonra altından yapılmış, zümrüt ve kıymetli taşlarla süslü, zemin ve ayakları halis gümüşten olan tahtına oturarak kabul merasimi yaptığını, bu merasim süresince ulu hatunu Taytuğlu'nun sağ tarafında, ikinci hatunu Kebek'in onun alt tarafında, üçüncü hatunu Bayalun'un solunda, dördüncü hatunu Ordacı'nın onun aşağısında yer aldığını, tahtın alt tarafında sağda büyük oğlu Tinbeg, solda ikinci oğlu Canbeg, önünde kızı İt-Kiçicek'in oturduğunu, hatunları geldiğinde ayağa kalktığını, büyük hatununu ise kapıda karşıladığını yazar. Taytuğlu, Tinbeg ve Canbeg'in anneleri olarak çok itibarlıydı. İkinci hanımı Kebek Hatun Emîr Nangıtay'ın, üçüncü hanımı Bayalun Bizans İmparatoru III. Andronikos'un, dördüncü hanımı Ordacı ise Ulus Emîri İsâ Bey'in kızıydı. Özbek-han, İbn Battûta'yı huzuruna kabul ederek ona iltifatlarda bulunmuş, kendisine atlar, koyunlar ve tulum içinde kımız ihsan etmişti (Seyahatnâme, I, 359-376).

Özbek-han daha sonra İlhanlılar'la yeni bir mücadelenin içine girdi. İlhanlı Hükümdarı Ebû Said Bahadır Han'ın vefat haberini duyunca 736 Rebîülâhiri

Zeyneddin Ömer b. Musafir bana şunları anlattı: "Özbek-han, yalnızca devletin çok önemli meseleleriyle ilgilenir, arz edilen konulara böyle bir göz atar, detaylarla uğraşmaz. Toplanan yıllık vergiyle yetinir, şuradan şu gelecek, şuraya şu harcanacak gibi meselelerle ilgilenmez. Hanımlarından her birinin ülke gelirinden bir payı vardır. Her gece bir hanımının evinde kalır. Orada yer içer. Hanımı onun üzerindeki elbiseyi çıkarıp başka bir kumaştan yapılmış elbise giydirir. Han da çıkarttığı elbiseyi hizmetkârlarından birine verir. Elbiseleri pahalı ve kaliteli şeyler değildir."

Özbek-han, Müslüman'dır ve şer'î kuralların uygulanması konusunda çok titizdir. Namazlarını düzenli şekilde kılar ve orucunu tutar. Halkına ve huzuruna gelenlere karşı çok iyi davranır. Ancak fazla cömert değildir ve zaten ülkenin gelirleri yeterli olmadığı için istese de cömert lütuflarda bulunamaz. Halkının çoğu bozkırda yaşayan göçebelerden oluşur. Ana yiyecekleri at, sığır ve koyun etidir. Tarımla fazla uğraşmazlar. Buğday ve arpa çok azdır. En çok da mısır yetiştirirler ve birçoğunun temel gıda maddesidir.

Harezm'in başkenti Gurgenç'tir. Burada hububat fiyatları yüksektir. Nadiren ucuzlar. Genelde yüksek veya ortacadır, ama hiçbir zaman ucuz değildir. Buna karşılık et fiyatları ucuzdur ve genellikle at kesilir. Sahrada yaşayanlarda ise et alınıp satılmaz. Yiyecekleri ağırlıklı olarak av hayvanları, süt, yağ ve mısırdır. Eğer içlerinden birinin at veya sığır yahut koyun gibi herhangi bir hayvanı telef olursa, onu keser aile efradıyla birlikte yediği gibi, komşularına da hediye eder. Eğer komşularının da herhangi bir hayvanı telef olmuşsa, o da onu keserek kendisine et ikramında bulunanlara hediye olarak sunar. Bu, onların bir geleneğidir ve et hediye etmek ödenmesi gereken bir borç gibi telakki edilir.

---

sonlarında (Aralık 1335) büyük bir ordu ile kış mevsimine rağmen Derbend'i geçerek Kür ırmağı boyuna ulaştı. İlhanlı ordusu da yeni hükümdar Arpa Han kumandasında ırmağın karşı yakasında yer aldı. Bu sırada çok değer verdiği, Hârezm'de oturan sol kol emîri Kutluğ Timur'un ölüm haberi gelince Özbek-han ordusuna geri dönüş emri verdi. İlhanlı ordusu da Altın Orda ordusunu takibi göze alamadı. Özbek-han, 1340 yılında öldü.

Bu ülkede sultanın tebaaları arasında Çerkesler, Ruslar ve Aslar[124] vardır. Bunların mamur şehirleri vardır ve oralarda yaşarlar. Dağları ormanlarla ve meyve veren ağaçlarla kaplıdır. Sürüleri kalabalıktır ve toprakları ekilidir. Tarlaları birçok nehir tarafından sulanır. Bu halklar, başlarında gümeşte hükümdarlar bulunmakla birlikte Kıpçak hanına karşı çıkacak durumda değillerdir. Eğer hediye sunmayı, itaat kemerini bağlamayı sürdürürlerse, han onlara dokunmaz, aksi halde üzerlerine hücum eder ve kuşatma altına alır. Zaten daha önce de birkaç kez onlara hücum etti; erkeklerini öldürdü, kadınlarını ve çocuklarını esir edip kölelerini dünyanın başka ülkelerine gönderdi.

Ülkenin kuzey ucunda çok perişan halde yaşayan bir Türk kabilesi de Kıpçak hanına bağlıdır.[125] Bunların şehirleri yoktur ve kesinlikle tarımla uğraşmazlar. Şiddetli soğuklar yüzünden hayvanları telef olur.

---

[124] Alanlar. Arap kaynaklarında geçen el-Lan kelimesi Alan kelimesinin kısaltılmış şekli olan "lan" kelimesinin başına harf-i tarif getirilmesinden kaynaklanır. Tarih kaynaklarındaki Alan ve As, Yas isimleri aynı halkı gösterir. Alanların bakiyeleri bugünkü Osetinlerdir. Alanlar, Arap fetihleri döneminde Kazbek dağının etrafında, Avarların topraklarının batısında (Serir) ve Gürcü diyarının kuzeyinde yaşarlardı. Daryal Geçidi diye bilinen geçide Alan Kapısı da denirdi. Biruni'nin verdiği bilgiye göre bir zamanlar Harezmd'de Uzboy nehri sahillerinde yaşayan Alanlar, Amu-derya nehrinin yatağını değiştirmesinden sonra Uzboy'un kuruması üzerine topraklarını terk ederek Hazar civarına geldiler. Yine Biruni'ye göre Alanlar eskiden İranlı Harezmliler ile Peçenekler arasında yaşıyorlardı ve zamanla dilleri, Farsça ve Türkçenin karışımı bir dile dönüştü. Benzeri bir bilgi Mesudi'nin Murûc'unda da geçer. Mesudi de Uzboy'un kuruması üzerine Arsilerin (Asların) topraklarını terk ederek Hazarların memleketine geldiklerini ve onların hizmetine girdiklerini anlatır. Aslar, XII-XIII. Yüzyılda artık tamamen Türkleşmişlerdi ve hatta bazıları onları Kıpçakların bir kabilesi olarak görüyordu. İbni Battuta, İtil boyundaki Asların Saray şehrinde ayrı bir Müslüman mahallesinde yaşadıklarından söz etmektedir. Kırım'ın siyasi hayatında önemli rol oynayan Şirin ailesi de bu Aslardan inmedir. Fakat Asların Kafkaslarda yaşayan kısmı zaman içinde Bizans'ın etkisiyle Hıristiyanlığı seçmiştir. Halbuki onlar Mesudi'nin ifadesine göre 932 yılında Müslüman olmuşlardı.

[125] Kazan Türkleri veya Kuzey Türkleri kastedilmektedir.

Bunlar, vahşi bir hayat yaşarlar; akılları pek çalışmaz ve herhangi bir ölüleri yoktur. Çok fakir olduklarından eğer içlerinden birisi bir parça et bulursa, onu pişirmez. Kaynatıp suyunu içer, etini ise daha sonra yemek için saklar. Sonra kemikleri toplayıp tekrar kaynatır ve suyunu içer. Artık nasıl bir hayat sürdüklerini bundan anlayın.

Tacir Cemaleddin Abdullah el-Hısnî'nin bana anlattığına göre Deşt-i Kıpçak hükümdarına bağlı tüm göçebeler hayvan derisinden yapılmış elbiseler giyerler. Bir hayvanın derisini kullanırken onun kendiliğinden ölüp ölmediği veya boğazlanıp boğazlanmadığı, bundan mı helal mi, temiz mi pis mi olduğu hususuyla ilgilenmezler. Yiyecek olarak ne bulurlarsa yerler. Yediklerinin lezzetli veya tatsız tuzsuz, helal veya haram oluşu onları fazla ilgilendirmez. Kıtlık olduğu yıllarda çocuklarını satarak ondan temin ettikleri parayla maişetlerini sağlarlar. Çocuklarını satanlar kendilerini "Biz kendimizin ve çocuğumuzun hayatını garanti altına alıyoruz; bu, onun da bizim gibi öldüğünü görmekten daha iyidir" diye savunurlar.

Zeyneddin Ömer b. Musafir'e Abdullah el-Hısnî'nin bu ülke hakkında anlattıklarını naklederek, bunların doğru olup olmadığını sordum. Bana, "Sana anlattıklarının hepsi doğrudur" cevabını verdi.

Ben diyorum ki, bu ülkede yaşayan Türkler, Türklerin en iyileridir. Vefalı ve cesurdurlar. Zulmetmeyi sevmezler. Boy posları gelişkin, yakışıklı, güzel çehrelidirler.[126] Mısır ordusunun büyük kısmı onlardandır. El-Melikü's-salih Necmeddin Eyyub b. Kamil[127] Deşt-i Kıp-

---

[126] Kıpçakların Türk halkları arasında fizikleri en düzgün ve yakışıklısı olduğuna Kaşgarlı Mahmud da işaret etmektedir.

[127] Melik Salih b. Muhammed b. Ebû Bekr b. Eyyub. Mısır'da hüküm süren Eyyubî sultanlarının önde gelenlerindendir. 1206'da Kahire'de dünyaya gelmiş ve orada yaşamış, kardeşi Melik Adil'in tahttan indirilmesinden sonra tahta çıkmış ve düzeni sağlamıştır. Eyyubi sultanları arasında Mısır'ı en fazla imar edeni odur. Saltanatının son günlerinde Frenkler Dimyat'tan saldırıya geçerek halka zor günler yaşatmışlardı. Melik Salih o sırada Dımaşk'ta idi, hasta olmasına rağmen Frenklerin karşısına dikildi. 1249'da Mansura'da öldü. Kahire'de Ravza Kalesi onun tarafından yaptırılmıştır. Mısır'daki Türk sultanlarının ilki olan Muizz Aybek'in hanımı Şeceretüddür daha önce bu

çak memluklarını satın almaya başladığından beri Mısır sultanları ve emîrleri onlardandır.

Sonra iktidar onlara (Türklere) geçti. Memluklu sultanları ülkeye zenci köleler yerine kendi hemcinslerini getirmeye başladılar. Öyle ki, bir süre sonra Mısır onlarla doldu taştı. Sarayda önemli görevlere ordu komutanlıklarına ve yönetimin kritik noktalarına hep onları getirdiler. İslam, onlar sayesinde güçlendi. Bu memluklar, Allah yolunda kendi akrabalarına ve hemcinslerine karşı savaştılar ve bu uğurda hiç bir şeyden çekinmediler. Sonunda kendi hemcinslerine[128] karşı ilk zaferi[129] kazandılar.

Ayn Calut

O sırada Mısır sultanı olan Melik Muzaffer Kutuz[130] H. 658 yılında Ayn Calut'ta Hülagu'nun ordusunu ağır bir yenilgiye uğrattı. Böylece

---

Melik Salih'in cariyesiydi. Melik Salih ona deli gibi âşık olmuş ve evlenmişti. Melik Salih hastalığı sırasında ve öldüğü anda Şeceretüddür ülkeyi başarılı bir şekilde yönetti. Melik Salih'in ölümünü halktan gizlemeyi başardı . Melik Salih'in ölümü üzerine kardeşi Turan Şah'ın tahta çıkması memluk beyleri tarafından hoş karşılanmadı ve Muizz Aybek'i Şeceretüddür'e atabek olarak tayin ettiler. Daha sonra Aybek Şeceretüddür'le evlendi ve böylece Mısır'da iktidar Eyyubilerden Türklere geçmiş oldu.

[128] İlhanlı devletindeki Moğollar kastedilmektedir.

[129] Ayn Calut zaferi. Hatta Ebû Şâme Sultan Kutuz için bu zafer dolayısıyla şu dörtlüğü yazmıştır:

عذب التتار على انشلاد فجاءهم من مصر تركي يجود بنفسه
بالسيف املكب وبئد شاليم ولكل شيء افه من جنسه

İstila etmişlerdi Tatarlar ülkeleri, ama Mısır'dan
Kendini feda eden bir Türk dikildi karşılarına;
Mahvetti, sürülmüş tarlaya çevirdi onları Şam'da
Vardır her belanın bir karşı belası kendi soyundan! (En-Nücumu'z-Zâhire)

[130] Kutuz kelimesinin bazılarının zannettiği gibi kuduz kelimesiyle ilgisi yoktur ve bu ismin Kuduz şeklinde yazılışı doğru değildir. Aksine bu kelime kut+uz (oğuz) kelimelerinden oluşmaktadır ve Tanrı'dan kut almış Oğuz demektir. Kut, Türkçede can demektir. Ebu'l Gazi Bahadır-han Şecere-i Türk'te kut kelimesinin anlamını bu şekilde açıklamaktadır.

Hülâgû Halep'ten çekilmek zorunda kaldı. Mısır ordusu dünyanın diğer ülke hükümdarlarının yapmaktan âciz kaldığı bir şeyi başardı. Bu hükümdarlar arasında özellikle Harezmşah Celaleddin tüm gayretine rağmen Tatarları durdurmayı başaramadı ve bu uğurda hayatını kaybetti. Allah ona rahmet eylesin. Hâlbuki Celaleddin'in ordusuyla kıyas edildiğinde Mısır ordusu denizde bir damla, dairedeki bir nokta mesabesindeydi. Allah, dilediğini zaferle destekler. "Nice küçük topluluklar kendilerinden kalabalık toplulukları Allah'ın izniyle yenmiştir. Allah sabredenlerle beraberdir."[131] Bu, nebevî mucizelerden biridir. Nitekim Hz. Peygamber şöyle buyurur: "Ümmetimden bir grup kıyamet gününe kadar kendilerine saldıranlara karşı zafer kazanacak ve Allah'ın hükmü tecelli edinceye kadar onlar Müslümanlara zarar verememeyeceklerdir. Bu grup, Arap ordusudur". Burada "bu grup, Arap ordusudur" ibaresi bazı rivayetlere sonradan sokulmuştur. Sağlam bir rivayet değilse de, anlam itibariyle doğrudur. Çünkü Hz. Peygamberin sözünü ettiği bu grup onlardır (Türklerdir). Zira Tatarlara karşı zafer kazananlar onlar olmuştur ve bu zaferden sonra Tatarlara karşı zaferler kazanılmaya devam edilmiştir. Bu işi o kadar çok Müslüman hükümdarları arasında onlardan başkası başaramamıştır.

Bu satırları, bu ülke halkından söz ederken araya sokuşturduk. Şimdi tekrar kaldığımız yerden devam edelim.

Bu topraklar suyu ve meraları en bol, ekilip biçildiğinde toprakları en verimli topraklardır. Fakat onlar konar-göçer insanlardır. Koyun yetiştirmekle uğraşırlar; tarımdır, ekip biçmektir onların işi değildir. Hâlbuki Tatar istilasından önce bu topraklarda mamur yerler vardı. Ülkede hâlâ ekilip biçilmeye elverişli yerler var ve şu anda o bölgeler bâkir topraklar gibidir. Kıpçak ülkesinde meyve yüklü çeşitli ağaçlar vardır. Üzüm, nar, ayva, elma, armut, şeftali, kayısı, ceviz, incire benzeyen ve Kıpçaklar arasında babik (بابيك)[132] denilen bir meyve yetişir. Şu an mevcut olan meyveler, daha önce bu topraklarda yaşayıp da tarımla uğraşmaya düşkün olan insanların geride bıraktıkları şeylerdir. O tah-

[131] Bakara suresi, 249.

[132] Quatremere bu kelimeyi madımak şeklinde okumuştur, ama madımak meyve değil, bir bitkidir.

ribat sırasında birçoğu ortadan kalkmışsa da, bu tür ağaçlar hâlâ dağlarda çoktur ve şehirlerde pek bulunmaz. Kavun, özellikle de sarı olanı oldukça fazla yetişir; kurutularak konserve halinde bir yıl boyu korunur ve çok ucuza satılır.[133] Yumuşaklığı ve tadıyla dikkat çeker. Bazıları ise suyunu sıkarak komposto yaparlar.

Şehirlerde havuç, turp, lahana vs. gibi sebzeler bol miktarda bulunur. Bu sebzeler Çerkes, Rus ve Asların şehirlerinde de bol miktarda vardır. Onların ülkesinde beyaz renkli, pek keskin tadı olmayan bal da çok miktarda bulunur.

Günümüzde İslamiyet bu ülkelerde yayılmıştır. Bu dini ilk kabul eden kişi, Cengiz-han'ın küçük oğlu Cuçi'nin oğlu Berke'dir. Onun İslam'ı kabul etmesinden sonra iman nuru bu ülkeyi aydınlattı ve küçük bir pagan grubu dışında Müslüman olmayan kimse kalmadı. Deşt-i Kıpçak sakinleri sayıca Çerkes, Rus, Macar, As ve Ermenilerden çok fazla olmalarına rağmen, bu halklar tacirlere satmak üzere onların çocuklarını satın alırlar.

Bu insanlar her ne kadar İslamiyet'i kabul etmişlerse de, onun şer'î kurallarına pek de riayet etmezler. Bazıları Cengiz-han'ın yasalarını diğerlerinden daha titiz bir şekilde uygularlar. Onlarda pek çok suçun cezası hayli ağırdır. Örneğin yalan, zina, verdiği sözden dönmek ve anlaşmaya uymamak ağır suçlar arasındadır. Han, tebaasından herhangi birine öfkelendiği zaman onun mallarını müsadere eder ve çocuklarını satar. Keza birisi bir başkasının malını çalarsa, malı çalınan kişi hırsızın mallarını ve çocuklarını çalıp satma hakkına sahiptir.[134]

---

[133] Türkistan'da kavunun kurutulup kışın ortasında satılması hâlâ devam etmektedir.

[134] Yazarın burada sözünü ettiği olay Türklerin "baranta" dediği şeydir. Baranta, malı çalınan kişinin, güçlü birinin veya aşiret reisinin veya köy muhtarının izni ve bilgisi dahilinde, malı çalan kişinin mallarının bir kısmını çalmasına denilir. Ancak Türklerde baranta keyfî bir şekilde uygulanmaz ve bir takım kurallara tabiidir. Örneğin çalınan malın sahipleri suçluları yargılanmak üzere beylerin huzuruna getiremiyorsa ve beyler de suçluları yakalayacak güce sahip değilseler, bu durumda, mağdur kişiye, iyi ve güçlü birinin rızasıyla, gece veya gündüz, gördüğü zararın dörtte biri oranında baranta olarak hayvan

Nizameddin Ebu'l Fedâil Yahya b. Hâkim'in bana anlattığına göre, han bütün tebaasından vergi alır. Hayvanlara kıran girdiğinde veya çok kar yağdığında insanlar vergiyi ödemek için çocuklarını satarlar.

Kerbelâ şehrinden olan tacir Şerif Şemseddin Muhammed el-Hüseynî, 738 [1337/38] yılında bu ülkeden döndüğünde bana anlatmıştı. Şerif, bu ülkenin her tarafını dolaşmış, Akkakerman[135] ve Bulgar ülkesine kadar gitmişti. Bu seyahati esnasında erkek ve kadın olmak üzere çok sayıda genç köle satın aldığını, sultanın İran üzerine sefer düzenlemek için vergi saldığını, ancak bu vergiyi ödemek için çocuklarından başka satacak bir şeyleri olmayan anne ve babaların evlatlarını sattıklarını anlattı. Bir zamanlar kendi başına bağımsız bir hayat süren Deşt-i Kıpçak, şimdi Moğolların boyunduruğu altına girmişti. Bu ülkeye yerleşen ve yerli kadınlarla evlenen fatihlerin fizyonomileri bir süre sonra iklim şartları sebebiyle değişti. Şimdilerde her iki gruba mensup olanların fiziki görünümleri aynıdır. Bir ülkede veya bölgede uzun süre kalan insanların fiziki görünümleri ve davranış kalıpları değişir. Bunu daha önce de belirtmiştik.

Sırp ve Bulgar ülkesindeki insanlar eskiden Müslüman'dı, fakat uzun bir zamandan beri bu halk gerçek dinini değiştirdi ve haça tapan hükümdarlar tarafından yönetilmeye başlandı. Mesudi, Murûcu'z-

---

kaçırması, ancak hayvanı çalınan kişi hırsızı mahkemeye veremesin diye bu işin gizlice yapılması teklif edilir. Zarara uğrayan kişi, sadece çalınan malı değerinde baranta alır. Bu uygulamanın engellenmemesi için barantaya gidilirken boy beylerine ve emîn kişilere; hayvanlarla birlikte geri dönerken de yolda veya köylerde rastlanılan insanlara izahat verilir. Eğer baranta alan kişi, bu hayvanları gizlice getirir ve bir kısmını saklar veya satarsa, hırsızlara uygulanan cezaya çarptırılır. Ayrıca baranta olarak alınan hayvanlar hamile ise doğum yaptıklarında doğan yavruları baranta yapılan kişiye iade etmek zorundadır. Eğer doğan yavruları gizler veya iade etmezse hırsız muamelesi yapılır.

[135] Akcakerman değil Akkerman olmalı. Akkerman ise Ukrayna'nın güneybatısında, tarihi Basarabya bölgesinde (şimdiki Odessa bölgesinde) yer alan Kırım Türklerine ait bir kaledir. Bu kale 1484 yılında II. Bayezid devrinde Osmanlı topraklarına katılmış, fakat 1812 Bükreş Anlaşması ile Rusya İmparatorluğu'na bırakılmıştır.

Zeheb adlı eserinde bundan söz eder. Aynı konudan bahseden başka yazarlar da vardır. Hicrî 731 (1330/31) yılında Sırp ve Bulgar hükümdarı Mısır sultanına elçi göndererek saygısını sundu ve ondan düşmanlarını mahvetmek için bir kılıç ve sancak istedi. Mısır sultanı gelen elçiyi saygıyla karşıladı; özel bir ikamet tahsis etti ve ona İskenderî kumaştan yapılmış, sincap kürkünden haşiyesi olan bir elbise, altın süslemeli bir sarık, muhteşem bir kılıç ve sarı renkli, altın süslemeli bir sultan sancağı hediye etti.

Kıpçak hanının komşuları olan bu halk onun gücünden çekinirler ve teveccühünü kazanmak için ellerinden geleni yaparlar. Konstantinoples Kıpçak sınırlarından biraz uzaktadır, fakat Rum imparatoru bu ülkenin sultanıyla daima temas halindedir ve sürekli onunla dostluk anlaşmaları yapar. Rum imparatoru onca gücüne ve kalabalık ordusuna rağmen Kıpçak hanını öfkelendirmek istemez ve daima onun gönlünü hoş tutmak, barış anlaşmasının bozulmasını ertelemek için gayret sarf eder. Cengiz-han'ın oğullarının bu ülkeyi hâkimiyet altına aldığı günden beri de bu durum böyledir. Bizans imparatorunun anlaşmaları yenilemesi için çok uzun zaman geçmiyor ve sürekli Kıpçak hanına hediyeler gönderiyordu.

Seyyah tacir Bedreddin Hasan er-Rumî'nin bana anlattığına göre, Kıpçak hanlığının Harezm, Sığnak, Sudak, Yarkend, Cend, Saray, Macar, Azak, Akcakerman, Kefe, Saksin, Lak, Bulgar, Başkırd (Başkurt), Culman (Çulman)[136] ve İbir-Sibir[137] bölgesiyle ile sınırdaştır. Culman

---

[136] Rusya'da Tataristan'da yer alan büyük nehirlerdendir ve diğer adı Kama'dır. Bu Kama kelimesi de Keme veya Kemi kelimesinin bozulmuş şekli olmalıdır. Kem, Keme, Kemi kelimesi eski Türkçede "nehir" anlamındadır. N. A. Aristov'un kaydına göre kelime ya Finceden Türkçeye geçmiştir, ya da Finler bu kelimeyi Türklerden almışlardır. Uluğ-kem (büyük nehir), Kem (nehir), Kemçik (küçük nehir) anlamındadır.

[137] İbir-Sibir Mirza Haydar Duglat'ın Tarih-i Reşidi'sinde ve başka Türkçe kaynaklarda bu şekilde geçer; ancak diğer Müslüman yazarlar ondan Abar, Sebur ve benzeri kelimelerle bahsederler. Yuan hanedanı döneminde İ-bi-rh Shi-bi-rh olarak geçen bu kelime Sibirya'nın sinonimi olarak kullanılmıştır. Bununla birlikte XVI. Yüzyılda İrtış nehri sahilinde Sibir adında bir Türk

topraklarının ötesinde Sibirya toprakları Hıta ülkesiyle sınırdaştır. Aynı seyyah Bakü şehrinin Şirvan eyaleti sınırları içinde yer aldığını, onun hemen yakınlarında Türklerin Demirkapı[138] dedikleri bir kapının bulunduğunu anlattı. Deşt-i Kıpçak'ın bir boyu Bakü'den başlayarak Hıta sınırlarına yani kervan yürüyüşüyle beş aylık mesafede bulunan İbir-Sibir sınırlarına kadar uzanır. Eni ise Ceyhun'dan Tuna'ya dayanır. Bu yemiş ülke Ceyhun, Seyhun, Atil [İtil/İdil], Yayık, Tin [Don] ve Turla [Dinyeper] gibi büyük nehirlerle sulanmaktadır. Seyhun'dan Tuna'ya kadar olan mesafe dört aylık yoldur. Ceyhun ile Seyhun arası on beş günlük yoldur. Seyhun-Yayık arası da aynı mesafedir. Yayık-Atil arası on dokuz, Atil-Tin [Don] arası bir ay, Tin-Turla arası on gün, Turla-Tuna arası tam bir aylık yoldur. Ceyhun'un Kulzüm [Hazar] Denizi'ne döküldüğünü söyleyenler yanılmaktadırlar. Belki de bunun sebebi sözü edilen denizin çok büyük olmasıdır. Çünkü Ceyhun nehrinin döküldüğü yerle Şaş nehri arası on günlük bir yoldur ve ona Harezm Gölü denir. Bu gölün sahilinde Çagır denilen bir dağ[139] vardır. Bu dağ kışın buzlarla kaplanır ve yaza kadar buzları çözülmez.

El-Erbilî, Deşt-i Kıpçak'ın en önemli şehirleri arasında gecelerin dört buçuk saat çektiği Bulgar şehrinin yer aldığını belirtir.

Hasan er-Rumî anlattı: "Sonra Mesud'a Bulgar'daki gece ve gündüz durumunu sordum. Bana şu cevabı verdi: Rasat âletleriyle göz-

---

şehri vardı ve Kuçum-han'ın başkentiydi, fakat daha sonra Yermak'ın kumandasında Rus kuvvetleri tarafından 1581'de zaptedildi.

[138] Demirkapı, seyyahlar Türklerin korunması kolay, aşılması zor iki yamaç veya tepe arasındaki geçitlere "demirkapı" dediklerini belirtirler. Azerbaycan'daki Demirkapı'nın Arap coğrafyacılarının eserlerinde geçen şekli "Babu'l Ebvâb"dır. Acem yazarlar Derbend-i Âhenîn derler. Yapılan tespitlere göre dört değişik yerde Demirkapı adıyla anılan yerler vardı.

[139] El-Ömeri'nin başka nüshalarında bu dağın adı Çağra şeklinde geçmektedir ki, doğrusu bu olsa gerektir. Çünkü Agacanov, Çağra ve Çağraoğuz/Çağraguz dağının Sultan Üveys Dağı'yla özdeş olduğunu belirtmektedir. Fakat dagın bulunduğu yer hakkında İslam coğrafya kaynaklarında bir görüş birliği yoktur. Kimileri bu dağı Tanrı Dağları silsilesine bağlarken, kimileri dağın Çin sınırına kadar uzandığını belirtmektedir ki, gerçekle ilgisi yoktur. Beyanî'nin eserinde dağın adı *küh-i çağra* şeklinde geçmektedir.

lemledik ve orada gecenin dört buçuk saat olduğunu tespit ettik ki, gecenin önemli bir kısmı eksiktir.[140] Afikun (veya Afikul) [Vogullar'ın] kasabasında da gözlemleme yaptık ve orada gecelerin daha da kısa, üç buçuk saat olduğunu yani Bulgar şehrinden bir saat daha kısa olduğunu gördük. Bulgar ile Afikun şehri arası normal yürüyüşle yirmi günlük yoldur."

Kasaba, Acemlerin dilinde küçük şehir demektir.

Afikun'dan sonra İbir-Sibir, ondan sonra Culman [Çulman][141] gelir. Eğer birisi Culman'dan doğu istikametinde ilerlerse Karakurum[142] şehrine vasıl olur. Ondan sonra da büyük ilhanın oturduğu Hıta ülkesine gelir ki, burası aynı zamanda Çin'dir. Eğer aynı yolcu batı istikametinde ilerlerse Rus topraklarına, sonra da Frenk ülkesine ve batı denizi sakinlerinin topraklarına ulaşır.

Günümüzde ilhanın oturduğu başkentin adı Hanbalık'tır.[143]

Sibir toprakları ve Culman Başkırd'a bitişiktir. Başkırd ülkesinde muteber bir Müslüman kadı vardır.

Sibir toprakları ve Culman [Çulman] çok soğuktur. Altı ay boyunca dağları, evleri ve toprakları karla kaplıdır. Bu yüzden hayvanları azdır. Burada yaşayanlar kuzeyin tam merkezinde oturan insanlardır.

---

[140] Mesudi. Muruc ez-Zeheb'te şöyle der: "Bulgar topraklarında geceler yılın belli bir döneminde oldukça kısadır. Bir insanın tenceresindeki yemeği pirişinceye kadar sabah olduğunu söyleyenler vardır." (Muruc, s. 143)

[141] Çulman nehri üzerinde kurulu küçük bir yerleşim birimi idi. İtil nehrinin kollarından biri olan Çulman nehrine Kama nehri de denir.

[142] Bir dönem Uygur Hakanlığı'nın başkenti olan ve Moğolistan'da yer alan Karakurum, 1218-1219 yıllarında Cengiz-han tarafından fethedilerek başkent yapıldı. Fakat baskent olarak yalnızca otuz yıl kadar kullanıldı.

[143] Kuzey Çin'de Kubilay tarafından Türkistan'dan getirtilen mimar ve ustalara kurdurulan ve han kendi anlamına gelen şehir. Hanbalık daha sonraları tüm Türk ve İslam kaynaklarında bu adla tanındı.

Bu başkent Çince'de önce o devirdeki Pekin şehri için Chung-tu (orta başkent) olarak kullanılırken, Hanbalık adını aldıktan sonra Ta-tu (büyük başkent) diye isimler almıştır. Batılılar daha sonraki dönemde bu şehre Tartar Şehri adını verdiler.

Çok az insanın yolu onların oturdukları topraklara düşer. Yiyecekleri de sınırlıdır.

Söylendiğine göre burada insanlar bulduğu her hayvanın kemiklerini toplar, onları içindeki yağların tamamını alıncaya kadar kaynatır. Daha sonra bir kenara bırakır ve bu kaynatma işi kemikte hiç yağ kalmayıncaya kadar yedi defa tekrarlanır. Hayat şartları zor olmasına rağmen insanlar arasında onlar kadar mevzun yapılı, onlar kadar beyaz olanı yoktur. Güzel çehreli, beyaz, yumuşak tenli ve mavi gözlü insanlardır.

Hasan el-Erbilî, bana Hasan er-Rumî'nin bu ülkeye seyahat ettiğini ve daha fazla şeyler anlattığını söyledikten sonra, Şeyh Alaaddin b. Numan el-Harezmî'nin şunları söylediğini nakletti: "Deşt-i Kıpçak'ın uzunluğu İstanbul Denizi'nden İrdiş [İrtiş] nehrine kadar altı aylık yoldur, eni ise Bulgar eyaletinden Demirkapı'ya kadar yaklaşık dört aylık yoldur."

Tebriz ve Merâga[144] şehirlerini ellerinde tutan Kıpçak hanlarının nerelere sahip oldukları konusunda Molla Nizameddin Ebu'l Fedâil Yahya et-Tayyarî'nin anlattıkları şu şekildedir: "Büyük ilhan, Hülagu'ya İsmailîleri ve dağlardaki asileri öldürmesini emredince, Hülagu ondan kendisine kalabalık bir ordu vermesini istedi. İlhan da Cengizhan'ın ordusundan her dört kişiden birini ona verdi. Hülagu fetih işini tamamlayınca bu askerler onunla birlikte kaldı. O da çeşitli eyaletleri bu askerlere arpalık olarak verdi. Hanın Deşt-i Kıpçak ve Harezm'den gönderdiği ordulara Tebriz ve Merâga düştü. Böylece bu ordular buraları arpalık olarak aldılar.

"Daha sonra Hülagu ölüp de tahta oğlu Abaga çıkınca, sultanları Berke'nin Tebriz'de bir cami yaptırmak istediğini söyleyerek onu

[144] Merâga: Azerbaycan'ın eski idare merkezi. Şehirde yaşayan halk Türkçe'nin Azerbaycan lehçesini konuşur. Bundan başka biri Arabistan'da, diğeri Mısır'da olmak üzere Merâga adını taşıyan iki yerleşim birimi daha vardır. Merâga, ortaçağda sırasıyla Arapların, Deylemlilerin, Ravvadilerin, Selçukluların ve Ahmedilîlerin, Moğolların, Osmanlıların ve Rusların hâkimiyetine girmiştir. Hülagu, Nasıreddin Tusi için burada büyük bir rasathane kurdurdu. Şehrin batı kesiminde bir tepe üzerine kurulan rasathaneden geriye yalnızca harabe haldeki duvarları kalmıştır.

aldattılar. Abaga, onlara gerekli izni verdi. Böylece onlar orada bir cami yaptılar ve camiye Berke-han'ın adını verdiler. Daha sonra kumaş imal etmek amacıyla bir atölye kurmak için izin istediler. Onu Berke-han adına kurdular. Bu durum Berke-han ile Abaga arasında savaş çıkıncaya kadar bu şekilde devam etti. Berke karşısında yenilen Abaga kaçarken bu atölyeyi yıktırdı. Bilâhare iki han arasında barış sağlanınca o atölyeyi tekrar yaptılar. Anlaşmaya göre Berke-han'ın tebaaları alış-verişte kullandıkları paraları kendi ülkelerinden getireceklerdi. Böylece hem cami hem de atölye tekrar Berke-han adına açılmış oldu ve bu durum onların Tebriz ve Merâga üzerinde hak iddia etmelerine yol açtı. Bu iki şehrin kendilerine bırakılması talebiyle Gazan-han'a bir elçi göndererek "Bu toprakları atalarımızın askerleri fethettiler ve dolayısıyla buralar onlardan bize mirastır. Onları bize geri verin" dediler. Gazan-han, onlara "Ben buraları miras yoluyla değil, kılıçla aldım. Tebriz ve Merâga tarafımdan fethedilmiştir ve bu konuda son söz kılıcındır" cevabını verdi. Şimdi Deşt-i Kıpçak'ta hüküm sürmekte olan Özbek-han, sürekli bu talebi yenilemekte ve söz konusu şehirler üzerinde hakkı bulunduğunu belirtmektedir."

Şeyh Alaaddin b. Numan'a Deşt-i Kıpçak ordusunun ne kadar olduğu sorulduğunda "Sayılamayacak kadar çok" cevabını verdi. "Takriben ne kadardır?" diye sorulduğunda ise "Bilmiyorum, ama bir defasında Mâverâünnehr hanı Esen-buga tahta kendisinin daha layık olduğu iddiasıyla büyük ilhana ve Kıpçak hanına karşı çıkıp kervanları vurmaya başladığında, büyük ilhan Kıpçak hanı Tokteka'ya [Toktao] bu asiyi cezalandırması için mektup gönderdi. Bunun üzerine han ordusundan her on kişiden birinin alınmasını emretti ve böylece 250 bin kişilik bir orduyla Esen-buga üzerine yürüdü. Gönüllüler bu rakama dâhil değildir. Her süvari yanında iki köle, otuz baş koyun, beş at, bakır kaplar ve silah taşımak için bir araba bulunduruyordu. Tokteka, Esen-buga'ya saldırdı ve onu ağır bir yenilgiye uğratarak muzaffer bir şekilde geri döndü.

"Kıpçak ülkesi Demirkapı'dan başlayarak Nogra (Yugra يوغره)'ya[145] kadar uzanır. Demirkapı, İskender'in kurduğu bir şehirdir

[145] Quatremère, hiç tereddüt etmeden kelimeyi Yugra olarak okuduğunu ve bunun Rusların Yugri dedikleri ülke olduğunu belirtmektedir. Bartold'un ve

ve yakınında şimdi mevcut olmayan demir bir kapı vardır. Kıpçak ülkesinin uzunluğu Mısır'daki Nil nehrinden çok daha uzun olan İrtiş nehrinden yani Hıta toprakları sınırından başlayarak İstanbul'a kadar uzanır ve hatta daha da ileriye, Rus topraklarını Frenklerin topraklarından ayıran Nemec (Alman) sınıra kadar dayanır.

"Tacirler Bulgar şehrinden[146] ötesine gitmezler ve yönlerini Culman'a çevirirler. Culman tacirleri ise Yugra'ya giderler. Çünkü burası kuzeyin en uzak noktasıdır ve oradan sonra İskender'in yüksek bir minare şeklinde kurdurduğu büyük kuleden başka bina yoktur. Ondan ötesi ise karanlıklar ülkesidir.[147] Bir seyyah bu "karanlıklar ülkesi"nin ne demek olduğu şeklindeki soruya şu cevabı verdi: "Burası, sürekli karla kaplı soğuk çöller ve dağlardır. Burada güneş hiç yüzünü göstermez; hiçbir bitki bitmez ve hiçbir hayvan görülmez. Sürekli yağmur yağan, kesif bulutlarla kaplı, güneşin hiç doğmadığı, ağaçların ve dağların hep karla kaplı olduğu yerde denizle bütünleşir."

Numan, Kıpçak ülkesinden bahsettikten sonra şöyle dedi: "Bu hanın tebaasının en kalabalık kesimini kuzeydoğuda yaşayan insanlar oluşturur. Bunlar sayılamayacak kadar çoktur ve önemli bir kesimi Ruslardır ve nüfusça onlardan sonra gelen tebaa Deşt-i Kıpçak Türkleridir. Bu Türkler birçok kabilelere bölünürler. Bunlar arasında Müslüman olanlar da vardır, pagan olanlar da. Kıtlık ve aşırı pahalılık zamanlarında ço-

---

Minorsky'nin açıklamalarından Yugra'nın Yigur veya Yugur şeklinde de yazıldığı ve Aral Gölü yakınlarında bir kasabanın adı olduğu anlaşılmaktadır. Kasabanın adı muhtemelen Kıpçaklarla birlikte Harezm yakınlarındaki bozkırda yaşayan Uygur asıllı Yuguroğullarından gelmektedir.

146 Bulgar şehri: Bulgarlar tarafından İtil havzasında kurulmuş olan bir şehirdir, fakat İbni Fazlan zamanında bu şehrin mevcut olup olmadığı bilinmiyor. Muhtemelen daha sonra kurulmuştur. İstahri Bulgar şehrinden ve ona yakın bir yerde bulunan Suvar şehrinden söz etmektedir. Fakat İstahri eserini 950'lerde yazdığına göre muhtemelen Bulgar şehri İbni Fazlan'ın elçilik göreviyle gittiği 932 yılında yoktu. Üzerinde Bulgar şehrinin adı geçen en eski tarihli sikke 976 yılına aittir. Moğollar 1237 yılında bu şehri ciddi ölçüde tahrip ettiler.

147 İbni Battuta'nın anlattığına göre karanlıklar ülkesi ile kızakların köpeklerle çekildiği topraklardır.

cuklarını satarlar. Ucuzluk dönemlerinde yalnızca kız çocuklarını satarlar. Erkek çocuklarını ise başka çare kalmayınca satarlar."

Harezmli tercüman Şücaeddin Abdurrahman ise şunları anlattı:

"Saray şehrini Berke-han Turan nehri[148] sahilinde kurdurdu. Şehir, çevresinde sur bulunmayan çorak bir arazidedir. Hanın sarayı oldukça büyüktür ve tepesinde iki Mısır kantarı[149] ağırlığında altın bir hilal bulunur. Sarayın çevresi beylerin oturması için yapılmış hisarlarla çevrilidir. Bu saray onların kışın yaşadıkları yerdir. Nehir, Nil'den üç misli veya biraz daha büyüktür. Bu nehirde Rus ve Saklabların[150] ülkesine giden büyük gemiler yüzer. Esasen bu nehir Saklabların topraklarından doğar.

"Saray şehri, pazarları, hamamları ve önemli binaları olan büyük bir şehirdir. Şehirde dışarıdan getirilmiş pek çok köle (eclâb اجلاب) vardır. Şehir ortasında nehirden açılan bir kanalla oluşturulmuş bir göl vardır. Şehir halkı su ihtiyacını bu gölden karşılar. İçme suyunu ise arabalarla taşınan seramik küplerle nehirden getirip parayla satarlar.

Harezm

"Saray ile Harezm arası yaklaşık bir buçuk aylık yoldur. Bu yol üzerinde Vahak[151] ve Kutlukent şehirleri bulunur. Bu ülkede tedavülde olan dinar altı dirhem değerindedir.

---

148 Şimdiki adı Volga olan İtil nehri kastedilmektedir.

149 Mısır kantarı, çeşitli yüzyıllarda ağırlığı 45-55 kg. arasında değişen bir ağırlık ölçü birimidir.

150 Saklab: Arap ve Pers coğrafyacılarının eserlerinde "sakalibe" şeklinde çoğul sigasıyla geçen bu kelime başta Bartold olmak üzere birçok Rus şarkiyatçı tarafından "Slavyanlar" olarak tercüme edilmiş ve Arap coğrafyacıların kelimeyi Slavyan yerine yanlış kullandıklarını ileri sürmüşlerdir. Saklablar Slavyanlar olamazlar. Çünkü Arap coğrafyacılar onları Türklerin bir kolu olarak göstermektedirler. Örneğin Ebû Hamid el-Garnati, Saklabların ülkesinde halkı Türklere benzeyen, Türkçe konuşan ve hatta oku Türkler gibi atan Gur Kuman adlı bir şehri gezdiğini belirtmektedir. Zeki Velidi Togan da Saklabların Türkçe konuştuklarını kaydetmektedir.

151 İbni Battuta'nın Suracuk olarak bahsettiği şehir olmalı.

"Saray'la Harezm'deki fiyatlar neredeyse birbirine denktir. Harezm rıtlı, 330 dirhemdir. Ülke halkının gıda maddesini buğday, arpa, onların *erzen* (ارزن)[152] dedikleri mısır, *maş* (ماش)[153] ve *cavurs* (جاورس) oluşturur. Bu cavurs dedikleri yonca tohumuna benzer bir bitkidir. Tüm bu tahıl ürünleri rıtl ile satılır. Bir eşek yükü hububat almak için 100 rıtl harcamak gerekir. Ortalama buğday ve maş fiyatı 2,5 dinar, arpa ve mısır iki dinardır. Cavursun da fiyatı aşağı yukarı aynıdır veya biraz fazladır. Fakat genel olarak buğday fiyatına yakındır. Üç rıtl koyun eti ortalama bir dirhemdir.

"Bu ülkede hurma, zeytin, şeker kamışı, muz, limon, portakal ve mandalina hariç her tür meyve yetişir. Bütün vahşi hayvan ve kuş türleri mevcuttur. Boyları neredeyse yaban öküzü boyuna yakın iri peyikler de vardır.

"Atmış yıl boyunca rahatlıkla kullanılabilen kazanların yapıldığı maden yatakları mevcuttur.

"Bu ülkede At Dağı (جبل الخيل) denilen bir dağ vardır. Bu dağda suyu müzmin hastalıkları iyileştiren bir kaplıca bulunmaktadır. Hastalar bu kaplıca başında bir hafta kalırlar ve her gün sabah ve akşam bu suyla yıkanırlar. Her banyodan sonra aynı sudan içerler ve bunu hastalıktan kurtuluncaya kadar sürdürürler.

"Ceyhun nehrinde kılçıksız bir balık türü vardır. Bu balığın sadece sırtında omurga vazifesi gören bir kemik bulunur. Geri kalanı ettir. Balığın başı çok güzeldir.

"Harezm şehri Ceyhun nehri üzerinde, iki yaka arasındadır. Şehirde yüz Yahudi, yüz Hıristiyan evi vardır ve onların daha fazla ev sahibi olmalarına izin verilmez. Harezm yakınlarında Mankışlak denilen oval şekilli bir bölge vardır. Eni ve boyu beş aylık[154] yoldur. Tamamıyla bozkırdır ve orada kalabalık Türkmen kabileleri yaşarlar. Mankışlak ile Ceyhun arasında Akbalkan denilen bir dağ vardır. Bu dağ, aynı zamanda Horasan'ın kuzey sınırını oluşturur. Harezm, Horasan

---

Bir tür pirinç.

Buğdaygillerden mercimeğe benzer bir tahıl ürünü.

Bir yanlışlık olmalı. Herhalde gün yerine sehven ay yazılmış.

ve Mâverâünnehr'le bağlantısı olmayan ayrı bir ülkedir. Hemen her yeri sahralarla kaplıdır. Kuzeybatısında Guzların ülkesi yer alır. Orta kesimi ve doğuda kalan kısmı Horasan'a sınırdaştır. Harezm, Ceyhun nehrinin iki kolu üzerinde yer alır. Kuzeyinde Harezm dilinde Kat denilen bir şehir vardır. Orta kesimde ise Curcaniye[155] yer alır. Harezm'de birçok şehir vardır ve bunların en başında da sınır boyunda yer alan Tahiriye gelir. Tahiriye, Amul'a yakındır. Tarım, genellikle Ceyhun'un iki yakası arasında yapılır."

"Kıpçak hanları kışı Saray şehrinde geçirirler. Yazlık kamplarını ise Turan'ın eski hanları gibi Arak-tag'a (Ural) kurarlar. Bu dağ, Çin sınırından batı ülkelerinin uç kısmına kadar uzanır.

"Özbeklerin toprakları Dargan-Harezm'den başlayarak doğuda Kaşgar'a kadar uzanır. Eni ise yine Harezm'den başlayarak samur ve sincap kürkünün getirildiği Sibir'e kadar dayanır. Burası Saklapların yurdunun bir kısmını oluşturur. Oradan ötesinde mamur yer yoktur.

"Bir gün bu ülkeden olan bir şahıs hakkında konuşurken, Numan, gecelerin bu kadar kısa olduğu, ortalığın kararmasıyla birlikte neredeyse hemen aydınlandığı bir memlekette namaz saatlerinin nasıl belirlendiğini sordu.

"Harezm Cengiz-han'ın oğullarının eline düşünce, bu ülkedeki askerlerin daha önceki iktâlarını ellerinden almadılar. Kimin babasının elinde bir mülk varsa, bu mülk şimdi çocuklarının elindedir.

"Beylerin ellerinde 200 bin veya 100 bin gibi daha az yıllık geliri olan iktâlar vardır.

"Kıyafetleri İslam ülkelerinden Mısır ve Suriye'deki askerlerin kıyafetleri gibiydi veya ona yakındı. Şimdi ise Tatar kıyafetleri giyiyorlar. Yalnızca daha küçük ve yuvarlak sarıklar bağlıyorlar."

---

[155] Mirhond şöyle der: "Harezm, cesaret ve bilgelikleriyle ünlü pek çok insanın doğup büyüdüğü bir eyalettir. Bazen Curcaniye de denilir. Türkmenler ise ondan Urganç olarak söz ederler" demektedir.

VI.
ANADOLU'DAKİ TÜRK ŞEHİRLERİ

Şimdilerde Diyar-ı Rum denilen bu ülke, uçsuz bucaksız, göz alabildiğine uzanan bir ülkedir. Konstantiniyye Körfezi'nden başlayarak Naytaş Denizi'nin [Karadeniz] güneyine kadar uzanır. Naytaş Denizi'nin çevresi dağlıktır ve bu ülkenin sırtlarına kadar uzanır. Selçuk Sultanlarının bakiyelerinin son zamanlarına kadar bereket ve bolluk vardı, saray ve çetr sahibi hükümdarın oturduğu ülke idi. Sultanın ordusundan tevarüs ettiği saygı muhafaza edilmekte ve ülkesinin refahı gözetilmekteydi.

Diyar-ı Rum'un şöhreti hâlâ dillerdedir. Gönüllerde bu kayserin ordusunun, kisraların yan komşusunun öyküleri hâlâ anlatılır. Bu ülkenin hükümdarının yüksek bir yeri vardı. Dünyanın üçte biri onundu. Onunkü yeryüzü hükümdarı olarak ancak Fars, Rum ve Türk hükümdarlarından bahsedilirdi.

Bu üç hükümdarın atası Efridun[156] yeryüzünü onlar arasında üçe bölüp taksim etmişti. Rum, bu üç ülkenin biridir ve halkı da teslis[157] halkıdır.

---

[156] Perslerin efsanevi kahramanlarındandır ve Cemşid'in soyundan gelmektedir. Dahhak'ı öldüren odur. İrac, Selm ve Tur adında üç oğlu vardı. Dünyayı onlar arasında taksim etmişti. İranlılar ve Turanlılara o bölge, Selm'e ise Şam civarı verilmişti. Mesudî'nin kaydına göre bazı Pers şairleri yazdıkları şiirlerde Cemşid'in üç oğlunun adını zikretmişlerdir. Örneğin bu şiirlerden bir

İşte bizim burada bahsedeceğimiz ülke, onların payına düşen ve günümüze kadar Konstantiniyye Körfezi'nin[158] doğusundan başlayarak Ermenistan'a, Arap topraklarına ve Şam'a kadar uzanan bölgede hatıraları saklanan ülkedir.

Daha önce belirttiğimiz gibi Selçukluların son zamanlarında bu ülke ihtişam ve azamet yurdu, eğlence ve zevk-ü sefa meclisi idi. Halk gününü gün ediyor, zevk içinde yaşayıp gidiyordu, fakat sonraları dünyanın her yerini dolduran Cengiz-han oğulları buraya çıkageldiler. Ancak, onlar Selçuklu bakiyelerini Rum sultanı olarak yerlerinde bıraktılar ve onların yanında yanlamasına uzanmış olan aslanlarını dizginleyecek, sütleri onların istedikleri gibi sağacak yöneticiler atadılar. Ama günler onların da sonunu getirdi ve İslam örtüsünün yayılması için onları bir kenara attı.

Melik Zâhir Baybars el-Bundukdarî'nin Kayseri'ye girip oradaki Tatarların bir kısmını kılıçtan geçirmesi ve orada kalmayıp geri dönüşü bilinen bir şeydir. Hâlbuki Âl-i Selçuk'un tahtına oturmuş, tacını giymiş, kendi adına dinar ve dirhem kestirmiş ve halk da ona bağrını açmıştı. Ama o, onların (Tatarların) baht yıldızının geri dönmesinden korktu ve onların ateşlerinin küllerinin henüz sönme vaktinin gelmediğini, kılıçlarını kınlarına sokmayacaklarını düşünerek geri çekildi. Böylece Moğollar Anadolu'da varlıklarını sürdürmeye devam ettiler ve Âl-i Selçuk saltanatı varlığını noktaladı. Sonuçta bu ülkenin pek çok kısmı oradaki Türk gruplarının eline geçti. Moğolların ufku iyice daraldı ve son nefesini vermesine ramak kaldığı sırada Türkler Moğolları boyunduruk altına aldılar. Moğollardan ancak onların yönetimini kabul edenler hayatta kalabildilerse de, Cengiz-han'ın imparatorluğu son nefesini verinceye veya devletin bazı sütunları yıkılıncaya kadar

---

tanesinde, "Böldük mülkümüzü sağlığımızda, kasabın tezgahında et parçaladığı gibi; Şam ve Rum'u verdik ta Güneşin battığı yere kadar Selm'in payı olarak, Tur'a verdik Türkleri; Türklerin toprakları amcaoğlumuzdadır." (Murûc, 195-196).

[157] Baba, oğul, ruhulkudüs inancı.

[158] Metinde Kostantiniyye şeklindedir. Araplar Konstantiniyye yerine Kostantiniyye şeklinde yazarlar.

isyanla itaat arasında gidip geldiler. Ama Moğol devletinin [İlhanlıla-rın] sarsılmaya başlamasından sonra ayakları yere sağlam basmaya, iktidarlarını sağlamlaştırmaya başladılar.

Türkler Rum diyarını hâkimiyet altına aldıktan sonra Mısır sultanlarına[159] mektup yazıp, onların desteğini sağlamaya çalıştılar ve onları arkalarına almaya gayret gösterdiler. Bulunduğu yerde sultanın naibi olmak için bir ferman isteyene, fermanla birlikte sancaklar, alemler, semboller, teşrifler (nişanlar), yerli kılıçlar, atlar ve yardımcı askerler gönderildi. Onlar, içinde bulunduğumuz şu günlere kadar rahat ve asude bir hayat sürdüler. Bağlılıklarını bozmadılar. Birbirleriyle içli dışlı oldukları için onlardan kimi Mısır ve Suriye'ye gelerek orayı kendisine yurt edindi; oralarda kendilerine emîrlik payesi ve iktalar verildi. Her iki ülkede de emirlere itaat ederek hayatlarını sürdürdüler. Hâlâ da elçileri Mısır ve Suriye'ye gelip gitmekte, mektuplar teati edilmekte, karşılıklı mal alıp satmakta, hediyeler sunmaktadırlar. Tüm bunlar Allah'ın fazl-ı keriminden onlara sunduğu nimet sayesindedir.

Şimdi fazla detaylara girmeden bu ülkede hâkimiyeti elinde tutan taifeler hakkında sırasıyla bilgiler vereceğiz.

Ebu'l Fazl Abdullah b. Abduzzâhir, Melik Zâhir Baybars'ın - Allah ona rahmet eylesin, - bu ülkeye giriş ve çıkışını bir mektubunda şöyle anlatır:

"Hiç durmadan yol aldık. Atlarımız burunlarından alev soluyorlar. Bir yerde ancak bir yolcu kadar duruyor, kuşların yalaktan su içmesi gibi bir iki lokma atıştırıyor, sanki arkamızdan düşman kovalıyormuş gibi zavallı yorgun atlarımıza yükleniyorduk. Sultan, Haleb'ten ordunun ölüm kalım savaşına gidiyormuş gibi zırhlarını kuşanmasını, öldürücü silahlarını kuşanmalarını emretmişti.

Birlikler fermana uygun olarak Haleb'ten yola koyuldular ve hafif silahların dışında yanlarına bir şey almadılar. Yolların içinden geçmeyi arzuladıkları dağlarda ilerleyerek, uçurumlarla dolu tehlikeli vadiler arasından yolumuza devam ettik.

---

[159] Memluk sultanlarına.

Deluk'a,[160] sakinlerine ağlayan, çiçeklerinin tebessümüne ve gölle rinin kahkahasına gülen o kasabaya uğradık. Deluk'un sağlam hisarları, muhkem surları vardı. Kiliselerinin sütunlarına asılan kandillerinin ateşi yanıyordu. Zifiri karanlık bir gecede Dibac bozkırında önümüzü görmeden yürüdük. Eğer toprak buz tutmamış olsaydı, üzerinden yürüyüp gidenlerin ayakları altından kayıp gidecekti. İnsan sanki çök mek üzere olan bir yardan geçiyor gibiydi.

Yarı uyur yarı uyanık vaziyette, diken üzerinde bir gece geçirdik. Sonra öyle bir ormana daldık ki, kesif ağaçlar yüzünden insanlar birbirini kaybediyor, yolunu bulamıyordu. Ormanın çevresi sanki oraya buraya saçılmış mezarları andıran kayalıklarla ve aralarında derin çukurların, hayır, birbirine koşulmuş derin denizlerin yer aldığı dağlarla çevriliydi. Ormandan henüz çıkmıştık ki, önümüzde karlarla ve derelerle kaplı dağlar peydah oldu. Yollar tamamen kapalıydı ve insan "bir çıkış yolu var mı?"[161] veya çıkışa giden bir yol var mı diye sorardı. Yollar, ancak bir kişinin yürüyebileceği kadar dardı ve ağaçların dalları yolları sarıp sarmalamıştı.. Sonunda şimdi Keynuk [Göynük] denilen kızıl pisliğe ulaştık. Keynuk'un anlamı yakılmış demekmiş. Rivayete göre Sis hâkiminin babası Konstantin burayı Rumların elinden alıp yakmış ve kendisine mülk edinmiş. Bu olay İslam ülkelerini çok üzmüş. Sonra sultan Haleb'ten Keynuk üzerine ordu sevk etmiş. Kasabayı ele geçirip tüm erkekleri kılıçtan geçirmiş, kadın ve çocukları esir aldıktan sonra yakıp yıkmış. İşte o günden sonra kasaba harabeye dönmüş ve insan yaşadığına dair bir emare kalmamış. Orada Seyfüddevle b. Hamdan'ın[162] kurdurduğu bir binayı gördük. Geceyi orada geçirdik. Atlarımız öyle yorgundu ki, sanki karnı üzerinde yürüyen

---

[160] Haleb yakınlarında bir kasaba.

[161] Gâfir sûresi, 11.

[162] Ebu'l Hasan Seyfüddevle el-Hamdanî. Mütenebbi'nin efendisi ve onun övgü dolu şiirler yazdığı kişi. Halifelerden sonra onun kapısını çalan ilim ve din adamlarının hiçbir melikin kapısını çalmadığı söylenir. 915 yılında Diyar-ı Bekir'de dünyaya gelen Seyfüddevle, Vâsıt ve çevresini ele geçirmiş, daha sonra Suriye üzerine yürüyerek Dımaşk'a hâkim olmuştur. Arkasından Haleb'e dönen Seyfüddevle 968 yılında orada öldü ve Diyar-ı Bekir'e defnedildi. Seyfüddevle, Bizans İmparatorluğu ile birçok çatışmaya girmiştir.

sarhoşlar gibi yürüyorlar ve yorgunluk gösterdiklerinde kişnemeler-le birbirlerini çekiyorlardı. Neyse, bu arada sanki atların yüzerek geç-mesi için yaratılmış dümdüz bir ovaya daldık. Tam bir denizi geçtik derken, karşımızda bir dağ beliriverdi. Dağı geçmiştik ki kendimizi ağaçsız bucaksız bir vadide bulduk ve mavi nehir anlamına gelen Kök-su'ya ulaştık. Melik Kamil bir zamanlar Rum üzerine yürürken bu nehirden geçmişti. Nehri hızlı bir şekilde geçtik ve ertesi sabah Akça-derbent'e geldik. Atlarımız bitkin vaziyetteydi. Bayır ve tepeleri inip çıkarak bin bir zahmetle Derbend'i arkada bıraktık. Sultan burada konup göçüp kurdu. Dondurucu bir soğuk vardı. Ordu bütün bozkıra yayılmış ve yolları tutmuştu. Bu sırada Sunkur el-Aşkar öncü birliklerle geldi. Başlarında Kiray adlı bir kumandanın bulunduğu üç bin kişilik bir Tatar süvari birliğine saldırıp kılıçtan geçirmiş ve bazılarını esir almış-lar[1]. Tatarlar saflarını düzeltmişlerdi. Müslümanlarsa tayakkuz duru-munda idiler. Zilkâde ayının onuna tekabül eden Cuma günü düşma-nın yaklaşmakta olduğu konusunda haber üzerine haber geldi. Sultan, ordusuna sebat tavsiyesinde bulundu.

Askerler Ebulisteyn [Elbistan] şehrinden bakan kayalıklara hâkim dağların üzerine çıkmışlardı. Düşman o geceyi Cihan nehrinin - ki doğrusu Ceyhan'dır- kaynağı olan Zaman nehri (?) sahilinde geçirmiş-ti. Moğollar, her birinde binden fazla süvari bulunan on bir birlik oluş-turmuş, Rum [Selçuklu] askerlerine güvenmedikleri için onları bir kenara ayırmış, Gürcü askerlerinden ise yalnızca bir birlik almışlardı. Bunlar, sultanının sancaklarını ve miğferleri gün ışığı altında kızıl alev

[1] İbni Tagrıberdi: "Melik Zâhir (Baybars) ise Haylan'dan Cuma günü hareket ederek önce Ayntab'a, sonra Deluk'a, arkasından Göynük'e, oradan Köksu'ya, oradan da Akçaderbent'e öğle vakti geldi. Askerleri kırları doldurdu. Emîr Şemseddin Sunkur el-Aşkar bir grup askeriyle gelince onu öncü olarak gönderdi. Bunlar, üç bin kişilik bir Tatar süvari birliğine rastladılar. Başlarında Giray adlı bir kumandan vardı. Sunkur el-Aşkar onları mağlup ederek bir kısmını esir aldı. Bu olay, Zilkâde ayının dokuzuna tesadüf eden Perşembe günü oldu. Daha sonra Sultan Baybars'a Tatarların Pervane ile birlikte Ceyhan nehri sahilinde toplandıkları haberi geldi. Dağa çıkan asker Ebulisteyn [Elbistan] ovasını rahat görebiliyordu. (*En-Nücûmu'z-Zâhire*, Türkçe çev., s. 53-54)

gibi ışık saçan askerlerini görünce, önceden kararlaştırdıkları planı uygulamak üzere geri çekilmeye başladılar, fakat bu arada tepelerden üzerlerine sel gibi akan süvarilerin hücumuna maruz kaldılar ve hileleri boşa çıktı. Moğollar kılıçlarını çekerek tek saf haline geldiler. Bunlar, Abaga-han'ın bugün için her bin askerden seçtiği yüz, her yüz askerden seçtiği on, her on askerden seçtiği bir kişiden oluşan savaşçılardı. Başlarında önde gelen komutanlardan Tedavun [Tatavun] ve Rum diyarının yönetimi kendisine bırakılan Teku [Pervane], Tedavun'un kardeşi Erhatu, Nemadur Yahşi ve binbaşılardan Zeyrek, Abaga'nın damadı ve Karlak vardı.

Çatışma sırasında bir düşman bölüğü sultanın sancaklarının bulunduğu kısma hücum etti. Fakat sultan yerinden kımıldamadı ve kahramanca savaştı. Bu arada dağdan aşağı doğru inen askerler de yardıma geldiler ve düşmanı kıskaç içine alarak kılıçtan geçirdiler. Düşman, cesetleri kan seli içinde yüzen ağaç köklerine, kelleleri atların tuynakları arasında oradan oraya yuvarlanan cisimlere dönüştü. Kendisini savunmayı başaramayan pek çok kişi hayatını kaybetti, kurtulanlar ise yarını bir önceki günden daha kederli bir hayata atıldılar. Ordumuzun sağ kanadı güçlü bir Moğol bölüğüne saldırdı. Çok şiddetli bir çarpışma oldu ve düşman askerleri kan selinde boğuldu.

[Muinüddin] Pervane Kayseri'ye çekildi. Selçuklu sultanı Gıyaseddin, veziri Fahreddin Ali, Atabek Mecdüddin, Emîr Cemaleddin el-Mustavfî, Emîr Bedreddin Mikayil ve Pervane'nin yeğeni Emîr Tuğrai'ye, Müslümanların Moğolları kırdıklarını, kurtulmayı başaranların buraya gelince Kayseri'ye girip şehirdekileri kılıçtan geçirmelerinden korktuğu için çekip gitmeleri konusunda uyardı. Sonra Azer'in sahibi Gıyaseddin'in kızı olan hanımı Gürcü Hatun'u, onun Gürcü melikesi olan anasını ve bu kadının kocası olan Rum sultanı Gıyaseddin'i bütün malı mülkü ve dört yüz cariyesiyle birlikte alıp Kayseri'ye dört günlük mesafedeki Tokat'a çekildi. Diğer Rum komutanlarını serbest bıraktı. Bunların çok azı hariç hepsi onunla birlikte gittiler. Pervane, kimse haklarında bilgi uçurmasın diye bu işi gizlice yaptı.

Sultan oradan hareket ederek Rumman adlı bir köy yakınında kamp durdu. Bu köyün evleri dağ yamacındaki yığma ehramlar gibi

görünüyordu ve her evin damına başka bir ev kondurulmuştu ve sanki yıldızların yörüngelerini andırıyordu. Buradaki evlerin hepsinde ahşap korkuluklar, ince işçilikle yapılmış sergenler vardı ve evlere bir güzellik damgası vuruyordu. Dağlar köyün çevresini bir sur gibi çevrelemişti ve köy sanki o dağlar ortasında ocak üzerindeki bir kap gibi duruyordu. Köydeki köprüler ancak bir kişinin geçebileceği genişlikteydi ve geçitlerinden yalnızca yanlamasına geçilebilirdi. Köyün yakınlarında konakladık. Kurtulanlar kurtuldu. Boğazlara çekilenler pusuya yattılar[164] ve herkes "şimdi her şey ortaya çıktı" dedi.[165] Biz oradan ayrıldıktan sonra bardaktan boşanırcasına bir yağmur başladı. Haşcratlar taşlar arasında, kanatlılar ise yuvalarında boğulup kaldı. Toprak, yılanların bile sürünemeyeceği kadar vıcık vıcık oldu. Dağlarda bir tek hayvan bile kalmadı. Düz yerlerde karıncaların ayakları bile kayıyordu. İşte böyle bir durumda bütün gün akşama kadar yol aldık ve hiç bıkkınlık göstermeden kendimizi yola verdik. Akşam vakti çevresi yüksek dağlarla çevrili, her tarafından sular fışkıran bataklık bir yere geldik. Buradaki eski Sarus'a bağlı Kışlar Pınar denilen köy bir ovada yer alıyordu. Yakınlarında bir gümüş madeni bulunuyordu. Tam uykuya çekilmek üzereyken birisi gırtlağını yırtarcasına burada bir Tatar grubun çukur bir yerde pusuya yattığını haber verdi. Sultan ve askerler hemen silahlandılar. Yağmura rağmen harekete geçtiler, fakat sicim gibi yağan yağmur onları engelledi. Onlar bu yağmurda ilerleyemezken, kanatları ıslanmış bir kuş nasıl uçar ki? Sonra Allah'ın lütfuyla sultan geri döndü ve "Önemli değil, hiç olmazsa başımız tehlike belasından azâde bir şekilde uyuruz" dedi. Sa-

---

[164] Savaştan sağ kurutup, oraya buraya dağılan Moğol askerleri kastedilmektedir.

[165] Ebu'l Fazl Abdullah b. Abduzzâhir, Arap dilinin söz cambazlarındandır ve onun bu mektubu ile İbni Arabşah'ın "Acaibu'l Makdur"u arasında üslup açısından hiçbir fark yoktur. Bunlar, Kur'an-ı Kerim'i başarısız bir şekilde taklit etmeye kalktıklarından, cümle sonlarındaki iç kafiye uyuşumu için bazen gereksiz kelimeler veya cümleler ilave edebilirler. Burada da Ebu'l Fazl Kur'an'daki Yusuf sûresinde geçen "şimdi hakikat ortaya çıktı" anlamına gelen kelimeleri seciye tutturma adına öylesine koymuştur. Bir önceki cümlede geçen "tarabbasa" ile "hashasa" (قد **المضايق** فى كان من **وحصر** الان حصحص **كل** وقال **تربص**) iç kafiye açısından uygundur.

bahleyin tarifi mümkün olmayan dağlara doğru yola koyulduk ve Ozak[166] denilen bir köye geldik. Köyün alt tarafında köprüler, yontma taştan yapılmış bir han, daha ileride yolcular için bir pınar başında bina edilmiş başka bir han vardı. Bu köyün biraz ilerisinde ise Semendu [Zamantu] kalesi yer almaktaydı.

Sultan, kale dizdarına bir mektup gönderdi. Dizdar mektubu öpüp başına koydu ve müstahkem kalesini teslim edip, sultanın talebi halinde emrine girmek için aşağı ineceğini bildirdi. Sultan onun bu davranışına teşekkür etti ve kendisine ihsanlarda bulundu. Derende [Darende] ve Devalu [Develi] kaleleri de aynı şekilde itaat arz etti. Oradan eşekleriyle meşhur bir köy yakınındaki düz bir alana indik. Atlarının yemi bitmiş veya yemsiz geceler geçirmeye başlamışlardı. Bir de bizim atlar gelip onların yemine ortak olmaya kalkınca yardımcı olamadılar. O gece iyi muhafaza edilmiş bir miktar saman bulduk. Tekrar dağlarda ilerlemeye başladık. Daha sonra Karatay denilen bir hana geldik. Han, kurucusunun Allah rızasına nail olma gayretinde olduğunu gösteriyordu. Genişlik ve yükseklik açısından en büyük binalardan biriydi. Son derece planlı ve düzgün bir şekilde, mermeri andıran yontma kızıl taştan bina edilmişti. Duvarların dış cephesi ve sütunları nakışlarla bezeliydi ki, onları kalemle çizmek imkânsızdı. Kapı dışında zemini kesme taşlarla döşeli, sağlam duvarları olan, iki kapılı bir varoş vardı. Burada dükkânlar bulunuyordu. Hanın kapıları demirdendi ve kullanıma son derece elverişliydi. İçeride yazlık eyvanlar, kışlık mekânlar ve ahırlar vardı. Yaz kış buraya yolu düşen bir yolcunun rahat etmesi için her şey düşünülmüştü. Bir hamamı, bir hastanesi, ilaçlar, yataklar, kap kacaklar vardı. Buraya yolu düşen herkes imkân dâhilinde ağırlanıyordu. Bu hanın büyük vakıfları vardı. O çevrede ve başka yerlerde pek çok arazisi, bu arazilerin gelirlerini hesap edip kayıtlara geçen kâtipleri, muhasebecileri ve denetimcileri vardı. Tatarlar da hanın bu düzenine hiç dokunmamışlar ve eskiden nasılsa o şekilde bırakmışlardı. Rum halkı bu hanı kuran kişiyi - Allah ona rahmet eylesin, - övüp göklere çıkarmakta mübalağa ediyor-

[166] İbni Tagrıberdi köyün adını vermemekte ve sadece Hıristiyanlara ait bir köy olduğunu belirtmektedir.

dır. O geceyi Kayseri'nin hemen yakınlarında, Asîb[167] adıyla bilinen dağın doğusunda yer alan bir köyde geçirdik. İmrulkays'ın[168] mezarı bu dağdadır.

Rumların yüksekliğiyle ilgili darb-ı meseller söyledikleri Ercas [Erciyes] dağı bu dağdan daha yüksektir. Dünyanın tüm dağları onun yüksekliği karşısında cüce kalır. Bulutların kuyrukları ancak eteklerine ulaşır. Yaz kış karı eksik olmaz. Akşamları ve sabahları sislerle kaplıdır.

Zilkâde ayının ortasına tesadüf eden Çarşamba günü, - ki Zöhre yıldızının bahtlı günüdür, - muzaffer ordu atlanarak her tarafı kapladı. Sultan da emirleri ve hanımlarıyla birlikte atlandı.

Kayseri halkı, şehir âyânları, âlimler, zahitler, tacirler, kadınlar ve çocuklar sultanı karşılamaya çıktılar. Sultan onlara teşekkür etti. Şehrin önde gelen âlim ve kadılarını huzuruna kabul ederek her biriyle tek tek görüştü. Fakirler ve insanlar sevince boğuldular. Sultan Gıyaseddin'in otağı ve saltanat alametlerinin tamamı küçük sarayın ve Keyhüsrev denilen bahçenin yakınındaki bir çukurda kalmıştı. Melikinden emîrine, emîrinden memuruna herkes, mevki farkı gözetmeden, şerefli üzengiyi öpmeye koşmuş, tekbir ve tehlil sesleri yükselmişti. İşte sultan böyle bir anda atından indi.

Otağın kapısı önünde âdet-i veçhile Selçuk oğullarının bandosu çalındı. Sonra sultan halka para dağıttı. Her bir yerin başına adamlar tayin etti ve "Sen şuranın başına geçeceksin" dedi. Naip olarak emîr-i calişi (öncü birlikler komutanı) uygun gördü. Herkese yeni görevleriyle ilgili tevkilerini dağıttı. Halkın canına ve malına dokunulmayacağı konusunda teminat verdi. Ama bu halkın iflah olmayacağını, Tatarlardan başkasına yaramayacağını, sabah itaat sözü verseler akşama sözlerinden döneceğini, akşam söz verseler sabah fikir değiştireceklerini anlayınca,

---

[167] Asîb adında hem Irak'ta hem de Arabistan'da da bir dağ bulunmaktadır.

[168] Cahiliyye döneminin meşhur Arap şairlerindendir. Kâbe duvarına asılan ve muallaka-i seb'a denilen şiirler arasında onun şiirleri de bulunuyordu. İmrulkays daha sonraları babasının intikamını almak için Bizans'a karşı açılan sefere katılmış, fakat geri dönerken hastalanarak hayatını kaybetmiştir.

tüm düşüncesi değişti ve dönmeyi daha uygun buldu. Zilkâde ayının on yedisine tekabül eden Cuma günü selametle yola koyuldu ve Selçuk oğullarının çetrini başı üzerine kaldırdı. Halk, onun güçlü ve cesur biri olduğunu görmüştü. Kayseri'ye girdiği günün sabahı başkent onun gelişi şerefine süslenmiş, Selçuklu tahtı hazır edilmiş, sultan da uğurlu bir saatte o tahta oturmuş, böylece taht tekrar şereflenmişti. Halk sultanı tebrik etmeye, mübarek avucunu öpmeye geliyordu. Sonra kadılar, fakihler, sufiler ve tüm sarıklılar, Selçuk oğullarında âdet olduğu üzere Cuma günü sultanın huzuruna çıktılar. Yaşı ortanın üzerinde, elbise yenleri en geniş, sarığı en büyük olan savletli emîr-i mahfil, elinden geldiğince heyettekileri düzene sokmaya çalıştı. Sonra sultanın huzurunda durarak kendisine verilecek müjdeyi beklemeye başladı. Hafızlar toplu halde ve tek tek en güzel seslerle Kur'an tilavet ettiler. Sonra emîr-i mahfil gırtlağını yırtarcasına uzun uzun Farsça kasideler okudu. Anlayanlar anladı. Doğrusunu Allah bilir.

Arkasından hükümdarların şanına yakışmayan bir sofra kurdular. İnsanlar doymak için değil de, âdet yerini bulsun diye bir iki lokma atıştırıp tekrar yerlerine döndüler. Sultan yerinden kalkarak bir iki saat kadar istirahata çekildi. Sonra çok sevdiği otağına geçti. Sarayda Selçuklu sultanının harem dairesi vardı. Kapılarında ipek perdeler asılıydı. Her biri böbürlenmeyi hak eden hizmetkârlar bulunuyordu. Sultan onlara iyi davrandı, ihsanlarda bulundu ve sonra Cuma namazını kılmaya gitti. Kayseri'de Cuma namazı kılınan yedi cami vardı, fakat sıradan camiler gibiydi. Cuma namazını sultan camiinde kıldık. Pek de sultanların Cuma namazı kılmak için geldikleri bir ibadethaneye benzemiyordu. Şehir halkı ve önde gelenleri de camiye gelmişlerdi. Bunlar orada saf halinde değil, halka halinde oturmuşlardı ve aralarında Farsça konuşuyorlardı. Bir grup hafız Kur'an okumaya başladı. Böyle de Kur'an mı okunurmuş! Kıraatın içine ettiler! Şarkı söyler gibi, kelimeleri bölerek, harfleri canları nasıl isterse telaffuz ederek okuyorlar, harflerin mahreçlerine hiç dikkat etmiyorlar, ne dedikleri anlaşılmıyordu. Ezan vakti gelince müezzin mahfilinden sırtında geniş yenli elbise bulunan bir çocuk ayağa kalktı. Önce tek başına iki defa tekbir getirdi. Sıra eşhedü en lâ ilâhe illallah'a gelince mahfilde bulunanların tamamı ona iştirak etti. Uğultulu ve detone sesler çıkarıyor-

hatdı. Sanırsın ki şarkı söylüyorlar! Ezan bitinceye kadar böyle devam ettiler. Yalnızca o çocuk ayakta dikiliyordu. Diğerleri ise oturdukları yerden okuyorlardı. Bizden hiç kimse bu ezanın bir tek kelimesini dahi anlamadı. Ezan bittikten sonra emîr-i mahfil olarak bilinen yaşlı bir şeyh minbere çıkmaya başladı. Minberin en tepesine çıktıktan sonra hiç alışık olmadığımız bir şekilde dualar etti. Sanki şer'i mahkemede hâkim önünde hasmına karşı kendini savunan biri gibiydi. Sonra hatip minbere çıktı ve hutbe okuyarak sultana dua etti. Neyse ki, kimse onun duasına eşlik etmedi ve Cuma namazı bu şekilde tamamlandı.

Sultan adına sikke kestirildi ve getirilip kendisine takdim edildi. Biz bu dirhemleri bizzat gördük. Kayseri'de kurucularının gayretlerine ve dini ilimlere düşkünlüklerine şahitlik eden medreseler, hankâhlar ve ribatlar vardı. Hepsi de yontulmuş, süslemeli ve en iyi cinsten granit taştan yapılmıştı. Bu binalar, şehrin en güzel mahallelerindeydi. Hepsi en güzel şekilde süslenmiş, Kali[169] ve Gürcü halılarıyla döşenmişti. Hepsinin içinden sular akıyordu ve her birinin güzel bahçeleri vardı. Kayseri'de seyyar pazarlar vardı. Ne şehir çevresinde ne de içinde dükkân veya pazar bulunuyordu.

Rum memleketinin veziri Sahib Fahreddin Hace Ali adında biriydi. Okuması yazması iyi değildi. Kendine ait iki yüz kölesi vardı. Çocukların gelirlerinin, kendisinin, evladının iktalarının ve özel mülklerin gelirlerinin dışında yedi bin sultanî dirhem geliri vardı. Medreselerinde, otağında ve hirgâhlarında[170] gördüklerim en büyük meliklerde bile yoktu. Hayır ve hasenatı severdi.

---

[169] Kali, Erzurum'un eski adlarındandır. Müslümanların bölgeyi ele geçirmesinden önce Bizans ile İran arasında kalan ve bir müddet karışan bölgeyi Ermeni kökenli Kus adlı biri ele geçirdi. Ondan sonra ise Kali adında bir kadın tarafından yönetildi. İslam öncesi Bizans ve Sasaniler arasında sık sık el değiştiren Erzurum'un adı Müslümanların hakimiyetiyle "Kalikala" olarak değiştirilmiştir. Klasik İslam tarihleri Kalikale adının menşei konusunda şu bilgiyi aktarırlar: İslam öncesi dönemde bölgeye İranlılar hakimdi ve onların ayrılışından sonra bölgeye Mülûk-u Tavaif hakim oldu. İşte bu dönemde Erzurum'un hakimi olan şahıs buraya bir kale yaptırdı. Kali adındaki hanımına hediye olarak adını "Kali'nin Hediyesi" anlamına gelen "Kalikale" koydu. Aynı bilgiler Bizans hükümdarı Theodosius için de aktarılmaktadır

[170] Büyük misafir çadırı.

Muinüddin Süleyman Pervane ve hanımı Gürcü Hatun'a gelince, sakladıkları göz alıcı mallarının hepsi ortaya çıkarıldı. Sultan da mülk-ü Süleyman ve arş-ı Belkıs'a kurulur gibi onlar üzerine kuruldu.

Sultan, Kayseri'de kaldığı bu süre zarfında askerlerinin yalnızca kendisinin bildiği halini düşündü. İbret gözüyle onların durumlarına baktı. Çünkü erzakları azalmış, kılıçlar çarpışmaktan usanmış, bilekler vuruşmaktan yorulmuştu. Artık Rum'da üzerine gaza edilecek kâfir ve cezalandırılacak insan kalmamıştı. Bu ülkede bir kenarda otlamaya bırakılan hayvanları andıran halktan başka bir şey, haramzadeliğinden dolayı diyet ödetilecek aklı başında bir insan kalmamıştı. Eğer burada kalırsa bu ülke onu taşıyamaz, kendi ülkesinden gıda maddesi gelmezdi. Rum'un kesilecek ağaçları bitmiş, yemi azalmış, ekini kendisine bile yetmez olmuştu. Muzaffer ordunun atları Rum atlarının kabullendiği bakım ve beslenmeye razı olmazdı. Tatarları katlettiği o keskin kılıç hâlâ kâtilin elindeydi ve ayrıca herkes kabul ederse Rum'a istedikleri zaman geri dönerlerdi.

Sultan, böylece emîrlerine ve mevkebine o ağır emri vererek Zilkâde'nin yirmisine tekabül eden Pazartesi günü yola koyuldu. Kuburlu denilen yerde konakladığında Gıyaseddin ve Pervane'den gitmemelerini isteyen elçiler geldi.[171] Hâlbuki ordu Sivas'a doğru ilerlemekteydi. Sultan gelen elçiyi iyi karşıladı, duaları için tekrar tekrar teşekkür etti ve bu şartlarda burada kalamayacaklarını, gönderilen mektupların içeriğiyle ilgilenmediklerini belirtti. Çünkü sultan, Rum askerlerinin kılıç erbabı değil, ehl-i keyf, savaş erbabı değil, zevk-ü sefaya düşkün insanlar olduklarını anlamıştı. Bu yüzden elçiye Süleyman Pervane'ye iletmesi için sert bir cevap verdi: "Ona de ki, ben Rum'u ve yollarını öğrendim. Annesi, kızının oğlu, kendi oğlu elimde

[171] İbni Tagrıberdi: "Bu arada Pervane ona mektup göndererek Kayseri'de tahta oturması münasebetiyle tebrik etti. Malik Zâhir de ona mektup gönderip dönüp makamına geçmesini istedi. Pervane, karşı cevap göndererek kendisini on beş gün beklemesini söyledi. Maksadı Abaga-han'a gidip onu Melik Zâhir'i ülkede ele geçirmek için arkasından takibe çıkmaya teşvik etmekti. Tatavun, Emîr Sunkur el-Aşkar'la görüşerek bunun Pervane'nin bir hilesi olduğunu belirtti. Zaten asker de sıkılmaya başladığı için bu durum Melik Zâhir'in Kayseri'den ayrılmasına sebep oldu." (*En-Nücûmu 'z-Zâhire*, s. 55)

esirdir. Bu kısa zafer bize yeter. Hac vazifesini yerine getiren insanın komşuluk hukukunu gözetmesi gerekir. Bu seferden sonra bize sefer yok. Biz Rum halkının kanını dökmekten, mallarını yolup almaktansa Allah'tan bunların karşılığını bize öbür dünyada vermesini dileriz. Saltanat tahtınızda oturmamız Âl-i Selçuk'un tahtının şanını yüceltmek içindi. Ama şunu bilin ki, bizim istediğimizi yapmaktan alıkoyacak hiçbir engel yoktur. Hiç kimse bizim satvetimizden emin olmasın ve herkes bilsin ki, bütün mesafeler bizim için bir adımlık yoldur. Allah'a şükürler olsun ki, bizim atımızın eyeri bu tahttan daha yüce ve daha değerlidir. Bizim topraklarımızda o kadar saltanat kürsüsü vardır ki, biz o kürsünün bir işaretiyiz ve bizim için Kudüs'ün fethinden daha üstün bir fetih yoktur."

Sultan Rum'un önde gelen kişilerini de yanına almıştı. Sonra tekrar yola koyuldu ve Sultan Alaaddin Keykubad'ın kervansaray denilen hanının yakınında bir yerde konakladı. Bu han, Karatay hanıyla kıyaslanınca daha büyük bir binadır. Çok büyük vakıfları ve pek çok koyunu vardır ki, bu koyunlar konuklar için kesilir. Sonra Ruyzan Kutlu ovasında konakladık. Kutlu, bu ovadaki dağların adıdır. Daha sonra yine yola koyulduk ve Semendu kalesinin arkasındaki düzlükte güzergâhımız üzerindeki Kızılsu'ya geldik. Geçilmesi zor, kıyıları sarp bir nehirdi. Sultan, bizzat kılıcını çekerek geçecek bir yer hazırlamak için eşmeye başladı. En yakınında bulunan kişiler de ona katıldılar ve bir süre sonra geçmeye uygun bir yer hazırladılar. Sonra sultan, askerlerin, hizmetkârların, büyük küçük herkesin geçmesine bizzat nezaret etti ve tertibi bozmak isteyenlere fırsat vermedi. Geçecek kimse kalmayınca atına binip suya daldı. Orada merası bol bir vadide konakladı. Tekrar yola koyulup Karacahisar'a geldik. Burası, Pazarbelü karşısında mamur bir köydür. Bu pazar, dört bir yandan insanların akın ettiği bir pazardır. Orada dünyanın dört bir yanından getirilmiş eşyalar satılır. Sonra tekrar yola koyulup Ebülisteyn ovasına vasıl olduk. Sultan daha önce Tatarlarla savaş yapılan yeri tekrar görmek için gitti ve oranın nasıl bir baykuş inine döndüğünü gördü. Burada Ebülisteyn halkından bir grup takvadâr ve dindar kişi sultanın huzuruna geldi. Sultan onlardan Moğolların kaç ölü verdiklerini sordu. İçlerinden büyük olanlardan biri bir diğerine kaç Moğol'un öldürüldüğünü sual etti. Okuma yazması olan o kişi şu cevabı

verdi: "Ben 6770 kişi saydım." Kılıcın suyundan kurtulmak için dağlara kaçan, ama kurtulamayan, atının kendisini selamete eriştireceğini zannedip de amacına ulaşamayanlar bu rakama dâhil değildi. Sultan onları kendi haline bırakarak ağırlıkların, hazinelerin ve sultan otağının Akçaderbent'e götürülmesini emretti. İki gün belasını arayan bir düşman veya kanını kılıca bağışlamayı özlemiş birini bulur muyum diye bekledi. Kimseyi bulamayınca geldiği yoldan başka engebelerle dolu bir yola saptı. İnsanlar dağların tepelerinde yürümekten yoruldular ve o günkü gibi bir azap çekmediler ..."

Diyar-ı Rum'daki Türk Beylikleri

Cengiz-han hanedanından gelen hükümdarların elindeki Diyar-ı Rum'da yer alan Sibirhisar[172] (Sevrihisar?) kasabasından Şeyh Haydar Uryan anlattı:

"Her bir Türk beyinin kendi kestirdiği paraları vardır ve bunların hiçbiri bir diğer beyin ülkesinde geçmez. Onların dirhemleri[173] genel olarak bizim dirhemin 4/3 değerindedir. Kullandıkları rıtl da bölgelere göre birbirinden farklılık arz eder. En ağırı Mısır rıtlının on iki misli kadardır. En düşüğü ise sekiz rıtldır. Hububat, *mud*[174] dedikleri *kile* ile satılır ki, Mısır irdebinin[175] bir buçuk mislidir. Bu ülkelerde, daha doğrusu Diyar-ı Rum'da limon ve portakal gibi asitli meyvelerle hurma ve muz gibi soğuk ülkelerde yetişmeyen meyveler hariç her türlü meyve mevcuttur. Sadece sahil şeridinde az miktarda narenciye yetişir. Küçük ve büyük baş hayvanlara gelince, buradaki at, koyun ve sığırlar hesaba kitaba sığmaz. Sayıca en fazla ve en doğurgan olanı koyundur. Bu yüzden dağ taş koyun doludur. Keçilerinin neredeyse en yumuşak ipekle yarışacak kadar ince kılları vardır. Suriye, Diyar-ı Bekir, Irak ve İran sakinlerinin sürüleri ve et ihtiyacının ağırlıklı kesimi Diyar-ı Rum'da

---

[172] Quatremere, kelimeyi Sir Hisar şeklinde okumaktadır.

[173] Bir dirhem: 3,207 gr.

[174] Bir mud yaklaşık 500 gr.dır.

[175] İrdeb: Mısır'da kullanılan eski bir hacim ölçüsü birimi. Yaklaşık olarak 69,6 kg buğday veya 56 kg. arpaya tekabül ediyordu.

yetiştirilen ve her yıl bir kısmı ihraç edilen sürülerle karşılanır. Bu ülkedeki koyunlar, eti ve yağları en lezzetli olan koyunlardır. Balları kar gibi beyazdır; şeker lezzeti ne çok ağır, ne de hafiftir. Diyar-ı Rum'da gıda maddelerinin fiyatları ucuzdur. Bunun çeşitli sebepleri vardır: Düşük vergi, bol mera, aktif ticaret ve deniz limanları.

Hububat fiyatları da Mısır ve Şam'daki fiyatlardan daha düşüktür veya çoğunlukla onlara denktir. Her türlü et ve süt, neredeyse bedava sayılabilecek kadar ucuzdur. En besili koyunun fiyatı on iki dirhemden fazla değildir ki, bizim paramızla yaklaşık dokuz dirhem veya biraz daha azdır. Süt ve süt ürünleri o kadar boldur ki, kimse azı veya çoğu için para istemeye tenezzül etmez. İlkbaharda ise kimse sütün peynirin yüzüne bakmaz. Çünkü Rum'da hemen hemen herkesin sütünü sağdığı koyunları vardır ve bu yüzden ne kendisi süt satın alır, ne de satacak birini bulabilir.

Balın bir rıtlının fiyatı en fazla üç dirhemdir. Burada sözü edilen rıtl en yaygın ölçü birimi, dirhem ise değeri düşük bir para birimidir. Nasıl süt ilkbaharda çok bolsa, meyveler de sezonunda çok boldur. Diyar-ı Rum'daki fiyatlar gerek bolluk ve gerekse kıtlık yıllarında, Anadolu'deki en bereketli ve en kurak yıllardaki fiyatlar seviyesindedir.

Cengiz-han ailesinden gelen hanların generalleri tarafından işgal altında tutulan bölgede üç gümüş yatağı vardır. Birisi Lülü, diğeri Gümüş,[176] üçüncüsü ise Bahart (Babirt – Bayburt olarak okuyun) şehrindedir. Generallerin bölgeden çekildikleri 733 (1332-1333) yılına kadar işçiler sürekli saf gümüş madeni çıkarmayı sürdürmüşlerdi.

---

[176] Bu kelimenin Gümiş değil, Lames olarak okunması gerektiği şeklinde görüş belirtenler olmuştur. Çünkü Mesudî *et-Tenbih* adlı eserinde Anadolu'nun Akdeniz sahilinde, Tarsus'a otuz beş mil mesafede Lames adında bir şehirden bahsetmektedir. İbnü'l Esir, şehrin Tarsus'a olan uzaklığını on iki fersah olarak gösterir. İbni Haldun da aynı şehirden ve Lames nehrinden bahseder ki, Tarsus civarındaki Lamuzzo nehri olsa gerektir. M. Beaufort da bir Lamas nehrinden söz etmektedir, fakat el-Ömerî'nin sözünü ettiği şehir Moğol istilası altında bulunan bölgede olduğuna göre, Lames değil Gümiş olarak okunması daha doğrudur.

Diyar-ı Rum çok soğuktur. Öyle soğuktur ki, ahali kış gelmeden tedarikini yapar ve ambarlarında saklar. Özellikle pastırma, yağ ve şarap hazırlar, kış boyu onlarla gün geçirirler. Kış mevsimi onlar için lüks hayattır. Kimse evinden çıkmaz ve zaten istese de çıkamaz. Yalnızca karlar eridikten sonra günlük işlerine dönerler.

Şeyh Haydar Uryan'ın söylediğine göre, Cengiz oğullarının ellerinde bulunan toprakların dışında Diyar-ı Rum'daki Türk beyliklerinin sayısı on birdir. Fakat bu bilgi, şeyhten daha iyi eğitimli Cenovalı Balaban'ın bana anlattıklarıyla örtüşmemektedir.

Şeyh Uryan'ın bana adlarını saydığı Türk beylikleri ve ellerinde bulunan şehirler şunlardır:

1. Antalya: Başında Hıdır b. Dündar vardır. Finike şehri de onundur. Finike'nin başında Hıdır tarafından tayin edilen ve Menteşe oğullarından olan bir bey vardır. Yaklaşık 40 bin kişilik bir ordu çıkarırlar.

Ben diyorum ki, bu Dündar oğulları Mısır sultanlarından yanadır. Mısır sultanları onlara değerli hediyeler gönderir. Bu aileden birisi Mısır'da emîrdi ve Çoban oğlu Timurtaş'ın ölümünden sonra ülkesine dönmüştü. Çünkü Timurtaş'la aralarında bir düşmanlık vardı ve bu sebepten ülkesini terk ederek kaçmış, fakat bu toprakların onunla komşuluğu son bulunca geri dönmüştü. Ancak, Cenovalı Balaban'ın söylediğine göre geri dönünce hiçbir şey elde edemeden öldürülmüştür.

2. Rimlas (Milas): Menteşe oğullarının yurdudur. Süvari sayısı en fazla 3000'dir.

3. Berkeri (Birgi): Aydın oğlu Mehmed'in yurdudur. 10 000 kadar süvarisi vardır. Bu Aydın oğullarının diğer beyliklerle bir akrabalığı olup olmadığını bilmiyorum. Tamamen ayrıdır; kimseyle ittifakı veya dostluğu yoktur.

4. Kasberdik (Manisa): Saruhan beyliğinin yurdudur. Sekiz bin kadar süvari çıkarabilir.

5. Balikesri (Balıkesir): Karasi oğlu Demirhan'ın yurdudur. Kerdema (Bergama) şehri de onundur. Bu iki şehir arasındaki mesafe iki günlük yoldur. Kerdema'nın başında bulunan beyin adı Senbuga

[Karacabuga]dır. Ülke oldukça bereketli, geniş, fakat oldukça müstahkemdir. Asker sayısı iki yüzü geçmemekle birlikte, ülkesinin müstahkemliği yüzünden kimse orayı işgal etmeye yeltenmez.

6. Orhan b. Osman'ın beyliği: Yirmi beş bin atlı savaşçısı vardır. Ülkesi Kostantiniyye Körfezi'ne sınırdaştır ve o, bu şehrin hükümdarıyla sürekli savaş halindedir. Bu çarpışmaların çoğu Türk prensin lehine sonuçlanır ve bu yüzden Grekler için en tehlikeli kişidir. Grek hükümdarı her ay haraç göndermek suretiyle onun dostluğunu satın almaya çalışır. (Orhan) bir defasında denizi geçerek Hıristiyanların topraklarına saldırdı; yakıp yıktı ve köylülere hiç dokunmadan patrikin emri[177] esir aldı, oluk gibi kan akıttı ve zafer kılıçlarını düşmanlarına çaldı. Allah onu daim muzaffer, kâfirleri de münhezim eylesin.

7. Germiyan beyliği: Argad-Şiar'ın [Alişar] yurdudur. Başkenti Kusasi [Kütahya]dır. Şimdiki sahibi Germiyan b. Gadşar [Alişar]dır. Sözü dinlenen, iyi bir beydir. Diğer Türk beyleri de onu sayarlar ve imkanları nispetinde yardımcı olurlar. Yaklaşık kırk bin süvariden oluşan bir ordusu vardır. Askerleri savaş görmüş, bileğine sağlam kollerdir.

8. Gerdeli (Gerede) ili. Şahin Bey'e aittir ve beş bin kadar süvarisi vardır.

9. Göynük Hisar memleketi. Umur Bey'in ilidir. Üç bin süvarisi vardır.

10. Kastamonu memleketi. Süleyman Paşa'nın ilidir. Şehirleri ve kaleleri vardır. En meşhur şehri Sinop'tur. Başında Süleyman Paşa'ya bağlı Gazi Çelebi adında bir bey vardır. Bir diğer meşhur şehri Bavra [Bafra]dır ki, başında Murat Bey vardır.

Bildiğim kadarıyla bu Kastamonu beyinin Mısır sultanlarıyla ittifakı vardır. Karşılıklı elçiler gönderirler ve aralarında bir dostluk mevcuttur. Otuz bin veya biraz daha fazla atlı savaşçısı vardır. Onun ülkesinde Diyar-ı Rum'a mahsus igdiş atlar yetiştirilir ki, Arap atlarından daha hızlıdır. Bu atların da Arap atları gibi şecereleri vardır. Bu atlar,

[177] Üst düzey bir askeri rütbe.

yerinde bile yüksek fiyatlardan satılır. Bin altın dinara ve hatta daha fazlasına satılanları vardır. Onların değerini bilenler gözlerini kırpmadan ve fazla pazarlık etmeden bu parayı öderler. Eğer Diyar-ı Rum'da bir ata yüksek fiyat istenirse, "Kastamonu'dandır" denilerek alıcıyı ikna ederler ve ödeyeceği yüksek fiyata değdiğini söylerler.

11. Ermenak [Ermenek] beyliğidir ki, Karamanoğlu'na aittir. Şimdiki sahibi Karaman oğlu Mehmet Bey'dir. Bu aile bu memleketi tevarüs yoluyla elde etmiştir ve ailedeki her bireye "bey" diye hitap edilir. Karaman beyinin sahilde Alaiyye adında bir şehri vardır. Halk arasında Alaya denir. Başında Mehmet Bey tarafından tayin edilen Yusuf adlı bir bey vardır. Yine Karaman beyine ait Kırşari [Kırşehir] adında başka bir şehir vardır. Merkeze üç günlük mesafededir. Başında Mehmet Bey tarafından tayin edilen İshak Bey vardır. Karamanoğulları güçlü ve kudretlidirler. Orduları kalabalık ve savaşçıdır. Tekfurun tebaası olan Ermenilerle sürekli savaşmışlardır. Bunu kimse inkar edemez. Karamanoğullarının ülkesinde kendilerine büyük avantaj ve önemli gelirler sağlayan bir demir madeni vardır. Bu maden Allah'ın onlara olan sevgisinin bir nişanıdır. Karaman beyi ha deyince 40 bin kişilik bir ordu çıkarır. Yine de Tatar hükümdarlarına müdara eder. O da ataları gibi Mısır sultanlarıyla iyi ilişkiler içindedir. Karşılıklı elçiler gönderirler ve Karaman beyi Mısır sultanlarına hizmette kusur etmez. Mısır sultanları da onları sever ve sayarlar. Bir defasında bu aileden birisi Diyar-ı Rum'da hâkimiyeti altında bulunan topraklarda sultanın naibi olduğuna dair bir menşur istemiş ve isteği yerine getirilmişti. Daha sonraları Hülagu hanedanı sultanlarına karşı isyan bayrağı açan Diyar-ı Rum hâkimi Sülemiş,[178] Mısır sarayına bir mektup göndererek Karamanoğulları ve diğer beylerin de kendi hizmetine girmelerini sağlayacak tüm Diyar-ı Rum naipliğine atandığını gösteren bir menşur verilmesini istemişti. Bu menşur şeyhimiz Ebu's-sena Mahmud b. Selman b. Fehd el-Halebî (Allah ona rahmet eylesin) tarafından yazılmıştı.[179]

---

[178] Sülemiş'le ilgili olarak daha ileriye bkz.

[179] Menşurun çevirisi atlanmıştır.

Sülemiş'le ilgili bazı bilgiler

Sülemiş, Mahmud Gazan-han'ın kendisini idam ettirmek istemesi üzerine Suriye'ye sığınmak istedi[180] ve Sultan Mansur Laçin'e bir mektup yazarak Muhlis er-Rumî adında biriyle gönderdi. Sultan ve devlet erbabı gelen kişiyi iyi karşılayarak "Biz, bize sığınan kişiyi dışlamayız" dediler. Mahmud Gazan-han onun Mısırlılarla mektuplaştığını öğrenince hemen üzerine bir ordu sevk etti. İki taraf Diyar-ı Rum'da karşı karşıya geldi. Savaşın en kızgın anında askerlerinin bir kısmı onu terk edince, yanında çok az adam kaldığı için yenilginin kaçınılmaz olduğunu görüp Suriye'ye kaçmaktan başka çare bulamadı. Halep'e gelince kendisini Mısır'da sultanın huzuruna götürecek bir rehber verildi. Sultanın sarayına gelince izzet-i ikram ile karşılandı ve isterse Mısır'da, isterse Suriye'de kalma konusunda serbest bırakıldı. Lakat o, hazinesini, ailesini ve çocuklarını arkada bıraktığını, onları getirip Suriye'de birlikte kalması için yanına bir miktar asker verilmesini, başka bir şeyle ilgilenmediğini bildirdi. Sultan, ona Bektemür

---

Sultan Laçin'in kendilerini öldürtmesinden korkan Şam naibi Emîr Kapçak el-Mansurî bazı Suriyeli emîrlerle birlikte kaçarak İlhanlı hanı Gazan-han'a sığınmış ve onu Suriye'yi fethetmeye teşvik etmişlerdi. Bunun üzerine Gazan-han Suriye'yi fethetmesi şartıyla Sülemiş b. Abagu komutasında 25 bin kişilik bir süvari ordusu sevk etmeye karar verdi. Plana göre Sülemiş Şam'a Sis tarafından geçecek, Gazan-han da Diyar-ı Bekir'dan gelip Fırat sahilinde karargah kuracaklar, buradan Bire (Birecik), Rahbe ve Kal'atu'r-Rum'a saldıracaklar, sonra Haleb önlerinde bir araya gelecekler, eğer Mısır ve Şam ordularıyla karşılaşırlarsa savaşacak, aksi halde Suriye'ye girmeyeceklerdi. Sülemiş, Gazan-han'ın yanından ayrıldıktan sonra bir hükümdar havasıyla Diyar-ı Rum'a girdi. Çünkü nesep açısından Cengiz-han'a daha yakın olduğu için kendisini tahta Gazan-han'dan daha layık görüyordu. Bu yüzden Anadolu'ya gelince Gazan-han'ı tanımaz oldu. Orduyu kendi hizmetine aldı, onlara para dağıttı, Anadolu'daki büyük beylere hil'atlar giydirdi. Karamanoğulları da on bin süvariyle ona katılmıştı. Sülemiş, Sultan Laçin ölmeden önce ona mektup göndererek Gazan-han'a karşı yardım ve destek istemiş, Gazan-han geldiğinde Sülemiş'in Suriye'ye gittiğini öğrenince onu Anadolu'da itaat altına almak için geçici olarak Şam'a saldırı planını değiştirmişti.

Celemî[181] kumandasında bir keşif birliği verdi. Sülemiş, Diyar-ı Rum'a Ermenilerin toprakları üzerinden geçti. Fakat Sis hâkimi onun bu hareketinden hemen haberdar edildi. Sis hâkiminin yanında bir miktar Tatar askeri vardı. Bunlar düşmanla karşılaşmak için geçitleri tuttular. Çarpışmada Bektemür öldürülünce Sülemiş kaçarak Diyar-ı Rum kalelerinden birine sığındı. Gazan-han bir miktar asker göndererek onu getirtti ve daha önce hiç kimseye yapmadığı şekilde parça parça ettirerek öldürttü. Sülemiş, Katkatu adındaki kardeşi ile Muhlis-er-Rumî'yi Mısır sarayında bırakmıştı. Bunlara lütufkâr davranıldı ve belli miktarda arazi verilerek yıllık maaş bağlandı.

Burada Sülemiş meselesinden bahsetmemizin sebebi, konunun Diyar-ı Rum'la olan ilişkisidir. Çünkü onunla Melik Mansur Laçin arasında müzakereci olanlar ve başından sonuna işin içinde bana anlattıklarına göre bulunanlar Karaman beyleridir. Bunun da sebebi Karaman beylerinin sözleri ve imanları konusunda kimsenin şüphesinin olmaması, yaptıkları teklifin en iyi şekilde hüsn-ü kabul görmesiydi.

Diğer yandan Eretna da Diyar-ı Rum'un naipliğinin kendisine verilmesi konusunda Melik Nasır'dan bir menşur talep etti ve hatta Kayseri kadısı Siraceddin'i birkaç kez Mısır'a gönderdi. Sonuçta arzusu yerine getirildi ve kendisine bir menşur gönderildi. Fakat o da sadakatini ispat etti ve Diyar-ı Rum'daki camilerde hutbeyi Melik Nasır adına okuttu, ayrıca sikkeyi de onun adına kestirdi. Kestirdiği sikkelerin bir kısmını bağlılığının nişanı olarak Mısır'a gönderdi. Karaman beylerini ziyaret eden ve onların ahvalini gözlemleyenlerin bana anlattıklarına göre sadık, sabırlı, öfkeye kapılıp yanlış işler yapmayan insanlarmış ve onlara haset bağlayanların hasedi Allah'ın himayesi sayesinde bir zarar vermezmiş. Diyar-ı Rum beyleri onlara karşı açıktan açığa tavır takınmaya cesaret edemezler. Ayrıca Karaman beyleriyle iyi geçinmeden gerek yazlıklarında ve gerekse kışlaklarında aylarca kalamazlar. Dolayısıyla içlerinde onlara karşı bir kini olanlar, Tatar ordularından yardım almadan herhangi bir saldırıyı akıllarından geçiremezler, ama Allah'ın hıfz-ı inayeti onları bu insanların şerrine karşı korur.

---

[181] Halebî olarak okuyun.

Mahmud Gazan-han bir defasında şöyle demiş: "Ben düşmanı doğuda ve batıda arıyordum, oysa düşman benim elbisemin içindeki Karaman oğullarıymış." Bununla birlikte Gazan-han onlara hiçbir zaman musallat olmadı. Necib'in kardeşi sadr Şemseddin Abdullah'ın bana anlattığına göre Gazan-han bir gün şöyle demiş: "Eğer şu Karaman oğulları ve Rum Türkmenleri olmasa, Güneş'in battığı yere kadar atımla çiğnerdim!"

Aynı Şemseddin bana şunu da söyledi: "Gazan-han, Suriye'den sonra gözünü onlara dikmişti, ama Şamlıları yenemedi. Eğer fırsat bulsaydı, ilk yapacağı şey, ordularını onlar [Karaman oğulları] üzerine sevk etmek olacaktı."

Emîr Çoban[182] İran'da ziyadesiyle güçlenip gerçek bir sultan olduktan sonra, oğlu Timur-şah da Diyar-ı Rum'da birçok beyliği itaat altına almıştı ve diğerlerini hâkimiyet altına alma sevdasındaydı. Bu yüzden Karaman oğulları Çoban'ın oğlunun saldırılarına karşı himaye sağlamak için hemen onun babasıyla dostluk tesis ettiler. Eğer bu tedbiri almamış olsalardı, o dönemin beyleri, hıfz-ı ilahîye ve sultanımızın sağladığı himayeye rağmen, yenilgiden, hazinelerini ve hayatlarını

---

[182] Çoban, Sultan Ebû Said Bahadır-han zamanında beylerbeyi [emîru'l-ümerâ] idi, fakat ülkede tüm güçleri elinde toplamış, sultanın salahiyetlerini kısıtlamış ve onu göstermelik hale getirmişti. Bir gün Emîr Çoban'ın Dımaşk Hoca adındaki oğlu sultanın annesine tecavüze yeltenir. Sultanın annesi Dünya Hatun genç şehzadenin yanına gelir ve "Emîr Çoban'ın oğlu Dımaşk Hoca sınırı aştı! İşi babanın namusunu lekelemeye kadar vardırdı. Çünkü evvelki geceyi Toga Hatun'un yanında geçirdi, Ayrıca bana da haber gönderdi. Bu gece benim yanımda geceleyecekmiş. Askerlerini topla. O kaleye çıkınca onu yakalayabilirsin. Allah onun babasının da hakkından gelir!" der. Çoban o sırada Horasan'daydı. Annesinin anlattıkları Ebû Said'in gururuna dokundu. Gerekli bütün tedbirleri aldı. Gerçekten seher vakti Dımaşk Hoca kaleye gelince onu yakalatıp öldürttü. Ayrıca onun konağını yağmalattı. Bu olay Horasan'da bulunan Emir Çoban'ın kulağına gelince askerlerini toplayarak Ebû Said'in üzerine yürüdü. Fakat çarpışma sırasında Tatar askerleri Ebû Said'in safına geçince kaçıp Sicistan bozkırına çekildi. Sonra Herat hükümdarı Gıyaseddin'e sığındı, fakat Gıyaseddin onun kellesini keserek Ebû Said'e gönderdi. (İbni Battuta, I/322-324)

kaybetmekten kurtulamazlardı. Ama komşularının [Karaman oğulları nın] çok güçlü ve yenilmez orduları vardı. Zaten tekfura bağlı Ermeni prensliği sürekli onlar hakkında şikâyette bulunuyor, ülke ve insanla rın onların saldırı ve tasallutunu durduramadığını arz ediyordu. Onlar [Ermeniler] sürekli diken üzerindeydiler ve ülkelerinin işgal edilme sinden, her an ortadan kaldırılmalarına yol açacak bir saldırının gel mesinden korkuyorlardı."

Tekfur ve Ermeniler bu hanedanın beylerinden öyle yılmışlardı ki, her yıl bu hanedanın reisine elçi ve hediyeler göndererek ülkesine dokunmaması talebinde bulunurdu. Fakat o cihat kılıcını kınına sok maz, Ermenilere karşı komşuluk hukukunu gözetmez ve onların fe yatlarını duymazdan gelirdi; sürekli onlar üzerine ordular ve tugaylar gönderirdi.

Karaman oğullarının başkenti Ermenak [Ermenek] şehridir. Bir dağ tepesinde yer alan bu şehrin toprakları mümbit ve bereketlidir. Onunla Alaiye arasındaki mesafe üç günlük yoldur. Eğer duyduklarım doğ ruysa, şu andaki beyinin adı Bedreddin'dir ve bin tane bâkire kız al mıştır. O kadar cömerttir ki, sahip olduğu tüm sürüleri ve her türlü malı dağıtır ve kendisine bir kuruş bile bırakmazmış. Yeni servetler elde ettiğinde de aynı şeyi yaparmış. O bunu âdet haline getirmiş ve bu işi yaparken Allah'ın rızasını almayı ümit edermiş.

Şunu da ilave edeyim: Onun kardeşi Emîr Bahaaddin Mûsa b. Ka raman, birkaç yıl önce Mısır'a gidip sultanın sarayında misafir olmuş. Bir süre orada kaldıktan sonra Mekke'ye hac farizasını yerine getir meye gitmiş. Hacdan sonra tekrar sultanın yanına dönmüş ve onu Er menilere saldırıp, Ceyhan'a kadar İslam topraklarına komşu olan yer leri fethetmeye kışkırtmış. Sonra kendi ülkesine doğru yola koyulmuş. Saraya geldiği günden ayrıldığı güne kadar en üst düzeyde ağırlanmış. Üst düzey emîrlerle yan yana oturmuş ve hatta sultandan tekfura ait bazı şehirlerin kendi niyabet ve yönetimine verilmesini dilemiş, ken disine istediği menşur verilmiş. Gerçi şu ana kadar bu arzusunu ger çekleştiremedi, ama hâlâ gerçekleştirme ümidindedir.

İşte Şeyh Haydar Uryan'ın bu ülke hakkında bana anlattıkları bun lardan ibarettir.

Emîr-i Kebîr Bahadır el-Muizzî'nin eski azatlısı olan Cenovalı Balaban'ın anlattıklarına gelince, onun naklettiği konularda derinlemesine bilgi sahibi olduğu muhakkak. Çünkü bana bu ülkenin coğrafyası hakkında da bilgiler vermiştir. Balaban'ın ana vatanındaki asıl adı Dominique Doria idi ve Thadée Doria'nın oğluydu. Cenova'da saygıdeğer bir aileden gelmedir. Kader beni onunla bir hapishanede karşılaştırdı[183] ve ondan dinlediğim tüm detayları topladım. Onun bana anlattıkları şunlar:

"Şu anda Diyar-ı Rum'daki Türk beyleri, bu ülkenin ilk beylerinin ve seleflerinin çocuklarıdır. Günümüzde de o bâkiyenin bâkiyesi olarak berhayattırlar. Selçuklular döneminde ülkenin dağlık kesimleri onların, ovalık kesimleri ise Hülagu'nun soyundan gelenlerin ellerindeydi. Bu Türk beyleri Germiyan [Karaman olarak okuyun] ilinin hâkimine saygı duyar, onun sözünü dinler. Genellikle onu sultan olarak kabul eder; çeşitli konularda onun görüşünü alır, bir sultana nasıl saygı duyulursa o şekilde saygı gösterir ve üstünlüğünü ikrar ederler. Bazıları ona sabit bir vergi öder, bazıları ise zaman zaman peşkeşler gönderirler. Bize göre bu bey, günümüzde gerçek bir hükümdar, diğerleri ise onun vassalları veya ona yakın bir konumdadırlar. Çünkü zor konularda onun görüşüne müracaat eder ve tavsiyelerine uymaktan mutlu olurlar. Onun desteğini arkalarına almak suretiyle güç elde etmek ister, onun elinden hil'at giymek, hediyeler ve menşurlar almak suretiyle birbirlerine karşı üstünlük taslamaya çalışırlar. Her ne kadar bu beyin onları nasbetmek veya azletmek gibi bir yetkisi yok ise de, onların nazarında tartışmasız bir otorite, sınırsız saygıya müstahak bir kişidir. Onunla diğer beyler arasındaki ilişki, son halifelerle değişik ülkelerin hükümdarları arasındaki ilişkiler gibidir. Dolayısıyla onunla konuşurken veya ona hitap ederken saygılı davranmak, sözlerine dikkat etmek zorundadırlar. Galipler onun safında yer alırlar. Veya onların durumu son zamanlarındaki Sâmânîlerin durumu gibidir. Çünkü toprakları en geniş, tebaası ve ordusu en kalabalık olan odur.

Cengiz-han sülalesinden olanların ellerinde bulunan yerlere gelince, buralar onların naiplerinin Selçuklu bakiyeleriyle birlikte hâlâ ellerinde tuttukları topraklardır; ne artmıştır, ne de eksilmiştir. Cengizî

---

[183] Yazarın hayatıyla ilgili kısma bakınız.

emîrlerle Türk beyleri arasındaki ilişkiler, gerçek bir barıştan ziyade birbirinin işine karışmama esası üzerine kurulmuştur. Çoban oğlu Timurtaş bu toprakları yönettiği günlerde fethedebildiği Türk beylik lerini kendi idaresi altında birleştirmişti ki, hepsi de önemli ve büyük şehirlerdi. Bunları şu şekilde sayabiliriz:

1. Şeref (Eşref) oğlu beyliği: Bu beylik Diyar-ı Rum'un kuzeyindeydi. Batısında Dündar oğulları'nın, doğusunda Karaman oğulları'nın, kuzeyinde ise Cengizîlerin toprakları uzanıyordu. Bağımsızdı ve başkenti Beyşehir'di. Yetmiş bin kadar atlı savaşçı çıkarabilirdi. Ülkesinde 65 şehir ve 505 köy vardır. Timurtaş bu memleketi ele geçirince beyini yakalayarak, taşaklarını kestirip boynuna astırdıktan sonra halk arasında teşhir ederek öldürttü.

2. Turgut oğulları ili: Eşref oğlu'nun topraklarının batısında yer alır. İdari merkezi Karahisar'dır. Yenişehir adında bir şehri daha vardır. Beş yüz kadar süvari çıkarır.

3. Şücaeddin Uğurlu ili. Lülia (Ulukışla?) ve Kümişşehir (?) adında şehirleri vardır. Ordusu yirmi bin süvariden fazladır. Toprakları Turgut oğullarının topraklarının batısındadır. [Timurtaş] Ugurlu'nun elindeki toprakları çekip almadı ve onu eskiden olduğu gibi yerinde bıraktı. Kümişşehir'de bir gümüş madeni vardır. Balaban'ın anlattıkları böyle, fakat Şeyh Haydar Uryan'a göre ise daha önce belirtildiği gibi gümüş Lülia şehrinden çıkartılır.

4. Timurtaş'ın hâkimiyet altına aldığı illerden biri de Doğancık'ın ülkesidir. Onun toprakları Trabzon'un batısı ile Süleyman Paşa'nın ülkesinin güneyinde yer alır. Birçok kantonu ve kalabalık ordusu bulunan önemli bir eyalettir.

5. Timurtaş'ın hâkimiyet altına aldığı bir diğer il Sultanönü'dür. Surlarla çevrili bir şehri, birbirine ulanıp giden köyleri ve geniş meraları vardır. Burası, Germiyan ülkesi ile Süleyman Paşa'nın toprakları arasında yani Germiyan'ın doğusunda, Süleyman Paşa'nın batısındadır.

6. Bir diğeri Yakub'un ilidir. İlin idare merkezi Kırşari (Kırşehir)dir. Her tarafa komşuluğu vardır.

Timurtaş bu illeri fethetmek için bazen kaba kuvvete başvurur, bazen de hile yolunu denerdi. Nitekim bu yolla birçok şehir ve ülkeyi ele geçirmiş, topraklarını genişletmiş, gelir kaynaklarını artırmış, gayr-ı Müslimlerden topladığı vergileri çoğaltmıştır. Sonunda şevket ve azameti artınca bağımsızlığını ilan etmiş, hutbeyi kendi adına okutmuş, kendi adına sikke kestirmiş; Selçuk oğullarınınki kadar veya ondan daha büyük bir imparatorluğun hayalini kurmaya başlamıştır. Dokuz tümen Moğol askeri ve Türkmenlerden oluşan kalabalık bir ordusu vardı. Tüm düşmanlarını alt edeceğini ve her saldırıyı püskürteceğini düşünüyordu. Fakat burası onlardan bahsedecek yer değildir. Biz, burada sadece Cengiz oğullarının Diyar-ı Rum'da ellerinde bulunan toprakları anlatırken bunu da araya sıkıştırdık. Çünkü Timurtaş'tan başka bir yerde söz ettik. Bu illerde tedavülde bulunan paralar, illerin önemine ve başlarındaki beylerin derecesine göre değişiklik arz eder.

Şimdi de özellikle Türklerin elinde bulunan şehirlere bir göz atalım. Cenovalı Balaban'ın anlattığına göre bu şehirlerin sayısı on altıdır. Bunların en büyüğü Germiyan Beyliği'dir ve Cengiz-han'ın oğullarının elinde bulunan topraklara en yakın olanı da odur. Germiyan Beyliği, Cengiz-han'ın oğullarının topraklarının kuzeyinde yer alır ve doğudan batıya doğru uzanır. Cengizîlerin toprakları Germiyan Beyliği'nin güneyindedir ve doğu tarafından birbirine ulanıp giden Türk beylikleri ile çevrilidir. Cengizîlerin topraklarına en yakın olan ve doğu sınırlarıyla hemhudut bulunanları, güneyden kuzeye doğru bir yay şeklinde uzanan üç beyliktir. Bunlar Germiyan Beyliği'nden hilal şeklinde uzanan bir dağ ile ayrılırlar.

Bu üç beylikten ilki Kasis dağının[184] güneyinde yer alan beyliktir. Kasis dağı, büyük ve yüksek bir dağdır. Enva-i türlü meyve ağaçları ile kaplıdır. Yukarı kısımları ve etekleri meskûndur. Yanında azığı ve suyu olmayan bir insan bu dağda günlerce Allah'ın verdiği nimetlerle hayatını sürdürebilir. Bu meyve ağaçları herhangi biri tarafından dikilmiş olmadığı için kimsenin mülkü değildir ve dolayısıyla herkese helaldir ve kim ilk davranırsa meyveleri de o toplar. Kim hangi ağaca

[184] Burada geçen Kasis dağını, Şerefüddin Ali Yezdi'nin Zafername'sindeki Keşiş dağıyla (کوهستان کشیش) yani Uludağ ile karıştırmamak gerekir.

elini koyarsa artık o ağaç onundur. Bu dağ, yeryüzünün harikalarından ve Yüce Yaratıcı'nın şaşkınlık veren işaretlerinden biridir. Bu dağın kuzey ucunda Tonguzlu Beyliği (مملكة ضغرلو)[185] yer alır. Onun kuzeyinde Tavaza (Tavas) Prensliği bulunmaktadır. Ondan hemen sonra, kuzey istikametinde ilerleyince Hamid Beyliği gelir. Türk beyliklerinin toprakları burada son bulur ve ondan hemen sonra Cengizîler tarafından fethedilen ve esasen Eşref oğullarına ait olan eyalet gelir. Bu üç prensliğin doğu kesiminde ortadan kuzey istikametine doğru bir yay şeklinde uzanan ve on iki şehirden oluşan ikinci bölge yer alır. Bu şehirler sözü edilen üç beylikten yay şeklinde uzanan bir dağ ile ayrılır. Bu üç beylik Germiyan ilinin dışındadır. Germiyan ile Cengizîlerin hâkimiyet alanı dışındadır.

Bu işaret ettiğimiz on iki beylikten ilki güneye doğru uzanan Kastamonu Beyliği'dir. Sonra Kawia (Geyve), ondan sonra Bursa, sonra Akira (Balıkesir),[186] arkasından Nik (İznik) ondan sonra Magnesia (Manisa), ondan sonra Marmara, sonra Birgi, sonra Foke (Foça), sonra Antalya, sonra Karasar[187] ve en son olarak Ermenak Beyliği gelir.

Şimdi bu beylikleri tek tek detaylı olarak anlatalım.

---

[185] Denizli. Zafernâme'de de bu şekilde geçmektedir. Tonguzlu halkı eskiden Hıristiyan'dı ve burada çok domuz vardı. Fakat daha sonraları halkı Müslüman olunca ve pekçok Türkmen ailesi gelip buraya yerleşince, İslam dininde de domuz eti haram olduğundan, bu isim şehir halkının ağırına gitmeye başladı ve böylece denizle hiçbir yakınlığı bulunmamasına rağmen şehrin adını Denizli olarak değiştirdiler. Türkler, şehrin asıl adı olan Laodikeia'yı telaffuz edemediklerinden şehre Ladik, bazen de Tonguzlu diyorlardı.

[186] Akhiraous. İlk çağ kentlerindendi. Harabeleri, şimdiki Pamukçu kasabası yakınlarındaki Hocakalesi denilen kalıntılardır. Kelime Hellence *koca su* anlamındadır ki, şimdiki Susurluk nehrine işaret etse gerektir. Karesi Beyliği'nin başkenti idi.

[187] Karahisar-ı Sahip veya Afyon Karahisarı. Karahisar adı Anadolu'da Türkler tarafından çok kullanılan yer adlarındandır. Şarki Karahisar denilen yer, şimdiki Şebinkarahisar kasabasının eski adıdır. Karahisar-ı Sahip veya Afyon Karahisarı, günümüzde doğrudan Afyon denilen şehir merkezinin eski adıdır. Bir de Develi Karahisarı vardı ki, Niğde ile Kayseri arasındaki ilçe merkezi Yeşilhisar kasabasının eski adıdır.

Birinci Fasıl

Kerminan (Germiyan) Beyliği:

Ülke topraklarının şekli manda boynuzunu andırır. Çevresi, doğu kesiminde yer alan ve güneyden kuzeye doğru yay gibi uzanan bir dağ ile çevrilidir. Batı kesimi de batıdan kuzeye doğru uzanan, arkasından doğuya, sonra kuzeybatıya sarkarak birinci dağa bitişen başka bir dağ ile çevrilidir. İkisi birleştiğinde tıpkı bir manda boynuzunu andırır. Sen ne büyüksün yâ Rabbi!

Daha önce bu ülkeden bahsederken burada bataklık bulunmadığını belirtmiştik. Batı tarafındaki dağdan Büyük Menderus (Menderes) nehri doğar. Suyu azaldığı zaman Nil gibidir, ama suyu arttığı zaman coşkun bir denizi andırır ki, başı sonu yoktur. Nehir ülkenin ortasından akar gider ve orta kesimde nimetlerle dolu büyük bir göl oluşturur ki, halk orada balık avlar ve göl çevresini mesire yeri olarak kullanır. Nehir daha sonra Tonguzlu (Denizli) iline ulaşıncaya kadar doğu tarafındaki dağı yararak geçer ve oradan sonra Birgi topraklarına varır. Daha sonra ise İstanbul Boğazı ile Manitaş'a (Karadeniz) bağlanan tuzlu denize (Ege'ye) dökülür. Nehirde gemiler ve kayıklar yukarıdan aşağıya, aşağıdan yukarıya gidip gelirler. Bu nehirden denize, denizden de bu nehre geçilir. Halkın bu nehir sahilinde rıhtımları vardır. Gaziler ve tacirler bu rıhtımlardan yola çıkarlar. Nehir kışın soğuğu keser ve hava hemen hemen değişmez; suyu bol ve sahilleri geniş olduğu için yaz aylarının sıcakları da pek etkili olmaz.

Germiyan beyi, Türk beylerinin en büyüğüdür ve hepsini tahakküm altında tutar. Geniş Türk topraklarında sözü geçer. Başkenti Kutay (Kütahya)dır. Müstahkem kalesi olan büyük bir şehirdir. Çevresinde birçok kasaba yer alır. Nüfusu kalabalıktır ve her yer tarım alanıdır. Çok büyük sürüleri vardır. Germiyan beyinin yedi yüz kasabası veya kalesi olduğu söylenir. Ordusu çok kalabalıktır.

Şeyh Uryan'a göre 40 000 maaşlı (medyûne مديونة) askeri vardır, fakat Balaban bu rakamın daha fazla olduğunu belirtmektedir ve ona göre bu bey bütün ordusunu topladığında 200 bin kişilik bir ordu çıkarır. Bunların kimisi atlı, kimisi yayadır. Silahları mızrak ve oktur.

Hepsi de iyi birer savaşçı, vuruşkan ve metanetlidir. Savaş hilelerini iyi bilirler. Müstahkem kaleleri ve silahları vardır. Zırhları ve süslü üniformaları telkari çelik, kızıl ipek ve benzeri şeylerden mamuldür. Sürüleri ve evcil hayvanları o kadar çoktur ki, sayısını yalnızca Yaratan bilir. Diyar-ı Rum'da onların atlarıyla yarışacak at yoktur. Hiçbir at onların atlarını geçemez, tozuna dahi yetişemez. Atları daima en iyi cins atlardır ve her birinin şeceresi vardır. Bu atlar halk arasında "babası filan, anası filan" diye tanınır.

Germiyan beyi, her yıl Kostantiniyye hâkiminden anlaşmayla belirlenmiş yaklaşık 100 bin dinar haraç alır. Bu haracın yanı sıra değerli ve pahalı hediyeler de gönderilir. Germiyan beyinin ordusu her zaman savaşa hazırdır; belli yerlerde ordugâhları vardır ve savaşa hazır halde beklerler. Beyin kumandanları, vezirleri, kadıları, kâtipleri, yardımcıları, hizmetkârları, hazineleri, ahırları, mutfakları, sarayları, padişahlara has ziynet ve saray eşyası, şahane giysi ve mobilyaları vardır. Ayrıca Gümüşsaray denilen ve gümüş çıkarılan bir şehri vardır ki, Cengizîlerin elinde bulunan ve gümüş çıkartılan şehirden başka bir şehirdir. Bu şehirdeki gümüş madeni Cengizîlerin elindeki gümüş madeninden çok daha zengin, daha kalitelidir. Çıkarıldığı yerin ulaşımı kolay, madeni saf, filizleri az ve çıkarma masrafları çok düşüktür. Bu memlekette bir de şap madeni vardır ve onu satarak dışarıdan mal getirirler. Bir de Şarköy adında şehirleri vardır, pirinçten başka bir şey yetişmez. Halkı cömert olmakla birlikte, haram nedir, helal nedir bilmez. Her an hır çıkarmaya, kan dökmeye hazırdır. Öyle hazırdır ki, kan dökerken sanki bir bardak su döküyormuş gibi davranırlar. İşledikleri cinayetleri önemsemez, öldürdüklerine aldırmazlar. Savaşlarda kılıçları bir türlü kana doymaz, okları düşmanın üzerine yağmur gibi yağar. Rum ceylanları bunların kılıçlarından aldıkları darbelerle yaralı olarak ve sendeleyerek yürürler. Demir usanmış, ama bunlar usanmamıştır. Günleri dedikodu ve pineklemekle geçer. Başka zevk aldıkları bir şey yoktur. Savaş meydanında yüzleri korkunç şekilde yaralanıp kanları akmadıkça bulundukları saftan katiyen ayrılmazlar ve kaçmazlar. Yine de bu ülke halkı çeşitli meslek ve zanaatla uğraşır.

Giysileri, aşağı yukarı Diyar-ı Rum halkının giysileri gibidir ve hemen hemen hiçbir fark yoktur. Saf gümüş para kullanırlar ve değeri üç çeyrek dirhemdir. Bir rıtl, 3120 dirhem ağırlığındadır. Onlar buna *mud* diyorlar. Mısır'da kullanılan bir çeyrek *irdeb*e denktir. Bunlar, Balaban'ın anlattıklarıdır. Uryan'ın anlattıklarını ise daha önce vermiştik.

Balaban sözlerini şöyle sürdürdü:

Ortalama fiyatlara gelince, bir mud buğday 15 dirhemdir. Arpa da aynı fiyatadır veya biraz daha düşüktür. Bir rıtl etin fiyatı bir dirhemdir. Meyve, süt ve bal son derece ucuzdur. Şehirdekiler, köylüler ve çiftçiler, gümüş renkli şafaklarla altın renkli ufuklar arasında son derece rahat bir hayat sürmektedirler.

Bu beyliğin sınırları içinde Sahiboğlu[188] tarafından yönetilen bir eyalet vardır. Kendisi, Germiyan beyinin damadıdır. Bu ittifak olmasaydı, batı tarafından Germiyan eyaletine komşu olan bu beylikleri şu anda kadar elinde tutamazdı. Ülkenin doğu tarafı ise Cengizîlerin hakimiyetindedir. Timurtaş fetihlerini genişleterek sınırlarına yakın olan Türk beylerin topraklarını işgal edince, bu Sahiboğlu Germiyan

---

[188] Burada kastedilen Sahiboğlu Sahib Ataoğlu'nun torunu Nusretüddevle Ahmed'dir. 1275-1341 yılları arasında varlığını sürdüren ve Afyonkarahisar ve çevresini hâkimiyet altında tutan beyliğin kurucusu Anadolu Selçuklu veziri Sahib Ata'dır. Sultan IV. Kılıçarslan, Anadolu Selçuklu tahtına geçince (1249) uç vilayeti emirliği Vezir Sahib Ata Fahreddin Ali'nin iki oğlu Taceddin Hüseyin ve Nusretüddin Hasan'a bırakılmış, ayrıca Kütahya, Sandıklı, Beyşehir ve Akşehir kendilerine verilmişti. Sahib Ata tutuklandığı sırada oğlu Taceddin Hüseyin de beylerbeyi Hatîroğlu Şerefeddin Mesud tarafından göz altına alınmış, Sahib Ata hapisten kurtulup tekrar vezir olunca (1275) oğulları Ladik (Denizli), Honas ve Karahisarıdevle (Afyon) subaşılığına tayin edilmişti. Karamanoğlu Mehmed Bey ile Selçuklu şehzadesi Alaaddin Siyavuş'un Konya'ya hâkim olmaları üzerine Sahib Ataoğulları Germiyan Türkmenlerine 50.000 dirhem dağıtıp asker topladılar. İki taraf arasında Akşehir yakınlarındaki Altuntaş köyünde meydana gelen savaşta Taceddin Hüseyin ve Nusretüddin Hasan hayatlarını kaybettiler. Burada sözü edilen Sahiboğlu, Sahib Ata'nın torunu Nusretüddevle Ahmed'dir ve Germiyan beyi I. Yakub'a sığındıktan sonra onun kızıyla evlenmiştir.

beyinin ocağına düştü; onu kendisine metbû tanıdı ve ittifakını sıkı yolla güçlendirdi. Bu güçlü desteği arkasına aldıktan sonra Timurtaş'a karşı koymayı başardı ve kendisini emniyete aldı. Karasar (Afyonkarahisar) adında meşhur bir şehri kendine başkent edindi. Bu şehir ve çevresi dört bir yandan dağlarla çevrilidir veya başka bir deyişle göz içindeki gözbebeği gibidir. Günümüzde bu beyliğin yönetimi Germiyan beyliğinin yönetimi ile aynı şeydir. Sahiboğlu her ne kadar bu beyliğin sahibi gibi görünse de, esasen Germiyan beyinin bir valisi gibidir. Karasar (Afyonkarahisar) şehrinin dışında başka bir şehri yoktur. Bin köyü ve dört bin atlı savaşçısı vardır. Ülkesinin çevresi dağlarla çevrili olduğu için pek müstahkemdir ve yıldızlara doğru boy uzatan yüksek tepelerini aşmak mümkün değildir.

İkinci Fasıl:

Tonguzlu (Denizli) Beyliği

"Birinci şeridin baş kısmında yer alan bu beylik Kılıç [İnanç] adında bir bey tarafından yönetilir. Menderus [Menderes] nehri tam ortasından akıp gider. Kasis dağının kuzeybatısında yer alır ve Marmara'dan Birgi'ye kadar güney istikametinde uzanır. Başkenti Tonguzlu, şekli ve çevresindeki bağları ile Dımaşk şehrine benzer. Ama suyu ve meyveleri Dımaşk'a nazaran daha boldur. Dımaşk ovasından daha geniştir. Ama başında bulunan beyin bu şehirden başka şehri ve kasabası yoktur. Sadece birkaç köyü ve mezrası vardır ve tarım da yaygın değildir. Birkaç çeşit nar yetişir. Bin tanesi bir dirheme satılır. Bu narlar çekirdeksizdir ve öyle boldur ki, hem çok ucuz, hem de çok şirindir. Suyu sıkılarak pekmez yapılır. Bal ile yan yana koyduğunuzda hangisi bal, hangisi nar pekmezi ayırt etmeniz mümkün değildir. Bu nardan bir tür şarap da yapıyorlar. Daha çok hurma şarabına benzer, fakat verdiği sarhoşluk daha fazladır. Şarap çok olmasına rağmen şehir halkı nar şarabını tercih ederler. Alkole çok düşkündürler."

Balaban'a herkesin şarabı diğer alkollü içeceklere tercih etmesine rağmen bunun sebebini sorduğumda bana şu cevabı verdi:

"Sebebini bilmiyorum, ama âşıkın mâşukunu sevdiği gibi onlar da bu şaraba düşkündürler. Onu göz bebekleri gibi korurlar." Balaban sözlerini şöyle sürdürdü:

"Bu şehrin beyleri halka karşı son derece âdildir. Beylerine bir sarhoşun zulmünden başka bir konuda şikâyette bulunmaz, muskanın koruyamadığı akrep sokmasından veya hânendelerin yanaklarına saldıran âşıkın kan akıtmasından başka bir şeyden korkmazlar. Tonguzlu eyaletini çevreleyen kasaba ve köyler dört yüzden fazladır ve hepsi de başkente yakın mesafededir. Beyliğin on bin kadar atlı ve yaya savaşçısı vardır. Kullandıkları dirhem, halis gümüştendir ve yarım dirhem değerindedir. Rıtlları ise Mısır rıtlının yedi katıdır. Mudları üç çeyrek udeb'tir. Pazar fiyatları Germiyan beyliğinin fiyatları gibidir ve hemen hemen aralarında bir fark yoktur."

Üçüncü Fasıl

Tavaza (Tavas) Beyliği

Burası, birinci şeritte yer alan ikinci beyliktir. Başında bulunan beyin adı Ali Özbiye'dir (علي اوزبية). Germiyan Beyliği'nin tam doğusunda yer alır. Birgi'den Foke'ye (Foça'ya) kadar uzanan bölgenin güneyindedir. Başkenti Tavaza'dır. Tavaza (Tavas) beyinin dört kalesi ve altı yüz kadar köyü vardır. Dört bin kadar atlı, on bin kadar da yaya savaşçısı mevcuttur. Kullandıkları dirhem, rıtl ve mud, Germiyan Beyliği'nde kullanılanlarla aynıdır. Ülkenin başındaki beyin Germiyan beyine aşırı temayülü vardır. Bu memleketin ahalisinin güzelliği dillere destandır, benizleri süt ve şarap rengi gibi beyazlı kırmızılıdır. Vücutları mevzun, saçları kumraldır.

Dördüncü Fasıl

Hamid Beyliği

Birinci şeridin üçüncü ilidir. Bu beyliğin sahibi, Antalya beyi Yunus'un kardeşi Dündar'dır.[189] Başkenti Borlu'dur.[190] Borlu, Hamid ilinin merkezidir. Foke'den Karasar'a kadar uzanır. Hamid ili beyi aynı zamanda Yalvaç, Karaağaç ve Eğridir'in de sahibidir. Bu beylikğin şehirleri az, köyleri çok, mesafeleri uzundur. Söylendiğine göre dokuz şehri, on beş kalesi, on beş bin süvarisi, bir o kadar da yaya savaşçısı vardır. Ülkenin beyi süvari ve yaya savaşçılarını sürekli denetler; savaş hazırlıklarını sürdürür, etkinlik alanını genişletir. Düşmanla savaşır ve onların kellelerini kılıçlarına hediye eder.

İşte Germiyan Beyliği'nden sonraki üç beyliğin sonuncusu budur. Bu üç beylik kuzeye doğru uzanır ve birinci şeritte yer alırlar. Şimdi de onlardan sonra gelen ve doğusunda yer alan ikinci şeritte yer alan beyliklerden söz edeceğiz. İkinci şeritteki beyliklerin sayısı on ikidir.

Beşinci Fasıl

Kastamonu

İbrahim Paşa'nın ülkesidir. Şimdi beyliğin başında oğlu İbrahim Paşa vardır. Babası hayattayken Sinop'u yönetiyordu. Sonra onunla babası arasında burada anlatmaya gerek görmediğimiz bazı olaylar oldu ve sonuçta babasının mülkünü de ele geçirdi. Ancak Sinop'u da bırakmadı. Daha sonra Sinop'a başka birini tayin etti. Bu beylik, Do-

---

[189] Dündar Bey: Hamid ili'nin büyük beylerindendir. Kendisinden sonra yerine oğlu İshak Bey geçmiştir. Bunlar Hamid Bey'den ve Feleküddin Dündar'ın sulbünden gelirler ve Moğollardan önce burayı yönetiyorlardı. Dündar Bey, Timurtaş tarafından öldürülmüştür.

[190] İbni Battuta, Borlu'nun altında hendek bulunan tepe üzerine kurulmuş küçük bir şehir olduğunu, çok yüksek bir kalesinin bulunduğunu, Süleyman Padişah'ın oğlu Ali Bey'in burada, Dündar'ın oğlu İshak'ın ise Eğridir'de hüküm sürdüğünü belirtmektedir.

gemicilik ili ile ona komşu olan yerin kuzeyindedir ve Cengizîlerin topraklarına sınırdaş olan Bolu ilinin güneyindedir.

Kastamonu, doğu yönündeki on iki beyliğin birincisidir. Bu beylik Karadeniz (Karadeniz) sahilindedir ve tam karşısında Zik Adası (جزيرة زك)[191] yer alır. Sinop'tan yelken açan gemiciler Sudak'a[192] uğrarlar. Çünkü buraya en yakın yer orasıdır. Bu beyliğin ilk sınırları Trabzon Emirliği'nin doğu ucundan başlar. Dolayısıyla Kıpçak, Hazar, Rus ve Bulgar ülkelerine gitmek isteyen gemiciler buradan yelken açarlar.

Beyliğin merkezi Kastamonu şehridir. Beyin kırk kadar kasabası, bir o kadar da kalesi vardır veya kalelerinin sayısı biraz fazladır. Askeri sayısı yaklaşık 25 bin süvaridir. Atları en kaliteli, en iyi cins atlardır. Bundan daha önce bahsedilmişti. Katırları, doğan ve şahinleri son derece meşhurdur ve türünün en güzelidir. İnsanlar bu kuşları alıp satarlar. Gerçekten bunların güzellikleri konusunda kimse bir şey diyemez. Arap develeri veya *buhti* (Bactria) devesi burada hiç bulunmaz. Çünkü ülke dağlıktır ve devenin yaşamasına uygun yer değildir.

Bu ülkenin beyleri ile bizim efendilerimiz olan Mısır sultanları arasında dostâne ilişkiler vardır. Onlardan hediye alma şerefine nail olur, saygı görürler. Düşmanlarına karşı yardım istemek için sürekli bizim sultanımıza elçiler gönderirler ve her zaman da olumlu ve tatminkâr cevaplar alırlar. Bu ülkenin beyleri şu günlerde Melik Nasır'a tâbidirler, gerektiğinde ona yardım gönderir, ülkelerinin savunması için yardım alırlar. Ülke halkı da beylerine karşı son derece itaatkârdır ve devletlerinin çıkarını düşünürler. Para birimleri halis gümüştendir ve onun dirhem değerindedir. Rıtılları 16 Mısır rıtlına denktir. Mudları Mısır'ın yukarı Mısır irdebi ile eşittir. Fiyatları ise Germiyan Beyliği'ndeki fiyatlar gibidir.

---

[191] Eski coğrafyacıların Karadeniz'in güneyinde Zikhia dedikleri yer olsa gerektir. Schiltberger kelimeyi Ziches olarak okumakta ve Zik Adası'yla muhtemelen Kırım'ı kastetmektedir.

[192] Hazar İmparatorluğu zamanında Suğdak denilen liman şehri. Kırım'da bulunan Suğdak'ın adı daha sonra Sudak şeklini aldı. M.Ö. 212 yılında kurulduğu tahmin edilen şehrin İtalyanca adı Soldaia veya Soldachia'dır. Ruslar şehre Suroj derlerdi. İbni Battura ise Surdak şeklinde yazmıştır.

Altıncı Fasıl

Kawia (Geyve) Beyliği

İkinci şeridin ikinci vilayetidir. Vilayeti yöneten kişi Muradüddin Hamza adında bir beydir. Ülkesi, batı yönünde Samsun'a komşudur ve adı geçen Süleyman Paşa'nın ülkesi bunun güneyinde yer alır. Bu tısında Kasis dağı bulunur. Samsun'a giden yolcular bu ülkeden geçer ler. Samsun ise Rum'daki Türk illerinin doğusundaki dağın dışındadır ve ayrıca bu şehirlerin doğusunda, Karadeniz (Naytaş بيطش) sahilinde dir. Oradan Kıpçak'a doğru yelken açan yolcular, Zik adasını güneyde bırakarak en yakın yer olan Kaffa'ya (Kefe) çıkarlar. Muradüddin Hamza Bey'in ülkesi Mısır ve Suriye'den bu ülkelere giden tacir ve yolcuların en çok uğradıkları yerdir. Başkenti Kawia şehridir. Bu ülke beyinin on kasabası, bir o kadar da kalesi vardır. Atlı savaşçısı yedi bin kadardır. Piyade savaşçıların sayısı daha çoktur. Ne zaman isterse çeşitli milletlerden pek çok asker toplayabilir. Bunlar mızrakları kes kin, zorlu savaşçılardır. Düşmanlarının onunla boy ölçüşecek gücü yoktur ve zaten kimse de onun ülkesine göz dikemez. Çünkü satranç taki piyon kaleye saldıramaz ve serçeler onun tuzağına konmaya cesa ret bile edemezler. Ülke halkı barışsever insanlardır; beylerine karşı sadakatleri hiçbir zaman değişmez. Kullandıkları dirhem, rıtl ve mud Kastamonu illerindeki gibidir. Ortalama eşya fiyatları da öyle. Dışarı dan çok mal getirildiği için hemen hemen hiç pahalılık yaşanmaz.

Yedinci Fasıl

Bursa

Burası ikinci şeridin üçüncü memleketidir. Memleketin sahibi Or han b. Tuman (Osman), başkenti Bursa'dır.[193] Muradüddin Hamza Bey'in ülkesinin doğu tarafına düşer. Bu beyliğin topraklarının bir kısmı Samsun'un batısına, bir kısmı Sinop ve Cebel-i Kasis'in [Ulu dağ] batı kesimine düşer. Beyliğin sahibinin elli kasabası vardır, fakat

[193] Metinde Burşa (برشا) şeklinde.

kalelerinin sayısı bundan fazladır. Ordusu yaklaşık 40 bin atlıdır. Piyadeleri ise toplandığı zaman sayılamayacak kadar kalabalıktır. Fakat söylendiğine göre askerleri fazla zengin ve göründüğü kadar haşmetli ve heybetli değildir. Bu ülkenin beyi, komşularıyla barış içinde geçinmekten, kendisine yardım edene yardımcı olmaktan çok hoşlanır. Ancak, girdiği savaşlarda kâh galip kâh mağlup olmakla birlikte savaşların çoğunda hasımlarının burnunu yere sürtmekte kararlı ve azimlidir. Atlarının üzerindeki bileğine sağlam süvarileri ruhları avlarlar. Askerlerinin fakir olmasının sebebi reayanın dürüst insanlar olmamasından, komşularının ona karşı engeller çıkarmasından kaynaklanmaktadır. Derler ki, onun halkının kalbi kötüdür ve hilekârdır; sakları hile ve desise üzerine üç kat sarılmıştır. Bu beylikte teamülde olan dirhem halis gümüştendir ve tam dirhemdir. Kullandıkları rıtl ve mudd, Germiyan Beyliği'ndeki ile aynıdır. Fakat fiyatlar genellikle düşüktür. Bu memlekette sıcak su fışkıran 300 kaplıca vardır. Soğuk balgam tüküren hastalar ve felçliler bu kaplıcalarda yıkanıp şifa bulmaya giderler. Allah'ın izniyle pek çoğu sıhhatine kavuşup şifa bulur.

Bu kaplıcalar dünyanın birçok ülkesinde vardır, ama hiçbir yerde bu şehirdeki gibi hepsi bir arada değildir. Sanırım bunun sebebi arazinin kükürtlü ve bataklık olmasıdır. Allah en doğrusunu bilir.

Sekizinci Fasıl

Akira (Balıkesir) Beyliği

İkinci şeritte yer alan dördüncü memlekettir. Beyliğin sahibi Demirhan b. Karesi'dir. Toprakları Orhan Bey'in iline bitişiktir ve kuzeye doğru uzanmaktadır. Kasis dağı tam orta kesiminden batıya doğru uzanır. Kuzeyinde Sinop şehri vardır. Sinop'a gidenler bu beyliğin topraklarından geçip giderler.

Bu beyliğin kasabaları, kaleleri ve asker sayısı Orhan'ın beyliğindekinden daha fazladır, halkı da daha güçlü ve daha enerjiktir. Bu ülkenin beyi, savaş tecrübesi olan güçlü biridir ve tuzağa düşürülmeyecek kadar uyanıktır. Greklerle sürekli savaş halindedir ve bu amaçla

denizde kalabalık bir filosu vardır. Bu ülkede bol miktarda ipek ve lavdanom üretilir. Bunların büyük kısmı Hıristiyan memleketlerine ihraç edilir. Bu ipek Grek taftası imalatı ve İstanbul kumaşı imalatı için son derece uygundur. Hatta bu ipeğin büyük kısmı bu işte kullanılır. Bu beylikte kullanılan dirhem yukarıda sözü edilen beyliklerdeki dirhem gibidir. Rıtlları sekiz Mısır rıtlı, mudları yaklaşık bir buçuk irdebtir. Fiyatlar son derece düşüktür ve hemen hemen sabittir.

Dokuzuncu Fasıl

Marmara

İkinci şeridin beşinci ülkesidir. Ülkenin beyi Karesi oğlu Yalışı adında biridir. Biraz önce sözünü ettiğimiz Demirhan'ın kardeşidir. Ülkesi, kardeşinin ülkesinin batısında yer alır ve kuzeye doğru uzanır. Güneydeki şehirlerinin bazıları Tonguzlu'nun kuzeyinde kalır. Yalışı Bey'in on beş kadar kasabası, bir o kadar da kalesi vardır. Bu kalelerin tamamı tuzlu denize (Ege Denizi'ne) bakan yüksek dağlar üzerinde kurulmuştur. Yirmi bin kadar atlı savaşçısı vardır, fakat piyadesi yoktur. Ülkesi Rumların topraklarıyla hemhuduttur. Rumlarla kavgalıdırlar; bu yüzden bir savaşır, bir barış yaparlar. Askerleri savaşçıdır. Gemileri denizde her an harekete hazırdır. Askerleri savaşta asla atlarının gemini geri kırmaz, gemilerinin yelkenlerini hiçbir zaman indirmezler. Şehirlerin tabyaları, sahra sakinleri onları asla durduramazlar. Onları yenecek bir ordu yoktur. Hem Grek gençlerini hem de Hazar kızlarını kaçırırlar.

Halis gümüşten yarım dirhem değerinde bir dirhem kullanırlar. Burada kullanılan rıtl, Mısır rıtlının dört mislidir. Mud ise bir irdebe eşittir. Fiyatlar son derece düşüktür. Burada köle çok fazladır ve savaşlar vasıtasıyla sürekli mahpus getirilir. O yüzden burada köle tacirleri hiç eksik olmaz.

Onuncu Fasıl

Nik (İznik)

İkinci şeritteki yedinci memlekettir. Memleketin beyi Ali Paşa adında biridir. Kendisine komşu olan Saruhan onun kardeşidir. Ülkesi Tonguzlu'nun kuzeyinde, Biderol'un (?) güneyindedir. Biderol, Türk şehirlerini boydan Doğu Dağı'nın dışında, denize çıkış tarafında, kuzeydedir.

Bu beyliğin sahibinin sekiz kasabası ve otuz kadar kalesi vardır. Sekiz bin atlı savaşçısı, pek çoğu okçulardan oluşan kalabalık bir piyade ordusu mevcuttur.

Beyliğin tamamı dağların tepelerine kurulmuştur. Bulutların kanadının değmeyeceği, kartalın yuvasını kurmak için çıkamayacağı kadar yüksek dağlardır. Rüzgarlar derelerinin içinden esip geçer. Bulutlar bolca yağmurlarını oraya bırakır, şimşekler buradan çakarak geçer. Dolunay daha sarıklar kendisini görüp fısıldaşmaya fırsat bulamadan hızlı bir şekilde gözden kaybolur. Yıldızlar bu dağlar üzerinde muska gibi dururlar.

Bu beylikte kullanılan dirhem, rıtl ve mud Mağnisiya'daki gibidir. Fiyatları da öyledir.

Onbirinci Fasıl

Mağnisiya

Memleketin beyi Saruhan'dır. Başkenti Mağniyisa'dır. Kuzeybatı yönünde Yahşi Bey'in memleketine, güneyde ise Tonguzlu'ya mücavirdir. Hemen karşısında Kenul Adası (Midilli) (جزيرة كنول) vardır. Bu beyin on beş kasabası, yirmi kalesi bulunmaktadır. Ordusu on binden fazla atlı savaşçıdan oluşur. Askerleri öyle savaşçı ve zorludur ki, dağlar onlara dar gelir. Deniz savaşçıları vardır ve asla düşman tarafından gafil avlanmazlar. Bu konuda ilk komşuları gibidirler. Her iki ülke halkı da kâfirlere karşı cihat ederler.

Kullandıkları dirhem, rıtl ve mud komşularındaki gibidir veya ona yakındır. Fiyatları da öyledir.

On İkinci Fasıl

Birgi

İkinci şeridin sekizinci memleketidir. Beyi Aydınoğlu'dur.[194] Bay kenti Birgi'dir. Tonguzlu ile Tewaza'nın kuzeyinde, Turgutlu'nun gü neyinde yer alır. Aydınoğlu'nun atmış kasabası vardır. Kalelerinin sayı sı 300 veya biraz daha fazladır. Ordusu yaklaşık 70 bin atlı savaşçıdan oluşur. Hepsi de savaşta zorludur. Kılıç ve kargı kullanmakta ustadırlar. Rumlarla, Frenklerle ve diğer kâfir halklarla çok önemli savaşları ol muştur. Parlak zaferlerle dolu günleri vardır. Onları görenler onların ya savaşa hazırlandıklarını ya da bir savaştan zaferle döndüklerini görürler. Karada kanyonları ve boğazları atlarla, denizleri ise gemilerle doldur muşlardır. Bu ülkenin padişahları hep böyledir. Askerlerini limana çek tiklerinde bir dağ, karaya çektiklerinde bir şehir olur. Türk padişahları nın hepsi kâfirlerle girdikleri savaşlarda kılıçlarını onlar üzerine yağmur gibi yağdırır, kılıçlarıyla dağları delik deşik ederler. Avladıkları avın mutlaka değerli bir av olmasını isterler. Günleri hiç boş geçmez; ya birini öldürürler, ya bir günah işler veya birine sıkıntı verirler. Bunların sağı solu belli olmaz. Bakarsınız bir gün hepsi atlanmış, atların yelelerı ne sarılmış, bir elleri kılıç kabzasında savaşa gitmektedirler. Bakarsınız ertesi gün gemilerle bir deniz savaşına hazırlanmaktadırlar. Onlardan en çok korkanlar kâfir halklardı. Onlar, bunların savaşa hazırlandıklarını duyar duymaz yürekleri korkudan tir tir titremeye başlardı. Çünkü onla rın saldırdıkları halktan sağ kalan olmazdı. O yüzden bunların esirleri çok boldur. Uzak denizin ufuklarında Rumları ve onların beyaz ve güzel kadınlarını esir ederler. Allah onları daima zaferle desteklemiş, onların sözünü kâfirlerin sözünden üstün kılmıştır.

Bu ülkede kullanılan dirhem ve mud Saruhan ülkesinde kullanılan larla aynıdır. Rıtlı on altı Mısır rıtlına denktir. Ülkede fiyatlar çok ucuzdur. Deniz yoluyla ithal edilen ve zirai usulle üretilen meyve-sebze son derece mebzuldür.

---

[194] Mehmed b. Aydın.

On Üçüncü Fasıl:

Foke (Foça)

İkinci şeridin dokuzuncu memleketidir. Buranın hâkimi Menteşe oğlu Orhan'dır. İdare merkezi Foke (Foça) şehridir. Tewaza'nın [Tavas] kuzeyinde yer alır. Kuzeydoğusunda Defnose Adası [Kuş Adası] (جزيرة دفنوسه) bulunur. Tam karşısında Sakız Adası yer alır. Bunlar, onun ülkesinin arka tarafında ardı ardına uzanırlar. Foke hâkiminin elli kasabası, iki yüz kadar kalesi ve hisarı[195] vardır. Ordusunda yüz bin veya daha fazla asker vardır. Kınına hiç girmeyen, hiç körelmeyen bir kılıcı vardır. Çevresini saran tüm düşmanlarıyla, ister Müslüman, ister kâfir olsun, ya merdâne bir şekilde, ya da hileye başvurarak süreklı savaşır. Gemicilik ve binicilikte ustadır. Gece gündüz silahlıdır ve hatta istirahat ederken bile silahlarını çıkarmaz. O da düşmanları da korkunç ve hatıralardan silinmez çarpışmalarda zorlu olduklarını göstermişlerdir. Hemen her yerde zafer onun yoldaşıdır. Türk prensleri arasında Germiyan beyinin dostluk ve himmetini kazanmaya çalıştığı tek prens odur. Germiyan beyi de bu beyin üstünlüğünü tanıdığı tek beydir. Çünkü zaten diğerleri mertebece ondan aşağıdadır ve onun onlar karşısında bariz bir üstünlüğü vardır. Buradaki dirhem, rıtl, mud ve eşya fiyatları Germiyan Beyliği'ndekinin aynısıdır.

On Dördüncü Fasıl

Antalya Beyliği

İkinci şeritte yer alan beyliklerin onuncusudur. Başında bulunan beyin adı Yunus oğlu Hızır'dır. Başkenti Antalya'dır. Bu prensliğin toprakları Hamideli'nin kuzeyinde yer alır. Bu Hamideli'nin başındaki beyin adı Dündar'dır. Beylik, deniz sahilindedir. Her gün oradan gelip

---

[195] Metinde (mietey kal'a ve hısn مائتي قلعة وحصن) şeklinde. Araplar yüksek yerlerde kurulan müstahkem binalara kal'a, düz yerlerde kurulan müstahkem binalara hısn (hısn-ı Mansur gibi) derler. Bu yüzden "kaleye çıktı, kaleden indi", "hısna girdi, hısndan çıktı" tabirlerini kullanırlar.

geçen kalabalık yolcuların uğrak yeridir. Hızır Bey'in on iki kasabası ve yirmi beş kalesi vardır. Ordusu 8000 süvariden ibarettir. Fakat halkı uzun soluklu savaşlara dayanabilecek kişiler değildir. İçlerinde heybetli, güçlü kuvvetli kişiler yoktur. Bu beylikte kullanılan dirhem, halis gümüş dirhemin yarısı değerindedir. Rıtlları Mısır rıtlının dört mislidir. Mudu ise Mısır irdebi kadardır.

On Beşinci Fasıl

Karasar (Karahisar) Beyliği

İkinci şeridin on birinci memleketidir. Beyinin adı Zekeriya'dır. Beyliğin toprakları oldukça dardır. Hamideli'nin kuzeybatısına düşer. İdare merkezi Karasar (Karahisar)dır. Bu beyin üç kasabası ve on iki kalesi vardır. Ordusu 1500 atlıdan ibarettir. Buranın beyi olan Zekeriya, aslında Antalya beyi Yunus'un kölesi idi, fakat Yunus vefat ettikten sonra yerine geçen oğluna karşı isyan bayrağı açtı ve onu yenerek bu toprakları ele geçirdi. Bu beylikte kullanılan dirhem, rıtl ve mud Antalya'daki gibidir.

On Altıncı Fasıl

Ermenek Memleketi

İkinci şeritte yer alan on ikinci beyliktir. Buranın beyi Karamanoğlu'dur. İdare merkezi Ermenek'tir. Ondört şehri ve yüz elli kalesi vardır. Yaklaşık yirmi beş bin süvariden oluşan bir ordusu mevcuttur. Meşhur şehirlerden birisi Arende (Larende)dir. Bu şehir oldukça büyük bir şehirdir. Bir diğer büyük şehrin adı Alaiyye'dir ki, halk arasında Alaya adıyla bilinir. Bu şehir, kuzeyinde yer alan Ermenilerin doğusundadır. Bu memleketin beyi ve halkının Mısır sultanımıza karşı olan dostluğundan daha önce bahsetmiştim. Bunlar, Ermeniler ve diğer gayr-ı Müslimlerle savaş halindedirler. Buraya en yakın Ermeni şehri Tarsus ve Adana'dır. Bu şehirlerin tamamı deniz sahiline oldukça yakındır.

Türk memleketleri hakkında iki kişiden dinleyerek sizlere naklede-ceğim bilgiler bunlardan ibarettir ki, ben her iki kaynaktan aldığım bilgiler arasındaki farkları da sizlere sunmuş oldum. Bu bilgileri bana nakledenler, verdikleri bilgilerin doğruluğundan doğrudan sorumludurlar.

DOĞU MU ÜSTÜN BATI MI?

Diy mağribin[196] doğudan üstün olduğunu iddia eden kişi! Eğer iki taraftan kimlere biat edildiğine iki taraf arasında bir kıyaslama yapa-rak bakarsak, sizin yazdıklarını silip attık, sözünüzün mesnetsiz olduğunu ortaya koyduk, geminizi karaya oturttuk, rüzgarınızı söndürdük. Biz bu konuda iz'anla size cevap verdik; kuşunuzun kanatlarını kırdık, çıkmaz sokağa soktuk. Dalgalanan bayrağınız dalgalanmaz oldu, sizi mahvettik. Sizi muaheze eden kişinin elinden kurtuluşunuz yok!

Sultanlık ve hükümdarlık meselesine gelince, İbni Said[197] saltanat konusunda şöyle der:

"Sultan, toprakları dahilinde meliklerin bulunduğu kişiye denir ki, kendisi meliklerin meliki olur. Örneğin Suriye veya Mısır yahut İfrikiye veya Endülüs gibi bir ülkeye sahip olur. Ordusu on bin süvariden veya ona yakın bir rakamdan oluşur. Ordusunun sayısı, ülkesinin sınırları genişledikçe saltanatı en büyük kişi olur ki, artık ona "es-sultanu'l a'zam" denilebilir. Eğer Mısır, Suriye, Arap Yarımadası, Horasan, Irak-ı Acem ve Irak-ı Arap gibi ülkelerde hutbe kendi adına

---

[196] Yazarın mağrib veya garb kelimesiyle kastettiği bölge bildiğimiz Avrupa ülkeleri değil, Mısır'dan sonra uzanan Kuzey Afrika bölgesidir ve Endülüs'ü içine alır.

[197] İbni Said el-Endülisî veya el-Mağribî. Kısa adı İbni Said olan tarihçi, şair ve edebiyatçı olan yazar, Endülüs'te Gırnata şehrinde dünyaya geldi. Yazdığı kitaplarla kısa zamanda meşhur oldu ve uzun bir seyahata çıktı. Mısır, Irak ve Suriye'yi ziyaret etti. Tunus'ta veya Irak'ta öldüğü sanılmaktadır. İbni Said 1214-1286 yılları arasında yaşamıştır. İbni Said'in ikisi coğrafya, biri biyografi, biri şairler antolojisi olmak üzere çeşitli konularda yazılmış 11 eseri ve bir de divanı vardır.

okunuyorsa, artık ona Selçuklularda olduğu gibi "sultanu's-salâtîn" (sultanların sultanı) denir. Eğer doğu ile batı sultanlarını karşılaştırırsak, üstünlüğün doğuda olduğu görülecektir."

Ben diyorum ki, bu onun sözüdür, her ne kadar İbni Said insaflı davranmışsa da, doğunun tam hakkını vermemiş, layık olduğu yere kotarmamıştır. Çünkü doğudaki sultanlığın yanında batıdaki sultanlığın lafı bile olmaz. Doğu nerde, batı nerde? İkisinin arasındaki fark, gökle yer arasındaki uzaklık kadardır. Biri inciyse, diğeri çakıl taşıdır. Eğer batıya bu konuda bir şans vermediğimiz ve üstünlüğünü kabul etmediğimiz söylenecekse, size her ülkeden güvenilir kişilerin batı sultanlığı aleyhinde söylediklerini nakletmiştim.

Hilafete gelince, hangi halifelik Abbas Oğulları gibi yeryüzünün önemli bir kesiminde sözü geçen halifelik olabilmiştir?

Doğu sultanlığı Acem topraklarından saçılmış, batı sultanlığı ise Arap topraklarına münhasır kalmıştır. Tarih ve siyer kitaplarında bu konuda doğru haberler vardır.

Mağrib sultanlarından herhangi biri sultanlık konusunda Gaznelî Mahmud'la yarışabilir mi? Mağrib sultanlarından hangisinin topraklarının mesahası ve heybeti Gazneli Mahmud'unkine denktir? Bu konuda şüphesi olan varsa Ebû Nasr el-Utbî'nin "Tarih-i Yeminî" adlı eserine baksın. Bizzat Sultan Mahmud için yazılan bu eserde, yeryüzünün onun ayakları altında sallandığı, ufukların titrediği belirtilmektedir.

Sâbî, bazı elçilere dayandırarak şöyle anlatır: Mesud'un yani Gazneli Mahmud'un oğlu Mesud'un Gazne'deki sarayına davet edilmiştik. Sarayın kapısında emîrleri, Cürcan, Taberistan, Horasan, Hind, Sind ve Türk meliklerini gördük. Fillerin üzerine kuleler ve altın şeritler takılmıştı. Bu kuleler çeşitli mücevherlerle bezeliydi. Ziyafete katılanlara hizmet eden dört bin genç ve yakışıklı gulamın her birinin belinde altın kemerler, ellerinde altın çubuklar vardı. Mesud, dünyada eşi mânendi olmayan altın bir divanda oturuyordu. Divan üzerinde çok değerli bir örtü vardı. Başında mücevherler ve yakutlarla bezeli bir taç bulunuyordu. Çevresi en güzel giysilere bürünmüş özel gulamlarla çevriliydi. Mesud, daha sonra elli altın masadan oluşan gümüş sofraya

buyurdu. Her masada beş altın tabak vardı ve içlerinde enva-i türlü içecekler mevcuttu. Gulamlar misafirlere içki ikram ettiler. Mesud daha sonra ülkelerin önde gelen kişilerinin bulunduğu salona geçti. Burada içinde maşrapa bulunan bin adet altın kazan ve büyük tepsiler vardı ve her tepside altın bir zürafa[198] mevcuttu. Yine altın tabaklarda misk, anber, kâfur vardı. Ayrıca mücevher ve yakutlarla süsü altın ağaçlar bulunuyordu. Altın şamdanların tepesinde ateş gibi ışık saçan kızıl yakut parçaları kondurulmuştu ve ayrıca bunlar arasına öd ağaçları dikilmişti. Salonun arka tarafında misk, kâfur ve anber öğütülen altın değirmenler vardı. Yine salonun yan taraflarına havuzlar yapılmıştı ve bu havuzların kenarlarına mücevherler, anberler, inciler, billurlar konulmuştu ki, tasviri mümkün değil. İnsanın kulaklarına inanamayacağı bir takım isimlerden de bahsetti ve şöyle dedi: "Ama kalıcı değildiler ve kalmadılar."

Yahut batıda gecenin ve gündüzün soğukluğunun hissedildiği ülkelerin sahibi Sultan Melikşah b. Alparslan gibi biri mi vardı? O Melikşah ki, ülkesinin sınırının bir ucu Çin'den başlayıp Suriye'nin öbür ucuna kadar uzanıyordu. Güneş bile bu mesafeyi yarım günde veya biraz daha fazla bir zamanda katediyordu. Hanbalık'tan Gazze'ye kadar uzanan bu ülkelerde hutbe onun adına okutuluyordu. Hicaz ve Yemen'i dahi fethetmişti. Öldüğünde Yemen'de hutbe onun adına okutuluyordu ve mesafenin uzaklığından dolayı Yemen'de onun öldüğünden kimsenin haberi bile yoktu.

Zamanın emsalsiz insanı, ufukların parlayan güneşi bilge şeyhimiz Ebu's-Sena Mahmud b. Ebu'l Kasım el-Isfahanî[199] - Allah ona uzun

---

[198] Yani zürafa heykelciği.

[199] Kısa adı Ebu's-Sena Şemseddin el-Isfahanî'dir. Tam adı ise şöyledir: Muhammed b. Abdurrahman (Ebu'l Kasım) b. Ahmed b. Muhammed Şemseddin el-Isfahanî'dir. 1276-1349 yılları arasında yaşamıştır. Isfahan'da doğup büyümüş, sonra Dımaşk'a gitmiş, burada halkın teveccühüne mazhar olmuş; İbni Teymiyye tarafından takdir edilmiştir. Ebu's-Sena müfessirdir ve akli ilimlerle uğraşmıştır. Daha sonra Kahire'ye gittiğinde Emîr Kusun Karafe'de ona bir hankâh yaptırmıştır. El-Isfahanî veba salgını sebebiyle burada ölmüştür. Bir tefsirinden başka Envâru'l Hakâik er-Rabbâniyye,

ömür versin - bize bu sultanın veziri Nizamülmülk'ün hüsn-ü tedbi rinden söz ederek şöyle dedi: Sultan Melikşah bir defasında Çin'in Hanbalık şehrinde avlanırken şahincilerine büyük ihsanlarda bulundu Tacirler ona mallar getirdiler. Nizamülmülk onları Suriye'nin Antakya şehrindeki vezire havale etti. Onlar da durumu sultana şikayet ettiler Sultan, Nizamülmülk'e onları bu kadar uzak mesafeye havale ettiği için kızdı. Ama Nizamülmülk şöyle dedi: "Ey bu dünyanın sultanı! Ben bunu herkesin kendisi Çin'deyken Suriye'de bile onun kanunları uygulanıyor desinler diye yaptım" cevabını verdi. Bu dahi onun ülkesinin genişliğini gösteren bir vakıadır ve ne demek istediğimizi anlatan bir delildir.

Sultan Alaaddin Harezmşah veya oğlu Celaleddin Muhammed gibi birisi mi var? Bunlardan her birinin altı yüz bin kişilik ordusu vardı. Her bir askere tek tek ihsanda bulunurlardı ve her milletten asker onların safına katılırdı. Her ikisi de İslam'ın koruyucu duvarları, sarsılmaz kalkanlarıydı.

Bana Melik Kamil Muhammed b. Said Abdulmelik anlattı: Sultan Melik Adil Ebû Bekr b. Eyyub - Allah ona rahmet eylesin - geceleri kalkar, abdest alır, namaz kılar ve Allah dua ederek şöyle derdi: Allah'ım, kulun Muhammed'e yardım et, ona destek ver, onu düşmanlarına karşı muzaffer eyle ve onun kılıcını düşmanlarının boynuna daya.. veya buna benzer şeyler söylerdi. Bu durum birkaç kez tekrar edilince oğlu Salih İsmail'in anası, oğlunu kastederek "Zavallı İsmail!" dedi. Sultan ona "Nasıl yani?" dedi. Kadın "Çünkü sen yalnızca büyük oğlun için dua ediyorsun" diye karşılık verdi. Çünkü onun Melik Kamil Ebu'l Meâlî Muhammed için dua ettiğini sanıyordu. Melik Adil ona şu cevabı verdi: "Ne kadar kıt akıllısın! Sen benim oğlum Muhammed için dua ettiğimi mi sanıyordun?" "Evet" dedi kadın, "Başka kimin için olacak?". Kocası Melik Adil şu cevabı verdi: "Hayır, yeminler olsun ki, ben, Harezmşah Sultan Celaleddin Muhammed için dua ediyorum. Çünkü o bizimle Tatarlar arasındaki engeldir, İslam'ın kalkanıdır. Ülkemiz büyük bir tehlikeyle karşı karşıya,

---

Teşyidü'l Kavâid, Nazıretü'l Ayn, Matâliu'l Enzâr fi şerh-i tevalı' en-vâr lil-Beyzavi gibi eserleri vardır.

onu o hayatta olduğu sürece biz selametteyiz. Eğer şu anda selametteysek, bunu ona borçluyuz. Bu yüzden gece gündüz onun için dua ediyorum."

Ben diyorum ki, Allah için, Melik Adil -Allah ona rahmet eylesin- doğru söylemiş. Gerçekten de Sultan Alaaddin Tekeş, sonra oğlu Sultan Celaleddin Muhammed ölünceye kadar halifelik toprakları ve İslam ülkeleri himaye altındaydı, ama onlar öldükten sonra Tatarların belası dünyanın ufkunu sardı, İslam'ın ismet perdesi yırtıldı; İslam toprakları onların eline geçti, yeryüzünün ana sütunları kana belendi... Allah Harezm hükümdarlarına rahmet eylesin. Onlar Allah yolunda hakkıyla cihat ettiler ve sel tepeleri aşıncaya kadar yıllarca Tatarlara karşı direndiler. Gerçi Allah dileseydi onlar bunu yapamazlardı, ama mağribte sultanlıkta bu noktaya ulaşan, şanı bu reddeye gelen bir sultan var mı? Sultanlık hiç doğudan mağribe geçti mi? Yahut hiç mağribten doğuya geçti mi? Ey aklı başında kişi, elini vicdanına koyarak söyle! Bana Fatımî halifesi Mustansır için Bağdat'ta hutbe okunduğundan bahsetme! Bu, Arslan Besâsirî yüzünden yaşanan karanlık bir dönemdi; ama sonra Selçuk oğulları sayesinde hak yerini buldu.

İbni Said, "Sultanın on bin kişilik ordusu olur" demiş. Pekiyi, bu altı yüz bin kişilik ordu da neyin nesi? Ama o kendi ülkesinde gördüğü en büyük rakam için böyle söylemiş. Eğer yolu bir kerecik doğuya düşseydi, bu sözü söylemez, böyle bir lakırdı da etmezdi.

Işıklar doğudan yayılır; Güneş'in ışıkları batıya ancak zayıflayarak ulaşır. Güneş, doğuda bir delikanlı, ama mağribte bir ihtiyardır. Ne büyük bir fark! Bu yüzdendir ki mağripliler yakışıklılıkta doğulularla boy ölçüşemez. Bunun için onların çehresine bakman yeterli.

İSLAM TARİHİNDE TÜRKLER
(KRONOLOJİ)

22 Yılı (642-643)

Ahnef b. Kays[200] Horasan'a saldırınca Yezdigerd kaçıp gitti. Ahnef Herat'ı zaptedip Merv üzerine yürüdü. Yezdigerd, Türk hükümdarına,

---

200 Tâbiinin meşhurlarından ve hadîs âlimlerindendir. İsmi, Dehhâk bin Hüseyn et-Temîmî es-Sa'dî'dir. Künyesi Ebû Bahr, lakabı Ahnef'tir. Ayağının eğik olması yahut da ayaklarını arkası üzerine basarak yürümesinden dolayı Ahnef denilmiş ve bu lakab ile şöhret bulmuştur. Bazı kaynaklarda isminin Salı olduğu kayıtlıdır. Babası, Kays Ebû Mâlik künyesi ile tanınırdı. Annesi, bir rivâyete göre Amr bin Sa'lebe'nin kızıdır. Basra'da doğdu. Doğum tarihi bilinmemektedir.

İran imparatoru Yezdigerd, topraklarının büyük kısmı Müslüman-ların eline geçince, Merv şehrine gidip yerleşmişti. Yezdigerd buradan İran şehirlerine mektup yazarak, halkı isyan ettirdi ve anlaşmayı bozdurdu. Bunun üzerine Hazreti Ömer, Ahnef bin Kays'a Horasan üzerine sefer düzenlemesi için emir verdi. Bir orduyla yola çıkan Ahnef bin Kays, İran şehirlerindeki isyanı bastırdı ve Horasan'a yürüdü. Önce Herat'ı fethedip Merv'e doğru ilerlerken, Nisâbur'a Mutarrif bin Abdullah komutasında, Serahs'a da Hars bin Hassân komutasında bir birlik gönderdi. Ahnef bin Kays, Merv'e varınca, Yezdigerd, Merverrûd''a kaçtı. Buradan, Türk hakanına ve Çin krallarına mektup yazıp yardım istedi. İslam ordusu Merverrud üzerine yürüyünce, Yezdigerd Belh'e gitti. Ahnef bin Kays, Merverrûd'u ordu karargâhı yaptı. Kûfelilerden meydana gelen bir birliği Belh'e Yezdiger''in üzerine gönderdi. Yezdigerd'in askerleri ile Müslüman askerler arasında şiddetli bir muhârebe oldu. Yezdigerd'in ordusu yenilerek kaçtı. Arkadan yetişen Ahnef bin Kays,

Sogd melikine ve Çin hükümdarına mektup gönderdi. Yezdigerd, Belh'e çekildi. Müslümanlar peşine takılınca Ceyhun nehrini geçti. Burada askerleriyle ihtilafa düştü. Yezdigerd Türklere sığınmayı teklif etti fakat askerleri Müslümanlarla anlaşıp onların yönetimine girmeyi uygun buldular. Yezdigerd bunu reddedince askerleri onu kovup hazinelerine el koydular. Yezdigerd, en yakın adamlarıyla birlikte Türk hükümdarına sığındı ve kalan ömrünü Fergana'da tamamladı. Ordusu ise bulunduğu yerden ayrılmayarak Müslümanlarla anlaştı.

31 Yılı (651-652)

Yezdigerd'in ölümü. Bu yıl Farsların son hükümdarı Yezdigerd öldürüldü. Ölümüyle ilgili rivayetler birbirinden farklıdır. Kimine göre Merv şehrine geldiğinde şehir halkı ona karşı isyan edip öldürdü. Kimine göre ise Türkler onu misafir ettikten sonra yanındakileri öldürdüler. Yezdigerd kaçarak bir değirmencinin evine sığındı ve onun tarafından öldürüldü. Peşinden gelen süvariler değirmenciye işkence edince, o da onu öldürdüğünü itiraf etti. Onu parça parça ettiler.

86 Yılı (705):

Müslümanlar ilk defa Velid b. Abdulmelik zamanında Mâverâünnehr'e girdiler.

128-129 Yılı (745-746):

Müslümanlar Türk ülkelerine saldırıp, onları mağlup ettiler; pek çok ganimet alıp, Türkleri öldürdüler (yaklaşık 200 bin atlı savaşçı). Türk hakanını da öldürdüler. İslam ordularının başında Esed b. Abdullah el-Kasrî vardı.

Kûfelilerden meydana gelen öncü birliğe yardım etti ve Belh şehrini aldı. İslam orduları arkasından Toharistan'ı da ele geçirdiler.

Ömer daha sonra, Ahnef bin Kays'a, Ceyhun nehrini geçmemesini bildiren bir mektup gönderdi. Bu sırada Yezdigerd, Türk hakanından aldığı yardımla geri döndü. (Türkler o asırda henüz Müslüman olmamışlardı.) Ahnef bin Kays, Yezdigerd'in aldığı yardım kuvvetiyle üzerine geldiğini öğrenince yirmi bin kişilik orduyla onu karşıladı. Savaşı kaybeden Yezdigerd Belh'e çekildi. Oradan da Ceyhun'u geçerek Türk hakanına sığınmaya çalıştı, fakat yukarıda belirtildiği gibi askerleriyle kendisi arasında ayrılık çıktı. Onlardan kaçıp sığındığı değirmende değirmen sahibi tarafından öldürüldü.

Aynı yıl Nasr b. Seyyar Mâverâünnehr topraklarına saldırıp Türk hakanını öldürdü. Sonra Fergana'ya geçti ve pek çok esir aldı.

226 yılı (840-841):

Mûtasım, Afşin Haydar b. Tavus'a kızarak hapsetti. Afşin ölünceye kadar hapiste kaldı. Sonra asılıp cesedi yakıldı. Bilindiği gibi Afşin, yirmi yıl boyunca Cibal ve Azerbaycan'ı elinde tutan ve Mutasım'ı defalarca mağlup eden Mecûsî Babek'i[201] öldürmüştü.[202]

---

[201] Babek ve Hürremîlik: Siyasî Kürdçülerin millileştirdikleri bir diğer şahsiyet de Babek el-Hürremî'dir. Anasının, babasının kimliği, Babek'in nasıl dünyaya geldiği, Hürremîyye'nin Mazdakizmin devamı olup olmadığı tartışmalıdır. Kimilerine göre Hürremîler proto-Alevîlerdir, kimine göre ilkel komünizm hareketi Mazdakizmin devamıdırlar. Nitekim Bartold da Babek'ten bahsederken "Babek hareketi komünist bir isyandı" demektedir. Bazıları Babek ve taraftarlarını Müslüman istilacı ve sömürgecilerine karşı Türklerin direniş hareketinin bayraktarı, kimileri Araplar tarafından ezilen ve sömürülen, ağır vergilerle varı yoğu elinden alınan İranlı halkların isyan duygusunun, bağımsızlık ateşinin körükçüleri olarak görürler. Bu sisli görüşlere göre, Babek, tabiî olarak Persler tarafından Pers, Türkler tarafından Türk, Kürdler tarafından Kürd kabul edilir. Persler, Babek'in Pers olduğunu ileri sürmelerine rağmen her yıl İran'daki Türklerin Babek Kalesi önünde toplanıp, onu anmalarından rahatsız olur ve törenleri yasaklamak için güç kullanmaktan çekinmezler. Kürdler, aslen Kürd olduğunu ileri sürdükleri Babek'in Kürdlüğü konusunda hiçbir inandırıcı delil ileri süremezken, Türkler yani özellikle Azerbancanlılar da onun Azerbaycan'ın bağımsızlığı için mücadele etmiş olmasından hareketle Türk olduğu savının dışında, Türklüğünü ispat edecek inandırıcı bir delil sunamazlar. Hatta Babek'le ilgili rivayetler öyle çok tezatlarla doludur ki, bu rivayetlerin hangisinin doğru olduğunu tespit şöyle dursun, bunlara istinaden onun etnik mensubiyetinin tespiti de mümkün değildir. Bir noktada Ebû Müslim Horasanî'nin etnik mensubiyetinin tespitindeki zorlukla, Babek'in etnik mensubiyetinin tespitindeki zorluk hemen hemen aynıdır. Üstelik Ebû Müslim'in çocukluğu ve gençliğiyle ilgili anlatılanlarda fazla mitolojik figürler yer almamasına rağmen, Babek'in dünyaya gelişi ve yetişmesiyle ilgili rivayetlerin çoğunda geçmişteki büyük kahramanların hayat hikayelerinden esinlenerek yaratılmış efsanevi bilgiler ağır basmaktadır.

Bir rivayete göre Babek, Medâin şehrinden yağ taciri bir adamdan olmadır. Bu kişi Azerbaycan'a gelip Mimed bölgesindeki Bilalabad köyüne yerleşmiş Tuluma yağ basıp Mimed bölgesindeki köyleri dolaşarak yağ satarmış. İşte bu

köylerden birinde bir gözü kör bir kadına aşık olmuş. O kadınla bir süre nikâhsız olarak yaşamış. Bir gün o kadınla birlikte köyün dışına çıkmış ve bir sofra kurup içmeye başlamışlar. Köyün kadınları Nabat dilinde şarkı söyleyerek köyden çıkıp pınarın başına varmışlar ve onları baş başa görünce saldırmışlar. Babek'in babası olacak olan Abdullah kaçmış, fakat kadını saçlarından sürükleye sürükleye köye getirip rezil etmişler. İbnü Nedim'in Vahid ibn Nasr et-Temimî'nin bilinmeyen bir eserine dayanarak yaptığı alıntıya göre, daha sonra bu yağ taciri kadının babasının yanına gidip kızını istemiş ve onunla evlenmiş. İşte bu evlilikten dünyaya gelen çocuk da Babek 'ti. Sonra bir yere giderlerken saldırıya uğramış ve babası ölmüş. İbni Kesîr'in verdiği bilgiye göre Babek'in asıl adı Papak'tı ve Babek, kelimenin Arapçalaştırılmış şekliydi.

Hürremî, *Mazideıı Kalanlar* adıyla Türkçeye çevrilen El-Âsâru'l Bâkıye adlı eserinde "Mazdak'ın peşinden gidenlerden geriye yalnızca bir avuç insan kaldı. Halk, onlara dinleri ve inançlarına göre "Mazdakî" ve "Hürremî", onun öğretilerini yorumlayanlara ise "zındık" demeye başladı" demektedir ki, bu kayıttan Mazdakizmle Hürremîliğin aynı şey veya en azından Hürremîliğin Mazdakizmin devamı olduğu sonucu çıkarılabilir. Ayrıca Hürremîlik Babek'ten önce vardı ve Babek bu mezhebin kurucusu değil, müntesibi ve devam ettiricisidir.

Olayların bundan sonrasında Babek'ın hızlı bir şekilde güçlendiğini, isyan bayrağının Azerbaycan'da açıldığını, Emin ile Me'mun arasındaki ihtilaftan faydalanarak güçlendiğini, Harun Reşid zamanında da gücünün zirvesine eriştiği ve tam yirmi yıl boyunca Abbasî Halifeliği'nın üzerine gönderdiği tüm orduları yendiği belirtilmektedir. Hürremîlere aynı zamanda Hürremdin de deniliyordu.

Sem'ânî'nin Hürremîler hakkında verdiği bilgiye göre "bunlar yılda bir kez erkekli kadınlı bir yere toplanır, ışığı söndürür, her erkek eline geçirdiği kadını tutup o geceyi onunla geçirirdi. Şervin adlı birini Hz. Peygamber'den ve diğer tüm peygamberlerden daha üstün görür, toplantılarında onu anıp ağlar ve şarkı söylerlerdi. Hemedan dağlarındaki Şervin kenti ona aitti."

Babek'in yirmi yıl devam eden isyan hareketi sırasında öldürülen Müslümanların sayısı konusunda verilen rakamlar oldukça farklı ve çoğu hayalidir. Bunlardan birkaç milyon insandan bahsedenler olduğu gibi, beş yüz bin gibi rakamlar verenleri de vardır. Daha sonra bu olayları kaleme alan yazarlar duyduklarına istinaden yazdıkları için, her zaman olduğu gibi, burada da abartılar söz konusu. Elbette yirmi yıl boyunca yapılan önemli savaşlar sırasında on binlerce insan ölmüştür, ama bunun tam bir çetelesini çıkarmak mümkün değildir. Aslında

Babek'in isyan bayrağı açtığı ve Müslümanları katletmeye başladığı günlerde, Mısır 'da ortaya çıkan bir taun (veba) da hızlı bir şekilde yayılarak ehl-i İslam'ı kırmıştı. Muhtemeldir ki, Hürremîye hareketini yazan Müslüman müellifler Mûtasım zamanında vebadan ve Babek kırgınlarından ölenlerin tamamını aynı kefeye koymuşlardır.

Hürremîlerde kadın erkek bir arada, çalgılı ve içkili eğlencelerin yanı sıra izdivaçta iştirak esaslarına göre (yani kadının toplumun ortak malı sayılması) hareket ettikleri şeklindeki kayıtlar, onların Mazdekilerin devamı olduğu konusunda şüpheye mahal bırakmamaktadır.

Mesudî Babek'in öldürülmesini şu şekilde hikaye etmektedir: "Halife Mutasım, Babek hareketinin tehlikeli bir hal alması üzerine sonunda işi Afşin lâkabını taşıyan Haydar isimli komutana havale etti. Afşin, gerekli istihbarat çalışmalarını yaptıktan sonra, Babek'i üs olarak kullandığı Bez dağlarında sıkıştırdı ve karargahına hücum etti. Mağlup olan ve savaşçıları kırılan Babek, hanımını, çocuklarını ve en yakın adamlarını alarak Ermenistan taraflarına kaçtı. Amacı oradan Bizans topraklarına geçip, Bizans imparatoruna sığınmaktı. "Ahbaru Bağdat" adlı kitapta okuduğuma göre Babek Mûtasım'ın huzuruna getirilince onunla uzun bir süre hiç konuşmadı. Sonra ona "Sen Babek misin?" diye sordu. Babek "Evet, ben senin kulun ve kölenim" cevabını verdi. Babek'in adı Hasan, kardeşinin adı ise Abdullah'dı. Mûtasım "Soyun onur" dedi. Hizmetçi üzerindeki ziynetleri yolup aldı. Sağ elini keserek suratına vurdu, sonra sol elini kesti. Üçüncü olarak iki ayağı kesildi. Yere akan kanların içinde yuvarlanmaya başladı. Yerde yuvarlanırken, kendisini affetmeleri halinde çok mal (para ve mücevher) vereceğini söyledi. Sözüne itibar edilmedi. (Cellat) dirsek kemiğinden arta kalan kısımla yüzüne vurmaya başladı. Mûtasım cellada daha çok acı çeksin diye kılıcı iki kaburgası arasına, kalbinin alt tarafına sokmasını emretti. Daha sonra başının kesilmesini, organlarının bedeniyle birlikte toplanarak asılmasını emretti. Emredildiği gibi asıldı ve başı Medinetü's-Selam'a götürülerek köprü üzerine asıldı. Daha sonra Horasan'a götürüldü ve bütün şehir ve kasabalarda dolaştırıldı. Arkasından kardeşi Abdullah Medinetü's-Selam'a [Bağdat'a] getirildi. Şehir hâkimi İshak b. İbrahim görenler sevinsin diye Babek'e yapılanı ona da yaptı. Babek'in cesedi Sancara kasabasının uç kısmında uzun bir ağaca asıldı. O yer bugün bile bilinmektedir ve "Babek'in Darağacı" adıyla anılmaktadır. (*Kürdoloji Yalanları*, 199-211)

[202] Afşin, Orta Asya'da Üsrüşene eyaletinin yönetici ve prenslerinin kullandığı bir unvandır. Fakat burada sözü edilen Afşin'in asıl adı Haydar olmasına rağmen daha ziyade tarih kitaplarında unvanıyla anılmıştır. Hürremî

230 yılı (844-845): Halife Mûtasım ve Vasık'ın Türk asıllı hâcibi Aşnas[203] öldü.

247 yılı (861/62): Halife Mütevekkil, oğlu Muntasır'ın düzenlediği bir komplo sonucunda Türk asıllı Buga eş-Şarabi es-Sagir tarafından yıkanma meclisinde öldürüldü.[204] Aynı komploda halifenin Türk veziri Fetih

---

hareketini bastıran ve Mûtasım döneminde Bizanslılara karşı başarılı zaferler kazanan Afşin'in sonradan yakalanıp zindanda açlıktan öldürülmesinin sebebi, ihanet değil, halifeye isyan edip de yakalanan Cibal-i Taberistan hâkimi Madyar'ın huzura getirildiğinde kendisini isyan ve itaatsizliğe sevk edenin Afşin olduğunu, onunla putperestlik ve Mecusilik konusunda aynı din ve mezhepten olduklarını itiraf etmesidir. Mesudi, Afşin'in Madyar'ın getirilmesinden bir gün önce tutuklandığını belirterek, Sâbûr adında bir katibin onu ifşa ettiğini, Afşin'in zindanda açlıktan ölmesinden sonra cesedinin dışarı çıkarılarak cümle kapısı önünde asıldığını, kendisine gönderildiğini iddia ettiği putların getirilerek üzerine atıldığını, sonra halkın gözü önünde yakıldığını belirtmektedir.

Bu adın sözü edilen kişinin gerçek adı mı, yoksa yakıştırma mı olduğu kesin değildir. Kitab el-Uyûn'da Halife Mûtasım'ın bir gün ölüm tehlikesiyle karşı karşıya kaldığında Türk muhafızlardan birinin imdadına yetiştiği ve Farsça olarak "Yâ mevlâye! Mera şinâs?" yani "Efendim, beni tanıdın mı?" dediği ve o günden sonra Mûtasım'ın o Türk'ü Aşinas diye çağırdığı anlatılır. Mesudî ondan Aşnas et-Türkî diye söz eder ve Mûtasım zamanında Bizans'la girilen savaşta İslam ordusunun öncü birliklerini komuta ettiğini belirtir.

Mütevekkil, Basra'da Hindistan'dan getirilmiş çok güzel bir kılıç olduğunu duyunca birini göndererek kılıcı 10 bin dirheme satın almış, sonra Fetih b. Hakan'dan kendisine bileğine sağlam bir gulam bulmasını istemiş, o da Bagîr et-Türkî'yi getirmişti. Mesudî, Mütevekkil'in nasıl öldürüldüğünü Buhterî adlı birinden naklederek şöyle der: "Mütevekkil onu yanına çağırdı, kılıcı verdi ve emrini iletti. Ayrıca mertebesinin yükseleceğini ve maaşının iki misli olacağını belirtti. Vallahi bu kılıç sadece Bagîr'in Mütevekkil'i öldürdüğü gün kınından sıyrıldı. Buhterî anlatmaya devam etti: (O gün) Mütevekkil çok sarhoş olmuştu. Sarhoş olduğu zaman hizmetkârların başucunda durmasını isterdi ve bunu âdet edinmişti. Gece üç saate kadar bu şekilde vakit geçirdik. Birden Bagîr çıkageldi. Yanında on kadar Türk vardı. Hepsinin de elinde kılıçlar bulunuyor ve mum ışığı altında parlıyordu. Birden üzerimize saldırdılar ve Mütevekkil'e doğru yöneldiler. Bagir ve bir diğer Türk tahtın üzerine çıktılar. Fetih onlara bağırdı: "Durun aptallar! O sizin efendiniz!" Gulamlar onları ve oturan diğer nedimleri görünce, yüzlerine ters ters baktılar. Fetih'in dışındaki-

b. Hakan[205] da öldürüldü. Ertesi gün halkın, komutanların ve askerlerin Caferiyye meydanında toplandığı sırada Ahmed b. Hasib ortaya çıkarak Muntasır'ın mesajını okudu: "Fetih b. Hakan babamı öldürdü, ben de onu öldürdüm!" Bunun üzerine insanlar ona biat ettiler.

248 yılı (862/63):

Türk komutan Buga el-Kebir öldü.[206] Halife Müstain onun yerine oğlu Mûsa b. Buga'yı getirdi.

---

ler bir anda gözden kayboldular. Fetih ise onlarla boğuşuyor ve engellemeye çalışıyordu. Mütevekkil'in feryadını işittim. Bagîr halifenin kendisine verdiği kılıcı sağ böğrüne sokmuştu. Sonra oradan çıkarıp sol böğründen soktu ve bunu birkaç kez tekrarladı. Fetih onları engellemek için tekrar ileri atıldıysa da biri kılıçla karnına bir darbe indirdi ve dışarı attı..

Buga es-Sagir [Kiçi Buka], Mütevekkil'i hiç sevmezdi. Muntasır ise Türklerin sevgisini kazanmıştı. Ötemiş, Vâsık ve Muntasır'ın kölesiydi. Bu yüzden Mütevekkil ona kin besliyordu. Çünkü Ötemiş Türkleri Muntasır'ın safına çekiyordu. Vezir Ubeydullah b. Hakan ile Fetih b. Hakan, Muntasır'dan sıkılıyarak Mûtazz'a meyletmişlerdi. Mütevekkil'i Muntasır'a karşı kışkırtanlar da onlardı. Muntasır, hiçbir Türk'ü Mütevekkil'in yanına gitmeye bırakmıyor, kalbini kazanıyordu ve hatta Fergana ve Usruşene Türklerinin çoğunu kendine bağlamıştı.. Mütevekkil'in katli konusunda bizim naklettiğimiz rivayet en doğru ve gerçeğe en yakın olanıdır." (Murûc, 409, 410). İbni Hallikan ise Mütevekkil'in ve Fetih b. Hakan'ın aynı yere gömüldüğünü, ama ikisinin de namazının kılınmadığını yazmaktadır. Mütevekkil'in annesi Şuca' adında bir Türk'tü. (Vefeyat, I/350)

[205] Fetih b. Hakan: Doğum tarihi bilinmiyorsa da 861 yılında ölmüştür. Halife Mütevekkil'in nedimi idi. Fetih ve vezir Ubeydullah b. Yahya, zalim ve kaygısız halife üzerinde bilhassa saltanatının son yıllarında pek etkili olmuşlardır. Her ikisi halifenin ikinci oğlu Mûtezz'ın gayretli taraftarı idiler ve küçük oğlu Muntasır'ın saltanat verasetinden mahrum bırakılması için bütün gayretlerini sarfettiler. Halife Fetih'e Türk generali Vasıf'in mallarının müsadere edilmesini emrettiğinde, halifenin maksadını önceden sezen Vasıf, Mütevekkil'den kurtulmak için Muntasır ve diğer birçok kişilerle birleşmiş ve 861'de Mütevekkil öldürülmüştür. Efendisini korumaya çalışan Fetih b. Hakan da bu olaylar sırasında hayatını kaybetti. Mesudi onun ilim sahibi ve edebiyatçı bir kişi olduğunu "Kitabu'l Bustan" adında edebiyatın çeşitli konularını içeren bir kitap kaleme aldığını belirtmektedir.

[206] Buga el-Kebir: Halife Mûtasım ile halefleri devrinde yaşamış bir Türk kumandanıdır. Kumandanlık ettiği bir çok seferde, bilhassa Medine etrafındaki

249 yılı (863/64):

Şakiriyye ordusu ve halk Bağdat'ta kilit noktaları ellerine geçirdikten istedikleri halifeyi öldürdükleri, sevdiklerine karşı şeriata uymayan şekilde davrandıkları bahanesiyle Türklere saldırdılar. Daha sonra Samerra[207] şehrinde bir halk hareketi başladı. Hapishanelere saldırarak mahkûmları serbest bıraktılar. Fakat Türkler atlanarak halkı kılıçtan geçirdiler ve böylece isyan bastırıldı.

250 yılı (864/65):

Humus halkı Halife Müstain'in vergi tahsildarını öldürünce halife onlar üzerine Türk kumandan Mûsa b. Buga el-Kebîr'i gönderdi. Humus ve Resten arasındaki savaş Mûsa'nın zaferiyle sonuçlandı. Mûsa, şehir halkından pek çok kişiyi öldürdü.

251 yılı (865/66):

Buga ve Vasıf aralarında anlaşarak, Bagîr et-Türkî'yi öldürünce Türkler ayaklandılar. Halife Müstain, Buga ve Vasıf'ı Samerra'daki

---

bedevî Araplara, Ermenilere ve Bizanslılara karşı yapılan seferler ile diğer harplerde şöhret kazanmıştır. 861'de Mütevekkil öldürüldüğü zaman Buga saraydan uzakta idi. Bu hadiseden sonra hemen saraya döndü ve çok geçmeden Muntasır da öldüğü için Müstain'i 862 yılında halifeliğe getirdi ve kendisi de aynı yıl içinde öldü. Mesudî, onun son derece dindar olduğunu belirterek şöyle der: "Buga el-Kebîr et-Türkî öldüğünde doksanını biraz geçmişti. Kimsenin girmediği savaşlara girişmişti. Hiç yaralanmadı. Oğlu Mûsa da babasının yolunda yürüdü. Buga, dindar bir Türk'dü. Girdiği savaşlardan burnu bile kanamadan çıkmıştır. Ecel, cevşen (Ecel, zırhtır) derdi. Üzerine demirden olan hiçbir şey giymezdi." (Muruc, 410)

Günümüzde Bağdat ile Tikrit arasında küçük bir köy. İlk adının Samira olduğu ve onun da Nuh oğlu Samir'in adından geldiği rivayet edilmektedir. Samira kelimesi Süryânîcedir. Zaman içinde harabeyi dönen şehir Halife Mûtasım tarafından yeniden kurulmuş ve "Sürremenraa" (Gören Mutlu Oldu) adı verilmiştir. Eski adıyla Somorra da denilen Samira'nın "verginin ödendiği yer" anlamına geldiği belirtilmektedir. Halifenin sikkelerinde "Sürremenraa" yazısı vardı. Şimdiki adı Samerra'dır. Samerra denmesinin sebebi ise, başkentin Bağdat'a taşınmasından sonra şehrin harabeye dönmeye başlamasıdır. Samerra, "Sae men raâ" yani "gören üzüldü" anlamındadır.

sarayda kuşattılar. Fakat onlar bir tekneyle Bağdat'a kaçtılar. Müstain oraya yerleşti. Bunun üzerine Türkler korkuya kapılarak Mütevekkil'in oğlu Mûtazz Billah'ı hapisten çıkarıp biat ettiler ve Müstain'in Samerra'daki mallarına el koydular. Mûtaz, Müstain'in üzerine yürümek için Türklerden 50 bin kişilik bir ordu teşkil etti. Müstain Bağdat'a bekindi. İki taraf arasındaki çarpışmalar bir süre devam ettiyse de, sonunda devlet ileri ilenleri Müstain'i azlettiler.

254 yılı (868):

Ahmed b. Tolun[208] Mısır'a vali olarak atandı.

255 yılı (868/69):

Türkler maaşlarını istediler, fakat Halife Mûtazz'da[209] maaş ödeyecek kadar para yoktu. Türkler elli bine razı oldular, Mûtazz, annesi

---

[208] Ahmed b. Tolun (835-884)- 864 yılında Mısır'da Tolunoğulları devletinin kurucusu Türk kökenli devlet adamıdır. Tolunoğlu Ahmed adıyla da bilinir. Ahmed, 835 yılında Bağdat'ta dünyaya geldi. Babası Tolun, Buhara valisinin Abbasi halifesi Memun'a gönderdiği kölelerdendi. Ahmed'in Mezarı Mersin/Tarsus'ta Küçük Minare Camii içindedir. Ahmed b. Tolun Türkçe şiirler yazmıştır ve musikeye karşı aşırı meraklı idi. Ölüm sebebi uzun süredir muzdarip olduğu mide ve karaciğer hastalığı idi. 17'si erkek olmak üzere 33 evladı vardı. Vefat ettiğinde 24 bin köle, 7000 at, 3000 deve ve 1000 katır miras bırakmıştır. Sarayının günlük gideri 1000 dinardı.

[209] Ebû Abdullah Muhammed (veya Zübeyr) b. Cafer, Mütevikkil'in oğludur. Annesi Kubeyha adlı bir cariye idi. Müstain halifelikten çekilmek zorunda kalınca halife oldu. Mûtazz halifeyi ve Buga es-Saîr'i bertaraf etmek isteyince, bunlar duruma vakıf olarak Samerra'ya döndüler. Diğer taraftan Mûtazz kendisine halef tayin edilen kardeşi Müeyyed'i öldürtmeye ve üçüncü erkek kardeşi Ebû Ahmed'i hapsettirmeye muvaffak oldu. Ertesi yıl Vasıf maaşlarını almak için isyan eden askerleri yatıştırmak isterken öldürüldü. Bu arada vali Muhammed b. Abdullah'ın ölümünden sonra Bağdat'ta karışıklıklar çıktı. Ertesi yıl Buga es-Sagir halifenin tahriki ile öldürüldü. Mûtazz, hapsedildiği hapishanede dört gün sonra açlıktan öldü.

Mesudî'nin Mûtazz'ın ölümü hakkında anlattıkları birazcık farklıdır: 254 [868] yılında Buga Samerra'dan çıkarak Musıl yönüne doğru gitti. Kölelei evini talan ederek, orduda onunla birlikte olanları tarumar ettiler. Buga istemiye istemiye kayığa bindi. Bazı Magaribe onu Samerra köprüsünde ele ge-

Kubcyha'ya birini göndererek para istedi. Anası parası olmadığını söyledi. Bunun üzerine Türkler, magaribe[210] ve Ferganalılar Mûtazz'ı alaşağı etmeye karar verdiler. Sarayın kapısına gelerek "Dışarı çık!" diye bağırdılar. Mûtazz "İlaç almıştım, kendimi iyi hissetmiyorum, benimle görüşmek istiyorsanız bir kaçınız içeri gelsin" cevabını verdi.

çirdiler. Öldürüp başını Samerra'ya astılar. Bu, Buga es-Sagîr'di [Kiçi Buka]. Daha sonra başı Medinetü-sselam'a getirilerek köprü üzerine asıldı. Halife Mûtazz, Buga hayattcyken doğru dürüst uyku uyuyamaz, ondan korktuğu için silahını gece gündüz yanından ayırmazdı. Hatta "Boğa mı benim kellemi mi alacak, ben mi onun kellesini alacağım, bunu öğrenmedikçe bu halim devam edecek, Buga'nın gökten üzerime inmesinden veya yer altından çıkmasından korkuyorum" derdi. Buga gece gizlice Samerra'ya sızıp, Türkleri Mûtazz'dan soğutarak, onları mal mülk sahibi yapmak istiyordu. Sonra yukarıda anlattığımız olay başına geldi. Türkler, Mûtazz'ın kendi reislerini öldürmeye hazırlandığı ve onu (Buga'yı) hileyle kullanarak kendilerini ortadan kaldırmayı, mevkice daha aşağıda olan Ferganalıları ve Mağriblileri çeşitli mevkilere getirmeyi planladığını anlayınca, 225 [839/40] yılının Recep ayının son haftasında topluca harekete geçtiler. (Buga'nın) yaptığı hataları ve kötü fiillerini tek tek sayıp, kendilerine para vermesini istediler. Bu hareketi yönlendiren kişi, Türk komutanlarla birlikte hareket eden Vasîf oğlu Salih'di. Fakat Buga diklendi ve hiçbir şey vermeyeceğini söyledi. Bu arada Mûtazz gelip de ellerine düşünce, Mühtedî lâkabı taşıyan Muhammed b. El-Vâsık'ın bulunduğu Medinetü's-Selam'a bir haberci gönderildi. Mûtazz, daha önce onu buraya sürgün edip, tutuklatmıştı. Yirmi dört saat zarfında Samerra'ya getirildi. Taraftarlarınca yolda karşılandı ve küçük saraya sokuldu. Mûtazz, öldürülmeyeceği, ailesine, çocuklarına ve malına dokunulmayacağı konusunda teminat verilmesi halinde halifelikten feragat etmeyi kabul etti. Fakat Muhammed b. El-Vâsık (yani Mühtedî) Mûtazz'ı bizzat görüp bunları onun ağzından dinlemeden halifelik koltuğuna oturmayı ve biat kabul etmeyi reddetti. Mûtazz içeri getirildiğinde üzerinde kirli bir gömlek, başında da bir mendil vardı. Muhammed b. El-Vâsık onu görünce karşılayıp kucakladı. Birlikte divanın üzerine oturdular. Muhtedî, bunun üzerine ondan kendisine yardımcı olmasını, Türklerle arasını düzeltmesine aracılık etmesini istedi. Ama Mûtazz "Benim buna ihtiyacım yok ve kimse de beni buna razı edemez" cevabını verdi. Sonra kalkıp Mühtedî'ye biat etti ve yüzünü öbür tarafa döndü. Bir süre Mühtedî'nin huzurunda tutulduktan sonra hapishaneye götürüldü ve hal' edildikten altı gün sonra zindanda öldürüldü. (Muruc, 414-415)

[10] Magaribe: Mağrib taraflarından satın alınarak getirilen köleler ve gulamlar.

Onlardan bir grup içeri girerek halifeyi ayaklarından oda kapısına kadar sürüklediler ve sopa attılar.

Gömleğini parçalayıp Güneş altında diktiler. Aşırı sıcaktan bir o ayağını kaldırıyor, bir bu ayağını kaldırıyordu. Bazıları tekme atmaya başladı. Mûtazz elleriyle kendini korumaya çalışıyordu. Sonra onu bir odaya soktular. Kadı Ebu'ş Şevârib ve bir grup insanı hazır ederek onun hal' edilmesine şahitlik ettirdiler. Sonra onu bir cellada teslim ettiler. Üç gün yiyecek ve içecek vermediler. Sonra bir kilere sokarak üzerine yıktılar. Halife kilerde öldü.

Mûtazz'ın öldürülmesinden sonra Mühtedî halife seçildi. Ramazan ayı içinde Mûtazz'ın anası Kubeyha ortaya çıktı. Çünkü oğlu öldürüldüğü gün saklanmıştı. Bağdat'ta çok malı ve kimsenin sahip olmadığı yakutları vardı. Bu servet i ele geçirilerek Türk asıllı Salih b. Vasif'e teslim edildi. Salih "Allah Kubeyha'yı çirkinleştirdi, çünkü elinde bunca para varken 50 bin dinar için oğlunu ölüme terk etti" dedi.

Yine aynı yıl Halife Mühtedî hal edildi ve on iki gün sonra öldü. Sebebi şudur: Mühtedî, Mûsa b. Buga'yı öldürtmek istiyordu. Mûsa'nın kampı Haricîlerin kampının karşısındaydı. Mühtedî, Türk kumandanların önde gelenlerinden Baykal'a[211] mektup göndererek Mûsa'yı öldürüp yerine geçmesini istedi. Baykal, durumu Mûsa'ya haber verdi. Böylece ikisi Mühtedî'yi öldürme konusunda anlaşarak Samerra'ya yürüdüler. Baykal Mühtedî'nin yanına gitti, fakat Mühtedî onu öldürdü ve arkasından Mûsa b. Buga ile çarpışmak için harekete geçti. Ne var ki ordusundaki Türkler halifeyi terk ederek Mûsa'nın safına geçtiler. Mühtedî kaçmak ve saraylarından birine sığınmak zorunda kaldı. Onu yakalayıp halifelikten feragat etmesini istediler. Kabul etmeyince Türkler onun taşaklarını sıkarak öldürdüler.[212] Sonra da kardeşi Mustansır'ın yanına defnettiler.

---

[211] Kelime İbnü'l Esir'de Babkiyal, Taberi'de Baykibak şeklinde ve doğrusu da Baykibak olmalı.

[212] Mesudî, Mühtedî'nin öldürülmesini şu şekilde anlatır: O sırada Buga el-Kebîr'in oğlu Mûsâ, Rey valisiydi ve ortalarda yoktu. Orada ise Hasen b. Zeyd el-Haseni gibi Ebû Talib ailesinden olan fertlerle savaşmakla meşguldü.. Mu'tazz'm öldürüldüğü haberini, Vasîf oğlu Salih'in ve Türkler'in yap-

tıklarını duyunca o bölgedeki [Deylem ve civarında] işlerini durdurarak Mu'tazz'a yapılanları kabul etmediği için Samerra'ya doğru yola çıktı. Halife Mühtedî, Mûsâ b . Buga'nın hilafet merkezine doğru yola çıktığını duyunca, bunu kabul etmedi ve mektup gönderip yerinde kalmasını, merkezde kendisinin ona ihtiyaç duymadığını bildirdi. Fakat Mûsâ b . Buga yürüyüş hazırlıklarını durdurmadı ve süratle Samerra'ya doğru yola koyuldu. Bu olay 256 [869/870] yılında olmuştu. Salih b. Vasîf, Mühtedî'yle birlikte işleri çekip çeviriyordu. Mûsâ Samerra'ya yaklaşınca, halk sokaklarda ve kaldırımlarda bağırmaya başladı: "Ey Firavun! Mûsâ geldi!" Mûsâ'nın yaklaştığını duyan Salih b. Vasîf, Mühtedî'yi yalnız bıraktı. Rivayete göre Mühtedî Samerra yolundaki Mûsâ'ya gizlice adam gönderip, meselenin aslını anlatarak ilerlememesini istemiş. Baykibak adındaki bir Türk kumandan duruma hakim olmuş ve ordunun başına geçmişti. Mûsâ Samerra'ya girince Mühtedî'nin meclisine geldi. O sırada Mühtedî, zulme uğrayanların şikâyetlerini dinliyordu. Saray, halkın ileri gelenleri ve sıradan insanlarla doluydu. Mûsâ'nın askerleri saraya girip, içerideki halkı sille tokat dışarı attılar. Halk çığlık çığlığa kalmıştı. Mühtedî olanları yadırgamıştı. Yerinden kalkınca sarayda neler olduğunu anladı. Halk bir daha yerine dönmedi. Mühtedî öfkeyle seyirtti. Kendisine getirilen ata bindi. Kendisine zulmedeceklerini anlamıştı. Onu Yarcuh'un evine götürdüler. Mûsâ b . Buga, halkın galeyanını görünce Mühtedî'nin sarayından geri dönmüştü. Yarcuh'un evine geldi. Mühtedî'yi de oraya getirmişlerdi. Orada üç gün Mûsâ'nın yanında kaldı. Mûsâ ona kendisine kötülük etmeyeceği konusunda yemin ettirip, söz aldı. Ordunun büyük kısmı Mûsâ b . Buga taraftarıydı. Buga, dindar ve mütevazi bir insandı. Hatta ordu onun şarap içmemesinden dolayı üzülürdü. Mühtedî ise, ahlaksız bir adamdı. Mûsâ onunla ters düşmüştü ve neredeyse plan anlaşılacak, iş akamete uğrayacaktı. Bu yüzden Mûsâ ona Salih b. Vasîf'in öldürülmesi konusunda bazı hilelere başvurmayı teklif etti. Çünkü Salih'in saklanması halinde kendilerine karşı bir tuzak hazırlamasından korkuyordu. Salih'in peşine casuslar takarak sonunda onun kaldığı yeri buldu. Salih, onların kendisine saldıracağını anlayınca, kılıcını çekip savaştı ve kendini savundu. Ama sonunda öldürüldü ve başı kesilerek Mûsâ b . Buga'ya getirildi. Onu hamama sokup tıpkı kendisinin Mu'tazz'a yaptığı gibi, aşırı şekilde kızdırarak öldürdüklerini söyleyenler de vardır.

Bir başka rivayete göre bu sırada Müsavir eş-Şâri durumunu güçlendirmiş ve ordusuyla Samerra'ya yaklaşmıştı. Halka zulmediyor, yolları kesiyordu. Mühtedî Billah, Mûsâ b . Buga ve Baykibak'ı eş-Şari'ye karşı gönderdi. Onlarla birlikte şehir dışına çıkıp yolcu etti. Fakat onlar herhangi bir çatışma olmadan geri döndüler. Mühtedî onların geri geldiğini görünce, dışarı çıkarak Samerra

261 yılı (874/75):

Barka[213] halkı Ahmed b. Tolun'a karşı isyan etti. Ahmed b. Tolun ordusuyla onların üzerine yürüdü. Barka'yı kuşatıp, isyanın elebaşlarını ele geçirdiler.

264 yılı (877/78):

Ahmed b. Tolun Dımaşk, Humus, Hama ve Haleb üzerine yürüyerek tamamını ele geçirdi. Sonra Antakya üzerine yürüdü ve Sima et-

---

köprüsüne kamp kurdu. Baykibak'a karşı savaşmak için Magaribe, Ferganalı ve diğer (halklardan olan) askerleri toplamıştı. Rivayete göre Baykibak Mûsâ'ya Mühtedî'nin yazdığı bir mektubu okumuş. Mektupta Mûsâ'nın öldürülmesi ve kellesinin kesilmesi gerektiği yazılıymış. Mühtedî aynı mektubu Mûsâ'ya da yazmıştı. Bu durum karşısında onları birbiriyle kapıştırmanın amaçlandığı ortaya çıkmış ve (eş-Şari'yle çarpışmak için çıkmış olmalarına rağmen) geri dönmüşlerdi. Baykibak, Mühtedî'nin üzerine yürüdü. Mûsâ ise Mühtedî'yi sıkıştırmak için Samerra'nın arka tarafından dolaştı. Mühtedî ile Baykibak arasında büyük bir savaş olmuş, çok kişi öldürülmüştü. Baykibak bozulmuş, Mühtedî galip gelmiş gibi görünüyordu.. Fakat (aslında) Baykibak Mühtedî'ye tuzak kurmuştu.

Yarcuh et-Türkî de bu işe katılmıştı. Mühtedî ve askerleri kaçıp Samerra'ya girdiler ve halktan yardım ve medet dilediler. Mühtedî sokaklarda bağırıyordu. Karşısında pek çok insan olmasına rağmen kimse yardımına gelmedi. Halktan yardım alma ümidini kesince Samerra'da saklanmak için İbni Cey'ûna'nın evine gitti. Oraya saldırıp, çevresini kuşattılar ve yakalayıp Yarcuh'un evine getirdiler. İlk hançeri Baykibak'ın amcaoğlu indirdi. Hançer şah damarına isabet etmişti. Hançeri çevirerek geri çektikten sonra kan fışkırmaya başlayınca eğilip kanından doyasıya içti. (Yarcuh) et-Türkî sarhoştu. Kan içmeyi bitirip ayağa kalktığında Mühtedî ölmüştü. Söyle dedi: "Dostlar! Bugün içtiğim şarap gibi Mühtedî'nin kanını içtim!" Mühtedî'nin öldürülüş biçimi hakkında başka rivaytler var ise de, en yaygın olanı bizim naklettiğimiz hançelenerek öldürüldüğü şeklindedir. Erkeklik organlarının sıkılarak öldürüldüğü, iki kalas arasına konularak iple bağlanıp ölünceye kadar sıkıldığı, boğularak öldürüldüğü, üzerine halı ve yastık yığılarak nefessiz bırakılmak suretiyle öldürüldüğü ve en nihayet bir başka rivayete göre Samerra köprüsündeki çatışma sırasında öldüğü de söylenir.

[213] Şimdiki Libya'da Serenika denilen ve Bingazi'den Tobruk'a kadar uzanan bölge.

Tavil'den[214] kendisine itaat etmesini istedi. Sima bunu reddedince şehri ele geçirip onu öldürdü. Arkasından Tarsus üzerine yürüdü. Savaşa hazırlandığı sırada fiyatlar aşırı yükselince Suriye'ye geri döndü.

Aynı yıl Çin'de soyu ve adı bilinmeyen biri (An-lu Shan) ortaya çıkarak isyan bayrağı açtı. Hanku (Pekin) üzerine yürüdü ve ele geçirdi. Çin'in önemli bir kısmı onun eline geçti. Çin hükümdarı dışarıdan [Uygur hakanından] yardım istemek zorunda kaldı.

269 yılı (882/83):

Ahmed b. Tolun'un gulamı Lülü efendisine isyan etti. Haleb, Humus, Kınnesrin ve Mısır'ın El-Cezire kısmı Lülü'nün elindeydi. Halife Muvaffak'la yazışarak onun safına geçti. Mutemid, Muvaffak'ın adını hutbeden çıkardığı için Ahmed b. Tolun'a minberlerde lanet okunmasını ve adının fermanlardan çıkarılmasını emretti. Fakat Mutemid bunu isteyerek yapmadı, çünkü gönlü Ahmed b. Tolun'dan yanaydı. Ne var ki elinde bir yetki yoktu ve aksine bütün ipler Muvaffak'ın elindeydi. Sonra Mutemid'in kardeşi Muvaffak'a karşı yardım istemek için Mısır'a, Ahmed b. Tolun'un yanına gitti.

270 yılı (883/84):

Mısır ve Suriye hâkimi Ahmed b. Tolun Tarsus'tan döndükten sonra öldü. Antakya'ya geldiğinde kendisine manda sütü getirilmişti. Bol miktarda süt içti ve şiddetli bir ishale yakalanarak öldü. Emîrlik süresi yaklaşık 26 yıldı. Yafa Kalesi'ni o kurdurmuştur. Ondan önce bu şehrin kalesi yoktu. Kahire'de adıyla anılan meşhur camiyi de o yaptırdı. Ölümünden sonra yerine oğlu Humareveyh geçti.

---

[214] Sima et-Tavîl: Abbasoğullarının önde gelen komutanlarındandır. Haleb ve çevresinin genel valisi idi. Antakya'da muhteşem bir saray yaptırmış, fakat Haşimoğullarına çok büyük kötülükler etmişti. Antakya'da Ahmed b. Tolun tarafından kuşatıldığında, bir rivayete göre bir kadının yüksekten attığı bir taşın başına çarpması sonucu, kimine göre savaş sırasında öldürülmüştür. Sima et-Tavîl'in ölümünden sonra Ahmed b. Tolun, Haleb'e vali olarak Lülü'yü tayin etti.

271 yılı (884/85):

Mûtazıd lâkabını alan Muvaffak'la Mısır hükümdarı Ahmed b. Tolun'un oğlu Humareveyh arasında bir çarpışma vukû buldu. Fakat savaş Mûtazıd ve ordusunun yenilgisiyle sonuçlandı.

278 yılı (891/92):

Kûfe civarında Karmatîler denilen bir grup ortaya çıktı. Bu grubu kurduğu mezhebe ve dine davet eden kişi Kûfe'yi bağlı bir köyde hastalanmış, köy halkından Kermine adında biri onu evine götürmüştü. Karmatîlerin reisi iyileşince bu adımın adına izafeden ona Kermite (كرمينة) adını verdiler. Sonra kelimeyi Karmat (قرمط) şeklinde değiştirdiler. Karmat, bölge halkını kendi dinine davet etmeye başladı. Bölge halkı bu davete olumlu yanıt verdi. Güya şu satırların bulunduğu bir kitap getirmişti:

"Bismillahirrahmanirrahim. Nusrane adlı köyden Farac b. Osman, Mesih İsa'nın Kelimetullah, Mehdi ve Cebrail olduğunu söyler ki, bu kişi Ahmed b. Muhammed b. Hanefiye'dir. Mesih, insan bedeninde tecessüm etmiş ve ona "Sen davetçi ve huccetsin; sen dâbbe, Zekeriyya oğlu Yahya ve Ruhulkudüs'sün" demiştir. Sonra ona namazın dört rekat olduğunu söylemiştir. Bunun ikisi Güneş'in doğumundan önce, ikisi batımından sonradır. Müezzin her namazda ezanı şu şekilde okuyacaktır: Üç defa Allahuekber, iki defa eşhedü enla ilahe illallah ve eşhedü enne Ademe rasulullah ve eşhedü en nuhan rasulullah, eşhedü en İbrahime rasulullah, eşhedü enne İsa rasulullah, eşhedü enne Muhammeden rasulullah ve eşhedü en Ahmed b. Muhammed b. Hanefiye rasulullah". Kıble Beytü'l Mukaddes [Kudüs]tür; Cuma Pazartesi günüdür. O gün herhangi bir iş yapılmayacak ve her rekatta Ahmed b. Muhammed b. Hanefiye'ye indirilen şu fatiha okunacaktır: "Elhamdülillahi bi kelimetihi ve teâlâ bismihi'l müncid li evliyâihi bi evliyâihi.."[215] Sonra 'buna karşı çıkanlara asla izin vermeyeceğiz ve onlar kâfirdir' dedi ve kendisine rükû edilmesini emretti. Onun şeriatında oruç biri Mehrican, diğeri Nevruz günü[216] olmak üzere yılda iki gün-

[215] Tam metni şu şekildedir ve çevirisine gerek dahi görülmemiştir.

[216] Nevruz: İlkbahar gündönümü; Mehrican: Sonbahar gündönümü.

idi. Mayasız şarap haram, mayalı şarap helaldi. Cenabetin gusletmesi gerekmezdi. Abdest bildiğimiz abdest gibiydi. Yaşlı ve pençeli hayvanların eti yenmezdi.

282 yılı (895/96):

Mısır hükümdarı Ahmed b. Tolun'un oğlu Humareveyh yatağında hizmetkârları tarafından öldürüldü. Öldürülmesinin sebebi, cariyelerinin her birinin bir mizmetkârı kendisine koca edindiği bilgisinin Humareveyh'e ulaşması, onun da bunu tahkik etmek için harekete geçmesiydi. Onun öldürülmesinden sonra ordu komutanları henüz çocuk yaştaki oğlu Ceyş'e biat ettiler.

283 yılı (896/97):

Ahmed b. Tolun'un kumandanlarından Tugac b. Cuff, çocuk yaşta olması sebebiyle Humareveyh'in oğlu Ceyş'i makamından indirdi ve babasının kumandanlarını yaptıkları rezilliklerden dolayı tehdit etti. Onlar da Togac'ı öldürerek Mısır'ı yağmalayıp ateşe verdiler ve sonra Ceyş'in kardeşi Harun'u başa geçirdiler. Ceyş'in tüm iktidarı dokuz ay sürmüştü.

284 yılı (897/98):

Mısır'da Humarevyh oğlu Harun'un dayısı iktidarı ele geçirdi. Devlet düzeni bütünüyle bozuldu. Togac b. Cuff o sırada Dımaşk'ta idi.

285 yılı (898/99):

Mûtazıd Âmid üzerine yürüdü ve şehri barış yoluyla ele geçirdi. Sonra Kınnesrin'i ve Harun b. Humarevyh'in naiplerinin elinde bulunan şehirleri teslim aldı. Mûtazıd'dan bu şehirleri teslim almasını isteyen Harun'un bizzat kendisiydi.

286 yılı (899-900):

Bahreyn'de Ebû Said el-Cenabî adında bir Karmatî[217] ortaya çıktı. Çevresine pek çok insan topladı. Katîf ve diğer şehirlerde katliamlar gerçekleştirdiler.

Karmatiler: Karmatîler, İsmâilî mezhebi içerisinde III./IX. asrın ortalarından itibaren tarih sahnesine çıkmış siyasi bir harekettir. İslam düşüncesine olumlu

ve olumsuz pek çok katkısı olan bu hareketle ilgili ülkemizde sağlıklı bilgi yok denilecek kadar azdır. Farklı din anlayışları ve yorumlar nedeniyle ülkemizde ve İslam âleminde Karmatîlik konusu çeşitli bakış açılarıyla ele alınmıştır. Kimi araştırmacılar onları Komünizmin İslam'daki ilk yansıması, kimileri Alevîler'in arka planı olarak görürken; kimileri ise onları tekfîr etme gayreti içerisinde olmuştur. Kadim kültürlerin İslam düşüncesi ile harmanlanıp yeni bir yorum geleneğinin ortaya çıkmasında ve batınî öğretinin İslam aleminde yayılmasında önemli bir katkısı olan bu harekete adını veren Karmati kelimesinin kökeni hakkında değişik kaynaklarda değişik bilgilere rastlanmaktadır. Kimine göre Karmati adı, aynı ismi taşıyan bir kabile veya İslam dışı bir mezhepten alınmıştır. Kimine göre Nabat dilinde "kırmızı gözlü" veya "kötü, çirkin" anlamına gelen *kermîta* sözünden türedilmiştir. İbni Hallikan, kelimenin birbirine yaklaştırmak anlamına gelen k-r-m-t kelimesinden geldiğini (meş'yün mukarmat -ayaklarını birbirine sürterek yürüme) belirtmekte ve bu örgütün kurucusu Ebû Said'in çok çirkin suratlı bir kişi olması sebebiyle harekete Karmatî denildiğine kaydetmektedir.

Karmatilik, İsmailiyye'nin Kûfe bölgesindeki baş dâisi Hamdan b. el-Eş'as'ın lakabından hareketle ilk defa kullanılan, daha sonra imamet iddiasıyla ortaya çıkan İsmailî devletin önderi Ubeydullah el-Mehdî'nin imametini kabul etmeyip, Muhammed b. İsmail'in Kaim el-Mehdi olarak beklenmesi şeklindeki eski İsmailî öğretiyi savunmaya devam ederek İsmaililiğin ana bünyesinden ayrılan mahalli İsmaili hareketleri tanımlamak için kullanılan siyasi bir addır.

Karmatilerin ortaya çıktığı dönemde toplumun genelinde kıyametin yaklaştığı yönünde bir beklenti hâkimdi. Mecusiler bir adamın zuhur edip Mecusi devletini yeniden kuracağı ve bütün mahlukatın tek bir dinde birleşeceği tarihin yaklaştığı kanısındaydılar. Oniki imamcılarda ise başka görüşler hakimdi ve kısacası Sünni dünyanın çevresindeki herkes bir beklenti içindeydi.

Karmatilik hakkında en güzel çalışmalardan birisi Kadı Ebû Bekr el Bâkıllanî'nin kaleme almış olduğu "Keşf-u esrârı'l-bâtıniyye" adlı eserdir. Fakat Karmatilerin fikri ve itikadi yapılarını tam anlayabilmek için Karmati müelliflerce kaleme alınan İhvan as-Safa Risaleleri adlı ansiklopedik eseri okumak gerekir. Batınîler ve onların devamı durumundaki Haşhaşiler bir yandan Hülagu, bir yandan Memluklar ve bir yandan da Haçlılardan aldıkları ağır darbeler sonucunda tarihten silinip gitmişlerdir. Karmatilere eserinde çok geniş yer ayıran tarihçilerden biri de İbnü'l Esîr'dir.

İbni Hallikan bu fesat çetesinin İslam dünyasın ve Müslümanlara verdikleri zarar için "Kısacası, onların İslam yurdunda yaptıklarını ne onlardan önce, ne de sonra hiçbir Müslüman yapmamıştır. Irak topraklarının büyük kısmını, Hi-

288 ve 289 yılı (900-902):

Dımaşk'ın Türk komutanı Togac ile Karmatîler arasında Suriye'de şiddetli çarpışmalar oldu.

290 yılı (902/903):

Karmatîler, Togac b. Cuff'u mağlup ettikten sonra Dımaşk'ı kuşattılar. Dımaşk askerleri toplanarak onlarla çarpışmaya girdiler ve Karmatîlerin reisi Yahya'yı öldürdüler. Yahya öldürülünce Karmatîlerin başına onun kardeşi Ahmed lâkaplı Hüseyin geçti. Hüseyin, alamet olmak yüzüne bir benek kondurdu. Çevresinde pek çok insan toplandı. Üzerine Dımaşk halkı ona bir miktar para vererek çekip gitmesi konusunda anlaştı. Hüseyin oradan Humus üzerine yürüdü ve şehri ele geçirdi. Minberlerde onun adına hutbe okundu. Hutbede emîrülmüminin Mehdî olarak zikredildi. Hüseyin, yerini amcaoğlu Abdullah'a bıraktı ve ona Müddesir lâkabı vererek, onun Kur'an'da geçen müddesir olduğunu ileri sürdü. Sonra Hama ve Maarra üzerine yürüyerek, kadın ve çocuklara varıncaya kadar herkesi kılıçtan geçirdi. Sonra Selemye üzerine yürüdü. Şehir halkı teslim olmasına rağmen medreselerdeki çocukları dahi öldürdü. İş bu noktaya gelince Halife Muktefî Bağdat'tan hareket ederek Rakka'ya geldi ve Karmatîler üzerine ordu sevk etti.

291 yılı (903/904):

Halifenin ordusu ile Karmatî reisi Hüseyin arasında Hama'da şiddetli bir savaş oldu. Karmatîler yenildiler. Hüseyin ve amcaoğlu Müddesir kaçtı. Fakat kısa süre sonra yakalanarak Rakka'da bulunan halifenin huzuruna getirildiler. Halife, onları Bağdat'a getirip öldürttü ve Hüseyin'in başını mızrağa geçirterek sokaklarda dolaştırdı.

292 yılı (904/905):

Halife Muktefi, Muhammed b. Süleyman komutasında sevk ettiği ordusuyla Dımaşk'ı ele geçirdi ve Mısır'a doğru hareket etti. Bu sırada

---

caz, şark ülkeleri, Suriye'yi ele geçirdiler ve Mısır kapılarına dayandılar. Hacer-i Esved'i söktükten sonra Hecir'e götürdüler" demektedir. Bu mübarek taş daha sonra yüklü bir para ödenerek geri getirilip yerine konulmuştur.

ordu komutanları Harun b. Humarevyh'i terk ederek halifenin ordu suna katıldılar. Harun, elinde kalan kuvvetlerle Muhammed b. Sü leyman'ı karşıladı. İki taraf arasında çarpışmalar olurken, Türklerin ordu saflarında karşılıklı çatışmalara yol açan görüş ayrılıkları çıktı Harun ordusundaki bu fitneyi yatıştırmak için ilerlediği sırada maga ribeden birisi bir mızrak atarak onu öldürdü. Yerine geçen amcası Şeyban, Muhammed b. Süleyman'dan bağışlanma diledi. İsteği yeri ne getirildi, fakat Şeyban gece karanlığından faydalanarak kaçtı ve izine rastlanamadı. Böylece Süleyman Mısır'ı ele geçirdi ve sayıları on beş yirmi civarında olan Tolonoğulları'nı yakalayarak mallarına el koyup Bağdat'a getirdi.

293 yılı (905-906):

Mısır'da Kalancı[218] adında bir Haricî ortaya çıkarak çevresine büyük bir kalabalık topladı.[219] Dımaşk valisi Ahmed b. Kaygulu onun üzerine yürüyünce, fırsatı ganimet bilen Karmatîler şehre saldırıp yağmaladılar. Sonra Kûfe'ye doğru yürüdüler. Halife Muktefî'nin üzerlerine sevk ettiği orduyu da mağlup edip pek çok ganimet ele geçirdiler.

294 yılı (906/7):

Karmatîler Mekke yolunda hacıları çevirerek kılıçtan geçirdiler. Öldürülenlerin sayısı yirmi bindi. Bunun üzerine Muktefî onlar üzeri ne bir ordu sevk etti. Karmatîler yenildiler; pek çok kayıp verdiler ve reisleri Zekruye yaralı olarak ele geçirildi, fakat altı gün sonra öldü. Başı kesilerek Bağdat'a gönderildi.

312 yılı (924/25):

Karmatîlerin reisi Ebû Tahir, hacıların yolunu keserek yağmaladı. Pek çok hacı açlıktan ve susuzluktan öldü.

---

[218] Bu isim Taberi'de Halicî, el-Bidâye ve'n-Nihâye'de Halicî, İbni Haldun'da ise Halcî şeklinde geçmektedir.

[219] İlk başlarda Ahmed b. Kaygulu ve diğer Abbasi komutanları ağır bir yenilgiye uğratan Kalancı veya Halicî yapılan son çarpışmada yenildikten sonra kaçarak Fustat'ta gizlendi. Fakat şehirdekiler onun gizlendiği yeri gösterdiler. Böylece yakalanarak Müktefî'nin isteği üzerine Bağdat'a getirilip hapsedildiler.

315 yılı (927/28):

Karmatîler Kûfe üzerine yürüyünce Yusuf b. Ebi's-Sac[220] 40 bin kişilik orduyla onları karşıladı. Karmatîler topu topu 1500 kişiydi ve bunun yalnızca 700'ü atlı, kalanı yaya idi. Yusuf, onları görünce küçümsedi ve "Halifeye zafer müjdesi gönderin!" dedi. Fakat savaş Karmatîlerin zaferiyle sonuçlandı ve Yusuf esir düştü; Karmatî reisi Ebu Tahir onu öldürdü ve Kûfe'yi ele geçirdi. Halife, Karmatîler üzerine yeni bir ordu sevk etti, fakat bu ordu da mağlup oldu. Bağdat halkı Karmatîlerin korkusundan tir tir titremeye başladı. Karmatîler, Fırat boyundaki şehirleri yağmalayıp geri döndüler. Karmatîler, bir yıl sonra da çeşitli yerleri yağmaladılar.

317 yılı (929/30):

Karmatî reisi Ebû Tahir Mekke'ye saldırdı. Hacılar salimen Mekke'ye ulaşmıştı. Karmatîler hacıları yağmalayarak Mescid-i Haram ve hatta Kâbe içinde dahi onları öldürdüler. Sonra Hacer-i Esved'i yerinden sökerek Hecir'e götürdüler. Mekke emîri öldürülmüş, Kâbe'nin kapısı sökülmüş ve hatta içlerinden biri Kâbe'nin çörtenini sökmek için çatıya çıkmış, fakat aşağı düşüp ölmüş; ancak Kâbe'nin örtüsü indirilerek Karmatîler arasında taksim edilmişti.[221]

Yusuf b. Ebi's-Sac, Abbasi halifeliği döneminde Azerbaycan ve Ermenistan genel valisi, aynı zamanda başkomutanı idi. Daha sonra Rey'e saldırarak onu ele geçirdi.

Karmatilerin reisi Ebû Tahir Bahreyn'e götürülen Hacerü'l Esved'in testere ile kesilerek parçalara ayrılmasını, iki parçasını tuvalet taşı olarak kullanmayı kararlaştırmış, ancak İsmaililerin önderi halife Mansur'un ısrarlarına dayanamayıp sonunda yüklü bir para karşılığında geri göndermiştir. Halifeden daha önce Türk asıllı emîrülümerâ Bedkem, taşı geri almak için çok gayret sarfetmiş, hatta Karmatîlere 50 bin dinar teklif etmiş, fakat Karmatî reisi reddetmişti. Hacerü'l Esved'in geri alınması için 24 000 dinar ödendi. Taşı geri verirken "Onu bir emirle aldık, bir emirle geri veriyoruz" dediler ve Kûfe'ye getirim herkesin görmesi için camiye astılar. Daha sonra Mekke'ye götürüp teslim ettiler. Karmatiler daha sonra Bahreyn'de yalnızca Lahsa şehrine sıkışıp kaldılar ve yavaş eriyerek tarihten silindiler. Karmatilerden en son bahseden kişi, Nasır-ı Hüsrev'dir (1501).

323 yılı (934/35):

Halife Râzî, İhşid[222] Muhammed b. Togac'ı Mısır valisi olarak atadı. İhşid daha önce de Muktedir tarafından 316 [928-29] yılında Ramle şehrine vali olarak atanmış ve 318'e (930/31) kadar orada görev yapmıştı. İhşid'in Mısır valisi tayin edildiği sırada Ahmed b. Kuyguluğ orada görev yapmaktaydı. Râzî onu azlederek, İhşid'i atadı ve Suriye'yi de onun emrine verdi. Böylece İhşid hem Suriye hem de Mısır'ın genel valisi oldu.

331 yılı (942/43):

Nasıruddevle[223] Bağdat'tan Musul üzerine yürüdü. Deylemîler onu öfkelenerek sarayını yağmaladılar. Nasıruddevle'nin kardeşi Vâsıt'ta idi. Emrinde bulunan Türkler ona öfkelenerek, bir gece baskını düzenlediler. Seyfüddevle kaçarak kardeşine sığındı. Sonra Bağdat'a gelerek Halife Muttakî'den askerlere ulufe dağıtmak ve Türk asıllı Tüzün[224] ve

---

222 Fergana prenslerinin kullandıkları unvan.

223 Ebû Muhammed Hasan b. Abdullah. Hamdani sülalesi hükümdarıdır. Babası Ebû Heyca'nın vekili iken onun 929'da ölmesi üzerine tahta çıktı. Hamdaniler Halife Muktedir'in ölümünden sonra Abbasilerin zayıflamaya başlaması üzerine güçlerini artırdılar. Ebû Muhammed Hasan, Nasıruddevle unvanını Halife Muttakî'den aldı. Nasıruddevle, bir yandan halifelikle, bir yandan Deylemlilerle, bir yandan Kürtlerle sürekli savaştı. Fakat halifeliğin hizmetindeki Türk komutanlar karşısında pek başarılı olamadı ve özellikle Tüzün karşısında birkaç kez yenilgi aldı. Nasıruddevle'den eserinde birkaç kez bahseden İbni Havkal, onun halkı haraca kestiğini ve topraklarını zorla ellerinden aldığını anlatırken, İbni Miskaveyh toprak sahiplerinin hayali bir takım şikayetlerini sebep göstererek onları mal ve mülklerini yok bahasına kendisine satmaya zorladığı ve Musul bölgesinin en büyük toprak sahibi olduğunu kaydetmektedir.

224 Abbasi halifeliği döneminin Türk asıllı emîrulümeralarındandır. Özellikle Halife Muttaki zamanında hilafette bütün ipler aşağı yukarı Ebu'l Vefa Tüzün'ün elindeydi. Muhammed Yinal et-Türcüman da Tüzün'ün emrindeki en büyük emîri idi Bağdat'ta halifenin nezdinde onun adamı olarak duruyordu. Fakat daha sonra Muttaki ile arası açıldı. Muttaki Tüzün'ün kendisini öldürmesinden korkuyordu. Bu yüzden onun Bağdat'ta bulunmadığı bir sırada Mısır'daki İhşid'i Bağdat'a çağırdı. Fakat İhşid onun tevcih ettiği

Türklerin şehre girmesini önlemek için para istedi. Halife ona 100 bin dinar verdi. Seyfüddevle bunu askerlerine dağıttı. Fakat Tüzün Bağdat'a gelince kaçıp gitti. Tüzün şehre girdi ve halife ona hil'at giydirerek emirülümera tayin etti, çünkü ondan çekiniyordu.

338 Yılı (949/50):

Fârâbî (Ebû Nasr Muhammed b. Tarhan el-Fârâbî) vefat etti. Filozof ve zeki bir insandı. Şimdiki adı Otrar olan Fârâb şehrinde dünyaya geldi. Fârâb büyük bir şehirdir. Fârâbî doğduğu topraklardan yola koyularak Bağdat'a geldi. Türkçeden başka birkaç dil biliyordu. Arapça öğrenmeye başladı ve kısa zamanda onu mükemmelen öğrendi. Orada meşhur filozoflardan eğitim aldıktan sonra Harran'a geçti. Orada da meşhur Hıristiyan filozof Ebû Hayy'dan dersler aldı. Sonra tekrar Bağdat'a döndü ve oraya yerleşti. Felsefeyi yutmuştu. Aristo'nun kitabını çözmüş, musikide bir zirve olmuştu. Eserlerinin çoğunu orada yazdı. Sonra Dımaşk'a gittiyse de orada fazla kalmadı. Mısır'a gitti, fakat yine Dımaşk'a döndü. Hep Türk elbiseleri giyer ve asla değiştirmezdi. Bir gün Seyfüddevle'nin huzuruna çıktı. Yalnızca onun sesi yükseliyor, diğer âlimlerin sesi yavaş çıkıyordu. Sonra hepsi susarak onu dinlemeye ve söylediklerini yazmaya başladılar. Fârâbî daima tek başına kalmayı tercih eder, insanlar arasına fazla çıkmazdı. Bir çeşme başına veya bir parka çıkmanın dışında Bağdat'ta kimseyle görüşmezdi. Dünyanın en zahit insanlarındandı. Seyfüddevle b. Hamdân ona her gün için dört dirhem tahsis etmişti. Seksen yaşını henüz doldurduğu sırada vefat etti.

349 yılı (960/61):

Türkler 100 bin çadır halinde Müslümanlığı kabul ettiler.

---

emîrliği reddederek tekrar Kahire'ye döndü. Bir gün Nasır Heyt'te bulunduğu sırada Tüzün'ü tekrar huzuruna gelerek bağlılık yeminini yenilemesi için çağırttı. Tüzün geldi, atından inip yer öptü ve "İşte yeminimi tuttum ve sana itaat ediyorum" dedi. Fakat sonra Muttaki'nin ve veziri İbni Mukla'nın gözlerine mil çektirerek kör etti. Muttaki'nin bağırmaları duyulmasın diye de davullar çaldırdı.

352 yılı (963/64):

Muizzüddevle[225] insanlara dükkânlarını kapatmalarını, kadınların saçlarını başlarını açarak sokağa çıkmalarını ve Hz. Hüseyin için yüzlerini tırmalamalarını emretti. Diğer insanlar da aynı şeyi yaptılar. Şiîler kalabalık olduğu ve sultan da onların yanında yer aldığı için Sünnîler bir şey yapamadılar.

360 yılı (970/71):

Karmatîler Dımaşk'a saldırdı. Halife Muizz'in naibi Cafer b. Fellah onları küçümsedi, fakat Karmatîler onu Dımaşk dışında yakalayarak öldürdüler ve şehri ele geçirdiler. Sonra Ramle'yi ele geçirdiler. Onlara karşı İhşidîlerden bir grup toplandı. Karmatîler Mısır'a yürüdüler. Orada onlarla Cevher arasında şiddetli çarpışmalar oldu. Üstünlük önce Karmatîlerde iken, daha sonra Cevher onları mağlup etti. Böylece Karmatîler Suriye'ye geri döndüler.

362 yılı (972/73):

İzzüddevle Bahtiyar Muhammed b. Bakiyye'yi kendisine vezir tayin etti. Deylemlilerle Türkler arasında şiddetli çarpışmalar oldu.

363 yılı (973/74):

Bahtiyar[226] Ahvaz üzerine yürüdüğünde Bağdat hacibi Sebüktekin[227] onun yerine geçti. Bahtiyar, Sebüktekin ve onunla birlikte olan

---

[225] Ebu'l Hüseyin Ahmed b. Ebî Şuca. 915 yılında dünyaya gelen Muizzüddevle, Büveyhi hanedanının hükümdarlarındandır. Tüzün'lü birkaç kez çarpıştıktan sonra 945 yılında Bağdat'a girmeyi başaran Muizzüddevle iktidarı ele aldı. Halife çaresiz onu emîrulümera ilan etti ve Muizzüddevle unvanını tevcih etti. Fakat bir süre sonra Büveyhîlerin düşmanları ile yazıştığı iddiasıyla azledilerek gözlerine mil çekildi. Kendisi Şii idi. Karmatiler ve İmran b. Şahin ile girdiği son çarpışmada (976) hayatını kaybetti.

[226] İzzüddevle Bahtiyar. Büveyhi hanedanı hükümdarlarındandır ve Deylemlidir. Son derece güçlü biriydi. Bir boğayı iki boynuzundan tutup yere çalardı. Adududdevle'nin amcaoğludur. Onunla girdiği bir çarpışma esnasında öldürüldü ve başı altın bir tepsi üzerinde Adududdevle'nin önüne konuldu. Adududdevle kelleyi görünce bir mendil çıkarıp üzerine örttü ve ağladı.

[227] Sebüktekin el-Acemî. İkisi de Türk olmakla birlikte, bu Sebüktekin'i Gazne devletinin kurucusu Sebüktekin'le karıştırmamak gerekir.

Türkleri tuzağa düşürdü ve Sebüktekin'in arpalıklarına el koydu, ayrıca Bağdat'taki sarayını yağmaladı. Sebüktekin duruma hâkim olduktan sonra Halife Muti'nin konuşamayacak kadar hasta olduğunu gördü. Bunun üzerine Sebüktekin ona halifeliği oğluna bırakmasını tavsiye etti. Muti, onun bu teklifini kabul etti.

Aynı yıl Karmatîler Mısır'a saldırdılarsa da, yenilerek geri çekildiler. Bahtiyar'la Sebüktekin arasındaki çatışmalardan sonra o ve beraberindeki Türkler yanlarına halifeyi de alarak Vâsıt'a çekildiler. Fakat Sebüktekin burada vefat etti. Bu defa Türkler Aftekin (Alptekin)i[228] başlarına önder olarak seçtiler ve Vâsıt üzerine yürüdüler. Bahtiyar muhasaraydı. İki taraf arasındaki çarpışma elli gün kadar devam ettikten sonra zafer Türklerde kaldı. Bahtiyar amcasının oğlu Adududdevle'den[229] yardım istedi. Adududdevle yaklaşınca Aftekin (Alptekin) ve Türkler Bağdat'a geri döndüler, fakat Bağdat açıklarındaki çarpışmayı kaybettiler. Böylece Adududdevle Bağdat'a girdi.

Aftekin (Alptekin) Büveyhî sultanı Muizzüddevle'nin gulamlarındandı ve Türk asıllıydı. Adududdevle'nin yardıma gelmesiyle Bahtiyar karşısında yenilince Dımaşk'a gelmişti. Dımaşk'ın başında Muizzüddevle'nin atadığı Reyyan el-Hadim adında biri vardı. Şehir halkı Aftekin'le anlaşarak Reyyan'ı kovdular ve hutbeyi Muizzüddevle adına okumaya son verdiler. Muizzüddevle Mısır'dan onlar üzerine yürüdüyse de, yolda öldü. Yerine oğlu Aziz geçti. Aziz, başkomutanı Cevher'i bir orduyla Suriye üzerine gönderdi. Cevher Dımaşk'a gelerek Aftekin'i kuşatma altına aldı. Aftekin de Karmatîlere haber gönderip yardım istedi. Karmatîler Dımaşk üzerine yürüyünce Cevher Mısır'a kaçtı. Aftekin ve Karmatîler onun peşine düştüler. Cevher Mısır'a varıp durumu Aziz'e bildirdi. Bu defa bizzat Aziz ordunun başına geçip Suriye üzerine yürüdü. Ramle'de iki taraf arasında korkunç bir çarpışma vukû buldu. Aftekin ve Karmatîler yenildiler. Aziz, Aftekin'i yakalayıp getirene 100 bin dinar ödül vaat etti. Sonunda Aftekin yakalanıp Mısır'a getirildi ve orada öldü.

---

[228] Alptekin er-Rami, Muizzüddevle'nin gulamlarındandı. Gözünün biri kördü.

[229] Büveyhi hükümdarı. Adududdevle'nin oğludur.

366 yılı (976/77):

Sebüktekin Gazne'yi ele geçirdi. Sebüktekin, Sâmânîlerin Gazne valisi Ebû İshak b. Alptekin'in gulamlarındandı. Aklı ve cesaretiyle efendisinin takdirini kazanmıştı. Ebû İshak'ın çocuğu yoktu ve o vefat edince askerler Sebüktekin'i başlarına kumandan olarak seçtiler. Sonraki günlerde Sebüktekin hızla yükseldi. Hindistan'a bir sefer tertipleyerek Bust şehrini ele geçirdi.

375 yılı (985/86):

Karmatîler "efendiler" dedikleri altı "efendi"yle birlikte Kûfe üzerine yürüdüler. Simsamuddevle[230] onları bir ordu ile karşıladı. Savaş Karmatîlerin yenilgisiyle sonuçlandı. İbnü'l Esîr aynı yıl denizden filden daha büyük bir kuşun çıktığını ve orada bir tepe üzerine konarak "vakit yaklaştı" diye üç defa yüksek sesle bağırdığını, sonra tekrar denize daldığını, bunu üç gün boyunca tekrarladığını, ondan sonra da bir daha gözükmediğini nakletmektedir.

379 yılı (989-990):

Türklerle Deylemîler arasında şiddetli bir çarpışma çıktı ve beş gün boyunca devam etti. Bahauddevle sarayından sürekli onlara haberci göndererek çarpışmalara son verip barışmalarını istediyse de, kimse onu dinlemedi. Bunun üzerine askerleriyle sarayından çıkarak Türklerin yanında yer aldı. Deylemîler barış istemek zorunda kaldılar. O günden itibaren Türkler güçlenirken, Deylemîler zayıflamaya başladılar.

383 yılı (993/94):

Buğra-han Buhara'yı ele geçirdi. Çin sınırına kadar Kaşgar ve Balasagun onun mülküydü. Buhara üzerine yürüdü. Onunla Sâmânî emiri Nuh b. Mansur arasında savaşlar oldu, fakat zafer Buğra-han'da kaldı ve Buhara'yı ele geçirdi. Nuh b. Mansur şehri gizlice terk ederek Amul şehrine geldi. Silah arkadaşları burada kendisine iltihak ettiler. Nuh, Horasan ordusunun komutanı Ebû Ali b. Simcur'dan yardım istediyse de, Ebû Ali isyan bayrağı açarak gelmedi. Buğra-han Buhara'da hastalandı ve ülkesine dönerken yolda öldü. Yerine Togan-han

[230] Büveyhi hükümdarı.

Ebu Nasr Ahmed b. Ali han geçti. Bugra-han'ın ölümünden hemen sonra Nuh b. Mansur Buhara'ya dönüp, tahtına oturdu. Bu arada Ebû Ali b. Simcur ve Faik Nuh b. Mansur'a karşı savaşma konusunda anlaştı ve Gazne'de bulunan Sebüktekin'e mektup göndererek durumdan haberdar etti. Bunun üzerine Sebüktekin Gazne'den Horasan'a doğru yola koyuldu. Yanında oğlu Mahmud da vardı. Nuh b. Mansur da Buhara'dan hareket etti ve ikisi bir yerde buluşarak Ebû Ali ve Faik üzerine yürüdüler. Herat yakınlarındaki savaş Ebû Ali ve taraftarlarının yenilgisiyle sonuçlandı. Nuh b. Mansur Horasan'da istikrarı sağladıktan sonra Sebüktekin'in oğlu Mahmud'u oraya vali olarak atadı.

385 yılı (995/96):

Ebû Ali b. Simcur Horasan'a geri dönerek Mahmud'la savaştı ve onu ülkeden kovdu. Arkasından Sebüktekin ve oğlu tekrar ordularıyla Ebû Ali üzerine yürüdüler. Tus'ta vukû bulan çarpışma yine Ebû Ali'nin yenilgisiyle sonuçlandı. Ebû Ali, Nuh b. Mansur'a haber göndererek affedilmesini istedi. Nuh onu affettiğini bildirdi. Böylece Ebû Ali Buhara'ya gitti, fakat varır varmaz tutuklanıp hapsedildi ve orada hayatını noktaladı.

387 yılı (997/98):

Recep ayında Nuh b. Mansur öldü. Şaban ayında da Sebüktekin öldü. Sebüktekin Belh'te yaşıyordu. Hastalığı uzayınca Gazne'nin havasının iyi geleceğini düşündü ve Belh'ten oraya gitmek için yola çıktı, fakat yolda öldü. Cenazesi Gazne'ye getirilerek defnedildi. Saltanatı yirmi yıldı. Adil bir insandı. Ölmeden önce oğlu İsmail'i veliaht tayin etti. Mahmud yaşça ondan büyüktü. İsmail tahta oturduysa da Mahmud'la aralarında çarpışmalar çıktı. Mahmud üstün geldi ve İsmail'i Gazne kalesinde kuşatma altına aldı. İsmail af dileyerek kaleden indi. Mahmud ona iyi davrandı. İsmail'in saltanat süresi yalnızca yedi aydı.

389 yılı (998/99):

Mansur b. Nuh'un ordusundaki beyler Bektüzün'le anlaşarak onu tahtından indirip gözlerine mil çektiler ve yerine küçük yaştaki kardeşi Abdülmelik'i geçirdiler. Mansur'un saltanat süresi bir yıl yedi aydı. Gazneli Mahmud bu olayı haber alınca Bektüzün ve Faik'e sitem dolu

bir mektup gönderdi. Sonra ordusuyla onlar üzerine yürüyüp mağlup etti ve pek çok kişiyi kılıçtan geçirdi. Mahmud böylece Horasan'ı ele geçirdi ve Sâmânîler adına hutbe okunmasına son verdi.

Aynı yıl Sâmânî Devleti çöktü. Mahmud'un Horasan'ı ele geçirip Sâmânîler adına hutbe okunmasına son vermesi üzerine, Bektüzün ve Faik Abdülmelik b. Nuh'la anlaşarak Mahmud üzerine yürüdüler. Fakat yolda Faik ölünce ordunun maneviyatı bozuldu. İlekhan Arslan durumu öğrenince Türklerden bir ordu toplayarak Zilkâde ayında Buhara üzerine yürüdü. Abdülmelik ve tüm Sâmânî ailesini tutuklayıp hapsetti. Abdülmelik ölünceye kadar hapiste kaldı.

393 yılı (1002-1003):

Yeminüddevle Mahmud b. Sebüktekin [Gazneli Mahmud] Sicistan'ı[231] Halaf b. Ahmed'in[232] elinden yolup aldı. Halaf, bu olaydan sonra dört yıl Cüzcan'da kaldı. Sonra Mahmud onu Cerdin'e getirdi ve ölünceye kadar orada göz hapsinde tuttu.

396 yılı (1005-1006):

Yeminüddevle Multan'ı fethetti. Sonra Hindistan hükümdarı Beyda üzerine yürüdü. Beyda Kalicar kalesine kaçtı. Yeminüddevle onu burada kuşatma altına aldı ve belli bir meblağ karşılığında barış yaptı. Hint hükümdarı kendi hil'atını Yeminüddevle'ye giydirdiyse de, Yeminüddevle onu affetmedi ve tutuklattı.

398 yılı (1007-1008):

Yeminüddevle tekrar Hindistan'a bir sefer düzenleyerek ülkeyi yağmaladı.

401 yılı (1010/11):

Türk hükümdarı İlekhan kardeşi Togan-han'la savaşmak için Semerkand'dan hareket etti, fakat şiddetli kar yüzünden geri dönmek zorunda kaldı.

---

[231] İran ile Afganistan arasında kalan hudut bölgesi. Sicistan diye de bilinir. Asıl adı Sakastane idi ve Sakalar yurdu anlamına geliyordu.

[232] Sâmânî Nasr b. Ahmed tarafından Sicistan'a tayin edilen vali.

403 yılı (1012/13):

Türk hükümdarı İlekhan öldü. Tahta kardeşi Togan-han geçti. İlekhan âdil ve dindar bir kişiydi.

404 yılı (1013/14):

Yeminüddevle Hindistan'a bir sefer daha düzenledi ve yağmaladıktan sonra Gazne'ye geri döndü.

406 yılı (1015/16):

Yeminüddevle, her zamanki gibi Hindistan üzerine yürüdü, fakat rehberi onu yanlış yöne sevk etti. O ve ordusu bir bataklığa saplandı. Askerlerinin çoğu öldü. Yeminüddevle bir süre orada kaldıktan sonra sağ salim Horasan'a döndü.

407 yılı (1016/17):

Yeminüddevle Hindistan'a bir sefer daha düzenledi ve Keşmir'e kadar gidip Ganj nehrine ulaştı. Büyük miktarda mücevherler toplayıp muzaffer bir şekilde Gazne'ye döndü.

408 yılı (1017/18):

Türkistan ve Kaşgar hükümdarı Togan-han öldü. Togan-han hastalandığında Çin'den Türk ve Hitaylardan oluşan bir ordu saldırıya geçti. Togan-han Allah'tan onlarla savaşması için kendisine sağlığını iade etmesini, sonra ne isterse yapmasını niyaz etti. Gerçekten sıhhatine kavuştu ve ordusunu toplayarak onlar üzerine yürüdü. Düşman 300 bin çadırdı. Togan-han onları karşılayarak savaştı ve iki yüz bin kişiyi öldürdü. Yüz bin kadarını da esir aldı. Sayılamayacak kadar çok ganimet elde etti. Sonra Sagun'a döndü ve döner dönmez de öldü. Adil bir insandı. Yerine kardeşi Ebu'l Muzaffer Arslan-han geçti.

409 yılı (1018/19):

Yeminüddevle yine Hindistan'a bir sefer düzenledi. Pek çok kişiyi öldürdükten sonra muzaffer bir şekilde Gazne'ye döndü.

416 yılı (1025/26):

Yeminüddevle, tekrar Hindistan seferlerine başladı. Bu defa Sumenat[233] denilen puthanenin bulunduğu şehre geldi. Buradaki put, Hindistan'daki putların en büyüğü idi. İnsanlar haccetmek için oraya gelirlerdi. On binden fazla köy bu put için vakfedilmişti. Puthanede sayılamayacak kadar mücevher ve altın vardı. Yeminüddevle, hadde hesaba gelmeyecek kadar çok Hintli öldürdü. Oradaki mücevherleri aldı ve putu ateşe verdirdi. Sonunda put çatlayarak yıkıldı. Yeminüddevle bu putun bazı parçalarını Gazne'ye getirip bir caminin eşiğine koydurdu.

417 yılı (1026/27):

Türkler Bağdat'ta halka tebelleş olmaya, insanların mallarına el koymaya başladılar. İş iyice çığırından çıktı ve ayrıca eşkıyalar da halka saldırmaya başladılar. Tüm bunların sebebi Şerefüddevle'nin ölümü ve Bağdat'ta bir sultanın bulunmamasıydı.

420 yılı (1029/30):

Yeminüddevle Sultan Mahmud Rey'i işgal etti ve şehir hâkimini tutukladı.

421 yılı (1030):

Yeminüddevle Sultan Mahmud b. Sebüktekin ilkbaharda öldü. Onun doğum tarihi 360 (970/71) yılıydı. Ölüm sebebi aşırı ishaldi. Bu şekilde iki yıl yaşadı. Son derece metanetli biri olduğu için yanlamasına uzanamazdı ve ölünceye kadar sırtını yastığa vererek uyudu. Küçük oğlu Muhammed'i veliaht olarak tayin etti. Muhammed, Şehzade Mesud'tan daha küçüktü. Muhammed tahta oturduğunda kardeşi Mesud Isfahan'daydı. Muhammed'in üzerine yürüyünce devlet ileri gelenleri aralarında anlaşarak onu tutukladılar ve Mesud'u tahta kotardılar. Fakat Mesud kardeşine iyi muamele etti.

---

[233] Sumenat puthanenin adı değil şehrin adıdır ve burada Hintlilerin tanrısı Şiva adına yapılmış çok büyük bir tapınak vardı.

422 yılı (1030/31):

Sultan Mesud ordusuyla harekete geçerek Tiz ve Mukran'ı işgal etti.

425 yılı (1033/34):

Sultan Mesud Hindistan'daki Seresti kalesini zaptetti. Daha önce babası Mahmud bu kaleyi birkaç kez kuşatmış, fakat alamamıştı. Hâlbuki Mesud kale hendeğini ağaçlar ve şeker kamışlarıyla doldurup kaleyi ele geçirmiş ve halkını kılıçtan geçirmişti.

428 yılı (1036/37):

İbni Sina öldü.

432 yılı (1040/41):

Dukak oğlu Selçuk oğlu Mikayil'in iki oğlu Tuğrul Bey ile kardeşi Çağrı Bey Davud durumlarını sağlamlaştırdılar. Dedeleri Dukak, Türklerin önde gelen zeki insanlarındandı. Oğlu Selçuk dünyaya gelip büyüyünce onu Türk hükümdarı Beygu'ya[234] takdim etti. Selçuk hızla yükselince Beygu'nun ona karşı davranışı değişti. Selçuk korkuya kapıldı ve kendisine bağlı olanlarla birlikte dâru'l harpten daru'l İslam'a göç etti. Bu, Allah'ın ona bir lutfuydu. Selçuk'un Arslan, Mikail ve Mûsa adında üç oğlu vardı. Selçuk, 107 yaşında Cend'de hayata gözlerini yumdu. Oğulları da babaları gibi pagan Türklere karşı gaza seferlerini devam ettirdiler. Bu seferlerden birinde Mikayil hayatını kaybetti. Tuğrul Bey ve Çağrı Bey Davud'un arası Beygu ile iyice açılınca, Buhara'ya iki fersah bir mesafeye gelip kondular. Fakat Buhara emîri onlara hiç de dostça davranmadı. Bunun üzerine onlar da Türkistan emîri Buğra-han'a sığındılar. Tuğrul Bey ve kardeşi Çağrı Bey Davud, Buğra-han'ın huzurunda aynı anda bulunmama konusunda anlaştı. Yani birisi Buğra-han'ın huzurundaysa, diğeri kendi evinde olacaktı. Çünkü ona güvenmiyorlardı. Buğra-han her ikisini huzurunda hazır etmeye çalıştıysa da, onlar buna yanaşmadılar. Bu durum karşısında Buğra-han Tuğrul Bey'i tutuklattı ve kardeşi Çağrı Bey üzerine asker sevk etti. Çağrı Bey, üzerine gelenlerle çatışmaya girdi ve Buğra-han'ın askerleri mağlup

[234] Sır-derya Yabgu Oğuzları'nın hükümdarı.

oldu. Çağrı Bey daha sonra kardeşinin tutuklu olduğu yere saldırarak onu esaretten kurtardı. Sonra birlikte Cend'e döndüler ve Sâmânî devleti tamamen yıkılıncaya ve İlekhan Buhara'yı ele geçirinceye kadar orada kaldılar. Arslan Bey'in İlekhan'ın nezdindeki yeri oldukça yüksekti. Bu yüzden İlekhan oradan ayrıldı ve Ali Tekin ile Arslan Bey orada kaldılar. Bu sırada Sultan Mahmud Ceyhun nehrini geçerek Buhara üzerine yürüyünce Ali Tekin kaçıp gitti. Arslan Bey ve beraberindekiler bozkıra ve sahraya çekilerek, Sultan Mahmud'u yumuşatmaya çalıştılar. Sultan Mahmud Arslan'a mektup göndererek onu kendi yanına çekmeye çalıştı...[235]

433 yılı (1041/42):

Sultan Tuğrul Bey Cürcan ve Taberistan'ı ele geçirdi.

434 yılı (1042/43):

Sultan Tuğrul Bey, Mahmud b. Sebüktekin'in ülkesi olan ve kendisinden sonra Sultan Mesud'a kalan Harezm'i ele geçirdi.

435 yılı (1043/44):

Sultan Mesud'un oğlu Mevdut Hindistan'da bazı kaleleri zaptetti. Aynı yıl Türkler beş bin çadır halinde İslam'ı kabul ederek İslam ülkelerine yayıldılar. Çin sınır boylarındaki Hitay ve Tatarların dışında Müslüman olmayanı kalmadı.

437 yılı (1045/46):

Sultan Tuğrul Bey kardeşi İbrahim Yinal'ı Hemedan üzerine gönderdi. Yinal Hemedan'ı Kerşasef b. Alaaddin b. Kakuyi'den[236] zapt ettikten başka Dinever'i ve Saymara'yı da ele geçirdi.

---

[235] Olayların bundan sonrası Selçuklu tarihini ele alan eserlerde detaylı olarak anlattığı için çevrilmeye gerek görülmemiştir.

[236] Kakuyiler: 1008-1274 yılları arasında İran'ın Yezd, İsfahan, Hemedan ve Rey eyaletlerinde hüküm süren hanedan. Sırasıyla Büveyhiler, Gazne Devleti ve Selçuklu Devleti'ne bağlanan Kakuyiler 1051'de İsfahan'ın kesin olarak Selçuklulara ilhak edilmesiyle ortadan kalkmışlardır. Selçuklulular bu aileyi Yezd valileri olarak kullanmışlardır. Kakuyi hanedanı, tüm İran'a hakim olan İlhanlılar tarafından 1274 yılında kesin olarak ortadan kaldırılmışlardır.

441 yılı (1049/50):

Tuğrul Bey ile kardeşi İbrahim Yinal arasında çarpışmaya yol açan bir anlaşmazlık çıktı. Tuğrul Bey, kardeşini bekindiği kaleden çıkıp itaat etmek zorunda bıraktı. Aynı yıl Rum [Bizans] hükümdarı Tuğrul Bey'e büyük bir hediye göndererek barış teklifinde bulundu. Tuğrul Bey teklifi kabul etti. Konstantinopolis'teki cami tamir edilerek ibadete açıldı ve hutbe Tuğrul Bey adına okunmaya başladı. Yine aynı yıl Tuğrul Bey kardeşi Yinal'ı hapisten çıkarıp affetti.

Bu yıl Gazne sultanı Mevdut öldü. Henüz 27 yaşındaydı. Yerine amcası Abdurreşid tahta geçti. Abdurreşid Mevdut tarafından hapsedilmişti. Onun ölümünden sonra hapisten çıkarılarak tahta geçirildi ve Şemsü Dinillah Seyfüddevle lâkabı verildi.

Yine aynı yıl büyük Türk kumandanı Besâsirî Enbar'ı ele geçirdi. Adaleti tesis ettikten sonra tekrar Bağdat'a döndü. Bağdat'ta Sünnilerle Şiiler arasında ciddi bir anlaşmazlık çıktı. Pazarlar kapandı. Karahalkı şehir çevresini bir surla çevirdi. Şiilerin hâkim oldukları yerlerde ezan okunurken "hayye alâ hayri'l amel", Sünnilerin mahallesinde ise "essalâtu hayrun min-en-nevm" diye okunmaya başlandı.

442 yılı (1050/51):

Tuğrul Bey Horasan'dan harekete geçerek Ebû Mansur b. Alauddevle b. Kakuyi'nin elinde bulunan Isfahan'ı kuşattı. Kuşatma yaklaşık bir yıl sürdü ve sonunda Tuğrul Bey şehri Muharrem ayında barış yoluyla ele geçirip, Rey'de bulunan ağırlıklarını oraya naklettirdi.

Aynı yıl Ebu'ş-Şevk'in kardeşi Mühelhel b. Muhammed b. Anan Sultan Tuğrul Bey'in huzuruna geldi. Sultan ona iyi davrandı ve elindeki Şirvan, Dakuk, Şehrizor ve Samgan gibi şehirleri kendisine bıraktı. Mühelhel'in kardeşi Sorhab Tuğrul Bey'in tutuklusuydu, onu da serbest bıraktı.

443 yılı (1051/52):

Sultan Tuğrul Bey'in halifeye gönderdiği elçi hediyelerle birlikte geldi.

444 yılı (1052/53):

Abdurreşid b. Mahmud b. Sebüktekin, Mevdut b. Mesud'un hacibi Tuğrul tarafından öldürüldü. Halbuki onu Abdurreşid makamında bırakmıştı, fakat o gözünü tahta dikti. Tuğrul, Abdurreşid'i Gazne kalesinde kuşatınca kale halkı Abdurreşid'i ona teslim etti. Tuğrul onu öldürdü ve Sultan Mesud'un kızıyla zorla evlendi. Beyler, aralarında ittifak ederek Tuğrul'u öldürdüler ve Mesud'un hapiste bulunan oğlu Ferruhzad'ı tahta çıkardılar. Sonra Abdurreşid'in öldürülmesine sebep olanları tek tek takip ederek ortadan kaldırdılar.

446 yılı (1054/55):

Tuğrul Bey Azerbaycan üzerine yürüdü. Tebriz üzerine yürüdü. Bir günde şehir hâkimi Vahşudan itaat arzetti ve hutbeyi Tuğrul Bey adına okuttu ve hediyeler takdim etti. Azerbaycan'ın diğer şehirleri de aynı şeyi yaptı. Tuğrul Bey Azerbaycan'da işleri düzene soktuktan sonra Ermenistan üzerine yürüdü ve Rum (Bizans)a ait olan Menazkerd [Malazgirt] üzerine yürüdü. Şehri kuşatma altına aldıysa da, zaptedemedi. Bunun üzerine Rum topraklarına saldırarak yağmaladı ve pek çok esir aldı.

447 yılı (1055/56):

Bağdat'ta Sünniler ayaklanarak halifenin sarayına yürüdüler ve ondan "emr-i bilma'ruf ve nehy-i an'il-münker" konusunda kendilerine izin vermesini istediler. Halife istedikleri izni verdi. Sonra o sırada Vâsıt'ta bulunan Besâsirî'nin sarayını yağmalamaya izin vermesini talep ettiler. Halife buna da izin verdi. Besâsirî'nin sarayını yağmalayarak yaktılar..

Aynı yıl Tuğrul Bey Hulvan'a geldi. Bağdat'ta pek çok dedikodu çıktı. Bağdat ileri gelenleri Tuğrul Bey'e haber göndererek kendisine itaat ettiklerini, hutbeyi onun adına okumak istediklerini bildirdiler. Tuğrul Bey bunu kabul etti, fakat halifenin adı ondan önce okundu. Daha sonra Tuğrul Bey Bağdat'a girmek için izin istedi. Kendisine elçiler gelerek halifeye zarar vermeyeceği konusunda yemin ettirdiler. Tuğrul Bey yemin etti ve Bağdat'a girdi.

Tuğrul Bey Bağdat'a girince askerleri ihtiyaçlarını karşılamak için pazarlara dağıldı, fakat pazarcılarla askerler arasında tatsızlık çıktı. Bir mahalle pazarındaki esnaf Tuğrul Bey'in askerlerine saldırarak yağmaladılar. İş büyüyünce halk Tuğrul Bey'e müracaatta bulundu. Tuğrul Bey atına atlayarak halkı teskin etti ve "Eğer bu işler Melik er-Rahim'in başı altından çıkmışsa huzurumuza gelemez, eğer onun bu işlerle bir ilgisi yoksa huzurumuza gelecektir" dedi. Bunun üzerine halife Melik er-Rahim'e birini göndererek onun ve kumandanlarının ortaya çıkmasını istedi ve halifenin can güvenliği altında olacağını bildirdi. Bunun üzerine Melik er-Rahim ve beyleri bulundukları yerden çıkarak Tuğrul Bey'in huzuruna geldiler. Tuğrul Bey, Melik er-Rahim ve beylerini tutuklattı. Bu durum halifenin gücüne gitti. Tuğrul Bey'e birini göndererek yaptığı işten hoşnut olmadığını, kendisine ve verdiği can güvenliği garantisine saygı duyulmadığını bildirdi. Bunun üzerine Tuğrul Bey bazı beyleri serbest bıraktı, fakat Melik er-Rahim'in tutukluluğunun devamına karar verdi. Bu Melik er-Rahim Büveyhî hanedanının Irak'taki en son temsilcisiydi.

448 yılı (1056/57):

Halife Kaim, Tuğrul Bey'in kardeşi Çağrı Bey Davud'un kızıyla evlendi. Fakat Tuğrul Bey'in askerleri Bağdat halkının başına dert oldu. Bunun üzerine Tuğrul Bey Bağdat'tan çıktı. Onun Bağdat'taki tüm ikamet süresi bir yıl bir aydır. Bu süre zarfında halifeyle hiç görüşmedi. Böylece Nusaybin'e geldi, oradan da Mervanoğullarının elinde bulunan Diyar-ı Bekr'e doğru yola koyuldu.

449 yılı (1057/58):

Tuğrul Bey, Musul ve civarını işgal edip, oraları kardeşi İbrahim Yınal'a teslim ettikten sonra tekrar Bağdat'a döndü. Şehre yaklaştığında veziri Amidülmülk ve halifenin veziri reisü'rrüesa onu karşılamaya çıktılar. Tuğrul Bey Bağdat'a girdikten sonra Halife Kaim'le görüşmek istedi. Halife, yedi zira uzunluğundaki tahtına oturmuştu. Üzerinde Hz. Peygamber'in mübarek hırkası vardı. Tuğrul Bey, Bağdat ileri gelenleri ve beyleriyle birlikte Zilkâde ayının beşine tekabül eden Cumartesi günü halifenin huzuruna girdi. Önce yer öptü, sonra da halifenin elini öptü. Kendisine hil'at giydirildi ve ahit verildi. Sonra

Tuğrul Bey ikinci defa yer öptü ve huzurdan ayrıldı. Daha sonra Tuğrul Bey halifeye 100 atlı Türk memluk ve her bir memlukla bin dinar ve bir inci gönderdi.

450 yılı (1058/59):

İbrahim Yinal Musul'dan ayrıldıktan sonra Hemedan üzerine yürüdü. Tuğrul Bey de Bağdat ordusuyla birlikte onun peşinden gitti. Tuğrul Bey gittikten sonra Besâsirî, beraberinde iki yüz atlı bulunan Kureyş b. Bedran el-Akılî'yle birlikte Bağdat'a geldi. Besâsirî'nin yanında ayrıca dört yüz gulam vardı. Mansur Camii'nde Mısır'daki Alevî halife Mustansır adına hutbe okundu. Besâsirî ayrıca ezanda "hayye ala hayri'l amel" cümlesinin okunmasını emretti. Sonra askerleri Zâhir semtine gitti ve bir sonraki Cuma namazını başka bir camide kılarak, hutbeyi Mustansır adına okuttu. Fakat onunla muhalifleri arasında çatışmalar çıktı. Besâsirî bir grup insanı çevresine toplayarak halifenin harem dairesini yağmaladı. Halife siyah bir elbise giyindi, sırtında Hz. Peygamber'in hırkası, elinde kılıç, başının üzerinde bir sancak ve çevresinde silahlı Abbasîler vardı. Bu sırada yağmalama işi sarayına sıçramıştı. Halife bunu görünce geri döndü ve yüksekçe bir yere çıktı. Yanında reisürrüesa da vardı. Reisürrüesa Kureyş b. Bedran'a, "Ya Alemüddin, emîrulmüminin Kaim senin, Hz. Peygamberin ve Araplığın dokunulmazlığına sığınıyor. Kendisini, malını ve ailesini sana emanet ediyor" dedi. Sonra halife Kaim, reisürrüeasa Kureyş'in yanına gelip onunla birlikte yürüdüler. Besâsirî Kureyş'e birini göndererek "Anlaşmayı bozuyor musun, seninle kimse diğerinden habersiz kendi başına hareket etmeyecek diye anlaşmıştık!" dedi. Bunun üzerine reisürrüesayı Besâsirî'ye teslim ettiler. Çünkü onun düşmanıydı. Halife ise Kureyş'in yanında kaldı. Kureyş, halifeyi askeri karargâhına götürdü. Halifenin yanında Hz. Peygamber'in hırkası, asası ve sancağı vardı. Sonra halifenin sarayı ve harem dairesi günlerce yağmalandı... Halife taraftarları durumu haber vermek için Tuğrul Bey'e gittiler. Bu arada Besâsirî de kurban bayramının birinci günü namaza gitti. Yanında Mısır halifesinin bayrağı vardı. İnsanlara ihsanlarda bulundu. Daha sonra Mısır'a birini göndererek Irak'ta hutbenin Alevi Mustansır adına okunduğunu bildirdi. Fakat halifenin veziri İbni Ahi Ebu'l Kasım el-Mağribi vaktiyle

Besâsirî'nin yanından kaçan biriydi. Onun yaptıklarını halifeye çirkin hareketler olarak gösterdi ve bunun âkıbetinin iyi olmayacağını belirtti ve cevap gönderilmesini erteledi. Bu arada Besâsirî Bağdat'tan Vâsıt ve Kufa üzerine yürüyerek ele geçirdi.

O sırada Tuğrul Bey kendisine isyan bayrağı açan kardeşi İbrahim Yinal'la uğraşıyordu. Aralarında vukû bulan çarpışmalardan sonra İbrahim Yinal'ı yakalayarak yay kirişiyle boğdurttu. İbrahim daha önce defalarca da Tuğrul Bey'e isyan etmiş, ağabeyi onu affetmişti. Yinal bu defa affetmedi.

451 yılı (1059/60):

Tuğrul Bey, kardeşi İbrahim'den kurtulduktan sonra Irak'a hareket etti ve Besâsirî'ye bir adam göndererek halifeyi makamına iade etmesini, okuttuğu hutbeden dolayı bir şey demeyeceğini ve Irak'a gelmeyeceğini bildirdi; fakat Besâsirî cevap vermedi. Tuğrul Bey Bağdat'a yaklaşınca Besâsirî'nin hizmetkârları ve çocukları Dicle nehrinde boğuldu. Onun Bağdat'a girişi 450 yılının Zilkâde ayının altısıydı, çıkışı da yine 451 yılı Zilkâde ayının altısına rastladı. Tuğrul Bey Bağdat'a girişinde Mehariş'i halifeyi aramak için gönderdi. Mehariş ve halife aynı yıl Zilkâde ayının on birinci günü Bağdat'a doğru yola koyuldu. Tuğrul Bey halifeyi karşılamak için Bağdat'tan ayrıldı ve onu görünce atından inip yer öptü ve kardeşi İbrahim'in isyanıyla uğraşmak zorunda kalması sebebiyle geciktiği için özür diledi. Sonra onu sarayına kadar getirip atının geminden tutarak odasına kadar götürdü. Sonra Besâsirî'nin arkasından bir ordu gönderdi. Kendisi de yola koyuldu. İki taraf arasındaki savaş Besâsirî'nin yenilgisiyle sonuçlandı. Besâsirî'nin kellesi Tuğrul Bey'in önüne getirildi. Tuğrul Bey bu kelleyi halifeye gönderdi. Halife, Besâsirî'nin kelesini Nuba Kapısı'na astırdı.

Besâsirî Türk asıllı bir memluktu. Fars'ın Besâ şehrinden olduğu için Besâsirî denilmişti. Araplar fe yerine be söylerler. Dolayısıyla Besâ yerine Fesâ deriz.

Aynı yıl Gazneli Mahmud'un oğlu Mesud'un oğlu Ferruhzad kolon iltihabı hastalığından hayatını kaybetti. Yerine kardeşi İbrahim geçti ve

Hindistan'a bir sefer düzenleyerek bazı kaleleri ele geçirdi ve Gazne'ye yerleştikten sonra Tuğrul Bey'in kardeşi olan Horasan hâkimi Çağrı Bey Davud'la barış anlaşması yaptı.

Aynı yıl Tuğrul Bey'in kardeşi Çağrı Bey Davud vefat etti. Öldüğünde yetmiş yaşındaydı. Çağrı Bey geride Alparslan, Bakuti, Kamu Belek ve Süleyman adında oğullar bıraktı. Tuğrul Bey kardeşinin hanımı Ümmü Süleyman'la evlendi.

452 yılı (1060/61):

Tuğrul Bey, Emîr Porsuk'u Bağdat'ta şıhne tayin ederek Cebel[237] üzerine yürüdü. Aynı yıl Halife Kaim'in Kutr en-Nida adındaki Ermeni asıllı annesi öldü.

454 yılı (1062/63):

Tuğrul Bey, Halife Kaim'in kızıyla evlendi. Nikâh Şaban ayında Tebriz açıklarında kıyıldı. Nikâhın kıyıldığı sırada Kaim ortalarda yoktu.

455 yılı (1063):

Tuğrul Bey ikinci defa Bağdat'a geldi ve tekrar halifenin huzuruna çıktı. Fakat Bağdat halkı Tuğrul Bey'in askerlerinden çok eziyet çekti. Çünkü Bağdat halkı kadınlarına musallat oldukları için askerleri evlerinden atmıştı. Tuğrul Bey Rebiulevvel ayında Bağdat'tan ayrılarak Cebel'e doğru gitti. Rey'e geldiğinde hastalandı ve Ramazan ayının sekizine tekabül eden Cuma günü yetmiş yaşında vefat etti. Tuğrul Bey kör ocak olduğu için çocukları yoktu. Bu yüzden tahta kardeşi Çağrı Bey Davud'un oğlu Alparslan geçti.

456 yılı (1063/64):

Sultan Alparslan, veziri Nizamülkülk'ün gayretleriyle amcası Tuğrul Bey'in veziri Amidülmülk Ebu'n-nasr Mansur b. Muhammed el

---

[237] Cebel/Cibâl. Aslında daha ziyade Cibâl adıyla bilinen ve birkaç yeri hariç tamamı dağlarla kaplı olduğu için bu adla anılan kelime "cebel"in çoğuludur ve "dağlar" demektir. Eski Medya yani Irak-ı Acem'e verilen addır. Ülke oldukça soğuktur. Bir de Suriye'nin güney kesiminde Cibâl denilen bir yer vardır.

Kundurî'yi tutuklayarak Merverrud'da hapsetti. Sonra da onu öldürmesi için iki gulam gönderdi. Vezir, ailesiyle vedalaştı, elbisesini yakıp gözlerini bağlayarak iki rek'at namaz kıldı. Sonra gulamlar tarafından başı kesilerek öldürüldü. Cesedi Kundur'a nakledildi ve babasının yanına gömüldü. Öldürüldüğünde kırk küsur yaşındaydı. Amidülmülk hadımdı. Çünkü Tuğrul Bey onu bir kadını kendisine istemesi için göndermiş, fakat Amidülmülk o kadını kendi nikâhına almış, bu yüzden de Tuğrul Bey tarafından hadım ettirilmişti. Şiddetli bir Şafii yanlısıydı ve Tuğrul Bey'e Horasan camilerinde Râfızîlere lanet okunması tavsiyesinde bulunmuş, sultan da onun bu tavsiyesine uymuş ve hatta lanet okunacaklar listesine Eş'arîleri de ilave etmiş, fakat Horasan ulemaları bunu kabul etmemişlerdi. Örneğin Ebu'l Kasım el-Kuşeyrî ve Ebu'l Meali el-Cüveynî bunlardandır.[238]

---

[238] Selçuklu Devleti zuhur ettiği sıralarda Irak ve Horasan'da itikatta Eş'arî mezhebi, amelde Şafiî Mezhebi hâkim durumdaydı. Selçukluların ilk zuhur ettiği bölgeler olan Mâverâünnehir'de Maturidî mezhebi, Harezm'de ise Mûtezile mezhebi hâkim durumda idi. Mûtezile geleneğinin Harezm'de çok kuvvetli olduğu fark edilmektedir. Selçuklu ailesinin tanınmış üyelerinden olan Anadolu Selçukluları hanedanının ceddi Kutalmış'ın da Mûtezile mezhebli olduğu anlaşılmaktadır. İbnü'l Esîr'in Kutalmış hakkında verdiği şu bilgiler bunu göstermektedir: "Şaşılacak şeydir ki, Kutalmış Türk olmasına rağmen astronomi ilmini çok iyi biliyordu. Bundan başka felsefe geleneği ile ilgili bilimleri de biliyordu. Kendisinden sonra oğulları ve ahfadı da felsefe geleneğinden gelen ilimleri öğrenmeye devam ettiler ve bu alanda isim yapmış olan bilim adamlarını himayelerine aldılar. Bu durum onların dinî inançlarında pürüz meydana getirdi. Selçuklu hanedan üyeleri arasında görülen bu dinî eğilimin hanedan üyelerine hocalık yapan Harezmli Türkmen Danişmend Ali Taylu'dan kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Bu Danişmend Ali Taylu Harezm'deki dinî çevrede yetişmiş ve çok erken tarihlerde Selçuklu ailesine yakın olma fırsatı bulmuş ve hanedan üyelerine muallim olmuştur.

Tuğrul Bey Dandanakan zaferinden sonra sultan olunca kitabet ve inşa san'atında mahir bir elemana ihtiyaç duydu. Ona bu işlerde çok mahir biri olarak Ebû Nasr el-Kundurî tavsiye edildi. Muhtemelen Ebû Nasr el-Kundurî'yi Sultan Tuğrul'a tavsiye eden de Danişmend Ali Taylu olmuştur. Çünkü bu Amîdülmülk Ebû Nasr el-Kundurî onun gibi Mûtezile mezhebinden biriydi. Bilahare vezir olan Kundurî bu makama geldikten sonra Mûtezile mezhebini devletin resmî dinî görüşü haline getirdi ve bu yönde

Tuhaf olanı şu ki, Amidülmülk'in Harezm'de Kundur'a gömüldü denilmesine rağmen, kanı Merv'de akıtılmış, bedeni Kundur'a defnedilmiş, kafatası hariç başı Nisâbûr'a gömülmüş ve kafatası Kirman'a götürülmüştür. Çünkü Nizamülmülk oradaydı.

Aynı yıl Alparslan Huttelan'ı[239] ele geçirdikten sonra Herat üzerine yürüdü. Amcası Beygu b. Mikail'i kuşatma altına aldı ve şehri ele geçirdi. Bununla birlikte şehri ele geçirince amcasına iyi davrandı. Sonra Saganiyan[240] üzerine yürüdü ve kılıç zoruyla ele geçirerek şehir hâkimini esir aldı.

---

uygulamalara başladı. Onun bu uygulaması Horasan'da Eş'arî ve Şafiî mezhebi mensupları arasında büyük rahatsızlıklara yol açtı. Bazı Selçuklu prenslerinin - başta Tuğrul Bey olmak üzere - Kundurî'ye destek verdikleri anlaşılmaktadır. Bu uygulamanın bir sonucu olarak Cuma hutbelerinde İmam Eş'arî lanetlenmeye başlandı. Bazı Eş'arî mezhebi ileri gelenleri - başta Kuşeyrî olmak üzere - tutuklandılar. Ünlü Eş'ari mezhebi usulcülerinden olan İmâmü'l-Haremeyn Ebu'l-Meâlî el-Cüveynî Horasan'ı terk etmek zorunda kaldı. Eş'arîler takibata uğradılar. Fakat Eş'arîler bir şekilde rahatsızlıklarını Sultan Tuğrul Bey'e ulaştırmayı başardılar. Bu işte Kuşeyrî'nin kaleme aldığı bir risale çok önemli rol oynadı. Abbasî halifesinin elçisi Eş'arî mezhepli siyaset bilimcisi el-Maverdî'nin diplomat olarak Tuğrul Bey ile görüşmelerinde bu konu da gündeme gelmiş olmalı ki, bir müddet sonra Eş'arîler üzerinden bu baskılar kaldırıldı.

Eş'arî ve Şafiî mezhepli olan Nizamülmülk'ün, Amîdülmülk Ebû Nasr el-Kundurî aleyhindeki faaliyetleri de bu mezhep çatışmalarından başka bir şey değildir. Bu mücadeleler sonunda Sultan Alp Arslan Kundurî'yi tutukladı ve idam ettirdi. Onun idam edilmesinde Nizamülmülk'ün çok önemli rol oynadığı kabul edilmektedir. Nitekim yerine de Nizamülmülk Selçuklu vezîri oldu. Bu defa Nizamülmülk de Eş'arî ve Şafiî mezhebini Büyük Selçuklu Devleti'nin resmî mezhebi konumuna getirdi. Bu mezhebin yerleşmesi ve tutunmasını sağlamak için "Nizamiye Medreselerini" açtı. Selçuklu Devleti coğrafyasında yirmi üç Nizamiye Medresesi kurulmuştur. Bu medreselere Eş'arî ve Şafiî mezhebinden ilim adamları tayin ediliyor ve bu alanda büyük paralar harcanıyordu.

239 Yukarı Amu Derya'nın sağ kıyısında Penc ile Vahş nehirleri arasındaki bölge. Batısında Çağaniyan ve Vahş bölgeleri ile sınırlıdır. İslam öncesinde Huttel hükümdarlarına Huttelan Şah denirdi.

240 Veya Çaganiyan.

Yine aynı yıl Alparslan Tuğrul Bey'in halifenin rızası olmadan nikahladığı kızının Bağdat'a gönderilmesini emretti.[241]

Aynı yıl içinde Selçuklu beylerinden Kutalmış Alparslan'a karşı isyan bayrağı açtı. Alparslan ona birini göndererek bu işten vazgeçmesini, aralarındaki akrabalık hukukunu gözeteceğini bildirdi, fakat Kutalmış bu sözlere kulak asmadı. Bunun üzerine Alparslan Rey'e yürüyerek onunla çarpışmaya girdi. Kutalmış savaşı kaybedince Girdkûh kalesine[242] çekildi; ancak savaş bitince onun ölenler arasında olduğu görüldü. Alparsan onun ölümüne çok üzüldü ve gözlerinden yaşlar süzüldü. Bu Kutalmış denilen şahıs, Konya, Aksaray ve Malatya Selçuklu sultanlarının atasıdır. Kendisi Türklüğünün yanı sıra astronomiyi gerçekten iyi bilen biriydi.

Kız zaten Tuğrul Bey'le zivafa girmeden, Tuğrul Bey vefat etmişti. Örneğin Bundari şöyle der: "453 (1061) senesinde Sultan Tuğrul Bey, Halîfe el-Kâim bi-l mrillâh'ın kızı Seyyide'yi kendisine zevceliğe istedi. Halîfe bu isteğe karşı çıktı. Halîfenin kızını istemekle görevli olan Vezir Amîdülmülk, halîfenin olumsuz cevabına karşılık, "Sultân nezdinde benim kanımla oynadınız, ileri sürdüklerinizle benim ilerlememe mani oldunuz" dedi ve çadırlarını Nehrevana çıkartarak üzerinden kara elbiseleri çıkarıp beyazlar giymek suretiyle tehdit etti. Halîfenin bu tavrına karşılık olarak Sultân Tuğrul Bey, Kâdîl-Kudât ile Şeyh Ebû Mansur bin Yûsuf'a sert ve acı tevbihli mektup gönderdi ve "el-Kâim bi-Emrillâh'tan gördüğüm mükâfat bu mudur? Hâlbuki onun taati için kardeşimi öldürdüm ve onun bir saat vakti için ömrümü ve onun yoluna bütün malımı feda ettim" diye şikayette bulundu. Sonuçta bu izdivaç gerçekleşti. [el-Bundârî, (Türkçe terc, s.18-21)] Reşidüddin ise şöyle der: "Seyyide'nin çeyizi Tebrîz'e ulaşınca bütün şehri süsleyip birçok saçı/hediye (nisârhâ) dağıttılar. Bağdâd Kâdîl-Kudât'ı nikâhı kıydı. O vakit Sultân, Dârül-mülk'de zifâf olsun diye, Tebrîz'den Rey şehrine gitti. (Yolda) biraz rahatsızlandı. Rey civarında Tacrîşt Köyü'nde Kasrân-ı Bîrûnî'de konakladı. (Hava) çok sıcak olduğundan, (buraya) serinlemek amacıyla inmişti. Bir burun kanaması ona gâlib gelip müstevlî oldu. (Bu kanamayı) hiçbir ilaç durduramıyordu. Âkıbet onun kuvveti tükendi ve 455 senesinin mübarek Ramazan ayında (Ağustos-Eylül 1063) o hastalıkla, dünyadan gitti. Seyyide'yi öylece mühr-i bikrî ile Bağdâd'a götürdüler." (Reşidüddin, s. 105)

İran'da damgan yakınlarında Nizarî İsmalîlerin elinde bulunan müstahkem bir kaleydi. Hasan Sabbah ve diğer İsmailî liderler ailelerini ve çocuklarını sık sık sığınmaları için bu kaleye gönderirlerdi. Hülagu bu kaleyi 5000 kişi ile kuşatmış ve ancak 17 yılda zaptedebilmiştir.

Aynı yıl içinde Irak'ta ve birçok yerde avlanmaya çıkan bazı Kürtlerin bozkırda siyah bir çadıra rastladıkları, çadırdan bir feryat ve ağlama sesi duydukları, feryat eden kişinin "Cinlerin sultanı Seyduk öldü, onun ölümüne üzülmeyen her ülke yerle bir edilecektir" dediği, kıt akıllı bazı kişilerin buna inandıkları ve feryat içinde kabristanlara yürüdükleri şayiası çıktı.

İbnü'l Esir der ki; "Biz Musul'dayken orada ve başka yerlerde, altı yüz yılında da böyle bir şey oldu. İnsanlar göğüslerinde bir acı hissettiler. Halk arasında cin taifesinden Ümmü Unkud denilen bir kadının oğlu Unkud'u kaybettiği, onun için yas tutmayanın hastalanacağı söylentisi çıktı. İnsanlar ve ayak takımı Unkud için feryad-ı figan etti."

Bunu anlatmamızın sebebi, ne zaman önemli biri ölse halkın Ümmü Unkud ve sözlerini hatırladıklarını bildirmektir.

457 yılı (1064/65):

Sultan Alparslan Ceyhun'u geçerek Cend ve Sayram üzerine yürüdü. Her iki yer de Buhara yakınlarındaydı. Dedesi Selçuk'un mezarı Cend'de idi. Cend hâkimi sultanı karşılayarak itaat arz etti. Sultan onu yerinde bıraktı ve oradan Gurgenc'e, oradan da Merv'e geçti.

463 yılı (1070/71):

Sultan Alparslan Diyar-ı Bekr'e girdi. Şehir hâkimi Nasr b. Ahmed b. Mervan sultana itaat arz etti. Sultan Alparslan oradan Haleb'e geldi. Şehir hâkimi Mahmud b. Nasr itaat etmekle birlikte sultan için hali sermedi. Alparslan bunu kabullenemeyince Mahmud ve annesi gece sultanın otağına geldiler. Sultan, Mahmud'u Haleb'in başında bıraktı.

Aynı yıl içinde Rum [Bizans] kralı Ermanus [Romanos Diogenos] Rumlardan, Ruslardan ve Çerkeslerden bir ordu teşkil ederek Menazkerd'e [Malazgirt] geldi. Sultan Alparslan da oraya geldi ve Rum hükümdarından çatışmama anlaşması yapılmasını istedi. Rum hükümdarı bu talebi reddetti.[243] İki taraf arasındaki savaş Alparslan'ın zaferiyle

---

[243] Romen Diyojen, Selçuklu elçilerini hafife alıp onlara "Sulh müzakerelerini Rey'de yapacağım. Ordumu İsfahan'da kışlatıp Hemedan'da sulayacağım" dedi. Selçuklu elçileri de "Atlarınızın Hemedan'da kışlayacaklarından ben de eminim, fakat sizin nerede kışlayacağınızı bilemiyorum" karşılığını verdi.

sonuçlandı ve Rumlar sayısız kayıp verdiler. Ermanus esir düştü. Alparslan ona para, esirlerin iadesi ve çatışmama anlaşması gibi şartlar öneri sürdü. Ermanus bu şartları kabul etti. Bunun üzerine sultan onu ülkesine geri gönderdi.

Aynı yıl Alparslan'ın oğlu Melikşah'ın kumandanlarından Harezmli Atsız b. Abak[244] Suriye üzerine yürüyerek orasını ve Kudüs'ü Mısır hâkimi Alevî Mustansır'ın naiplerinin elinden aldı. Sonra Dımaşk'ı kuşattı ve halka zor günler yaşattıysa da, şehri alamadı.

465 yılı (1072/73):

Sultan Alparslan Muhammed Mâverâünnehr'e yürüdü. Ceyhun üzerine bir köprü kurdurarak iki yüz bin kişilik ordusuyla yirmi küsur günde nehri geçti. Nehri geçtikten sonra Karir denilen bir kasabada yemek verdi. Bu kasabada Ceyhun'a nazır bir kale vardı. Bu sırada iki gulamıyla birlikte kaleyi muhafaza eden Yusuf el-Harezmî adındaki muhafız huzuruna getirildi. Yusuf, kalenin muhafazası konusunda büyük bir hata etmişti. Sultan, ona dört kazık çakmasını emretti, sonra da ellerinden ve ayaklarından kazıklara bağlattı. Yusuf, sultana "Alçak! Benim gibi biri böyle mi öldürülür?" dedi. Sultan öfkelendi ve eline bir yay ve ok alarak gulamlara onu çözmelerini söyledi. Sonra ona bir ok attı, fakat oku isabet etmedi. Aslında onun oku hedefini aşmazdı. Bu defa Yusuf yanındaki bıçağı çekerek sultana saldırdı. Sultan hemen tahtından ayağa fırladı, fakat yüzüstü düştü. Yusuf bıçağı bir daha salladı, ama sultanın yanı başında duran Saduddevle adında başka birini yaraladı. Bu sırada Rumlu bir farraş elindeki demir çubukla Yusuf'a vurarak öldürdü. Arkasından Türkler Yusuf'u parça parça ettiler. Yaralanmış olan sultan şöyle dedi: "Dün tepeye çıktığımda yeryüzü ayaklarımın altında ordunun büyüklüğünden dolayı titremiş ve kendi kendime "Dünyanın hâkimi benim, kimse bana bir şey yapamaz" demiştim. Allah beni basit bir kuluyla âciz bıraktı. Ak-

[244] Atsız b. Abak'ı Muhammed b. Anuştegin'in oğlu olan ve babasından sonra Harezm tahtına geçen Atsız'la karıştırmamak gerekir. Bu Atsız Şam'da Fatımîlerin kuşatması altında kalmış, fakat Tutuş'un gelmesiyle birlikte Fatimîler muhasarayı kaldırarak geri çekilmişse de, Tutuş Atsız'ı kendisi için tehlikeli görerek idam ettirmiştir.

lımdan geçirdiğim bu yanlış düşünceden dolayı Allah'a tövbe ediyorum." Sultan, Rebiülevvel'in altısında yaralanmıştı. Aynı ayın onuncu günü vefat etti. Kırk yaşını biraz aşmıştı. Saltanat süresi dokuz yıl, altı ay ve birkaç gündü. Yanında bulunan oğlu Melikşah'ın yerine geçmesini vasiyet etti. Bütün ordu Melikşah'a sadakat yemini etti ve böylece Melikşah tahta oturdu. İşlerin çekip çevrilmesi yine Alparslan'ın vezîri Nizamülmülk'e bırakıldı. Daha sonra Melikşah ordusuyla Horasan'a döndü. Bağdat ve diğer yerlerde hutbe onun adına okundu. Bu sırada amcası Kavurt ona karşı isyan bayrağı açtı. Melikşah onun üzerine yürüdü. Savaş Kavurt'un yenilgisiyle sonuçlandı. Melikşah, Kavurt'u boğarak öldürttü ve Kirman'ı onun çocuklarına verdi. Bu arada Nizamülmülk'e "atabek" unvanı verildi.

Aynı yıl Mısır'da Mustansır'ın anası devlet işlerini eline almıştı. Devlet yönetimi ciddi bir zafiyet yaşıyordu. Köleler bir grup, Türkler başka bir grup oluşturmuştu. İki taraf arasında çarpışmalar oldu. Nasıruddevle b. Hamdan Mısır'ın en büyük komutanlarındandı. Türkler onun yanında yer aldılar. Türklerle köleler arasında birkaç çatışma vukû buldu. Nasıruddevle Mısır'ı kaybetti. Kara ve deniz yoluyla ülkeye bir şey gelmediği için fiyatlar anormal şekilde yükseldi. Mustansır'ın hazinesindekiler de tükendi. Nasıruddevle daha sonra ülkeye hâkim oldu. Köleler yenilerek dört bir tarafa dağıldılar.[245] Nasıruddev-

[245] İbnü'l Esir bu konuda şunları anlatır: "Mustansır'ın anası Yahudi veziri öldürülünce, Ebu'l Berekât Hasen b. Muhammed adında birini vezir yaptı ve Türkleri onun idaresine verdi. Böylece Türklerin durumu sarsılmaya başladı. Vezir bir yandan da bol miktarda köle alıyordu. Halifenin anası veziri yeni getirilen köleleri Türkler aleyhine kışkırtmaya teşvik etti. Fakat vezir bu işin sonunun iyi olmayacağını, başlarına bela alacaklarını söyleyerek bu işe yanaşmadı. Bunun üzerine veziri azlederek yerine Ebû Muhammed el-Yazurî'yi atadı. Ondan ve diğer vezirlerden köleleri Türklere karşı kışkırtmalarını istedi. Onlar istenileni yerine getirdiler. Bu sırada Mustansır hacıları uğurlamak için dışarı çıkmıştı. Atının dizginini bir Türk çekiyordu. Yeni getirilen kölelerden bir grup Mustansır'ın çevresini sardı ve içlerinden biri hançerle vurarak onu yaraladı. Bu durum Türklerin çok ağırına gitti. Kölelerle Türkler arasında çatışma çıktı. Sonra halifeyi yaralayan kişinin kendilerine teslim edilmesi şartıyla barış yaptılar. Vezir kölelere

le Mustansır'ın anasını yakalayarak elindeki elli bin dinara el koydu. Mustansır'a da aşırı şekilde küçültücü muamelede bulundu. Öyle ki Mustansır kuru bir hasır üzerinde oturmak zorunda kaldı. Nasıruddevle'nin amacı hutbeyi Abbasî halifesi adına okutmaktı. Büyük bir Türk kumandanı olan Dengiz, bir grup askerle anlaşarak Nasıruddevle'nin sarayına yürüdü. Nasıruddevle kendinden emin bir şekilde onları karşıladı. Onlar da kılıçla vurarak onu ve kardeşi Fahrularab'ı öldürdüler. Sonra Mısır'daki Hamdanoğulları'nı tek tek ortadan kaldırdılar. Ülke tam bir kaos ortamına sürüklendi, fakat 465 yılında ordu başkomutanı Bedrülcemali duruma el koydu. Dengiz ve vezir öldürüldü.

467 yılı (1074/75):

Melikşah bazı müneccimleri toplayarak Nevruz gününü tespit ettirdi. Onlar da Nevruzu balık burcunun ortasına tekabül eden günün akşamından başlattılar. Melikşah, Ömer Hayyam, Ebu'l-Muzaffer el-Isfarayini ve Meymun b. Necib el-Vâsıtî gibi alimlerden bir gözleme heyeti oluşturdu ve onlara yüksek maaşlar bağladı. Bu gözleme işi sultanın 485 (1092/93) yılında ölümüne kadar devam etti. Onun ölümünden sonra bu işe son verildi.

"Hazırlıklarını yapıp onların bulundukları yerde toplanın!" dedi. Türkler bunu öğrendiler ve reisleriyle birlikte emîrülümera Nasıruddevle b. Hamdan'a gidip şikayette bulundular. Mesamede ve Ketame'yi de yanlarına çekmeyi başardılar. Böylece Türklerin durumları güçlendi. Köleler Kahire'den çıkıp Said'de toplanmayı kararlaştırdılar. Pek çok kişi de onlara katıldı ve sayıları 50 bine ulaştı. Bunun bir kısmı atlı, bir kısmı yaya idi. Bu defa Türkler korkuya kapılarak Mustansır'a şikayette bulundular. Mustansır kölelerin ne yaptığından haberi olmadığını, duydukları haberin doğru olamayacağını söyledi. Onlar bunu bir hile zannettiler. Türklerin, Ketame ve Mesamede'nin toplam savaşçı sayısı altı bindi. Çarpışma Türklerin yenilgisiyle sonuçlandı. Türkler Kahire'ye geri çekilirken, daha önce pusuya yatmış olan beş yüz kişi birden kölelere şiddetli bir saldırı düzenledi. Neye uğradıklarını anlayamayan köleler dört bir yana kaçıştı. Pek çok kişi öldürüldü. Türkler de geri döndüler ve kılıçlarını kana doyurdular. Ölenlerin ve suda boğulanların sayısı 40 bin kişi kadardı. (El-Kâmil, 8/397-98)

468 yılı (1075/76):

Daha önce belirtildiği gibi Atsız Ramle'yi ele geçirdikten sonra Dımaşk'ı kuşatmış, fakat alamamıştı. Pahalılık yüzünden Dımaşk ordusu zayıflayınca Atsız bu yıl şehre sahip oldu ve hutbenin Şiî halife adına okunması işine son verdi. O günden sonra da Dımaşk'ta bir daha Şiî halife adına hutbe okunmadı. Diğer yandan o günden itibaren Dımaşk'ta hutbe Abbasî halifesi Muktedî adına okunmaya başlandı. Ayrıca ezandaki "hayye ala hayri'l amel" cümlesi de çıkarıldı.

469 yılı (1076/77):

Atsız, Mısır üzerine başarısız bir sefer düzenledi ve ordusunun önemli bir kesimi bu savaşta kırıldı.

471 yılı (1078/79):

Sultan Alparslan'ın oğlu Tacüddevle Tutuş Dımaşk'a hâkim oldu. Çünkü kardeşi Melikşah Suriye ve fethedeceği yerleri ona ikta olarak vermişti. Tutuş, Haleb üzerine yürüdü. Çünkü Mısır ordusu başkumandanı Bedr el-Cemali Dımaşk'ta Atsız'ı kuşatması için bir ordu göndermiş, Atsız da o sırada Haleb'i kuşatmakta olan Tutuş'tan yardım istemişti. Tutuş Dımaşk'a yaklaşınca Mısır ordusu geri çekildi. Tutuş Dımaşk'a yaklaştığı sırada Atsız onu karşılamak için çıktı, fakat Tutuş kendisini karşılamakta gecikmekle suçlayarak onu yakalatıp öldürdü ve Dımaşk'a sahip oldu.

472 yılı (1079/80):

Gazne meliki İbrahim b. Mesud b. Mahmud b. Sebüktekin, Hindistan'a bir sefer düzenledi ve ganimet toplayarak salimen geri döndü.

473 yılı (1080/81):

Halife Muktedî, Ebû İshak eş-Şirazî'yi Sultan Melikşah ve Nizamülmülk'e elçi olarak gönderdi. Elçi Horasan'a gelerek Irak'ın başında bulunan Ebu'l-feth b. Ebu'lleys'ten şikayet etti. Melikşah ve Nizamülmülk, Ebû İshak'a iyi davrandılar. Nizamülmülk'ün huzurunda Ebû İshak'la İmamu'l Haremeyn Ebu'l Meâli Ceveynî arasında bir münazara gerçekleşti. Nizamülmülk halifenin ricasına olumlu yanıt verdi ve böylece Ebu'l-feth halifeye ait tüm şeylerden elini çekti.

477 yılı (1084/85):

Fahruddevle b. Cüheyr, Melikşah'ın askerleriyle Şerefüddevle Müslim b. Kureyş'in[246] üzerine yürüdü. Sultan daha sonra Fahruddevle'ye ikinci bir ordu gönderdi. Bu ordunun başında Artukoğulları hükümdarlarının dedesi Artuk b. Eksük[247] bulunuyordu. Şerefüddevle Müslim yenildi ve Âmid'e çekildi. Artuk, Âmid'e gelerek şehri kuşatma altına aldı. Müslim, çıkıp gitmesine izin vermesi için Artuk'a büyük miktarda para teklifinde bulundu. Artuk teklifi kabul etti. Böylece Şerefüddevle Amid'den ayrılıp Rakka'ya gitti ve Artuk'a söz verdiği meblağı hazırladı. Sonra sultan, Aksungur'la birlikte Fahruddevle b. Cüheyr'i başka bir orduyla Musul'a gönderdi. Fahruddevle Musul'u ele geçirdi. Bu Aksungur aynı zamanda İmadeddin Zengi'nin babasıdır. Sultan, daha sonra Nizamülmülk'ün oğlu Müeyyidüddin'i taahhütlerini yerine getirmesi için Şerefüddevle Müslim'e gönderdi. Müeyyidüddin, onu Sultan Melikşah'ın huzuruna iki büklüm bir vaziyette getirdi. Çünkü bütün malı mülkü elinden gitmişti. Sultana takdim edeceği hediyeleri bile borç almıştı. Müslim, sultana atlar takdim etti. Bu atlar arasında savaş sırasında kendisinin kurtulmasını sağlayan "beşşar" adında bir at da vardı. Sultan bu atı başka atlarla yarıştırdı. "Beşşar" diğer atların hepsini geçti.

---

[246] Ukayl kabilesine mensup olan Şerefüddevle (1022?-1085), Yakın Şark'ta son büyük Arap sülalesinin en büyük hükümdarı idi. Abbasîler ve Fatımîler arasında Suriye ve Irak hakimiyeti için devam eden mücadelenin sonuncular lehine neticelenmesi Müslim'in zamanına rastlar. Müslim, babasının ölümünden sonra tahtı ele geçirerek Musul'a hâkim olmuş, fakat kendisi Şiî olduğu için Kahire'deki Fatımî halifeyi metbû tanımıştı. Müslim, Suriye'yi fethetme konusunda Tutuş'la rekabete girişmişti. Bu yüzden Fatımî halifesinden yardım istedi. Tutuş'un Antakya bölgesinde Bizanslılara karşı sefere çıkmış olmasından faydalanarak Şam üzerine yürüyerek Baalbek de dahil olmak üzere birçok şehri ele geçirdi. Fakat Fatımî halifesinin söz verdiği yardımcı güçler gelmedi. Müslim'den nefret eden mahalli reisler Tutuş'u çağırdılar. Bu arada Harran'da çıkan bir isyan sebebiyle Müslim geri çekilmek zorunda kaldı. Fakat ondan sonraki günler Müslim'in aleyhine gelişti ve yukarıda anlatılan olaylar oldu.

[247] İbni Hallikan Artuk'un babasının adını Eksük yerine Ekseb şeklinde göstermektedir.

Sultan yarışı ayakta izledi ve atı çok beğendi. Bu yüzden Müslim'e de kendi ülkesini tekrar iade etti.

Aynı yıl Konya, Aksaray ve diğer Rum şehirlerinden Suriye'ye kadar olan toprakların sahibi Kutalmış oğlu Süleyman Antakya üzerine yürüyerek şehri ele geçirdi. Antakya, 358 (968/69) yılından beri Rum Hıristiyanlarının elindeydi. Süleyman b. Kutalmış bu yıl Antakya'yı ele geçirince, Musul ve Haleb hâkimi Şerefüddevle birini göndererek şehir halkının ödemekte olduğu vergiyi istedi. Süleyman buna karşı çıktı ve "Antakya halkı Hıristiyan'dı ve sana cizye kabilinden para ödüyordu" dedi. İki taraf da ordu topladı ve 478 yılı Safer ayının 24. günü (21 Haziran 1085) Antakya açıklarında karşı karşıya geldiler. Şerefüddevle Müslim'in ordusu mağlup oldu, kendisi de öldürüldü.

Aynı yıl Melikşah'ın Sincar'da bir oğlu dünyaya geldi. Ona Ahmed adını verdi, fakat Sincar'da doğduğu için Sencer adıyla tanındı. İşte meşhur Sultan Sencer odur. Tarihçilerin naklettiğine ve benim de kanaatime göre Melikşah oğluna Türk âdetlerine göre isim vermiştir. Aslında ona Sancar (صنجر) yani "delen, saplayan" adını vermişti, fakat insanlar bu adı "sad" yerine "sin" ile söylüyorlar.

478 yılı (1085/86):

Fahruddevle b. Cüheyr, Âmid, Meyafarikayn ve El-Cezire b. Ömer'i yani Mervanoğulları'nın topraklarını işgal ederek bu şehri Mervanîlerin son hükümdarı Mansur b. Muhammed b. Mervan'ın elinden yolup aldı. El-Cezire'nin alınmasıyla birlikte Mervanoğulları'nın devleti de tarihten silinmiş oldu.

Aynı yıl Mısır ordusu başkumandanı Bedr el-Cemali harekete geçerek Dımaşk'ı kuşatma altına aldı. Fakat Tacüddevle Tutuş orada olduğu için bir şey elde edemedi ve eli boş vaziyette Mısır'a geri döndü.

479 yılı (1086/87):

Süleyman b. Kutalmış, 477 yılında Müslim b. Kureyş'i öldürdükten sonra, Haleb ileri gelenlerinden İbni Habib el-Abbasî'ye adam göndererek şehri kendisine teslim etmesini istedi. İbni Habib durumu Sultan Melikşah'a arz etmek için süre istedi, fakat hemen Dımaşk'taki Tutuş'a haber gönderdi. Tutuş, Haleb'e geldi. Yanında

Artuk b. Eksük de vardı. Tutuş'la amcaoğlu Süleyman b. Kutalmış arasındaki savaş, Süleyman'ın yenilgisiyle sonuçlandı. Söylendiğine göre Süleyman ordusu yenilince intihar etmişti. Süleyman, Müslim b. Kureyş'in cesedini bir peştamala sarılmış olarak Safer ayının altısında Haleb'e göndermişti. Tutuş da onun cesedini peştamala sarılmış vaziyette ve yine Safer ayının altısında Haleb'e gönderdi. Fakat İbni Habib, Haleb'in akıbeti konusunda Sultan Melikşah'ın kararını beklemeyi teklif etti. Ancak Tutuş bu fermanı beklemeden Haleb'i kuşatıp ele geçirdi. İbni Habib, Emîr Artuk b. Eksük'e sığındı. Haleb kalesi Müslim b. Kureyş'in öldürüldüğü günden beri amcaoğlu Salim b. Malik b. Bedran'ın elindeydi. Tutuş, kaleyi kuşatma altına aldı. Kuşatmanın on yedinci günü kardeşi Sultan Melikşah'm öncü birliğinin gelmekte olduğu haberi ulaştı. Çünkü İbni Habib sultana Haleb'le ilgili kararını bildirmesi için mektup göndermişti. Sultan Cümadilahire ayında Isfahan'dan yola çıkmış, yolu üzerindeki Harran'ı zapt ederek Muhammed b. Şerefüddevle Müslim'e ikta etmiş, oradan İbni Udayr'dan satın aldıkları[248] günden beri Rumların [Bizanslıların] elinde bulunan Roha [Urfa] üzerine yürüyerek ele geçirmiş, oradan Dusuriyye denilen Caber kalesi üzerine yürümüştü. Bu kale Melik Caber'in saltanatı boyunca Caber kalesi olarak biliniyordu. Kalenin hâkimi Sabıkuddin Caber el-Kuşeyrî adında kör bir şeyhti. Sultan onu ve oğlunu tutukladı. Çünkü bu ikisi yol kesmekle uğraşırlardı. Sonra Menbic üzerine yürüyerek ele geçirdi ve oradan da Haleb'e yürüdü. Şehre yaklaştığı sırada kardeşi Tutuş sahra tarafına çekildi, oradan da Dımaşk'a gitti. Sultan Haleb'e gelip teslim aldı. Şehir kalesini de yerine Caber Kalesi'ni vermek şartıyla Salim b. Malik b. Bedran'dan devraldı. Caber Kalesi ileride zikredeceğimiz gibi Nured-

[248] Urfa (Roha) şehri 416 (1025/26) yılına kadar Beni Nümeyr kabilesi reisi Udayr'a aitti. Bu zat, oraya Ahmed b. Muhammmed'i naib olarak tayin etti. Fakat sonradan onu öldürttü. Bunun üzerine ayaklanan halk, şehri Diyarbekir Mervanîlerinden Nasruddevle'ye verdi. O da şehri Zengi vasıtası ile işgal ettirdi. Udayr'ın öldürülmesi ve Zengi'nin ölümü üzerine Nasruddevle Urfa'nın bir burcunu Udayr'ın, diğerini Şabal'ın oğluna verdi. İlki, burcu 20000 Dârâ sikkesine ve dört köye karşılık Sümeysat'ta ikamet eden Gudelios'un oğlu Bizans Protospatharios'u Georgios Maniakes'e sattı.

din Muhmut tarafından zapt edilinceye kadar onun ve oğullarının elinde kaldı. Sultan Melikşah Haleb'e indikten sonra Şeyzer hâkimi Emîr Nasr b. Munkız el-Kinanî elçi göndererek itaatini arz etti. Ayrıca Lazkiye, Kefrtâb ve Famiye'yi de teslim etti. Sultan onun barış teklifine olumlu cevap vererek Şeyzer'i kendisine bıraktı. Haleb'i de Aksungur'a teslim etti ve oradan Bağdat'a doğru hareket etti.

Melikşah, Zilhicce ayında Bağdat'a girdi. Bu onun Bağdat'a ilk gelişiydi. Sonra ava çıktı ve pek çok vahşi hayvan avladı. Tekrar Bağdat'a döndü ve Halife Muktedî ile görüştü. 480 yılının Safer ayına kadar Bağdat'ta kaldı, sonra da Isfahan'a döndü.

Melikşah aynı yıl Muhammed b. Müslim b. Kureyş'e Rahbe, Harran, Suruç, Rakka ve Habur şehirlerini ikta olarak verdi ve ayrıca Alparslan'ın kızı olan Zeliha adındaki kız kardeşiyle evlendirdi.

481 yılı (1088/89):

Gazne sultanı Melik Müeyyed İbrahim b. Mesud b. Mahmud b. Sebüktekin öldü. 451 yılında tahta çıkmıştı. İyi bir insandı. Vefat edince tahta oğlu Mesud geçti. Babası Mesud'u Melikşah'ın kızıyla evlendirmişti.

Aynı yıl Haleb valisi Aksungur ordusuyla Şeyzer hâkimi Nasr b. Ali b. Munkız üzerine yürüyüp sıkıştırdı. Şehir banliyösünü yağmaladı. İbni Munkız'ın barış teklif etmesinden sonra Haleb'e geri döndü.

482 yılı (1089/90):

Sultan Melikşah Mâverâünnehr'e doğru hareket ederek Ceyhun'u geçtikten sonra Buhara üzerine yürüdü. Yolu üzerindeki yerleri zapt etti, arkasından Buhara'yı ele geçirdi. Oradan Semerkand üzerine yürüdü. Şehir hakimi Ahmed-han'ı[249] esir aldıysa da, iyi davrandı.

---

[249] Sultan Melikşah'ın Mâverânnehr seferinin görünen sebebi, Semerkand hanı Ahmed b. Hızır'ın halka zulmetmesi dolayısı ile Semerkand'ın tanınmış Şafiî fakihlerinden Ebû Tahir b. Alak'ın hacc vesilesi ile Isfahan'a gelerek yardım rica etmesidir. Hakikatte bütün İslam hükumetlerini nüfuzu altına alma siyaseti güden Melikşah, bu sebeple Horasan'dan aldığı takviye kuvvetlerle Ceyhun'u geçerek rastladığı bütün kale ve müstahkem mevkileri, nihayet Buhara'yı zaptetti. Semerkand'ı kuşattı ve Ahmed-han'ı esir aldı. Daha sonra

Arkasından Kaşgar'a doğru hareket etti ve şehir hâkimine sikkeyi kendi adına kestirip, hutbeyi kendi adına okutmasını emreden bir mektup gönderdi. Kaşgar hükümdarı[250] bu çağrıya olumlu yanıt verdi ve Melikşah'ın huzuruna geldi. Melikşah ona iyi davrandı ve mülkünü kendisine bıraktı. Sultan, daha sonra Horasan'a geri döndü.

Aynı yıl Haleb'e bir minare yapıldı. Minarenin yapım işiyle Kadı Ebu'l Hüseyn ibni'l Haşşab uğraşıyordu. Haleb'te eski bir ateşgede vardı, sonra orası hamam ocağı olarak kullanılmaya başlandı. İbni Haşşab bu ateşgedenin taşlarını alarak minare inşaatında kullanmıştı. Onu çekemeyen birisi Aksungur'a şikâyette bulundu ve "Bu taşlar hazinenindir" dedi. Aksungur adamı huzuruna çağırıp bu konuda ağzını yokladı. İbni Haşşab şu cevabı verdi: "Efendimiz! Ben bu taşlarla Müslümanlar için bir tapınak yaptım ve üstüne de senin adını yazdım. Eğer ferman buyurursanız bedelini tazmin ederim". Aksungur, ona inşaata devam etmesini ve kimseyi takmamasını söyledi.

484 yılı (1091/92):

Mardin beylerinin dedesi olan Türkmen Artuk bin Eksük,[251] Tutuş'un gelişinden itibaren Kudüs'ü elinde tuttuğu bir sırada vefat etti. Onun vefatından sonra Kudüs oğulları İlgazi ve Sökmen'e kaldı, fakat bu durum Mısır ordusu başkumandanı Afdal'ın Kudüs üzerine yürüyüp ele geçirmesine kadar devam etti. Onlar da doğuya çekildiler. Bu iki üzerinde ileride durulacaktır inşallah.

485 yılı (1092/93):

Ramazan ayında Nizamülmülk öldürüldü. Öldürülmesinin sebebi onunla Sultan Melikşah arasında çıkan bir anlaşmazlıktı. Öldürüldüğü gün iftardan sonra Nihavend yakınlarında bir yerdeydi. Sonra Nizamülmülk ailesinin bulunduğu otağa çekildi. Bu sırada Deylemli bir delikanlı enfiyeci kılığında yanına yaklaştı ve birden hançerini çekip

---

Isfahan'a götürülen Ahmed-han, akrabası ve sultanın zevcesi Terken Hatun'un ricası ile affedilerek ülkesine iade edildi. Böylece Karahanlıların batı kolu Selçuklulara bağlanmış oldu.

[250] O sırada Kaşgar hanı Harun Buğra-han'dı

[251] Artukoğulları, Türkmenlerin Döker boyuna mensupturlar.

ona sapladı. Nizamülmülk'ün arkadaşları yetişip delikanlıyı parçaladı lar. Bu cinayet sebebiyle orduda telaş baş gösterdi. Sultan Melikşah atına binerek hemen oradan uzaklaştı. Nizamülmülk yaşça büyüktü ve 408 yılında dünyaya gelmişti. Bu cinayetin arkasında Melikşah var dı.[252] Kendisi de bu olaydan 35 gün sonra öldü. Nizamülmülk Tus'lu dihkanlardan birinin oğluydu. Nizamülmülk henüz emzikteyken anne si ölmüştü ve babası onu kucağına alarak emzirmeleri için kadınlar arasında mekik dokurdu. Nizamülmülk önce Tuğrul Bey'in, sonra Alparslan'ın, arkasından Melikşah'ın veziri olmuştu.

Melikşah ölünce hanımı Terken Hatun olayı gizledi ve hazineyi beyler arasında taksim etti. Sonra Isfahan'a gitti. Beyler, henüz dört küsur aylık oğlu Mahmud'u babasının yerine tahta kotardılar. Bağdat ve sair şehirler de hutbe onun adına okundu. Tacülmülk, Terken Hatun nezdinde devlet işlerini çekip çeviriyordu, fakat Melikşah oğlu Barkıyaruk Terken Hatun Isfahan'a geldiğinde şehirden kaçıp gitmiş, Tacülmülk'ü sevmeyen Ni zamulmülk taraftarları da ona katılmış, böylece Barkıyaruk güçlenmişti. Terken Hatun, Barkıyaruk ve Nizamülmülk taraftarları üzerine bir ordu sevk etti. Burucerd yakınlarındaki çarpışma Terken Hatun'un askerlerinin yenilgisiyle sonuçlandı. Barkiyaruk, Isfahan üzerine yürüyerek onları kuşatma altına aldı. Tacülmülk de gönderilen askerler arasındaydı ve Barkıyaruk tarafından esir alınmıştı. Esasen Barkıyaruk ona iyi davranmıştı ve onu vezir yapmak niyetindeydi, fakat Nizamülmülk taraftarları onu katlettiler.

486 yılı (1093/94):

Bu olaydan sonra Nizamülmülk'ün oğlu Hüseyin, Isfahan'dan Barkıyaruk'un huzuruna geldi. Barkıyaruk ona iyi davrandı ve kendi sini vezir tayin ederek İzzülmülk lâkabını verdi.

Aynı yıl Melikşah'ın kardeşi Tutuş tahtı ele geçirmek için Dı maşk'tan harekete geçti. Haleb valisi Aksungur da onun yanında yer aldı. Antakya valisi Yagısiyan ve Roha valisi Bozan hutbeyi Tutuş adına okuttular. Böylece Tutuş, Aksungur'la birlikte Nusaybin üzerine yürüye

---

[252] El-Ömerî bu cinayetin arkasında Melikşah'ı göstermekle yanılgıya düşmektedir. Cinayetin azmettiricisi Melikşah değil, anası Terken Hatun'du.

ek şehri ele geçirdi, oradan da Musul üzerine yürüdü. 440 yılında Musul ve Halep hâkimi Müslim b. Kureyş öldürüldüğünde İbrahim b. Kureyş Musul'un hâkimi olmuş; Melikşah 482 yılında İbrahim'in elinden Musul'u almış ve İbrahim Melikşah ölünceye kadar yanında tutsak kalmış, sonra Musul'a gelerek şehri tekrar ele geçirmişti. Bu yıl Tutuş Musul üzerine yürüyünce, bu İbrahim onu Mudayyali kasabası yakınlarında karşıladıysa da, çarpışma İbrahim'in askerlerinin yenilgisiyle sonuçlandı ve Arap askerleri metanetle çarpışmayı sürdürmeye çalışmalarına rağmen Tutuş Musul'u ele geçirdi ve Ali b. Müslim b. Kureyş'i şehre vali tayin etti, fakat annesini Tutuş'un halasının yanında misafir olarak tuttu. Tutuş, daha sonra Bağdat'ta hutbenin kendi adına okunması için faaliyet gösterdi ve amacına ulaştı. Oradan Diyar-ı Bekir üzerine, oradan da Azerbaycan'a yürüdü. Halbuki Barkıyaruk Azerbaycan'ın önemli bir kesimini ele geçirmişti. Barkıyaruk, Tutuş'u engellemesi için halasına müracaat etti. Aksungur şöyle dedi: "Melikşah'ın oğullarından kimse ortaya çıkmadığı için biz Tutuş'a itaat ettik, ama şimdi sultanın oğlu Barkıyaruk mülkü ele geçirdiğine göre bir başkasıyla birlikte olamayız". Böylece Aksungur Tutuş'u terk ederek Barkıyaruk'un safına geçti. Eli zayıflayan Tutuş Suriye'ye gitmek üzere bölgeden ayrıldı.

487 yılı (1094/95):

Muharrem ayının on dördünde Bağdat'ta hutbe Barkıyaruk adına okundu. Bir gün sonra da henüz 38 yaşındaki halife Muktedî aniden öldü. Muktedî öldüğünde Barkıyaruk Bağdat'a gelmişti. Hemen oğlu Müstazhir'e biat edildi. Müstazhir henüz on altı yaşındaydı.

Tutuş Azerbaycan'dan Suriye'ye dönünce asker toplamaya başladı ve yanında büyük bir kuvvet toplandı. Aksungur da Haleb'te asker topladı. Berkuyaruk Emîr Kürbuga'yı[253] ona yardıma gönderdi. Kürbuga ve Aksungur, Haleb'e altı fersah mesafedeki Seb'în nehri yakınlarında Tutuş'la çarpışmaya girdilerse de, savaş sırasında adamlarından bir kısmı Tutuş'un safına geçtiler. Aksungur esir edilerek Tu-

[253] Bu kelimenin birçok kitapta Körbuga şeklinde yazılışı doğru değildir. Çünkü "kür" veya "köl" Türkçede kahraman, güçlü anlamındadır. Dolayısıyla Kürbuga şekli doğrudur ve "güçlü boğa" demektir.

tuş'un huzuruna getirildi. Tutuş ona "Eğer sen beni yenseydin ne yapardın?" diye sordu. Aksungur "Öldürürdüm!" dedi. Tutuş "Ben de senin benim hakkımda verdiğin hükme uygun olarak seni öldüreceğim" dedi ve huzurunda infaz ettirdi. Sonra Haleb üzerine yürüyüp ele geçirdi. Humus'ta Kürbuga'yı yakalayarak hapsetti. Arkasından Hama ve Roha'yı, sonra El-Cezire [Cizre], Diyar-ı Bekr ve Ahlat'ı ele geçirerek Azerbaycan üzerine yürüdü. Azerbaycan'ı da teshir ettikten sonra Hemedan üzerine yürüdü. Bu arada Halife Müstazhir'e birini göndererek Bağdat'ta hutbenin kendi adına okunmasını istedi. İsteği kabul edildi. Barkıyaruk, Tutuş'un Azerbaycan'ı ele geçirdiğini öğrenince Erbil'e yürüdü, oradan da Şurhab b. Bedr'e geldi. Bu arada Tutuş'un ordusu yaklaşmıştı. Barkıyaruk'un yanında yalnızca bin kişi vardı. Amcasının ordusundan bir kısmı gelerek onu sıkıştırınca Isfahan'a kaçtı. Bu arada Terken Hatun ölmüştü. Barkıyaruk Isfahan'a geldiğinde kardeşi Mahmud da oradaydı. Mahmud'un önde gelen beyleri Barkıyaruk'un çevresini sararak onu teslim etmek istediler. Mahmud çiçek hastalığına yakalanmıştı; bu yüzden beyler Barkıyaruk'a ne yapacakları konusunda tereddüte düştüler ve Mahmud'un sağlık durumunun ne olacağını beklemeye başladılar. Fakat Mahmud'un arkasından Barkıyaruk aynı hastalığa yakalandıysa da, bir süre sonra iyileşti ve askerler onun yanında yer aldılar. Onunla Tutuş arasında olan olaylar üzerinde inşallah aşağıda duracağız.

Aynı yıl Melikşah'ın hanımı Terken Hatun da öldü. Vefat ettiğinde yalnızca Isfahan onun elindeydi.

Aynı yıl Semerkand'da beyler Ahmed-han'ı zındıklık ettiği iddiasıyla yakalayarak kadıların huzuruna getirdiler. Ahmed-han hakkındaki suçlamaları reddetti, fakat bir grup aleyhinde şahitlik yapınca, kadılar katledilmesi konusunda fetva çıkardılar. Böylece Ahmed-han boğularak öldürüldü ve yerine amcaoğlu Mesud tahta çıkarıldı.

Barkıyaruk Tutuş karşısında yenilgi alınca Isfahan'a çekilmiş, Tutuş Azerbaycan'ı ele geçirerek Cerbadakan'ı yağmalamış, sonra Rey üzerine yürümüştü. Bu sırada Barkıyaruk çiçek hastalığına tutulmuş, fakat iyileştikten sonra amcası Tutuş'la savaşmak için atlanmıştı.

İki taraf Rey yakınlarında karşı karşıya geldi. Savaş Tutuş'un yenilgisiyle sonuçlandı ve saltanat Barkıyaruk'ta kaldı. Allah'ın iradesi dışında bir şey olmazmış. Barkıyaruk amcası Tutuş'un askerlerini takip ettiyse de yakalayamadı ve Tutuş yüz kişiyle kaçıp Isfahan'a geldi. Ancak, birkaç gün şehir kapısında beklediyse de içeri giremedi. O şehre geldikten iki gün sonra kardeşi Mahmud çiçek hastalığına yakalanmış ve ölmüştü. Bu yüzden onu kardeşinin yerine geçirdiler, fakat o da aynı hastalığa yakalandı ve öldü.

Tutuş b. Alparslan'ın Rıdvan ve Dukak adında iki oğlu vardı. Dukak bu olaylar sırasında babasıyla birlikteydi, fakat Rıdvan babasının ölüm haberini aldığında Irak'ı işgal etmek üzere gitmekteydi ve Hît'te idi. Hemen Haleb'e döndü. Haleb'in başında babasının tayin ettiği Ebu'l Kasım Hasan b. Ali el-Harezmî vardı. Bu sırada babasının beylerinden bazıları gelip Rıdvan'a katıldılar. Dukak da yanında küçük kardeşleri Ebû Talip ve Behram'la birlikte gelip ona katıldı. Hepsi de Ebu'l Kasım Hasan el-Harezmî'nin misafiri idiler. Rıdvan gece yarısı Ebu'l Kasım'ın tepesine çöktü, ama kötü niyetli değildi; onu razı edecek Haleb'te hutbeyi kendi adına okuttu. Antakya valisi Yagısiyan da Rıdvan'la birlikteydi. Bu arada Yagısiyan'la Rıdvan'ın anasıyla evli olan ve önde gelen beyler arasında yer alan Cenahuddevle arasında anlaşmazlık çıkmıştı. Yagısiyan Ebu'l Kasım'la birlikte Antakya üzerine yürürken, Rıdvan da Haleb'e girmişti. Dukak'a gelince, Dımaşk kalesi valisinin yardımcısı Savtekin gizlice Dukak'a haber göndermiş ve gelmesi halinde şehri ona teslim edeceğini bildirmişti. Böylece Dukak Haleb'e kaçmış ve hızla at sürmüştü. Rıdvan onun peşinden adamlar çıkardıysa da yetişemedi. Rıdvan Dımaşk'a geldi.[254] Savtekin şehri ona teslim etti. Bu arada Tuğtekin yanında Tutuş'un bazı has kişileriyle birlikte Dukak'a geldi. Tuğtekin o çarpışmalar sırasında Tutuş'la birlikteydi; esir düşmüş, fakat serbest bırakılmıştı. Dımaşk'a geldiğinde Dukak onu karşılayarak iyi davranmıştı. Çünkü Tuğtekin'in hanımı Dukak'ın annesiydi. Dukak ve Tuğtekin, Savtekin'in öldürülmesi konusunda anlaşarak onun işini bitirdiler. Bu arada Antakya valisi Yagısiyan da Hasan el-Harezmi'yle birlikte gelip Dukak'a katıldı ve böylece Haleb hâkimi olan Hasan Dukak'ın veziri oldu.

[254] Metnin burasında isimlerde bir karışıklık olduğu görülüyor.

489 yılı (1095/96):

Bu sırada Kürbuga Musul'un sahibi olmuştu. Tutuş, Humus'ta Aksungur'u öldürdüğünde Kürbuga'yı da hapsetmiş ve Barkıyaruk Halep hâkimi Rıdvan'a onun serbest bırakılması için birini gönderinceye kadar da hapiste kalmıştı. Rıdvan Kürbuga ve kardeşi Altuntaş'ı serbest bırakınca, emekli edilen askerler (battalûn) onun çevresinde toplandılar. Böylece Kürbuga Nusaybin üzerine yürüdü. O sırada Nusaybin Muhammed b. Şerefüddevle Müslim b. Kureyş'in elindeydi. Muhammed Kürbuga'yı nezaketle karşıladı, fakat Kürbuga onu tutuklatarak Nusaybin'i ele geçirdi. Sonra Musul üzerine yürüdü. Yolda Muhammed'i öldürttü ve Musul'u kuşattı. Musul'un başında vaktiyle Tutuş'un naip tayin ettiği Ali b. Müslim vardı. Bu Ali dedikleri, Muhammed'in kardeşiydi. Ali kuşatmadan bunalınca Musul'u terk ederek Hille hâkimi Sadaka b. Mezyed'e sığındı. Böylece Kürbuga Musul'u ele geçirdi ve halka iyi davrandı.

Aynı yıl Mısır halifesi Mustali'nin ordusu Şaban ayında Kudüs'ü kuşatarak, şehri Artuk'un oğulları olan İlgazi ve Sökmen'in elinden yolup aldı.

490 yılı (1096/97): Sultan Melikşah'ın Arslan Argun adında bir kardeşi vardı. Melikşah ölünce Horasan'ı ele geçirmişti, fakat gulâmlarına karşı son derece acımasız davranıyordu. Gulâmları da ondan cin görmüş gibi çekiniyorlardı. Bir gün yalnız başına oturduğu bir sırada gulâmlarından biri huzuruna girdi. Arslan Argun hizmette geciktiği için onu azarlamaya başladı. Gulam özürler dilediyse de, özrünü kabul etmedi. Bunun üzerine gulâm bıçağını çekerek onun üzerine atıldı ve öldürdü. Bu olay Muharrem ayında olmuştu.

Arslan Argun öldürülünce Barkıyaruk Horasan üzerine yürüyüp ele geçirdi. Sonra Mâverâünnehr'e adamlar gönderdi. Böylece oralarda hutbe Barkıyaruk adına okunmaya başladı. Barkıyaruk daha sonra Horasan'ı kardeşi Sencer'e teslim ederek, Ebu'l Feth Ali b. Hasan et Tuğraî'yi ona vezir tayin etti.

HAREZMŞAHLAR

Harezmşahların ilki Anuştekin oğlu Muhammed Harezmşah'tır. Anuştekin, Garcistanlı birinin kölesiydi ve bu yüzden ona Anuştekin Garşa deniliyordu. Selçuklu beylerinden Bilkabil adında biri onu satın almıştı. Anuştekin dürüst birisiydi, bu yüzden mevkisi hızla yükseldi. Muhammed Harezmşah adında bir oğlu vardı. Anuştekin onu itina ile büyüttü, eğitti ve iyi bir şekilde yetişmesini sağladı. O sıralar Horasan'da Türkler bir fitne hareketi başlatmışlar, Barkıyaruk'un naibini öldürmüşlerdi. Barkıyaruk bu fitneyi bastırmak için bir Habeşî'yi göndermişti. Daza adındaki bu Habeşî isyanı Muhammed b. Anuştekin sayesinde bastırmış ve ona Harezmşah adını vermişti. Muhammed herkese âdil davranıyor, herkese güzel muamelede bulunuyordu. Bu durum ilim ehlini de onun yanına çekmişti. Daha sonra Sultan Sencer onu Harezm valisi yaptı. Muhammed, Sultan Sencer nezdinde hızla yükseldi ve o öldükten sonra oğlu Atsız babasının yerini aldı.

Aynı yıl Rıdvan, dört Cuma hutbesini Mısır halifesi Mustali adına okuttu, fakat daha sonra bunun sonucunun kötü olacağını düşünerek hutbeyi Abbasî halifesi adına okutmaya başladı.

Aynı yıl Batınîler Rey'de Ergaş en-Nizamî'yi öldürdüler. Ergaş, oğlunu Sultan Barkıyaruk'un teyzesiyle evlendirdiği için çok büyük bir servet biriktirmişti.

Yine aynı yıl Batınîler Selçukluların Bağdat şihnesi Porsuk'u katlettiler.

491 yılı (1097/98):

Frenkler[255] Antakya'yı ele geçirdiler. Frenkler 490 yılında ortaya çıkmış ve İstanbul Boğazı'nı geçerek Konya sultanı Kılıç Arslan b. Kutalmış'ın ülkesine gelmişlerdi. Kılıç Arslan'la Frenkler arasındaki savaş, birincisinin mağlubiyetiyle sonuçlandı. Frenkler daha sonra Ermeni Leon'un topraklarına yürüdüler ve Antakya'yı dokuz ay boyunca kuşattılar. Yagısiyan bu olaylar sırasında büyük kahramanlıklar sergiledi. Frenkler gece ansızın Antakya'ya saldırınca, Yagısiyan gece

[255] Yani Haçlılar.

şehri terk etti, fakat sabahleyin ailesine, çocuklarına ve Müslümanlara yaptıklarının verdiği azapla üzüntüden bayıldı. Kendisine gelince gulamından kendisini ata bindirmesini istedi; fakat kendisini at üzerinde tutacak eyer yoktu. Gulamı onu öylece bırakıp gitti. Bitkin bir vaziyette yeyken odun kesmekte olan bir Ermeni'ye rastladı. Ermeni onun başını keserek Antakya'daki Frenklere götürdü.[256] Frenkler, bu yılın Cumadilûlâ ayında şehri ele geçirmişlerdi. Müslümanları kılıçtan geçirerek mallarını yağmaladılar.

Musul hâkimi Kürbuga Frenklerin Antakya'da yaptıklarını öğrenince ordusunu toplayarak Mercidabık'a ilerledi. Dımaşk hâkimi Dukak b. Tutuş, Atabek Tuğtekin, Rıdvan'ın anasıyla evli olan Humus hâkimi Cenahuddevle de oraya geldi. Cenahuddevle Haleb'i Rıdvan'a bırakarak Humus'la yetinmişti. Ayrıca Mercidabık'a diğer emîrler ve Araplar da gelmişlerdi. Hep birlikte Antakya üzerine yürüyerek

---

[256] Anonim Haçlı Tarihi'nde olay birazcık farklı anlatılmaktadır: "Franklar mümkün olduğunca çabuk gelip şehir kapısına yüklendiler ve iç kaleye kaçanların dışında rastladıkları bütün Müslümanlar'ı ve Türkler'i öldürdüler. Türkler'den bir kaçı kapılardan kaçmak suretiyle hayatlarını kurtardılar. Franklardan çok korkan onların lideri Yağısıyan, pek çok adamıyla birlikte apar topar kaçarken, Tankred 'in bölgesine girdi. Atları bitkin vaziyette, bir köye girip, bir evde saklandılar. Burada yaşayan Ermeni ve Süryaniler, kaçanların kim olduğunu anlayınca, onu esir edip, başını kestiler ve kendilerine hürriyetlerini kazandıran Efendim Bohemund'a getirdiler". (Anonim, s. 105); İbnü'l Esîr ise biraz daha farklı bir versiyon sunmaktadır: "Yağısyan'a gelince sabah olunca aklı başına geldi. Üzüntüden aklını kaybetmiş gibiydi. Kendine geldiğinde bir kaç fersah yol almış bulunuyordu. Yanındakilere: "Ben neredeyim?" diye sordu. Antakya'dan dört fersah uzakta olduğunu söylediler. Kaçıp kurtulduğuna ve onları şehirden uzaklaştırıncaya veya öldürülünceye kadar savaşmadığına pişman oldu; ah-vah etmeye, ailesini, çocuklarını ve Müslümanları bırakıp kaçtığı için dövünmeye başladı. Başına gelen bu felâketin şiddeti sebebiyle kederinden bayılıp atından düştü. Adamları onu tekrar ata bindirmek istediler, fakat ayakta duracak ve ata binecek takati kalmadığını, ölmek üzere olduğunu görünce orada bırakıp gittiler. Oralarda odun kesmekte olan bir Ermeni, Yağisıyan'ın yanından geçerken son nefesini vermekte olduğunu gördü ve onu öldürdü, sonra da başını kesip Antakya'daki Haçlılara götürdü". (İbnü'l Esir, X/229)

Frenkleri kuşatma altına aldılar. Frenkler Kürbuga'dan kendilerini serbest bırakmasını istediler, fakat Kürbuga bunu kabul etmedi. Bu arada Kürbuga beraberinde bulunan melik ve emîrlere karşı büyüklenmeye başlayınca, onların da ona karşı tavırları değişti. Frenkler erzakları tükendiği için şehirden çıkarak Müslümanlarla çarpışmaya gittiler. Müslümanlar arkalarını dönerek kaçmaya başladılar ve pek çok kayıp verdiler. Frenkler Müslümanların çadırlarını yağmalayarak erzak ve silahlara el koydular. Sonra Maarra'ya yürüyerek ele geçirdiler ve halkı katlettiler. Katledilenlerin sayısı yüz bine ulaştı. Pek çok esir aldılar ve orada kırk gün kaldılar. Humus'a yürüdüklerinde şehir halkı onlara anlaşmayı tercih etti.

492 yılı (1098/99):

Frenkler Kudüs'e ele geçirdiler. Hâlbuki Tutuş Kudüs'ü Emîr Artuk'a ikta etmiş ve o öldüğü için şehir oğulları İlgazi ve Sökmen'e kalmış; Mısır halifesinin askerleri Kudüs üzerine yürüyünce Sökmen ve İlgazi orayı terk etmiş, Sökmen Roha'da kalırken, İlgazi Irak'a gitmiş ve şehir Mısırlıların elinde kalmıştı. Frenkler Kudüs'ü kırk küsur gün kuşattıktan sonra ele geçirdiler ve arkasından da Müslümanları kılıçtan geçirmeye başladılar. Yalnızca Mescid-i Aksa'da öldürülen Müslüman sayısı yetmiş binden fazlaydı. Ele geçirdikleri ganimetin ise haddi hesabı yoktu. Kaçmayı başaranlar Ramazan ayında Bağdat'a geldiler. Bağdat halkı camilerde toplanarak göz yaşı döküp Allah'tan yardım istediler. Selçuklu sultanları arasındaki anlaşmazlık sebebiyle Frenkler Kudüs'ü ele geçirmişlerdi.

Bu arada Sultan Barkıyaruk'un kardeşi Melikşah'ın oğlu Sultan Muhammed[257] durumunu düzeltmişti. Sultan Muhammed Sultan Sencer'le ana baba bir kardeşti. Askerler Sultan Muhammed'in çevresinde toplanmıştı. Muhammed [Mehmed] Nizamülk'ün oğlu Müeyyidülmülk Ubeydullah'ı kendisine vezir tayin etti. Sonra Rey'de bulunan Barkıyaruk üzerine yürüdü. Barkıyaruk Rey'i terk etti. Sultan Muhammed Rey'de yalnızca Barkıyaruk'un annesi Zübeyde Hatun'u buldu. Zübeyde Hatun oğlundan geride kalmıştı. Müeyyidülmülk

---

257 Muhammed Tapar.

Ubeydullah onu sıkboğaz ederek elindeki hazineye el koyduktan sonra boğarak öldürdü. Sonra Bağdat'ta hutbe Sultan Muhammed adına okundu.

493 yılı (1099/1100):

Barkıyaruk Bağdat'a girdi ve hutbe Safer ayında tekrar onun adına okunmaya başladı. Sonra kardeşi Muhammed'in üzerine yürüdü. Her iki taraf da ordularını topladı. Recep ayının dördünde Hemedan'a birkaç fersah mesafedeki nehir kenarındaki savaş Barkıyaruk'un yenilgisiyle sonuçlandı. Kardeşi Muhammed Bağdat'a adam göndererek hutbeyi tekrar kendi adına çevirdi. Barkıyaruk yenilgiden sonra Rey'e gitti ve orada adamlarını toplayarak Horasan'a geçti. Orada Horasan ordularının kumandanı olan Emîr Daza ile birleşti. Barkıyaruk'la kardeşi Sencer arasında vukû bulan savaş da Barkıyaruk'un yenilgisiyle sonuçlandı. Barkıyaruk önce Curcan, arkasından Damgan'a çekildi.

Aynı yıl Danişmend oğlu adıyla bilinen Kümüştekin bin Taylu toparlanarak Malatya ve Sivas'ı hâkimiyet altına aldı. Kümüştekin'in babası Türkmenlerin hocası olduğu için ona "danişmend" diyorlardı. Kümüştekin bu bölgeyi hâkimiyet altına aldıktan sonra Frenklerin üzerine yürüdü. O sırada zaten Frenkler Malatya üzerine yürüyorlardı. Danişmend oğlu onları mağlup ederek krallarını esir aldı.

Yine aynı yıl Sökmen el-Kutbî'nin istilası başladı. Sökmen, Azerbaycan'daki Merend şehrinin hâkimi İsmail'in kölesi idi. İsmail ona Kutbuddin adını vermişti. Selçuk oğullarındandı. Bu yüzden ona Sökmen el-Kutbî denildi. Sökmen son derece dirayetli ve heybetli idi. Türk asıllıydı. Ahlat, Mervan oğullarının elindeydi ve bunlar Ahlat halkına çok zulmediyorlardı. Sökmen el-Kutbî adaletiyle meşhur olunca Ahlat halkı ona mektup yazarak yardım istedi. Sökmen de onlara yardıma gitti. Şehir halkı kapıları açarak şehri ona teslim ettiler. Mervan oğulları aynı yıl oradan kaçtılar. Sökmen şehrin idaresini oğlu Zâhirüddin İbrahim'e bıraktı.

394 yılı (1100/1101):

Yukarıda Barkıyaruk'un aldığı yenilgiden sonra Huzistan'a gidip adamlarını topladığını bildirmiştik. Bu defa Mükrim de askerleriyle

ona katıldı. Oradan Hemedan'a geldi. Emîr Ayaz da beş bin süvariyle Barkıyaruk'un yanında yer aldı. Kardeşi Muhammed bunu haber alınca ordusunu toplayarak onun üzerine yürüdü. Bu yılın Cümadilûlâ ayının üçüncü günü iki taraf arasında şiddetli bir çarpışma oldu. Bu defa mağlup olan Muhammed ve askerleriydi. Hatta veziri Müeyyidüddin dahi esir edilmişti. Annesine yaptıklarından dolayı Barkıyaruk onu öldürdü. Müeyyidüddin öldürüldüğünde elli yaşındaydı. Barkıyaruk daha sonra Rey'e çekildi. Muhammed Horasan'a çekilerek orada kardeşi Sencer'le birlikte kalabalık bir ordu topladılar ve birlikte Rey'de bulunan Barkıyaruk üzerine yürüdüler. Barkıyaruk durumu öğrenince Bağdat'a gitti. Maddi sıkıntı içinde olduğundan halifeden para istedi. İki taraf arasında elçiler geldi gitti. Sonunda halife ona 50 bin dinar verdi. Bu arada Barkıyaruk elini halkın cebine uzatmıştı. Bir süre sonra hastalandı. Bu arada Muhammed ve Sencer, Barkıyaruk'un topraklarını ele geçirerek Bağdat'a doğru yola koyuldular. Barkıyaruk'un hastalığı ümitsizdi. Onu şehrin batı kesimine taşıdılar. Burada hastalığı hafifledi. O da Bağdat'tan Vâsıt tarafına çekildi. Muhammed ve kardeşi Sencer Bağdat'a gelince Halife Mustazhir Barkıyaruk'un yaptığı kötü işlerden şikayetçi oldu ve hutbeyi Muhammed adına okuttu, çünkü gönlü onlardan yanaydı.

Aynı yıl İbni Ammar Cebele şehrine girmişti. Bu şehir Kadı Ebû Muhammed Abdullah b. Mansur b. Suleyha'nın hâkimiyeti altındaydı ve Frenkler tarafından kuşatma altına alınmıştı. Kadı Ebû Muhammed, Dımaşk hâkimi Dukak'ın atabeği Tuğtekin'e birini göndererek, Cebele'yi tesim alıp koruyabilecek birini göndermesini istedi. Tuğtekin oğlu Tacu'l Mülk Böri'yi gönderdi. Tacu'l Mülk gelip Cebele'yi teslim aldı, fakat halka hiç de iyi davranmadı. Bunun üzerine şehir halkı Trablus hâkimi İbni Ammar'a mektup yazarak Böri'nin yaptıklarını şikayet etti. İbni Ammar Cebele'ye bir ordu sevk etti. Böri onlarla girdiği savaşı kaybetti ve İbni Ammar'ın askerleri Cebele'ye hâkim oldu. Fakat İbni Ammar, esir olarak karşısına getirilen Böri'ye iyi davranarak babası Tuğtekin'e gönderdi. İbni Suleyha ise ailesi ve hazinesiyle birlikte Dımaşk'a, oradan da Bağdat'a geldi. Barkıyaruk oradaydı ve maddi sıkıntı içindeydi. Ondan para istedi ve İbni Suleyha Barkıyaruk'a önemli miktarda para verdi.

Aynı yıl İsmailî denilen Batınîler[258] ortaya çıktı. Bunlar, Melik şah'ın ölümünden sonra güçlenmiş ve Isfahan kalesini ele geçirmiş lerdi. Bu kale yüksek bir yerde kurulmuştu ve kurduran da Sultan Melikşah'tı. Melikşah'ın bu kaleyi kurdurmasının hikayesi şöyledir:

Melikşah ava çıkmıştı ve yanında Bizans elçisi vardı. Birden köpek lerden biri Melikşah'ın elinden kaçarak şimdiki Isfahan Kalesi'nin bu lunduğu yere çıkmış. Rum [Bizans] elçisi "Eğer bizim ülkemizde böyle bir yer olsaydı, mutlaka oraya bir kale yaptırırdık" demiş, bunun üzerine sultan da oraya bir kale yaptırmıştı. Bu kale sultanın naipleri tarafından bir süre elde tutulduktan sonra Batınîlerin eline geçti ve bunlar Müslü manlara çok zarar verdiler. Sonunda Müslümanlar "Köpeğin gösterdiği kâfirin su içtiği kaleden hayır gelmez!" demeye başladılar. Batınîlerin ele geçirdikleri kalelerden biri de Kazvin yakınlarındaki Alamut'tu. Rivayete göre Deylem hükümdarlarından biri bir suçluyu cezalandır mak için avlanmaya göndermiş, adam Alamut'un bulunduğu yerin müs tahkem bir mevki olduğunu görünce oraya bir kale yapmış ve "İlalı Ramut" adını vermiş. Bunun Deylem dilindeki anlamı "Cezanın infazı" demekmiş. Bu yüzden buraya ve ona komşu olan bölgeye Tâlekan de nir. Hasan Sabbah geometri, matematik ve büyüyü iyi bilen biriydi. Bütün ülkeyi dolaştıktan sonra Mısır'daki Şiî halifesi Mustansır'ın ya nına geldi. Sonra Horasan'a gelip nehri geçti ve Kaşgar'a gitti. Oradan dönüp Alamut kalesini ve halkını ele geçirdi. Sonra Tabas, Kuhistan, Sitmekuh ve Halican kalelerini ele geçirdi. Arkasından Girdkuh, Tam bur ve Hulavhan kalelerini zapt etti. Bunu halkın önde gelen kişilerinin katledilme fiilleri takip etti. Sonuçta herkes onlardan korkmaya başladı. Sultan Barkıyaruk onları takip ederek ortadan kaldırma konusunu ciddi şekilde ele aldı ve bu cemaatten bilinenlerin tamamını ortadan kaldırdı.

495 yılı (1101/1102):

Barkıyaruk'la Muhammed arasındaki çarpışmalar devam ediyordu. Barkıyaruk Vâsıt'ta, Muhammed ise Bağdat'ta idi. İkisi birbirinin üzerine yürüdü ve Ruzraver denilen yerde karşı karşıya geldiler. Kampları birbirine çok yakında idi ve bu yüzden bir çatışma olmadı

[258] İsmailî, Batınî ve Haşhaşî aynı anlamdadır.

ve yaşlı kişiler tarafların arasını bulmak için ortaya düştüler. Sonuçta Barkıyaruk'un sultan, Muhammed'in melik olmasına; Azerbaycan, Diyar-ı Bekir, El-Cezire ve Musul'un Muhammed'de kalmasına karar verildi. Sonra anlaşmaya sadık kalacaklarına dair yemin ederek Rebiulevvel ayının dördünde ayrıldılar. Fakat barış anlaşması uzun ömürlü olmadı ve Cumadilûlâ ayında tekrar birbirinin üzerine yürüyüp Rey'de savaşa tutuştular. Bu, iki taraf arasındaki dördüncü savaştı. Muhammed yenildi ve hazineleri yağmalandı. Yanında çok az bir adamla Isfahan'a kaçmaya muvaffak olduysa da Barkıyaruk peşini bırakmadı ve kardeşi Muhammed'i Isfahan'da kuşatma altına aldı. Isfahan'da zaten yiyecek sıkıntısı olduğu için Muhammed zor günler geçirdi. Fakat sonunda Zilhicce ayının onuncu günü gizlice kaçmayı başardı. Barkıyaruk tekrar kardeşinin arkasından adamlar çıkardıysa da, bu defa izini bulamadılar. Böylece Barkıyaruk sekiz gün sonra Isfahan'dan ayrılıp Hemedan'a gitti.

Aynı yıl Kürbuga Azerbaycan'ın Hoy şehrinde öldü. Barkıyaruk ona Azerbaycan'a gitmesini emretmişti, fakat ecel onu Zilkâde ayında Hoy şehrinde yakaladı. Böylece Kürbuga'nın Hısnkeyfa valisi olan Mûsa et-Türkmanî Musul'u ele geçirdi. Çünkü Musul halkı ona mektup gönderip davet etmişti. El-Cezire'nin hâkimi Seyfüddevle Çökermiş adında bir Türk'tü. Çökermiş Musul üzerine yürüdü ve yolu üzerindeki Nusaybin'i işgal etti. Mûsa et-Türkmanî onunla savaşmak için yola çıktı. Fakat askerleri onu terk ederek Çökermiş'in safına geçince geri dönmek zorunda kaldı. Çökermiş, onu Musul'da uzun süre kuşattı. Mûsa ise Hısnkeyfa'yı vereceği vaadiyle Diyar-ı Bekir hâkimi Sökmen b. Artuk'u yardıma çağırdı. Böylece Sökmen ve oğulları son zamana kadar Hısnkeyfa'yı ellerinde tuttular. Mûsa, Sökmen'le karşılamak için dışarı çıktığında kendi arkadaşlarından bir grup ona saldırdı ve Kuvasa köyü yakınlarında öldürdü. Günümüzde hâlâ Tel Mûsa (Mûsa Tepesi) olarak bilinen tepeye defnedildi. Sökmen, bu olay üzerine Hısnkeyfa'ya geri döndü. El-Cezire hâkimi Çökermiş de Musul'a dönüp kuşatmaya devam etti ve barış yoluyla teslim aldı.

496 yılı (1102/1103):

Melikşah'ın oğulları Barkıyaruk ve Muhammed beşinci kez karşı karşıya geldiler. Muhammed bir defa daha yenildi. Çarpışma Hoy

girişinde olmuştu. Barkıyaruk olaydan sonra Merâga ile Tebriz arasında bol sulu ve otlu bir dağa çekildi. Bir süre sonra Tebriz ve Zencan'a gitti. Muhammed ise çarpışma mahalline kırk fersah mesafedeki Erciş'e çekildi. Erciş, Ahlat'a bağlı bir kasabadır. Muhammed, Erciş'ten Ahlat'a gitti.

497 yılı (1103/1104):

Sökmen ve İlgazi'nin kardeşi Belek b. Behram b. Artuk b. Eksük Âne ve Hadise şehirlerini ele geçirdi. Suruç da Belek'in elindeydi, fakat Frenklere kaptırmıştı. Belek, Âne ve Hadise'yi Bais b. İsa'nın oğullarının elinden yolup almıştır.

Aynı yıl Frenkler Caber ve Rakka kalesine saldırarak koyun sürülerini alıp, kalelerde buldukları herkesi esir ettiler. Rakka ve Caber, Sultan Melikşah tarafından Salim b. Malik b. Bedran'a ikta edilmişti.

Bu yıl Barkıyaruk'la kardeşi Muhammed barıştılar. Barkıyaruk o sırada Rey'de idi ve el-Cebel, Taberistan, Fars, Diyar-ı Bekr, El Cezire, Mekke, Medine ve Irak'ta hutbe onun adına okunuyordu. Muhammed ise Azerbaycan'daydı ki, orada ve kardeşi Sencer'in ülkesinde de hutbe onun adına okunuyordu. Sencer Maveraünnehir'de de hutbeyi kardeşi Muhammed adına okutturuyordu. Daha sonra Barkıyaruk ve Muhammed barış konusunda karşılıklı yazışmalara başladılar ve sonunda barışa sadakat konusunda yemin ettiler. Ancak bu barışa rağmen Muhammed'in sahip olduğu topraklarda Barkıyaruk'un adı hutbede okunmayacak, kendileri doğrudan yazışmayacak, aksine yazışma vezirleri arasında olacak, Barkıyaruk'un askerleri ne maksatla olursa olsun Muhammed'e ait topraklara girmeyeceklerdi.. Barış yapıldıktan sonra elçiler anlaşmayı Halife Müstazhir'e ilettiler. Böylece Bağdat'ta hutbe Barkıyaruk adına okutuldu. Barkıyaruk'un Bağdat şihnesi İlgazi b. Artuk idi.

Aynı yıl Sancil [Raymond of Toulouse] deniz yoluyla Frenklerden takviye alarak Trablus'a saldırıp, karadan ve denizden kuşattı. Fakat şehirde yağmalanacak bir şey olmadığı için oradan Cübeyl üzerine yürüdü ve can güvenliği teminatıyla şehri teslim aldı. Oradan Akka üzerine yürüdü. Kudüs'ten de bir miktar Frenk oraya gelmişti.

Hep birlikte kara ve denizden şehri kuşattılar. Mısır halifesinin Akka'ya tayin ettiği valinin adı Naba idi. Onunla Frenkler arasında pek çok çarpışma oldu, fakat sonunda Frenkler şehri zorla ele geçirdiler. Şehir halkına çok çirkin şeyler yaptılar. Naba Mısır'a kaçtı. O sıralar İslâm hükümdarları birbirleriyle çarpışmakla meşguldüler ve aralarında bir birlik yoktu. Frenkler daha sonra Çökermiş'in elinde bulunan Harran'a saldırdılar. Çökermiş, yanında Türkmen savaşçıların bulunduğu Sökmen b. Artuk'la anlaşarak Frenkler üzerine yürüdüler. Habur yakınlarında buluşarak Belih nehri sahilinde Frenkleri karşıladılar. Allah Frenklere yenilgiyi tattırdı ve Müslümanları muzaffer kıldı. Pek çok Frenk ve kontu hayatını kaybetti. Kralları Kumus [illegible] da [II. Baudouin] esir alındı.

Aynı yıl Ramazan ayında Alparslan'ın oğlu Tutuş'un oğlu Dokmak öldü. Dokmak, Dımaşk'ın hâkimi idi. Dımaşk atabeyi Tugtekin hutbeyi Dokmak'ın bir yaşındaki oğlu adına okuttu. Sonra onun adına hutbe okutmayı kesip Zilhicce ayında Tutuş oğlu Baltaş adına okutmaya başladı. Bir süre sonra buna da son verip hutbeyi tekrar çocuk adına okuttu ve böyle Dımaşk meliki olarak kalmayı sürdürdü.

498 yılı (1104/1105):

Barkıyaruk öldü. Ölüm sebebi verem ve basur hastalığı idi. Hastalandığında Isfahan'daydı. Sonra Bağdat'a gitmek üzere yola çıktı. Burucerd'de hastalığı şiddetlendi. Askerlerini toplayarak oğlu Melikşah'a biat ettirdi. Melikşah o sırada dört yıl sekiz aylıktı. Emîr Ayaz'ı da ona atabek tayin ettiler. Asker bağlılık yemini ettikten sonra Bağdat'a doğru yola devam edilmesini emretti. Fakat Burucerd'de öldü. Naaşı Isfahan'a götürülerek, bir cariyesinin onun için yaptırdığı türbeye defnedildi. O cariye de kısa süre sonra öldü ve ayakları ucuna defnedildi. Barkıyaruk vefat ettiğinde henüz yirmi beş yaşındaydı. Saltanat süresi on iki yıl dört aydır. Barkıyaruk öldükten sonra atabek Ayaz Melikşah'ı yanına alarak Bağdat'a gitti ve şehirde onun adına hutbe okundu. Muhammed, kardeşinin ölüm haberini alınca Bağdat'a gitti ve batı tarafına indi. Ayaz ve Melikşah şehrin doğu kesimindeydi. Ayaz Muhammed'le savaşmak için askeri topladığı sırada veziri aradaki barış anlaşmasını hatırlattı. Nizamiye müderrisi Kiye el-Herasi ve fakihler iki taraf arasında elçi

olarak gidip geldiler ve Muhammed'den Ayaz ve emîrleriyle ilgili ye min aldılar. Sonra Melikşah'ı huzuruna getirdiler. Muhammed, ona iyi davrandı ve emîrlerine de güler yüz gösterdi. Böylece saltanat tamamen Muhammed'e geçmiş oldu. Bu olay olduğunda Cümadilâlâ'nın yedi siydi. Cümadilahire'nin sekizine kadar durum böyle devam etti. Atabek Ayaz, Bağdat'taki sarayında Sultan Muhammed için büyük bir şölen tertipledi. Sultan şölene teşrif buyurdu. Ayaz, ona büyük miktarda hedi yeler sundu. Dört gün sonra sultan Ayaz'ı huzuruna çağırttı. Bir grup silahlı kişiyi de koridora dikti. Ayaz içeri girince bu silahlı kişiler kılıçla vurarak onu öldürdüler. Ayaz öldüğünde yaşı kırkı geçmişti. Sultan Melikşah'ın memluklarındandı. Son derece mert ve cesur bir insandı. Sultan, Ayaz'ın veziri Safî'yi de Ramazan ayında öldürttü. Safi öldü ğünde otuz altı yaşındaydı.

Aynı yıl Sökmen b. Artuk b. Eksük öldü. İbnü'l Esir "Eksük"ü "Eksüb" şeklinde yazmıştır ki, doğrusu İbni Hallikan'ın belirttiği gibi Eksük'tür. Sökmen, Frenklere karşı Tuğtekin'e yardım etmek üzere Dımaşk'a giderken Karyeteyn'de öldü. Çünkü Tuğtekin hastaydı ve ondan yardım istemişti. Ölüm sebebi, bademcik iltihabıdır. O öldükten sonra yerine oğlu İbrahim geçti. Babasını tabuta koyup Hısnkeyfa'ya götürdü ve defnetti. Sökmen, vefat ettiğinde Hısnkeyfa ve Mardin'in hâkimiydi. Hısnkeyfa'ya nasıl sahip olduğunu yukarıda anlatmıştık. Mardin'e sahip olmasına gelince, bu meseleyi başından anlatalım. Barkıyaruk, Mardin ve kasabalarını Muganni'ye[259] bağışlamıştı. Mu sul hâkimi Kürbuga ile Sökmen arasında bir çarpışma olmuştu. Sök men'in yanında kardeşi Yakutî ve henüz çocuk yaştaki İmaddedin Zengi b. Aksungur da vardı. Sökmen mağlup olmuş, kardeşi Yakutî esir düşmüştü. Kürbuga onu Mardin kalesine hapsetmişti. Yakutî bir süre hapiste kaldı. Bir gün Artuk'un hanımı Kürbuga'ya gelip torunu Yakutî'nin serbest bırakılması talebinde bulundu. Kürbuga, kadının hatırını kırmadı ve Yakutî'yi serbest bıraktı. Fakat Yakutî Mardin'i çok sevmişti. Şehrin sahibi Muganni'ye haber göndererek "Eğer kale nin varoşunda yaşamama izin verirsen, oraya zanaatkârlar getirir ve

[259] Muganni burada bir şahıs adı değil, Barkıyaruk'un eski şarkıcısı (mugan nî)dir. Gerçek adı bilinmiyor.

kötü kişilerden korurum, sen de bu işten fayda görürsün" dedi. Mugamî onun varoşta kalmasına izin verdi. Böylece Yakutî Mardin'e yerleşti. Ahlat Kapısı'ndan Bağdat'a akın düzenliyor, Mardin kale muhafızlarını bu akınlar sırasında yanına alıyor, onlara iyi davranıyor ve kalplerini kazanıyordu. Sonunda kale muhafızları onu sevip güvendiler. Bir sefer sırasında bu muhafızların çoğu onunla birlikteydi. Fakat Yakutî onların hepsini bağladı ve Mardin kalesinin kapısına gelerek oradakilere "Kale kapısını açıp kaleyi bana teslim ettiniz ettiniz, aksi halde onların hepsinin boynunu vururum" diye bağırdı. Kaledekiler buna yanaşmayınca, muhafızlardan birini getirdiler. Hemen boynunu vurdu. Bunun üzerine kapıyı açtılar ve Yakutî de şehri teslim alarak oraya yerleşti. Yakutî daha sonra bir ordu toplayarak Nusaybin üzerine yürüdü; ama yolda hastalandı ve silah kuşanıp, ata binemez hale geldi. Bir ara binmesi için atını getirdiler, fakat tam o sırada isabet eden bir okla atından düştü ve öldü.

Yakutî'den sonra Mardin'in başına kardeşi Ali geçti ve Musul hakimi Çökermiş'i metbû tanıdı. Bir defasında yine adı Ali olan bir arkadaşına Mardin kalesini teslim ederek dışarı gittiğinde, bu sözü edilen kişi Sökmen'e haber göndererek "Senin yeğenin Mardin'i Çökermiş'e teslim edecek" dedi. Sökmen hemen Mardin ve Hısnkeyfa'yı teslim aldı. Yeğeni Ali şehrin kendisine iadesini istediyse de, kulak asmadı ve Mardin'in yerine ona Cebel-i Cur'u[260] verdi. Böylece kendisi Dımaşk'a gidinceye kadar Mardin ve Hısnkeyfa'ya Sökmen'in elinde kaldı. Kendisi Karyeteyn'de ölünce Mardin kardeşi İlgazi'ye kaldı. Şehir bugün de İlgazi'nin oğlunun elindedir.

Bu yıl Hindistan, Mâverâünnehr, Horasan ve diğer yerlerden hacca gitmek isteyenler Rey'de toplandıkları sırada Bâtınîler seher vakti bir saldırı düzenleyerek hepsini kılıçtan geçirip, mallarını ve hayvanlarını yağmaladılar.

Yine aynı yıl Antakya Frenkleri ile Haleb hâkimi Melik Rıdvan b. Tutuş arasında bir savaş oldu. Fakat Müslümanlar yenildiler ve çok kayıp verdiler. Frenkler Ertah'ı ele geçirdiler.

---

[260] Şimdiki Çapakçur.

499 yılı (1105/1106):

Seyfüddevle Sadaka b. Mezyed, Hille'den Kûfe üzerine yürüyerek orayı ele geçirdi. Halaf b. Melaib Humus'un hâkimiydi ve arkadaşları yol kesip eşkıyalık yapıyor ve halka çok zarar veriyorlardı. O zaman yani 485 (1092/93) yılında Dımaşk hâkimi Tutuş, Halaf üzerine yürüyerek Humus'u elinden yolup almış, Halaf Mısır'a gidip oraya yerleşmişti. Tutuş'un oğlu Rıdvan tarafından Famiye şehrinin başına getirilen kişinin Mısır halifelerinin mezhebine meyli vardı. Bu yüzden onlarla gizlice yazışarak şehri teslim alacak birini göndermelerini istemiş, İbni Mezyed de şehri teslim almak üzerine kendisinin gösterilmesini istemiş, fakat oraya yerleşince Mısırlılara sırtını dönüp verdiği sözleri unutmuş; oradaki eşkıyalık yapmaya başlamıştı. Bu durum karşısında Famiye kadısı ve şehir halkından bir grup Haleb hâkimi Rıdvan'a haber göndererek gece şehri teslim edeceklerini, bu yüzden bir miktar asker göndermesini bildirdiler. Rıdvan da bir miktar asker gönderdi. Şehir kadısı ve hempaları gelenleri ip sarkıtarak kaleye aldılar. Bunlar İbni Melaib'i ve bazı çocuklarını öldürerek, kaleyi ele geçirdiler. Fakat daha sonra Frenkler kaleye saldırdılar ve onu elinde tutan kadıyı öldürdüler.

500 yılı (1106/1107):

Sultan Muhammed Çavlı, Çökermiş'in elinde bulunan Musul'u tüm kasabalarıyla birlikte gulamı Sakave'ye ikta etti. Çavlı Musul'a doğru hareket edince Çökermiş onunla savaşmak için mahfille dışarı çıktı. Çünkü felçliydi. Savaş Çökermiş'in yenilgisiyle sonuçlandı. Çökermiş esir edilerek mahfilden dışarı çıkarıldı. Olaydan sonra Çavlı Musul'a yürüyerek kuşattı. O sırada henüz on bir yaşında bulunan Zengi b. Çökermiş'e Musul'un yönetimini kendisine bırakması için mektuplar gönderiyor, Çökermiş'i şehir çevresinde dolaştırıyor, o da şehri ona teslim etmelerini emrediyordu. Fakat şehirdekiler bu emre uymadılar ve Çökermiş bu halde öldü. Öldüğünde yaklaşık atmış yaşındaydı. Beyliği oldukça muhkemdi. Musul surunu o yaptırmış ve oldukça iyi tahkim etmişti. Onun ölümünden sonra şehir halkı, Rum [Anadolu] sultanı I. Kılıç Arslan'a mektup yazarak gelmesi halinde şehri ona teslim edeceklerini bildirdiler. Kılıç Arslan da hemen yolu koyuldu ve Recep ayının on beşinde şehri teslim aldı. Çavlı ise mecburen Rahbe'ye geri döndü.

Kılıç Arslan da şehri on bir yaşındaki oğlu Melikşah'a bıraktı ve yanına bir emîr vererek, Çavlı üzerine yürüdü. Çavlı kalabalık bir ordu toplamış, Haleb hâkimi Rıdvan ve diğerleri de onun safında yer almışlardı. Kılıç Arslan Habur'a geldiğinde Çavlı ona yetişti ve Zilkâde'nin yirmisinde iki taraf arasında zorlu bir çatışma vukû buldu. Kılıç Arslan savaşa bizzat katıldı, fakat ordusu yenilince kendisi de kaçmak zorunda kaldı. Kurtulmak için kendini Habur nehrine attıysa da, suda boğuldu. Cesedi günlerce sonra bulundu ve Habur köylerinden birine defnedildi. Bu köyün adı Şemisaniye'dir. Çavlı oradan Musul'a vardı ve şehirdekilere can güvenliği sözü vererek teslim aldı. Kılıç Arslan'ın oğlu Melikşah, Sultan Muhammed'in yanına gitti.

Aynı yıl Sultan Muhammed, Melikşah b. Alparslan'ın Bizans elçisinin tavsiyesiyle yaptırmış olduğu Isfahan yakınlarındaki Batınîlerin kalesini kuşattı. Kalenin adı Şah-ı Dür idi ve çevresindeki insanlar için çok tehlike yaratıyordu. Kuşatma uzayınca Batınîlerin bir kısmı aşağı inip canlarının bağışlanmasını istediler. Sonra diğer kaleler üzerine yürüdüler. Şah-ı Dür kalesini elinde tutan İbni Attaş'ın[261] yanında çok az adam kalmıştı. Sultan onun üzerine yürüyerek kaleyi ele geçirdi; onu ve adamlarının birçoğunu öldürüp, kaleyi yerle bir etti.

502 yılı (1108/1109):

Sultan Muhammed, Mevdud b. Tuğtekin adlı beyini Musul'u Çavlı'nın elinden alması için gönderdi. Mevdud, Musul'u kuşatma altına aldı ve Safer ayında şehri ele geçirdi. Halbuki Çavlı bu arada daha önceden Rahbe'ye kaçmıştı. Sonra Isfahan'da bulunan sultanın huzuruna kefeniyle birlikte çıkıp af diledi. Sultan, onu bağışladı.

505 yılı (1111/1112):

Sultan Muhammed, başında Musul hâkimi Mevdud'un bulunduğu bir orduyu Suriye'deki Frenkler üzerine sevk etti. Bu ordu gelerek Roha [Urfa] yakınında kamp kurdu, fakat şehri alamadı. Sonra Haleb'e doğru ilerlediler. Ama Rıdvan şehir kapılarını kapattı ve onlara katılmadı. Böylece oradan Maarra'ya yürüdüler ve hiçbir amaçlarına ulaşamadılar.

---

[261] 460 (1068) yılı başlarından itibaren yaklaşık otuz yıl süreyle İran'ın orta ve batı kısımlarından sorumlu İsfahan İsmâilî dâîsi.

506 yılı (1112/1113):

Humus hâkimi Karaca öldü. Yerine oğlu Kır-han[262] geçti. Aynı yıl Ahlat hâkimi Sökmen el-Kutbî de vefat etti. Daha önce belirttiğimiz gibi 493 (1099/1100) yılında Ahlat'ı ele geçirmişti. O öldükten sonra yerine oğlu Zâhirüddin İbrahim geçti. Babasının yolunu takip etti ve 521 (1127/28) yılına kadar şehri yönetti. O öldükten sonra yerine kardeşi Ahmed geçti. Fakat onun saltanatı ancak on ay devam etti ve öldü. Onun ölümü üzerine şehrin yönetimini anneleri İnanç Hatun üstlendi. Bu İnanç Hatun, Erman adında birinin kızıydı. İnanç Hatun Ahlat'ı yönetmeye devam etti. Yanında torunu Sökmen b. İbrahim b. Sökmen vardı. O sıralar henüz altı yaşındaydı. Ninesi şehre tek başına sahip olmak için onu ortadan kaldırmak istedi, fakat şehir ileri gelenleri onun kötü niyetini anlayınca 528 (1133/34) yılında onu boğarak öldürdüler ve tahta kadının torunu Şah Erman Sökmen b. İbrahim b. Sökmen'i çıkardılar. O da şehri 579 (1183/84) yılına kadar yönetti.

507 yılı (1113/14):

Müslümanlar [Haçlılara] karşı savaşmak için toplandılar. Bunlar arasında Musul hâkimi Mevdud, Sincar hâkimi Temirek, Emîr Ayaz b. İlgazi ve Dımaşk hâkimi Tuğtekin de vardı. Mevdud, Musul'dan hareket ederek Dımaşk'a gelmişti. Tuğtekin onu Selemye'de karşılayarak birlikte Dımaşk'a gitti. Bu arada Frenkler de Kudüs kralı Baudouin ve Hısn hâkimi Joscelin'le birleşmişti. İki taraf Taberiye yakınlarında Muharrem ayının on üçünde karşı karşıya geldi. Allah Frenklere mağlubiyet acısını tattırdı ve onlardan pek çoğu kılıçtan geçirildi. Müslümanlar muzaffer bir şekilde Dımaşk'a dönüp Rebiulevvel ayında şehre girdiler. Mevdud, Tuğtekin ve arkadaşları camiye giderek Cuma namazını kıldılar. Sonra Tuğtekin ve Mevdud yürüyerek caminin sahnına geldiler. Bu sırada bir Batınî Mevdud'a saldırarak hançerle vurdu. Tuğtekin de elindeki bastonla onun başına bir darbe indirdi. Adamları hemen Batınînin işini bitirip başını Mevdud'a getirdiler. Sonra Mevdud'u Tuğtekin'in

---

[262] Bu kelime metnin diğer yerlerinde Kayırhan olarak geçmektedir ve doğrusu da Kayırhan olmalıdır. Çünkü Türklerde Kır-han değil Kayırhan yaygın olarak kullanılırdı. Bu yüzden kelime Kayırhan olarak düzeltilmiştir.

sarayına taşıdılar. Mevdud oruçluydu, orucunu bozması için ısrar ettilerse de kabul etmedi ve o gün Hak'kın rahmetine kavuştu. Adil ve hayırsever bir insandı. Söylendiğine göre Suriye'deki Batınîler ondan çekindikleri için onu öldürmüşlerdi. Kimine göre Tuğtekin ondan çekindiği için bu katili kiralamıştı. Mevdud'un nâşı Dokmak b. Tutuş'un türbesine defnedildi. Sonra Bağdat'a nakledilerek Ebû Hanefiye yakınına defnedildi, oradan da Isfahan'a götürüldü.

Aynı yıl Selçuk oğlu Mikail oğlu Davud oğlu Alparslan oğlu Tutuş oğlu Rıdvan vefat etti. Rıdvan, Haleb hâkimi idi. O öldükten sonra yerine kekeme oğlu Alparslan geçti. Rıdvan hakkında iyi şeyler söylenemez. Daha sağlığındayken Ebû Talip ve Behram adında iki kardeşini öldürtmüştü. Dini bozuk bir kişi olduğundan Batınîlerden yardım alıyordu. 488 (1095) yılında yani babası Tutuş'un öldürüldüğü yıl dünyaya gelmişti. Oğlu kekeme Alparslan babasının yerine geçtiğinde bütün ipler Lülü'nün elindeydi ve Alparslan göstermelik olarak tahta oturuyordu. Dilinde tutukluk ve kekemelik vardı. Annesi, Antakya hâkimi Yağısiyan'ın annesi idi. Tahta çıktığında on altı yaşındaydı. Tahta çıktıktan sonra Haleb'te bilinen bütün Batınîler katledilerek malları yağmalandı.

508 yılı (1114/15):

Sultan Muhammed, Mevdud b. Altuntaş'ın[263] öldürüldüğü haberini alınca Aksunkur Porsukî'yi Musul valisi olarak tayin etti. Sonra da o bölgedeki emîrlere Frenklerle savaşmak için Porsukî'nin emrine girmelerini emretti. Mardin hâkimi İlgazi b. Artuk ile Porsukî arasında bir çatışma çıktı ve İlgazi bu çatışmadan zaferle ayrıldı. Porsukî kaçtı. Fakat İlgazi sultandan çekindiği için Dımaşk hâkimi Tuğtekin'e sığınarak onunla ittifak yaptı. Bu ikisi Frenklere mektup göndererek anlaştılar. İlgazi daha sonra memleketine döndü. Az bir adamla Humus'a yaklaştığı sırada şehir hâkimi Kayırhan onu yakalayıp hapsetti, fakat bir süre sonra serbest bıraktı.

Aynı yıl Gazneli Mahmud'un torunu Alauddevle Ebû Sa'd Mesud öldü. 481 (1088/89) yılında tahta çıkmıştı. Ondan sonra yerine oğlu

---

[263] İsimlerde bir karışıklık var. Çünkü Mevdud, Tuğtekin'in oğluydu.

Arslan Şah geçti. Arslan, hemen kardeşlerini tutuklattı, fakat Behram Şah kaçarak Sultan Sencer'e sığındı. Sultan Sencer, Arslan Şah'ın üzerine bir ordu sevk etti. Çok şiddetli bir çarpışma oldu. Savaşı kaybeden Arslan Şah kaçıp gitti. Sultan Sencer de Gazne'ye girerek hazineyi yağmaladıktan sonra Behram Şah'ı tahta çıkardı ve hutbede önce Sultan Muhammed'in, sonra kendisinin, ondan sonra Behram Şah'ın adının okunmasını emretti. Sultan Sencer geri döndükten sonra Hindistan'a kaçmış olan Arslan Şah büyük bir ordu toplayarak Gazne'ye geri dönünce, Behram Şah tekrar Sencer'den yardım istedi. Sultan Sencer'in gönderdiği ordunun Gazne'ye yaklaşması üzerine Arslan Şah savaşa girmeden kaçıp gitti, fakat bu defa peşine düşenler onu yakalayıp Behram Şah'a teslim ettiler. O da onu boğdurarak cesedini Gazne'de babasının türbesine defnettirdi. Arslan Şah 512 (1118/19) yılında öldürüldü. Öldürüldüğünde henüz yirmi yedi yaşındaydı.

Aynı yıl Rıdvan b. Tutuş'un oğlu Tacuddevle kekeme Alparslan Haleb kalesinde gulamı tarafından öldürüldü. Yerine kardeşi Sultan Şah'ı getirdiler. Devletin idaresi yine Lülü'nün elindeydi.

509 yılı (1115/16):

Sultan Muhammed, Dımaşk hâkimi Tuğtekin ve Mardin hâkimi İlgazi üzerine bir ordu sevk etti. Ordu Tuğtekin'e ait Hama'ya gelerek kuşatma altına aldı. Şehir ele geçirilip üç gün boyunca yağmalandı. Şehir daha sonra Humus hâkimi Kayırhan b. Karaca'ya teslim edildi, fakat ordu Hama'dan ayrılmadı. Bunun üzerine Tuğtekin ve İlgazi Famiye'ye giderek orada Antakya ve Trablus'u ellerinde tutan Haçlı kontlarıyla bir toplantı yaptılar. Burada Müslümanların çekip gitmelerini beklemeyi kararlaştırdılar. Müslüman ordusu kışlık karargâhına dönünce Haçlılar ayrılıp gitti. Böylece Tuğtekin Dımaşk'a, İlgazi de Mardin'e döndü. Daha sonra Müslüman ordusu Hama'dan Kefrtâb üzerine yürüyüp ele geçirdi. Burası Frenklerin elindeydi. Şehirdeki Frenkleri öldürerek mallarını yağmaladıktan sonra yine Frenklerin elinde bulunan Maarra üzerine yürüdüler ve pek çok Frenk'i katlettiler. Oradan Haleb üzerine yürüdüklerinde Antakya hâkimi yollarını kesti. Onlar da ülkelerine geri döndüler.

Aynı yıl Sultan Muhammed Bağdat'a geldi. Tuğtekin, Dımaşk'tan sultanın huzuruna gelerek kendisini affetmesi ricasında bulundu. Sultan onu affedip Dımaşk'a gönderdi.

Aynı yıl sultan Musul'u Aksunkur Porsukî'nin elinden alarak ordu başkumandanına ikta etti. Porsukî de kendi iktası olan Rahbe'ye gitti.

510 yılı (1116/17):

Çavlı Fars'ta öldü. Çavlı, Sultan Muhammed tarafından Musul'dan alındıktan sonra buraya vali olarak atanmıştı.

511 yılı (1117/18):

Zilhicce'nin 24. Günü Sultan Muhammed b. Melikşah b. Alparslan b. Davud b. Mikail b. Selçuk vefat etti. Sultan Muhammed 484 (1091/92) yılı Şaban ayında dünyaya gelmişti, hastalığı da yine bu ay başladı. Öldüğünde ömrü 37 yıl, dört ay, altı gündü. Bağdat'ta onun adına ilk hutbe 492 (1098/99) yılı Zilhicce ayında okunmuş, birkaç defa adı hutbeden çıkarılmıştı. Çok meşakkat çekmiş, çok tehlikeler atlatmıştı. Adaletli ve iyi karakterli biriydi. Ülkesinin her yerinde asayişi ve vergileri kaldırmıştı. Yerini 14 yaşındaki oğlu Mahmud'a bıraktı. Oğlunu veliaht tayin ettiğinde kucaklayıp öptü. Her ikisi de ağladı. Mahmud, babası öldüğü gün tahta çıktı ve Zilhicce ayının 28'inde hutbe onun adına okundu.

Aynı yıl, Haleb hâkimi Lülü de öldü. Daha önce belirtildiği gibi Lülü, bütün Haleb ve civarını ele geçirmiş, tahta Rıdvan'ın oğlu küçük Alparslan'ı çıkarmış, o öldükten sonra Sultan Şah'ı başa geçirmişti, ama ülkede bütün ipler onun elindeydi. Bu yıl Lülü Caber kalesinin hâkimi Salim b. Melik el-Ukaylî ile görüşmeye gittiğinde su dolderken Türkler üzerine yürüyüp "Tavşan! Tavşan!" diye bağırarak ok atıp öldürdüler. Hazinesini yağmalayıp Haleb'e döndüler. Haleb halkı aralarında anlaşarak onlardan Lülü'nün yağmalanan hazinesini geri aldılar ve Sultan Şah'a Şemsülhavas Yaruktaş'ı atabek tayin ettiler. Fakat bir ay geçmeden onu azlettiler ve yerine Ebu'l Meâli b. El-Melha'yı atabek tayin ettiler, ama onu da kovdular. Bu arada Haçlı tehlikesi belirince şehri Mardin hâkimi İlgazi'ye teklif ettiler. İlgazi de gelip şehri teslim aldı ve oğlu Hüsameddin Timurtaş'ı oraya vali tayin ederek Mardin'e döndü.

512 yılı (1118/19):

Sultan Mahmud, Mücahidüddin Bihruz'u Bağdat şihneliğinden az lederek yerine Aksunkur Porsukî'yi getirdi.

Arap emîri Dübeys b. Sadaka, Sultan Mahmud'un izniyle Hille'ye gitti. Bu Dübeys, babası Sadaka öldürüldüğünden beri Sultan Mahmud'la birlikte zindanda tutuluyordu. Sultan onu serbest bırakarak Hille'ye gönderince Araplar ve Kürtler onun çevresinde kenetlendiler.

Aynı yıl Rebiulahir'in on altıncı günü Halife Müstazhir Billah vefat etti. Tuhaf tarafı şu ki, Sultan Alparslan öldükten sonra Kaimbiemrillah, Melikşah öldükten sonra Muktedî, Muhammed öldükten sonra Müstazhir ölmüştü.

Aynı yıl Sultan Mesud'un oğlu Arslan Şah kardeşi Behram Şah tarafından öldürüldü.

513 yılı (1119/20):

Sultan Sencer, yeğeni Sultan Mahmud üzerine yürüdü. Rey'de Sâve yakınlarındaki savaş Mahmud'un yenilgisiyle sonuçlandı. Çadırları Sultan Sencer'in eline geçti; fakat hutbede önce Sencer'in sonra Mahmud'un adının okunmasının kabul edilmesi üzerine barıştılar. Sultan Sencer Rey'i sınırlarına ilhak etti. Sultan Mahmud, Rey'de amcasını ziyaret etti. Sencer, ona iyi davranıp ihsanlarda bulundu.

Aynı yıl İlgazi b. Artuk ile Frenkler arasında Haleb'te bir savaş oldu. Frenkler çarpışmayı kaybettiler ve pek çok ölü ve esir verdiler. Öldürülenler arasında Antakya hâkimi Sircal[264] da vardı. İlgazi daha sonra Esarib ve Zerdna üzerine yürüdü. Savaş Rebiulvvel ayının ortalarında İfrin'de oldu.

Aynı yıl Sultan Sencer, Bihruz'u tekrar Bağdat şihneliğine atadı.

Aynı yıl Hz. İbrahim ve oğulları İshak ve Yakub'un Beytülmukaddes yakınlarındaki mezarları bulundu. Pek çok insan bu mezarları gördü. Cesetleri çürümemişti. Mağarada altın ve gümüş kandilleri vardı.

---

[264] O sırada Antakya Roger'in yönetimindeydi.

514 yılı (1120/21):

Melikşah oğlu Muhammed oğlu Mesud, Musul ve Azerbaycan hakimiydi. Dübeys b. Sadaka, Mesud'un atabekine bir mektup göndererek, tahtın Mesud'a verilmesini desteklediğini bildirdi. Amacı Mahmud ile Mesud arasını açıp, tıpkı vaktiyle babası Sadaka'nın Barkıyaruk'la kardeşi Muhammed arasındaki ihtilaf sayesinde yükseldiği gibi, kendi mevkisini yükseltmekti. Dübeys, atabeke yardıma geleceği konusunda söz verdi. Mesud da bu teklifi kabul ederek hutbeyi kendi adına okutup ordusunu topladı ve Mahmud'un üzerine yürüdü. İki ordu Rebiulevvel ayının ortalarında Esterâbâd tepesinde karşı karşıya geldi. Vukû bulan şiddetli çarpışma Mahmud'un zaferiyle sonuçlandı. Mesud bir dağda gizlenerek kardeşine adam gönderip canının bağışlanmasını istedi. İsteği kabul edildi ve böylece Mesud kardeşi Mahmud'un huzuruna gitmek için yola çıktı. Mahmud, kardeşini karşılamak için bazı askerleri gönderdi. Bir araya gelince kucaklaşıp göz yaşı döktüler. Mahmud, kardeşine büyük ihsanlarda bulundu. Sonra Mesud'un atabeki Cüyuş Bek, Sultan Mahmud'un huzuruna geldi. Sultan ona da ihsanlarda bulundu. Dübeys'e gelince, Mesud'un yenildiği haberini alınca ülkeyi yağmalamaya girişti. Sultan Mahmud'un gönderdiği mektuplara da kulak asmadı. Sultan Mahmud üzerine yürüyünce Mardin hâkimi İlgazi'ye sığındı. Sonra kardeşi Mansur'u rehin olarak göndermeyi kabul ederek Hille'ye döndü.

Bu yıl Gürcüler İslam topraklarına saldırarak Tiflis'i kılıç zoruyla ele geçirdiler; şehirdeki Müslümanları katlederek mallarını yağmaladılar.

Yine aynı yıl İlgazi, Türkmenleri toplayarak Frenkler üzerine yürüdü. Sirmin'de iki taraf arasında şiddetli bir çarpışma oldu. Frenkler yenildiler ve pek çok kayıp verdiler.

515 yılı (1121/22):

Sultan Mahmud, kasabalarıyla birlikte Musul'u, El-Cezire ve Sincar'ı Aksunkur Porsukî'ye ikta etti.

Aynı yıl Haleb'te İlgazi'nin oğlu Süleyman babasına karşı isyan bayrağı açtı. Hama'daki Karnas ailesinden birilerini bu Süleyman'ın aklını çelmişti. Halbuki İlgazi, Haleb'te bu aileye çok iltifatlarda bu-

lunmuştu. İlgazi durumu öğrenince Mardin'den harekete geçti ve Halep'e saldırıp İbni Karnas'ın ellerini ve ayaklarını kestirdi. Ayrıca gözlerine mil çektirdi ve oğlu Süleyman'ı kuşatma altına aldı. Tam onu öldürmeye karar verdiği sırada babalık şefkati galip geldi ve öldürmekten vaz geçti. Süleyman Dımaşk'a kaçıp Tuğtekin'e sığındı. Böylece İlgazi Haleb'e yeğeni Süleyman b. Abdulcabbar b. Artuk'u vali tayin ederek Mardin'e döndü.

Aynı yıl Sultan Mahmud, Meyafarıkayn'ı İlgazi'ye ikta etti.

Yine aynı yıl Artuk oğlu Behram oğlu Belek ile Joscelin arasında bir savaş oldu. Frenklerden pek çok kişi öldürüldü. Joscelin ve teyze sinin oğlu Kilyan [William] esir alındı. Bu ikisinin önde gelen şovalyeleri de esir düştü. Joscelin fidye-i necat olarak büyük paralar teklif ettiyse de Belek bunu kabul etmedi ve onu Harput kalesine hapsetti.

516 yılı (1122/23):

Artuk oğlu İlgazi Meyafarıkayn'da öldü. Yerine oğlu Timurtaş geçti ve Mardin'e hâkim oldu. Oğlu Süleyman Meyafarıkayn'ı alırken, yeğeni Süleyman b. Abdulcabbar da Haleb'i elinde tuttu, fakat daha sonra Haleb amcasının oğlu Belek tarafından alındı.

Aynı yıl Sultan Mahmud, Aksunkur Porsukî'ye elinde bulunanlara ilaveten Vâsıt şehrini de ikta etti. O da Vâsıt'a Imadeddin Zengi b. Aksunkur'u vali olarak atadı.

517 yılı (1123/24):

Artukoğullarından Belek, Horasan üzerine yürüyerek orayı ele geçirdi. Sonra amcaoğlu Âciz'den[265] Haleb'le ilgili gelen haber üzerine bu şehir üzerine yürüdü ve Cumadilûlâ ayında Haleb'i ele geçirdi.

Aynı yıl Frenkler Harput üzerine yürüyerek orada hapis tutulan Joscelin ve diğerlerini kurtardılar. Harput Belek'e aitti. Belek bunu haber alınca şehir üzerine yürüdü ve onu Frenklerin elinden geri aldı.

Aynı yıl Dımaşk hâkimi Tuğtekin Humus üzerine yürüyerek şehir hâkimi Kayırhan b. Karaca'yı kuşatma altına aldı, fakat daha sonra kuşatmayı kaldırıp Dımaşk'a geri döndü.

---

[265] Bedrüddevle Süleyman, şehri Haçlılara karşı savunmaktan âciz olduğu için kendisine bu lâkap verilmişti.

Yine aynı yıl Hama hâkimi Emîr Mahmud b. Karaca Famiye üzerine yürüdü ve şehir banliyösüne saldırdı. Bu sırada kaleden atılan bir okla kolundan yaralandı ve Hama'ya geri döndü; fakat yarası giderek ağırlaştı ve sonunda hayatını kaybetti. Böylece Hama halkı onun zulmünden kurtuldu. Tuğtekin onun ölüm haberini alınca hemen Hama'ya bir ordu sevk edip şehri ele geçirdi ve sınırları dahiline ilhak etti.

518 yıl (1124/25)'de:

Haleb hâkimi Belek öldü. Belek, Menbic hâkimi Emîr Hasan el-Ba'lebekî'yi yakaladıktan sonra şehir üzerine yürüyerek ele geçirmiş, iç kaleyi kuşattığı sırada kaleden atılan bir okla hayatını noktalamıştır.[66] Belek'in ölümü üzerine ordusunun safları dağıldı ve Menbic hakimi Hasan da serbest kalarak tekrar şehrine döndü. Belek'in ordusunda amcasının oğlu olan Mardin hâkimi Timurtaş b. İlgazi'nin askerleri de vardı. Timurtaş Belek'i Haleb'e getirdi ve bu yılın Rebiulevvel ayının yirminci günü şehri ele geçirip, tekrar Mardin'e döndü.

Frenkler, uzun bir kuşatmadan sonra Sûr şehrini can güvenliği sözü vererek ele geçirdiler. Bu şehir Mısır'daki Alevî halifelere aitti. Buradaki Müslümanlar taşıyabildikleri kadar malları yanlarına alarak başka bir yere gittiler.

Yine bu yıl Frenkler bir araya toplandılar. Dübeys b. Sadaka da onlara katıldı. Hep birlikte Haleb'i kuşattılar ve şehir dışındaki binaları ele geçirdiler. Şehir halkı çok zor durumda kaldı. Timurtaş kendisini eğlenceye verdiği için onlara yardıma gelmedi. Bunun üzerine şehir halkı Musul hâkimi Aksunkur Porsukî'ye mektup gönderip yardım istedi. Porsuk hemen harekete geçti ve şehre yaklaşınca Frenkler çekip gittiler. Böylece şehir halkı Haleb'i Aksunkur'a teslim etti. O da şehri mülkleri arasına kattı.

Aynı yıl İsmailîlerin lideri Hasan Sabbah öldü. Onun nasıl ortaya çıktığı üzerinde daha önce bilgi verilmişti.

---

[66] Belek, ölürken ölümünün İslam için öldürücü bir darbe olduğunu mırıldanmıştı. Hakkı da vardı; çünkü Haçlı şovalyelerinin bu âna kadar karşılaştıkları bütün Türk kumandanları içinde en büyük cevvaliyeti ve akıllılığı gösteren o olmuştu. Artukoğullarının büyük kudreti ondan sonra kısa bir sörüde çökecekti. (Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II/136)

519 yılı (1125/26):

Aksunkur Porsukî Kefrtâb üzerine yürüyerek Frenklerin elinden aldı. Sonra Joscelin'in elinde bulunan Azzaz üzerine yürüdü. Frenkler de kuvvetlerini topladılar. Savaş Porsukî'nin mağlubiyetiyle sonuçlandı ve Müslümanlar pek çok kayıp verdiler.

520 yılı (1126/27):

Zilkâde ayının sekizinci gününe tekabül eden Cuma günü namaz vakti Batınîler Kasîmüddevle Aksunkur Porsukî'yi öldürdüler. Porsuk, cesur ve dindar bir Türk meliki idi. Öldürüldüğü sırada oğlu İzzeddin Mesud Haleb'teydi. Haberi alınca Musul'a gelip tahta oturdu.

Yine bu yıl Frenkler Dımaşk üzerine yürüyüp Şakhab köyü yakınındaki Saffar çayırlığında kamp kurdular. Tuğtekin, Türkmenlere ve diğerlerine haber gönderip topladığı ordu ile Frenkler üzerine yürüdü ve Zilhicce ayının sonlarında onlarla karşı karşıya geldi. Tuğtekin'in yanında Türkmenlerden kalabalık bir grup vardı. Fakat Tuğtekin ve savaşçıları çarpışmayı kaybetti. Frenkler üzerlerine geldiğinde Türkmenler kaçmaya fırsat bulamadıkları için Frenklerin kampına saldırarak oradaki kimi buldularsa öldürdüler ve ağırlıkları yağmaladılar ve böylece canlarını kurtardılar. Çünkü Frenkler kaçanları kovalamaktan geri döndüklerinde kamplarının yağmalandığı gördüler ve mağlup oldur.

521 yılı (1127/28):

Sultan Mahmud İmadeddin Zengi, elinde bulunan topraklara ilaveten Vâsıt'ı da sınırlarına kattı. Yine aynı yıl Bağdat'tan hareket etti.

Yine bu yıl Mesud b. Aksungur Rahbe'ye yürüyerek onu ele geçirdi, fakat şehrin tam kendisine teslim edileceği gün hastalandı ve öldü. Onun ölümünden sonra yerine babasının memluku Çavlı el-Porsuk geçti ve Mesud'un çocuk yaştaki kardeşini göstermelik olarak tahta çıkardı. Sonra sultana bir adam göndererek kendisinin tahta çıkmasına izin vermesini istedi, fakat sultan ona herhangi bir cevap vermedi. Aksine Musul'a İmadeddin b. Aksungur'u vali olarak tayin etti. İmadeddin Bağdat'tan yola çıkarak Musul'da düzeni sağladı ve Rahbe'ye Porsukların memluku Çavlı'yı vali olarak atadı. Sonra yoluna devam ederek Nusaybin, Sincar, Harran ve El-Cezire'yi [Cizre] ele geçirdi.

Sultan Mahmud, İmadeddin'in Musul'a gitmesinden sonra Irak'ın idareciliğini Mücahidüddin Bihruz'a[267] verdi.

Ahlat hâkimi Zühirüddin İbrahim b. Sökmen vefat etti. Ondan sonra tahta kardeşi Ahmed geçti ve ancak on ay tahtta kaldı. Onun da vefat etmesi üzerine her ikisinin anası olan İnanç Hatun b. Erkman, henüz altı yaşındaki torunu Sökmen b. İbrahim b. Sökmen'ın naibesi olarak ülkeyi yönetti.

522 yılı (1128/29):

Haleb Porsuk'un elindeydi ve başına oğlu Mesud'u geçirmişti. Fakat Porsuk öldürülüp de oğlu Musul'a gidince şehri Komaz'a bıraktı. Ben onun adını bu şekilde yazılı olarak gördüm, ama doğrusu Kaymaz'dı.[268] Mesud, daha sonra Haleb'i Kaymaz'ın oğlu Kutluğ'a bırakmıştı. Mesud'un ölümünden sonra Haleb hâkimi Kutluğ Rahbe'yi de ele geçirdi ve halka kötü muamele etti. Kutluğ, Habeb'te yerine Artuk'un torunu Süleyman'ı naib tayin etmişti. Kutluğ'un kötü davranışları sebebiyle Haleb halkı Süleyman'dan yana tavır takınınca Süleyman isyan bayrağı açtı. Frenkler Haleb'te bir karışıklık olduğunu duyunca Joscelin Haleb üzerine yürüdü. Şehir halkı yalandan ona itaat ediyormuş havasına büründü ve Joscelin de oradan ayrıldı. İmadeddin Zengi Musul hâkimi olarak atanmıştı. İmadeddin, Karakuş adında birinin kumandasında Haleb'e bir ordu sevk etti. Karakuş'un elinde Şam'daki Sultan Mahmud'un fermanı vardı. Haleb halkı bu fermanı görünce

---

Mücahidüddin b. el-Hadib. Bihruz ve Kaymaz da denilir. İbni Hallikan Cemalüddevle el-Mücahid Bihruz şeklinde yazmaktadır. Çok temiz yüzlü, yakışıklı ve tedbirli biriydi. Salahaddin Eyyubî'nin babası Şazi ile araları çok iyi idi. Bihruz Dwin'de yaşadığı sırada ahlaksızca bir işe girişmiş ve emîrlerden birinin hanımıyla gizli ilişki halindeyken yakalanıp, hadım edilmiş; bu olaydan sonra Dwin'de duramayacağı için oradan ayrılıp Selçuklu sultanı Giyaseddin Muhammed b. Melikşah'ın hizmetine girmişti. Selçuklu sultanı Bihruz'u Bağdat'a vali ve naib olarak tayin etti. Daha sonra Tikrit kalesine dizdar olarak gönderdi. Şazi b. Eyyub'un Tikrit'e, eski arkadaşı Bihruz'un yayına gelmesi, Salahaddin Eyyubî'nin burada doğması daha sonraki günlerde olan olaylardır.

Bu Kaymaz'la Bihruz aynı kişidir.

itaat etti. Karakuş, Süleyman ve Kutluğ'a İmadeddin'in huzurunu gitmelerini söyledi. Bu ikisi onun sözüne uyarak Musul'a gitti. İma deddin, onları barıştırdı, fakat hiçbirini Haleb'e geri göndermedi; ak sine kendisi Haleb'e gitti ve yolu üzerindeki Menbic ve Buzaa'yı itaat altına aldı. Haleb halkı onu karşılamaya çıkarak gelişinden dolayı şenlik düzenledi. İmadeddin şehre girip düzeni sağladıktan sonra Kut luğ'u tutuklayarak gözlerine mil çektirdi. Fakat arkasından hayata gözlerini yumdu. İmadeddin Zengi, Haleb ve şehir kalesine bu yılın Muharrem ayında hükmetmişti.

Sultan Sencer Horasan'dan Rey'e geçti. Yanında Dübeys b. Sadaka da vardı. Dübeys ona sığınmış ve dost olmuştu. Sencer Rey'e gelince yeğeni Sultan Mahmud'a elçi göndererek yanına çağırdı. Mahmud Rey'e geldiğinde ona çok iyi davrandı ve kendisiyle aynı divana oturtarak on dan Dübeys'e ihsanda bulunup ülkesine iadesini istedi. Sultan Mahmud bu isteği kabul etti. Ondan sonra Sencer tekrar Horasan'a döndü.

Aynı yılın Safer ayında Dımaşk hâkimi Tuğtekin öldü. Tuğtekin, Tutuş b. Alparslan'ın memluklarındandı. Akıllı ve iyi kalpli biriydi. Lâkabı Zâhirüddin'di. Ondan sonra yerine en büyük oğlu Taceddin Tura geçti.

523 yılı (1128-29):

Dübeys yine halifeye ve sultana karşı isyan bayrağı açtı. İki taraf arasında elçiler gelip gittiyse de bir anlaşma sağlanamadı. Bunun üzeri ne Sultan Mahmud Isfahan'dan Bağdat'a gelerek Dübeys'e karşı kala balık bir ordu hazırladı. Dübeys, halifenin ve sultanın mallarını ve Ba ra'yı yağmaladıktan sonra çöle kaçtı.

İsmailîlerden Behram adında birisi, Bağdat'taki dayısı İbrahim el Esed el-Abadî'nin öldürülmesinden sonra Suriye'ye gitmiş ve Dı maşk'ta insanları kendi mezhebine davet etmeye başlamış, Dımaşk hâkimi Taceddin Tura'nın veziri Tahir b. Sa'd el-Mordganî de ona yardım etmiş, Banyas kalesini ona vermişti. Kısa sürede Behram'ın Suriye'deki işleri gelişti ve Cibal'deki bazı kaleleri ele geçirdi. Fakat Tim vadisi halkıyla girdiği çarpışmalar sırasında hayatını kaybetti. Yerine Banyas kalesinde bulunan İsmail adında biri geçmişti, fakat

vezir Mordganî, Behram'ın yerine Dımaşk'ta yaşayan Ebu'l Vefa adında birini atamıştı. Ebu'l Vefa kısa sürede işleri düzene koydu ve Dımaşk'ta hâkimiyeti ele geçirdi. Frenkler kendisine elçi göndererek Kudüs şehrine karşılık Dımaşk'ı kendilerine teslim etmesini istediler. İki taraf bu konuda bir anlaşma sağladıktan sonra Frenkler Dımaşk'a gitmeye karar aldılar. Anlaşmaya göre Ebu'l Vefa adamlarıyla Dımaşk Kapısı kapılarını tutacaklardı, fakat Taceddin Tura bunu haber aldı ve vezir Mordganî'yi huzuruna çağırtıp boynunu vurdurdu. Sonra Dımaşk'taki İsmailîlerin öldürülmesini emretti. Şehir halkı onlardan altı bin kişiyi öldürdü. Bu arada Frenkler buluşma yerine gelerek şehri kuşatma altına aldılarsa da, hiçbir şey elde edemediler. Çünkü hava son derece soğuktu ve böylece yarı münhezim bir vaziyette Dımaşk önlerinden çekildiler. Taceddin Tura, askerleriyle onların peşlerine düştü ve pek çoğunu kılıçtan geçirdi. Banyas kalesinde bulunan İsmail'e gelince, o, kaleyi Frenklere teslim etti ve onlara katıldı.

Aynı yıl İmadeddin Zengi Hama'yı hâkimiyet altına aldı. O sırada Hama'nın başında Sevinç b. Böri babasının naibi olarak bulunuyordu. İmadeddin Musul'dan Suriye'ye yürümüş, Fırat'ı geçmiş ve Böri'ye adam göndererek Frenklere karşı kendisine asker vermesini istemiş, Sevinç'in babası Böri de ordusuyla Hama'ya gelmişti. Fakat Zengi onlara kötü davrandı ve Böri'yi tutukladı. Çok da kötü muamele etti. Çadırlarına el koyarak, beraberinde bulunan askerleri yağmaladı. Sonra Böri ve ileri gelen beylerini Haleb'te hapsetti. Arkasından Hama'ya yürüyüp ele geçirdi. Zaten şehirde asker yoktu. Oradan Humus'a yürüyüp bir süre kuşattı. Şehir hâkimi Kayırhan b. Karaca'ya da kötü muamele etti. Onu yakaladıktan sonra tutsak olarak beraberinde Humus'a götürdü ve oğluna ve askerlerine şehrin kendisine teslim edilmesini bildirmesini istedi. Kayırhan onlara şehri teslim etmelerini söylediyse de, sözünü dinlemediler. Zengi ümidini kesince Musul'a doğru yola koyuldu. Sevinç ve Dımaşk beylerini de yanında tutsak olarak götürdü. Bu sırada Böri ona adam göndererek oğlu Sevinç'i barakması için pek çok para teklif ettiyse de, Zengi bu teklifi kabul etmedi.

Aynı yıl Frenkler Kadmus kalesini ele geçirdiler.

524 yılı (1129/30):

İmadeddin Zengi ordusunu toplayarak Musul'dan Suriye üzerin yürüdü. Esarib adındaki kalede bulunanlar Müslümanlara çok zara veriyorlardı. Bu kalede bulunan Frenkler, Haleb'in batı kesimini v hatta şehir surlarıyla Babu'l Cenan karşısındaki mahallenin idaresin Haleblilerle birlikte yürütüyorlardı. Sanırım burasının adı el-Garbiyy idi ve Haleb halkı da onlarla birlikte çok sıkıntı çekiyordu. İmadeddi onlar üzerine yürüyünce şiddetli bir çatışma çıktı, fakat zafer Müslü manlarda kaldı ve Frenkler mağlup oldu. Frenk süvarilerin çoğu esi alındı ve pekçoğu öldürüldü. Müslümanlar onların işini bitirdikte sonra Esarib kalesindekilerin üzerine yürüdüler. Kalede bulunanların çoğunu öldürdüler ve bir kısmını da esir aldılar. Sonra İmadeddi Esarib kalesini yıktırdı ve hatta duvarlarına varıncaya kadar bozdurdu Şu anda o kaleden yalnızca bir harabe kalmıştır.

Bu yıl Sultan Mesud Alamut Kalesi'ni ele geçirdi.

525 yılı (1130/31):

Bu yıl Dübeys b. Sadaka esir alındı. Sebebi şudur: Dübeys Irak'tan Sarhad üzerine yürümüştü. Çünkü şehrin başında bir hadım vardı v onun da bir sevgilisi bulunuyordu. Hadım vefat edince gözdesi Sarhad kalesini ve içinde bulunan malları ele geçirdi, fakat kendisini koruyacak bir erkeği olmadan bunları elinde tutamayacağını anlamıştı. Bu yüzde Dübeys'e bir adam göndererek kendisiyle evlenmesini ve Sarhad'ı tes lim almasını teklif etti. Dübeys de Irak'tan yola koyularak Sarhad'a doğru ilerledi. Rehberleri onu Dımaşk civarında bir yere götürdüle Burada Guta halkından bir grup onu yakalayarak Dımaşk hâkimi Ta cülmülk [Tacuddin] Böri b. Tuğtekin'e getirdiler. Böri onu tutuklayarak hapsetti. İmadeddin bunu öğrenince Böri'ye haber göndererek oğl Sevinç ve elinde tutuklu bulunan diğer beylere karşılık Dübeys'in ken disine teslim edilmesini teklif etti. Böri teklifi kabul etti ve böylece İmadeddin Dübeys'i teslim aldı. Dübeys, sonunun geldiğini anlamıştı Çünkü daha önce İmadeddin Zengi'ye karşı çok kötülükler etmişti Ama İmadeddin ona düşündüğü gibi davranmadı; aksine kendisine pek çok para, silah ve binek verdi. Halife Müsterşid Dübeys'in başına gelen leri öğrenince hemen Sedidüddevle el-Enbarî ve Ebû Bekr b. Beşr el

Tevrî'yi İmadeddin'e göndererek Dübeys'in kendisine tesim edilmesini istedi. Fakat İmadeddin bu ikisini tutuklattı ve İbnü'l Enbarî'yi hapsederken, İbni Beşr'i iğdiş ettirdi. Arkasından Halife Müsterşid adam göndererek İbnü'l Enbarî'nin serbest bırakılması ricasında bulundu. İmadeddin de onu kırmadı.

Aynı yıl Şevval ayında Selçuk oğlu Mikail oğlu Davud oğlu Alparslan oğlu Melikşah oğlu Sultan Mahmud Hemedan'da vefat etti. Veziri Ebu'l Kasım en-Nisabâdî onun oğlu Davud b. Mahmud'u tahta çıkardı.

526 yılı (1131/32):

Sultan Mesud b. Muhammed tahtı ele geçirmek için harekete geçti ve onu kardeşinin oğlu Davud b. Mahmud'un elinden aldı. Aynı şekilde Mesud'un kardeşi ve Fars hâkimi Selçuk b. Muhammed ve atabeyi Karaca es-Sâkî de taht talebiyle harekete geçti. Bağdat'a gelen Selçuk, Halife Müsterşid'le anlaştı. Bunun üzerine Mesud, İmadeddin Zengi'den yardım istedi. İmadeddin, halife ve Selçuk'la çarpışmak için Bağdat üzerine yürüdü. Selçuk'un atabeki Karaca onun karşısına dikildi. Zengi, Tikrit'e kaçtı ve Necmeddin Eyyub'un[269] yaptırdığı sallarla ülkesine ulaşmayı başardı. Necmeddin Eyyub'un bu davranışı onun İmadeddin Zengi'yle temasa geçmesini sağladı ve bu ilişki Eyyubiler ülkeyi hâkimiyet altına alıncaya kadar devam etti.

Daha sonra Mesud, kardeşi Selçuk ve halife, Mesud'un tahta çıkması konusunda anlaşmaya vararak savaş durumuna son verdiler. Selçuk da veliaht olacaktı. Böylece Bağdat'a döndüler. Mesud sultan

---

269 Salahaddin Eyyubî'nin babası. Nüreddin Mahmud Zengî, Suriye'de İslam birliğinin sağlanması açısından önemli bir konumda olan Dımaşk'ı muhasara ettiğinde Dımaşklılar adına Necmeddin Eyyûb, Nûreddin Mahmud'u temsilen de Şîrkûh görüşmelere katıldı. Ancak Dımaşklılar yapılan anlaşmaya bağlı kalmayınca Şîrkûh ağabeyi Necmeddin Eyyûb ile temasa geçerek Dımaşk'ın ele geçirilmesini sağladı (549/1154). Bu olaydan sonra Nûreddin Mahmud Zengî, Şîrkûh'u ordu kumandanlığına ve Eyyûb'u Dımaşk valiliğine tayin etti. Şîrkûh, Nûreddin'in ağır bir hastalığa yakalandığı esnada yönetimi ele geçirmeye çalışan kardeşi Nusretüddin'e engel oldu.

sarayına giderken, Selçuk da şihne sarayına indi. O yıl bir araya gel meleri Cemadilûlâ ayında idi.

Diğer yandan Sultan Sencer Horasan'dan yeğeni Tuğrul b. Mu hammed'le birlikte hareket etti. Amacı tahtı Mesud'un elinden almak tı. İki taraf arasındaki çatışma Mesud'un yenilgisiyle sonuçlandı. Sul tan Sencer huzuruna gelmesi için Mesud'a can güvenliği sözü verdi Mesud'a bu haberi Huveyh (?) götürdü. Sencer onu görünce saygılı davrandı, kucakladı, fakat sonra suçladı ve Gence'ye gönderdi. Melik Tuğrul tahta çıktı ve bütün ülkede hutbe onun adına okundu. Arkasın dan Sencer Horasan'a döndü ve o yıl Ramazan'ı Nisâbûr'da geçirdi.

Yine aynı yıl İmadeddin Zengi Dübeys b. Sadaka'yla birlikte Bag dat'a yürüdü. Halife, şehrin batı tarafına çekilerek Abbasiye'ye indi İmadeddin de Düceyl'in Menariye semtine gitti. İki taraf Bermekiler Kalesi önünde Recep ayının yirmi yedisinde karşı karşı geldi. İma deddin, halifenin sağ kanadına yüklendi ve mağlup etti. Halife de bi zat Dübeys'e saldırıp mağlup etti. Arkasından İmadeddin'i mağlup ederek adamlarından birçok kişiyi öldürdü.

Yine aynı yıl Dımaşk hâkimi Taceddin Böri b. Tuğtekin daha önce bir Batınînin saldırısı sırasında aldığı yara sebebiyle Recep ayının yirmi birinde vefat etti. Emirlik süresi dört yıl beş aydı. Yerine oğlu Şemsü'l Mülûk İsmail'in, Ba'lebek ve civarının yönetiminin ise diğer oğlu Şemsüddevle Muhammed'in geçirilmesini vasiyet etti.

527 yılı (1132/33):

Şemsü'l Mülûk İsmail b. Böri Frenklerin üzerine yürüyerek barış yoluyla Banyas kalesini ele geçirdi, fakat şehri kılıç zoruyla fethetti, içerde bulduğu tüm Frenkleri öldürdü ve esir aldı.

Aynı yıl Sultan Mesud ordusunu topladı. Kardeşinin oğlu Davud b. Mahmud da kendisine katıldı. Birlikte kardeşi Sultan Tuğrul üzerine yürüdüler. İki taraf arasındaçi çarpışma Tuğrul'un yenilgisiyle sonuç landı ve Mesud tahta çıktı. Kardeşi Tuğrul'u oradan oraya takip ede rek Rey'e vasıl oldu. Orada tekrar çarpıştılar. Tuğrul yine yenildi ve emîrlerinden bazıları öldürüldü.

Aynı yıl Halife Müsterşid Musul üzerine yürüyerek üç ay boyunca kuşattı. İmadeddin Zengi daha önce Musul'dan ayrılıp Sincar'a gitmişti. Halife, Musul'a yeterli miktarda adam ve erzak bıraktıktan sonra Bağdat'a döndü.

Yine aynı yıl Semsü'l Mülûk İsmail, Ramazan ayının son on günü içinde Dımaşk'tan Hama üzerine yürüdü. Burası, daha önce belirttiğimiz gibi, Busenc b. Böri'yi 523'de kovup el koyduğundan beri İmadeddin Zengi'ye aitti. Şemsü'l Mülûk İsmail şehri kuşatarak bayram sabahı şehirdekilerle çarpışmaya girdi. Fakat şehri ele geçirememişti ve geri döndü. Ertesi sabah dört bir yandan hücuma geçti ve kuvvet zoruyla şehre sahip oldu. Şehirdekiler eman dilediler. Onlara eman verdikten sonra kaleyi kuşattı. O zaman şehirde hisar yoktu, şimdiki hisar da Sultan Salahaddin'in yeğeni Takiyüddin Ömer tarafından uzunca bir zaman diliminde yaptırılmıştır. Şemsü'l Mülûk kaleyi kuşatınca kale naibi onu korumaktan âciz kaldı. Böylece Şemsü'l Mülûk kaleyi ve içindeki erzakları ele geçirdi. Bu olay Şevval ayında oldu. Şemsü'l Mülûk Hama'nın işini bitirdikten sonra Munkız ailesinden birinin elinde bulunan Şeyzer üzerine yürüdü. Şehri yağmaladıktan sonra kaleyi kuşattı. Kale kumandanı kendisine para ve mal teklif ederek barış istedi. Şemsü'l Mülûk teklifi kabul edip aynı yılın Zilkâde ayı içinde Dımaşk'a doğru yola koyuldu.

Yine aynı yıl Türkmenler toplanarak Trablus'u kuşattılar. Şehirdeki Frenkler dışarı çıkarak çarpışmaya girdilerse de yenildiler. Trablus hakimi Kumas[270] ve askerleri şehri terkederek Arin kalesine bekindiler. Türkmenler orayı da kuşattılar. Kumas yirmi süvariyle birlikte kaleden kaçtı ve kaleyi kaderiyle başbaşa bıraktı. Frenkler bu arada tekrar asker toplayarak Türkmenlerle çarpışmaya çıktılar. Fakat Türkmenler karşısında tutunamayıp Refne'ye çekildiler. Türkmenler de onları kendi hallerine bıraktılar.

Aynı yıl İsmailîler Kadmus kalesini sahibi İbni Şemrun'dan satın aldılar.

---

[270] Bertrand.

Yine aynı yıl dedesinin memluklarından biri Şemsü'l Mülûk İsmail b. Böri'ye silahlı bir saldırıda bulundu, fakat salladığı kılıç isabet etmedi. Bu arada Şemsü'l Mülûk'un memlukları toplanarak saldırganın üzerine çullandılar ve yakalayıp konuşturdular. Memluk, "Ben bu işi Müslümanları Şemsü'l Mülûk'un zulmünden kurtarmak için yaptım" dedi ve yediği sopanın etkisiyle bu işte kendisine yardım edenlerin adını verdi. Şemsü'l Mülûk herhangi bir tahkikat yapmadan onların hepsini öldürdü. O saldırganla birlikte İmadeddin Zengi'nin Hama'dan esir aldığı kardeşi Sevinç'i de öldürdü. Bu olay yüzünden halk Şemsü'l Mülûk İsmail'den nefret etti.

528 yılı (1133/34):

Dımaş hâkimi Şemsü'l Mülûk İsmail, Tim vadisi reisi Dahhak b. Cendel'in elinde bulunan Şakif kalesine saldırıp ele geçirdi. Bu olay Frenklerin gözünü yıldırdı ve böylece Havran'a çekildiler. Şemsü'l Mülûk İsmail, Havran üzerine yürüyerek Frenkleri sıkıştırdı. Sonra da Taberiye tarafından saldırıya geçti. Frenkler beklemedikleri bu saldırı karşısında panik halinde tekrar topraklarına döndüler. Sonra da Şemsü'l Mülûk'la barış anlaşması imzaladılar.

Aynı yıl İmadeddin Zengi, Hamidiye Kürtlerinin tüm kalelerini ele geçirdi. Kaleler arasında Akr, Sus ve başkaları da vardı. Sonra Hakkari ve Kuvas kalelerini ele geçirdi.

Yine aynı yıl Malatya hâkimi Danişmendoğlu Suriye Frenkleri üzerine bir akın tertipleyerek birçoğunu kılıçtan geçirdi.

Aynı yıl Halife Müsterşid ile İmadeddin Zengi arasında barış anlaşması yapıldı.

529 yılı (1134/35):

Sultan Muhammed'in oğlu Sultan Tuğrul Cebel bölgesini ele geçiren kardeşi Mesud'a yenildikten sonra bu yıl içinde, Muharrem ayında vefat etti. Onun doğumu da yine 503 yılı Muharrem ayında olmuştu. Son derece akıllı biriydi. Sultan Mesud onun vefat haberini alınca Hemedan'dan harekete geçti. Bütün askerler onu karşılayarak itaatlerini arz ettiler.

Yine bu yıl Dımaşk hâkimi Şemsü'l Mülûk İsmail öldürüldü. Onun doğum tarihi de 506 yılının Muharrem ayı idi. Annesi tarafından ayartılan bir grubun âni saldırısı sonucu öldürülmüştü. Fakat öldürülüş sebebi hakkında farklı görüşler vardı. Kimine göre onun zulmünden illallah diyen insanlar annesine müracaat ederek şikayetçi olmuşlar, o da bazılarını ayartarak bu suikastı tertiplemişti. Kimilerine göre ise anasının Böri'nin adamlarından Yusuf b. Feyruz adında biriyle gizli ilişkisi vardı ve bu yüzden Şemsü'l Mülûk anasını öldürmeyi tasarlamıştı, fakat anası bazı kişilerle anlaşarak onu ortadan kaldırtmıştı. İnsanlar Şemsü'l Mülûk'un öldürülmesinden dolayı sevince garkoldular.

Ondan sonra yerine kardeşi Şihabeddin Mahmud b. Böri geçti. İnsanlar ona bağlılık yemini ettiler.

Aynı yıl, Şemsü'l Mülûk'un öldürülmesinden sonra İmadeddin Zengi Dımaşk üzerine yürüyerek kuşatma altına aldı. Şehir zor günler geçirmeye başladı. Fakat şehri kolay kolay ele geçiremeyeceğini anlayan Zengi, barış anlaşması yaparak geri döndü.

Bu yıl Halife Müsterşid ile Sultan Mesud arasında çarpışmalar çıkmıştı ve sebebi de Mesud'dan memnun olmayan bir kısım askerin sultanı terk ederek halifenin safına geçip, onu kışkırtmalarıydı. Halife de onların bu kışkırtmalarına kapılmış, mağrur bir şekilde Bağdat'tan hareket geçmiş, Mesud onu karşılamak için yola koyulmuştu. Aynı yılın Ramazan ayının onunda iki taraf karşı karşıya geldi, fakat halifenin askerlerinin büyük bir kısmı Mesud'un safına geçince, kalanları mağlup oldu. Halife Müsterşid esir edildi ve askerleri yağmalandı. Mesud, halifeyi yanına alarak kardeşinin oğlu Davud b. Mahmud'la savaşmak için Hemedan'dan Merâga'ya gitti. Merâga'ya iki fersah mesadefe karargâh kurdu. Burada ayrı bir çadırda halifeyle kalarak onunla bir anlaşma yaptı. Anlaşmaya göre halife Mesud'a belli bir miktarda para getirecek ve bir daha da Bağdat'tan dışarı adımını atmayacaktı. Bu arada Sultan Sencer'in gönderdiği elçi Mesud'a gelmekteydi. Mesud ve askerleri onu karşılamaya çıktıklarında İsmailîler halifeye kaldığı çadırda bir saldırı gerçekleştirip öldürdüler. Burnunu ve kulaklarını keserek, adamlarından bir kısmını da öldürdüler. Müsterşid Merâga dışında Zilkâde ayının on yedinci gününe rastlayan Pazar günü öldürülmüştü. Öldürüldüğünde

yaşı 43 üç yıl, üç aydı. Halifelik süresi on yedi yıl, yedi ay, yirmi gündü Annesi Ümmü Veled'dir. Son derece belagatlı konuşurdu. El yazısı düzgün ve cesur biriydi. Ondan sonra oğlu Raşid Billah halife oldu Sultan Mesud Bağdat'a mektup göndererek biatını bildirdi.

Aynı yıl Sultan Mesud, Dübeys b. Sadaka'yı Hoy şehri dışındaki haymasının kapısında öldürdü. Mesud, bir Ermeni gulamı bu işle görevlendirmişti. Gulam, Dübeys'in çömelmiş vaziyette parmağıyla yere çizmekle meşgul olduğu sırada başına dikilerek boynuna kılıçla vurup öldürmüştü. O sırada Dübeys'in oğlu Sadaka Hille'deydi. Dübeys'in ölüm haberi gelince, babasının askerleri onun çevresinde toplandılar. Kalabalık bir grup oluştu. Her iki düşmanı da ortadan kaldırmaya karar verdiler. Dübeys, Raşid Billah'a düşmandı. Bu yüzden bu ikisini (halifeyi ve Musud'u) birbiri peşi sıra ortadan kaldırmayı planladılar.

530 yılı (1135/36):

Dımaşk hâkimi Şihabeddin Mahmud b. Böri, Humus şehir ve kalesini teslim aldı. Bunun sebebi şu idi: Emîr Kayırhan b. Karaca'nın evlatları olan adamları ve şehre vali tayin edilen kişi, İmadeddin Zengi'nin şehre ve kasabalarına sık sık düzenlediği saldırılardan bıkıp usanmış, Şihabeddin'e adam göndererek şehri ona teslim etmeyi, onun yerine kendilerine Tedmür'ün verilmesi teklifinde bulunmuşlardı. İmadeddin Zengi'nin Haleb ve Hama'da bulunan askerleri Humus'un Dımaşk hâkiminin eline geçtiğini görünce, saldırıları yoğunlaştırdılar. Bunun üzerine Şihabeddin Mahmud İmadeddin'e barış teklifinde bulundu. Tarafların anlaşması üzerine, İmadeddin'in askerleri Humus'a düzenledikleri saldırıları durdurdular. Şihabeddin, Humus'u dedesinin memluku kunun oğlu Muinüddin Atsız'a ikta etti.

Yine bu yıl İmadeddin Zengi'nin Haleb ve Hama'daki askerleri Zengi'nin Haleb naibi Esvar'ın kumandası altındaki Lazkiye civarında bulunan Frenklere saldırdılar. Buldukları Frenkleri kılıçtan geçirdiler. Bol miktarda tekne, memluk, esir ve hayvan ele geçirip salimen geri döndüler.

Aynı yıl Halife Raşid hal' edilerek yerine Muktefî Billah getirildi. Abbasoğullarının otuz birinci halifesidir.

Raşid Billah, İmadeddin Zengi ve benzerleri gibi o bölgedeki bazı beyliklerle Sultan Mesud'a karşı gizli bir ittifak oluşturmuş, onu taht-tan indirip Davud b. Mahmud'u tahta kotarmayı amaçlamıştı. Mesud, bunu öğrenince ordusunu toplayarak Bağdat üzerine yürüyüp kuşatma altına aldı. Bunu fırsat bilen ayak takımı halkı yağmaladı. Sultan Mesud, şehri elli küsur gün kuşattıysa da bir sonuç alamadı. Bunun üzerine oradan Nehrevân'a geçti. Bu sırada Toruntay pekçok gemi getirdi. Mesud da tekrar Bağdat'a döndü ve Dicle'yi batı tarafından geçti. Bağdat'taki askerler arasındaki söz birliği bozuldu. Böylece Sultan Davud Zilkâde ayında Azerbaycan'a dönerken, Halife Raşid de İmadeddin Zengi'yle birlikte Musul'a gitti. Mesud, halife ve Zengi'nin gelip gittiğini öğrenince Bağdat'a yürüdü ve Zilkâde ayının ortasında şehre yerleşti. Sonra kadıları ve Bağdat ileri gelenlerini topladı. Hep birlikte Raşid'in Mesud'la savaşmayacağına söz vermesine rağmen sözünde durmadığı sebebiyle hal' edilmesi yönünde, esasen bu işe pişmanlıkla kendini hal' etmiştir şeklinde bir karar aldılar. Arkasından Mustazhir'in oğlu Muhammed'i halife ilan ederek Muktefi Billah lakabı verdiler.

531 yılı (1136/37):

İmadeddin Zengi Humus'a saldırdı. Şehrin hâkimi Muinüddin Anar'dı. Fakat Zengi bir sonuç alamadı ve Şevval ayının yirmisinde Bagrin'e giderek kaleyi kuşattı. Bu kale Frenklerin elindeydi. Bu durum Frenklerin ağırına gitti. Prenslerini ve savaşçılarını toplayarak Zengi'yi Bagrin'den uzaklaştırmak için harekete geçtiler. İki taraf arasındaki şiddetli çarpışma Frenklerin yenilgisiyle sonuçlandı. Prenslerinin çoğu kaçarak kendilerini Bagrin kalesine attılar. İmadeddin Zengi kalcyi kuşatma altına aldı ve içeridekileri bunalttı. Frenkler canlarının bağışlanmasını istediler. Zengi, buna karşılık kaleyi teslim etmelerine ve elli bin dinar ödemelerine hükmetti. Frenkler bu iki şartı kabul edip, kaleyi ve elli bin dinarı teslim ettiler. Zengi, Bagrin'i kuşatma altında tuttuğu günlerde Kefrtâb ve Maarra'yı da Frenklerin elinden yolup almıştı. Maarra halkı Zengi'ye müracaat ederek Frenklerin el koydukları mülklerinin kendilerine iade edilmesini istediler. Zengi, onlardan mülklerinin yazılı olduğu listenin getirilmesini istedi, onlar bu listenin mevcut ol-

madığını söylediler. Bu defa Zengi, Haleb divanındaki vergi kayıtlarından durumu tahkik ettirdi ve herkese mülkünü iade etti.

532 yılı (1137/38):

İmadeddin Zengi Muharrem ayında Hama'ya geldi. Oradan Ba'lebek tarafına yönelerek Mecdel kalesini fethetti. Burası Dımaşk hâkimine aitti. Banyas kalesi dizdarı kendisine adam göndererek itaat ettiğini bildirdi. Bunun üzerine Zengi oradan Humus'a geçip kuşatma altına aldı, fakat Rumların Haleb üzerine yürümeleri sebebiyle oradan Selemiye'ye geçti. Arkasından tekrar Humus'u teslim olmaya ikna için geri döndü. Şehir ve kale kendisine teslim edildi. Zengi, buradayken Dımaşk hâkimi Şihabeddin Mahmud'un Zümrüd Hatun adlı annesına dünür göndererek onu kendisine istedi. Bu kadın daha önce belirtildiği gibi oğlu Şemsü'l Mülûk İsmail b. Böri'yi öldürtmüştü. Yine aynı kadın Dımaşk dışındaki Şakra Vadisi'nde bir medrese yaptırmıştı. Sonra bu hatun Ramazan ayı içinde Zengi'ye getirildi, fakat esasen Zengi'nin amacı onun vasıtasıyla Dımaşk'ı ele geçirmekti.

Aynı yıl Rum hükümdarı 531 (1136/37) yılında Ermeniler ve Antakya Frenkleriyle çarpışmak için hazırlıklar yaparak bir sefere çıkmıştı. Bu hükümdar bir sonraki yıl Haleb'e altı fersah mesafedeki Buzaa'ya gelerek kuşattı ve Recep ayının yirmi beşinde barış yoluyla orasını teslim aldı, fakat halkına kötü davranarak bir kısmını öldürdü, bir kısmını esir aldı; şehir kadısını ve dört yüz kişiyi Hıristiyanlığa geçirdi. Şehirde on gün kadar kaldıktan sonra oradaki Frenklerle birlikte Haleb üzerine yürüdü ve Kuvayk denilen yerde karargah kurdu. Sonra Haleb'e saldırdı. Şehir halkıyla kendisi arasında şiddetli çarpışmalar oldu. Bu çarpışmalar sırasında büyük Rum patriği [başkumandan] öldürüldü ve Rumlar münhezim vaziyette Esarib'e çekilerek orayı ele geçirdiler ve Buzaa'dan aldıkları esirleri orada bıraktılar. Buzaalılar da ellerinde bulunan Rumları serbest bıraktılar. Böylece Rum hükümdarı ordusuyla Şeyzer üzerine yürüdü. Zengi'nin Şeyzer'deki naibi Esvar, ordusuyla Esarib üzerine yürüdü ve oradaki Rumları pusuya düşürüp öldürdü. Buzaalı esir ve çocukları kurtardı. Bu arada Rum hükümdarı Şeyzer'e gelmiş ve şehir karşısında on sekiz mancınık kurdurmuş, bunun üzerine şehir hâkimi Ebu'l Asakir Sultan

b. Ali b. Mukalled b. Nasr b. Munkız el-Kenanî, Zengi'ye adam göndererek yardım istemişti. Zengi, hemen harekete geçerek Hama ile Şeyzer arasındaki Asi nehri arasında karargâh kurdu. Burada o ve askerleri her gün atlanarak Şeyzer'i kuşatan Rum askerlerine şöyle bir görünüyorlardı. Zengi, ayrıca devriyeler çıkararak tek başına orada burada dolaşan Rumları ele geçiriyordu. Rum hükümdarı, yirmi dört gün boyunca Şeyzer'i kuşatmasına rağmen elleri boş olarak geri dönmek zorunda kaldı. Zengi ise onun peşine düşerek artçı kuvvetlerinden birçoğunu ele geçirdi.

Bu arada daha önce belirtildiği gibi Halife Raşid Billah Bağdat'tan Musul'a gitmiş, sonra Zengi'den de ayrılarak Merâga'ya geçmiş ve o bölgedeki meliklerin yanı sıra Sultan Davud'la tekrar hilafete dönmesine yardımcı olmaları konusunda anlaşmıştı. Sultan Mesud onlar üzerine yürümüş; Davud ve diğerleri mağlup olmuştu. Askerleri yağmalama yapmak amacıyla çevreye dağıldıkları bir sırada Sultan Mesud otağında tek başına kalmıştı. Tam bu sırada Bozaba ve Abdurrahman Tağayaruk adında iki emîr ona saldırdı. Sultan Mesud onlar karşısında mağlup oldu. Bozaba onun emîrlerinden bir kısmını ve Hille hâkimi Sadaka b. Dübeys'i yakalayarak hepsini öldürdü. O sırada Halife Raşid Hemedan'da idi. Bu olaydan sonra Sultan Davud Fars'a gitti ve mevcut askerler oraya buraya dağıldı. Tek başına kalan Raşid Isfahan'a gitti. Burada bulunduğu sırada Ramazan'ın yirmi beşinde hizmetindeki Horasanlı bir kişi ikindi uykusuna yatmak üzereyken ona saldırıp öldürdü. Zaten yakalandığı hastalıktan nekahet dönemine yeni girmişti. Onu Isfahan dışındaki şehristana defnettiler. Ölüm haberi Bağdat'a ulaştığında yalnızca bir gün yasını tuttular.

Yine aynı yıl Mardin hâkimi Hüsameddin Timurtaş b. İlgazi Diyar-ı Bekir'deki Hettac kalesini tamamı Diyar-ı Bekir hâkimleri olan Mervanoğullarının elinden yolup aldı. Bunlar, Mervanoğullarının son bakiyeleri idi.

Aynı yıl Bağdat şıhnesi olan Sultan Mesud b. El-Bakış es-Silahi öldürüldü.

Aynı yıl büyük bir deprem oldu; birçok şehir harabeye döndü ve Rum halkından pek çok kişi hayatını kaybetti.

533 yılı (1138/39):

Muharrem ayında Sultan Sencer ordusuyla Harezmşah Atsız b Muhammed b. Alustekin[271] üzerine yürüdü. Bu Muhmmed b. Alustekin'den 409 (1018/19) yılında devlet kurduğu sırada söz edilmişti Atsız da ordusunu toplayarak Sencer'in karşısına dikildi, fakat savaşı kaybetti. Sencer, Harezm'i ele geçirerek Atsızın'ın yerine bir başkasını tayin edip, aynı yılın Cümadilahire ayında Merv'e döndü, fakat onun çekip gitmesinden sonra Atsız geri gelip Harezm'de duruma hâkim oldu.

Yine bu yıl Dımaşk hâkimi Şihabeddin Mahmud b. Böri b. Tuğtekin Şevval ayında öldürüldü. Onu, ikindi uykusuna yattığı bir sırada en yakınında bulunan ve kendisiyle birlikte uyuyan gulamlarından üç kişi katletti. Bu üç kişi onu öldürdükten sonra kaleden çıkarak kaçtı, fakat yalnızca bir kişi kurtuldu. Diğer ikisi ele geçirilip asıldı. Şihabeddin'in öldürülmesi üzerine Ba'lebek'te bulunan kardeşi Cemaleddin Muhammed b. Böri'ye haber gönderildi, o da gelip Dımaşk'ta hâkimiyeti ele geçirdi.

Aynı yılın Zilkâde ayında İmadeddin Zengi, Ba'lebek üzerine yürüyerek kuşatma altına aldı ve şehre yönelik on dört mancınık kurdu. Şehir halkı kendisinden canlarının bağışlanmasını isteyerek şehri teslim ettiler. Bunun üzerine İmadeddin Zengi şehir kalesini kuşattı. Kaledekiler de can güvenliği talep ederek kaleyi teslim ettiler. Ama Zengi kaleyi teslim aldıktan sonra içeridekilere zulmetti ve hepsini astırdı. Şehir halkı sabah vakti bunu haber alınca çok öfkelendi ve Zengi'ye uyarıda bulundu. Esasen bu şehir Cemaleddin Muhammed Bağdat'a hâkim olduktan sonra Muinüddin Atsız'a taslim edilmişti. Enez,[272] Dımaşk hâkimi Cemaleddin Muhammed'in anasıyla evlenmişti. Bu Enez'in (Atsız'ın) çok sevdiği bir cariyesi vardı ve onu Ba'lebek'e götürmüştü. Zengi Ba'lebek'i aldığında bu cariyeyi de beraberinde götürmüş ve onunla Haleb'de evlenmişti. Bu cariye Zengi Caber kalesi önünde öldürülünceye kadar onunla birlikte kaldı. Sonra onun oğlu

---

[271] Anuştekin olmalı, muhtemelen Araplar onu o sıralarda bu isimle tanıyorlardı.

[272] Atsız olarak okuyun, Araplar Enez diye söylüyorlardı.

Nureddin Mahmud Zengi bu kadını Enez'e (Atsız'a) gönderdi ki, bilahare bu ikisi arasında dostluğun sebebi de bu olay oldu.

534 yılı (1139-1140):

İmadeddin Zengi, Dımaşk üzerine yürüdü ve şehri kuşatma altına aldı. Şehir hâkimi Cemaleddin Muhammed'e Ba'lebek ve Humus'u bahşişladı, fakat burada yaşayanlar daha önce Ba'lebek halkına yaptığı zulümden dolayı onu istemediler. Bu yüzden Rebiulevvel ayında Dar-ya'ya gelen Cemaleddin Bağdat'ı bırakmamak için direnmeyi sürdürdü, fakat bu sırada hastalandı ve Şaban ayında öldü. Onun ölümü üzerine Zengi Dımaşk'ı ele geçirmeye azmettiyse de, yaptığı kuşatma ve girdiği çatışmalar bir sonuç getirmedi. Cemaleddin ölürken yerine Mucirüddin Abak b. Muhammed b. Böri b. Tuğtekin'i tayin etti. O da Cemaleddin'in ölümünü gizleyerek direnmeyi sürdürdü. Zengi de eli boş olarak ülkesine geri dönmek zorunda kaldı.

O yıl Suriye'deki depremler devam etti ve özellikle Haleb'te büyük tahribata sebep oldu. Şehir halkı korkudan evlerini terk ederek sahraya çekildi. Deprem Safer ayının dördünden on dokuzuna kadar devam etti.

Yine aynı yıl Zengi Şehrizor'u ele geçirdi. Şehir hâkimi Kaycak b. Arslanşah et-Türkmani ve ordusu Zengi'nin hâkimiyetini kabul etti.

Yine bu yıl Sultan Sencer'in önde gelen emîrlerinden Cevher[275] öldürüldü. Cevher'in devlet idaresinde önemli bir yeri vardı ve Rey ona

---

Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun önde gelen emîrlerindendir ve tam adı İhtiyârüddin Cevher et-Tâcî'dir. Sultan Sencer'in annesinin gulâmı idi ve onun ölümünden sonra kendisine kalmıştı. Cevher, hızlı bir şekilde yükseldi ve hatta emri altındaki ordusunun sayısı 30 bine kadar çıktığı dönemler oldu. Onun Batınîler tarafından öldürülmesiyle ilgili rivayetlerden birisi yukarıda anlatılan rivayettir. Bir diğer rivayete göre ise Sultan Sencer, Cevher'in nüfûzunun bu şekilde artmasından rahatsız olarak onu ortadan kaldırmaları için Bâtınîlerle anlaşmıştı. Cevher de bu durumun farkındaydı. Hatta bir gün Sultan Sencer, ağzını arayarak ona: "Ey Cevher, bu mel'ûnların sana bir zarar vermesinden korkuyorum, onlardan sakın" demiş ve Cevher de cevap olarak: "Eğer beni kendinden emin edersen hiç kimseden korkmam, bunların gailesini defetmek hususunda kimseden yardım istemem" cevabını vermişti. Bir süre sonra Sencer'in sarayının dehlizinde Bâtınîlerden bir cemaat üzerine atlayarak

verilen iktalar arasındaydı. İsmailîler kadın kıyafetiyle ona yaklaştılar ve kendisinden yardım istiyormuş gibi yaptılar. Cevher onları dinlerken saldırıp öldürdüler.

535 yılı (1140/41):

Sultan Sencer'in elçisi Halife Raşid'den alınmış olan Hz. Peygamber'in hırkası ve asasıyla gelerek bunları Halife Muktefî'ye iade etti.

Bu yıl İsmailîler Suriye'de Masyaf kalesini ele geçirdiler. Kalenin dizdarı Şeyzer halkından Munkız oğullarına mensup bir memluk tu. İsmailîler bir hile ile kaleye çıktılar ve onu öldürerek kaleyi ele geçirdiler.

536 yılı (1141/42):

Türkler, kâfirler ve Sultan Sencer arasında büyük çatışmalar çıktı Harezmşah Atsız Sultan Sencer tarafından mağlup edilip oğlu öldürülünce, durum çok ağırına gitti ve Kitay hanına mektup yazıp onları Mâverâünnehr'i ele geçirme konusunda teşvik etti. Kitaylar da 400 bin kişilik bir orduyla Mâverâünnehr üzerine yürüdüler. Sultan Sencer onları karşıladıysa da, mağlup oldu ve pek çok asker kaybettiği gibi büyük emîrleri de esir düştü. Müslümanlar yenilince Harezmşah Atsız Horasan üzerine yürüyerek Sencer'in hazinesini ve ülkesini yağmaladı. Böylece Kitaylar ve kâfir Türkler Mâverâünnehr'e yerleştiler.

537 yılı (1142/43):

İmadeddin Zengi büyük bir orduyla Esb kalesini ele geçirdi. Esb kalesi Hakkari Kürtlerinin elindeki en büyük ve en müstahkem kale idi. Zengi kaleyi ele geçirdikten sonra yerle bir edilmesini ve onun yerine İmadiye kalesinin yapılmasını emretti. Esasen bu kale büyük, fakat harabe bir haldeydi. İmadeddin kaleyi tamir ettirdikten sonra kendi adına izafeten İmadiye adını verdi.

---

onu öldürmüş, harem tarafında bulunan feryatları duyan Sultan Sencer de bu işten haberi olduğunu belli edercesine "Cevher katlolundu" demişti. Cevher'e bağlı adamlarından Rey valisi Abbas, efendisinin Bâtınîlerin tuzağı sonucunda öldürüldüğünü duyunca onlara savaş açtı. Bâtınîlerden pek çoğunu öldürüp, ülkelerini harap etti

O yıl Frenkler deniz yoluyla Sicilya'dan Trablusgarb'a gelerek şehri kuşatma altına aldılar, fakat sonra geri dönüp gittiler.

Aynı yıl Malatya ve sınır bölgesinin hâkimi olan Danişmendoğlu Muhammed öldürüldü. Böylece toprakları Konya Selçuklu sultanı Mesud b. Kılıç Arslan'ın eline geçti.

538 yılı (1143/44):

Sultan Mesud'la İmadeddin Zengi arasında barış devam etti.

Aynı yıl Zengi ordusuyla Diyar-ı Bekr üzerine yürüyüp Tanza, Esgard, Harran kaleleriyle Ravak, Matlis, Bansebe ve Zülkarneyn hisarlarını ele geçirdi. Mardin'de Frenklerin elinde bulunan Hameleyn, Mevzer hisarlarını ve Joscelin'in elindeki Tel Mevzer'i de ele geçirdi.

Yine aynı yıl Sultan Sencer ordusuyla Harezm üzerine yürüyerek Atsız'ı kuşatma altına aldı. Atsız, elçiler göndererek eman diledi. Sultan Sencer onun talebini kabul ederek barış aktedip Merv'e geri döndü.

İmadeddin Zengi, Hadise kasabalarından Âne'yi ele geçirdi.

Davud b. Sultan Mahmud b. Muhammed b. Melikşah kendisini tanımayan kişilerin kurdukları pusuya düşerek katledildi.[274]

539 yılı (1144/45):

İmadeddin Zengi, 28 günlük bir kuşatmadan sonra Roha (Urfa) şehrini Frenklerin elinden aldı. Arkasından yine Fırat'ın doğu kesiminde Frenklerin elinde bulunn Suruc ve diğer kasabaları ele geçirdi. Bire'yi (Birecik) de kuşatmıştı, fakat Musul'daki naibi Nasırüddin Çakır'ın öldürülmesi üzerine kuşatmayı kaldırıp geri döndü. Çakır'ın öldürülme sebebi şudur. Bir defasında Zengi'nin yanında Alparslan b. Sultan Mahmud b. Muhammed b. Melikşah vardı ve Zengi "Sahip olduğum topraklar Musul'daki Aplarslan'a aittir" demişti. Bu Çakır da ona büyük hizmetlerde bulunan biriydi. Fakat Alparslan'ı Zengi'nin elinde bulunan toprakları ele geçirmeye teşvik ediyordu. Bir gün Alparslan'ın huzuruna girince, onun adamlarının saldırısına uğradı ve katledildi. Zengi'nin önde gelen beyleri toplanarak Alparslan'ı tutuk-

[4] Davud b. Muhammed de Batınîler tarafından öldürülmüştür.

ladılar, fakat o kimsenin adını vermedi. Zengi, Bire'yi kuşatma altında tuttuğu günlerde bu durumu haber alınca bir fitne çıkmasından korkarak geri döndü. Ne var ki Frenkler de Zengi karşısında zayıf olduklarını anlamışlardı. Mardin hâkimi Necmeddin'i elçi göndererek Bire'yi teslim ettiler. Böylece Bire Müslümanların eline geçmiş oldu.

540 yılı (1145/46):

Ali b. Dübeys b. Sadaka, Sultan Mesud'un elinden kurtuldu. Sultan onu Tikrit kalesine hapsettirmişti, fakat Ali oradan kaçmayı başararak Hille'ye gitti ve çevresine kalabalık bir taraftar toplamayı başardı.

541 yılı (1146/47):

İmadeddin Zengi Caber kalesine gelerek kuşatma altına aldı. Kale o sırada Ali b. Malik adında birinin elindeydi. Zengi, arkasından bir Cezire [Cizre] yakınlarındaki Fenek kalesine bir ordu sevk etti. Caber kalesinin kuşatması uzayınca Zengi, Menbic hâkimi Hassan el-Ba'lebekî'yi kaleyi elinde bulunduran kişiye elçi olarak gönderdi. Hassan o kişiye "Söylesene, seni elimden kim kurtaracak?" dedi. Caber kalesinin hâkimi şu cevabı verdi: "Beni, seni Belek b. Behram b. Artuk'un elinden kurtaran kişi kurtaracak!"

Belek, Menbic kalesini kuşattığı sırada atılan serseri bir okla hayatını noktalamıştı. Hassan, Zengi'nin yanına döndü ve bu konuşmadan hiç söz etmedi. Zengi Caber kalesini kuşatmayı sürdürdüğü bir sırada bir gün kendi memluklarından bir grubun saldırısına uğradı ve öldürüldü. Rebiulahir ayının beşinci günü ona bu suikastı tertipleyenler Caber kalesine kaçtılar. Kale surları üzerindekiler aşağıdakilere bağırarak Zengi'nin öldürüldüğünü bildirdiler. Zengi'nin çadırına giren arkadaşları onu kanlar içinde buldular.

İmadeddin, yakışıklı, esmer renkli, parlak gözlü, yaşı atmışı geçmiş, saçlarına kır düşmüş bir kişiydi. Rakka'ya defnedildi. Dımaşk hariç Musul ve çevresi onun hâkimiyetindeydi. Oldukça cesur biriydi. Zengi'nin çevresi kendisine düşman olan kişilerce çevriliydi, fakat bunların hepsi onun hâkimiyeti altındaydı. Öldürüdüğü gün oğlu Nureddin Mahmud yanındaydı. Nureddin, ölü babasının parmağındaki yüzüğü alarak Haleb'e geldi ve orayı ele geçirdi. Selçuklu Alparslan

b. Mahmud b. Muhammed b. Melikşah da Zengi'nin öldürüldüğü gün onunla birlikte olanlar arasındaydı.

Zengi'nin öldürüldüğü gün askerlerinin bir kısmı yiyip içmekle, eğlence ve şarkı dinlemekle meşguldü. Alparslan, Rakka'ya giderek şehre kapandı. Zengi devletinin önde gelenleri oğlu Seyfeddin Gazi'ye adam gönderek durumu bildirdiler. Bunun üzerine Seyfeddin Musul'a gelerek duruma el koydu. Bu arada Alparslan'ın askerleri onu terk etmişlerdi. O ise Musul'u ele geçirmek amacıyla yola koyuldu. Fakat Zengi'nin oğlu Gazi tarafından tutuklanarak Musul kalesine hapsedildi ve böylece Seyfeddin Gazi Musul ve civarının hâkimi haline geldi.

İmadeddin Zengi'nin öldürülmesinden sonra Dımaşk hâkiminin oğlu Mucirüddin, Ba'lebek kalesinin üzerine yürüyerek kuşatma altına aldı. Necmeddin Eyyub b. Şazi kalenin dizdarıydı ve Zengi'nin çocuklarının hemen yardımına gelemeyeceklerinden endişe ettiği için onunla anlaşıp kaleyi teslim etti ve ondan Dımaşk'taki birkaç köyü ikta olarak aldı. Ayrıca para da aldı ve Dımaşk'a gitti.

542 yılı (1147/48):

Haleb hâkimi Nureddin Mahmud b. Zengi Frenklerin topraklarına girerek Ertah'ı,[275] Mamule kalesini, Basurfut ve Kafrlasa'yı[276] ele geçirdi.

Aynı yıl Alman hükümdarı[277] harekete geçti. Almanların memleketi Konstantiniyye topraklarıdır. Alman kralı kalabalık bir orduyla Suriye'ye geldi ve Dımaşk üzerine yürüyerek kuşatma altına aldı. Dımaşk hâkimi Mucirüddin Abak b. Muhammed b. Böri, şehrin idaresi ve halkın meseleleriyle uğraşma görevini ise dedesi Tuğtekin'in memluku Atsız ifa ediyordu.

Rebiulahir ayının altısında Dımaşk'a doğru yürüdüler. Alman kralı Yeşil Meydan'a indi. Atsız, Musul hâkimi Seyfeddin Gazi'ye haber göndererek yardım istedi. Seyfeddin, ordusuyla harekete geçti. Kardeşi

---

[275] Haleb kasabalarından birinde yer alan sarp bir kale.

[276] Haleb civarında dağlık bir belde.

[277] Almanya İmparatoru III. Konrad ve Fransa Kralı VII. Louis.

Nureddin Mahmud da onunla birlikteydi. Humus'a geldiklerinde Frenkler telaşa kapıldılar. Atsız Suriye Frenklerine adam göndererek Alman kralını terk etmeleri halinde Banyas kalesini verme vaadinde bulundu. Frenkler çekip gideceklerini, ancak Müslümanlara yardıma gelmesini bildirdiler. Böylece Frenkler Dımaşk'tan kendi topraklarına döndüler. Atsız da anlaşmaya uyarak Banyas kalesini onlara teslim etti.

Aynı yıl Nureddin Mahmud'la Frenkler arasında çukur bir yerde çarpışmalar olmuş ve Frenkler yenilmiş, pek çok kayıp ve esir vermişlerdi. Nureddin, esirler ve ganimetlerden bir miktarını Musul hâkimi olan kardeşi Seyfeddin Gazi'ye gönderdi.

Horasan'dan Irak, Suriye ve Mağrib'e kadar büyük bir pahalılık yaşandı. Salahaddin'in kardeşi Nureddin Şahinşah b. Eyyub öldürüldü. Onu Frenkler Dımaşk'tan çekilirken öldürdüler. Çünkü Müslümanlarla Frenkler arasında bir çatışma çıkmış ve Şahinşah öldürülmüştü. Şahinşah Salahaddin'den yaşça daha büyüktü. Bu ikisi kardeşti.

544 yılı (1149/50):

Musul hâkimi Seyfeddin Gazi b. İmadeddin Atabek Zengi, Cümadilahire sonlarında yakalandığı şiddetli bir hastalık sebebiyle hayatını kaybetti. Hâkimiyet süresi üç yıl bir ay ve yirmi gündü. Yakışıklı biriydi. 500 yılında dünyaya gelmişti. Arkada bir oğul bıraktı. Onu amcası Nureddin büyüttü ve çok iyi davrandı. Fakat bu oğul genç yaşta vefat etti ve onun ölümüyle birlikte Seyfeddin Gazi'nin soyu kesildi. Bu Seyfeddin çok cömert bir insandı. Her gün askerine sabah ve akşam pek çok yemek çıkarırdı. Atla giderken başının üzerine sancak taşıyan ilk kişi odur. Askerlerine de bellerinde kılıçla ata binmelerini emretmişti. Bu şekilde ata binen askerlerin topuzları diz kapaklarının altında bulunuyordu. Daha sonra o çevredeki başkaları da onu taklit etti. Seyfeddin Gazi vefat ettiğinde, kardeşi Kutbuddin Mevdud b. Zengi Musul'daydı. Vezir Cemaleddin ve başkomutan Zeyneddin onu tahta çıkarma konusunda anlaştılar ve bağlılık yemini ettiler. Böylece Seyfeddin'in ülkesindeki halk da ona itaat etti. Kutbuddin tahta çıktıktan sonra Mardin hâkimi Hüsameddin Timurtaş'ın kızı Hatun'la evlendi. Bu kadın daha önce Seyfeddin'le evlenmiş, fakat gerdeğe giremeden Seyfeddin ölmüştü. Kutbuddin'in çocuklarının anası bu kadındır.

Aynı yıl Nureddin Mahmud b. Zengi Harım kalesini kuşattı. Antakya hâkimi Princeps (Raymond) Frenklerden kalabalık bir ordu toplayarak Nureddin'in üzerine yürüdü. İki taraf arasındaki savaş Nureddin'in zaferiyle sonuçlandı. Frenkler pek çok kayıp verdiler.

Princeps öldürülünce yerine oğlu Bohemund geçti. Bohemund henüz çocuk yaştaydı. Annesi yine Princeps denilen başka bir adamla evlendi. Nureddin onlar üzerine de bir gaza seferi düzenledi. Savaştan zaferle çıktı ve birçok kişiyi öldürdü veya esir aldı.

Aynı yıl Dımaşk hâkimi Muinüddin Atsız vefat etti.

545 yılı (1150/51):

Nureddin Mahmud b. Zengi Famiye üzerine yürüdü. Şehir kalesini kuşatarak Frenklerin elinden yolup aldı. Kaleyi asker ve erzakla tahkim etti. Çünkü Frenkler kaleyi geri almak için bir araya toplanmışlardı, fakat Nureddin onlardan önce kaleyi ele geçirmiş, onları da dağıtmıştı.

546 yılı (1151/52):

Nureddin, Joscelin karşısında mağlup oldu; fakat daha sonra Joscelin esir düştü. Joscelin Frenk korsanlarının en büyüklerindendi. Cesurdu ve iyi bir stratejistti. Nureddin onun topraklarını ele geçirmeyi kafasına koymuştu, fakat Joscelin daha kalabalık bir Frenk ordusu toplad ı ve Nureddin üzerine yürüdü. Çarpışma Müslümanların yenilgisiyle sonuçlandı. Esir edilenler arasında silahdâr da vardı ve Nureddin'in silahı ondaydı. Joscelin bu silahı Konya ve Aksara [Aksaray] hâkimi Mesud b. Kılıç Arslan'a gönderdi ve "Bu silah damadının silahıdır, senin başına daha da büyük bela gelecektir" dedi. Bu durum Nureddin'in çok ağırına gitti ve Türkmenleri toplayarak Joscelin'i yakalamayı veya öldürmeyi başarmaları halinde çok para vereceği vaadinde bulundu.

Joscelin'in ava çıktığı haberi gelmişti. Türkmenler onu yakalayarak hapsettiler. Joscelin onlara çok para vaad etti, onlar da onu bırakmayı kararlaştırdılar. Bu Türkmenlerden bir tanesi Nureddin'in Haleb naibi Ebû Bekr b. Dâye'ye giderek durumu bildirdi. Ebû Bekr hemen asker sevk ederek yanlarında Joscelin'in bulunduğu Türkmenleri yakaladı

ve böylece Joscelin esir edilerek Nureddin'e getirildi. Joscelin'in esir edilmesi fetihlerin en büyüğü idi. Çünkü böylece Hıristiyanlık büyük bir hezimet yaşamış oluyordu. Joscelin esir alındıktan sonra Nureddin onun topraklarına yürüyerek ele geçirdi. Ele geçirilen şehirler şunlardı: Tel Başer, Ayntab [Antep], Deluk,[278] İğzaz, Tel Halid, Kavras, Ravendan, Burcurrassas, Hısn el-Bâre, Kefrsud, Kafrlasa, Maraş. Nureddin ele geçirdiği her yere bir hisar yaptırarak asker ve mühimmatla tahkim etti.

547 yılı (1152/53):

Recep ayının başında Sultan Mesud b. Muhammed b. Sultan Melikşah Hemedan'da vefat etti. Mesud, 502 yılının Zilkâde ayında dünyaya gelmişti. Onun ölümüyle birlikte Selçuklu hanedanının yıldızı da söndü. Ondan sonra peşinden koşulan bir sancak dalgalanmadı. Düzgün ahlaklı ve şakacıydı. İnsanlara iyi davranırdı. Cömertti ve tebaasının malına asla göz dikmezdi.

Mesud'un ölümünden sonra tahta yeğeni Melikşah b. Mahmud geçti ve hutbe onun adına okutuldu. Fakat ülkede bütün ipler Hasbek adında bir emîrin elindeydi. Hasbek aslen Türkmen'di; Mesud'un hizmetine girmiş, hızlı bir şekilde yükselmişti. Daha sonra bu Hasbek Sultan Melikşah'ı tutuklayarak hapsetti ve Huzistan'da bulunan kardeşi Muhammed b. Mahmud'a adam göndererek yanına getirtip tahta kotardı. Amacı onu elinde tutmak suretiyle ülkede hutbenin kendi adına okunmasını temin etmekti. Fakat Muhammed'in geldiği gün Sultan II. Mahmud Hasbek'in üzerine yürüdü. Onu ve Zengi Candar'ı öldürerek başlarını sokağa atınca, taraftarları dağıldı.

Aynı yıl Frenkler toplanarak Deluk'u kuşatmış olan Nureddin'in üzerine yürüdüler. Nureddin kuşatmayı kaldırıp onlarla savaştı ve mağlup etti. Pek çok kişi öldürüldü ve esir alındı. Nureddin tekrar Deluk'un muhasarası işine döndü ve orayı ele geçirdi.

---

[278] Haleb civarında bir kasaba.

Gur devletinin kuruluşu ve Sebüktekin hanedanının yıkılışı

Gur hükümdarları arasında ilk meşhur olan kişi Hüseyin'in oğullarından Muhammed adında biridir. Muhammed, Sebüktekin ailesinden olan Gazne hâkimi Behramşah b. Mesud'un damadıydı. Behramşah'a intikamını arzetmek amacıyla Gazne'ye geldiği süsünü vermiş, fakat içinden başka şeyler geçirmişti. Ne var ki Behram onu yakaladı ve öldürdü. Muhammed'in öldürülmesinden sonra kardeşi Sevda b. Hüseyin Gur meliki olarak tahta kotarıldı. Sevda, kardeşinin intikamını almak için Gazne üzerine yürüdü. İki taraf arasında çıkan savaş Behramşah'ın zaferiyle sonuçlandı ve Sevda öldürülürken askerleri de dağılıp gitti. Sevda'dan sonra kardeşi Alaaddin b. Hüseyin tahta çıktı ve Gazne üzerine yürüdü. Alaaddin, Behramşah'ı mağlup ederek Gazne'yi ele geçirdi ve kardeşi Seyfeddin'i vali olarak atadı.

Alaaddin Gur'a döndükten sonra Gazne halkı Behramşah'la tekrar temasa geçti. Behramşah onlarla birleşerek Seyfeddin'i mağlup etti ve öldürdü ve tekrar Gazne tahtına oturdu. Fakat bir süre sonra vefat edince yerine oğlu Hüsrevşah geçti. Alaaddin b. Hüseyin tekrar Gazne üzerine yürüdü. Onun şehre yaklaştığı sırada Hüsrevşah oradan ayrılıp Dehavur'a[279] gitti. Alaaddin de Gazne'yi ele geçirerek üç gün boyunca yağmaladı.[280] Kendisine "sultanu'l muazzam" unvanı aldı ve Sulçuklu

---

[279] Hindistan'da büyük bir şehir.

[280] Alaaddin Gazne'de tam bir katliam sergiledi. Şehir neredeyse tamamen yakılıp yıkıldı ve ahali kılıçtan geçirildi. Hatta son Gaznelilerin kemikleri mezarlardan çıkarılarak yakıldı. Bu çirkin hareketinden dolayı ona "Cihansûz" yani "cihanı yakan" lâkâbı verildi. Fakat Alaaddin Gazne'yi elinde tutmayı gerekli görmedi. Çünkü Selçuklu sultanı Sencer batı tarafından onu tehdit etmekteydi. Bu arada el-Ömerî'nin Behramşah'ın Gazne düşmeden önce öldüğü şeklindeki kaydı da yanlıştır. Tabakat-ı Nâsirî'nin yazarı Behramşah'ın Alaaddin'in çekilmesinden sonra tekrar Gazne'ye döndüğünü yazmaktadır. Alaaddin Gazne'den çekilirken Bust şehrini de harabeye çevirmiştir ki, şehir harabeleri hâlen durmaktadır. Bu arada Selçuklu sultanı Sencer yaklaşmıştı. Alaaddin kaçamayacağını anlayınca savaşı kabul etti, fakat ordu saflarındaki Türk, Halaç ve Guzlar onu terkederek Sencer'in safına

sultanları gibi çetr taşımaya başladı. Bu âdetini bir süre sürdürdü. Sonra yeğeni Gıyaseddin Muhammed b. Sam ve kardeşi Şihabeddin Muhammed b. Sam'ı Gazne'nin başında bırakarak geri döndü. Ama bu süre sonra bu iki kardeşle Alaaddin arasında savaş çıktı ve yeğenler amcalarını mağlup edip esir aldılar. Nedense sonra serbest bırakıp tahta kotardılar ve hizmetine girdiler. Böylece Alaaddin sultan olarak hayatını sürdürmeye devam etti ve kızını yeğeni Gıyaseddin'le evlendirdi; ayrıca onu veliaht tayin etti ve ölünceye kadar tahtta kaldı.

Onun ölümünden sonra tahta Gıyaseddin Muhammed b. Sam b. Hüseyin geçti. Hutbe Gûr'da onun adına, Gazne'de ise melik adına okundu. Daha sonra Guzlar Gazne'yi ele geçirdiler ve on beş yıl boyunca ellerinde tuttular. Gıyaseddin, kardeşi Şihabeddin'i Gazne'ye gönderdi. Guzlar mağlup oldular ve çok kayıp verdiler. Şihabeddin Gazne ve civarını ele geçirdi. Ele geçirdiği yerler arasında Kirman, Şuturvan, Mâh-ı Sind, Verd ve Lehavur da vardı. Hüsrevşah Lehavur'daydı. Şihabeddin onu affetti ve iki ay boyunca güzel bir şekilde ağırladı. Gıyaseddin bunu haber alınca Şihabeddin'e adam göndererek Hüsrevşah'ın yanına gönderilmesini istedi. Şihabeddin emre itaat etti ve Hüsrevşah'ı göndermeyi kabul etti. Hüsrevşah ona "Ben senin kardeşini tanımıyorum. Ben kendimi sana teslim ettim" dedi. Şihabeddin, onu teselli etti ve oğlu "Mâbih"i onunla birlikte Gıyaseddin'e gönderdi. Ayrıca her ikisini koruması için belli miktar da muhafızı da refakatlerine verdi. Onlar Gûr'a geldiklerinde Gıyaseddin onlarla görüşmedi ve yalnızca onun emriyle bir kaleye alındılar. Bu onların son demi oldu. Hüsrevşah Sebüktekin hanedanının son temsilcisiydi. Hanedanları 366 (976/77) yılında başlamış ve yaklaşık 213 yıl hüküm sürmüşlerdi.

---

geçtiler. Alaaddin esir düştü, fakat Sencer bir süre sonra onu serbest bırakıp tekrar ülkesinin başına tayin etti. Guzların Sultan Sencer'e karşı başlattığı isyanları Selçuklu sınırları dışına taştı ve Guzlar Gazne'yi de istila ettiler.

Guriler, Afganistan'da hüküm sürmüş Müslüman bir hanedandır. Gûr melikleri, mensup oldukları ailenin büyük bir İran soyundan geldiğini ve Dahhak'ın torunlarından olduğu iddia edilen Şansab'a dayandığını ileri sürer ve bu yüzden kendilerini Şansabânî diye takdim ederlerdi. Fakat bu iddianın gerçekle bir ilgisi yoktur.

Onların hükümdarlıkları en güzel hükümdarlık dönemlerinden biriydi. Söylendiğine göre Hüsrevşah melik olarak vefat etmiş, ondan sonra oğlu Melikşah yerine geçmiştir ki, inşaallah yeri geldiğinde ondan bahsedeceğiz.

Gurluların saltanatı muhkemleşip Belhavur'a iyice yerleşince ve askerlerinin sayısı artınca Gıyaseddin kardeşi Şihabeddin'e adam gönderecek hutbenin kendi adına okutulmasını istedi ve kendisine "Muinü'l-İslâm, Kasîmü emîri'l mü'minîn" unvanlarını aldı. Bu işler yoluna girdikten sonra Şihabeddin kardeşi Gıyaseddin'in yanına gitti ve birlikte Horasan'a geçerek Herat üzerine yürüyüp kuşatma altına aldılar. Şehri barış yoluyla teslim aldılar ve oradan Buşenc üzerine yürüyüp ele geçirdiler. Bu fetih hareketini Badgis, Kalin ve Beyvar'ın fethi takip etti. Sonra Gıyaseddin kendi şehri Firuzkûh'a, kardeşi Şihabeddin ise Gazne'ye döndü. Sonra Hindistan üzerine yürüdü ve hallaç pamuğu gibi attı. Pek çok toprak fethetti. Bunun üzerine Hintliler kalabalık gruplar halinde krallarının sancağı altında toplandılar. İki taraf arasında çıkan savaş Müslümanların hezimetiyle sonuçlandı. Şihabeddin yaralandı ve ölüler arasında kaldı. Sonra arkadaşları onu alarak Acur şehrine götürdüler. Askerleri de burada toplandı. Şihabeddin Acur şehrinde karargâh kurarak kardeşi Gıyaseddin'in gönderdiği yardımın gelmesini bekledi. Hintliler de tekrar toplandılar. İki tarafı birbirinden bir nehir ayırıyordu, lakat Müslümanlar Hintlileri mağlup ettiler ve sayılamayacak kadar çok kişiyi öldürdüler. Hintlilerin kraliçeleri de öldürülenler arasındaydı. Şihabeddin bu olaydan sonra Hindistan'a sahip oldu ve Dehli şehrini memluku Kutbuddin Aybek'e[281] ikta etti. Sonra Aybek'i Muhammed b.

[281] Dehli Sultanlığı'nın kurucusu Kutbuddin Aybek, aslen Türkistanlıdır. Küçük yaşta Nîşâbur Kadısı Fahreddin Abdülazîz el-Kûfî tarafından satın alınmış ve onun çocukları ile beraber tahsil ve terbiye görmüş, mükemmel bir süvari ve okçu olarak yetiştirilmiştir. Daha sonra Gazne'de Gurlular'dan Muizzüddin Muhammed'in sarayına intisap etti ve meziyetleri sayesinde mîrâhur ve nihayet üstâdüddârlığa kadar yükseldi. 1192 Tarain meydan savaşından sonra melik unvanı ile nâibliğe tayin edildi. Hindistan'da ilk sahip olduğu iktâ Kuhram ve Samana'dır. 1192-1203 yılları arasında ise Meerut, Ecmir, Delhi, Kol, Thankir, Gvalyor (Gwalior), Bedâûn, Kannevc ve Nehrevâle'yi iktâları arasına kattı. Bu sırada İhtiyârüddin Muhammed Halac da Benâres, Bihâr, Bengal ve Batı Asam'ı Melik Aybeg adına fethetti.

Bahtiyar adında bir komutanla birlikte Hindistan'ın çeşitli yerlerine gönderdi ve daha önce Müslümanların gitmiş oldukları bölgeleri ele geçirdi. Hatta Çin sınırına kadar yaklaşmışlardı.

Aynı yıl Hüsameddin Timurtaş b. İlgazi öldü. Hüsameddin Mardin ve Meyafarıkayn hâkimi idi. Otuz küsur yıl hükümranlık etmişti. Çünkü daha önce söylediğimiz gibi babasının 516 yılında ölümünden hemen sonra tahta çıkmıştı. Kendisinden kısa süre sonra İlgazi'nin oğlu Necmeddin İlbay da öldü.

Aynı yıl Sultan Sencer Oğuz Türkleri karşısında mağlup oldu. Oğuzlar, Türklerden bir taifedir ve Mâverâünnehr'den idiler. Kitaylar onları ele geçirince bölgeyi terk edip Horasan'a gelmiş ve uzun süre Belh

---

Muizzî meliklerinin dört büyük şahsiyetinden biri olan Melik Aybeg, Sultan Muizzüddin'in ölümü üzerine "Kutbüddin" unvanıyla 25 Haziran 1206'da Lahor'da tahta çıktı. Gurlu hükümdarı Gıyâseddin Mahmud bu fiilî durumu tasdik ederek Kutbüddin'e sultan unvanını verdi ve saltanat alâmeti olarak çetr gönderdi. Onun zamanında sultanlığın sınırları Pencap'tan Bihar'a, Keşmir'den Orta Hint yaylasına kadar genişlediği gibi ülkenin başşehri olan Delhi de bir kültür merkezi haline geldi. Tahtta bulunduğu sırada en tehlikeli rakipleri, aynı zamanda akrabaları olan Muizzî emîrleri Tâceddin Yıldız ve Nâsırüddin Kabâce idi. Mevcut durumu ilk olarak Tâceddin'in ihlâl etmesi üzerine Kutbüddin Aybeg süratle Lahor üzerine yürüyerek onu mağlûp etti ve Gazne'ye girdi. Ancak Tâceddin daha sonra Gazne'yi tekrar ele geçirdi (1208-1209). Kutbüddin Aybeg bundan bir müddet sonra da 4 Kasım 1210'da, çok hoşlandığı çevgân oyunu sırasında attan düşerek öldü ve Lahor'da toprağa verildi.

Aybeg sarsılmaz bir iradeye sahip güçlü bir kumandan, ordu ve halk tarafından çok sevilen bir devlet adamıydı. Çok güzel Kur'an okuduğu için "Kur'ân-hân" adıyla meşhur olmuştu. İslâmiyet'in Hindistan'da yayılması için büyük gayret sarfetmişti. Şair ve yazarları himaye eden Aybeg imar faaliyetlerine de önem vermiş, başta eşsiz bir mimari âbide olan Kutup Mînâr'ın birinci katı ve Mescid-i Cuma olmak üzere çok sayıda cami ve dinî müessese yaptırmıştır. Fahreddin Mübârek Şah ve Hasan-ı Nizâmî eserlerini onun zamanında yazmışlardır. Her iki eser de ilk Delhi Türk Sultanlığı'nın kültür durumuna ait örnekleri teşkil etmektedir. Aybek adına basılmış olan bazı bakır sikkeler Delhi Müzesi'nde, gümüş sikkeler de Lahor'daki Central Museum'da bulunmaktadır. (DİA)

civarında kalmışlardı. Sonra Belh'in kendisine ikta olarak verildiği Emir Kamac onları topraklarından çıkarmak istedi ve on bin süvariyle üzerlerine yürüdü. Oğuz aksakalları Kamac'a müracaat ederek askerleri durdurmasını ve kendilerini meralarında rahat bırakmasını istediler. Ayrıca çadır başına iki yüz dirhem verme teklifinde bulundular. Ama Kamac buna yanaşmadı ve onları meralarından çıkarma konusunda ısrar etti. Bunun üzerine iki taraf arasında çıkan savaş Kamac'ın yenilmesiyle sonuçlandı. Oğuzlar Kamac'ı takip ederek önlerine geleni öldürmeye başladılar. Sonra ülkeye dağılıp kadınları ve çocukları esir aldılar; medreseleri yıkıp, fakihleri öldürdüler. Mağlup vaziyette Sultan Sencer'e dönen Kamac, olup bitenleri anlattı. Sencer ordusunu toplayarak Oğuzlar üzerine yürüdü. Ordusu yaklaşık 100 bin kişiden oluşuyordu. Oğuzlar, sultana adam göndererek olan biten olay için özür dileyip, savaştan vazgeçmesi için çok gayret sarfettiler.

Ne var ki Sultan Sencer onların talebini kabul etmedi ve üzerlerine yürüdü. Çok şiddetli bir çarpışma oldu ve Sencer'in ordusu yenildi. Oğuzlar kaçan askerleri takip etmeye, öldürüp esir almaya başladılar. Alaaddin Kamac da öldürüldü. Sultan Sencer ve bazı emîrler esir düştü. Emîrlerin boyunlarını vurdular. Sultan Sencer'e gelince, Oğuz beyleri onun önünde yer öperek "Biz senin kullarınız, senin itaatinden çıkmayız" dediler. Böylece Sencer üç ay onlarla birlikte kaldı.

Sencer yenilip esir alındıktan ve olanlar olduktan sonra, askerleri onun Müeyyed lâkabı taşıyan memluku "Ayaba"yı başa getirdiler. Müeyyed, Nisâbûr, Tus, Nesâ, Ebiverd, Şehristan ve Damgan'da duruma hâkim oldu ve Oğuzları buralardan uzaklaştırdı. İnsanlara iyi muamele etti. Keza aynı yıl yine Sencer'in İtah adındaki memluku da Rey'de duruma hâkim oldu. İtah durumunu güçlendirdi ve şöhreti arttı.

Aynı yıl Gazne'de Behramşah b. Mesud vefat etti. Yerine oğlu Nizameddin Hüsrevşah geçti. Behram'ın saltanat süresi yaklaşık otuz altı yıldı. Tahta kardeşi Arslan Şah'ın 512 yılında öldürüldüğünde geçmişti. Aslında onun iktidarı, bundan üç yıl önce kardeşinin hezimete uğradığı günden itibaren başlamıştı.

Yine bu yıl Frenkler Askalan şehrini ele geçirdiler. Ayrıca Sicilya'dan gemilerle gelen Frenkler de Mısır diyarındaki Nis şehrini ele geçirdiler.

Dımaşk hâkimi Nureddin Mahmud

Frenkler Askalan'ı ele geçirdikten sonra o bölgedeki başka yerleri de ele geçirmişlerdi. Dımaşk'taki Hıristiyan cariye ve kölelerden şehirden ayrılıp ülkesine dönmek isteyen herkesin, efendisi razı olsun veya olmasın, serbest bırakılması teklifinde bulundular ve dediklerini yaptılar. Nureddin Mahmud onların Dımaşk'ı ele geçirmelerinden korkarak şehir halkına haber gönderip onları gizlice kendi yanına çekti. Sonra Dımaşk'a gitti, kuşatma altına aldı. Doğu kapısını kendisine açtılar, o da oradan içeri girerek şehre hâkim oldu. İç kaledeki Mucirüddin Abak'ı kuşatma altına aldı ve ona Humus şehri de dahil olmak üzere belli yerleri ikta etti. Bu durum karşısında Mucirüddin kaleyi Nureddin'e teslim edip Humus'a gitti; fakat Nureddin o şehri ona vermedi ve onun yerine Balis şehrini teklif etti. Mucirüddin de bunu kabul etmedi ve oradan Irak'a gidip Bağdat'a yerleşti. Hizamiye Medresesi yanında bir saray yaptırarak ölene kadar orada yaşadı.

Aynı yıl Nureddin Frenklerin elinden Tel Başer kalesini yolup aldı.

551 yılından 560 yılına kadar olan olaylar:

551 (1156/57) yılında Musul hâkimi Kutbuddin Mevdud b. Zengi'nin naibi Zeyneddin Ali Küçük Melikşah'ın torunu Süleyman Şah b. Muhammed'i tutukladı. Bu Süleyman Şah Bağdat'tan gelmiş; hutbe o yıl onun adına okutulmuş, halife ona hil'at giydirmiş ve sultanlığını onaylamış; Süleyman Şah Bağdat'tan halifenin ordusuyla Cebel'i ele geçirmek için harekete geçmiş, yeğeni Sultan Muhammed b. Mahmud b. Melikşah'la girdiği çarpışmayı kaybetmiş, o da Şehrizor üzerinden Bağdat'a giderken Zeyneddin Ali Küçük Musul ordusuyla üzerine yürüyerek onu yakalayıp Musul kalesine hapsetmiş ve 555 yılı olaylarında zikredeceğimiz gibi orada tutmuştu.

Yine 551 yılında Cumadilahire'nin dokuzuncu gününde Harezmşah Atsız b. Muhammed b. Anuştekin vefat etti. Atsız b. Muhammed bir felc geçirmiş, yüksek ateşe yol açan ilaçlar kullanmış, fakat hastalığı giderek artmış ve vefat etmişti. Atsız, 490 (1096/97) yılında dünyaya gelmişti. İyi karakterli bir insandı. Onun ölümünden sonra tahta oğlu Arslan geçti.

Yine aynı yıl Konya ve civarının hâkimi Sultan Mesud b. Kılıç Arslan vefat etti. Yerine oğlu Kılıç Arslan geçti.

Yine bu yıl Sultan Sencer Oğuzların elinden kaçarak Termiz kalesine gitti, oradan Merv'deki sarayına ulaştı. Esaret günleri 548 (1153/54) yılı Cumadilûlâ ayının altısından başlayarak 551 yılı Ramazan ayına kadar sürmüştü.

Yine aynı yıl Selçuklu sultanı Mahmud'un oğlu Muhammed ordusuyla Hemedan'dan Bağdat üzerine yürüyüp kuşatma altına aldı, fakat halife kuşatmaya direnince çatışma uzadı ve Bağdat halkı zor günler geçirdi. Bu sırada Melik Muhammed, kardeşi Melikşah, Arran[282] hâkimi İldeniz[283] ve Melik Arslan b. Tuğrul b. Sultan Muhammed'in

---

Ortaçağ'da Doğu Kafkasya'da bir bölge. Kür ve Aras nehirleri arasında yer alan Arrân'ın kuzeyinde Şirvan ve Şekî, güneyinde Irmîniye ve Azerbaycan, güneydoğusunda ise Mugan vardır. Eski Yunan ve Romalılar devrinde Albania adı verilen bölge müslümanlar tarafından fethedildikten sonra Arrân (Errân) adını almıştır. İbn Havkal, Kür nehrinin kuzey ve güneyinde olmak üzere iki Arrân'dan (Arrâneyn) bahseder. İslâm coğrafyacıları başlangıçta kelimeye Arapça görünümü vermek için er-Rân (الران) şeklinde kaydettikleri bölgeye iki nehir arasında yer aldığı için Beyne'n-nehreyn de demişlerdir. İslâm öncesi devirde Kafkas Albaniası'nın merkezini teşkil eden Arrân aslında bütün Doğu Trans Kafkasya'yı içine alır. III. yüzyıla kadar bölgenin merkezi, Karasu'nun iki kolunun birleştiği yerde kurulmuş olan Kabele idi. VI. yüzyılda ise Sâsânî Hükümdarı I. Kubâd'ın Hunlar'a karşı tahkim ettiği Berdaa şehri merkez oldu. (DİA)

İldeniz: Azerbaycan Atabegi ve sonraları Pehlivanlılar dahi denilen İldenizliler sülalesinin kurucusudur. Sultan Arslan-şah döneminde Irak selçuklularının büyük atabeylik makamını da işgal etmiş ve devletin idaresini elinde tutmuştur. Daha sonra kendisine Şemseddin lâkabını alan İldeniz, aslında Kıpçak Türklerindendir. İlk önceleri Irak Selçuklu sultanlarından

Hemedan üzerine yürüdüğü haberini aldı. İldeniz, bu Arslan b. Tuğrul'un anası ile evliydi. Melik Muhammed 552 yılı Rebiulevvel ayının yirmi dördüncü günü Bağdat'tan onlar üzerine yürüdü.

552 yılı (1157/58):

Suriye'de çok şiddetli bir deprem oldu. Hama, Şeyzer, Humus, Hısn-ı Ekrad, Trablus, Antakya ve civar yöreler harabeye döndü. Öyle ki kalelerin surları bile yıkıldı. Nureddin b. Zengi buraları tamir etmeye girişti ve Frenklerin saldırısını önlemek için onlara saldırdı. Yıkılan binalar altında sayılamayacak kadar insan öldü. Depremin ne kadar şiddetli olduğu konusunda Hama şehrinde bir okulda çocukların tamamının yıkılan bina altında kaldığını, kimsenin onların ölüp ölmediğini dahi sormaya gelmediğini zikretmek yeterlidir.

Yine bu yıl Sultan Sencer önce kolon iltihabı, sonra ishal hastalığından dolayı hayatını kaybetti. Sencer, Bağdat'a kardeşi Muhammed'le birlikte gelmiş, Halife Mustazhir'le görüşmüş, Muhammed

---

Mugisüddin Mahmud'un veziri Kemaleddin Ebu Talib es-Sümeyremî'nin memluki idi. Daha sonra ikbal basamaklarını hızlı bir şekilde tırmanarak kendi hanedanını kurmuştur.

Mirhond'un anlattığına göre, Deşt-i Kıpçak'ta eski dönemlerden beri uygulana gelen bir gelenek vardı. Herhangi bir köle taciri bir defaya mahsusen 40 köle almak istese, köle sahibi ondan sadece 39'unun parasını tahsil eder, kırkıncısının ücretini almazdı. Vakıa, Sultan Mahmud'un saltanatı yıllarında (1118-1131) bir köle taciri 39 köleyi satıp, kırkıncısı için ücret talep etmemiştir. Söz konusu bu sonuncu köle de meymenetsiz ve çirkin görünüşlü İldeniz'di. Tacir köleleri arabalara bindirerek Irak'a doğru yola koyulur. Yılın en sıcak dönemi olduğundan kervan ancak geceleri yol alıyordu. İldeniz, fiziki bakımdan kölelerin en zayıfıydı. Yolda uykuluyken üç kez arabadan yere düşer. İkisinde onu kaldırıp arabaya koymuşlarsa da, üçüncüsünde köle sahibi, "zaten onun için para ödemedik" diyerek düştüğü yerde bırakılmasını emreder. İldeniz sabah uykudan uyandığında kervanın izi çoktan kaybolmuştur. Ancak, akşamleyin onun kervana yetişmesi taciri hayrete düşürür. Irak'ta bu köleleri sultanın veziri Ebû Hamid Ali b. Ahmed es-Sümeyremî sahibinden satın alır, ancak bir türlü İldeniz'i almaya yanaşmaz. Bunun üzerine ağlayan İldeniz, vezirden kendisinin de satın almasını rica eder. Sonunda vezir ikna olur.

ölünce hutbe onun adına okunmuş, diğer sultanlar ona itaat etmiş ve hâkim oldukları şehirlerde yaklaşık kırk yıl boyunca hutbeyi onun adına okutmuşlardı. Yirmi yıl kadar ona melik denmişti ve Oğuzlar tarafından esir alınıncaya kadar bu şekilde yaşamış, esaretten kurtulup saltanatına döndüğünde ise ecel onu yakalamıştı.

Sultan Sencer iyi kalpli ve heybetli biriydi. Onun zamanında ülke güvenlik içindeydi. Ölüm haberi Bağdat'a ulaşınca hutbenin onun adına okunmasına son verildi. Sultan Sencer ölmeden önce Horasan'a torunu Melik Mahmud b. Muhammed b. Buğrahan'ı geçirdi. Melik Muhammed Oğuzların korkusuyla yaşamayı sürdürdü.

553 yılı (1158/59):

Selçuklu sultanı Melikşah b. Mahmud Kum ve Kaşan'ı ele geçirerek yağmaladı. Bu arada onun kardeşi Sultan Muhammed b. Mahmud Bağdat'ın kuşatmasından vazgeçip geri çekilirken hastalanmış ve kardeşi Melikşah'a adam göndererek yağmayı durdurmasını istemiş, fakat Melikşah bunu kabul etmemiş ve Huzistan üzerine yürüyerek orasını Şumla et-Türkmanî'nin[284] elinden almıştı.

554 yılı (1159/60):

Sultan Muhammed b. Mahmud b. Muhammed b. Melikşah Bağdat'ı kuşatma altında tuttuğu sırada yakalandığı verem hastalığı yüzünden Hemedan Kapısı önünde hayatını kaybetti. Geride küçük yaşta bir oğul bırakmıştı. Ecel gelip çattığında Aksunkur Ahmed Bay'a "Biliyorum henüz çocuk olduğu için asker ona itaat etmeyecektir; onu sana emanet ediyorum, onu al ve memleketine götür" dedi. Aksunkur kendi şehri olan Merâga'ya gitti. Sultan Muhammed ölünce emîrler arasında ihtilaf çıktı. Kimisi sultanın kardeşi Melikşah'ın, kimisi Musul'da tutuklu

[284] Şumla et-Türkmanî: Yakub-bey'den sonra Huzistan'daki Avşarların başına geçen Avşar beyidir. Şumla bu beyin gerçek adı değil, lâkabıdır. Asıl adının Aydoğdu ve babasının adı ise Koşdoğan'dır. Selçuklu sultanı Mesud zamanında Huzistan'ın bir kısmı ile Luristan'ın bazı yerleri Şumla'nın idaresindeydi. Şumla Sultan Mesud'un ölümünden sonra Huzistan'a dönerek burayı tamamıyla ele geçirdi (1155). Şumla, 1175'de öldü. Yerine geçen oğulları bu Avşar beyliğini 1195 yılına kadar ayakta tutmayı başardılar. Bu bölgedeki Avşarların kırk kadar kaleleleri vardı.

bulunan Süleyman Şah b. Muhammed b. Melikşah b. Sultan Alparslan'ın başa geçmesini istiyordu ve bunu isteyen emîrlerin sayısı daha fazlaydı. Keza İldeniz'in yanında bulunan Arslan b. Tuğrul'un başa geçmesini isteyenler de vardı. Fakat Muhammed'in ölümünden sonra kardeşi Melikşah Isfahan üzerine yürüyerek orayı ele geçirdi.

Aynı yıl Nuredden Mahmud b. Zengi şiddetli bir hastalığa yakalandı ve Haleb kalesinde öldü. Kardeşi Emîr Miran b. Zengi kalabalık bir ordu toplayarak Haleb kalesini kuşattı. O sırada Nureddin'in en büyük emîrlerinden olan Şirkûh[285] Humus'taydı. Şirkûh Bağdat üzerine yürüdü. O sırada Bağdat'ın başında kardeşi Necmeddin Eyyub vardı. Necmeddin, kardeşinin bu davranışını tasvip etmedi ve ona şöyle dedi: "Bizi mahvettin, sana Haleb'e dönmeni tavsiye ediyorum. Eğer Nureddin sağ ise ben şu anda onun hizmetindeyim; şayet ölmüşse ben Dımaşk'tayım ve onu savunacağım." Bunun üzerine Şirkûh Haleb'e döndü. Bu sırada Nureddin halkın görebileceği bir şekilde pencere önünde oturuyordu. Halk onu bu şekilde görünce insanlar onun kardeşi Emir Miran'ı terk ettiler ve işler yoluna girdi.

555 yılı (1160/61):

Süleyman Şah Hemedan'a gitti ve ölünceye kadar orada kaldı. Bunun sebebi şu idi: Muhammed b. Mahmud b. Muhammed b. Melikşah ölünce emîrler Musul'da saygılı bir şekilde tutuklu olarak yaşayan amcası Süleyman Şah'ı tahta geçirmek için buraya adam gönderdiler. Musul hâkimi Kutbuddin Mevdud b. Zengi pek çok eşya ve parayla birlikte onu yolculuğa hazırladı ve Zeyneddin Ali Küçük de Hemedan'a kadar Musul askerleriyle ona refakat etti. Yolculuk boyunca her gün bir taife ve emîr onu karşılıyordu. Fakat sonra askerler ona tasallut ettiler ve Süleyman Şah'ın hiçbir yetkisi kalmadı. Bu durum onun çok ağırına gidiyordu ve kendisini içkiye verdi. Hatta Ramazan ayında bile içiyor, çevresine ayyaşları topluyor, emîrlerin yüzüne bile bakmıyordu. Askerler de kendisiyle ilgilenmez olmuşlar, kapısını açıp "halin nicedir?" bile dememeye başlamışlardı. Bütün işleri hizmetkâr Şerefüddin Girdbaz'a bırakmıştı. Bu Şerefüddin, Selçuklu ailesine hizmet

[285] Şirkûh, Salahaddin Eyyubî'nin amcasıdır.

eden büyük kişilerdendi. Dini kuralları gözeten, hüsn-ü tedbirle iş görenlerdendi. Bir gün Hemedan dışındaki köşkte Süleyman Şah yine içki içmekle meşgul olduğu sırada Selçuklu ailesinin hizmetkârlarının büyükleri de çevresine toplandı ve onu alaya almaya başladılar. Girdbaz, Süleyman Şah'ın huzuruna geldi ve onu ayıpladı, fakat onun emriyle yanındaki ayyaşlar da Girdbaz'a sataştılar ve içlerinden biri onun ayıplarını yüzüne vurdu.

Girdbaz, emîrlerle birlikte onun tutuklanması konusunda anlaştı ve bu amaçla büyük bir davet verdi. Süleyman Şah davete geldiğinde Girdbaz onu tutuklayarak hapsetti ve bir süre içeride tuttuktan sonra bazılarını onu boğdurmak için gönderdi. Ona zehir içirdiği ve 556 yılı Rebiulevvel ayında öldüğü de söylenir. Süleyman Şah ölünce İldeniz yirmi bin askerle Hemedan üzerine yürüdü. Yanında Arslan Şah b. Tuğrul b. Muhammed b. Melikşah b. Alparslan da vardı. Girdbaz, onu karşılayarak sarayda ağırladı ve hutbeyi Arslan Şah adına okuttu.

İldeniz, Arslan Şah'ın annesiyle evliydi. İldeniz'in bu kadından Pehlivan Muhammed ve Kızıl Arslan Osman adında çocukları oldu. İldeniz, Arslan Şah'ın atabeki olarak kaldı. Bu İldeniz dedikleri Sultan Mesud'un memluklarından biriydi. Sultan Mesud ilk önceleri onu satın almış, sonra Arran ve bazı Azerbaycan şehirlerini ona ikta etmiş, böylece İldeniz'in şevketi artmıştı. Buralarda hutbe Arslan Şah adına okutulmaya başlayınca İldeniz Bağdat'a elçi göndererek burada da Selçuklu adetine uygun şekilde hutbenin Arslan Şah adına okutulmasını istedi, fakat isteği reddedildi. Biz bu olayı Süleyman Şah'ın ölümü ve Arslan Şah'ın tahta çıkışı konusunu işlerken anlatmıştık.

Aynı yıl Rebiülahirde Halife Muktefi Liemrillah Ebu Ubeydullah Muhammed b. Müstazhir Ebu'l Abbas Ahmed yakalandığı hastalık yüzünden hayatını kaybetti. Yerine oğlu Müstencid Billah geçti.

Yine aynı yıl Gazne hâkimi Hüsrevşah b. Behramşah b. Mesud b. İbrahim b. Mesud b. Mahmud b. Sebüktekin vefat etti. Adil bir insandı. 548 yılında tahta çıkmıştı. O ölünce yerine oğlu Melikşah geçti. Başka bir rivayete göre Hüsrevşah Gurlu Giyaseddin tarafından hapsedildiği hapishanede ölmüştür. Hüsrevşah, Sebüktekin hanedanının son hükümdarıdır.

Yine aynı yıl Alparslan oğlu Melikşah oğlu Mahmud oğlu Melikşah Isfahan'da zehirlenerek hayatını kaybetti.

556 yılı (1160/61):

Hısnkeyfa hâkimi Kara Arslan Kürtlerin bir kolunun elinde bulunan Şatan Kalesi'ni ele geçirerek yerle bir etti ve Hısnkeyfa'ya bağlı kasabaları Hısn-ı Talib'e dahil etti.

557 yılı (1161/62):

Nureddin Mahmud b. Zengi, Frenklerin elinde bulunan Harım kalesini kuşattıysa da, bir şey elde edemeden oradan ayrıldı.

Aynı yıl Gürcüler büyük bir orduyla İslam topraklarına girerek Azerbaycan'ın Duvin şehrini[286] ele geçirip yağmaladılar. Azerbaycan hâkimi İldeniz topladığı orduyla Gürcüler üzerine yürüdü; onları mağlup etti ve pek çok kişiyi öldürdü.

Aynı yıl Ayaba[287] Kumıs'ı[288] ele geçirdi. Sultan Arslan b. Tuğrul b. Muhammed b. Melikşah, ona hil'atlar, sancaklar ve değerli hediyeler gönderdi. Ayaba, hediyeleri kabul ederek hutbeyi onun adına okuttu.

Yine bu yıl Frenkler askerleriyle Hısn-ı Ekrad'ın aşağı taraflarındaki Bakia'da kamp kurmuş olan Nureddin Mahmud'a ani bir baskın düzenlediler ve doğrudan Nureddin'in çadırına saldırdılar. Nureddin hemen atına atladı, fakat atın ayaklarına bukağı vurulmuştu. Bir Kürt ileri atılarak bukağının iplerini kesti. Böylece Nureddin kurtulmayı başardı, fakat o Kürt'ü öldürdüler. Nureddin, o Kürt'ün geride kalan ailesine maddi yardımlarda bulundu ve bazı yerleri onlara vakfetti. Sonra Humus Gölü yakınlarına gelip karargâh kurdu ve hayatta kalan Müslümanlar çevresinde toplandılar.

---

[286] Duvin: Tiflis'e 20 fersah mesafede yer alan bu şehir önemli bir ticaret ve kültür merkeziydi. Devin de denilir ve daha önceki adı Debil idi. Şehir, 1230 yılında Moğollar tarafından temellerinden yıkılarak haritadan silinmiştir.

[287] Müeyyed Ayaba, Sultan Sencer'in hizmetinde bulunan büyük devlet adamı ve komutandı. Bir de Anadolu Selçuklu sultanı İzzeddin Keykâvus'un atabeyi Seyfeddin Ayaba vardır. Bu ikisini birbirine karıştırmamak gerekir.

[288] Kirman'da bir şehir. Metinde geçen ve IV. Raymond'a işaret eden Kumus'la karıştırmamak gerekir.

559 yılı (1163/64):

Nureddin Mahmud b. Zengi, Esedüddin Şirkûh b. Şâzi komutasındaki bir orduyu Mısır üzerine sevk etti. Şaver'i de bu orduyla birlikte gönderdi. Şaver,[289] vezir Dargam'dan kaçarak Nureddin'e sığınmış, kendisini tekrar vezirliğe getirmesi halinde Mısır ganimetinin üçte birini vereceği vaadiyle ondan yardım istemişti. Şirkûh Mısır'a gelerek Seyyide Nefise Türbesi yakınlarında Dargam'ın ordusunu yenmiş ve Şaver'i tekrar vezirlik makamına getirmişti.

Şirkûh'un bu seferi bu yılın Cümadilûlâ ayında gerçekleşti. Fakat Recep ayının başlarında tekrar makamına kavuşan Şaver verdiği sözü yerine getirmedi ve Şirkûh'a zulmetti. Bunun üzerine Şirkûh Bilbeys ve Şarkiye üzerine yürüyüp ele geçirdi. Şaver, Frenklere adam göndererek Şirkûh'u ülkesinden çıkarmaları konusunda yardım istedi. Frenkler hemen harekete geçti. Şaver de Mısır ordusuyla birlikte onlara katıldı ve hep birlikte Bilbeys'te Şirkûh'u kuşatma altına aldılar. Bu kuşatma üç ay sürdü. Bu arada Frenkler Nureddin'in harekete geçerek Harim'ı[290] ele geçirdiği haberini aldılar. Bunun üzerine Şirkûh'a bir

---

Ebû Şucâ' Şaver b. Mucir... b. Ebû Zueyb Abdullah. Ebû Züeyb Abdullah, Hz. Peygamber'in süt annesi Halime'nin babasıydı. Aslında Hz. Peygamber'i kızı Şeyma'ya vermesi gereken sütle emzirir, kocası Haris b. Abdullah da çocuk Halime'nin yanında olduğu zamanlar onu kucağına alır, avuturdu. Şeyma Hz. Peygamberi taşırdı ve yine onu taşıdığı bir gün çocuk onu ısırdı. Daha sonraları Hz. Peygamber'in yanına geldiğinde ısırık izini ona gösterdi.
Şaver, Azıd'ın veziri Salih b. Zürrik'in yaralanıp ölüme yaklaşması üzerine onun yerine göz dikmişti. Salih b. Zürrik yarasının ağırlaşması üzerine görevi oğlu Adil Zürrik'e bıraktı ve ona Şaver'le takışmamasını tavsiye etti ve "Ben senden daha güçlü olduğum halde onunla baş edemedim, o yüzden onunla iyi geçin" dedi. Salih'in ölümünden sonra vezirliğe oğlu Adil resmen getirildi. Ailesi onu Şaver'i görevden alması konusunda sürekli kışkırttı. Adil, bu tavsiyeye uyarak Şaver'e azledildiğini bildiren bir mektup gönderdi. O da kalabalık bir ordu toplayarak Kahire üzerine yürüdü. Adil kaçmaya çalışırken yakalanıp öldürüldü. Daha sonra Dargam adında biri vezirliğe göz dikti ve kalabalık bir orduyla Şaver'in üzerine yürüdü. Şaver de Suriye'ye kaçıp Nureddin Mahmud b. Zengi'den yardım istedi.

Harım, Şeyzer kalesi ile Antakya arasında bir kasaba.

elçi göndererek barış teklifinde bulundular ve Bilbeys'ten çıkıp gitmesine izin vereceklerini bildirdiler. Şirkûh ordusuyla birlikte Bilbeys'ten çıkarak sâlimen Suriye'ye geri döndü.

Aynı yılın Ramazan ayında Nureddin Mahmud b. Zengi Harim'i kuşatarak Frenklerle girdiği bir çatışmadan sonra orasını ele geçirdi ve pek çok Frenk'i esir aldı, birçoğunu da öldürdü. Esir alınanlar arasında Antakya hâkimi princeps, Trablus hâkimi Kumus [II. Raymond] da vardı. Müslümanlar Frenklerden pekçok ganimet elde ettiler.

Yine aynı yıl Nureddin Mahmud b. Zengi Zilhicce ayında Banyas'ı ele geçirdi. Banyas 544 (1159) yılından beri Frenklerin elinde idi.

560 yılı (1164/65):

Bu yıl Ayaba Herat şehrini ele geçirdi.

Yine aynı yıl Konya ve çevresini elinde bulunduran Kılıç Arslan b. Mesud b. Kılıç Arslan ile Malatya ve civarını elinde bulunduran Yağıbasan arasında şiddetli çarpışmalar oldu, fakat Kılıç Arslan yenilmişti. Yağıbasan bu olaylar sırasında hayatını kaybetti ve yerine yeğeni İbrahim b. Muhammed b. Danişmend geçti. Muhammed b. Danişmend'in oğlu Zünnun ise Kayseri'ye ele geçirirken, Kılıç Arslan'ın kardeşi Engüriye şehrini zaptetti; böylece iki taraf bu konuda bir anlaşmaya vararak savaşa son verdiler.

561 yılı (1165/66):

Nureddin Mahmud, Suriye'de Frenklerin elinde bulunan bulunan Munaytıra[291] hisarını fethetti.

562 yılı (1166/67):

2000 süvari ile Nureddin tarafından gönderilen Esedüddin Şirkûh, Mısır'a gelerek Cize'yi ele geçirince, Şaver, Frenklere haber gönderip yardım istedi. Frenkler Said taraflarında Şirkûh'un peşine takıldılar ve Eyvan denilen yerde ona yetiştiler. Frenkler ve Mısırlılar çıkan çatışmayı kaybettiler ve böylece Şirkûh Cize topraklarını ele geçirdi. Sonra İskenderiye'yi ele geçirdi ve başına yeğeni Salahaddin Yusuf b. Eyyub'u koydu.

---

[291] Trablus yakınlarında bir hisar.

Şirkûh'un Said taraflarına dönmesi üzerine Mısırlılar ve Frenkler tekrar kuvvet toplayarak Salahaddin'i İskenderiye'de üç ay boyunca kuşatma altına aldılar. Şirkûh da bu arada onlar üzerine yürüdü. Taraflar Şirkûh'a haraç ödemeyi, buna karşık Şirkûh da İskenderiye'yi onlara teslim edip Suriye'ye dönmeyi kabul etti.

Mısırlılar o yıl Şevval ayının ortalarında İskenderiye'yi teslim aldılar. Şirkûh da Zilkâde ayının on sekizinci günü Dımaşk'a döndü. Mısırlılar ile Frenkler arasında Frenklerin Kahire'de bir şıhne bulundurması, şehir kapılarındaki kontrolün Frenk askerlerinin elinde olması ve her yıl kendilerine yüz bin dinar ödenmesi konusunda bir anlaşma sağlandı.

Yine bu yıl Nureddin Safita ve Garbiye'ye fethetti.

Aynı yıl Menbic hâkimi Gazi b. Hasan Nureddin'e karşı isyan bayrağı açtı. Nureddin, Gazi üzerine bir ordu sevk ederek Menbic'i onun elinden alıp kardeşi Kutb-u Nureddin Yınal b. Hassan'a ikta etti. Menbic, Salahaddin Eyyubî tarafından 572 (1176/77) yılında zaptedilinceye kadar onun elinde kaldı.

Aynı yıl Hısnkeyfa hâkimi Fahreddin Kara Arslan b. Davud b. Sökmen b. Artuk vefat etti. Yerine kardeşi Nureddin Muhammed geçti.

Bu yıl Musul hâkimi Kutbuddin Mevdud b. Zengi'nin naibi Zeyneddin Ali Küçük b. Bektekin onun hizmetinden ayrılarak Erbil'e yerleşti. Burası Kudbuddin'in iktasıydı. Zeyneddin elindeki toprakları Kutbuddin'e devretti. Çünkü hem gözleri görmez olmuş, hem de kulakları sağırlaşmıştı.

564 yılı (1168/69):

Nureddin Mahmud, Caber kalesini ele geçirdi. Bu kale Sultan Melikşah'ın günlerinden itibaren Şihabeddin Malik b. Ali b. Malik b. Salim b. Malik b. Bedran el-Ukayli'nin elindeydi ve Nureddin ancak Kilab Oğulları'nın Şihabeddin'i yakalayıp onun huzuruna getirmelerinden sonra bu kaleyi elde edebilmişti. Nureddin, huzuruna getirilen Şihabeddin'e kaleyi teslim etmesi için baskı yaptıysa da Şihabeddin bunu kabul etmedi. Bunun üzerine Nureddin, Fahreddin Mesud b. Ali ez-Zaferani komutasında bir orduyu Caber kalesi üzerine sevk etti ve

başka bir birlikle de takviye gönderdi. Bunlar kaleyi kuşatma altına almalarına rağmen bir başarı sağlayamadılar. Sonunda kaleyi elinde bulunduran kişi onun yerine köyleriyle birlikte Suruc'un verilmesi şartıyla kaleyi teslim etti.

Aynı yıl Esedüddin Şirkûh, Nureddin'in ordusuyla Mısır üzerine yürüdü. Çünkü Frenkler Mısır'a hâkim olmuşlar, Müslümanlara zulmetmeye başlamışlar ve Safer ayının sonlarında kılıç zoruyla Bilbeys'i ele geçirmişler, kasabada bulunanların tamamını öldürmüş, oradan Kahire üzerine yürüyüp kuşatma altına almışlar, Şaver de şehrin Frenklerin eline geçmemesi için ateşe vermişti. Şehir kırk dört gün boyunca yanmış, Halife Azıd Nureddin'e adam göndererek yardım istemiş, mektup içinde kadınların saçlarını yollamıştı. Bu arada Şaver de Frenklere teslim edilmek üzere bir milyon dinar bastırmış, fakat yalnızca yüz bin dinar götürerek Kahire'den çekip gitmelerini istemişti. Amacı kalan paraya el koymaktı. Frenkler bu parayı alarak Kahire'den ayrılmışlar, bu arada Nureddin Şirkûh'un emrine verdiği orduyu yola çıkarmıştı, ona paranın dışında binek hayvanları ve silahlar da vermişti.

Nureddin, Şirkûh'la birlikte yeğeni Salahaddin'i de istemeye istemeye gönderdi. Çünkü Nureddin onu seviyor, onun gidişiyle mülkün de hanedanından gittiğini sanıyor, Salahaddin de mutlu olduğu bu saraydan gitmek istemiyordu. Ama hoşunuza gitmeyen bazı şeyler size mutluluk, hoşunuza giden bazı şeyler de mutsuzluk getirirmiş. Şirkûh Mısır'a yaklaştığında Frenkler oradan ayrılıp kendi topraklarına gitmişlerdi. Böylece bu olay Mısır'ın yeniden fethi gibi oldu. Şirkûh Kahire'ye Rebiulahir'in dördüncü günü girdi. Halife Azıd'la görüştü. Azıd ona hil'at giydirdi; ona ve askerlerine oldukça cömert bağışlarda bulundu.

Bu arada Şaver, Nureddin'in Şirkûh'a verilmesi gereken para ve toprağın (ki ülkenin üçte biriydi) teslimi konusunda Şirkûh'u oyalamaya başlamıştı. Her gün onun yanına gidiyor, iyi temennilerde bulunuyor ve gururunu okşuyordu. Daha sonra ona ve komutanlarına bir davet vermeyi kararlaştırdı. Amacı onları toplu olarak yakalamaktı, fakat oğlu Kamil babasını engelledi. Nureddin'in askerleri bunu anlayınca onu öldürmeyi kararlaştırdılar. Bu kararı alanlar arasında Salahaddin Yusuf, İzzeddin Cerdik ve başkaları da vardı. Bunlar, durumu

Şirkûh'a bildirdiler. Ne var ki Şirkûh onları engelledi. Şaver yine her zamanki gibi Şirkûh'u çadırında ziyarete gitti, fakat Şirkûh orada yoktu. Çünkü İmam Şafii'nin kabrini ziyarete gitmişti. Salahaddin ve Cerdik Şaver'e Şirkûh'un kabir ziyaretine gittiğini söylediler.

Sonra hep birlikte Şirkûh'un yanına gittiler. Salahaddin ve Cerdik, Şaver'in üzerine hamle edip onu atından yere düşürdüler. Yanındakiler kaçıp gitti. Böylece onu yakalayarak durumdan Şirkûh'u haberdar ettiler. Şirkûh onların yanına geldi, ama Şaver'i serbest bıraktıramadı. Halife Azıd da olanları işitmişti. Şirkûh'a adam göndererek Şaver'in kellesinin alınmasını istedi. Böylece Şirkûh onun boynunu vurup başını halifeye gönderdi. Sonra halifenin sarayına gitti. Halife ona vezirlik hil'ati giydirip Melik Mansur lâkabıyla başkomutan yaptı.

Şirkûh vefat edince Nureddin'in komutanlarından bazıları ordunun başına geçmek ve halife Azıd'ın veziri olmak istediler. Bunlar arasında Aynuddevle el-Yarukî, Kutbuddin Yınal el-Menbicî, Seyfeddin Ali b. Ahmed el-Maştub el-Hakkarî, Şihabeddin Mahmud el-Harımî vardı. Fakat Azıd, bir adam göndererek Salahaddin'i huzuruna çağırdı ve vezir olarak atayarak Melik Nasır lâkabı verdi. Diğer komutanlar bu durumu kabullendi, ama Aynuddevle el-Yarukî razı olmadı ve "Ben Yusuf'a hizmet etmem" diyerek Suriye'ye, Nureddin'in yanına döndü. Böylece Salahaddin Mısır'da Nureddin'in naibi olarak kaldı. Nureddin ona gönderdiği mektupta "Emîr el-isfehsalar" diye hitap ediyor, mektubunun başına ismini yazmak yerine kendi alâmetini çekiyor, yalnızca Salahaddin'e hitaben yazmıyor, "Emîr Salahaddin ve Mısır diyarındaki bütün emîrler şöyle şöyle yapsınlar.." diye emrediyordu. Daha sonra Salahaddin Nureddin'e bir mektup yazarak babası Eyyub ve ailesinin yanına gönderilmesini istedi. Nureddin de onun isteğini yerine getirdi. Salahaddin onların her birine Mısır'da iktalar verdi ve ülkeye yerleşti. Bu arada Azıd'ın pozisyonu da zayıfladı. Salahaddin'e yetkiler verdikten sonra şaraba ve eğlenceye tövbe edip, dedesinin elbisesini giydi ve ölünceye kadar böyle yaşadı.

Salahaddin vezirlik makamına geçtikten sonra halifenin vekilini öldürdü. Bu kişi, siyahilerin önde gelen kişilerindendi. Saray muhafızları olan siyahiler kalabalık bir grup halinde toplandı. Salahaddin'in

askerleriyle onlar arasında iki sarayın orta yerinde büyük bir çatışma oldu. Siyahiler yenildiler ve pek çok kayıp verdiler. Salahaddin onları saraydan dışarı attı ve duruma el koyarak Bahaaddin Karakuş el-Esedî'yi yerleştirdi. Karakuş, beyaz bir hadımdı ve sarayda ancak Salahaddin'in bir gölgesi olarak kaldı.

Aynı yıl, Rey hâkimi İnanç es-Sencerî ile İldeniz arasında bir savaş çıktı. İldeniz savaşı kazanarak Rey'i ele geçirdi. İnanç, kaçarak bir kaleye sığındı. İldeniz adam göndererek ikta verme vaadiyle onun gulamlarını kandırıp İnanç'ı öldürttü. Fakat İldeniz onlara da vefalı davranmadı ve "Bu tip insanlara güvenilmez" diyerek üzerlerine yürüdü. Böylece gulamlar oradan kaçarak Harezmşah'a sığındılar, fakat Harezmşah onlara iyi davranmadı ve üstadı İnanç'ı katleden kişiyi öldürttü.

Aynı yıl Yaruk b. Arslan et-Türkmanî vefat etti. İleri gelen şahıslardandı ve Yarukî Türkmenleri[292] onun adamlarıydı. Üstün ahlaklı bir kişiydi ve Haleb dışında otururdu. Sahilde pek çok imaret yaptırdı ki şimdi bile Yarukiye adıyla meşhurdur.

565 yılı (1169/70):

Frenkler Dimyat üzerine yürüyerek kuşatma altına aldılar. Salahaddin, Dimyat'ı asker, silah ve erzakla takviye etti ve hayli para sarfetti. Frenkler şehri elli gün boyunca kuşattılar. Nureddin de harekete geçerek onların Suriye'deki topraklarına saldırdı. Bunun üzerine Frenkler elleri boş olarak geri dönmek zorunda kaldılar.

Salahaddin şöyle demiştir: "Halife Azıd'dan daha cömertini görmedim. Frenklerin Dimyat'ı kuşattıkları sırada bana hayvanlardan ve erzaktan başka bir milyon Mısır dinarı gönderdi."

Aynı yıl Nureddin Karak üzerine yürüyüp kuşattı, fakat sonra kuşatmayı kaldırıp gitti.

Yine aynı yıl büyük bir deprem oldu ve Suriye'yi harabeye çevirdi. Nureddin surları tamir ettirip, ülkeyi yeniden abâd etmek için çok gayret serfetti. Deprem Frenklerin topraklarını da harabeye çevirmişti.

---

[292] Suriye'de başlarında bey olarak Yarukî'nin bulunduğu Yörük Türkmenler.

bu yüzden Nureddin'in bir saldırıya geçmesinden korkmaya başladılar ve ülkelerini imara giriştiler.

Aynı yıl Musul hâkimi Kutbuddin Mevdud b. Zengi b. Aksunkur öldü. Şiddetli bir sıtma yüzünden hayatını kaybetmişti. Devlet ileri gelenleri tahtı büyük oğlu İmadeddin Zengi b. Mevdud b. Zengi'den alıp yaşça kendisinden küçük kardeşi Seyfeddin Gazi b. Mevdud'a verince, İmadeddin Zengi yardım istemek için amcası Nureddin'e müracaat etmişti. Nureddin öldüğünde kırk yaşındaydı ve saltanat süresi yirmi bir yıl ve beş buçuk aydı. En iyi karakterli hükümdarlardandı.

Yine aynı yıl Kirman hâkimi Melik Tuğrulbek b. Karut Bek vefat etti. Oğulları Behramşah ve yaşça daha büyük olan Arslanşah arasında taht yüzünden anlaşmazlık çıktı. Her biri oradan buradan yardım istemeye başladı, fakat bu arada Arslanşah vefat edince Behramşah zahmetsizce Kirman tahtına oturdu.

566 yılı (1170/71):

Nureddin Mahmud b. Zengi Musul üzerine yürüyerek onu kardeşi Gazi b. Mevdud'un elinden yolup aldı ve yeğeni Seyfeddin Gazi'ye verdi. Seyfeddin'in ağabeyi İmadeddin Zengi b. Mevdud'a da Sincar'ı ikta etti.

Aynı yıl Salahaddin Mısır'dan harekete geçerek Askalan ve Ramle yakınlarında Frenklere saldırdı ve tekrar Mısır'a döndü. Sonra denizin doğu sahilinde Frenklerin elinde bulunan Eyla'ya[293] gidip kuşattı. Şehri karadan ve denizden kuşattı; şehri Rebiülevvel'in birinci on günü içinde fethetti ve yağmaladıktan sonra tekrar Mısır'a döndü. Mısır'da şiîlerin oturduğu Dûru'l Maûne denilen bir saray vardı; Salahaddin bu sarayı yıkarak bir Şafii medresesi yaptırdı. Ayrıca Dâru'l Gazel'i de Şafii medresesine çevirip, Şii olan Mısır kadılarını tecrit ederek yerlerine Şafii kadılar atadı. Salahaddin'in yeğeni Takıyüddin Ömer de Oğuzların evlerini satın alarak oraya bir Şafii medreresi yaptırdı. 567 yılı Muharrem ayının ikinci Cumasında Azıd Lidinillah Ebu Muhammed Abdullah adına hutbe okutulmasına son verildi. Olay şöyle olmuştu: Salahaddin

[293] Mukaddesî, Kudüs'ün diğer bir adının Eyla olduğunu belirterek, aynı şehrin Beytü'l Makdis ve Balât diye de anıldığını belirtmektedir.

Mısır'a yerleşip sarayda ipleri ele geçirdikten sonra beyaz bir hadım olan Karakuş el-Esed'i oraya halife vekili olarak atamıştı. Nureddin bunu haber alınca bir adam göndererek hutbenin Alevîler adına okunmasına son verilerek Abbasîler adına okutulmasını emretmiş, Salahaddin bu fitne çıkması endişesiyle Nureddin'e müracaatta bulunmuş, fakat Nureddin onun ricasını dikkate almayarak hutbenin Abbasîler adına okutulmasında ısrar etmişti. Bu arada Azıd hastalanmış, Salahaddin de hatiplere hutbeyi Müstadi adına okumalarını, artık hutbede Azıd'ın adının zikredilmemesini emretmiş, Azıd'ın hastalığı şiddetlendiği için ailesinden hiç kimse hutbenin onun adına okutulmasına son verildiğini duymamıştı. Azıd, Aşure günü vefat etti ve adına hutbe okunmasına son verildiğinden dahi haberi olmadı. Azıd'ın ölümünden sonra Salahaddin hilafet sarayına el koydu. Saraydaki eşyanın pek çoğu kayıt dışıydı. Değerli mücevherler, kitaplar, hatta on yedi dirhem ağırlığında yakut bir şerit dahi vardı. Salahaddin, Azıd'ın ailesini sarayın bir yerine nakletti ve başlarına birini dikti. Saraydaki kölelerin bir kısmını azat etti, bir kısmını ise sattı ve içeride kimseyi bırakmadı. Azıd ölmeden önce onu saraya çağırtmış, fakat Salahaddin bunun bir hile olduğunu düşünerek gitmemiş, ancak halife ölünce doğru söylediğini anlamış ve gitmediği için pişmanlık çekmişti. Mısır'da hutbenin Abbasîler adına okutulduğu haberi Bağdat'a gelince altı gün boyunca beşaret davulları çalınmış, Muktefi'nin[294] özel hizmetkârı İmadeddin Sandal'la Nureddin'e, Salahaddin'e ve hatiplere hil'atlar gönderilmiş ve siyah sancaklar dalgalandırılmıştı.

Bu yıl Salahaddin ile Nureddin arasına siyah kediler girdi. Salahaddin Frenklerin elinde bulunan Şubek'e gelmiş, fakat burada kalırsam onu fethetmek zorunda kalırım diyerek ayrılmış ve Mısır'dan Nureddin'e giden hiçbir şey kalmamıştı. Nureddin bu olayı öğrenince içinden Salahaddin'e karşı kuşkular duymaya başlamıştı. Salahaddin yakınlarını toplayarak şöyle dedi: "Duyduğuma göre Nureddin üzerimize geliyormuş, ne yapalım?" Salahaddin'in yeğeni Takıyüddin Ömer, "Onunla çarpışır ve geri çevririz" cevabını verince, toplantıya katılan babaları Necmeddin Eyyub, Takıyüddin'i azarladı ve şöyle dedi. "Ben sizin babanızım, eğer Nureddin'i görürsem hemen atımdan

[294] Mustadi olması gerekir. Çünkü Muktefi 1160 yılında ölmüştü.

mer önünde yer öperim. Sen şimdi ona bir mektup yaz ve 'Eğer katından bir kişi gelir de boynuma bir mendil bağlayıp beni sana doğru sürüklemek isterse, ben kendim koşarak gelirim' de". Böylece toplantı dağıldı. Daha sonra Necmeddin Eyyub oğlu Salahaddin'le başbaşa kalınca şöyle dedi: "Eğer Nureddin üzerimize gelirse onunla ilk önce ben savaşırım, ama bunu şimdi âkişâr kılarsak, Nureddin bütün gücüyle üzerimize gelir ve ne olacağını bilemem. Çünkü askerimizin tamamı onun emîr ve gulamlarından oluşmaktadır. Ama şayet itaat ediyormuş gibi görünürsek, zamanla her şey değişir."[2'15]

Durum, aynen söylediği gibi idi.

Aynı yıl Kitaylar Ceyhun nehrini geçtiler. Harezmşah Arslan b. Atsız b. Muhammed b. Anuştekin ordusunu toplayarak onları karşılamaya çıktı, fakat yolda hastalandı ve geri döndü. Yine de bazı kumandanlarının idaresinde bir ordu gönderdi. Fakat Harezmşah'ın ordusu Kitaylar karşısında yenildi ve komutanları esir düştü. Kitaylar da geri döndü.

Bir başka kayıt ise şu şekilde: "Necmeddin Eyyub, onları şiddetli bir şekilde azarlar ve görüşlerine sert bir biçimde karşı çıkar. Sonra Salahaddin'e dönerek şöyle der: "Ben senin babanım ve bu da dayın Şihabeddin. Bunların hepsinin seni sevdiğini ve bizim gibi iyiliğini istediğini mi sanıyorsun?" Salahaddin "Hayır" cevabını verir. Necmeddin Eyyub konuşmasını şöyle sürdürür: "Vallahi ben ve şu dayın, Nureddin'i görsek hemen attan iner yaya olarak huzuruna koşarız. Bize senin boynunu vurmamızı emretse, emrini mutlaka yerine getiririz. Biz bu durumdayken, bizden olmayanlar ne yapar? Şu gördüğün komutanlar ve askerler Nureddin'i tek başına görseler bile, hiçbiri eyerinin üzerinde durmaya cesaret edemez. Yapacakları tek şey atlarından inip huzurunda yer öpmektir. Bu ülke onundur ve seni buraya diken odur. Seni azletmek isterse, azleder. Buraya gelmesine ne gerek?.. Hadi kalkın gidin. Biz hepimiz Nureddin'in kulları ve köleleriyiz, bize ne isterse yapar." Böylece toplantıya katılanlar dağılırlar. Sonra başbaşa kaldıklarında oğlu Salahaddin'e söyle der: "Sen daha toysun. Bu kadar insanı toplayıp içinden geçenleri söylüyorsun. Eğer Nureddin senin kendisini ülkeye sokmaya yanaşmayacağını duyarsa, kafasını bu işe takar ve öncelikle bu işin üzerine gider. Eğer üzerine gelirse yanında bir tek askerin kalmadığını görürsün. Seni tutup ona teslim ederler.." (İbni Vasıl, *Müferricü'l Kulûb*, I/232-233).

568 yılı (1172/73):

Kitayları karşılamak üzere sefere çıkan Haremzşah Arslan b. Atsız hastalandığı için geri dönmüştü, fakat kısa süre sonra öldü. Yerine çocuk yaştaki oğlu Sultanşah Mahmud tahta kotarıldı ve anası naibe olarak ülkeyi yönetmeye başladı. Arslan'ın büyük oğlu Alaaddin Tekeş o sırada vaktiyle babasının kendisine ikta ettiği Cend'de idi. Babasının öldüğü ve tahta küçük kardeşinin çıkarıldığı haberini alınca hiddetlendi ve Kitaylardan yardım istedi. Sonra küçük kardeşi Sultanşah üzerine yürüyerek onu tahttan uzaklaştırdı. Sultanşah, çevredeki meliklerden yardım istedi ve onlardan aldığı yardımla kardeşi Tekeş'i tahttan uzaklaştırdı. İki kardeş arasındaki savaş münavebeli üstünlüklerle uzun yıllar devam etti ve Sultanşah'ın 589 (1193)yılında ölümüne kadar sürdü. Böylece Tekeş Harezm'e sahip oldu. Bu savaşlar sırasında Müeyyed Ayaba en-Sencerî Tekeş tarafından öldürüldü. Yerine oğlu Tuğanşah geçti.

Aynı yıl Salahaddin'in büyük kardeşi Şemseddin Turanşah b. Eyyub Nuba'yı fethetmeye gitti, fakat bu ülkeyi sevmedi ve yağmaladıktan sonra tekrar Mısır'a döndü.

Aynı yıl Şemseddin İldeniz Hemedan'da öldü. Yerine oğlu Muhammed Pehlivan geçti ve kimse de herhangi bir itirazda bulunmadı. İldeniz, Sultan Mahmud'un veziri Kemal Sümeyremî'nin kölesi idi. Daha sonra Sultan Mahmud'a geçti. Daha sonra Sultan Mesud tahta çıkınca onu yanına alıp büyüttü. Böylece İldeniz Azerbaycan ve el Cebel şehirlerinden Isfahan ve Rey'in meliki oldu. Ordusu elli bin kişilik bir süvari birliğinden oluşuyordu. Ülkesinde hutbe Sultan Arslan b. Tuğrul adına okutulurdu, fakat Arslan b. Tuğrul ona hiç karışmazdı. İldeniz iyi karakterli bir kişiydi.

Aynı yıl Mısır'dan bir grup Türk, Takiyyüddin Ömer b. Şahinşah b. Eyyub'un memluku Karakuş'un komutasında İfrikiye'ye[296] üzerine yürüyüp ele geçirdi ve İfrikiye topraklarının büyük kısmını zaptetti.

---

[296] Ortaçağda Arapların Mağrib'in doğusuna, bugünkü Tunus ve civarına verdikleri isim. Kelimenin kökeninin Latince Africa'dan geldiği görüşü hakimdir. Ancak çok eski zamanlarda Kartaca ve civarında yaşayanlara

Aynı yıl Nureddin Mahmud b. Zengi, Kılıç Arslan b. Mesud'un ülkesine yürüyerek Maraş, Behisna, Merzüban ve Sivas'ı ele geçirdi. Kılıç Arslan, Nureddin'e bir elçi göndererek barış istedi, fakat o "Malatya'yı Zünnun b. Danişmend'e geri vermedikçe seninle barış yapmam" cevabını verdi. Kılıç Arslan daha önce Malatya'yı Zünnun'dan yolup almış, fakat Sivas'ı ona bırakmıştı. Böylece Nureddin'le Kılıç Arslan arasında bir barış yapıldı, ama Nureddin öldükten sonra Kılıç Arslan Sivas üzerine yürüyerek Zünnun b. Danişmend'i oradan kovdu.

Aynı yıl Salahaddin Mısır'dan Karak üzerine yürüyerek kuşatma altına aldı. Nureddin'e Karak önünde buluşma sözü vermişti, fakat bu görüşmeden kaçındı. Nureddin Rakim'e geldiğinde Salahaddin Karak'a yakın bir yerdeydi. Sonra oradan ayrılarak Mısır'a döndü ve Nureddin'e de hediyeler gönderdi. Babasının hastalandığını, ölümünden endişe ettiğini belirterek özür diledi. Nureddin, onun özrünü zâhiren kabul etti, ama Salahaddin'in niyetini anlamıştı. Gerçekten Salaheddin Mısır'a vardığında babası Necmeddin Eyyub b. Şazi ölmüştü. Ölüm sebebi atın huysuzlanarak sırtından atması idi.[297]

Latince Afrika denildiği bilinmektedir. Arap coğrafyacıların rivayetleri ise daha farklıdır. Bir rivayete göre Yemen kralı İfrikis b. Ebrehe bölgeyi ele geçirince bugünkü Kayravan şehrinin bulunduğu yerde kendi adıyla anılan İfrikis şehrini kurmuş, kelime zamanla İfrikiye şeklini almıştır. Mısırlı tarihçi İbni Abdulhakem ise İfrikiye adının burada yaşayan ve kendilerine el-Efârika denilen bir topluluktan geldiğini belirtmektedir. İfrikiye'nin tam olarak neresi olduğu konusu da ihtilaflıdır. Bir görüşe göre Mağrib'de bir şehirdi ve İslam fetihlerinden sonra şehrin kalıntıları üzerine Ukbe b. Nâfî tarafından 670 yılında Kayravan şehri kurulmuştur. Diğer görüş İfrikiye'nin bütün Mağrib'i içine aldığı, üçüncü görüş ise Barka ile Tanca arasında kalan toprakları kapsadığı şeklindedir. İbni Haldun, İfrikiye'yi çogu kez Tunus'un orta ve kuzey kesimi için kullanmış, Trablus, Kostantine ve Cerid eyaletlerini buna dahil etmemiştir.

İbni Şeddad "Babasının ölüm sebebi attan düşmesiydi. Rahmetli dört nala at sürmeyi pek severdi ve çevgan oyunu tutkunuydu. Öyle ki onu görenler "bu adam ölürse, bir gün attan düşüp ölür" derlerdi" demektedir.

569 yılı (1173/74):

Turanşah Yemen'i ele geçirdi. Salahaddin ve ailesi Nureddin'den korkuyordu, bu yüzden Nureddin'in üzerlerine gelmesi halinde çar pışmayı kafalarına koymuş, savaşı kaybetmeleri durumunda sığına bilecekleri bir ülkenin ellerinde bulunması kararı almışlardı. Bu yüz den Salahaddin kardeşi Şemsüddevle Turanşah'ı Nuba'ya gönderdi, fakat Turanşah burayı beğenmedi; bunun üzerine Salahaddin onu ordusuyla Yemen üzerine gönderdi.

Yine bu yıl Suriye, el-Cezire ve benzeri yerlerin hâkimi Melik Adil Nureddin Mahmud b. İmadeddin Zengi b. Aksunkur Şevval ayının on birine tekabül eden Çarşamba günü nefes darlığı sebebiyle Dımaşk Kalesi'nde hayatını kaybetti. Mısır'a girip onu Salahaddin'in elinden almak için hazırlıklara başlamıştı. Yeğeni Seyfeddin Gazi'yi Suriye'de bırakıp kendisi bizzat Mısır üzerine yürümek niyetindeydi, fakat takdir i ilahi böyleymiş. Nureddin, esmer ve uzun boylu idi. Yalnızca çenesinde sakalı vardı. Yakışıklıydı. Toprakları gerçekten çok genişlemişti. Mek ke, Medine, Yemen'de - Turanşah tarafından fethedildiği zaman bile hutbe onun adına okunuyordu. Mısır'da da hutbede onun adı zikredili yordu. Doğum tarihi 511 (1117/18) yılıdır. Geride iyi bir şöhret bırakı Zühd sahibi ve takvadârdı. İbadetine düşkündü. Gecelerinin önemli kısmı ibadetle geçerdi. Hanefi fıkhını iyi bilirdi. Mutaassıp biri değildi Depremde yıkılan Dımaşk, Hama, Humus, Şeyzer, Ba'lebek ve benzeri şehirlerin surlarını o yaptırmıştı. Hanefî ve Şafii mezhebi için büyük medreseler yaptırmıştı. Kısacası faziletleri saymakla bitmezdi.[298] Nu

---

Ey-Bidaye ve'n-Nihaye'de şöyle denilmektedir: "Onun meclisi Hz Peygamber'in meclisi gibi hilim ve haya meclisiydi. Kesinlikle haram olan bir şey yapılmaz; yalnızca ilim, din, salih insanların ahvali konuşulur; cihat konusunda meşveret yapılırdı". İbnü'l Esîr ise, "Öfkeli haldeyken bile ağzından kötü bir kelime çıktığını duyan olmamıştır" demektedir. İbnü'l Esir sözlerini şöyle sürdürüyor: "Hiçbir emîr o emretmedikçe huzurunda oturamazdı. Bunun tek istisnası Necmeddin Eyyub'tu. Çünkü Necmeddin yaşça ondan büyüktü. Bir fakih veya sufi yahut bir fakir huzuruna girdiğinde hemen ayağa kalkar; onun önünde tahtından iner onun yan tarafına oturtur ve sanki kendisine en yakın kişiymiş gibi sözlerini can kulağı dinler, onlardan birini büyük bir ihsanda bulunduğunda "Bunlar Allah'ın askerleridir, biz

ıeddin vefat edince on bir yaşındaki oğlu Melik Salih İsmail yerine geçti ve Dımaşk'ta askerler onu sadakat yemin ettiler. Salahaddin de Mısır'da itaatini arzetti ve hutbede onun adını okutup, sikke kestirdi. İsmail çocuk yaşta olduğu için devlet işlerini Emîr Şemseddin Muhammed b. Abdulmelik yürütüyordu. Kısa adı İbnü'l Mukaddem idi. Melik Salih tahta geçtikten sonra Musul hâkimi Seyfeddin Gazi b. Kutbuddin Mevdut el-Cezire üzerine yürüyerek ele geçirdi.

570 yılı (1174/75):

Rebiülevvel'in son günlerinde Salahaddin, Dımaşk, Humus ve Hama şehirlerini ele geçirdi. Bu olayın sebebi şöyle: Haleb'te bulunan Şemseddin b. Dâye, Sadeddin Kümüştekin'i Melik Salih İsmail'e göndererek, şehri teslim alması için Dımaşk'tan gelmesini istedi. Melik Salih de Sadeddin'le birlikte Haleb'e gitti. Melik Salih Haleb'te tahta oturduktan sonra Kümüştekin, Şemseddin b. Dâye ve kardeşlerini tutuklayarak, Haleb'in reisi İbnü'l Hoşşâb ve kardeşlerini de yakalattı ve Melik Salih'in emriyle Sadeddin b. Dâye'yi takmamaya başladı. Onun bu davranışları karşısında İbnü'l Mukaddem ve diğer Dımaşk emîrleri korkuya kapılarak, Mısır hâkimi Salahaddin'e mektup yazıp gelip başlarına geçmesini istediler. Salahaddin de 700 kişilik atlı bir müfreze ile yola çıktı. Bu müfreze Dımaşk'a gelince orada bulunan bütün askerler Salahaddin'i karşılayarak emrine girdiler. Şehir kale-

---

onların duaları sayesinde zafer kazanıyoruz. Esasen onun beytü'l maldeki hakkı bu verdiğimden kat kat fazladır. Verdiğimiz bu azıcık şeyden dolayı bizden hoşnut oluyorlarsa, onlara minnet borçluyuz" derdi.

Nureddin Mahmud sporu çok sever ve sık sık çevgan [polo] oynardı ve çok iyi bir çevgan oyuncusuydu. Son derece dindardı. Hanefî mezhebindendi, ama mezheb taassubundan uzak dururdu. Beş vakit namazını hiç aksatmaz, gece namazlarını muntazam kılar ve başını secdeye koyarak sabahlara kadar dua ederdi. Hatta Kudüs'teki Haçlılar onun için "Nureddin'le Allah arasında bir sır var. Çünkü o bizi kalabalık ordusuyla değil, dua ve gece namazları ile yeniyor.. Allah da onun duasını kabul ediyor" demişlerdi. Yaptırdığı adalet sarayında (şimdiki yüksek mahkeme) haftada iki gün pazarlarına göre dört gün- davacıların şikayetlerini dinler ve son derece âdil hüküm vermeye çalışır; bu iş için para pul istemez ve yalnızca Allah'ın rızasını gözetirdi. (Dr. Muhammed Süheyl Takkûş, *Tarihu'z-Zengiyyin*, 407-411)

sinde Reyhan denilen ve Melik Salih İsmail tarafından yerleştirilmiş olan kale komutanı duruma isyan ettiyse de, Salahaddin bir mektup göndererek onu kendi yanına çekmeyi başardı ve kaleyi teslim aldı. Salahaddin Dımaşk'ın başına kardeşi Seyfülislam Tuğtekin'i bırakarak Cumadilûlâ ayının başlarında Humus üzerine yürüdü. Humus, Hama, Barin Kalesi, Selemiyye, Tel Halid ve el-Cezire'den Roha'ya kadar uzanan topraklar Fahreddin b. Mesud ez-Zaferânî'nin iktası idi. Nureddin öldüğünde Fahreddin halka kötü davranmış olduğu için buralarda tutanamadı. Esasen buralar kaleler dışında Fahreddin'e aitti. kalelerde ise Nureddin'in atadığı valiler vardı ve Fahreddin'in Barin Kalesi hariç bu kalelerde hiçbir söz hakkı yoktu. Salahaddin Cumadilûlâ'nın on birinci günü Humus'a gelerek şehri ele geçirdi. Sonra Hama üzerine yürüdü ve ayın sonunda onu da ele geçirdi. Hama kalesi Emîr İzzeddin Cerdik'in elindeydi. İzzeddin, Nureddin'e bağlı memluklardan biriydi ve kaleye bekinmişti. Salahaddin, Melik Salih İsmail'in naibi sıfatıyla onun topraklarını muhafaza etmenin dışında bir amacı olmadığını belirten bir haber gönderdi ve onu bir mektupla Haleb'e gitmeye ikna etti. Cerdik, Salahaddin'in mektubunu alarak Haleb'e gitti ve Hama kalesinde kardeşini bıraktı. Cerdik Haleb'e varınca Kümüştekin onu tutuklayıp hapsetti. Kardeşi bunu öğrenince Hama kalesini Salahaddin'e teslim etti. Salahaddin oradan Haleb üzerine yürüyüp kuşatma altına aldı. Nureddin'in oğlu Melik Salih İsmail buradaydı. Haleb halkı Salahaddin'e karşı direndi ve şehre sokmadı. Kümüştekin, Salahaddin'e karşı savaşmaları için İsmailîlerin lideri Sinan'a büyük paralar gönderdi. İsmailîler, Salahaddin'e bir suikast tertiplediler, fakat o zannederek bir başkasını öldürdüler. Salahaddin Recep ayı başlarına kadar Haleb'i kuşatma altında tuttuysa da, Frenklerin Humus'a saldırmaları yüzünden kuşatmayı kaldırıp ayın sekizinde Hama'ya geldi, oradan da Humus üzerine yürüdü. Frenkler geri çekildiler. Böylece Şaban ayının on birinde Humus kalesini kuşattı. Salahaddin oradan Ba'lebek üzerine yürüyüp ele geçirdi. Salahaddin bu toprakları ele geçirirken Melik Salih İsmail amcasının oğlu Seyfeddin Gazi'ye adam göndererek Salahaddin'e karşı yardım istedi. Seyfeddin Gazi, kardeşi Mesud b. Mevdud b. Zengi ve Selkandar adıyla bilinen başkomutan İzzeddin Mahmud'un komutasında bir ordu

sevk etti ve ağabeyi İmadeddin b. Zengi b. Mevdud'dan da aynı orduya refakat etmesini istedi, ama İmadeddin Salahaddin'le barış halinde olduğu için bu talebe olumlu yanıt vermedi. Bunun üzerine Seyfeddin onun üzerine yürüyüp Sincar'da kuşatma altına aldı. Sonra İzzeddin b. Mesud b. Mevdud ve Selkandar'la birlikte Haleb üzerine yürüdü. Haleb ordusu da onlara katıldı ve hep birlikte Humus ve Hama'yı geri almak için Salahaddin'in üzerine yürüdüler. Salahaddin, Melik Salih İsmail'in naibi olarak Dımaşk'ın kendisine bırakılmasını istedi, fakat onlar bunu kabul etmeyip savaş alanına yürüdüler. Hama tepelerinde vukû bulan savaş Musul ve Haleb ordularının yenilgisiyle sonuçlandı. Salahaddin bol miktarda ganimet elde ettikten başka, onları takip ederek Haleb'de kuşatma altına aldı. Aynı gün hutbelerden Melik Salih İsmail'in adını çıkardığı gibi, sikkelerden de adını sildirdi ve iktidarı tek başına ele aldı. Bunun üzerine Salahaddin'e elçi göndererek kendisinin elinde bulunan yerlerin kendisinde, Melik Salih'in elinde bulunan yerlerin de Melik Salih'de kalması teklifinde bulundular. Salahaddin bu teklifi kabul etti ve aynı yılın yani 570 yılının Şevval ayının ilk on gününde Haleb'ten çekildi ve Barin kalesini, Nureddin'in en büyük emîrlerinden olan Fahreddin Mesud b. Zaferani'den teslim aldı.

Aynı yıl Pehlivan b. İldeniz Tebriz şehrini Aksungur Ahmedîlî'nin[299] elinden yolup aldı.

---

[299] Ahmedîlîler hanedanının ikinci melikidir. Bu hanedan Ahmedîl b. İbrahim b. Vehsudan er-Revvâdî tarafından kurulmuş, onun Dımaşk Atabegi Tuğtekin'le birlikte Bağdat'ta sultanın sarayında bulunduğu sırada Batınî fedaileri tarafından hançerlenerek öldürülmesi (1116) üzerine yerine gulamlarından Aksungur geçmiştir. Zeki Velidi Togan'ın Aksungur'u Ahmedîl'in oğlu gibi göstermesi doğru değildir. Çünkü Aksungur'un nisbesi el-Ahmedîlî'dir ki, bu da onun Ahmedîl'in gulamlarından olduğunu gösterir. Aksungur Ahmedîlî Muhammed Tapar'ın ölümü üzerine Irak Selçuklu sultanı olan oğlu Mahmud'un hizmetine girdi ve kardeşler arasındaki taht kavgalarında önemli rol oynadı. Sultan Mahmud, kardeşi Mesud'un Aksungur el-Porsukî'yi Merâga'ya vali tayin ettiğini duyunca, hemen Aksungur el-Ahmedîlî'yi Merâga'ya gönderdi. Bir yıl sonra Mahmud'un diğer kardeşi Tuğrul'un atabeyi Gündoğdu'nun ölümü üzerine Aksungur el-Ahmedîlî ona atabeg olmak için çalıştı. Hatta onu Sultan Mahmud'a karşı kışkırtarak Merâga'ya

Yine aynı yıl Huzistan hâkimi Şumla et-Türkmanî vefat etti. Yeri ne oğlu geçti.

571 yılı (1175/76):

Sultan Salahaddin'le Musul hâkimi Seyfeddin Gazi arasında Şev val ayının onunda bir çarpışma vukû buldu. Seyfeddin ve askerleri kaçarak Hısnkeyfa hâkiminden başka Mardin hâkimi ve diğerlerinden yardım istediler, fakat mağlup bir şekilde asker toplamak amacıyla tekrar Musul'a geldiler. Seyfeddin burada bir kaleye sığınmak istediy se de veziri tarafından tutulup Musul'da alıkonuldu. Salahaddin Musul ordusunun ağırlıklarını ele geçirdi ve şehirdeki malları yağmalad Sonra Buzaa, arkasından Menbic üzerine yürüyüp kuşattı. Menbic hâkimi Kutbuddin Yınal b. Hassan el-Menbicî Salahaddin'i hiç sev mezdi. Salahaddin, Yınal'ı ve adamlarını esir aldıysa da, sonra serbest bıraktı. Ymal Musul'a gitti. Seyfeddin Gazi ona Rakka şehrini ikta

---

gelmesi halinde emrine 10 000 süvari ve piyade vereceğini söyledi. Tuğrul bu teklifi kabul etti ve birlikte Erdebil istikametinde yola koyuldular. Fakat Sultan Mahmud'un büyük bir orduyla gönderdiği Emîr Cüyûş Bey'in Merâga'yı ele geçirdiğini öğrenince planları suya düştü. Sultan Mahmud 1130'da Aksungur'u oğlu Davud'a atabeyi tayin etti. Bir yıl sonra sultanın ölmesi üzerine Aksungur Davud'u sultan ilan ederek Irak-ı Acem, Azerbaycan ve Arran'da onun adına hutbe okuttu. Davud'un amcaları Mesud, Tuğrul ve Selçuk Şah da saltanat davasıyla ortaya düşünce, Davud'u alıp Azerbaycan'a hareket etti ve kendisinden önce hareket edip Tebriz'i ele geçiren Mesud'un elinden şehri geri aldı. Aksungur'un bundan sonraki hayatı siyasî ihtirasları yüzünden zikzaklarla doludur. Bir Sultan Mesud'un tarafını tutmuş, bir Tuğrul'un tarafını tutmuştur. Merâga'yı Sultan Mesud'la birlikte Tuğrul'un elinden almak için Azerbaycan'a gittiyse de, girdiği savaşta mağlup oldu, fakat daha sonra Tuğrul'u yenip Hemedan'ı ele geçirdi. Kısa bir süre sonra da Karategin çayırında Bâtınîler tarafından öldürüldü. Ondan sonra yerine geçen oğlu bazı kaynaklarda babasının adıyla, diğer kaynaklarda Nüsretüddin Hasbeg, Arslanapa veya yalnızca Arslan şeklinde kaydedilmektedir. İldenizliler ile Ahmedîliler arasında mücadele münavebeli üstünlüklerle devam edip durmuştur. El-Ömerî'nin burada sözünü ettiği Aksungur Ahmedîl de babasının adını kullanan Arsanapa'dan başkası değildir.

etti. Sultan Salahaddin daha sonra İ'zaz'a gitti ve Zilkâde ayının üçünde orada kamp kurup bir hafta sonra da şehri teslim aldı. Bu sırada bir İsmailî ona saldırarak başından bıçakla yaraladı. Salahaddin bu haline rağmen İsmailî'nin elini yakaladı ve kendisine saldıran ikinci ve hatta üçüncü kişiyi öldürdü. Yaralı bir şekilde çadırına geldi ve çevresindeki tanımadığı kişileri oradan uzaklaştırdı. Sonra Zilhicce ayının ortalarında İ'zaz'dan Haleb üzerine yürüdü. Melik Salih İsmail buradaydı. Şehri kuşatma altına aldı ve o yıl Haleb'in kuşatma altında tutulduğu sırada son buldu. Salahaddin'e adam göndererek barış talebinde bulundular. Salahaddin teklifi olumlu karşıladı. Kendisine Nureddin'in küçük kızını gönderdiler. Salahaddin kıza çok saygılı davrandı ve ne istediğini sordu. Kız, kendisine öğretildiği şekilde İ'zaz kalesini istediğini söyledi. Sultan kaleyi ona teslim etti ve böylece iki taraf arasında barış sağlandıktan sonra sultan 572 yılını Muharrem ayının yirmisinde Haleb'den ayrıldı.

572 yılı (1176/77):

Salahaddin, Muharrem ayında İsmailîlerin şehri üzerine yürüyerek, yağmaladı, şehri yıktı ve ateşe verdi. Arkasından Masyaf kalesini kuşattı. İsmailîlerin reisi Sinan, Salahaddin'in dayısı olan Hama hâkimi Şihabeddin el-Harimi'ye adam göndererek barış talebinde bulundu. Böylece Salahaddin dayısının ricasını kırmayıp İsmailîlerle barış anlaşması yaparak oradan ayrılıp Mısır'a doğru yola koyuldu.

Mısır'a vardıktan sonra surların yenilenmesini emretti, fakat kendisi öldüğü sırada dahi bu yenileme işleri bitmemişti.

Aynı yıl Salahaddin Karafe'de İmam Şafii'nin türbesi yanında bir medrese ile Kahire'de iki hastahane yapılmasını emretti.

Cumadilûlâ ayında Sultan Salahaddin Mısır'dan Frenklere bir saldırı düzenlemek için sahil kesimine yürüdü. Aynı ayın yirmi dördünde Askalan'a geldi ve askerleri oraya buraya akınlar düzenlemeye başladılar. Sultan, birkaç askerle birlikte kalmıştı. Frenklerin saldırısına uğradılar ve Müslümanlar yenildiler. Frenk saldırıları sultana yönelince sağ kalanlarla birlikte Mısır'a döndü. Yolda susuzluktan çok ızdırap çektiler. Pek çok hayvan kaybettiler. Frenkler, sağa sola akın düzenlemek için

dağılan askerleri ele geçirdiler. Fakih İsa da esir düşenler arasındaydı. İsa, sultanın en iyi arkadaşlarındandı. Bu yüzden sultan iki yıl sonra atmış bin dinar fidye-i necat ödeyerek onu kurtardı.

Yine aynı yıl Frenkler Cumadilûlâ ayında Hama üzerine yürüdüler. Onların bu davranışlarının sebebi Salahaddin'in yenilerek Mısır'a çekip gitmesiydi. Dımaşk'ta Salahaddin'in naibi olan kardeşi Turanşah'ın yanında çok az asker vardı. Üstelik Turanşah kendisini eğlenceye vermişti ve rahatına pek düşkündü. Frenkler Hama'yı kuşattıklarında şehrin başında Şihabeddin el-Harımî vardı ve o da hastaydı. Frenklerin kuşatması uzadı ve Hama üzerine saldırı üzerine saldırı gerçekleştirdiler. Şehri almalarına ramak kalmıştı ki Müslümanlar birden gayrete geldiler ve Frenkleri sur dışına attılar. Böylece Frenkler dört gün Hama'yı kuşattıktan sonra çekip gittiler. Onların çekip gitmesinden hemen sonra da şehir hâkimi Şihabeddin el-Harımî öldü.

Haleb hâkimi Sultan Salih İsmail b. Nureddin, Sadeddin Kümüştekin'i tutuklattı. Çünkü Kümüştekin Haleb'te bütün ipleri ele geçirmişti. Harım, Kümüştekin'in mülkiydü. Melik Salih İsmail şehri teslim etmeleri için askerlerini oraya gönderdi, fakat Kümüştekin'in emrine rağmen şehri teslim etmediler. Bunun üzerine Melik Salih Kümüştekin'e işkence etmeye başladı. Arkadaşları ona yapılan işkenceyi görüyorlar, fakat acımıyorlardı. Sonunda Kümüştekin işkenceden öldü, fakat arkadaşları kaleyi yine de teslim etmediler. Frenkler Hama'dan çekildikten sonra Harım'a gelmişlerdi. Şehri dört ay boyunca kuşattılar. Sonunda Melik Salih İsmail Frenklere bir miktar para gönderdi de çekip gittiler. Şehir halkı Melik Salih'in bu davranışından haberdar olmuştu. Frenkler çekip gittikten sonra Melik Salih ordusuyla gelerek şehri kuşattı, fakat bu şehirdekiler direnmeden kaleyi teslim ettiler.

Yine bu yıl İldeniz'in hâkim olduğu topraklarda kalan Sultan Tuğrul b. Arslan b. Sultan Muhammed b. Sultan Melikşah adına hutbe okundu.

575 yılı (1179/80):

Sultan Salahaddin komutanlarından yeğeni Takıyyüddin Ömer'le Anadolu sultanı Kılıç Arslan b. Mesud arasında bir çarpışma oldu

Çarpışmanın sebebi Eyyubî komutanın oğlu Şemseddin'in elindeki Rağban kalesi idi. Kılıç Arslan'ın yirmi bin kişilik ordusu Takıyyüddin'in bin kişilik ordusu karşısında mağlup oldu.

576 yılı (1180/81):

Safer ayının üçünde Musul ve el-Cezire hâkimi Seyfeddin Gazi b. Mevdud b. Zengi vefat etti. Uzun süredir tüberkülozdu. Yaklaşık otuz yaşındaydı ve on yıldır iktidardaydı. Yakışıklı, açık çehreli, uzun boylu ve beyaz renkliydi. Akıllı, iffetli, âdil ve kıskançtı. Evine küçük yaşlı hizmetkârlardan başkası giremezdi. Hizmetkârlarından büluğ çağına girenler işten uzaklaştırılırdı. Halkının mülkünü koruma konusunda da gayretliydi. Ölmeden önce tahta yeğeni İzzeddin Mesud b. Mevdud'un geçmesini vasiyet etti. El-Cezire ve kalelerini ise oğlu Sencerşah'a bıraktı. Hastalığı sebebiyle ülkede yönetim işlerini Mucahidüddin Kaymaz yürütüyordu.

Aynı yıl Sultan Salahaddin, Anadolu'da Kılıç Arslan'ın üzerine yürüdü ve Rağban kalesine geldi. Fakat herhangi bir savaş olmadı ve iki taraf arasında barış sağlandı. Salahaddin daha sonra Ermeni Levon'un oğlunun üzerine yürüdü. Salahaddin'in saldırıları karşısında Levon'un oğlu para vermek ve elindeki esirleri serbest bırakmak suretiyle barış yapmayı başardı.

577 yılı (1181/82):

Haleb hâkimi Melik Salih İsmail b. Nureddin, henüz ondokuz yaşındayken vefat etti. Kolon iltihabı hastalığı artınca doktorları şarap içmesini tavsiye etmiş, fakat ölümü tercih ederek içki içmemişti. Halim selim, eline, beline, diline sahip çıkmayı bilen biriydi. Dinî konularda son derece ciddi ve gayretli idi. Gençlerin heves ettiği şeylerin hiçbirine heves etmedi. Ölmeden önce Haleb'in Musul hâkimi olan amcası İzzeddin Mesud'a teslim edilmesini vasiyet etti.

578 yılı (1182/83):

Salahaddin, Muharrem ayında Mısır'dan Suriye'ye yola çıktı. Sultan, yolu üzerinde bulunan Frenk topraklarına saldırarak yağmaladıktan sonra Safer ayının on birinde Dımaşk'a vasıl oldu. Sultan Suriye'ye doğru yola koyulduğunda Frenkler Karak yakınlarında toplana-

rak onun yolunu kesmeyi kararlaştırmışlardı. Sultanın yeğeni Ferruh şah bu fırsatı değerlendirerek Suriye ordusuyla Şakif üzerine yürüdü ve orayı fethederek civardaki Frenk topraklarına saldırılar düzenledi.

Aynı yıl Sultan Salahaddin Rebiülevvel ayında Dımaşk'tan hareket ederek Taberiye yakınlarına geldi ve oradan Bisan, Cenin ve el-Cum gibi Frenk topraklarına saldırıp yağmalayarak geri döndü. Arkasından Beyrut üzerine yürüdü, şehri kuşattı ve çevreye saldırılar düzenledikten sonra Dımaşk'a döndü. Bir süre sonra el-Cezire taraflarına yürüdü ve Fırat nehrini Bire (Birecik) tarafından geçerek ilerledi. Yanında Zeyneddin Ali Kûçük b. Bektekin'in oğlu Muzafferüddin Kökböri de vardı. Kökböri o sırada Harran'ın hâkimiydi. Salahaddin, o civardaki meliklere mektuplar göndererek onları kendi safına çekmeye çalıştı. Hısnkeyfa hâkimi Nureddin Muhammed b. Kara Arslan bu çağrıya olumlu yanıt verdi ve ona katıldı. Sultan Roha'yı kuşatıp ele geçirdikten sonra Harran hâkimi Muzafferüddin Kökböri'ye verdi. Arkasından Kutbuddin Yınal b. Hassan el-Menbicî'nin elinde bulunan Rakka üzerine yürüyüp teslim aldı. Sultan, daha sonra sırasıyla Musul hâkimi İzzeddin Mesud üzerine yürüdü; oradan Habur, Karkısiya, Maksın, Urban ve Nusaybin üzerine yürüyerek ele geçirdi. Fakat Musul'u ele geçirmenin fazla vakit alacağını görünce kuşatmayı kaldırıp Sincar üzerine yürüdü..

579 yılı (1183/84):

Sultan Salahaddin Âmid kalesi üzerine yürüdü ve Muharrem ayının ilk on gününde şiddetli bir çarpışmadan sonra onu ele geçirip Muhammed b. Kara Arslan b. Davud b. Sökmen b. Artuk'a verdi. Sonra Suriye üzerine yürüyerek Haleb'e bağlı Tel Halid'i ele geçirdikten sonra Ayntab'a gelip kuşattı. Ayntab [Anteb] fazla bir direniş göstermeden teslim oldu. Sultan oradan Haleb üzerine yürüdü. O sırada Haleb İmadeddin Zengi b. Mevdud b. İmadeddin Zengi Aksungur'un elindeydi. Kuşatma hayli uzadı. Haleb emîrleri ve halkı direnmeyi sürdürünce Salahaddin onlara Haleb'e karşılık Sincar, Nusaybin, Habur, Rakka ve Suruc'u teklif etti. Onlar da bu teklifi kabul edip Safer ayında Haleb'i Salahaddin'e teklif ettiler. Haleb halkı İmadeddin'e "Eşşek, Haleb'i Sincar'a karşılık sattın!" diye bağırdı...

Aynı yıl Ahlat hâkimi Erman Şah b. Sökmen b. Zâhirüddin vefat etti. O vefat ettiği sırada babasının memluku olan Bektemür Meyafarikayn'daydı. Erman Şah'ın ölüm haberini alınca hemen Meyafarikayn'dan Ahlat'a gitti. Zaten Ahlat halkı da, oradaki beyler de onu istiyorlardı. Böylece Bektemür Ahlat'ı ele geçirdi.

580 yılı (1184/85):

Mardin hâkimi Kutbuddin İlgazi b. Necmeddin Alp b. Timurtaş b. İlgazi b. Artuk vefat etti. Geride birçok oğul bırakmıştı. Bunlardan Hüsameddin Bölek Arslan babasının yerine geçirildi. Henüz küçük yaşta olduğu olduğu için babasının memluklarından Nizameddin Baz idari işleri yürüttü.

Aynı yıl halife Sultan Salahaddin'e bir mektup göndererek Musul hakimi İzzeddin Mesud'la barışmasını istedi. Yine aynı yıl İzzeddin Mesud, Mücahidüddin Kaymaz'ı hapisten çıkarıp taltif etti.

581 yılı (1185/86):

Sultan Salahaddin ikinci kez Musul'u kuşattı. İzzeddin Mesud ona annesini, amcazadesi Nureddin Mahmud b. Zengi'yi ve bazı kadınları göndererek Musul'u rahat bırakmasını istedi, fakat Salahaddin bu talebi reddetti. Onun bu davranışı Musul halkını öfkelendirdi. Kuşatma devam ederken, şehir halkı büyük sıkıntı yaşadı. Burada Ahlat hakimi Erman Şah'ın ölüm haberi gelince, Salahaddin Musul'u bırakıp Ahlat üzerine yürüdü ve orayı ele geçirdi.

Aynı yıl Hısnkeyfa ve Âmid hâkimi Nureddin Muhammed b. Kara Arslan vefat etti. Ondan sonra yerine oğlu Kutbuddin Sökmen geçti. Yaşı küçük olduğu için işleri Kıvam b. Samaka el-Isgırdî yürütüyordu. Sökmen o sıralar Meyafarikayn'a gelmiş olan Salahaddin'in yanına gitti. Sultan, babasından kalan toprakların Nureddin Muhammed b. Kara Arslan'ın elinde bırakılmasına hükmetti ve babasının arkadaşlarından birini onun yanına emîr olarak atadı.

Salahaddin Musul'dan Ahlat'a doğru ilerlerken yolu üzerindeki Meyafarikayn'a uğradı. Burası vefat etmiş olan Mardin hâkimine aitti. Şimdi ise başında ölmüş olan Ahlat hâkimi Erman Şah'ı temsilen bir beyi vardı. Sultan, şehri kuşattı ve Cumadilûlâ'nın başlarında fethetti.

Sonra Ahlat'a gitmekten vazgeçerek Musul'a döndü. İzzeddin Mesud'un gönderdiği elçiler gelerek barış talebinde bulundular. Sultanın hastalanıp Kefr Zemmar'dan Harran'a döndüğü bildirildi. Musul hâkiminin elçileri burada sultanın huzuruna gelerek isteklerinin kabul edildiğini bildirdiler ve Şehrizor, Karabeli ve tüm Zab nehri ötesinin sultana verileceğini, Musul camilerinde hutbenin sultan adına okutulacağını ve onun adına sikke kestirileceğini beyan ettiler. Sultan bu teklifi kabul etti ve barış sağlanmış oldu. Harran'a dönen sultanın hastalığı arttı ve insanlar hayatından ümidini kesmeye başladılar. Sonra sultan tekrar sıhhatine kavuştu ve 582 (1186/87) yılı Muharrem ayında Dımaşk'a döndü.

Sultanın hastalığının arttığı günlerde amcasının oğlu ve Humus hâkimi Muhammed b. Şirkûh Dımaşk'ın bazı ileri gelenlerine mektuplar göndererek, Salahaddin'in ölümü halinde şehri kendisine teslim etmelerini istemişti.

Kurban bayramı gecesi Humus hâkimi Muhammed b. Şirkûh şarap içti ve sabahleyin ölü olarak bulundu. Söylendiğine göre Sultan Salahaddin hasta olduğu günlerde onun Dımaşk ileri gelenleriyle mektuplaşmasını öğrendiği için onun sakisini ayartmıştı.

Muhammed b. Şirkûh ölünce sultan onun mülkünü oğlu Şirkûh'a verdi. Şirkûh, henüz on iki yaşındaydı. Musul hâkimi geride pek çok hayvan ve alet edevat bırakmıştı. Sultan Humus'a indiğinde Harran'a dönerken onları gördü, pek çoğunu aldı ve yalnızca işe yaramayanları bıraktı.

582 yılı (1186/87):

Sultan, Mısır'dan oğlu Melik Efdal'ı getirterek Dımaşk'ı ona verdi. Sebebi şudur: Sultanın yeğeni ve Mısır naibi olan Melik Muzaffer Takıyyüddin Ömer, adam göndererek Efdal'dan şikayetçi oldu ve "Vergi toplayamıyorum, çünkü ben vergi borcu olanları getirtiyorum, Efdal serbest bırakıyor" dedi. Bunun üzerine Salahaddin Efdal'i Mısır'dan uzaklaştırdı. Fakat içinden Takiyyüddin'den de şüphelenmeye başladı ve Efdal'ı Mısır'dan uzaklaştırmak suretiyle kendisi ölünce ülkeyi ele geçirmeyi planladığı zannına kapıldı.

Aynı yıl Karak prensi [Arnold] büyük bir Müslüman kafilesini durdurarak hepsini esir aldı. Sultan adam gönderip taraflar arasındaki saldırmazlık anlaşması gereğince esirleri serbest bırakmasını istedi; fakat prens kulak asmadı. Sultan da, Allah'ın zaferi kendisine nasip etmesi halinde onu kendi elleriyle öldüreceğine söz verdi.

Aynı yıl el-Cebel, Hemedan, Rey, Isfahan, Azerbaycan, Arran ve benzeri yerlerin hâkimi olan Pehlivan Muhammed b. İldeniz vefat etti. Adil ve dürüst bir insandı. Yerine kardeşi Kızıl Arslan geçti. Asıl adı Osman'dı. Melikşah'ın torunu Tuğrul, Pehlivan'ın yanındaydı ve hutbe onun adına okutuluyordu, ama kendisi hiçbir şeye karışmıyordu. Ne var ki Pehlivan vefat edince Tuğrul Kızıl Arslan'ı dinlemedi ve taraftarları hayli çoğaldığı için ülkenin bazı yerlerini ele geçirdi. Bu yüzden onunla Kızıl arasında savaşlar çıktı.

583 yılı (1187/88):

Sultan kalabalık bir ordu topladı ve Karak prensinin hacılara zarar vermesinden endişe ettiği için şehrin çevresini sardı. Bir diğer birliği oğlu Melik Efdal'la Akka ve civarına gönderdi. Bunlar, oralara akınlar düzenleyerek pek çok ganimet elde ettiler. Sultan, daha sonra Taberiye üzerine yürüdü ve kılıç gücüyle ele geçirdi. Taberiye, Trablus hakimi Kumus'a [III. Raymond] aitti ve sultanla onun arasında saldırmazlık anlaşması vardı. Frenk papazları ve patriği ona giderek sultanla anlaşmasını engellemek istediler ve sitemler ettiler. Bunun üzerine Kumus Frenklerin talebini kabul etti. Böylece Frenkler bir araya gelerek sultanı karşıladılar. Savaş Hattin denilen yerde oldu. Çok büyük bir çarpışmaydı. Sultan, bu savaşla birlikte sahil şeridini ve Kudüs'ü zaptetti.

Sultan Taberiye'yi fethedince Frenkler yaya ve süvarileriyle bir araya toplanarak onun üzerine yürüdüler. Sultan, Taberiye'den atlanarak Cumartesi günü onları karşıladı. Çok şiddetli bir muharebe oldu. Kumus [III. Raymond] durumun ciddileştiğini görünce, karşısındaki Müslümanların saldırısıyla karşılaştı. Hama hâkimi Takıyyüddin oradaydı bulunuyordu. Onu kurtardı ve merhamet gösterdi. Kumus'un adamlarından bin kişi ölmüş, kendisi kurtulmuş ve Trablus'a ulaşmayı başarmıştı. Fakat bir süre sonra bir hileyle öldürüldü. Müslümanlar galip

gelmiş ve dört bir yandan Frenkler üzerine çullanarak bazılarını öldürmüş, bazılarını esir almışlardı. Esir alınanlar arasında büyük Frenk kralı, Karak hâkimi Prens Arnold, Hospitalier ve Templier liderleri de vardı. Frenkler 491 yılında Suriye'ye geldiklerinden bu yana böyle büyük bir felaket yaşamamışlardı. Savaş sona erdikten sonra sultan bir koltuğa oturdu. Frenk kralı huzuruna getirildi. Sultan onu yan tarafına oturttu. Hava son derece sıcaktı ve Frenk kralı susuzluktan perişan olmuştu. Sultan ona buzlu su ikram etti. Kral, aynı sudan Prens Arnold'a da verdi. Sultan ona, "Bu mel'un suyu benim iznimle içmedi bu canı güvenlikte olsun!" dedi. Sonra prense sitemlerde bulunup Haremeyn-i Şerifeyn'e doğru yola koyuldu. Sultan onun boynunu kendi eliyle vurmak için ayağa kalktığında Frenk kralı korkudan titremeye başladı. Sultan onu teskin etti.

Sultan, daha sonra Taberiye'ye döndü ve daha önce fethini sonraya bıraktığı kaleyi barış yoluyla teslim aldı. Oradan Akka üzerine yürüdü ve onu da barış yoluyla ele geçirdi. Bunu Nasıra, Kaysariye, Haifa, Saffuriye, Malya, Fule ve benzeri şehirlerin fethi takip etti. Müslümanlar pek çok ganimet ve esir aldılar. Bunu başka şehirlerin fethi takip etti.

Sonra sultan Askalan üzerine yürüdü ve on dört günlük bir kuşatmadan sonra barış yoluya şehri Cumadilûlâ ayının başlarında teslim aldı. Arkasından Ramle, Darun, Gazze, Beytlaham, Beyt Cibril, Natrun ve benzeri yerleri ele geçirdi.

Sultan, daha sonra Kudüs üzerine yürüdü. Bu şehirde sayılamayacak kadar çok Hıristiyan vardı. Sultan, surlara iki yerden lağım açtırdı. Taraflar arasındaki çarpışmalar şiddetlendi. Surlar tamamen kuşatılınca Frenkler canlarının bağışlanması şartıyla şehri teslim etme teklifinde bulundular, fakat sultan bunu kabul etmedi ve onlar şehri Müslümanlardan nasıl aldılarsa aynı şekilde kılıç zoruyla almayı uygun gördü. Fakat sonra her erkek için on dinar, her kadın için beş dinar ve her çocuk için iki dinar ödenmesi şartıyla barışı kabul etti. Bu parayı ödeyemeyenler esir sayılacaktı. Hıristiyanlar sultanın şartını kabul ettiler ve şehir Recep ayının yirmi yedisine rastlayan Cuma günü teslim edildi. Muhteşem bir gündü.

Kudüs surları üzerine İslam sancakları çekildi. Sultan, şehir kapılarına kararlaştırılan parayı teslim almak üzere memurlar tayin etti. Fakat memurlar hainlik ettiler ve ancak çok az miktarda para toplanabildi. Kubbetü's-Sahra üzerinde altın kaplama büyük bir haç vardı. Müslümanlar kubbe üzerine çıkarak bu haçı söktüler. Büyük bir gürültü koptu. Müslümanlar hiç böyle sevinmemiş, Hıristiyanlar da hiç böyle bir acı yaşamamışlardı. Frenkler Mescid-i Aksa içinde bir tiyatro kurmuşlardı. Sultan, bunun kaldırılıp caminin eski haline getirilmesini emretti. Vaktiyle Nureddin Mahmud b. Zengi Haleb'te bir minber yaptırmış ve "Bu, Kudüs için" demişti. Sultan, Haleb'e adamlar göndererek o minberi getirtti ve Mescid-i Aksa'ya koydu. Sultan, oradan Akka'ya, oradan da Sûr şehri[300] üzerine yürüdü ve Ramazan ayının dokuzuncu günü kuşatma altına alarak sıkıştırmaya başladı. Şehri elinde bulunduran Marcus şehir çevresine hendekler kazdırmış ve kaleyi savaşçılarla tahkim etmişti. Sultan gemilerin gönderilmesini istedi. On gemi yola çıkarıldı. Frenkler gemilerin yolunu kesmeyi kararlaştırdılar ve beş gemiyi ele geçirdiler. Ancak kendini denize atıp yüzebilen Müslümanlar kurtuldu. Diğerleri esir düştü. Kuşatma uzayınca sultan Şevval ayının sonlarında oradan ayrıldı. Kanun-u Evvel ayının başlarıydı. Akka'ya indi ve ordusunu terhis etti. Her asker kendi memleketine gitti.

584 yılı (1188/89):

Sultan kışı Akka'da geçirdikten sonra Kevkeb kalesi[301] üzerine yürüdü ve kalenin kuşatılma işini Emîr Kaymaz en-Necmî'ye havale etti. Rebiülevvel ayında oradan ayrılarak Dımaşk'a gitti. Dört bir yana adam

---

[300] Mukaddesî, Sur şehrini şu şekilde anlatır: *Sûr* (Tyre): Deniz sahili üzerinde kurulmuş müstahkem bir şehirdir. Bu şehre deniz içine uzanmış köprü üzerindeki tek bir kapıdan girilir. Şehrin iç kısmının yarısı üç taraftan denize çekilmiş surlarla çevrilidir. Her gece gemiler içeri girdikten sonra Muhammed b. Hasan'ın "Kitabu'l İkrah"ında bahsettiği gibi zincirlerle kapatılır. Şehrin içme suyu üzeri örtülü bir kanalla temin edilir. Güzel bir şehirdir ve kaliteli mallar üretilir. Akka ile Sûr arası bir körfez şeklindedir, bu yüzden Akka ile Sûr'un karşı karşıya kurulmuş olduğu söylenir.

[301] Taberiye gölüne nazır bir kale.

göndererek ordunun toplanmasını emretti. Beş gün orada kaldıktan sonra Humus'un batısındaki Mukaddes Gölü sahiline giderek askerlerin toplanmasını beklemeye başladı. İlk gelen, Sincar ve Nusaybin hâkimi İmadeddin Zengi b. Mevdud b. Zengi b. Aksunkur oldu. Ordu toplandıktan sonra hareket ederek Hısn-ı Ekrad'ın altına karargah kurdu ve oradan Frenk topraklarına saldırılar düzenledi. Antartus'u kısa sürede aldıktan sonra Lazkiye üzerine yürüdü. Şehrin iki kalesi vardı. Her iki kalede bulunanlar canlarının bağışlanmasını istediler. Sultan isteklerini kabul etti ve oradan Sıhyon üzerine yürüdü. Şehri kuşatınca, içerdekiler canlarının bağışlanmasını istediler, fakat sultan Kudüs halkı ne şartlarla teslim olmuşsa, onların da aynı şekilde teslim olmasını şart koştu. Şehir halkı bu şartı kabul ederek şehri teslim etti...

Kızıl b. İldeniz, Halife İmam en-Nasır'dan Tuğrul b. Arslan'a karşı yardım istedi ve yardım etmezse âkibetin kötü olacağı konusunda uyardı. Halife de Tuğrul üzerine bir ordu sevk etti. İki taraf Rebiülevvel ayının sekizinde Hemedan yakınlarında karşı karşıya geldi, fakat halifenin ordusu yenildi ve Tuğrul pek çok ganimet ele geçirdi.

585 yılı (1189/90):

Frenkler Akka'yı kuşattılar.

Sultanın barış yoluyla ele geçirdiği Sûr şehri için bölgedeki ahali toplanmış, sayılamayacak kadar bir kalabalık yığılmıştı. Bunlar denize doğru giderek ağlamaya ve yardım istemeye başladılar. Sonra Mesih'in resmini çizerek yanına da onu döven bir Arap sureti kondurdular. Resimde Mesih'in kanı akıyordu. "Bu Arapların peygamberi, Mesih'i dövüyor" diyorlardı. Kadınlar evlerinden çıktılar ve denizden sayılamayacak kadar kalabalık gruplar geldi. Hep beraber Sûr'dan Akka'ya yürüdüler ve o yılın Recep ayı ortalarında oraya vardılar. Akka'yı çevreleyerek surlarını deniz tarafından kuşatma altına aldılar. Müslümanların şehre ulaşım imkanı kalmamıştı. Sultan yola koyularak Frenklerin yakınında bir yerde karargâh kurup Şaban ayının başlarında onlarla çarpışmaya girdi. O gece öyle geçti. Sabahleyin Hama hâkimi Takıyyüddin Ömer sağ kanattan Frenkler üzerine yüklendi ve onları geri atarak surlara ulaştı. Böylece şehre giriş yolu açılmış oldu. Sultan en seçkin askerlerini Akka'ya soktu. Müslümanlar çarpışmaları Şaban ayının yirmisine kadar

sürdürdüler. Çarpışmaların devam ettiği bir sırada Frenkler birden toplanıp sultanın bulunduğu merkeze saldırarak geri attılar. Sonra Müslümanları kıra kıra sultanın çadırına kadar yaklaştılar. Sultan ve hassa askerleri bir kenarı tuttular ve onlara bir grup savaşçının da katılmasıyla Frenklerin takviye yolu kesilmiş oldu. Böylece Müslümanlar sağ kanada yüklendiler ve sultan merkeze saldıran Frenkler üzerine yüklenerek bütün askerlerini onlara yönlendirdi. Oradaki Frenkler kamilen imha edildiler ve yaklaşık 30 bin kayıp verdiler. Yenilgiye uğrayan Müslümanların bir kısmı Taberiye'ye, bir kısmı Dımaşk'a gitti. Bu savaştan sonra bir kuraklık yaşandı. Sultan kolon iltihabı hastalığına yakalandı. Emîrleri ona bölgeden ayrılmasını salık verdiler. Sultan bu teklifi kabul ederek Ramazan ayının on dördünde Akka'dan Harube'ye gitti. O gittikten sonra Frenkler Akka'yı tekrar kuşattılar ve çevreye yayıldılar. Hacip Hüsameddin Lülü'nün[302] komutasındaki İslam donanması gelerek Frenk do-

---

[302] Hüsameddin Lülü, Salahaddin Eyyubî'nin amirallerindendi. Burada sergilediği başarıdan önce de Renaud'un donanmasının yarısını yerli korsan klavuzların rehberliğinde ganimete konmak neşesi içinde Kızıldeniz'e yelken açtı. Olayın canlı tanıklarından olan İbni Cübeyr, seyahatnamesinde Lülü'nün bu korsanları nasıl yakaladığını anlatarak şöyle der: "İskenderiye'ye indiğimiz gün ülkeye yeni getirilmiş, develerine ters bindirilmiş, yanlarına davul ve borazanlar asılmış olan Rum esirleri seyretmeye çıkmış büyük bir kalabalık gördük.. Hikayelerini sorduğumuzda anlatılanların verdiği üzüntü ciğer paralayıcı idi. Anlatıldığına göre, Şam Hıristiyanlarından bir grup bir araya gelmiş ve Kulzüm Denizi'ne [Kızıldeniz'e] en yakın bir yerde iskelet halinde gemiler yapıp, yakındaki Arapların develerini kiralayarak sahile taşıtmışlar. Gemi yapımını tamamlayınca, hacılardan da yolcular alarak denize açılmışlar. En-Naam Denizi'nde belli bir noktaya gelince, on altı gemiyi orada yakmışlar. Sonra Ayzab'a varmışlar; orada Cidde'den hacılar getiren bir gemiyi almışlar, Kus'dan Ayzab'a kara yoluyla gelen bir grubu da gemiye bindirmiş ve hepsini öldürmüşler. Daha sonra Yemen'den tacirleri getiren iki gemiye el koymuşlar, sahilde Mekke ve Medine (Allah onları aziz kılsın!) vergisi olarak toplanan yiyeceklerin çoğunu yakmışlar. Hiçbir Rum'un cesaret edemediği ve o güne kadar duyulmamış bir sürü çirkin iş yapmışlar. Bunların iğrenç ve korkunç bir planı da, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kentine girmek ve onu mukaddes kabrinden çıkarmakmış. Hatta bu aralarında yayılmış ve açıkça söylenir olmuş. Allah onları böyle bir işe cüret etmekten dolayı hesaba çeksin ve kaderin yardımıyla yapmak istediklerine engel olsun. Medine'ye bir günlük mesafeye kadar

nanmasını mağlup edip, gemilerine el koydu ve pekçok ganimet elde geçirdi. Sonra bu ganimetlerin tamamını Akka'ya taşıdı. Müslümanların morali düzeldi. Bu arada Melik Adil de Mısır ordusuyla kardeşi Salahaddin'in yardımına geldi. Müslümanların maneviyatı bir kere daha yükseldi.

586 yılı (1190/91):

Safer ayının başında sultan Harube'den ayrılarak tekrar Akka'daki Frenklerle savaşmaya başladı. Frenkler Akka suru yakınında her biri atmış zirâ' uzunlukta üç kule kurmuşlardı. Bu kuleleri kurmak için gerekli keresteyi adalardan getirmiş, bir kaç katlı olarak kurdukları kuleleri silahlarla donatıp, ateşe karşı dayanıklı olması için inek derisi ve sirkeyle doyurulmuş çamurla kaplamışlardı. Fakat Müslümanlar kulelere ateş fırlatınca birinci kule içindeki adamlarla birlikte yandı. Sonra ikincisi ve üçüncüsünü de yaktılar. Müslümanlar yaşadıkları o endişeden sonra şevke geldiler. Diğer yandan çeşitli şehirlerin orduları da sultana gelmeye başladı. Bu arada Müslümanlar Konstantiniyye'nin öte tarafından yüz binden daha fazla bir orduyla yola çıkan Alman kralının [Barbarossa] yaklaşmakta olduğu haberini aldılar ve Suriye'den ümitlerini kestiler. Fakat Allah Almanlar üzerine gıda sı kıntısı ve veba belasını gönderdi. Pek çoğu bu yüzden yolda telef ol du. Alman kralı Ermenilerin topraklarına ulaştığında yıkanmak için

---

yaklaşmışlar. Allah onların saldırılarına Mısır ve İskenderiye'de teçhiz edilmiş Lülü adındaki hacip ve Mağripli denizcilerden oluşan yardımcı güçlerin gemileriyle engel olmuş. Düşmanı kaçıp kurtulacağı yerde arkadan sarmışlar bir aydan aşkın bir süre zarfında yaptıkları bunca işlerden sonra onları yakalamışlar. Bir kısmı öldürülmüş, bir kısmı da esir alınmış. Esirlerden bir kısmı öldürülmek üzere diğer kentlere dağıtılmış. Bir kısmı Mekke ve Medine'ye gönderilmiş. İnayetiyle büyük bir beladan İslamı ve Müslümanları kurtaran âlemlerin rabbi Allah'a şükürler olsun." (Endülüs'ten Kutsal Topraklara, s. 34); Runciman, "Bütün İslam dünyası dehşete düşmüştü. Franklardan yardım istemiş olan Haleb ve Musul hükümdarları bile, inançlarına karşı bu kadar sefilce hareket edebilen müttefiklere sahip olduklarından dolayı utandılar... Ele geçirilen korsanların bir kısmı usulüne uygun olarak boğazlanmak üzere Mekke'ye gönderildi; geri kalanları Kahire'ye götürülerek orada kelleleri uçuruldu" (Runciman, II/367)

oradaki bir nehre girince boğularak öldü. Yerine oğlunu geçirdiler. Bunun üzerine askerlerin bir kısmı memleketlerine geri dönerken, diğer kısmı ölen kralın diğer oğlunu başa geçirerek geri döndüler. Kralın birinci oğluyla birlikte olanlar bin kişilik bir savaşçıyla Akka Frenklerine ulaştılar. Böylece Allah Müslümanları onların şerrinden korudu. Bu arada sultanla Frenkler arasındaki çarpışmalar Cümadilahire'nin yirmisine kadar devam etti. Frenkler atlı ve piyade olarak hendeklerden çıkarak Melik Adil'i geri attılar. Melik Adil'in yanında Mısır savaşçıları vardı. Müslümanlar onlara destek vererek yaklaşık on bin Frenki öldürdüler. Böylece Frenkler hendeklerine geri çekildiler, fakat sultanın da boğazı şişti ve küçük bir çadıra sığındı.

Kış bastırıp rüzgarlı günler başlayınca Frenkler gemilerinin parçalanmasından korkarak onları Sûr limanına gönderdiler. Böylece Akka'ya deniz yolu açılmış oldu.

Şevval ayında Erbil hâkimi Zeyneddin Yusuf b. Zeyneddin Ali Küçük vefat etti. Zeyneddin, askerleriyle birlikte sultanın yardımına gelmişti. O ölünce sultan Erbil'i Zeyneddin'in kardeşi Muzafferüddin Kökböri'ye verdi. Ayrıca Şehrizor ve kasabalarına da iktasına ilave etti, fakat Harran ve Roha'yı elinden aldı.

587 yılı (1191/92):

Frenkler, Akka'yı istila edip defterini dürmelerinden sonra Şaban ayının başlarında oradan ilerleyerek Kaysariye tarafına doğru yola koyuldular ve oradan da Arsuf'a geçtiler. Müslüman esirler de yanlarındaydı. Onlarla Müslümanlar arasında çarpışmalar olduysa da, Frenkler onları püskürtüp Müslümanların pazarına geldiler ve pazardaki halkın pek çoğunu katlettiler.

Frenkler daha sonra Yafa'ya geldiler. Müslümanlar burayı boşalttıkları için şehri ele geçirdiler. Sultan Salahaddin, Akka'da olanların tekrarlanmaması için Askalan'ın tahrip edilmesini emretti. Böylece duvar ustaları Askalan surlarını yerle bir ettiler. Askalan'ın yıkılma işi bittikten sonra Ramazan ayında Ramle'ye geçen sultan, oradaki kaleyi ve Lidda kilisesini yıktırdı. Arkasından Kudüs'e gidip işleri

düzene koyduktan sonra Ramazan'ın sekizinci günü Natrun'daki karargâhına çekildi.

Sonra sultanla Frenkler arasında karşılıklı elçiler gelip gitmeye başladı. Bu görüşmelerden birinin konusu ise sultanın kardeşi Melik Adil'in Arslan Yürekli Richard'ın kızkardeşiyle evlenmesi, Kudüs'ün Melik Adil'e, Akka'nın hanımına verilmesi idi. Görüşmelere papazlar da katıldı ve bu işin olabilmesi için Melik Adil'in Hıristiyanlığı kabul etmesi gerektiğini ileri sürdüler. Taraflar bu konuda anlaşamayınca Frenkler Zilkâde ayının sekizinde Yafa'dan Ramle'ye çekildiler. Hemen her gün Müslümanlarla Frenkler arasında ufak tefek çarpışmalar devam etti. Her iki taraf da bu çarpışmalardan büyük zararlar gördü. Bu arada kış günleri bastırınca her iki taraf kendi kampına çekildi. Sultan bu fırsattan yararlanarak Kudüs'ün tamir edilmesi işiyle meşgul oldu ve askerlerine taş getirmelerini emretti. Hatta onlara örnek olmak için bizzat kendisi atının sırtında taş taşımaya başladı.

Melik Muzaffer Takıyyüddin Ömer vefat etti. Aynı gün Hüsameddin Muhammed b. Ömer b. Laçin de vefat etti. Böylece sultan bu günde hem yeğeninin hem de kızkardeşinin oğlunun ölüm haberiyle sarsıldı.

Aynı yıl Azerbaycan, Hemedan, Rey ve Isfahan hâkimi Kızıl Arslan Osman b. İldeniz Şaban ayında kardeşi Muhammed Pehlivan'dan sonra öldürüldü. Çünkü Selçuklu sultanı Tuğrul ona saldırmış ve daha önce belirttiğimiz gibi Bağdat ordusunu yenmiş, fakat daha sonra Kızıl Arslan üstün gelerek Tuğrul Arslan Şah'ı bazı bölgelerde sıkıştırmış, arkasından Isfahan'a gidip Şafiilere saldırarak bir kısmını astıktan sonra Hemedan'a dönmüş, kendini sultan ilan etmiş ve silah arkadaşlarından ayrılarak uykuya çekilmişti. Fakat bu sırada çadırına giren birileri tarafından öldürüldü ve katillerin kim olduğu öğrenilemedi.

Rum (Anadolu) sultanı Kılıç Arslan'ın oğlu Muizzüddin Kayser şah, Sultan Salahaddin'e geldi. Gelişinin sebebi şu idi: Sultan Kılıç Arslan ülkesini oğulları arasında taksim etmiş ve Muizzüddin'e Malatya'yı vermiş, fakat daha sonra diğer kardeşleri babalarına baskı yaparak onu Malatya'yı Muizzüddin'in elinden almaya zorlamışlardı. İşin âkıbetinden korkan Muizzüddin de sultana sığınarak ondan yar

dım istemişti. Sultan, onu kardeşi Melik Adil'in kızıyla evlendirdi ve böylece Muizzüddin Zilkâde ayında Malatya'ya geri döndü. Kardeşleri de Malatya'dan ümitlerini kesmiş oldular.

İbnü'l Esîr der ki: "Sultan Salahaddin sözü edilen Muizzüddin Kayserşah'ı uğurlamak için ata binince Muizzüddin attan indi. Sultan da atından indi. Sultan tekrar atına binerken Muizzüddin ona yardım etti. O sırada Musul hâkimi Alaaddin b. İzzeddin b. Mesud sultanın yanındaydı ve sultanın elbisesini düzeltti. Orada bulunanlardan bazıları "Ey Eyyub'un oğlu, can çekişen birinin, bir Selçuklu prensinin seni ata bindirmesine, Atabek Zengi'nin oğlunun elbiseni düzeltmesine bile aldırmıyorsun!" dediler.

588 yılı (1192/93):

Frenkler Askalan üzerine yürüyerek, onu tamir etmeye başladılar. Bu sırada sultan Kudüs'te bulunuyordu.

Aynı yıl Sûr hâkimi Marcus öldürüldü. Onu rahip kılığında Sûr'a giren Batınîler öldürdü.

Aynı yıl Frenklerle saldırmazlık anlaşması yapıldı ve sultan Dımaşk'a döndü. Bu olayın sebebi Aslan Yürekli Richard'ın hastalanması ve savaşın uzamasıydı. Bu yüzden Richard Melik Adil'e mektup yazarak Salahaddin'in huzuruna varıp barışa razı etmesini istedi. Fakat önce bu teklifi reddeden sultan, savaşın uzaması ve askerin bıkkınlık göstermeye başlaması sebebiyle Şaban ayının on sekizinde saldırmazlık anlaşmasını kabul etti ve anlaşma dört gün sonra Çarşamba günü imzalandı. Ama Aslan Yürekli Richard yemin etmedi, sadece elini tutup söz aldılar. Richard, kralların yemin etmediğini belirterek özür diledi. Sultan, bunu mâkul buldu ve onun yerine sahildeki vekilinin yeğeni Kündehrî, buna karşılık da Frenk ileri gelenlerinden biri yemin etti. Henry'nin oğlu ve Balyan yanlarında önde gelen bir Frenkle birlikte sultanın hizmetine gelerek barış için elini sıktılar. Buna karşılık Hama, Humus, Ba'lebek, Tel Başer, Şeyzer hâkimleri ve diğer gelen emîrler genel bir kara ve deniz saldırmazlık anlaşması akdettiler. Şaban ayının yirmi birinde yürürlüğe giren anlaşmanın süresi üç yıl, üç aydı.

Yine anlaşmaya göre Yafa, Kaysariye, Arsuf, Hayfa ve Akka köy leriyle birlikte Frenklerde kalacak, Askalan ise harabe halde bırakıla caktı. Diğer yandan sultan İsmailîlerin topraklarının barış anlaşmasına dahil edilmesini şart koşarken, Frenkler de Antakya ve Trablus prens lerinin saldırmazlık anlaşmasına dahil edilmesini şart koştular. Ayrıca Lidda ve Ramle Frenklerle Müslümanlar arasında eşit şekilde taksim edilecekti. Anlaşma şartları kesinleştikten sonra Ramazan ayının dör dünde Kudüs'e gitti ve şehri inceleyerek surlarının tamir edilmesini emretti. Ayrıca Kudüs'te kurdurduğu medresinin vakfını artırdı. Bu medrese İslam öncesi dönemden kalmaydı ve Safad Hanna adıyla biliniyordu. Rivayete göre Hanna[303] veya Meryem'in kabri oradaymış İslamî dönemde medrese bir ilim yuvasına dönüştürüldü, fakat şehir 492 yılında Frenklerin eline geçince onu tekrar kiliseye çevirdiler Şehir sultan tarafından fethedilince, Salahaddin onu tekrar medreseye çevirdi ve medresenin başına da Kadı Bahaaddin b. Şeddat'ı atadı.

Sultan Salahaddin, saldırmazlık anlaşmasının uygulanmaya başla masından sonra Askalan'ın tahrip edilmesi için yüz taş ustası gönderdi ve oradaki Frenklerin çıkmasını istedi. Sonra Kudüs'ten hacca gitme ye karar verdi. Durumu bir mektupla Yemen hâkimi olan kardeşi Şey fülislam'a bildirdi. Fakat emîrler kendisini uyararak "Frenklerle yapı lan saldırmazlık anlaşmasına güvenme" dediler. Sultan yine de kara rından dönmedi ve Şevval ayının beşinde Kudüs'ten ayrılarak Nablus, oradan Bisan, oradan Kevkeb'e geçti ve o geceyi Kevkeb kalesinde geçirdikten sonra Taberiye'ye hareket etti. Burada onu Emîr Bahaud din Karakuş el-Esedî karşıladı. Bahaaddin Frenklerin Akka'yı ele geçirmeleri sırasında esir alınmıştı...

Aynı yıl Sultan İzzeddin Kılıç Aslan vefat etti. 551 yılında tahta çıkmıştı. Heybetli ve iyi bir siyasetçiydi. Son derece âdil ve savaşçıy dı. On bir oğlu vardı ve her birine Anadolu'da bir şehir vermişti. Bu oğulların en büyüğü Kutbuddin'di ve babası Sivas'ı ona vermişti Fakat Kudbuddin Melikşah babasını ve kardeşlerini devre dışı bırakarak tek başına tahta çıkma hevesine kapılmış, Erzincan hâkiminin de desteğini alarak Konya'da babasına saldırıp ele geçirmiş ve tutuklu

[303] Peygamber Samuel'in annesi.

babasına "Karşındayım, haydi emirlerini uygula" demiş, sonra babasından kendisini veliaht tayin ettiğini belirtmesini istemiş, arkasından tutuklu babasını da yanma alarak Kayseri hâkimi olan kardeşi Nureddin Şah'ın üzerine yürümüştü. Herkese yaptığı şeyi babasının emriyle yaptığını söylüyordu. Kayseri ordusu onunla savaşmak için çıktı. İzzeddin Kılıç Arslan askerlerin savaşla meşgul olduklarını görünce fırsatı değerlendirerek kaçıp Kayseri hâkimi olan oğlu Sultanşah'a sığındı. Sultanşah babasına gerekli saygıyı gösterip izzet ikramda bulundu. Bu durum karşısında Kutbuddin Konya'ya döndü ve hutbeyi kendi adına okuttu. Kılıç Arslan ise oğullarına ait şehirleri dolaşmaya başladı. Birinin yanında sıkılınca bir diğerinin yanına gidiyordu. En son olarak oğlu Burgulu hâkimi Gıyaseddin Keyhüsrev babasından yana tavır takındı ve ordusunu toplayarak Konya üzerine yürüdü. Şehri Kutbuddin Melikşah'ın elinden alan Keyhüsrev Aksaray'a doğru hareket etti ve bu arada İzzeddin Kılıç Arslan'ın belirtilen tarihte öldüğü haberini aldı. Keyhüsrev babasının cenazesini alarak Konya'ya getirip defnetti ve babası Kılıç Arslan'ın asıl kendisini veliaht ilan etmiş olduğunu ispatladı. Bu arada Gıyaseddin'in kardeşi Rükneddin Süleyman güçlenerek Konya'yı onun elinden yolup aldı. Keyhüsrev, Haleb hâkimi Melik Zâhir'e sığındı. Bir süre sonra Rükneddin Süleyman 600 (1203-1204) yılında vefat edince yerine oğlu Kılıç Arslan geçti. Bunun üzerine Gıyaseddin Keyhüsrev Anadolu'ya dönerek Kılıç Arslan'ı tahttan indirip bütün ülkenin hâkimi oldu. Öldürülünceye kadar saltanat süren Gıyaseddin'in yerine oğlu İzzeddin Keykâvus geçti. Keykâvus vefat edince tahta kardeşi Alaaddin Keykubad geçti. Fakat o da 634 (1236/37) yılında vefat etti ve yerine Gıyaseddin Keyhüsrev b. Keykubad tahta çıktı. Gıyaseddin, 644 (1246/47) yılında Tatarlar karşısında yenildi ve o tarihten itibaren Sulçukluların Anadolu'daki hâkimiyetleri zayıflamaya başladı. Keyhüsrev'in ölümüyle birlikte Anadolu Selçuklu Sultanlığı dönemi resmen kapanmış oldu. Çünkü ondan sonra tahta çıkanlar yalnızca göstermelik sultandı. Keyhüsrev geride iki oğul bırakmıştı: Rükneddin ve İzzeddin. Bu ikisi uzun bir süre ülkeyi birlikte yönettiler. Sonra Rükneddin tahta tek başına hâkim oldu ve kardeşi İzzeddin Konstantiniyye'ye kaçtı. Rükneddin zamanında ülke Pervane'nin, aslında Tatarların hâkimiyeti

altına girdi. Daha sonra Pervane Rükneddin'i öldürerek yerine onun oğullarından birini tahta çıkardı. Pervane, inşaallah aşağıda izah edeceğimiz gibi Tatarların naibiydi.

Aynı yıl Şihabeddin Gûrî Hindistan'a bir sefer düzenleyerek yağmalad ve pek çok insan öldürdü.

Sultan Tuğrul b. Arslan b. Tuğrul, Kızıl Arslan b. İldeniz'in öldürülmesinden sonra hapishaneden çıktı. Daha önce belirtildiği üzere Kızıl Arslan onu 587 (1191/92) yılında hapsetmişti.

589 yılı (1193):

Sultan Melik Nasır Salahaddin Ebu'l Muzaffer Yusuf b. Necmed din Eyyub'un vefat yılıydı.

Bu yıl başlarında sultan Dımaşk'ta gayet mutluydu ve şehrin doğu taraflarında ava çıkmış, on beş gün ortalarda gözükmemişti. Yanında kardeşi Melik Adil vardı. Sonra geri döndü ve kardeşi Melik Adil son kez onunla vedalaşıp Karak'a gitti ve sultanın ölüm haberi gelinceye kadar orada kaldı.

Sultan Dımaşk'a dönmüş, Safer ayının on beşine tekabül eden Cuma günü atına binerek hacıları karşılamıştı. Sultan, genelde zırhının üzerine giydiği paltosu olmadan ata binmezdi. O gün hacıları karşılamaya çıktığı ve kalabalık bir insan seli yığıldığı için paltosunu giymemişti. Sonra birden paltosunu giymediğini hatırladı ve onun getirilmesini emretti. Fakat yanına almadığı için paltosu bulunamadı. Hacıları görünce kendisi haccedemediği için gözleri yaşlandı. Yemen hâkimi olan kardeşi Seyfülislam'ın oğlu hacılarla birlikte onun yanına geldi. Sultan daha sonra Menyebağ taraflarındaki bahçelere doğru gitti ve köprü üzerindeki kaleye girdi. Bu, onun son ata binişiydi. Safer ayının on altısına rastlayan Cumartesi gecesi şiddetli bir hastalığa yakalandı. Ertesi gün hastalığı daha da arttı ve yeme içmeden kesildi ve sultan 589 yılı Safer ayının yirmi sekizi sabahı vefat etti.

Sultan Salahaddin öldüğünde elli yedi yaşındaydı. Arkada erkek ve kız olmak üzere on yedi çocuk bıraktı. Çocuklarının en büyüğü Melik Efdal Nureddin Ali idi. Vefat ettiğinde cebinde kırk yedi dirhemden başka para yoktu. Kendisine ait herhangi bir ev ve mülk de yoktu

Namazını hiç aksatmazdı ve mutlaka cemaatle kılardı. Bir işe girişirken Allah'a güvenirdi. Hadislerin okunmasını dinlemeyi pek severdi. Selim Razi'nin yazdığı bir fıkıh kitabını da okumuştu. Hoşuna gitmeyen şeyler karşısında sabır gösterebilecek kadar güzel ahlaklı biriydi. Arkadaşlarının pek çok hatasını görmezden gelirdi. Arkadaşlarından birisi aleyhinde bir şey duysa bile bunu bilmiyormuş gibi davranır, ona karşı davranışlarında bir değişiklik olmazdı. Bir gün otururken memluklardan birisi bir ayakkabı fırlatmış, fakat isabet ettirememiş, ayakkabı da yakınında bir yere düşmüştü. Sultan sanki onu hiç görmemiş gibi başını başka bir tarafa çevirmişti. Sohbetlerinde kimse aleyhine bir şey konuşmaz, kimse için ağzından kötü bir laf çıkmazdı.

Yazar Ammad onun vefatıyla ilgili olarak "Onun ölümüyle birlikte insanların ümit çırası da söndü" diye yazdı.

Sultanın ölüm haberi gelince Musul hâkimi İzzeddin Mesud b. Mevdud b. Zengi civar illerdeki diğer meliklere haber göndererek bir araya gelme çağrısında bulundu. Sincar hâkimi olan kardeşi İmadeddin Zengi b. Mevdud'la birleşerek Harran ve civar iller üzerine yürüdü. Fakat yolda şiddetli bir ishale yakalanıp bedeni zayıf düşünce ordunyu kardeşi İmadeddin'e bırakarak Musul'a döndü. Yanında Mücahidüddin Kaymaz da vardı. İzzeddin Mesud'un hastalığı şiddetlendi ve aynı yılın Şaban ayının yirmi yedisinde vefat etti. Sultanın vefatıyla onun vefatı arasındaki süre altı aydır. Onun Musul saltanatı on üç yıl, dokuz aydır. Dindar, âdil ve cömert biriydi. Hafif esmer, elmacık kemikleri dışarı çıkıktı ve dedesi İmadeddin Zengi b. Aksunkur'a çok benzerdi. Ölümünden sonra Musul tahtına oğlu Arslan Şah geçti, fakat işleri çekip çeviren kişi Mücahidüddin Kaymaz'dı.

Aynı yıl Cümadilûlâ ayının birinci günü Ahlat hâkimi Seyfeddin Muhammed öldürüldü. Onun öldürülüş tarihiyle Sultan Salahaddin'in vefat tarihi arasında iki ay vardır. Bektemür, Sultan Salahaddin'in ölüm haberini alınca sevincinden adeta göbek atmış, ülkesinde beşaret davulları çaldırmış; bir taht yaptırarak üzerine kurulmuş ve kendine "sultanu'l muazzam" unvanı almıştı. Asıl adı Bektemür olmasına

rağmen Abdülaziz adını almıştı.[304] Fakat Allah ona fırsat vermedi. Bu Bektemür dedikleri Zâhirüddin Şah Erman'ın memluklarındandı. Onun da Hezar Dinari adında bir hoşdaşı[305] vardı. Hezar Dinari'nin tam adı Hezar Dinarî Aksunkur, lâkabı Bedreddin'di. Ali isimli Cin canlı bir tacir onu Ahlat'a getirmişti. Şah Erman onu Sökmen b. İbrahim'den satın aldı ve ona Hezar Dinari[306] lâkabını verdi. Böylece bir süre geçti. Sonra Bektemür Ahlat'ı ele geçirdiğinde o da en gözde emîrlerden biri olarak kaldı ve Bektemür'ün kızı Ayna Hatun'la evlendi. Bektemür öldüğünde geride bir oğul bırakmıştı. Hezar Dinari, Bektemür'ün oğlunu ve anasını alarak Muş'taki Erzas kalesine hapsetti. Bektemür'ün oğlu o sırada yedi yaşındaydı. Böylece Aksunkur Hezar Dinarî inşaallah aşağıda anlatacağımız üzere 594 yılında vefat edinceye kadar Ahlat'ta hükümranlığını sürdürdü.

Şihabeddin Gûrî kışı Perşavur [Peşaver] şehrinde geçirdi ve memluku Aybek'i büyük bir orduyla Hindistan'a gönderdi. Aybek birçok yeri fethederek, yağmaladı ve muzaffer bir şekilde geri döndü.

Yine bu yıl Harezmşah Atsız'ın torunu Sultanşah vefat etti. Hocasan ona aitti. O ölünce ülkenin başına Tekeş geçti. Bundan 568 yılı olaylarında bahsedilmişti.

590 yılı (1193/94):

Tuğrul b. Arslan b. Tuğrul b. Sultan Muhammed b. Melikşah b. Alparslan öldürüldü. Tuğrul, Kızıl Arslan b. İldeniz tarafından hapsedilmiş, 588 yılında hapisten çıkmasının ardından Hemedan ve çevresini ele geçirdikten sonra Muhammed Pehlivan b. İldeniz'in oğlu Muzafferüddin Özbek'le savaşa tutuştu. Kimilerine göre asıl savaştığı kişi Muzafferüddin Özbek'in kardeşi Kutluğ İnanç'tı. Muhammed Pehli

---

[304] Bu konuda kaynaklarda verilen bilgiler arasında bariz farklar vardır. Kimilerine göre kendine Sultan Salahaddin unvanı almış, kimilerine göre Sutan Aziz unvanı almıştır.

[305] Mesai arkadaşı anlamına gelen Farsça bir terkiptir, fakat aynı efendinin yanında büyüyen memluklardan olan emîrler anlamında kullanılır. Bu emirler arasında oluşan arkadaşlık bağı özellikle memluklar arasındaki olaylarda çok etkili rol oynardı.

[306] Bin dinarlık anlamında.

van'ın oğlu savaşı kaybedince Harezmşah Alaaddin Tekeş'ten yardım istedi, fakat sonradan ondan çekindiği için bir araya gelmedi. Tekeş de 588 yılında ordusuyla ilerleyerek Rey'i ele geçirdi, fakat kardeşi Sultan'ın Harezm üzerine yürüdüğünü haber alınca Selçuklu sultanı Tuğrul'la barış yaparak alelacel Harezm'e döndü. Sultanşah'ın 589 yılında ölümüne kadar durum bu şekilde devam etti. Tekeş, kardeşi Sultanşah'ın topraklarını ve hazinesini teslim alarak oğlu Muhammed b. Tekeş'e Nisâbûr'u, büyük oğlu Melikşah'a ise Merv şehrini verdi. 590 yılı başlarında Tekeş, Selçuklu sultanı Tuğrul'la savaşmak için hareket geçti. Tuğrul, bütün ordusunun toplanmasını beklemeden onu karşılamaya çıktı. İki ordu Rey yakınlarında karşı karşıya geldi. Tuğrul savaşa bizzat katıldı, fakat öldürüldü. Öldürüldüğü tarih, bu yılın Rebiülevvel ayının yirmi dördü idi. Tuğrul'un başı Tekeş'in önüne getirildi. O da onu Bağdat'a gönderdi. Tuğrul'un başı Bağdat'ta birkaç gün sergilendi. Bu arada Tekeş Hemedan ve çevresini ele geçirdi ve bir kısmını Muhammed Pehlivan'ın oğluna verirken, diğer kısımları memluklarına dağıttı ve tekrar Harezm'e döndü. Burada sözünü ettiğimiz Tuğrul, Acem yurdundaki son Selçuklu sultanıydı. Onun ölümüyle birlikte İran'daki Selçuklu Devleti çökmüş oldu.

Aynı yıl Halife Nasır, İbni Kassab lâkabıyla bilinen veziri Müeyyiddin Muhammed b. Ali'nin komutasında bir orduyu Huzistan üzerine gönderdi. Burası Şumla et-Türkmanî'nin[307] yurduydu ve ondan sonra çocuklarına geçmişti. İbni Şumla ölünce oğulları birbiriyle talıt kavgasına girmişti. Bu sırada halifenin ordusu gelerek 591 yılında Tüster ve diğer şehirleri ele geçirdi. Halifenin ordusu ayrıca Nazır, Kakerd, Lamuc ve diğer kaleleri de ele geçirerek İbni Şumla'nın oğullarını Bağdat'a götürdü.

Aynı yıl, 590 yılını kastediyorum, Sultan Salahaddin'in oğulları Aziz'le Efdal arasında şiddetli bir geçimsizlik çıktı. Aziz, Mısır ordusuyla Dımaşk'taki kardeşi Efdal'ın üzerine yürüdü. Bunun üzerine

---

[307] Şumla et-Türkmanî, Fars topraklarını ele geçirerek bazı kaleler kurmuş; Kürtleri ve Türkmenleri yağmalamış, sonunda Türkmenler ona karşı çıkarak Pehlivan İldeniz'den yardım istemiş, o da onu esir alarak hapsetmiş ve hapisteyken 570 yılında ölmüştü.

Efdal, amcası Adil, kardeşi Zâhir, amcazadesi Mansur'dan yardım istedi. Onlar Dımaşk'a gelerek iki kardeşin arasını buldular ve böylece Aziz Mısır'a dönerken, diğerleri de kendi memleketlerine döndü. Melik Efdal kendini Dımaşk'ta yeme içmeye, eğlenceye verdi. Çevredeki ona bu işi amcası Adil'in öğrettiği şayiası yayıldı. Başlangıçta Efdal bu işleri gizlice yapıyordu. Melik Adil ona şu mısrayı okudu:

فلا خير باللذات من دونها ستر

Perde gerisindeki zevklerde hayır yoktur!

Böylece amcasının tavsiyesine uyan Melik Efdal işi âşikârane yapmaya başladı ve ülkenin idarî işlerini kötü niyetli veziri Ziyâüddin ibnü'l Esir el-Cezerî'ye bıraktı. Sonra Melik Efdal yaptığı işten tövbe etti, içki âlemlerine son verdi ve namaza başladı. Artık kendi eliyle Kur'an çoğaltıyordu.

591 yılı (1194-95):

Halifenin veziri İbni Kassab, Huzistan'ı ele geçirdikten sonra Irak-ı Hemedan üzerine yürüyüp zaptetti ve burayı halife adına yönetmeye başladı. Sonra 592 yılı Şaban ayının başlarında öldü.

Aynı yıl Halife Nasır, Seyfeddin Tuğrul adındaki memlukuyla bir ordu sevk ederek Isfahan'ı ele geçirdi.

Aynı yıl Muhammed Pehlivan'ın memlukları Kulca[308] adında birini başlarına reis seçerek Rey ve Hemedan'ı ele geçirdiler.

Melik Aziz Osman, kardeşi Melik Efdal'ı alaşağı etmek için Suriye üzerine yürüdü. Dımaşk'a yaklaştığında Esedî kabilesinden olan bazı emîrler onu terkedince, Aziz, yanında kalanlarla Mısır'a geri dönmek zorunda kaldı. Bu arada Melik Efdal amcası Adil'den yardım istemişti. Efdal ve Adil, kendilerine katılan Esedî kabilesine mensup emîrlerle birlikte Mısır'a dönen Aziz'in peşine düştüler ve Bilbeys'e geldiler. Aziz, burada bir miktar savaşçı bırakmıştı. Efdal onların işini bitirmek istedi, fakat amcası Adil onu engelledi. Bunun üzerine Efdal Mısır'a yürüyüp onu ele geçirmeyi hedefledi, ama amcası buna da mani oldu

[308] Bu kişinin adı İbnü'l Esir'de Kökçe şeklinde geçmektedir. Kökçe 600 yılında Muhammed Pehlivan'ın diğer bir memluku olan Aytgamış tarafından öldürüldü.

ve "Mısır ne zaman istersen senindir" dedi. Esasen Adil, içten içe Aziz'den yana tavır koymaktaydı.

592 yılı (1195/96):

Gazne hâkimi Şihabeddin Gûrî, Hindistan üzerine yürüyerek Henker adındaki büyük bir kaleyi barış yoluyla ele geçirdi. Sonra bu kaleye beş günlük mesafede bulunan Kevakir kalesi üzerine yürüdü ve kendisine sunulan para karşılığında barış yaparak Hindistan'daki ilerlemesini sürdürdü. Yağma yapıp, esir alarak Gazne'ye geri döndü.

Aynı yıl Şafiilerin lideri Sadreddin Muhammed b. Abdullatif el-Hocendî Isfahan'ı halifenin ordusuna teslim etti. Bunun üzerine halifenin Isfahan şıhnesi Uzun Sunkur aralarındaki eski bir adavetten dolayı onu öldürdü.

593 yılı [1196/97):

Melikşah b. Tekeş, Nisâbûr'da vefat etti. Melikşah, babası Harezmşah Tekeş tarafından oraya vali tayin edilmiş ve veliaht ilan edilmişti. Melikşah, geride Hindu-han adında bir oğul bıraktı. Tekeş, Melikşah'ın ölümü üzerine Isfahan'a diğer oğlu Kutbuddin Muhammed'i gönderdi ki, Tekeş'ten sonra tahta çıkan kişi de o idi. Melikşah ve Muhammed arasında eskiden beri bir husumet vardı. Kutbuddin, Alaaddin lâkabı almıştı.

Aynı yıl Şevval ayında Yemen hâkimi Seyfülislam Zâhirüddin Tuğtekin b. Eyyub vefat etti. Tuğtekin, halka çok kötü davranır, tacirlerin malını kendi adına satın alıp istediği gibi satardı. O kadar büyük bir servet biriktirmişti ki, altınları eritip değirmen şeklinde döktürür ve biriktirirdi.

594 yılı (1197/98):

Sincar, Habur ve Rakka hâkimi İmadeddin Zengi b. Mevdud vefat etti. İyi ahlaklı, mütevazi biriydi. İlme düşkündü ve ilim adamlarına saygılıydı; ama hayli cimriydi. Ölümünden sonra tahta kardeşi Kutbuddin Muhammed b. Mevdud geçti, fakat devletin işlerini babasının memluku Muhacidüddin Burunkuş yönetiyordu.

Cümadilûlâ ayında Musul hâkimi Nureddin Arslanşah b. Mesud Nusaybin üzerine yürüyerek onu amcazadesi Kutbuddin Muham-

med'in elinden yolup aldı. Bunun üzerine Kutbuddin, Melik Adil'den yardım istedi. Melik Adil ordusuyla el-Cezire'ye yürüyünce Nureddin Arslanşah Nusaybin'i bırakarak Musul'a geri döndü, böylece Kutbuddin de şehrine tekrar kavuşmuş oldu.

Aynı yıl Harezmşah Tekeş Buhara üzerine yürüdü. Bu şehir Kitayların elindeydi. Tekeş, şehri kuşatarak ele geçirdi. Tekeş'in bir gözü kördü. Buhara halkı kuşatma sırasında tek gözü kör bir köpeğe bir şal giydirerek Harezmlilere "Aha sizin sultanınız!" der gibi mancınıkla onlara atmıştı. Yine de Tekeş şehri ele geçirdikten sonra halka iyi davrandı; hatta onlara para dağıttı ve yaptıkları çirkin davranıştan dolayı onlara bir şey demedi.

Aynı yıl Frenkler kalabalık bir orduyla sahilden Beyrut kalesi üzerine yürüdüler. Melik Adil de harekete geçerek Tel el-Acûl'a geldi. Burada Kudüs hâkimi Sunkur el-Kebir, Nablus hâkimi Meymun el Kasrî ona yardıma geldiler. Bunun üzerine Melik Adil Hayfa üzerine yüreyerek kılıç zoruyla ele geçirdi. Şehirdeki savaşçıları öldürüp, kadın ve çocukları esir aldı. Bu, onun üçüncü fethiydi.

Frenkler Tibnin'e gelmişlerdi. Melik Adil Mısır hâkimi Melik Aziz'e haber gönderdi. O da ordusuyla hareketc geçti ve amcasıyla Tibnin yakınlarında bir araya geldi. Bunun üzerine Frenkler oradan çekilerek Sûr şehrine gittiler. Melik Aziz de ordusunun büyük bir kısmını amcasının emrine vererek Mısır'a geri döndü.

Melik Adil, Frenklerin peşine düştü. Frenkler barış istediler ve iki taraf arasında üç yıllık bir barış anlaşması yapıldı. Melik Adil de Dımaşk'a döndü. Melik Adil, daha sonra Mardin üzerine yürüyüp kuşatma altına aldı. O sırada Mardin'in başında Hüsameddin Yülük Arslan b. Alp b. Timurtaş b. İlgazi b. Artuk vardı. Hüsameddin yalnızca göstermelik biriydi ve şehirde bütün işler babasının memluku Bakış'ın elindeydi.

Aynı yıl Ahlat hâkimi Bedreddin Hezar Dinarî vefat etti. Onun Ahlat'ı nasıl ele geçirdiği daha önce anlatılmıştı. Onun vefat etmesiyle birlikte şehir hoşdaşı Kutluğ'un eline geçti. Kutluğ, Serasine şehrinden olan Ermeni asıllı bir memluktu, fakat Ahlat'ı ancak yedi gün

elinde tutabildi. Halk isyan ederek onu kaleden indirip öldürdü ve hapiste bulunan Muhammed b. Bektemür'ü dışarı çıkararak tahta geçirdi. Şehrin idari işlerini devâdâr[309] Şücauddin Kutluğ yönetiyordu. Bu Kutluğ, Kıpçak asıllıydı ve Erman Şah b. Sökmen b. İbrahim'in devâdârıydı. Fakat Muhammed b. Bektemür 602 yılında atabeyi devâdâr Şücaeddin Kutluğ'u tutuklayarak hapsetti, sonra da öldürdü. Bu olay üzerine Erman Şah'ın İzzeddin Balaban adındaki memluku ona karşı isyan bayrağı açtı. Askerler de onun yanında yer alarak Muhammed b. Bektemür'ü yakaladılar ve önce hapsedip, arkasından boğarak kale surlarından aşağı attılar. Ne var ki Balaban'ın Ahlat hâkimiyeti bir yıl bile sürmedi ve Erzen hâkimi Tuğrul b. Kılıç Arslan'ın arkadaşlarından biri tarafından öldürüldü. Bunun üzerine Tuğrul Ahlat'a geldiyse de şehir halkı ona karşı direnince tekrar Erzen'e döndü. Ondan sonra Melik Evhad Eyyub b. Melik Adil gelerek şehri teslim aldı ve sekiz yıl hüküm sürdü.

595 yılı (1198/99):

Muharrem ayının yirmi yedisinde Melik Aziz İmadeddin Osman vefat etti. Saltanat süresi bir ay eksiği ile altı yıldı ve öldüğünde yirmi yedi yaşındaydı. Son derece müsamahakâr, cömert, adil ve tebaasına karşı halim selimdi. Halk onun âniden ölümü karşısında şaşkına döndü.

Emîrler Eyyub ailesinden birinin başlarına getirilmesi konusunda görüş birliğine vararak Kadı el-Fadıl'a müracaat ettiler, o da Melik Efdal'ı işaret etti. Efdal, o sırada Surhad'da idi. Haber gönderilince Aziz'in henüz dokuz küsur yaşında bulunan oğlu Melik Mansur'un atabeyi sıfatıyla alelacele Kahire'ye doğru yola koyuldu. Efdal, ülke-

[309] Devâdâr: Kelimenin doğrusu devatdârdır. Eskiden Arapça metinlerde devat şeklinde geçmektedir. Türkçeye yanlış olarak divit şeklinde geçmiştir. Devatdâr, Farsça divit tutan, divitçi anlamındadır ki, vezir dairelerine mensup ağalardan birine verilen unvandı. Yazıcı manasına da gelirdi. Kelime Memluklular döneminde "devâdâr" şeklini almıştır. Devâdâr, candar ve sır katibi ile birlikte sultana gelen mektup ve evrakı alır, gönderilecek bütün kağıtları sultana imza ettirirdi. Memlukların aylık timar işlerine de bakarlardı. Bu unvan, Fatımîler devrinde de vardı. Onlarda ve daha sonra Osmanlılarda katip yerine kullanılmıştır.

nin büyük bir kısmı amcası Melik Adil'e ait olduğu ve ondan çekindiği için yanına on beş-yirmi kadar adam alarak gizlice hareket etmişti. Rebiülahir'in beşinde Bilbeys'e geldi, oradan Kahire'ye hareket etti. Melik Mansur b. Aziz onu karşılamaya çıktı. Melik Efdal onu yaya olarak karşılayıp ondan önce saltanat merkezi durumundaki adalet bakanlığı sarayına girdi. Bu arada Melik Efdal Bilbeys'e geldiğinde askerler onu karşılamış, fakat Fahreddin Çerkes onu sevmediği için ayrılarak bir miktar askerle birlikte Suriye'ye gitmiş, oradan o sırada Mardin'i kuşatmakla meşgul bulunan Melik Adil'e haber göndermişti. Melik Zâhir de kardeşi Efdal'a haber göndermiş ve Adil'in Mardin işiyle uğraşmasını fırsat bilerek Suriye'yi ele geçirmesi konusunda teşvik etmişti. Böylece Melik Efdal Mısır'dan Suriye'ye hareket etti, fakat Melik Adil onun Dımaşk'a gelmekte olduğunu haber alınca Mardin meselesini oğlu Melik Kamil'e havale ederek alelacele yola koyuldu ve Efdal'dan iki gün önce Dımaşk'a vasıl oldu. Melik Efdal Dımaşk'a Şaban ayının on üçüncü günü geldi ve aynı günün sabahı şehir üzerine yürüdü. İki taraf arasında bir çarpışma oldu ve askerlerinin bir kısmı şehre hücum ederek Babu'l Berîd'e kadar geldi. Fakat takviye alamadıkları ve Melik Adil'in askerleri daha kalabalık oldukları için onları şehirden dışarı attılar. Böylece Melik Efdal oradan çekilerek Haleb hâkimi olan kardeşi Melik Zâhir'e gitti. İkisi birlikte geri dönüp Dımaşk'ı kuşattılar. Melik Adil'in ve Dımaşk halkının erzakı azdı ve Efdal da şehri ele geçirmeye iyice yaklaşmış, hatta Melik Adil teslim olmaya hazırlanmıştı ki, Efdal'la Zâhir arasında çıkan anlaşmazlık imdadına yetişti. O yıl böylece sona verdi. İnşaallah ileriyeleyen sayfalarda onların haberlerini aktaracağız.

Bu arada Melik Adil'in oğlu Melik Kamil Mardin'i kuşatmayı sürdürdü.

Aynı yıl Firuzkûh'ta bulunan Gûr meliki Gıyaseddin Muhammed'in askerleri arasında büyük bir fitne çıktı. Sebebi şudur: İmam Fahreddin Râzi[310] Gıyaseddin'in yanına gelmiş, Gıyaseddin ona fazlasıyla itibar

[310] Takriben 1149 yılında Rey'de dünyaya gelen Arap asıllı bu âlim, İşrakiye (illuminizm) filozofu Sühreverdî el-Maktûl'un öğrencilerinden Mecdüddin el Cilî'den kelam ve felsefe eğitimi aldı. İbni Rüşd, Muhyiddin Arabi, Abdülkadir

göstererek onun için Herat Camii yakınında bir medrese kurmuştu. Bu olay Kerramîlerin çok ağırına gitti. Mücessime[311] mezhebinden olan Kerramîler[312] Herat'ta çoğunluktaydılar ve Gûrluların hepsi Kerramî

Ceylani ve İzzeddin b. Abdüsselam gibi meşhur âlimlerin çağdaşıydı. Harezm'de bulunduğu sırada Mûtezili âlimlerle yaptığı münazaralar sonrasında bazı olayların çıkması üzerine orayı terk edip Rey'e dönmeye mecbur kaldı. *Mebâhisu'l Meşrıkıyye* ve *Şerhu'l İşarât* gibi eserlerin yazarıdır. İbni Sina'nın *el-Kanun* adlı eserine de şerh yazmıştır. Batınî ve Kerramîlerle yaptığı tartışmalar büyük yankılar uyandırmıştır. Mevlânâ Celaleddin Rumi'nin babası Bahaaddin Veled'i sultana şikayet ederek şehirden çıkarılmasına sebep olduğu da gelen rivayetler arasındadır. Alaaddin Tekeş Horasan hâkimi iken ona kol kanat germiştir. 1210 yılında Herat'ta vefat eden Razi'nin Kerramîler tarafından zehirlendiği rivayet edilmektedir.

[311] Kur'ân-ı Kerîm'deki müteşâbih (mânâsı kapalı) âyetleri, zâhir (dışarıdan görünen) mânâsına göre açıklayıp, "Allah'ın el ve yüz gibi organlarının bulunduğu"nu öne sürerek Onu madde ve cisim olarak telakkî eden bir fırkadır. Bu fırka aynı zamanda "Müşebbihe" olarak da anılmıştır. Kaynaklara göre Mücessime ve Müşebbihe fırkası, Allah'ın sıfatlarını inkâr eden Cehm bin Safvan'ın (öl. 128/746) görüşlerine bir tepki olarak çıkmış, bu yüzden Allah'ı insanlara benzetme çabasına girişilmiştir. Mücessime fırkasında olanlar ikiye ayrılır. Bunlardan bir kısmı Allah'ın zâtını, bazıları ise sıfatlarını başka varlıklara benzetmişlerdir. Şehristanî'ye, göre Allah'ın zâtını insanlara benzetenler, Şia'nın gulat fırkalarıdır. Bunlardan Abdullah bin Sebe' Hz. Ali'yi (r.a.) ilâh olarak vasıflandırmıştır. Mücessime ve Müşebbihe'nin bir çok fırkaları vardır. En meşhurları ise, Hişâmiyye fırkasıdır. Müşebbihe denildiğinde ilk akla gelen bu fırkadır. Bu fırkanın ilk kurucusu Hişâm bin el-Hakem'dir.

Hişâm bin el-Hakem, Mutezile mezhebinden olan Ebu'l-Hüzeyl ile aralarında geçen bir tartışma sırasında Allah'ın cisim, boyunun kendi karışıyla yedi karış olduğunu iddia etmiştir.

Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaate göre Allah hiçbir varlığa benzemez. Hiçbir varlık da Allah'a benzemez. Gerek Kur'ân-ı Kerimdeki bazı âyetlerde, gerek hadis-i şeriflerde zikredilen Allah'ın sıfatları şüphesiz ve tereddütsüz olarak kabul edilmiştir. Ancak bu sıfatların sadece sadece Allah'ın zâtına mahsus sıfatlar olduğunu, sonradan yaratılan varlıklardaki sıfatlara asla benzemediği vurgulanmıştır.

[312] Kerramiye: Adını kurucusu Muhammed b. Kerram'dan alan ve başlangıçta Mürcie'nin bir alt grubu olan bu hareketin önemli merkezlerinden Nişabur

yöresindeki mensupları Hanefî mezhebine bağlıydılar. Fakat daha sonraları Sind ve Gûr civarındaki Kerramîler bazı farklı fıkhî görüşler benimsediler. Bunlar Allah ve sıfatları konusundaki antropomorfist fikirleri dolayısıyla Sıfatiyye, Mücessime ve Meşebbihe'nin alt grupları arasında sayılmıştır. IX. Yüzyılın sonlarından itibaren başta Horasan ve Mâverâünnehr olmak üzere Irak, Suriye, Hicaz ve Yemen gibi bölgelerde büyük yankı uyandıran Kerrammiye bünyesinde çok sayıda âlim yetişmiş ve mezhep oldukça fazla taraftar toplamıştır.

Kerramiye'nin İslam dışı mezhepler arasında değerlendirilmesine neden olan görüşlerinin başlıcaları, Allah hakkındaki inançları ile ilgilidir. Muhammed bin Kerram'a göre Allah'ın bir cismi, sınırı, altında bir sonu ve yönü vardır. Allah'ın zatı bir cevherdir. Arş, Allah'ın mekanıdır. Allah, yaratılmışlar için bir yerdir (mahal). Allah'ın kelamı, iradesi, görülen ve duyuları şeyleri idrak etmesi Allah'ta sonradan ortaya çıkan (hâdis) arazlardır. Evrende, ancak Allah'ın zatında arazlar ortaya çıktıktan sonra cisim ve arazlar oluşabilir. Varlığın ortaya çıkmasına neden olacak Allah'a özgü arazlardan birisi iradedir. Varlığın nedeni olan diğer bir araz da Allah'ın ortaya çıkacak varlığa "Ol" demesidir. Bu söz harflerden oluşmaktadır ve her harf de Allah'ta sonradan olan bir arazdır. Görmesi (basar) ve duyması (sem') de yine Allah'a ait arazlardandır. Allah'ın zatı ezelde bu arazlardan boş olsa da gelecekte bu arazlardan uzak kalamaz. Bu nedenle evreni oluşturan cisimlerin yok olması düşünülemez. Allah, ne şekilde olursa olsun, var olan bir cismi yeniden yok edemez.

Kerramiye inançlarına göre nübüvvet (peygamberlik) ve risalet (elçilik) nebi ve resulde doğuştan var olan niteliklerdir. Kendisinde var olan bu niteliği işleten kişiyi Allah'ın peygamber olarak göndermesi gerekir. Nebi ve resuller adalet niteliklerini (güvenilirlik) yok eden, bir cezayı gerektirici bütün günahlardan korunmuşlardır (masumiyet). Fakat bundan aşağı olan, bir cezayı gerektirmeyen günahlardan korunmuş değildirler. Bir peygamber peygamberliğini ilan ettiği zaman, sözünde doğru olup olmadığı araştırılmadan inanılmalıdır. Kendisine bir peygamberin tebliği ulaşmayan kişiler Allah'ın varlığını ve birliğini, insanlara peygamber göndermesi gerektiğini, iyilik ve kötülüğü aklıyla bulmak ve inanmak zorundadırlar.

Sadece diliyle kelime-i tevhidi söyleyen kişinin mü'min olduğunu söyleyen Muhammed bin Kerram'a göre iman için kalbin tasdikine ve amele gerek yoktur. "Lâ ilâhe illallah" diyen kişi, kalbinde küfür taşısa bile mü'mindir. İki yerde, aynı anda iki halife bulunabilir. Bunlara uyanların tam olarak itaat etmeleri zorunludur. Yolculuk sırasında kılınması gereken namaz için bilinen kurallara uymak gerekli değildir; iki kere tekbir getirmek yeterlidir. Gözle

idi. Şafiî olan İmam Fahreddin Râzi onların mezhebini tenkit ettiği için onu sevmezlerdi. Kerramî, Hanefi ve Şafii fakihleri Firuzkûh'a gelerek Gıyaseddin'in huzurunda münazara yapmak istediler. Fahreddin Râzi ve İbni Kudva adıyla bilinen Kadı Abdulmecid b. Ömer de meclise geldi. İbni Kudva Kerramîlerin Heysemî kolundandı ve ilmi ve takvasından dolayı Kerramîler nezdinde önemli bir yeri vardı. Fahreddin Razi konuşurken İbni Kudva itiraz etti ve tartışma uzadı. Bunun üzerine Gıyaseddin ayağa kalktı, Fahreddin Râzi ise İbni Kudva'ya ağır küfürler etti. Bu davranış Gıyaseddin'in amcazadesi ve aynı zamanda damadı olan Melik Ziyauddin'in ağırına gitti ve Fahreddin Râzi'den şikayetçi olarak onu zındıklıkla, filozofların mezhebinden olmakla suçladı; fakat Gıyaseddin onu dinlemedi. Ertesi sabah İbni Kudva insanlara bir vaaz verdi. Vaazında hamdele ve salveleden[313] sonra şöyle dedi: "Ey Rabbimiz, biz Sana iman ettik ve Peygamberine uyduk, bizi şahitler zümresine dahil eyle. Ey cemaat! Bizler yalnızca Hz. Peygamber'in doğru diliyle konuşuyoruz, fakat Aristo'nun bilimi, İbni Sina'nın küfriyatı ve Farâbî'nin felsefesini tanımayız. O halde neden dün İslam şeyhlerinden birisi küfürler ederek Allah'ın dininden ve peygamberinin sünnetinden taşra çıktı?" Sonra ağladı. Bütün Kerramîler de ağladılar ve intikam almak için oraya buraya dağıldılar. Böylece büyük bir fitne başgösterdi. Sultan Gıyaseddin bunu öğrenince bazılarını göndererek insanları yatıştırdı ve Fahreddin Râzî'yi şehirden çıkaracağı sözü verdi. Sonra Fahreddin Râzî'ye hitaben şehirden ayrılmasını söyledi. O da Herat'a geri döndü.

---

görülen pislikler namaz için engel değildir. Buna karşılık cünüplük gibi gözle görülmeyen pisliklerden arınmak gerekir. Ölünün yıkanması ve onun için namaz kılınması da gerekmez. Ölü için gereken yalnızca kefenlenmesi ve gömülmesidir. Farz olan ibadetler için niyet gerekmez. Kişinin İslam'a girmiş olması, farz ibadet ve görevler için niyet anlamını taşır. Ama fazladan yapılan ibadetler (nafile) için niyet gereklidir.

Mezhepler tarihçilerine göre Kerramiye daha sonra on iki kola ayrılmıştır. Bunlardan el-Şehristani'nin andığı en tanınmış altısı el-Abidiye, el-Tuniye, el-Zerriniye, el-İshakiye, el-Vahidiye ve el-Heysemiye'dir. Abdülkahir el-Bağdadi ise Kerramiye'nin bütün kollarını Hakaikiye, Taraikiye ve İshakiye adlarını taşıyan üç ana kol içinde değerlendirir. (ihya.org)

[313] Hamdele ve salvele: Allah'a hamd edip, Peygambere salavat okumak.

Aynı yıl Mücahidüddin Kaymaz Musul kalesinde vefat etti. Kaymaz, Musul hâkimi Nureddin Arslan'ın devletinde ipleri elinde tutan kişiydi, fakat Nureddin'in oğlu İzzeddin Mesud tarafından hapsedilmiş, bir süre sonra serbest bırakılmıştı. Kaymaz, Hanefî mezhebine mensup âlim ve edîp bir kişiydi. Birkaç cami, ribat ve medrese yaptırmıştı.

Aynı yıl Gûr meliki Gıyaseddin Kerramiye mezhebinden ayrılarak Şafii oldu.

596 yılı (1199/1200):

Bu yılın ilk başlarında Melik Efdal ve Melik Zâhir Dımaşk'ı kuşatmayı sürdürüyorlardı. Fakat birden iki kardeş arasında bir anlaşmazlık başgösterdi. Sebebi şöyledir: Melik Zâhir'in Aybek adında çok sevdiği bir memluku vardı ve ortadan kaybolmuştu. Onun Dımaşk'a gittiğini zannetti ve onu araması için birini gönderdi. Kuşatma altındaki Melik Âdil bu durumu öğrendi ve Zâhir'e birini göndererek "Mahmud b. Şükri senin memlukunu ayartıp kardeşin Efdal'a götürdü" dedi. Zâhir hemen İbni Şükri'yi yakalattırdı ve baksa ki memluku onun yanında. Bunun üzerine kardeşi Efdal'a karşı tavrı değişti ve Melik Âdil'le savaşmaya son verdi. Askerlerde de bir bıkkınlık belirtisi göstermişti. Böylece Melik Efdal ve Zâhir Dımaşk'tan uzaklaşarak Safer ayının sonlarına doğru Safar bozkırına geldiler. Sonra kışı geçirmek üzere bir pınar başına vardılar. Ondan sonra da şevkleri kırıldı ve Efdal Mısır'a, Zâhir de Haleb'e dönmek üzere ayrıldılar. Durumu öğrenen Melik Âdil Dımaşk'tan hareket ederek Efdal'ın peşine düştü. Efdal Mısır'a gelince bahar münasebetiyle ordusunu terhis etmişti. Amcası Âdil ensesinde bitince onunla çarpışmak için çıktıysa da mağlup vaziyette Kahire'ye döndü. Melik Âdil Kahire'yi sekiz gün boyunca kuşatma altında tuttu. Bunun üzerine Efdal şehri ona teslim etmeyi kabul etti ve Kahire'ye karşılık Meyafarıkayn, Âne ve Sumeysat'ın kendisine verilmesini istedi. Âdil onun bu şartını kabul etti fakat sözünde durmadı.

Bu yıl Harezm'den başka Horasan, Rey ve civar bölgelerin hâkimi olan Harezmşah Tekeş öldü. Yerine oğlu Muhammed geçti. Muhammed'in lâkabı Kutbuddin Muhammed'di, fakat onu Alaaddin olarak

değiştirmişti. Tekeş, iyi tabiatlı ve âdil bir kişiydi. Hanefî fıkıh ve usulünü iyi bilirdi.

Gûr meliki Gıyaseddin, Harezmşah Tekeş'in ölüm haberini alınca aralarındaki amansız adavete rağmen kapısında her gün üç defa nûba çalınmasına son verdi ve yas tutmaya başladı ki, Bektemür'ün Salahaddin'in ölüm haberini aldığında yaptığının tam tersi bir davranıştı.

Tekeş vaktiyle ülkede iktidarını güçlendirince yeğeni Hinduşah Gûr hâkimi Gıyaseddin'e sığınıp amcasına karşı yardım istemiş, Gıyaseddin de yardım sözü vermişti.

597 yılı (1200/1201):

Bu yıl Gûr meliki Gıyaseddin ordusuyla harekete geçerek Gazne'deki kardeşi Şihabeddin'den de yardım istedi. Şihabeddin ordusuyla gelip ona katılınca Horasan üzerine yürüyüp Harezmşah Tekeş'e ait olan yerleri ele geçirdi ve Merv'i Hinduşah'a verdi. Sonra Serahs, Tus, Nisâbûr ve civarını fethetti. Gıyaseddin Horasan'daki fetih işlerini tamamladıktan sonra ülkesine geri döndü. Kardeşi Şihabeddin ise Hindistan'a bir yağma seferi düzenleyip ganimet topladı.

Aynı yıl Ramazan ayında Rükneddin Süleyman b. Kılıç Arslan, kardeşi Muizzüddin Kayserşah'ın elinde bulunan Malatya şehrini ele geçirdikten sonra Muhammed b. Salîk'in elindeki Erzenirrum (Kalikala) üzerine yürüdü. Muhammed, eskiden beri Erzenirrum'u elinde tutan bir aileden geliyordu. Şehirden çıkarak Süleyman'a barış teklifinde bulundu, fakat Süleyman onu tutuklatarak şehri ele geçirdi.

Aynı yıl Sökmen b. Muhammed b. Kara Arslan b. Davud b. Sökmen b. Artuk vefat etti.

598 yılı (1201/1202):

Harezmşah Muhammed b. Tekeş Horasan üzerine bir sefer tertipleyerek Gûr meliki Gıyaseddin'in aldığı şehirleri istirdat etti.

599 yılı:

Melik Âdil, oğlu Eşref'e haber göndererek Mardin'i kuşatmasını istedi. Melik Eşref Mardin'i kuşatınca Melik Zâhir Âdil'den barış talebinde bulundu. O da her yıl kendisine 150 bin dinar verilmesi,

şehirde hutbenin kendi adına okunması ve kendi adına sikke kestirilmesi şartıyla barışı kabul etti. Ayrıca istediği zaman kendisine asker gönderilmesini de şart koştu. Melik Zâhir bu şartları kabul etti ve barış sağlandı.

Aynı yıl Melik Âdil, Melik Aziz'in oğlu Melik Mansur Muhammed'i Mısır'dan çıkarıp Suriye'ye gönderdi. Melik Mansur annesiyle birlikte Haleb'teki amcası Melik Zâhir'in yanına gitti.

Yine bu yıl Hama hâkimi Melik Mansur Frenklere yakın olan Arin'e gitti ve oraya yerleşti. Melik Âdil, Ba'lebek ve Humus hâkimlerine haber göndererek onu kurtarmalarını istedi. Frenkler Hısn-ı Ekrad, Trablus ve belli yerlerde toplanarak Arin'deki Melik Mansur'a gittiler ve Ramazan ayının üçünde onunla çarpışmaya girdiler. Frenkler çarpışmayı kaybettikleri gibi çok da kayıp verdiler. Müthiş bir gündü.

Daha sonra Frenkler Hısn-ı Ekrad, Markab ve İsbitar'dan hareket ettiler. Sahillerden de kalabalık gruplar onlara katıldı. O sırada Arin'de bulunan Melik Mansur Muhammed'le ilk olaydan on sekiz gün sonra Ramazan ayının yirmi birinde ikinci bir çatışmaya girdiler, fakat ağır bir yenilgi daha aldılar. Melik Mansur onlardan birçok kişiyi öldürdü, bir kısmını da esir aldı.

Melik Âdil, Melik Efdal'ın elinde bulunan Re'sül Ayn, Suruc ve Kal'a-i Necm'i yolup aldı ve ona yalnızca Sumaysat'ı bıraktı. Melik Efdal annesini Hama hâkimi Melik Mansur'a göndererek kendisiyle birlikte Efdal'la ilgili ricada bulunacak birisini göndermesini istedi. Efdal'ın anası yola koyuldu ve Hama'dan da Kadı Zeyneddin b. Hindi'yi yanına aldı. Fakat Melik Âdil onların isteklerini kabul etmedi.

İbnü'l Esîr, el-Kamil adlı eserinde der ki: "Salahaddin'in evlatları vaktiyle babaları Salahaddin'in Atabek hanedanına yaptıklarının cezasını çekti. Salahaddin de Nureddin Zengi'nin kızının da aralarında bulunduğu kadınlardan bir grubun huzuruna gelip Musul'u İzzeddin Mesud'un elinde bırakmasını rica ettiklerinde reddetmiş, fakat sonra yaptığından pişman olmuştu. Aynı şey Sultan Salahaddin'in oğlu Melik Efdal'ın başına geldi ve amcası tarafından reddedildi. Bu olay üzerine Melik Efdal Sumaysat'ta kaldı, fakat hutbeyi Melik Âdil adına

okutmaya son verip Anadolu Selçuklu sultanı Rükneddin Süleyman adına okutmaya başladı."

Cümadilûlâ ayında Gazne ve Horasan'ın bir kısmının hâkimi Gûrlu Ğıyaseddin Muhammed öldü.

Yine bu yıl Gürcüler Duwin şehrini ele geçirerek yağmaladılar ve halkından pek çok kişiyi kılıçtan geçirdiler. Azerbaycan, Emîr Ebû Muhammed b. Pehlivan'a aitti. Gece gündüz içmekle vakit geçirir ve ülkenin işleriyle uğraşmazdı. Emîr ve naipleri kendilerini uyardılarsa da aldırış dahi etmedi.

600 yılı (1203/04):

Ermeni kralı Leon'un oğlu Antakya üzerine yürüyünce Haleb hâkimi Melik Zâhir hemen yola koyulup Harım'a geldi. Bunu duyan Ermeni prensi hemen Antakya'dan çekip gitti.

Sincar hâkimi Kutbuddin Muhammed ülkesinde hutbeyi Melik Âdil adına okutunca, amcasının oğlu Nureddin Arslan Şah buna çok öfkelendi. Hemen Kutbuddin'e ait olan Nusaybin üzerine yürüdü ve işgal etti. Kutbuddin de Melik Eşref'ten yardım istedi. Melik Eşref, Meyafarikayn hâkimi olan kardeşi Melik Evhad'la birleşerek Nureddin'in üzerine yürüdü. Nureddin ağır bir yenilgi aldı ve ancak dört kişiyle Musul'a sığınabildi.

Yine bu yıl Frenkler Kudüs üzerine yürümek için toplandılar. Melik Âdil de ordusunu toplayarak Dımaşk'tan hareket etti ve gelip Tur'da Frenklerin karşısında karargâh kurdu. O yıl sonuna kadar o şekilde kaldılar.

Frenkler [Latinler] eskiden beri Rumların elinde bulunan Konstantiniyye'yi işgal ettiler ve şehir 660 (1261/62) yılına kadar onların elinde kaldı. Daha sonra Rumlar [Bizanslılar] tekrar şehri ele geçirdiler.

Bu yıl Zilkâde ayının altısında Rükneddin Süleyman b. Kılıç Arslan vefat etti. Ondan sonra tahta oğlu Kılıç Arslan çıktı, fakat henüz çocuk yaştaydı.

Yine bu yıl Harezmşah Muhammed b. Tekeş ile Gûrlu Şihabeddin arasında bir savaş oldu ve savaş Şihabeddin'in zaferiyle sonuçlandı.

Bunun üzerine Harezmşah Kitaylardan yardım istedi ve onların yardımıyla Şihabeddin'i mağlup etti. Bu arada ülkesinde Şihabeddin'in öldüğü haberi yayılınca eşkıyalar insanları soyup öldürmeye başladılar, fakat onun ortaya çıkıp tekrar Gazne'ye dönmesiyle birlikte istirar sağlandı.

Yine aynı yıl Pehlivan'ın memluku Kulca öldürüldü. Kulca, Rey Hemedan ve Cebel'i ele geçirmişti. Onu kendi hoşdaşı Aydoğmuş öldürdü ve Kulca'nın yerine üstadı Pehlivan'ın oğlu Özbek'i geçirdi. Tabii Özbek göstermelik bir padişahtı ve bütün ipler Aydoğmuş'un elindeydi.

Yine bu yıl bir Frenk donanması Mısır'daki Favva şehrine gelerek beş gün boyunca yağmalama yaptı.

601 yılı (1204/05):

Frenkler Hama'ya bir saldırı düzenleyerek Rukayta köyüne kadar sokuldular ve pek çok ganimet topladılar, fakat daha sonra Hama hâkimi Melik Mansur'la Frenkler arasında saldırmazlık anlaşması yapıldı.

Kılıç Arslan'ın oğlu Gıyaseddin Keyhüsrev Anadolu'yu ele geçirdi. Gıyaseddin daha önce kardeşi Süleyman'ın tahtı ele geçirmesi üzerine Haleb hâkimi Melik Zâhir'e sığınmıştı, sonra da Konstantiniyye'ye geçmiş ve kardeşi Rükneddin Süleyman ölüp oğlu Kılıç Arslan tahta çıkıncaya kadar orada kalmıştı.[314]

---

[314] İbni Bibi'nin zamanının Vasilyüs'u dediği dönemin Bizans imparatoru III. Aleksios Angelos, Gıyaseddin, çocukları İzzeddin, Alâeddin ve beraberindekileri İstanbul'da ağırladı. Fakat Sultan, İbni Bibi'ye göre bir Frenk ile olan münakaşası sebebiyle İstanbul'dan ayrıldı. Gerçekte ise IV. Haçlı Seferi sebebiyle İstanbul'a gelen Latinler burayı yağma etmiş, Haçlı komutanlarının isteği üzerine III. Aleksios tahttan indirilmiş ve ihtimal ki, bu sebepten Gıyaseddin'de kayınpederi Mavrozomes'in memleketine gitmiştir. Bu arada Bizans sarayında İmparatorun huzurunda tuhaf bir olay olur. Anlatıldığına göre Bizans divanının üyeleri ile elbise veya ücret konusunda tartışmaya giren bir Frenk askeri III. Aleksios'un huzuruna çıkarak şikayette bulundu. İmparatorun misafirinin yanında şu anda onla ilgilenmiyeceğim

bilahare gerekli şekilde konuyu inceleyeceğini belirtmesine rağmen Frenk ısrarla şikayetlerini sürdürdü.

Keyhüsrev durumu Aleksios'dan sorarak öğrenip, İmparator kullarına yüz verip haddi aşmalarına niçin ses çıkarmıyor deyince Frenk ona hakaretvari sözlerde bulundu. Duruma daha fazla sabredemeyen Sultan mendilini eline dolayarak Frenk'in kulağının arkasına bir yumruk vurup yere serdi. Yumruğun şiddetinden kanlar içinde yere yığılan Frenk bayıldı. Bunu gören Rumlar ve Frenkler birbirlerine girdi. Durumun kötüye gittiğini anlayan İmparator, askerlerinden yardım isteyerek herkesi dışarı çıkarttı. İmparator ile başbasa kalan Sultan içinde bulunduğu durumdan o kadar etkilendi ki ağlamaya başladı ve bir Selçuklu sultanındaki tarih şuurunu gözler önüne seren şu sözleri söyledi: "Siz İmparator, biliyorsunuz ki Kılıçarslan'ın oğlu olan ben, Alparslan ve Melikşah'ın soyundanım. Doğudan batıya kadar her yerde oturan insanların da bildikleri gibi atalarım ve dedelerim dünyanın en mamur ülkelerini kılıçlarıyla fethetmişler, asilerin boynuna fetih halkası geçirmişlerdir. Senin ataların da her zaman onların hazinelerine vergiler, haraçlar, baclar ve mallar göndermişlerdir. Sen de bana karşı aynı yolu takip ettin. Şimdi eğer sen, feleğin takdirinin beni senin toprağına attığı şu anda bana böyle hafifliklerin yapılmasını, benim bir Frenk'in bu çeşit hakaretlerine katlanmamı uygun görürsen ve bu durumu da herbiri sultan ve bir ülkenin sahibi olan kardeşlerim öğrenirse, onlar sana, "kardeşimin etini başkalarına yedirtmeden yerim" sözünü söylerler ve bu bahaneyle sana asker çekerler ve ülkenin toprağını göğe savururlar. Kalelerini ve şehirlerini vahşi hayvanların, tilkilerin, aslanların, çakalların, kurtların yuvası yaparlar."

Durumun kötüye gittiğini anlayan İmparator, Sultan'dan özürler dileyince Sultan karşılık olarak Frenk ile düello yapmak istediğini söyledi. İmparatorun bütün çabalarına rağmen, intihar etme tehdidini bile kullanarak fikrinden vazgeçmedi. İmparator, Frenk'in tüm Avrupa'da tanınan meşhur bir silahşor olması sebebiyle Sultan'ı alt edeceğini düşünüyor bu sebepten bütün Selçukluların başına üşüşmesinden korkuyor idi. Frenk'e haber gönderilip yer ve zaman bildirildi. Frenk bütün silahlarını hazır edip meydana çıktı. Kendisini atına -tüm Frenk'lerin yaptığı gibi- bağladı. Sultan Gıyaseddin'e sataşmalarda bulundu. Gıyaseddin sessizce "hasbünallahü ve ni'me'l vekil" ayetini okuyarak meydana çıktı. Davullar, trompetler, boru sesleri ve tezahüratlar arasında ilk saldırı Frenk'ten geldi. Mızrakla yapılan bu saldırıyı Gıyaseddin savuşturdu. İkinci saldırı da Frenk tarafından yapıldı, Sultan bunu da savuşturdu. Frenk üçüncü saldırı yapacağı sırada yıldırım gibi davranan Sultan Gıyaseddin inek derisiyle kaplanmış gürzünü Frenk'in yüzüne indirdi.

602 yılı (1205/06):

Gazne ve Horasan'ın bir kısmının hâkimi olan Gûrlu Şihabeddin, ak şam namazı vaktinde çadırında tek başına bulunduğu bir sırada Gukeri[315] bir grubun bıçaklı saldırısı sonucu öldürüldü. Boğuşma sırasında Şihabeddin'in de onlardan birkaçını öldürdüğü söylenir. Kimilerine göre bunlar İsmailîlerdi. Şihabeddin onlara daha önce birkaç kez saldırmıştı. Olaydan sonra Şihabeddin'in adamları katilleri parça parça ettiler.

603 yılı (1206/07):

Şaban ayının üçünde Rum sultanı Gıyaseddin Keyhüsrev sahil şehri Antalya'yı ele geçirdi.

604 yılı (1207/08):

Melik Evhad Necmeddin Eyyub Ahlat'ı ele geçirdi. Ahlat, daha önce belirtildiği gibi, Balaban'ın elindeydi. Evhad daha sonra Meyafarikayn'dan hareket ederek Muş şehrini aldı. Arkasından Balaban'la bir çatışmaya girdi. Çatışmayı kaybeden Balaban, Erzenirrum hâkimi Mugisüddin Tuğrul Şah'tan yardım istedi. İkisi bir olup Melik Evhad'ın üzerine yürüdüler. Çıkan çarpışma Melik Evhad'ın yenilgisiyle sonuçlandı. Fakat bu çarpışmadan sonra Mugisüddin Ahlat'ı ele geçirmek için haksız yere Balaban'ı katlettirdi ve Ahlat'a geldi. Ancak şehir halkı teslim olmayınca Malazgird üzerine yürüdü; orayı da ala

---

Atı ile beraber yere kapaklanan Frenk'in yüzünün bir tarafı da başka yere savrulmuştu.

Orada bulunan Rumlar ve Müslümanlar sevinç çığlıkları atarak Gıyaseddin'i tebrik ettiler. İmparator da Sultan ve beraberindekiler için ziyafetler düzenledi. Fakat Haçlı komutanlarının ve Bizans ileri gelenlerinin baskısıyla İmparator, Sultan'ı uyararak daha güvenilir bir yere gitmesini salık verdi. Bu vesile ile kayınpederi Mavremezos'un hükmü altındaki adaya gitmesinin hayatı açısından daha uygun olacağını belirtti. III. Aleksios, Haçlıların baskısıyla kendi adamları tarafından 1203'te tahttan indirildiğine göre bundan az bir süre önce Gıyaseddin de kayınpederinin bulunduğu adaya gitmiş olmalıdır. (Y. Selim Burgu, *Anadolu Selçukluları*, s. 85-87)

315 İbnü'l Esir'e göre Lehavur'la Multan arasındaki dağlık bölgede yaşayan, önce Müslüman olmuş, sonra Cudi dağının hâkimi Danyal'la birlikte dinden dönmüş bir grubtur.

mayınca eli boş olarak kendi topraklarına döndü. Bir süre sonra Ahlat halkı Melik Evhad'a haber göndererek şehri kendisine teslim edeceklerini bildirdiler, o da gelip şehre sahip oldu.

Bu yıl Buhara ve Semerkand gibi şehirlerin melikleri Harezmşah'a mektup göndererek Kitaylardan şikayetçi oldular ve eğer kendilerini Kara-Kitaylar'ın[316] belasından kurtarırsa itaat edip, hutbeyi onun adına okutacaklarını, sikkeyi onun adına kestireceklerini belirttiler. Bunun üzerine Tekeş'in oğlu Alaaddin Ceyhun nehrini geçerek Kara-Kitaylarla savaşmaya başladı. Daha önce de onlarla birkaç kez savaşa girmişti ve iki taraf arasındaki çarpışmalar uzun süredir devam ediyordu. Hatta bu savaşlardan birinde Harezmşah Alaaddin Muhammed İbni Şihabeddin Mesud adında biriyle birlikte esir edilmiş, fakat onları esir alan Kara-Kitaylı kim olduklarını bilmediğinden Şihabeddin ona "Sen şimdi kral olduğunu unut ve kendini benim kölem gibi tanıt ve bana hizmet et. Belki bir hile ile seni kurtarırım" dedi. Harezmşah bu teklifi kabul etti ve Şihabeddin'in hizmetkârı gibi davranmaya başladı. Onları esir alan Kara-Kitaylı, Şihabeddin'e kim olduğunu sordu. O da "ben filan filan kişiyim" dedi. Bunun üzerine Kara-Kitaylı "Bir padişahtan korkmasaydım seni serbest bırakırdım" cevabını verdi. Şihabeddin Kara-Kitaylıya "Eğer ben şimdi ülkeme dönmezsem beni öldü sanıp malımı mülkümü paylaşırlar" deyince Kara-Kitaylı onu serbest bırakmayı kabul etti ve onlara refakat ederek Harezm'e doğru götürdü. Harezmşah da onlarla birlikteydi. Harezm'e yaklaşınca Kara-Kitaylı geri döndü ve böylece de Harezmşah kurtulup tahtına kavuşmuş oldu.[317] Harezmşah'ın Ali-şah b. Tekeş adında bir kardeşi vardı ve sultanın Horasan naibi idi. Kardeşinin Kara-Kitaylarla yapılan savaşta gaiplere karıştığı haberi gelince kendisini sultan ilan etti, ama Horasan halkı bunu kabullenmedi ve büyük olaylar çıktı. Harezmşah tahtına

---

[316] Metinde yalnızca Kitaylar şeklinde. Halbuki Kitaylarla Kara-Kitaylar farklıdır. O yüzden Harezmşah Muhammed'in kendileriyle çarpışmaya girdiği Kara-Kitaylardaki "Kara" kelimesi tarafımızdan ilave edilmiştir.

[317] Bartold, Hazermşah Muhammed'in bu kurtuluş hikayesinin pek inandırıcı olmadığını, aynı türden bir olayın daha önce Melikşah ile Nizamü'l-mülk hakkında da anlatıldığını belirtmektedir. (Türkistan, 383)

geri dönünce kardeşi onun gazabına çarpılmaktan korkarak Gürlu Gıyaseddin Mahmud'a sığındı. Gıyaseddin ona iyi davrandı ve Firuzkûh'da yerleştirdi.

Harezmşah ülkesinde duruma hâkim olduktan sonra kardeşi Ali şah'ın yaptıklarına öfkelenerek Gûrlu Gıyaseddin üzerine bir ordu sevk etti. Ordu, Melik-şah'ın kumandasında Firuzkûh'a yaklaştığında Gıyaseddin itaat kemerini beline bağlayarak onları karşıladı. Melik-şah onun canını bağışladı ve Ali-şah'la birlikte kaleden çıkmalarını söyledi. Sonra bu ikisini tutuklayarak Harezmşah'a durumu bildirdi. Harezmşah her ikisinin de öldürülmesini emretti. Melik-şah da onları aynı gün öldürdü ve böylece bütün Horasan Harezmşah'a bağlanmış oldu.

Sultan, Horasan'da işini bitirdikten sonra Kara-Kitayların üzerine yürümek için nehri [Ceyhun'u] geçti. Kara-Kitayların arkasında Çin sınırına doğru Tatarlar [Naymanlar] vardı. Onların başında o sırada Küçlük-han bulunuyordu.[318] Küçlük-han'la Kara-Kitaylar arasında eskiden beri süregelen bir düşmanlık vardı. Bu yüzden Küçlük-han Harezmşah Muhammed'e elçi göndererek Kara-Kitaylara karşı ittifak teklifinde bulundu. Aynı sıralarda Kara-Kitay hanı da Harezmşah'a elçi gönderip Tatarlara karşı ittifak teklifinde bulundu. Harezmşah, her iki tarafa da kaçamak cevaplar verdi ve olayların seyrini gözlemeye başladı. Bir süre sonra Kara-Kitaylarla Tatarlar [Naymanlar] savaşa tutuştular ve çarpışmalar Kara-Kitayların yenilgisiyle sonuçlandı. Bu fırsattan yararlanan Harezmşah onlar üzerine yürüdü ve ülkelerini talan etti. Aynı şeyi Küçlük-han da yaptı ve böylece Kara-Kitay Hanlığı yıkıldı. Ancak dağlara çekilenler veya teslim olup Harezmşah'ın ordusuna katılanlar kurtulmayı başardı.

605 yılı (1208/09):

Selçuklu sultanı Gıyaseddin Keyhüsrev, Ermeni Leon'un oğlunun elinde bulunan toprakları zaptetmek için Maraş'a doğru hareket etti. Melik Zâhir de ona takviye kuvvet gönderdi. Böylece Keyhüsrev

---

[318] El-Ömerî, burada bir yanılgıya düşmektedir. Küçlük, Tatar hanı değil Naymanların hanıydı. Dolayısıyla burada geçen Tatar kelimesini Nayman olarak okuyunuz.

İcon'un oğlunun elindeki topraklara girerek yağmaladı ve Farkus denilen bir kaleyi ele geçirdi.

Aynı yıl Cizre hâkimi Muizzüddin Sencerşah (Yusuf) b. Seyfeddin Gazi b. Mevdud b. İmadeddin Zengi b. Aksunkur öldürüldü. Onu öldüren kişi bizzat kendi oğluydu. Sencerşah kötü karakterli ve oldukça zalim biriydi. İnsanları öldürdüğü yetmiyormuş gibi, dillerini, burunlarını, kulaklarını kestirmek, sakalını yoldurmak gibi çirkin şeyler de yaptırır, kendi çocuklarına ve ailesine bile zulmederdi. Oğulları Mevdud ve Mahmud'u bir kaleye hapsettirmiş, sözü edilen oğlu Gazi'yi de şehirdeki saraya hapsettirmişti. Bu sarayda çok haşerat vardı. Gazi bunlardan birini canlı yakalamayı başardı ve belki sokup zehirler diye bir mendil içinde babasına gönderdi. Bu durum babasını daha da gaddarlaştırdı. Sonunda Gazi bir yolunu bulup kaçtı ve babasının sarayına girmeyi başardı. Burada babasının cariyelerinden birinin odasında saklandı. Hizmetkârlardan bazıları onu gördülerse de Şencerşah'a kızgın oldukları için sırrını açığa vurmadılar. Sencerşah bir gün şehir dışında içmeye karar verdi ve hânendelere hüzünlü ayrılık şarkıları okumalarını emretti. Şarkıları dinlerken bir yandan da ağlıyordu. Sonra sarhoş bir vaziyette sarayına döndü ve Gazi'nin saklandığı cariyesinin odasına girdi. Bir süre sonra tuvalete gitti. Burada oğlu Gazi ona saldırarak on dört bıçak darbesi indirdi, başını kesti ve kanlar içinde bıraktı. Sonra hamama girip cariyelerle oynaşmaya başladı. Eğer o sırada askerleri toplayıp onlardan sadakat yemini alsaydı, işini sonuna erdirmiş olacaktı. Ama o sarhoş oldu ve kendine güvendi. Hizmetkârlardan biri durumu üstazdâra[319] haber verdi. O da bazı kişileri toplayarak Gazi'ye saldırdı ve onu öldürdü. Askerler de Gazi'nin kardeşi Mahmud b. Sencerşah'a sadakat yemini ettiler. Mahmud da babası gibi Muizzüddin lâkabı aldı. Mahmud, Cizre'de istikrarı sağladıktan

[319] Üstâzdâr veya üstâdâr : Sultanın özel işlerine bakan memluk; saray ve hassa nazırı. Üstâdârlık, sultanın mutfakları, şaraphanesine ait bütün odaları ve ayrıca haşiye ve gılmanları denetleme ve onlara direktifler verme yetkisidir. Üstâdâr, sultanın müfrezesiyle (tulb) birlikte yürür; sultanın gılmanlarına ve sarayının kapısındaki görevlilere emirler verirdi. Sultanın sarayının giderleri ve giysi temininde ihtiyaç duyulan her şeyi getirtme konusunda mutlak söz sahibi ve tam yetkiliydi.

sonra babasının cariyelerini tutuklayarak Dicle nehrinde boğdurdu. Arkasından kardeşi Mevdud'u tutuklattı.

606 yılı (1209/10):

Melik Âdil Dımaşk'tan hareket ederek Fırat'ı geçti ve melik olan oğullarını toplayarak Harran'a indi. Artuklu Kara Arslan'ın torunu ve aynı zamanda Âmid ve Hısnkeyfa'nın hâkimi Bahaulmülk Salih Muhammed onun huzuruna geldi. Melik Âdil Harran'dan hareket ederek Kutbuddin Muhammed b. İmadeddin Zengi'nin elinde bulunan Sincar kalesini kuşattı, fakat kuşatma uzayınca ordusuna bıkkınlık geldi. Ayrıca Haleb hâkimi Melik Zâhir de kendisiyle yapmış olduğu barış anlaşmasını bozmuştu. Bu yüzden Melik Âdil tekrar Harran'a dönüp sözü edilen Kutbuddin'e ait olan Nusaybin ve Habur'u ele geçirdi.

607 yılı (1210/11):

Gürcüler Ahlat üzerine yürüyerek Melik Âdil'in oğlu Evhad'ın elinde bulunan kaleyi kuşattılar. Bu arada Gürcü kralı kafa çekmek istedi ve sarhoş kafayla yirmi süvariyle Ahlat'a gitmeyi gözüne kestirdi. Müslümanlar da kaleden çıkarak onu esir alıp Melik Evhad'a getirdiler. Gürcü kralı birkaç kaleyi Evhad'a iade ettikten başka, beş bin esiri serbest bırakmak ve yüz bin dinar ödemek suretiyle üç yıllık bir barış anlaşması yaptı. Ayrıca kızını Melik Evhad'a vereceği konusunda söz verdi ve yemin ederek serbest kaldı.

Bu yıl Recep ayının sonunda Musul hâkimi Nureddin Arslan Şah öldü. Zaten uzun süredir hastaydı ve on yedi yıl, on bir aydır iktidardaydı. Hastalığı artınca katran banyosu yaptı ve tahtırevanla Musul'a dönerken yolda terk-i dünya eyledi. Karayağız ve yakışıklı biriydi, fakat hızlı bir şekilde yaşlandı; arkadaşları ondan çekinirdi ve esasen sabırsız biriydi. Ondan sonra tahta oğlu Melik Kahir İzzeddin Mesud geçti. İzzeddin tahta çıktığında henüz on yaşındaydı. Ülkenin idaresini babasının memluku üstazdâr Bedreddin Lülü üstlendi. Aşağıda anlatacağımız gibi Musul'u ele geçirecek olan kişi de bu Lülü'dür.

Arslan Şah'ın yaşça Kahir'den daha küçük olan Alaaddin Zengi adında bir oğlu daha vardı ve ona Musul yakınlarındaki Akr ve Şuş[320] kalelerini vermişti.

Bu yıl Ahlat hâkimi Melik Evhad öldü. Kardeşi Melik Eşref gelerek Ahlat'a sahip oldu. Ona Erman Şah unvanı verildi.

Anadolu sultanı Gıyaseddin Keyhüsrev Bizans kralı tarafından öldürüldü ve yerine oğlu Keykâvus geçti.

608 yılı (1211/12):

Hasan Sabbah'ın oğlu ve Alamut kalesinin hâkimi El-Keyya Celaleddin Hasan İslam sancaklarını dikti ve İran ve Suriye'deki bütün İsmailî kalelerine haber göndererek İslam sancaklarının dikilmesini emretti.

609 yılı (1212/13):

Erzenirrum hâkimi olan Kılıç Arslan oğlu Tuğrul Şah, yeğeni Keykâvus b. Keyhüsrev'i Sivas'ta kuşatma altına aldı. İzzeddin Keykâvus, Melik Eşref'ten yardım istedi. Tuğrul Şah Melik Eşref'ten çekindiği için kuşatmayı kaldırdı. Keykâvus'un Keykubad adında bir kardeşi vardı. Bu olaylar olunca ordusuyla Keykâvus'un elinde bulunan Engüri üzerine yürüyerek ele geçirdi. Fakat Keykâvus hemen harekete geçip Keykubad'ı kuşattı ve Engüri'yi geri aldığı gibi kardeşi Keykubad'ı ve beylerini hapsetti. Sonra saçlarını ve sakallarını kesip her birini bir ata bindirdi. Yine her birinin önüne ve arkasına birer fahişe bindirerek ellerine birer terlik verdi. Fahişeler bu terliklerle onlara vururken, bir yandan da her birinin önünde yürüyen bir münadi "Sultana ihanet edenlerin cezası budur!" diye bağırdı.

610 yılı (1213/14):

İzzeddin Keykâvus amcası Tuğrul Şah'ı mağlup ederek ülkesini ele geçirdi ve onu öldürdü. Büyük beylerini de öldürdü. Sonra kardeşi Alaaddin Keykubad'ı öldürmek istedi, fakat bazı beylerin araya girmesiyle onu affetti.

---

[320] Akr: Musul'la Tikrit arasında Kervanların konakladığı bir köy; Şuş ise Musul sınırları dahilinde çok yüksek bir kaledir.

Pehlivan'ın memluku olan ve Hemedan ve Cibal'i ele geçirmiş bulunan Aydoğmuş yine Pehlivan'ın memluklarından olan Mengli adlı hoşdaşı tarafından öldürüldü. Aydoğmuş iki yıl önce ondan kaçarak halifeye sığınmış, fakat bu yıl Hemedan'a geri dönmüştü. Mengli, onu öldürdükten sonra bu bölgenin hâkimi oldu.

611 yılı (1214/15):

Türkmenler Gıyaseddin Keyhüsrev'i öldüren Bizans kralını esir ederek Gıyaseddin'in oğlu Keykâvus b. Keyhüsrev'e teslim ettiler. Keykâvus onu öldürmek istedi, fakat Bizans kralı canını kurtarmak için büyük paralar teklif etti ve Müslümanların hiç sahip olmadıkları şehirleri ve kaleleri teslim etti.

612 yılı (1215/16):

Bağdat ve civar illerin orduları toplanarak Hemedan, Isfahan, Rey ve o civardaki diğer şehirlerin hâkimi olan Mengli el-Hemedanî üzerine yürüdüler. Halifenin ordusu Mengli'yi mağlup ederek Sâve'de öldürdü. Yerine ise Pehlivan'ın memluklarından Ağlamış'ı tahta çıkardılar.

Şaban ayında Harezmşah Muhammed Gazne ve civarını Gûrlu Şihabeddin'in memluku Yıldız'ın elinden yolup aldı. Yıldız da Hindistan'daki Lehavur şehrine çekilerek orayı ele geçirdi. Daha sonra hoşdaşı Kutbuddin Aybek'in elinde bulunan iç Hindistan'ı ele geçirmek için harekete geçti. Fakat Kutbuddin'le girdiği çarpışmada öldürüldü. Yıldız, iyi tabiatlı biriydi ve insanlara iyi davranırdı.

614 yılı (1217/18):

Melik Âdil Mısır'dayken Frenkler oldukça kalabalık bir grupla denizden Akka'ya geldiler. Melik Âdil bunu haber alınca Mısır ordusuyla hareketc geçip Nablus'a geldi. Frenkler Nablus üzerine yürüdüler. Melik Âdil'in yanında onlarla başa çıkabilecek kadar savaşçı yoktu. Bu yüzden Frenklerin öncü kuvvetleri Afik'e saldırdılar, oradan da Müslüman topraklarına girerek köylere hücum ettiler ve Bisan ile Nablus arasındaki köyleri yağmaladılar. Hadde hesaba sığmayacak kadar çok Müslümanı yağmalayıp öldürdüler ve tekrar Akka çayırlığına döndüler. Bu olay, Ramazan ayının ortası ile bayram arasında oldu.

Melik Âdil Safar çayırındaydı. Frenkler harekete geçerek Tur kalesini kuşattılar. Bu kaleyi Melik Âdil yaptırmıştı. Fakat daha sonra Frenkler kuşatmayı kaldırarak Akka'ya döndüler.

Harezmşah Muhammed, Cebel ve civarı üzerine yürüyerek oraları ele geçirdi. Oradan Sâve ve Kazvin üzerine yürüdü. Sonra Ebher, Zengan, Hamidan, Isfahan, Kum ve Kaşan'ı zaptetti. Arran ve Azerbaycan hâkimi Özbek b. Pehlivan Harezmşah'ın hâkimiyetini kabul etti. Bir miktar asker önden yola koyuldu. Harezmşah da onları takiben Hemedan'dan ayrılarak iki üç gün yol gittikten sonra öyle şiddetli bir kar yağdı ki, eşi emsali görülmemişti. Harezmşah bu kar yüzünden pek çok hayvan kaybetti ve Tatarların ülkesine saldırmasından çekindiği için önce fethettiği topraklara, oradan da Horasan'a döndü ve Halife İmam Nasır adını hem Horasan'da hem de Mâverâünnehr'de hutbeden çıkarttı, ama Harezm, Semerkand ve Herat'ta hutbe yine halife adına okunmaya devam etti. Çünkü bu bölgelerdeki insanlar hutbeyi kendi seçtikleri kişiler adına okuyorlardı.

615 yılı (1218/19):

Melik Âdil Safar çayırlığının ön kısımlarında karargâh kurduğu sırada Frenkler de Akka bozkırındaydılar. Daha sonra Frenkler oradan Mısır'a doğru hareketlendiler ve Dimyat'a geldiler. Melik Âdil'in oğlu Melik Kamil de Mısır'a gelerek onların karşısında kamp kurdu. İki taraf dört ay boyunca bu şekilde bekledi. Melik Kamil elindeki askerleri oğluna gönderdi. Askerler gruplar halinde gelip toplanınca Melik Kamil Frenkler üzerine yürüdü ve onları Dimyat'tan attı.

Aynı yıl Musul hâkimi Melik Kahir İzzeddin Mesud b. Arslan Şah b. Mesud b. Mevdud b. İmadeddin Zengi Aksunkur vefat etti. Saltanat süresi yedi yıl dokuz aydı ve onun ölümüyle birlikte Zengi hanedanı çökmüş oldu. Melik Kahir geride iki oğul bıraktı. Büyük olanının adı Arslan Şah'tı ve o sırada yirmi yaşındaydı. Melik Kahir ona tahta çıkmasını, fakat yönetimi Bedreddin Lülü'ye bırakmasını vasiyet etti. Bedreddin Lülü onu tahta kotardı, hutbeyi onun adına okuttu ve sikkeyi de yine onun adına kestirdi.

Haleb hâkimi Melik Zâhir ölüp de yerine henüz çocuk yaştaki oğlu Aziz tahta geçince Anadolu sultanı Keykâvus b. Keyhüsrev Haleb'i ele geçirmeyi amaçladı ve Sumaysat hâkimi Melik Efdal'a bir teklifte bulundu. Buna göre Haleb ve civarı fethedilip Melik Efdal'a verilecek, sonra birlikte doğu tarafında Melik Eşref'in elinde bulunan toprakları fethedilerek Keykâvus'a bırakılacaktı. Böylece Keykâvus Melik Efdal'la birlikte Haleb üzerine yürüdü. Rağban'a geldiklerinde orayı ele geçirdiler. Keykâvus orasını Melik Efdal'a verdi. Bölge halkı da Melik Efdal'a itirazda bulunmadı. Keykâvus daha sonra İbni Yarum'un elinde bulunan Tel Başer'e gelip fethetti, fakat orasını Melik Efdal'a vermedi. Melik Efdal da şehir halkı da buna bir anlam verememedi ve bu yüzden Melik Eşref Keykâvus'u Haleb'den kovmak için ilerledi ve Arap emiri Mani' b. Hadise de kalabalık bir orduyla onun yardımına geldi. Bu arada Keykâvus kendisi için fethetmek amacıyla Menbic'e gelmiş ve şehre el koymuştu. Melik Eşref ordusuyla Buzaa vadisine geldi. Burada onun kuvvetleriyle Keykâvus'un öncü birlikleri arasında bir çarpışma vukû buldu. Çarpışma Keykâvus'un öncü birliklerinin yenilgisi ve bir kısmının esir düşmesiyle sonuçlandı. Esirler Haleb'e gönderildi ve beşaret davulları çalındı. Keykâvus Menbic'te iken bu durumu öğrenince münhezim bir şekilde geri döndü. Melik Eşref ise onun peşine düşerek artçı kuvvetlerini vurmaya devam etti. Arkasından Tel Başer'i kuşatıp geri aldı. Başka bir iki yeri daha geri aldı. Melik Efdal ise Sumaysat'a geldi ve ölünceye kadar oradan ötesine geçmedi.

Bu arada Melik Âdil vefat etti. Kız çocuklarından başka on altı erkek çocuğu vardı. Vefat ettiğinde oğullarından yalnızca bir tanesi yanındaydı. Oğlu Melik Muazzam İsa Nablus'taydı ve ancak onun vefatından sonra gelmişti. Melik Muazzam babasının ölümünü gizledi ve cenazesini gizlice Dımaşk'a götürdü. Dımaşk'a gelince halk ona sadakat yemini etti. O da babasının öldüğünü açıklayarak yas tutmaya başladı, fakat diğer melik kardeşlerinden bu ölümü gizledi. Melik Âdil vefat ettiğinde hazinesinde yedi yüz bin dinar vardı.

Frenklerle savaş halinde bulunan Melik Kamil babasının ölüm haberini alınca ciddi şekilde sarsıldı. Askerler arasında ihtilaf çıktı ve

Frenkler bu fırsattan faydalanarak Müslümanların ağırlıklarını yağmaladılar. Hakkari Kürtlerinden olan ve önde gelen komutanlar arasında yer alan İmadeddin Ahmed, Melik Kamil'i alaşağı etmek ve tahtı ele geçirmek için harekete geçince ordu kendi içinde bölündü. Hatta Melik Kamil ülkeyi terk edip Yemen'e geçmeyi bile düşünürken, bu durumu öğrenen Melik Muazzam İsa Suriye'den harekete geçerek kardeşi Kamil'in yanına geldi ve İmadeddin Ahmed'i Suriye'ye sürgün etti. Böylece Melik Kamil kendini toparladı, fakat bu arada Frenklerin Dimyat üzerindeki baskısı iyice artmıştı.

Aynı yıl İmadeddin Zengi bin Arslan Şah bazı Musul kalelerini ele geçirdi. Daha önce Arslan Şah vefat etmeden önce Musul'u oğlu Mesud Kahir'e bırakmış, küçük oğlu İmadeddin Zengi'ye ise Ka'r ve Şuş kalelerini vermişti. Fakat Mesud Kahir ölüp de yerine oğlu Arslan Şah geçince - ki o da hastalıklıydı, - amcası İmadeddin Zengi İmadiye üzerine yürüyerek onu ele geçirmiş, sonra Hakkari ve Zoran kalelerini almıştı.

Bu durum karşısında memleketin işlerini çekip çevirmekte olan Bedreddin Lülü, Melik Eşref'e müracaat etti ve onu metbû tanıdığını bildirerek yardım istedi. Melik Eşref ona bir miktar asker verdi. Bedreddin Lülü bu orduyla Zengi'nin üzerine yürüyerek mağlup etti. Zengi, Erbil hâkimi Muzafferüddin Kökböri'nin damadıydı. Hanımının anası olan Rabia Hatun ise Melik Âdil'in kızkardeşiydi. Bu durumda Kökböri'nin damadına yardım etmemesi ve Bedreddin Lülü'nün karşısına dikilmemesi düşünülemezdi.

616 yılı (1219/20):

Melik Eşref Haleb dışında kalıyor ve şehrin yönetimini oradan yürütüyordu. Melik Kamil ise Mısır'da Frenklerle mücadele ediyordu ve ikisi birlikte Dimyat'ı kuşatmakla meşguldüler. Daha sonra Melik Kamil kardeşlerine haber göndererek yardım istedi.

Aynı yıl Musul hâkimi Nureddin Arslan Şah vefat etti. Zaten hastaydı. Bunun üzerine Bedreddin Lülü onun henüz üç yaşındaki kardeşi Nasırüddin Mahmud'u tahta çıkardı. Atabek Zengi hanedanından adına hutbe okunan son kişi bu Nasırüddin Mahmud'tur. Fakat Nasırüddin Mahmud çok yaşamadı ve böylece Musul bütünüyle Bedreddin

Lülü'ye kaldı ve Bedreddin ülke Tatarlar tarafından istila edilinceye kadar burayı keyfince yönetti.

Aynı yıl Sincar hâkimi Kutbuddin Muhammed öldü ve yerine oğlu İmaddedin b. Şahinşah b. Muhammed geçti. Kutbuddin iyi karakterli bir kişiydi ve tebaasına karşı iyi davranıyordu. Yerine geçen İmaddedin Şahinşah birkaç ay tahtta kaldıktan sonra birden kardeşi Mahmud onun üzerine çullanarak boğazını kesip Sincar'ı ele geçirdi. Atabek Zengi ailesinden Sincar'da hüküm süren son kişi bu Mahmud olmuştur.

Aynı yıl Dımaşk hâkimi Melik Muazzam İsa taş ustalarını ve lağımcıları Kudüs'e gönderdi. Kudüs daha önce oldukça tahkim edilmiş ve muazzam bir şehir olmuştu. Melik Muazzam'ın bunu yapmasının sebebi Frenklerin gücünden ve Dimyat'ı sıkıştırmalarından gözünün yılmış olmasıydı. Melik Muazzam onların aynı şekilde Kudüs üzerine yürümelerinden korkuyordu ve onları engelleyecek gücü olmadığı için şehri yıktırmıştı.

Frenkler uzun süre kendilerine karşı direnen Dimyat'ı kılıç zoruyla ele geçirdiler ve şehir halkını kılıçtan geçirerek, bir kısmını esir aldıktan başka şehirdeki camiyi de kiliseye çevirdiler. Frenkler daha sonra gözlerini Mısır topraklarına diktiler. Melik Kamil Dimyat elinden yolunup alınınca Mansura adını verdiği bir şehir kurdu ve ordusunu oraya konuşlandırdı.

Aynı yıl Tatarlar ortaya çıktı ve Müslümanları kılıçtan geçirdiler. Müslümanlar bu yılki kadar hiç böyle büyük kayıplar vermemişlerdi. Çünkü bir yandan Frenkler Dimyat'ı ele geçirip halkı öldürürerek esir almış, diğer yandan aynı sıralarda büyük musibet yani Tatarlar ortaya çıkıp İslam ülkelerinin büyük çoğunluğunu ele geçirmiş, oluk oluk kan dökmüş, kadınları ve çocukları esir alıp ırzlarını kirletmişlerdi ki, İslam dünyası İslam'ın gelişinden bu yana böyle bir felaket yaşamamıştı.

Aynı yıl Tatarlar (Moğollar) başlarında Cengiz-han olduğu halde önce Harezmşah Muhammed üzerine yürüdüler ve bu yılın Zilhicce ayının dördünde Buhara'yı istila ettiler. Fakat şehir teslim olmasına rağmen kaledekiler teslim olmamıştı. Ne var ki Tatarlar kaleyi de ku

şatarak zaptettiler ve kalede kim varsa kılıçtan geçirdiler, sonra da şehir halkına karşı bir katliam sergilediler.

Celaleddin Mengüberdi'nin hayat hikayesini yazan Muhammed b. Ahmed Ali en-Nesevî şöyle der: "Çinlilerin ülkesi geniş bir ülkedir. Bir ucundan diğer ucuna gitmek altı ay vakit alır. Eskiden beri bu ülke altı kantona bölünmüştür. Her bir kanton arası bir aylık yoldur. Her bir kantonun başında bir hükümdar vardır ve hepsi büyük hükümdara bağlıdır. Çinin büyük hükümdarı, Harezmşah Muhammed'in çağdaşıydı. Ona Tarhan deniliyordu ve bu iktidar büyük bir hükümdardan başka büyük bir hükümdara, daha doğrusu bir kâfirden başka bir kâfire geçiyordu. Sözünü ettiğimiz yüzyılda Çinlilerin başında Duşi-han adında biri vardı ve altı kanton hanlarından biriydi ve Cengiz-han'ın teyzesiyle evliydi. Cengiz-han'ın mensup olduğu kabile göçebe Temirci kabilesiydi. Bu kabile kış aylarını Argun denilen bir yerde geçirirdi. Bu kabile, Tatarlar arasında en belalı ve zalim kabile olarak bilinirdi. O yüzden Çin hükümdarları onları kendi hallerine bırakmamışlardır. Duşi-han vefat edince Cengiz-han teyzesine başsağlığı dilemek için bir ziyarette bulundu. Komşu ülkelerin hanları Duşi-han'ın eza töreniyle meşguldüler. Bunlardan birinin adı Küçlük-han, diğerinin adı bilmem kimdi. Küçlük-han ölünce yerine yine aynı lâkabı taşıyan oğlu oturdu. Cengiz-han, yaşının küçük olmasından faydalanarak onun üzerine gitti ve babasıyla kendisi arasındaki anlaşmayı bozdu. Cengiz-han'la Küçlük-han arasında savaş çıktı." Cengiz'in ordusunu Cuçi idare ediyordu. Cuçi, Küçlük-han'ı mağlup etti ve peşine takılıp yakalayarak öldürdü. Sonra da kellesini babasına getirdi. Böylece Cengiz-han ülkenin tek başına hâkimi oldu. Sonra Harezmşah Muhammed'e barış teklifinde bulundu, fakat bu gayretler bir savaşla son buldu. Harezmşah Cengiz-han karşısında yenildi ve toprakları Cengiz'in eline geçti. Daha sonra ikisi arasında bazı olaylar yaşandı ki, bunları aşağıda anlatacağız.

Aynı yıl Anadolu sultanı İzzeddin Keykâvus öldü. Ondan sonra yerine kardeşi Alaaddin Keykubad geçti. Bu Keykubad, ağabeyi Keykâvus tarafından hapsedilmiş ve onun ölümünden sonra askerler tarafından serbest bırakılıp tahta kotarılmıştı.

617 yılı (1220/21):

Cengiz-han, Semerkand'ı ele geçirdikten sonra Harezmşah Muhammed'in peşinden 20 bin kişilik bir ordu gönderdi. Bu ordu Horasan'ın batı kesimine gittiği için Mağrib Tatarları diye anılıyordu. Bunlar Pencab denilen yere geldiler. Burada Ceyhun nehrini geçerek Harezmşah'ı takibe devam ettiler. Harezmşah ve ordusu Tatarların peşlerinden geldiklerini biliyorlardı. Harezmşah, ordusundan ayrılarak Nisâbûr'a geldi. Tatarlar peşindeydiler ve yalnızca onu ele geçirmeyi hedeflemişlerdi. Mazenderan'a gelmiş olan Harezmşah oradan Taberistan Demezi'ndeki bir limana geldi. Buraya Abeskun deniliyordu ve şahın bu adada da bir kalesi vardı. Harezmşah arkadaşlarıyla adaya geçti. Tatarlar ise onu yakalayamadıkları için üzgün bir şekilde sahilde durmak zorunda kaldılar. Harezmşah hayatını bu adada noktaladı.

Alaaddin Muhammed yirmi bir yıldır tahttaydı ve ülkesinin bir ucu Irak'a diğer ucu Türkistan'a dayanıyordu. Gazne, Hindistan'ın bir kısmı, Sicistan, Kirman, Taberistan, Curcan, Cibal, Horasan ve İran'ın bazı yerleri ona bağlıydı. İslam fıkhını ve temel bilimlerini iyi bilirdi. Yorgunluğa karşı metanetliydi. Oğlu Celaleddin'in ölümünden bahsederken ondan da söz edeceğiz. Tatarlar Harezmşah'a yetişmekten ümitlerini kesince Mazenderan'a dönüp fethettiler ve halkı kılıçtan geçirdiler. Arkasından Horasan, Rey ve Hemedan üzerine yürüyüp aynı şeyleri yaptılar. Daha sonra Harezm üzerine yürüdüler ve burada çok büyük çarpışmalar oldu. Camileri yıktılar, mushafları yaktılar ki, böyle bir olay İslam öncesinde de sonrasında da olmamıştı. Buhtunnasr'ın İsrailoğullarına yaptıkları bunların yaptıklarının yanında devede tüy kalır. Çünkü bunların yakıp yıktıkları şehirlerin her biri Kudüs'ten daha büyüktü. Keza öldürdükleri Müslüman sayısı da Buhtunnasr'm öldürdüğü İsrailoğullarının sayısından çok çok fazlaydı. Tatarlar Horasan'da işlerini bitirip Cengiz-han'a döndüler. Cengiz-han bu defa Gazne'yi elinde bulunduran Celaleddin Mengüberdi'nin üzerine kalabalık bir ordu gönderdi. Celaleddin'in üzerine gelen Tatar ordusu 12 bin kişiydi. İki taraf arasında çok şiddetli bir çarpışma oldu, fakat Allah zaferi Müslümanlara nasip etti. Müslümanlar Tatarların peşine düşerek doyasıya kelle aldı-

lar. Cengiz-han bu defa 70 bin kişilik bir orduyu Kabil'e sevk etti. Çarpışma yine Müslümanların zaferiyle sonuçlandı ve Tatarlar pek çok esir verdiler. Bu savaşta Buğrak [Seyfeddin Ağrak] denilen büyük bir emîr çok önemli yararlılıklar sergilemişti, fakat savaştan sonra Melik-han [Eminülmülk] denilen başka bir emîrle - ki Celaleddin onun kızıyla evlenmişti, - bir ganimet yüzünden aralarında tartışma çıktı. İki taraf arasında arbede sırasında Buğrak [Seyfeddin Ağrak]ın kardeşi öldürüldü. Buğrak bu olaya çok sinirlendi ve Celaleddin'i terk ederek Hindistan'a doğru gitti. Otuz bin askeri de onu takip etti. Celaleddin onun ardından gidip gönlünü almak istediyse de Buğrak geri dönmedi. Böylece Celaleddin'in ordusunun safları zayıfladı. Tam bu sırada Cengiz-han bizzat ordusunun başında oraya geldi. Celaleddin'in onunla başa çıkacak gücü yoktu, bu yüzden Hindistan'a doğru çekildi. Cengiz-han ona Sind nehri sahilinde yetişti. Celaleddin ve beraberindekiler nehri geçmeye vakit bulamadıkları için savaşı kabul etmek zorunda kaldılar. Eşi emsali görülmemiş bir savaş oldu. İki taraf da çok kayıp verdi. Sonunda Celaleddin yüzerek nehri geçmeyi başardı. Cengiz-han da geri döndü. Gazne'yi yağmalayarak halkı kılıçtan geçirdi. Tatarlardan bir diğer büyük kol Deşt-i Kıpçak üzerine yürüdü ve Sudak şehrini işgal etti. Daha sonra Kafkaslar üzerine yürüyerek istila ettiler. Ondan sonra Rus topraklarına saldırdılar. Kıpçaklar da Ruslara katıldılar, fakat şiddetli çarpışmalar Tatarların zaferiyle sonuçlandı.

618 yılı (1221-22):

O sıralar Dimyat'ı ellerinde tutan Frenkler gözlerini Mısır topraklarına diktiler ve Dimyat'tan harekete geçerek Mansura'ya geldiler. İki taraf arasında karada ve denizde şiddetli çarpışmalar oldu. Sultan Melik Kamil sürekli kardeşlerine ve aile efradına haberler göndererek kendisine yardıma gelmelerini istiyordu. Bunun üzerine Dımaşk hâkimi Melik Muazzam İsa kardeşi Melik Eşref'e gitti ve ondan kardeşleri Melik Kamil'e yardıma gitmelerini istedi. Melik Eşref ordusunu topladı, ayrıca Haleb ordusunu da yanına aldı. Hama hâkimi Melik Nasır Kılıç Arslan da onlara katıldı. Melik Nasır, dayısı Melik Kamil'in Hama'yı elinden alıp Melik Muzaffer'e vermesinden korkuyor-

du. Melik Eşref, ona böyle bir şeye izin vermeyeceğine dair yemin etti. Melik Emced Behram Şah b. Ferruhşah da Melik Eşref'e katıldı. Böylece bu büyük ordu Mısır'a gidip Frenklerle çarpışmakta olan Melik Kamil'le buluştu. Müslümanların maneviyatı yükseldi. Frenkler ise gördükleri bu kalabalık ordu karşısında tereddüte düştüler. İki taraf arasında çarpışmalar devam ederken barış görüşmeleri de devam ediyordu. Müslümanlar Kudüs, Askalan, Taberiye, Lazkiye, Cebele ve Sultan Salahaddin'in sahil şeridinde fethetmiş olduğu tüm toprakları Frenklere bırakmayı kabul ettiler. Yalnızca Karak ve Şubak'ı vermek istemediler. Buna karşılık Frenklerin barışı kabul etmelerini ve Dimyat'ı teslim etmelerini şart koştular. Frenkler bu şartı kabul etmedikleri gibi Kudüs'ün surlarının onarılması için 300 bin dinar verilmesini istediler. Bilindiği gibi Melik Muazzam İsa daha önce Kudüs'ün surlarını yıktırmıştı. Frenkler Karak ve Şubak'ın teslimini de şart koştular. Görüşmeler bu şekilde devam ederken Müslümanların bir kısmı Nil'in öte tarafına geçtiler. O günler Nil'in coşup köpürdüğü günlerdi ve Frenklerin bu nehir hakkında tecrübeleri yoktu. Diğer bir ifadeyle nehir Frenklerle Dimyat arasında bir engel oluşturmuştu. Pek çoğu açlıktan öldü. Bu defa Frenkler adam göndererek barış istediler ve Müslümanların kendilerine teslim etmeyi kabul ettikleri tüm şehirleri onlara bırakmaya, ayrıca Dimyat'tan çekilmeye, barış anlaşmasının aynı süreyle tekrar uzatılmasına razı oldular. Frenklerin başında büyük kontlardan yirmi kadarı vardı. Frenklerin bu teklifi Müslümanlar safında görüş ayrılıklarına yol açtı. Melik Kamil huzurunda toplanan meliklerden bazıları "Onlara can güvenliği vermeyelim, Akka ve Sur gibi sahil şehirlerini de ellerinden alalım" dediklerse de, bilâhare Frenklerin canını bağışlamayı kabul ettiler. Çünkü savaş üç yıldan daha fazladır devam ediyordu, askere de bıkkınlık gelmişti. Sonra karşılıklı rehinler verildi. Melik Âdil rehin olarak henüz on beş yaşındaki oğlu Melik Salih Eyyub'u gönderirken, Frenkler de Akka kontu ve Papa'nın naibinden başka Sûr kontu Kendris ve diğer kontları gönderdiler. Bu olay Recep ayının yedisinde odu. Dimyat aynı ayın on dokuzunda Müslümanlara teslim edildi. Barış anlaşmasından sonra Melik Eşref Rakka'yı Mahmud b. Kutbuddin'in elinden yolup aldı. Daha

önce Mahmud'un kardeşine nasıl kötülük edip öldürdükten sonra Sincar'ı aldığını anlatmıştık.

Aynı yıl Âmid ve Hısnkeyfa hâkimi Melik Salih Nasıreddin Mahmud b. Muhammed b. Kara Arslan b. Sökmen b. Artuk mide ülserinden öldü. Yerine oğlu Melik Mesud geçti. Melik Kamil daha önce Âmid'i onun elinden almıştı. Bu Melik Salih kötü karakterli biriydi. İbnü'l Esir onun 619 yılında öldüğünü kaydetmektedir.

619 yılı (1222/23):

Melik Kahir Mesud'un Musul hâkimi olan oğlu Nasiruddin Mahmud öldü. Nasıruddin, Bedreddin Lülü tarafından tahta kotarıldığında henüz çocuk yaştaydı. Bu yüzden Bedreddin kendine Melikürrahim unvanı alarak ülkeyi tek başına yönetiyordu. Bedreddin Lülü bir süre sonra Atabek ailesini tamamen ortadan kaldırdı ve kırk küsur yıl tek başına yönetti.

Bu yıl Yemen'den Melik Mesud Yusuf hacca gitti. Mesud Yusuf'un lakabı Atsız'dı, fakat avam tabakası Iksız diye söylerdi. Yemen'i 612 yılında ele geçirmiş ve Süleyman b. Şahinşah b. Ömer b. Şahinşah b. Eyyub'u tutuklamış, bu yıl da hacca gitmişti. Melik Mesud Arafat'da bulunduğu sırada Halife İmam Nasır'ın sancakdarları halifenin sancaklarını tepeye dikmek için ilerleyince Melik Mesud askerleriyle gelerek bunu engelledi ve babası Melik Kamil'in sancaklarının halifenin sancaklarından önce dikilmesini emretti. Halifenin adamları bunu engelleyemedi. Melik Mesud daha sonra Yemen'e döndü. Halife durumu öğrenince Melik Kamil'e birini göndererek şikayette bulundu. Melik Kamil özür diledi, halife de özrünü kabul etti.

620 yılı (1223/24):

Celaleddin Mengüberdi'nin kardeşi Gıyaseddin Pirşah Irak-ı Acem'de Rey, Isfahan ve Hemedan gibi şehirleri ele geçirdi. Bu bölgeye Bilâdu'l Cebel denilirdi. Gıyaseddin daha önce de Kirman ve civarını ele geçirmişti. Bunun üzerine dayısı İgan Taysi onun üzerine yürüdü. İki taraf arasında şiddetli bir çarpışma oldu, fakat çarpışma Gıyaseddin'in zaferiyle sonuçlandı.

Bu yıl Gürcistan kralı [III. Georgi] ölmüş, geriye erkek evlat bırakmadığı için hanımını [Tamar/Tamara] tahta çıkarmışlardı. Emirler onunla evlenecek ve tahta çıkacak birini aramaya başladılar. Fakat ülkede buna münasip birini bulamadılar.[321] Erzenirum hâkimi Mugisüddin Tuğrul Şah b. Kılıç Arslan Selçuklu ailesine mensuptu. Dünür gönderdi melikeyi oğluna almak istedi. Fakat ancak Hıristiyanlığı kabul etmesi halinde melikeyi vereceklerini bildirdiler. Mugisüddin de oğluna Hıristiyanlığı kabul etmesini emretti. Böylece oğlu Hıristiyanlığı kabul etti ve Gürcistan'a gidip prensesle evlendi. Prensesin gönlünü kaptırdığı bir kölesi vardı. Tuğrul Şah'ın oğlu da bunu biliyordu, fakat haberi yokmuş gibi davranıyordu. Bir gün eve girdiğinde prensesi kölesiyle aynı yatakta buldu. Sabrı taştı ve kadına sitemler etmeye başladı. Prenses onu tutuklatarak bir kaleye hapsetti. Sonra iki yakışıklı adam getirdi

---

321 Tamara, sözü edilen Selçuklu prensinden önce Gürcü kaynaklarında Giorgi Rusi olarak anılan bir Rus prensiyle evlendirildi. 1185 yılında evlenen Tamara Giorgi Rusi'den ayrıldı. Çünkü Giorgi Rusi sefih bir hayata başlamıştı. Gürcistan tarihi adlı eserde bu konuda şöyle denilmektedir: "Çok geçmeden Tamara'nın dedikleri, insanın hayal edemeyeceği bir surette doğru çıktı. Barbar düşünceleri hayvani hisleriyle tam bir İskit olan sefil Rus'un içine şeytan girdi ve o, ayyaşlığı içinde, söylenmesine lüzum görmediğimiz uygunsuz, nefret edicî hareketlere başladı ve hükümdarlar ve güneş kıralların içinde şafak parıltısı olan Tamara'ya tecavüz etmek cüretkârlığında bulundu. Bu hain adam Sodomluların izini takip etmeye başladı. Onun bu garip, edebe aykırı hareketlerini gören iyi niyetli ve anlayışlı Tamara, Rus'un yaptığı fenalıklara diğer hiçbir memlekette kimsenin yapamayacağı bir surette iki buçuk yıl tahammül etti." Tamara, 1188 yılında Davit Soslan ile evlendi. 1191 yılında bazı ileri gelenler Giorgi Rusi'nin Gürcistan'a dönmesini destekleyerek büyük bir ayaklanma başlattı. Tamara, ayaklanmacıları yenilgiye uğrattı ve Giorgi Rusi tutsak alarak Rusya'ya geri gönderdi. Giorgi Rusi, bir kez daha Gürcistan'a döndüyse de bu kez fazla taraftar bulamadı ve kolayca yenilgiye uğratıldı.

Daha sonraları II. Keyhüsrev ile evlenip Müslümanlığı kabul eden ve Anadolu'da Gürcü Hatun diye anılan Tamara ise Gürcü kraliçesi Tamara'nın kızıdır. Çünkü Rozudan (Tamar/Tamara) Oset kocası David Soslan'dan olan kızına kendi adını vermişti. El-Ömerî'nin yukarıda verdiği bilgiyi nereden aldığı açıkça belirtilmemiş. Çünkü Gürcü kaynakları dahi böyle bir evlilikten söz etmemektedir.

di. Prenses bunlardan biriyle evlendi, fakat sonra ayrıldı. Arkasından Gence'den Müslüman birini getirtti ve kendisiyle evlenmesi için Hıristiyanlığa geçmesini istedi. Adam reddetti ve sonunda karşılıklı elçiler gelip gittiyse de adam Hıristiyanlığı kabul etmedi.

621 yılı (1224/25):

Tatarlar Tebriz yakınlarına geldiler ve şehir hâkimi Özbek b. Pehlivan'a "Eğer bize itaat ediyorsan yanındaki Harezmlileri gönder!" diye haber yolladılar. Özbek, Harezmlileri toplayarak yüklü bir hediye ile birlikte onlara gönderdi. Onlar da onun şehrine dokunmadılar ve Horasan'a döndüler.

Aynı yıl Celaleddin Mengüberdi'nin kardeşi Giyaseddin Pirşah Fars'ın büyük bir kısmını ele geçirdi. O sırada Fars'ın hâkimi Atabek Sa'd b. Dekla adında biriydi. Giyaseddin Şiraz'da iken bu atabekin elinde yalnızca birkaç müstahkem kale kalmıştı. Sonra ikisi arasında Sa'd'ın elindeki kaleler kendisine bırakılmak şartıyla bir barış anlaşması yapıldı.

622 yılı (1225/26):

Celaleddin Mengüberdi, 619 yılında Cengiz-han'ın hücumuna uğrayıp da Gazne'den kaçtıktan sonra tekrar Hindistan'dan ülkesine döndü. Hindistan'dan önce Kirman'a, oradan Isfahan'a dönmüş, Irak-ı Acem'in kalan kısımlarını ele geçirdikten sonra Fars üzerine yürüyüp orasını kardeşi Pirşah'ın elinden yolup alarak Sa'd b. Dekla'ya iade etmiş; her ikisi de onun emrine girmişlerdi. Celaleddin daha sonra Huzistan'ı ele geçirerek Halife İmam Nasır'la yazışmalar yaptı. Oradan Bağdat yakınlarındaki Bakuba'ya geldi. Bağdat halkı korkuya kapılarak kapıları kapatıp savunmaya geçti, fakat Harezmliler bölgeyi yağmaladılar. Celaleddin ve ordusu güçlenmişti. Oradan Erbil civarına geldiğinde Muzafferüddin Kökböri onunla uzlaşarak itaatini arzetti. Celaleddin daha sonra Tebriz üzerine yürüyerek tahtını buraya taşıdı. Azerbaycan hâkimi Muzafferüddin Özbek b. Pehlivan b. İldeniz Azerbaycan'dan kaçtı. Bu Özbek dedikleri, son Selçuklu hükümdarı Tuğrul öldürülünce Bilad-ı Acem'de güçlenmiş ve bölgeyi tek başına yönetmeye başlamış, ama kendisini içkiye verdiğinden ülkenin yönetimiyle fazla ilgilenmez ol-

muş, Celaleddin Tebriz'i alınca Gence'ye kaçmış, orada da duramayıp Gürcistan sınırı yakınlarındaki Berdaa'ya[322] geçmişti. Böylece Azerbaycan tamamıyla Celaleddin'in eline geçti ve ordu safları kalabalıklaştı. Arkasından Celaleddin'le Gürcüler arasında çok büyük bir savaş oldu. Savaş Gürcüler'in yenilgisiyle sonuçlandı ve Harezmliler doyup bıkıncaya kadar adam öldürdüler. Bu arada Özbek b. Pehlivan, son Selçuklu sultanı Tuğrul'un kızı olan hanımını boşadı ve bu kadın Celaleddin'le evlendi. Sonra Celaleddin Gence'ye bir ordu sevk etti. Bu ordu şehri zapt edince Muzafferüddin Özbek oradaki bir kaleye sığınmışsa da telaşından ne yapacağını şaşırdı.

Bu yıl Şevval ayının ilk gününde Halife İmam Nasır Lidinillah vefat etti. Öldüğünde yaklaşık yetmiş yaşındaydı ve kırk yedi yıldır halifeydi. Ömrünün son günlerinde gözleri görmez olmuştu. Kötü karakterli, zalim bir kişiydi. Onun zamanında Irak harabeyi dönmüş ve Irak halkı oraya buraya dağılmıştı. Bütün gün işi gücü bundukla kuş avlamakla vakit geçirmekti. Söylendiğine göre Harezmşah Muhammed'le arası açık olduğu için Tatarlara gelip ülkesini işgal etmeleri için mektup göndermişti.

623 yılı (1226):

Dımaşk hâkimi Melik Muazzam İsa b. Âdil Humus'a geldi. Celaleddin Mengüberdi ve Erbil hâkimi Muzafferüddin Kökböri ile tek yumruk olma konusunda anlaşmaya varmıştı. Melik Muazzam ülkenin doğu kesimindeydi, fakat ordusunun atlarının büyük kısmı telef olunca Dımaşk'a geçti. Burada kardeşi Melik Eşref ona barış teklifinde bulundu ve ona sığındı. Aslında yanında bir tür esir durumundaydı ve o yılın sonuna kadar bu şekilde kaldı.

Aynı yıl Celaleddin Müngüberdi Ahlat'a gelerek kuşattı. Burada Melik Eşref'in Ahlat naibi olan Hüsameddin Ali el-Musılî ile Celaleddin arasında şiddetli çarpışmalar oldu ve sonunda Celaleddin aşırı kar yağışları sebebiyle oradan ayrıldı.

---

[322] Şimdiki Partav. Araplar Partav'a Berdaa derlerdi. Partav tamamıyla Türkçe bir kelimedir. Par veya per Türkçede sis, buğu; tav ise dağ demektir ki, buna göre sisli dağ anlamına gelmektedir.

İmam Nasır Lidinillah'ın ölmesinden sonra yerine geçen oğlu Zâhir Billah Muhammed vefat etti. Mütevazi bir insandı ve tebaasına karşı şefkatliydi. Babası ne kadar zalimse, kendisi o kadar şefkatli ve âdildi. O ölünce yerine oğlu Mustansır geçti.

Aynı yıl Alaaddin Keykubad, Âmid hâkimi Melik Mesud el-Artukî'nin üzerine yürüyerek Malatya'ya geldi ve bir ordu göndererek onun elindeki Hısn-ı Mansur ve Hısn-ı Kahta'yı ele geçirdi.

Celaleddin Mengüberdi ikinci kez Ahlat'ı kuşattı, fakat aşırı soğuklar yüzünden kuşatmayı kaldırmak zorunda kaldı.

624 yılı (1226/27):

Yılın ilk günlerinde Melik Kamil Mısır'da iken, Celaleddin Mengüberdi Azerbaycan, Arran ve Gürcistan'ın bir kısmını elinde bulunduruyor ve Melik Muazzam İsa'ya kardeşleri Kamil ve Eşref'e karşı açacağı savaşta destek vereceğini belirtiyordu. İki taraf arasında elçiler gelip gidiyor ve Melik Eşref kardeşi Melik Muazzam İsa'nın yanında esir gibi tutuluyordu. Melik Eşref ondan kurtulamayacağını anlayınca, kardeşleri Melik Kamil'e karşı onun yanında yer alacağını, Hama ve Humus hâkimleri üzerine birlikte yürüyeceğini bildirerek yemin etti. Yeminden sonra Melik Muazzam onu serbest bıraktı. Böylece Melik Eşref on aydır adeta esir gibi kaldığı kardeşi Melik Muazzam'dan ayrılarak Cumadilûlâ ayında çekip gitti. Melik Eşref kendi memleketine vasıl olduktan sonra verdiği sözden caydı ve kerhen yemin ettiği için yeminini bozdu. Melik Kamil, Celaleddin'in kardeşi Melik Muazzam'la ittifak yaptığını öğrenince, Gürcü kralı Enberur'a[323] haber göndererek Akka'ya gelip kardeşi Melik Muazzam'ı oyalaması istedi ve buna karşılık Kudüs'ü ona vereceğini vaat etti. Enberur Akka üzerine yürüyünce Melik Muazzam kardeşi Melik Eşref'e haber göndererek yardım istedi.

Aynı yıl Melik Eşref'in Ahlat naibi hacib Hüsameddin Ali, Eşref'in ordusuyla Harezmşah Celaleddin'in elinde bulunan Hoy, Selmas ve Nahcivan üzerine yürüdü.

El-Ömeri burada Gürcü kelimesini yanlışlıkla yazsa gerektir. Çünkü hemen aşağıda Enberur, krallar kralı yani imparator anlamında olduğunu ve Sicilya kralı Frederich'in kastedildiğine vurgu yapmaktadır.

Aynı yıl Melik Âdil'in oğlu Melik Muazzam İsa Dımaşk kalesinde dizanteriden öldü. Henüz kırk yedi yaşındaydı. Dımaşk'taki saltanat süresi dokuz küsur yıldı. Ordusu gayet disiplinliydi. Hutbede kardeşi Melik Kamil'in adını okutur, kendi adını zikrettirmezdi. Protokol kurallarına da fazla riayet etmez ve çoğu kez sultanlık sancaklarıyla yola çıkmazdı. Kurdelasız keluta giyer ve başka hükümdarların yaptığı gibi sokaklarda insanların önünde eğilmesini istemezdi. Onun bu tür davranışları artınca, insanlar umursamaz tavırlar sergilendiğinde "Muazzam gibi davrandı" derlerdi. İslam hukukunu ve Arap dili gramerini iyi bilirdi. Hanefi mezhebindendi ve bu konuda bütün ailesini karşısına almıştı. Çünkü ailesinin tamamı Şafii idi. Ülkesinin yönetimini babasının memluku olan üstazdârı İzzeddin Aybek el-Muazzamî'ye bırakmıştı.

Aynı yıl Tatarlar Harezmşah Celaleddin'in elinde bulunan topraklara saldırdılar. İki taraf arasında pek çok savaş oldu ve bunların çoğu Tatarların üstünlüğü ile sonuçlandı.

Yine aynı yıl Enberur ordusuyla Akka'ya geldi. Onu Melik Kamil onu kardeşi Melik Muazzam yüzünden Suriye'ye davet etmiş, fakat o geldiğinde Melik Muazzam ölmüştü. Bu yüzden Melik Kamil'le Enberur arasında anlaşmazlık çıktı. Enberur Suriye'ye gelince Sayda'yı ele geçirdi. Bu şehrin yarısı Müslümanların yarısı Frenklerin elindeydi ve Frenkler şehir surlarını tamir etmişlerdi. Enberur Frenkçe prenslerin prensi demekti ve adı Frederich'ti. Frederich Sicilya kralıydı. Kadı Cemaleddin b. Vasıl[324] şöyle der: "Melik Zâhir Baybars'ın elçisi olarak bu Enberur'a gittiğimde bu ülkeyi gördüm. Bu Enberur mantık, tıp ve felsefeye düşkün biriydi ve Sicilya halkının çoğu Müslüman olduğu için Müslümanlardan yana tavır takınıyordu."

Melik Kamil'le Enberur arasında o yıl sonuna kadar yazışmalar devam etti.

Aynı yıl Harezmşah Celaleddin'le Tatarlar arasındaki savaşlar sonuçlanınca Celaleddin Ahlat üzerine yürüdü; köyleri yakıp yıktı, pekçok insan öldürdü ve kötü şeyler yaptı.

---

[324] Müferricü'l Kulûb adlı dört ciltlik eserin yazarı İbni Vasıl.

626 yılı (1228/29):

Melik Eşref, memluku İzzeddin Aybek'i Ahlat'a gönderdi. O da Hacip Hüsameddin Ali'yi tutuklayarak hapsetti, sonra da öldürdü. Hüsameddin, Melik Eşref'in Ahlat naibiydi ve Azerbaycan'ın Nahcivan gibi önemli bazı yerlerini ele geçirmişti. Melik Eşref, ancak kendisinin ve kardeşi Melik Kamil'in bildiği bazı suçlarından dolayı onu öldürtmüştü. O öldürülünce memluku kaçarak Harezmşah Celaleddin'e sığındı.

Celaleddin Ahlat'ı kuşattı ve kılıç zoruyla ele geçirdi. Tıpkı Tatarlar gibi halkı kılıçtan geçirdi, soyup yağmaladı. Şehirdeki Melik Eşref'in memluku Aybek'i tutuklayarak Hüsameddin'in memlukuna teslim etti. O da üstadının intikamını almak için onu öldürdü.

Bu arada Anadolu sultanı Alaaddin Keykubad ile Melik Eşref, Harezmşah Celaleddin'e karşı bir ittifak yaptılar. Melik Eşref Suriye ordusunu toplayarak Sivas'a geldi ve orada Alaaddin'le birleşerek birlikte Ahlat'a doğru yola koyuldular. İki taraf Ramazan ayının yirmi yedisinde karşı karşıya geldi. Çarpışma Harezmşah Celaleddin'in yenilgisiyle sonuçlandı.[325] Bu savaştan sonra Celaleddin zayıfladı ve Tatarların pozisyonu güçlendi.

---

[325] Yassı-Çemen savaşı kastedilmektedir. Bu savaş sırasında Celaleddin'in elinde kırk bin kişilik bir ordu vardı, fakat bu ordunun otuz bini savaş sırasında öldürüldü. Erzurum yakınlarındaki Yassı-Çemen'de meydana gelen bu çarpışmadan sonra, Selçuklu kaynaklarının susmasına rağmen, bazı Bizans ve Avrupalı tarihçiler, Alaaddin Keykubad'ın savaş meydanında kalan otuz bin askerin taşaklarını kestirerek soydurduğu ve onlardan 300 çadır hazırlatarak konyaya getirip sergilediğini anlatmaktadırlar ki, günümüzde Erzurum'da bir yaylaya "taşak yazısı" denilmesinin sebebi de bu çirkin olaydır. Esasen iki Türk sultanı arasında bu savaşın çıkmasına hiç gerek yoktu. Çünkü savaştan önce iki taraf arasında dostça yazışmalar yapılmış, Sultan Celaleddin Merâga'yı zaptettikten sonra Alaaddin Keykubad'a gönderdiği mektupta şöyle demişti: "Dostların sevinç ve neşesi, mektuplaşma ve elçi göndermekle kaimdir. Bundan sonra ayrılık ve yabancılık perdesini kaldırıp, dostluk ve birlik kapısını açmak lazımdır. Menfaatlerin temini ve zararların def'inde beraber hareket etmezsek, kiminle dost olabiliriz? Allah'a şükürler olsun ki, devletimizin ahvali ve memleketimizin işleri, yüz bin kere hamdi muciptir". Alaaddin Keykubad,

Celaleddin'in elçisini fevkalade sıcak bir şekilde karşılamış ve şu karşı cevabı göndermişti: "Muzaffer sancaklarımızın kafirlerden intikam almak ve Müslümanların gönüllerini kazanmak maksadıyla hareket ettiğini öğrendik. Fakat bu dostunuzun da yaz kış dört tarafta kâfirler ile cihat eylediği malumlarıdır. Horasan ve Harezm'in medar-ı iftiharı Mucirüddin Tahir geldi ve yüce sözlerinizi eriştirdi. Burada kaldığı birkaç gün zarfında gönülleri yine menkıbelerinizi zikrederek fethetti." Daha sonra vezirler arasındaki bu yazışmada Selçuklu veziri şu cevabı göndermişti: "Biz, birbirimize yakınız. Çağırırsanız yardımınıza derhal koşarız. İki hükümeti hiçbir şey ayırmamalıdır." Arkasından iki Türk sultanı elçilerle birbirlerine değerli hediyeler gönderdiler. 1228 yılında ise Harezmşah Mengüberdi, Sultan Alaaddin Keykubad'a şu mealde bir mektup gönderdi: "Geçen yıl Tatarları defetmek maksadıyla buradan ayrılmak gerekti. Yüce sancağımızın ortadan kalkmasını fırsat bilen muhaliflerimiz meydana çıktılar. Fakat onlar gayretlerinin semeresini alamadılar. Şimdi de fırsat kollayan muhalifler, din ve memleketin korunmasını, gaza ve cihadı, halkın iyiliğini düşünmeden, kendi rahatları için Müslümanların perişan olmasını isterler. Fakat kötülüklerinin cezasını bulurlar. Bu bakımdan Erzincan'ı ilhak etmemiz yerindedir. Ben, sizinle görüşebilmek için, bu havaliye geldim fakat avdet buyurduğunuzu öğrendim."

Alaaddin Keykubad, Moğolların hareketlerini yakından takip ediyordu ve ancak Celaleddin'le birleşince onlarla baş edebileceğinin farkındaydı. Yine de Celaleddin'in tek başına Moğollarla baş edemeyeceğini tahmin ettiği için onunla olan ilişkisinde çekingen bir tavır sergiliyordu. Celaleddin Mengüberdi de birden tavrını değiştirerek, Moğollarla mücadele etmek yerine Anadolu'yu ele geçirme sevdasına kapıldı. Bu arada, yani 1230 yılında Alaaddin Keykubad, Celaleddin'e şu mektubu gönderdi: "Baban, büyük bir aileden gelmiştir. O zaman, sizin durumunuz memnuniyet verici idi. Ancak babanın tasavvurlarını değiştirmesi ve kendisine zarar vermesinden sonra durum aleyhinize gelişti. Halihazırda ben Eyyubî ailesine yöneldim ve onların kendimi yakın hissediyorum. Zira, onlar nesillerden beri büyük ve mesud bir camiadır. Askerlere, reayaya, komşularına iyilik yaparlar. Onların servetleri, memleketleri, adamları ve kudretleri vardır. Senin ülken ise harebelerden ibarettir. Senin durumunu biz senden iyi biliyoruz. Benim Eyyubilere düşman olduğuma inanma. Kendilerini itham ettiğim ve mücadele ettiğimiz zamanlar geçmiştir. Sen onlarla sulh aktetmeli ve tekrar dostluk tesis etmelisin. Senin arkandaki düşmanı biliyoruz. Eyyubiler, düşmanlarına karşı sana yardım edebilirler. Böyle bir ittifak olursa, sen kendini Gürcülerden ve diğerlerinden emin hissedersin. Bu benim sana nasihatimdir."

Bu savaştan sonra Melik Eşref harabe haldeki Ahlat'a sahip oldu, ama onunla Alaaddin Keykubad ve Celaleddin arasındaki görüşmeler devam ediyordu. Sonunda herkesin elindekiyle yetinmesi ve birinin bir diğerinin elindeki topraklara saldırmaması konusunda anlaşmaya vardılar.

Aynı yıl Frenkler Hısn-ı Ekrad'da toplanarak Hama üzerine yürüdüler. Hama hâkimi Melik Muzaffer Mahmud onları karşılayarak ağır bir darbe indirdi ve Hama'ya muzaffer bir şekilde döndü.

Aynı yıl Celaleddin'in zayıflaması ve o civarda kendisiyle müttefik olan hiçbir melikin kalmaması sebebiyle Tatarlar İslam ülkelerine yöneldiler; her tarafı yakıp yıktılar ve oluk gibi kan akıttılar. Bu Harezmşah Celaleddin'in çok sevdiği bir memluku vardı, fakat ölmüştü. Celaleddin o kadar çok üzüldü ki, Tebriz halkına şehir dışına çıkıp onun için feryad-ı figan etmelerini emretti. Ama onu gömdürmedi. Gittiği yere onu da götürüyor, kendisine yemek getirildiğinde hiç elini sürmeden ölü memlukuna gönderiyor, kimse de onun ölü olduğunu söylemeye cesaret edemiyordu. Onun bu davranışları beylerinin tepkisine sebep oldu ve bazıları onu terk etti. Bu da onun Melik Eşref karşısında büsbütün zayıflamasına yol açtı.

Tatarlar Azerbaycan'ı ve bu arada Merâga'yı ele geçirdiler. Merâga'nın ikinci defa Tatarların eline geçişiydi bu. Bu sırada Celaleddin Mengüberdi halifeye ulaşmak, ondan ve civardaki meliklerden Tatarlara karşı kendisine yardımcı olmalarını istemek için Diyar-ı Bekr taraflarına yöneldi. Tatarlar Âmid'de onu kuşattılar, fakat onun kaldığı çadırı şaşırdılar; böylece Celaleddin kaçmayı başardı ve birazdan anlatacağımız üzere öldürüldü.

Celaleddin öldürüldükten sonra Tatarlar bölgeyi istila ettiler ve Fırat'a doğru ilerlediler. Suriye halkı onların Fırat'a yaklaşmaları sebebiyle endişeye kapıldı. Tatarlar Diyar-ı Bekr ve el-Cezire'de daha önceki hünerlerini sergileyip her tarafı yakıp yıktılar.

Sonuç, tam bir felaket oldu. Hiç de gerekmediği halde, Eyyubileri de yanına alan Alaaddin Keykubad, Celaleddin Mengüberdi'yle Yassı-Çemen'de bir meydan muharebesine girdi. Neticede hem Harezmli Türkmenler Moğollar tarafından kılıçtan geçirildiler, hem de Anadolu yıllarca Moğol-Tatar kılıçları altında inledi.

Harezmşah Celaleddin'in münşisi en-Nesevî şöyle der: "Harezmşah Muhammed b. Tekeş'in şanı yücelmiş, ülkesi genişlemişti. Dört oğlu vardı ve ülkeyi onlar arasında taksim etmişti. Oğulları arasında en büyüğü Celaleddin'di. Gazne, Bamyan, Gûr, Bust ve Hindistan taraflarındaki Tekâbâd ve Zemindâver'i ona vermiş; Harezm, Horasan ve Mazenderan'ı ikinci oğlu Üzlek Şah'a vermiş ve onu veliahtı ilan etmiş; ama ömrünün son günlerinde onu azlederek Celaleddin'i veliaht olarak göstermiş; Kirman, Keş ve Mekran'ı Gıyaseddin Tirşah'a vermiş, Irak'ı ise Rükneddin Gûr Şah'a bırakmıştı. Gıyaseddin onun oğulları arasında ahlakça en düzgün olanıydı, fakat babasının ölümünden bir süre sonra Tatarlar tarafından katledildi. Bu dört evladın kapısında her gün tıpkı Selçuklu sultanlarında olduğu gibi beş vakit nûba [marş] çalınırdı. Babaları Harezmşah Muhammed'in kapısında ise tıpkı Zülkarneyn'in kapısında olduğu gibi Güneş'in doğuşunda ve batışında olmak üzere iki defa nûba çalınırdı..."

Sultan Celaleddin el-Cezire'de öldürülünce cenazesi Şemseddin Mahmud ve Mukarrebüddin tarafından yıkandı. Onların yanında Celaleddin'in cenazesini kefenleyecek bez yoktu; o yüzden bir gömlekle cesedini örtüp 617 yılında el-Cezire'de bir yere defnettiler.

Celaleddin'in öldürülmesi de şöyle oldu: Celaleddin Tatarların önünden kaçıp Orhan'dan ayrıldıktan sonra Âmid'in Basura kasabasına geldi, fakat oradakiler onu kabul etmeyince Meyafarıkayn hâkimi Şihabeddin Gazi'yi bulmak için köylerden birine gitti. Burada Tatarlar onu yetiştiler. Celaleddin yakındaki bir dağa kaçtı. Bu dağda Kürt eşkıyalar vardı. Onu yakalayarak soydular ve öldürmek istediler. Celaleddin onlardan birine kendisinin sultan olduğunu, canına dokunmamaları halinde onu melik yapacağını söyledi. Bunun üzerine Kürt onu alarak kendi çadırına getirdi ve hanımının yanında bırakarak at getirmek için gitti. Bu arada elinde mızrak bulunan başka bir Kürt geldi ve kadına "Bu Harezmliyi niye öldürmüyorsunuz?" diye sordu. Kadın "Olmaz, çünkü kocam ona can güvenliği sözü verdi" dedi. Adam "Bu adam Ahlat'ta

kendisinden çok daha iyi olan bir kardeşimi öldürdü" diyerek birden mızrağını fırlattı ve onu öldürdü.[326]

Celaleddin karayağız, hafif kısa boylu, Türk çehreli biriydi. Türkçe konuşurdu, ama Farsçayı da bilirdi ve halifeyle babasının yaptığı gibi yazışırdı. Halifeye mektup gönderirken "hizmetkârınız Mengüberdi"

---

[326] Celaleddin'in Tatarların baskın yaptığı günün sabahında hâlâ sarhoş olduğunu ve başından aşağı bir kova su dökerek kendisine gelmesini sağladıklarını anlatan münşisi Nesevî bundan sonrasını şöyle anlatıyor: "O gece mektuplar yazarak uzun bir süre oturdum. Sabaha doğru uyku bastırmıştı. Biraz uyuduktan sonra bir gulam gelip "Kalkın! Kıyamet günü geldi!" diye bağırarak beni uyandırdı. Alelacele giyinip dışarı fırladım. Tüm eşyamı çadırda bırakmıştım. Atın sırtına çıktığımda, Tatar askerlerinin sultanın çadırını çevirmeye başladıklarını gördüm. Birden Ur-han sancakları ve askerleriyle gelerek Tatarlara saldırıp çadır yanından uzaklaştırdı. Sultanın hadimlerinden birkaçı içeri girip onu kollarından tutarak dışarı çıkardılar. Üzerinde beyaz bir elbise vardı. Ata bindirip sürdüler. Demir Kıyık'a ve emîr-i şikâr Dört-Aba'ya hizmetinde bulunmaları için kaçtıktan sonra kendisini bulmalarını emretti. Sultan, Tatarların kendisini takip ettiğini görünce, Ur-han'a kendisinden ayrılmasını, Tatarları peşinden sürüklemesini emretti. Kendisi de böylece onlardan uzaklaşmış olacaktı. Sonra onlardan ayrılıp tek başına gitti. Bu, onun büyük hatasıydı. Çünkü Ur-han kendisinden ayrıldıktan sonra büyük bir kuvvet gelip ona katılmış ve böylece o Erbil'e ulaştığında, yanında dört bin kişilik bir süvari gücü birikmişti... Sultan Ur-han'dan ayrıldıktan sonra Amid kalesine doğru yöneldi. Tatarlarsa peşinden geliyordu. Fakat o sıralar çok perişan olan Amid halkı, Harezmlilerin kendilerini soymaya geldiğini zannederek, onu (sultanı) taşlayıp şehre sokmadılar. "Şehre girmekten ümidini kesince, şehrin sol tarafına döndü. Bu arada kendisine yüz kadar sadık adamı gelip katıldı. Korku ile Cizre'ye yöneldi; buraya giden yol sarp geçitlerden geçiyordu ve geçitler onu oralarda bekleyenler tarafından tutulmuştu...

"Sultan o geceyi dağda geçirdi. Gece kimse onu bulamadı, ama şafak vakti Tatarlar yine ortaya çıktılar. O, hemen atına atladı. Ama yanındakilerin çoğu buna fırsat bulamadı ve kılıçtan geçirildi... Esir alınanlardan biri kaçan kişinin sultan olduğunu söyledi. Bunun üzerine Tatarlar onun peşine düştüler. On beş kişi kadardılar. İçlerinden ikisi sultana yetişti, fakat o her ikisine de öldürdü. Diğerleri onu yakalamaktan ümit keserek geri döndüler." Olayların bundan sonraki kısmı yukarıda anlatılan şekilde geçmiştir.

diye yazardı, fakat Ahlat'ı aldıktan sonra "kulunuz" diye yazmıştı. Rum sultanına, Mısır ve Suriye meliklerine gönderdiği mektuplarda ise kendi adını ve babasının adını yazardı. Ama asla "hizmetkârınız" veya "kardeşiniz" gibisinden kelimeler kullanmazdı. Mühründe "Zafer yalnızca Allah'tandır" yazılıydı ve mektuplarının altına bu cümleyi koyu mürekkeple yazardı. Kendisine *Hüdavend-i âlem* yani dünyanın sahibi diye hitap edilirdi. Öldürülüş tarihi 628 yılının Şevval ayının ortasıydı.

629 yılı (1231/32):

Tatarlar bütün İran'ı istila ettiler. Halife Mustansır Irak'ta idi. Aynı yıl Melik Eşref ve kardeşi Melik Kamil Mısır'dan ayrıldılar. Melik Eşref ülkenin doğu kesimine çekilirken, Melik Kamil Şubak'a gitti. Burada Melik Muazzam İsa tarafından mükemmelen ağırlandı.

Melik Kamil Âmid'e gelerek onu Melik Mesud b. Melik Salih Mahmud'un elinden yolup aldı. Bu şehir Melik Mesud'a Sultan Salahaddin tarafından verilmişti. Melik Kamil'in Âmid'i onun elinden almasının sebebi bozuk ahlaklı ve ırz düşmanı olması idi. Artık insanların namusuna el uzatmaya başlamıştı. Eza adında bir hacanası vardı. Bu yaşlı hacana şehir ileri gelenlerinin ve meliklerin karılarını ona ayarlardı. Melik Mesud, son derece iyi durumda olan Hısnkeyfa'yı da Âmid'le birlikte Melik Kamil'e bıraktı. Melik Kamil de ona iyi davrandı ve Mısır'da bir yeri ikta olarak verdi. Ama yine kötü şeyler yapınca onu tutukladı. Melik Mesud, Melik Kamil ölünceye kadar hapiste kaldı. Onun ölümünden sonra serbest bırakıldı. Melik Mesud Hama'ya gitti ve şehir hâkimi Melik Muzaffer tarafından iyi karşılandı. Sonra doğuya geçip Tatarlarla ilişki kurdu, fakat Tatarlar onu öldürdüler.

630 yılı (1232/33):

Muzafferüddin Kökböri vefat etti. Muzafferüddin, Kardeşi Zeyneddin'in 586 yılında vefat etmesi üzerine Erbil şehrinin başına geçmişti. Muzafferüddin vefat ettiğinde yerine bırakacak oğlu olmadığı için Erbil ve civarını Halife Mustansır'ı bıraktı. Kökböri, oldukça cesurdu ve halktan vergi toplama konusunda son derece katıydı. Kutlu Doğum haftasını kutlar ve kutlama sırasında çok para harcardı.

Anadolu sultanı Keykubad b. Keyhüsrev Ahlat üzerine yürüdü. Bunun üzerine Melik Kamil ordusuyla Mısır'dan hareket etti ve ailesindeki diğer melikler de ona katıldılar.

Keykubad geçitleri tutmuş ve buralara savaşçılar yerleştirmişti. Bu yüzden Melik Kamil Göksu tarafından Anadolu'ya giremedi. Onun yerine askerlerinden bir miktarını Keykubad'a bağlı olan Hısn-ı Mansur'a göndererek tahrip ettirdi. Sultan, daha sonra Fırat'ı geçerek Süveyda'ya yürüdü. Hama hâkimi Melik Muzaffer yaklaşık 2500 süvariyle ona takviye getirdi. Melik Muzaffer bu takviye birlikleriyle Hartebirt[327] [Hısn-ı Ziyad] üzerine yürüyünce Keykubad onları karşılamaya çıktı. İki taraf arasındaki savaş Melik Kamil'in askerlerinin yenilgisiyle sonuçlandı ve Melik Muzaffer Hartebirt'te kuşatma altına alındı. Melik Kamil bu sırada Süveyda'da idi, fakat sultanın aile bireyleri arasında anlaşmazlık başgöstermiş ve bazı fısıltılar yayılmaya başlamıştı. Humus hâkimi Şirkûh onlara gelerek şöyle demişti: "Sultan Anadolu'yu ele geçirince onu Suriye'deki toprakları yerine aile fertleri arasında dağıtacak ve kendisi tek başına hem Suriye ve hem de Mısır'a konacak."

Bu dedikodu üzerine diğer melikler çatışmalara girmekten imtina edip, bir kenara çekildiler. Sultan bunu öğrenmişti, fakat kimseyi Keykubad üzerine yürümeye ikna edemiyordu.

Bu arada Hama hâkimi Melik Muzaffer kuşatma altında tutulduğu kalede bunalmıştı. Elçi göndererek Keykubad'dan hayatının bağışlanmasını istedi. Keykubad onun isteğine olumlu yanıt verince Melik Muzaffer kaleden çıkıp huzuruna geldi. Keykubad ona iyi davranıp, hil'at giydirdi. Böylece Hartebirt Keykubad'ın eline geçmiş oldu. Melik Muzaffer Hartebirt'ten Zilhicce ayının 23. günü çıkmış ve iki gün Keykubad'ın yanında kaldıktan sonra serbest bırakılmış ve adamlarıyla birlikte Âmid'e bağlı Süveyda'da bulunan Melik Kamil'in yanına gelmişti. Melik Kamil onun kurtulmasına sevindi, fakat Karak hâkimi Melik Nasır Davud'a duyduğu nefret de bir o kadar arttı ve

[327] Hartebirt: Ermenice bir kelime. Diyar-ı Bekir ile Malatya arasında bir kale. İkisi arasından Fırat nehri geçiyordu.

ondan kızını boşamasını istedi. Melik Nasır Davud da onun kızını boşayıp gönderdi. Bu başarısız yürüyüşten sonra Melik Kamil kendi memleketine dönerken, diğer melikler de sahip oldukları şehirlere döndüler. Onlar gittikten sonra Anadolu sultanı Keykubad Harran ve Roha üzerine yüreyerek kuşatma altına aldı, daha sonra da her iki şehri ele geçirdi.

633 yılı (1235/36):

Melik Nasır Davud Karak'tan ayrılıp Bağdat'a gitti ve amcası Melik Kamil'le arasında geçen olayın korkusuyla Halife Mustansır'a sığındı. Halifeye çok değerli hediyeler ve pahalı mücevherler sundu. Halife Mustansır onu saygıyla karşıladı ve hil'at giydirdi. Melik Nasır Davud, halifenin Erbil hâkimi Muzafferüddin'e yaptığı gibi kendisini kalabalık bir grup huzurunda karşılayacağını sanıyordu, fakat aradığını bulamadı. Hatta halifeden bunu talep etmiş, ama talebine olumlu yanıt alamamıştı. Çünkü halife onu Melik Kamil'in hatırına huzuruna kabul etmişti ve kabul merasimini gece vakti tertiplemişti. Böylece Melik Nasır Davud gece karanlığında halifenin huzuruna girmiş ve aynı saatte oradan ayrılıp Karak'a dönmüştü.

Aynı yıl Melik Âdil Mısır'dan Bilâd-ı Şarkiye üzerine yürüyerek Alaaddin Keykubad'ın eline geçirmiş olduğu Harran ve Roha'yı istihdat etti. Keykubad'ın bu iki şehirde bıraktığı askerleri ele geçirerek hepsini öldürüp kellelerini Mısır'a gönderdi, ama halk onun bu davranışını iyi karşılamadı. Melik Kamil, daha sonra kardeşi Melik Eşref'in yanına gitti ve yıl sonuna kadar orada kaldıktan sonra Mısır'a döndü.

634 yılı (1236/37):

Bu yıl Anadolu sultanı Alaaddin Keykubad öldü. Yerine oğlu Giyaseddin Keyhüsrev geçti.

Yine bu yıl Melik Kamil'le kardeşi Melik Eşref arasındaki gerginlik iyice arttı. Bu gerginlik, Melik Kamil Anadolu üzerine yürüdüğü sırada Humus hâkimi Şirkûh'un davranışlarıyla başlamış ve Melik Eşref'in Haleb hâkimesi olan kızkardeşi Dayfe Hatun ve diğer meliklerle dil biriktirerek Melik Kamil'e karşı bir koalisyon oluşturmasıyla güçlenmişti. Sadece Hama hâkimi Melik Muzaffer bu koalisyona gir-

memişti, fakat Melik Eşref tarafından şehrinin elinden alınması tehdidiyle karşı karşıya gelince, çarnaçar Dımaşk'a gelip ona sadakat yemini etmiş ve Melik Kamil'e karşı savaşmayı kabul etmiş, Anadolu sultanı Keyhüsrev'e de mektup yazarak Mısır'dan çıktığında kardeşi Melik Kamil'e birlikte saldırma konusunda anlaşmıştı. Hatta Melik Eşref Karak hâkimi Nasır Davud'a "Teklifimi kabul edersen seni veliahdım ilan ederim ve kızlarımdan biriyle evlendiririm" şeklinde bir mektup göndermiş, fakat Davud teklifi reddetmiş ve Mısır'a giderek Melik Kamil'in hizmetine girmişti. Melik Kamil de buna çok sevinmiş ve ondan boşattığı kızının nikahını yenilettirdiği gibi, Dımaşk'ı kardeşi Eşref'in elinden alıp ona vereceği vaadinde bulunmuştu.

Aynı yıl Haleb ordusu Melik Muazzam Turanşah'la birlikte harekete geçerek Bagras'ı kuşattı. Bagras, Salahaddin tarafından fethedilip yıkıldıktan sonra Hospitalier şovalyelerince tamir edilmiş, şimdi ise Haleb ordusu onu tekrar ele geçirmek için gelmişti.

Fakat Haleb ordusu Antakya hâkimiyle yapılmış olan saldırmazlık anlaşması sebebiyle Bagras kuşatmasını kaldırıp geri çekildi. Onlar gittikten sonra Frenkler o sırada Haleb hâkiminin elinde bulunan Derbesak banliyösüne saldırdılar. Turanşah, Haleb ordusuyla onları karşıladı; Frenkler çok büyük zayiatlar vererek münhezim vaziyette geri çekildiler. Haleb ordusu, esirler ve Frenk kelleleriyle geri döndü. O yılın en güzel olaylarından biri bu idi.

Aynı yıl Melik Kamil'in oğlu Melik Salih Eyyub Âmid, Hısnkeyfa ve Harran'da babasının naibi olarak bulunduğu sırada, Celaleddin Mengüberdi'nin öldürülmesinden sonra Anadolu sultanı Keykubad'a gitmiş olan Harezmli savaşçıları hizmete aldı.

Bu askerlerin Hüsameddin Berke-han, Küçlü-han, Saruhan, Ferhan-han ve Berdi-han gibi bazıları Keykubad'ın hizmetinde bulundukları sırada onun ölümü üzerine tahta çıkan oğlu Keyhüsrev'in Harezmli komutanların en önde gelenlerinden Berke-han'ı tutuklatması sebebiyle Harezmliler Anadolu'yu terk etmiş, yolları üzerinde rastladıkları her yeri yağmalamış, Melik Salih Eyyub onlara kol kanat germek istemiş, bu konuda babasından izin istemiş, o da gerekli izni vermişti.

Melik Kamil'le Melik Eşref arasındaki gerginlik had safhaya çıktığı bir sırada Melik Eşref Muharrem ayında mide kanamasından öldü ve ölmeden önce Busrî hâkimi kardeşi Melik Salih İsmail'i veliahd olarak tayin etti. Melik Eşref yaklaşık sekiz yıldır iktidarda bulunuyordu ve vefat ettiğinde atmış yaşındaydı. Aşırı şekilde cömert, İnançlı biriydi. Dımaşk'ta birçok saray ve mesire yeri yaptırmıştı. Eğlenceyi ve şarkı dinlemeyi severdi, fakat hastalanınca bu işlere son verdi ve ölünceye kadar tövbe istiğfarla vakit gecirdi. Erkek çocuğu yoktu ve geride yalnızca bir kız çocuğu bırakmıştı.

Melik Kamil, kardeşi Eşref'in ölüm haberini alınca yanına Nasır Davud'u da alarak Dımaşk üzerine yürüdü. Nasır Davud, Melik Kamil'in o şehri kendisine vereceğinden şüphe etmiyordu, çünkü öyle anlaşmışlardı. Ama bu arada Melik Salih İsmail şehri kuşatmaya hazırlanmıştı ve Haleb ordusu ve Humus hâkimi de ona yardıma gelmişti.

Melik Kamil Dımaşk'a geldikten sonra Melik Salih iki neft püskürtücüyle gelerek hanların ve pazarların bulunduğu Akibe semtini yaktı. Kuşatma sırasında Humus hâkimi de Melik Salih'e yardım etmek için elliden fazla piyade savaşçı gönderdi, fakat Melik Kamil onları mağlup ederek tamamını bahçeler arasında astı. Bu olay üzerine Melik Salih Dımaşk'ı kardeşi Melik Kamil'e teslim etti ve onun yerine Busrî'ye ilaveten Ba'lebek ve Buka'yı aldı.

Melik Kamil, Humus hâkimi Şirkûh'a son derece öfkeliydi. Ordusunu Humus üzerine sürdü. Hama hâkimi Melik Muzaffer'e de kendisine yardıma gelmesi için haber gönderdi. Şirkûh, korkuya kapılarak hanımlarını Melik Kamil'e gönderdiyse de, Melik Kamil onların ricasına kulak asmadı.

Melik Kamil Dımaşk'a yerleştikten kısa süre sonra şiddetli bir hastalığa yakalandı. Şiddetli bir nezleye yakalanmıştı. Hamama girerek aşırı sıcak sular döküdü, fakat hastalığı midesine indi ve çürümelere yol açtı. Ateşi iyice yükseldi. Tabipler kusmamasını söyledilerse de, dinlemedi ve kusmaya çalışırken aniden öldü. Öldüğünde yaklaşık atmış yaşındaydı. Onun ölümüyle kardeşi Eşref'in ölüm tarihi arasında altı ay vardır. Mısır tahtını yirmi yıl elinde tutmuştu. Ondan önce

de babasının naibi olarak yirmi yıl bu ülkeyi yönetmişti. Dolayısıyla toplam saltanat süresi kırk yıldır.

Melik Kamil öldüğünde Nasır Davud da Dımaşk'taydı. Melik Kamil'in emîrleri ona şehirden ayrılıp Karak'a dönmesini söylediler ve hatta tehdit ettiler. Nasır Davud çaresiz Karak'a döndü. Humus hâkimi Şirkûh, Melik Kamil'in vefat ettiği haberini alınca sevincinden ağzı kulaklarına vardı ve alışılmışın dışında bir hareket sergileyerek çevgan [polo] oynadı.

Haleb hâkimi de Melik Kamil'den korkardı. Bu yüzden onun ölüm haberi geldiğinde o da sevince garkoldu. Hatta Halebliler bu ölüm haberinden sonra Maarra'yı Melik Muzaffer'in elinden yolup aldılar. Arkasından Melik Muazzam Turanşah'ın[28] kumandasında Hama üzerine yürüyüp yıl sonuna kadar kuşatma altında tuttular.

Aynı yıl Anadolu sultanı Gıyaseddin Keyhüsrev, Haleb hâkimi Melik Aziz Muhammed'in küçük yaştaki kızı Gaziye Hatun'la nikah kıydı ve gelini almak için Tokat kadısını gönderdi. Buna karşılık Haleb hâkimi de Keykubad'ın kızı ve Keyhüsrev'in kızkardeşi olan Melike Hatun'la evlendi. Melike Hatun'un annesi Melik Âdil Ebû Bekr b. Eyyub'un kızıydı.

Aynı yıl Harezmliler Melik Kamil'in ölümü üzerine Melik Salih Eyyub'a isyan ederek ülkeyi yağmaladılar. Musul hâkimi Bedreddin Lülü Sincar üzerine yürüyüp Melik Salih'i kuşatınca, Melik Salih Harezmlilere adam göndererek Harran ve Roha'yı verme vaadiyle onları tekrar kendine bağladı. Sonra Bedreddin Lülü ile savaşa tutuştu. Lülü ağır bir yenilgi aldı ve ordusu yağmalandı.

636 yılı (1238-39):

Bu yıl Melik Efdal Nureddin'in doğumu üzerine Haleb ordusu Hama kuşatmasını kaldırarak geri çekildi. Çünkü Melik Âdil'in kızı

---

[28] Turanşah Yusuf, Haleb ordusunun önde gelen kumandanlarındandı, cesur biriydi, fakat 637'de (1239/40) yaralı olarak Harezmlilerin eline esir düşmüş; Tatarlar Haleb'i kuşattıklarında kaleye bekinmiş, sonra kaleyi canının bağışlanması şartıyla teslim etmiş ve 648'de (1250/51) ölmüştür.

olan Haleb hâkimesi Dayfe Hatun onlara gelip kuşatmayı kaldırmalarını rica etmiş, onlar da onun isteğini kabul etmişlerdi. Bununla birlikte Maarra Haleblilerin elinde kaldı ve Melik Muzaffer'in elinde yalnızca Hama ve Bagrin vardı. Melik Muzaffer Bagrin'in de onların eline geçmesinden korkarak şehir kalesini yıktırdı.

Aynı yıl Melik Kamil'in oğlu Melik Salih Eyyub Dımaşk ve civarını Melik Cevad Yunus'un elinden aldı ve onun yerine Sincar, Rakka ve Âne'yi ona verdi. Melik Salih Eyyub Dımaşk üzerine yürürken yolda rastlağı Hama hâkimi Melik Muzaffer de ona yardıma gelmişti. Melik Salih Dımaşk tahtına oturduktan sonra Mısırlılar haber göndererek gelip Mısır tahtına çıkmasını istediler. Bunun üzerine Melik Muzaffer ondan Humus üzerine yürüyerek onu Şirkûh'un elinden almasını istedi. Melik Salih Seniyye[329] üzerine yürüdü. Burası Harezmlilerin elindeydi. Hama hâkimi Şirkûh da Humus'u ele geçirmişti. Şirkûh, Harezmlilere pek çok para göndererek onlara dağıttırdı. Bunun üzerine Harezmliler doğu taraflarına çekildiler. Hama hâkimi de kendi şehrine döndükten sonra Melik Salih Mısır'a gitmek için Dımaşk'a döndü.

Aynı yıl Mardin hâkimi Nasıruddin Artuk Arslan b. İlgazi öldü. Melik Mansur lâkabını kullanırdı ve Mardin'i kardeşi Hüsameddin Yülük Arslan'ın ölümü üzerine teslim almıştı. Onun ölümünden sonra Mardin oğlu Melik Said Necmeddin Gazi'ye kaldı ve muhtemelen 653 (1255/56) yılında ölünceye kadar da onun idaresinde kaldı. Onun ölümünden sonra ise şehrin yönetimi oğlu Melik Muzaffer Kara Arslan'a geçti.

638 yılı (1240/41):

Melik Salih Eyyub'un Bilâd-ı Şarkiye'den çekilmesi üzerine Harezmliler çevreye büyük zararlar vermeye başladılar ve Haleb civarını geldiler. Turanşah, Haleb ordusuyla onlar üzerine yürüdü, fakat ağır bir yenilgiye uğradı; pek çok kayıp verdi ve bizzat kendisi de esir düştü. Harezmliler Haleblilerin ağırlıklarını da yağmalayarak pek çoğunu esir aldılar. Birçoğunu bu esirleri satın almaları için zorlayarak öldürüyorlardı. Böylece onlardan pek çok para topladılar. Daha sonra

[329] Guta ve Dımaşk'a bakan Seniyyetü'l Ikab tepesi.

Halep üzerine yürüdüler. Şehir halkı yapılacak kuşatmaya karşı hazırlık yapmaya girişti.

Harezmliler burada pek çok kişiyi öldürüp, bir çoğunun ırzına geçtikten sonra Menbic üzerine yürüdüler ve Rebiülevvel ayının son haftasına rastlayan Perşembe günü saldırıya geçip pek çok kişiyi kılıçtan geçirdikten sonra yaşadıkları Harran şehrine döndüler. Daha sonra Harran'dan hareket ederek Rakka yakınlarında Fırat'ı geçip Cebbul, Tel A'zaz ve Sirmin'e, sonra Maarra'ya saldırdılar ve ne buldularsa yağmaladılar.

Humus hâkimi Melik Mansur İbrahim, yanında Humus'u işgal eden Melik Salih İsmail'in askerleriyle birlikte geldi. Humuslular da ona katıldılar ve hep birlikte Harezmliler üzerine yürüdüler. Bu arada Harezmliler yağmalama işlerini devam ettirerek Şeyzer'e gelmişlerdi. Halep ordusunun Tel es-Sultan'a gelmesi üzerine Harezmliler Hama tarafına yöneldiler, fakat şehir hâkiminin Melik Salih Eyyub'dan yana tavır takınması sebebiyle yağma işlerinde bulunmadılar.

Harezmliler oradan Selmiyye, oradan da Rakka üzerine yürümek niyetiyle Rusafe'ye doğru ilerlediler. Halep ordusu onların peşinden ilerlerken Araplar da onlara katıldı. Bunun üzerine Harezmliler yağmaladıkları malları bırakarak esirlere çok kötü muamele ettiler ve Şaban ayının sonlarına doğru Fırat nehrine yaklaşıılar.

Halep ordusu ve Humus hâkimi onlara Sıffîn menderesinde yetiştiler. Harezmliler siperler kazdılar ve iki taraf arasındaki çarpışma akşam karanlığına kadar devam etti. Harezmliler Fırat'ı geçerek Harran'a çekilirken Halep ordusu da Bire'ye çekilip Fırat'ı geçti ve Harezmliler üzerine yürüdü.

İki taraf arasında Ramazan'ın son haftasında Roha yakınlarında vukû bulan çarpışma Harezmlilerin yenilgisiyle sonuçlandı. Harezmliler mağlup vaziyette geri döndüler. Hama ve Humus ordusu onların peşine takılarak ortalık kararıncaya kadar yetiştiklerini öldürdüler veya esir aldılar. Daha sonra Harran üzerine yürüyüp şehri ele geçirdiler. Bunun üzerine Harezmliler Âne'ye kaçtılar. Bu arada Musul hakimi Lülü de Harezmlilerin elinde bulunan Nusaybin ve Dara üzeri-

ne yürüyerek onların ellerinde bulunan esirleri kurtardı. Esaretten kurtulanlar arasında Melik Muazzam Turanşah da vardı. Bedreddin Lülü onu Musul'a götürüp yeni bir elbise ve bazı hediyeler verdikten sonra Haleb ordusuna gönderdi.

Haleb ordusunun Rakka, Roha, Suruc, Re'sulayn ve civarını ele geçirdiği sırada, Humus hâkimi Mansur İbrahim de Habur'da durumu kontrol altına aldı. Aynı sırada Anadolu'dan bir ordu Haleb askerine yardıma geldi. Hep birlikte Melik Muzaffer b. Melik Salih Eyyubi'yi Âmid'de kuşatma altına aldılar. Sonra şehri onun elinden alıp, yalnız ca Hısnkeyfa ve Heym Kalesi'ni ona bıraktılar.

639 yılı (1241/42):

Harezmliler, Meyafarıkayn hâkimi Muzaffer Gazi b. Melik Âdil ile ittifak aktettiler. Bir sonraki yıl onlarla Haleb ordusu arasında Habur yakınlarında Safer ayında bir çarpışma oldu. Çarpışma Muzaffer Gazi ve Harezmlilerin yenilgisiyle sonuçlandı ve Haleb ordusu pek çok ganimet ele geçirdi. Harezmlilerin çadırları ve kadınları da ganimet olarak alındı. Melik Muzaffer Gazi'nin çadırı ve hazinesi dahi yağmalandı. Sonra Haleb ordusu Cumadilûlâ ayının başlarında Haleb'e döndü.

640 yılı (1242/43):

Muzaffer Gazi ve Harezmliler Habur yakınlarındaki çarpışmayı kaybettikten bir yıl sonra Tatarlar Sulçuklu Sultanı Gıyaseddin Keyhüsrev'in ülkesi Anadolu üzerine yürüdüler. Gıyaseddin, Haleb'e adam göndererek yardım istedi. Halebliler, Nasihüddin el-Farisi komutasında bir ordu gönderdiler. Başka yerlerden de bu orduya takviye geldi. Bu iki taraf arasındaki çarpışma Anadolu ordusunun yenilgisiyle sonuçlandı. Tatarlar pek çok kişiyi öldürdüler ve Âmid ve Ahlat'ı ele geçirdiler. Gıyaseddin kaçıp gitti. Daha sonra Tatarlara elçi göndererek itaat ettiğini bildirdi. Ama 654 yılında (1256/57) geride iki oğul bırakarak hayatını noktaladı. Bu çocukların adları Rükneddin ve İzzeddin'di. İzzeddin kaçıp Bizans'a sığındı; Rükneddin ise Tatarlara boyun eğmeyi tercih etti. Tatarlar onun başına Muinüddin Süleyman Pervane'yi diktiler. Pervane Farsça "hâcip" anlamına gelen bir kelimedir. Daha sonra Pervane Rükneddin'i öldürüp çocuk yaştaki oğlunu tahta çıkardı.

642 yılı (1244/45):

Mısır ordusuyla Suriye ordusu arasında bir çatışma çıktı ve Harezmliler Melik Salih Eyyub'a yardım etmek için Gazze'ye geldiler. Harezmliler Gazze'ye Harım ve Ravaz üzerinden gelmişler, Melik Salih Eyyub'un memluku Rükneddin Baybars komutasındaki kalabalık bir Mısır ordusu da onlara katılmıştı. Bu Rükneddin Baybars vaktiyle Melik Salih Eyyub'la birlikte Karak kalesine hapsedilmişti. Bu arada Melik Salih İsmail de Dımaşk ordusunu Humus hâkimi Melik Mansur İbrahim komutasında onlara karşı göndermişti. Melik Salih İsmail Frenkleri de yardıma çağırdı ve kendisine yardım etmeleri halinde Mısır topraklarının bir kısmını onlara verme vaadinde buundu. Frenkler yaya ve süvari ordusuyla harekete geçerek Humus, Dımaşk ve Karak ordusuyla buluşmak üzere harekete geçtiler. Fakat son anda Karak hâkimi Nasır Davud bu ittifaktan çekildi. İki taraf Gazze açıklarında karşı karşıya geldi. Dımaşk ordusu, Humus hâkimi İbrahim'in kuvvetleri ve Frenkler mağlup oldular. Mısır ordusu ve Harezmliler onların peşine düştüler ve pek çok kişiyi öldürdüler. Böylece Melik Salih Gazze, sahil şeridi ve Kudüs'ü ele geçirdi. Düşman kelleleri Mısır'a getirildi ve beşaret davulları çalındı. Melik Salih Eyyub daha sonra Mısır ordusunun diğer kısmını Muinüddin ibni Şeyh'le birlikte gönderdi. Suriye'de bulunan Mısır askerleri ve Harezmliler onlarla birleşerek Dımaşk üzerine yürüyüp kuşattılar. O sırada Dımaşk'ta Melik Salih İsmail ve Humus hâkimi İbrahim b. Şirkûh bulunuyordu. Yıl sona erdiğinde kuşatma hâlâ devam ediyordu.

Aynı yıl Hama hâkimi Melik Muzaffer Cumadilûlâ'nın sekizinci gününe rastlayan Cumartesi günü vefat etti. Saltanat süresi on beş yıl, yedi ay, on gündü. İki yıl dokuz aydır felçliydi; daha sonra şiddetli bir sıtmaya yakalandı. Öldüğünde kırk üç yaşındaydı. Son derece cesur ve zeki idi. Faziletli kişilere ve ilim adamlarına saygıda kusur etmezdi.

Taasif diye bilinen Şeyh Alemüddin Kayser'i yanında çalıştırıyordu. Bu adam, matematik ve astronomide kabiliyetli bir mühendisti. Melik Muzaffer için Hama'da hisarlar yapmış, Asi nehri üzerinde bir değirmen kurmuştur. Ayrıca ona üzerinde gözlemlenen tüm yıldızların

adı yazılı cilalı ağaçtan bir küre yapmıştı ve bu küre Hama'da çalışan vaziyetteydi.

Melik Muzaffer'den sonra yerine on yaşındaki oğlu Melik Mansur Muhammed geçti. Şehrin idaresini ise Muzaffer'in memluku Seyfeddin Tuğrul yönetiyordu. Ama her konuda Melik Kamil'in kızı olan Gaziye Hatun'un (Melik Mansur'un anası) görüşünü alıyordu.

643 yılı (1245/46):

Harezmliler, Dımaşk teslim alındıktan sonra Melik Salih Eyyub'a isyan bayrağı açtılar. Çünkü onlar Melik Salih İsmail'i mağlup edip Dımaşk'ı ele geçirdiklerinde ülkede kendilerine bazı iktalar verileceğini zannediyorlardı, ama böyle bir şey olmayınca isyan bayrağı açtılar. Karak hâkimi Nasır Davud da onlara katıldı. Hep birlikte Dımaşk üzerine yürüyerek kuşatma altına aldılar. Şehirde erzak fiyatları birden yükseldi ve halk görülmemiş bir sıkıntı çekti.

Aynı yıl Tatarlar Bağdat üzerine yürüdüler. Bağdat ordusu onları karşılamaya çıktı. Tatarların onlarla baş edebilecek gücü yoktu, bu yüzden gece karanlığından faydalanarak perişan vaziyette geri çekildiler.

644 yılı (1246/47):

Yukarıda Harezmlilerin Melik Salih İsmail ve Nasır Davud'la ittifak yaparak Dımaşk'ı kuşattıklarını belirtmiştik. Ancak buna karşılık Halebliler ve Humus hâkimi Melik Mansur İbrahim de aralarında anlaşarak Melik Salih Eyyub'la birleştikten sonra Harezmliler üzerine yürüdüler. Harezmliler ağır bir yenilgi aldılar ve bir daha kendilerini toparlayamadılar. Reisleri Hüsameddin Berke-han öldürüldü ve kellesi Halep'e götürüldü. Harezmlilerin bir kısmı reisleri Küçlük-han'la birlikte pusu Tatarlara iltihak ettiler; diğer kısmı ise Suriye'de kalarak orduya katıldılar ve böylece Allah onların şerrinden halkı kurtarmış oldu.

Melik Salih Eyyub onların kırıldığı haberini alınca çok sevindi ve beşaret davulları çaldırdı.

Aynı yıl Melik Salih Eyyub memluku Baybars'ı tutuklattı. Sebebi onun Harezmlilere ve Nasır Davud'a meylederek onlarla birlikte Gaze'ye gönderdiği üstadına karşı tavır sergilemesiydi.

MEMLUKLAR

647 yılı (1249/50)

Frenk krallarının en büyüklerinden olan Ridafrens (IX. Louis) yaklaşık 500 bin[330] kişilik bir orduyla önce Kıbrıs'a oradan da Dimyat'a geld [VII. Haçlı seferi]. Melik Salih Eyyub bu şehri büyük savunma âletleri ve bol miktarda gıda maddesiyle takviye etmiş ve cesaretleriyle ünlü Kinane oğullarını oraya yerleştirmişti. Melik, ayrıca Fahreddin ibni Şeyh'i kalabalık bir orduyla Frenkleri şehir dışında karşılaması için göndermişti. Frenkler Fahreddin'den hemen sonra batı tarafından doğu tarafına geldiklerinde Kinane oğulları ve Dimyat halkı şehri boşaltarak kaçıp gitmiş, Frenkler de orayı zahmetsizce ele geçirmiş, kaledeki silah ve erzaka el koymuşlardı. Yaşanılan en kötü felaketlerden biriydi bu.

Melik Salih bu olaya çok üzüldü ve Kinane oğullarının asılarak yok edilmesini emretti. Emri yerine getirildi ve Kinane oğulları son ferdine kadar idam edilerek yok edildi. Melik Salih Eyyub daha sonra Mansura'ya geldi, fakat hastalığı iyice artmıştı ve Şaban ayının dördüncü gününe rastlayan Pazar gecesi hayatını noktaladı. Saltanat süresi dokuz yıl, sekiz ay, yirmi gündü ve öldüğünde yaklaşık kırk dört yaşındaydı. Heybetli, âl-i himmet, cesur ve iffetliydi. Diline ve eteğine sahip olmasını bilirdi. Vakûr ve az konuşkan biriydi. Ailesinden hiçbirine nasip olmayacak kadar çok Türk memluk toplamıştı ve askerlerinin ve emîrlerinin büyük çoğunluğu Türk'tü. Otağının çevresine Türk memlukları yığmış ve onlara Bahrî adını vermişti. Bu memluklar yalnızca onun sorduğu sorulara cevap verebilirler, kimse onun huzurunda

---

[330] 500 bin rakamı çok abartılı bir rakamdır. Çünkü 1248 yılı sonunda yaklaşık 15.000 kişilik bir ordu hazırlamıştı. Bu orduda yaklaşık 3.000 ağır suvari şovalyesi olan asker, yaklasık 5.000 kurmalı Tatar yayı kullanan okçu asker bulunmaktaydı. Bu ordu Kral IX. Louis, I. Robert Artoisli, Artois Kontu Alphonso, I. Carlo Napolili, Bretanya Dükü ve Burgunya Dükü komutasında 25 Ağustos 1248'de sırf bu Haçlı seferi için yeniden yaptırılmış 36 gemi ile yine Haçlı seferi için yeniden yapılmış olan Aigues-Mortes limanlarından ve Marsilya limanından Doğu Akdeniz'e gitmek için ayrılmıştı.

ondan önce bir kelime etmezdi. Dilekçeler hizmetkârlar tarafından önüne getirilir, o da onlara kendi eliyle şerhler düşer, sonra kâtiplere gönderilirdi. Dilekçelerin tamamını gözden geçirmeden ailesinden hiç kimse huzuruna giremezdi. İnşaat işlerine pek düşkündü. Cize ve Salihiye arasında bazı av köşkleri yaptırmış, Kahire ile banliyösü arasında da Kebş denilen büyük bir köşk kurdurmuştu. Anası Verdü'l Mumi adında siyahi bir cariyeydi. Melik Kamil o kadınla bir gece geçirmiş, o da Melik Salih Eyyub'a hamile kalmıştı.

Melik Salih Eyyub'un üç oğlu olmuştu. Birisi Fethüddin Ömer'di ve Melik Salih İsmail'in hapishanesinde can vermişti. İkinci oğlu ondan daha önce ölmüş ve yalnızca Hısnkeyfa'daki oğlu Melik Muazzam Turanşah hayatta kalmıştı.

Melik Salih vefat etmeden önce kimseyi yerine tayin etmemişti. Vefat ettiğinde cariyesi Şeceretüddür, Fahreddin ibni Şeyh ve tavaşi Cemaleddin Muhsin'i çağırarak sultanın ölüm haberini vermiş, onlar da Frenklerin korkusuyla bunu gizlemişlerdi. Şeceretüddür emîrleri toplayarak "sultanın önce kendisine, sonra Hısnkeyfa'da bulunan oğlu Turanşah'a ve ordu atabeyi Fahreddin ibni Şeyh'e sadakat yemini etmenizi istiyor" dedi. Sonra aynı mesajı sultanın Mısır naibi Hüsameddin b. Ebû Ali'ye de gönderdi. Mısır'daki askerler ve emîrler sadakat yemini ettiler. Bundan sonra da menşurlar ve fermanların üzerinde Melik Salih'in alâmeti görüldü. Bu menşurları ve fermanları Süheylî adında biri yazıyordu ve kimse onun sultanın el yazısı olduğundan şüphe etmiyordu.

Bu arada Fahreddin ibni Şeyh Melik Muazzam Turanşah'ı Hısnkeyfa'dan getirmesi için gönderildi. Bu olay halk arasında duyulunca sultanın öldüğü anlaşıldı. Devlet erbabı bu ölüm haberini ağzına bile almaya cesaret edemiyordu, ama Frenkler olayı duymuş ve Dimyat'tan harekete geçmişlerdi. Onlarla Müslümanlar arasında Ramazan ayında şiddetli çarpışmalar oldu ve önde gelen Müslümanlar bu çarpışmalarda şehit düştü. Sonra Müslümanlar ve Bahrî Türkler Frenklere saldırarak ağır bir yenilgiyle geri çekilmek zorunda bıraktılar.

Bu arada Melik Muazzam Turanşah Ramazan ayında Hısnkeyfa'dan ayrılarak Dımaşk'a geldi ve Ramazan bayramını orada kutla-

dıktan sonra Mansura'ya geçti.[331] Aynı sıralarda Müslümanlarla Frenkler arasındaki çarpışmalar giderek yoğunluğunu artırmış ve Müslüman gemileri Frenk gemilerine saldırarak otuz ikisini ele geçirmiş, böylece Frenklerin gücü azalmış; Kudüs ve sahil şeridine haber göndererek takviye istemişler ve Dimyat'ı teslim edeceklerini bildirmişler, fakat isteklerine olumlu cevap verilmemişti.

Aynı yıl Musul hâkimi Bedreddin Lülü ile Haleb hâkimi Nasır arasında bir çatışma çıktı. Nasır, ordusunu harekete geçirdi ve iki taraf Nusaybin açıklarında karşı karşıya geldi. Lülü'nün ordusu ağır bir yenilgi aldı. Halebliler Lülü'nün ağırlıklarını ve otağını yağmaladılar ve Nusaybin'i ele geçirdiler. Sonra Dara üzerine yürüyüp üç aylık bir kuşatmadan sonra ele geçirdiler ve yerle bir ettiler. Arkasından Karkısiya'yı ele geçirip Haleb'e döndüler.

648 yılı (1250/51):

Frenkler, Dimyat'tan yardım alamayınca Mansura'da Müslümanlar karşısında yenilmişlerdi. Çünkü Müslümanlar Dimyat yolunu kesmişlerdi. Bu yüzden Frenkler Muharrem ayının üçüncü gününe Rastlayan Çarşamba gecesi Mansura'yı bırakarak Dimyat'a doğru yola koyuldular, fakat Müslümanlar onların peşine takılarak ertesi sabah yetişebildiklerini kılıçtan geçirdiler; pek azı kurtulabildi ve söylendiğine göre Müslümanlar otuz bin esir aldılar.

---

[331] İbni Tagrıberdi: "Şeceretüddür, Melik Salih öldükten sonra Mısır'ın yönetiminde oldukça başarı gösterdi. İşleri son derece düzgün bir şekilde yürüttü ve bu durum kocasının oğlu Melik Muazzam Turanşah gelinceye kadar devam etti. Fakat Turanşah, ülkeyi çekip çevirdiği, babasının ölümünü gizlediği ve her türlü tedbiri mükemmelen aldığı için ona müteşekkir olmadı ve Mansura'ya gelip tahta oturdu. Sonra onu tehdit etmeye ve elindeki serveti kendisine vermesi için sıkıştırmaya başladı." (*En-Nücumu'z-Zâhire*, s. 19)
Şeceretüddür'ün tahta çıkması o dönemde büyük gürültü kopmasına sebep oldu. Çünkü bir kadının Müslümanların başına halife olması alışılmış bir şey değildi. Hatta o dönemin ulemasının en önde geleni olan Şeyh İzzeddin b. Abdusselam "Mısır Müslümanlarının belası, başlarına bir kadın yönetici olmasındadır" demiştir. Abbasi halifesi Mûtasım Billah ise olayı kabullenememiş ve Mısır'a gönderdiği mesajda şöyle demiştir: "Madem aranızda erkek kalmadıysa, söyleseniz de bir tane gönderseydik ya!". (*Bedâi'iz-Zuhûr*, 1/286)

Redafrens (IX. Louis) ve beraberindeki prensler oradaki bir kaleye sığınarak can güvenliği istediler. Tavaşi[332] Mahsun es-Salihî onlara can güvenliği sözü verdi ve koruma tedbirleri alarak Mansura'ya sığınmalarını sağladı. Bu arada Melik Muazzam Turanşah ordu suyla Mansura'dan harekete geçti. Fakat Muharrem ayının son ikinci günü öldürüldü. Çünkü memlukları ve emîrleri zalimliğinden dolayı ondan nefret ediyorlardı. Öldürülmesi de şöyle olmuştu. Melik Muazzam Turanşah için Fareskur'da ahşap bir hisar yapılmıştı. Bahrî memluklar sultana hücum ettiklerinde, Turanşah daha sonra Mısır sultanı olaracak olan Rükneddin Baybars'tan ilk darbeyi alınca kaçarak bu ahşap hisara sığınmış, fakat hisar ateşe verilmiş, Turanşah hisardan çıkıp tekneye binmek istemiş, ama ona yolda yetişerek öldürmüşlerdi. Turanşah'ın toplam saltanat süresi, Mısır topraklarına geldikten sonra, iki ay ve birkaç gündür.

Bu olaylar vukû bulunca, emîrler Melik Salih'in hanımı Şeceretüddür'ü tahta çıkarma ve Melik Salih'in çaşnegiri olan ve Türkmanî adıyla bilinen İzzeddin Aybek'i[333] ordu atabeki olarak atamayı kararlaştırdılar. Böylece minberlerde hutbe Şeceretüddür adına okunmaya onun adına sikke darbedilmeye başlandı. Kestirilen sikkelerde Melik Mansur Halil'in annesi ve Müslümanların melikesi "Halil'in anası"nın sureti nakşediliyordu. Bu Melik Mansur da Şeceretüddür'ün doğurduğu, fakat küçük yaşta kaybettiği Halil adlı oğlundan geliyordu. Çünkü bu doğum sebebiyle Şeceretüddür'e "Halil'in anası" [Ümmü Halil] adı verilmişti. Menşur ve fermanlarda Şeceretüddür'ün adı "Halil'in anası" olarak yazılıyordu.

Bu olaylar olurken Redafrens'e Dimyat'ı teslim etmesi karşılığında canının bağışlanacağı teklifi götürüldü. Redafrens bunu yardımcılarıyla görüştükten sonra Dimyat'ı teslim etme kararı aldı. Redafrens, Dimyat'ı teslim ettikten sonra gemiye binerek Cumartesi günü oradan ayrılıp Akka'ya gitti.

Bu olaydan sonra Mısır ordusu Kahire'ye döndü. Saltanatta olup bitenler Suriye'deki emîrlere ulaştırıldığında hiçbirisi bu değişiklikleri

---

[332] Hadım.

[333] İbni Tagrıberdi, Makrizi ve diğerlerinde Muizz Aybek olarak geçmektetir.

kabul etmedi. Melik Âdil'in torunu Melik Said vaktiyle Sabiyye'yi Melik Salih Eyyub'a teslim etmişti. Melik Salih Eyyub'un ölüm haberini alınca Sabiyye kalesine gelerek onu tekrar ele geçirdi. Yine Melik Kamil'in bir diğer torunu Mugis Fethüddin Ömer vaktiyle Melik Muzaffer tarafından tutuklanarak Şubek'e gönderilmişti. Turanşah ölünce onun Karak ve Şubek'teki naibi Bedreddin Lülü Mugis'i hapisten çıkararak Karak ve Şubek kalelerini ona teslim etti ve hizmetine girdi. Gerçi daha sonra Haleb hâkimi Melik Nasır Yusuf Dımaşk üzerine yürüyerek oradaki emîrleri itaat altına aldıysa da, bu defa Ba'lebek, Aclun ve Şumeys valileri uzun bir sürc isyan bayrağı açtılar. Ama bu direnişleri fazla sürmedi ve Mısır'da olup bitenleri kabullendiler.

Mısır'daki emîrler daha sonra İzzeddin Aybek et-Türkmanî'yi Melik Aziz unvanıyla başa geçirdiler. Böylece Suriye'de Şeceretüddür adına basılmış olan sikkeler tedavülden kaldırıldı ve hutbe de Aybek et-Türkmanî adına okutulmaya başlandı. Fakat bu durum çok sürmedi ve emîrler Eyyub ailesinden birini başa geçirme kararı aldılar ve Atsız adıyla bilinen Yemen hâkimi Melik Eşref Mûsa'yı tahta kotardılar, İzzeddin Aybek et-Türkmanî'yi de atabek olarak atadılar. Ancak, Gazze'de Has Türk adlı birinin kumandasındaki bir miktar Mısır askeri ise Karak hâkimi Mugis'i sultan olarak tanıyıp Salihiye'de onun adına hutbe okudular; bu olay üzerine Mısır ileri gelenleri ülkenin Halife Mûtasım'a ait olduğunu belirterek Melik Eşref Mûsa'yı hükümdar, Aybek et-Türkmanî'yi atabek olarak tanıdıklarını ilan ettiler.[334] Recep ayının beşine rastlayan Pazar günü Cemedâr[335] Farisüddin Aktay[336] yaklaşık iki bin süvariyle Gazze'ye hareket etti. Gazze'ye geldiğinde orada bulunan Melik Nasır taraftarları karşısında saygıyla eğildiler.

---

[334] İbni Tagrıbcrdi, Melik Nasır'ın oğlu Melik Eşref Muzafferüddin Mûsa'nın o sırada takriben on yaşında olduğunu ve teyzelerinin yanında kaldığını, sultan olarak seçilmekle birlikte sarayda işlerin yine Aybek et-Türkmanî tarafından çekilip çevrildiğini belirtmektedir.

[335] Cemedâr: Câmedâr da denilir. Sultan veya emîrin elbiseleriyle ilgilenen, onlardan sorumlu olan ve sultanın giydirilmesiyle görevli olan kişi.

[336] Farisüddin Aktay, Bahrî memlukların reisi idi. Son derece cesur ve atılgandı, fakat daha sonra Aybek et-Türkmanî tarafından öldürüldü.

Aynı yıl devlet büyükleri Müslümanların başına bela üzerine bela olan Dimyat şehrinin surlarının yıkılarak hemen yakınında başka bir şehir kurulmasını kararlaştırdılar ve ona Menşiyye adını verdiler. Dimyat'ın yıkılan eski surları Abbasi halifesi Mütevekkil tarafından yaptırılmıştı.

Aynı yıl Şaban ayının başlarında Dımaşk ve Haleb hâkimi Nasır Yusuf, Karak hâkimi Nasır Davud'u tutuklatarak Humus'a gönderdi. Çünkü onun davranışları hoşuna gitmiyordu.

Yine aynı yıl Melik Nasır Yusuf Dımaşk'tan Mısır'a doğru harekete geçti. Yanında Melik Salih İsmail, Humus hâkimi Melik Eşref Mûsa, ki aynı zamanda Tel Başer, Rahbe ve Tedmür'ün de hâkimiydi, ve bazı başka melikler de vardı. Mısırlılar durumu öğrenince onunla çarpışmak için hazırlandılar. Mısır ordusu savaşmaya giderken sultan olarak atadıkları Eşref'i Kal'atu'l Cebel'de bırakmıştı. Onlar gidince Aybek et-Türkmanî Melik Salih İsmail'in iki oğlu Mansur İbraim ve Said Abdülmelik'i serbest bıraktı. Bu ikisi Melik Salih Eyyub'un Ba'lebek'i ele geçirdiğinden beri tutuklu idi. Maksadı onlar vasıtasıyla Suriye hâkimi Nasır Yusuf'a göz dağı vermekti. Sonunda Mısır ve Suriye orduları o yılın Zilkâde ayının on beşinde Abbasiye yakınlarında karşı karşıya geldi. Mısır ordusunun ilk başlarda aldığı yenilgi üzerine Türk memlukların bir kısmı Suriye hâkimi Melik Nasır tarafına geçmeye meyletti, fakat Aybek et-Türkmanî az miktardaki Bahrî memlukla direnmeyi sürdürünce Melik Nasır'ın memluklarından bir grup memluk da onun yanında yer aldı. Mısır ordusu yenilip geri çekilirken Suriye ordusu onun peşine takılmıştı ve kimsenin zaferden bir endişesi yoktu. Bu arada Melik Nasır çok az bir kuvvetle saltanat sancaklarının gölgesinde yerinde kalmıştı. Aybek et-Türkmanî fırsattan faydalanarak ona saldırınca Melik Nasır mağlup vaziyette Suriye'ye doğru kaçtı. Aybek et-Türkmanî, o gün Şemseddin Lülü ve emîr Ziyaeddin Kaymurî'yi esir alarak boyunlarını vurdurdu.[337] Aynı gün Mısır

[337] Aybek et-Türkmanî ve Cemedâr Aktay üç yüz süvari ile Dımaşk'a doğru giderken yolda Şemseddin Lülü ve Kaymurî'ye rastladılar. Çatışma sırasında Kaymurî öldürüldü, Lülü ise esir edilerek Aybek'in huzuruna getirildi. Emîr Hüsameddin b. Ebû Ali "Onu öldürmeyin, onun vasıtasıyla Suriye'yi ele

ordusunun yenildiğinden zerrece şüphe etmeyen Melik Salih İsmail, Humus hâkimi Eşref Mûsa, Melik Nasır'ın oğlu Turan Şah ve kardeşi Nusretüddin de esir edildi. Çünkü bunlar Melik Nasır'ın kaçtığını öğrendiklerinde ihtilafa düşmüş, kimisi Kahire'ye girerek orayı ele geçirme fikrini savunmuştu. Eğer bunu yapmaya kalksalardı Aybek et-Türkmanî'nin onları engelleyecek gücü yoktu. Bu arada yenilgiye uğrayan Mısırlı askerler Said'e çekilmişlerdi. Suriye ordusunun diğer bir kanadı ise Suriye'ye dönme taraftarıydı. Bunların başında Turanşah'ın oğlu Taculmüluk vardı ve yaralıydı. Bu olay Cuma günü olmuştu. Yenilgiye uğrayan Mısır ordusu Kahire'ye döndüğünde artık kimsenin Melik Nasır'ın Mısır'ı ele geçirdiğinden şüphesi kalmamıştı ve Kal'atu'l Cebel'de hutbe onun adına okunmuş, Kahire'de ise hutbede herhangi bir kişinin adı okunmamıştı. Sonunda Bahrî memlukların zafere eriştikleri haberi geldi. Arkasından Zilkâde ayının on ikisine rastlayan Cumartesi günü Aybek et-Türkmanî ve Bahrî memluklar Kahire'ye döndüler. Yanlarında elleri bağlı vaziyette Melik Salih İsmail ve diğer tutuklular vardı. Hepsini kaleye hapsettiler. Arkasından Aybek et-Türkmanî, Melik Salih Eyyub'un Ba'lebek'i ele geçirdiği günden beri zindanda bulunan Melik Salih İsmail'in veziri Eminüddevle ve üstazdarı Yağmur'u hapishaneden çıkardı ve astı.

651 yılı (1253/54):

Suriye hâkimi Nasır Yusuf'la Mısırlı Türk memluklar arasında, Ürdün nehrine kadar olan toprakların Mısır'a bırakılması şartıyla bir barış anlaşması yapıldı. Aybek et-Türkmanî, Hüsameddin b. Ebu Ali el-Hezbanî'nin iktasını elinden aldı. O da Suriye'ye gidip Nasır'ın hizmetine girdi.

Aynı yıl Nasır Yusuf, Nasır Davud'u tutuklu tuttuğu Humus kalesinden serbest bıraktı. Bu iş için halife devreye girmişti. Nasır Yusuf, ona ülkesini terk etmesini bildirdi. Nasır Davud Bağdat'a doğru yola koyuldu, fakat oraya sokmadılar ve üstelik emanet bıraktığı mücev-

---

geçiririz" dedi. Cemedâr Aktas ise, "Mısır'ı iki yüz avratla bizden alacan olan buydu! Bizi oğlan mertebesine düşürmüştü, onu nasıl bırakırız!" dedi ve böylece onun boynunu vurdular. (İbni Tagrıberdi, s. 25)

herlerini de vermediler. Nasır Yusuf o civardaki tüm beylere haber göndererek Nasır Davud'u barındırmamalarını istedi. Nasır Davud, değişik yerlerde ve Hadise'de kaldı. O ve yanındakiler zor günler geçirdiler. Bu arada bir grup Oğuz ona katıldı. Hep birlikte konup göçmeye başladılar. Fakat sıcaklar artıp otlar kuruyunca Fırat sahillerine çekildiler. Geceleri böceklerin, gündüzleri sıcakların azabına katlandılar. Çocukları da Nasır Davud'la birlikteydi ve oğlu gündüz on ceylan avlar ve günlerce ceylan etiyle beslenirlerdi. Sonunda Tel Başer, Tedmür ve Rahbe hâkimi Eşref, Nasır Davud'a un ve arpa yüklü iki gemi gönderdi. Bunun üzerine Nasır Yusuf tarafından tehdit edildi. Nasır Davud, Şerabî'ye ait olan bir yere sığındı ve ondan toprak kiraladı. Arkasından Bağdat'a üç günlük mesafedeki Enbar'a gitmesine izin verdi. Davud Nasır, Halife Mûtasım'dan araya girmesini rica etti, fakat halife ona yüz vermedi. Bu defa vaktiyle emanet bıraktığı mücevherlerini iade etmesini istedi, halife yine onu oyalamayı tercih etti. Bu durum karşısında Nasır Davud üç ay boyunca çölde Oğuzlarla birlikte oradan oraya savruldu. Daha sonra Halife Mûtasım Nasır Yusuf'tan onu bağışlamasını rica etti. Nasır Yusuf halifeyi kırmadı ve onun Suriye'ye dönmesine izin verdi ve ayrıca Famiye Gölü kenarına yerleştirerek yüz bin dirhem para gönderdi, fakat bu paranın ancak otuz bin dirhemi ona ulaştı.

653 yılı (1255/56):

Aybek et-Türkmanî, hoşdaşı Faris Aktay'ı bir suikastla ortadan kaldırdı. Bahrî memluklar bunu öğrenince Mısır'dan Suriye'ye kaçtılar. Melik Eşref Mûsa zaten göstermelik bir sultandı. Aybek, Aktay'ı ortadan kaldırdıktan sonra tüm iktidarı ele geçirdi ve çocuk yaştaki sultanı teyzelerinin yanına gönderdi. Eşref Mûsa, Mısır'da Eyyubî ailesinden adına hutbe okunan son kişiydi. Böylece Eyyubî devleti kesin bir şekilde haritadan silindi.

Bahrî memluklar Melik Nasır Yusuf'a vardıktan sonra onu Mısır tahtını ele geçirmeye teşvik ettiler. Bunun üzerine Nasır Yusuf ordusuyla Dımaşk'tan hareket ederek çukur alanda yer alan Amta köyüne geldi. Oradan ordunun bir miktarını Gazze'ye gönderdi. Aybek et-Türkmanî de Abbasiye'ye gelip beklemeye başladı.

Aynı yıl Anadolu sultanı Keykubad'ın kızı Melike Hatun Suriye hâkimi olan kocası Melik Nasır'ın yanına geldi.

Aybek, Mısır'da hutbelerde adı okunan Şecerettüddür'le evlendi.

Melik Nasır Davud, Melik Nasır Yusuf'tan halifeye emanet bıraktığı mücevherleri almak için Irak'a gitmesine izin vermesini isteyerek, oradan hacca gideceğini bildirdi. Nasır Yusuf istenilen izni verdi. Nasır Davud önce Kerbela'ya, oradan da hacca gitti. Hz. Peygamber'in kabrini görünce, insanların huzurunda mübarek hücrenin perdelerine asılarak "Şahit olun ki, burada Rasulullah'ın makamına girip ondan amcasının oğlu Mûtasım'a karşı emanetimi bana iade etmesi konusunda şefaat etmesini diliyorum" dedi. İnsanlar bundan çok etkilendiler ve bazıları göz yaşlarına boğuldu. Nasır daha sonra detaylı bir mektup yazarak hac emîrine verdi. Sonra Iraklı hacılarla birlikte geri dönüp Bağdat'a indi.

654 yılı (1256/57):

Anadolu sultanı Keyhüsrev vefat etti. İzzeddin Keykâvus ve Rükneddin Kılıç Arslan adındaki iki küçük oğlu tahta kotarıldı.

Halife Mûtasım, Bağdat'a inen Melik Nasır Davud'a et, ekmek, odun, yem ve saman gibi bazı şeyler göndererek bunlar için anormal derecede fiyatlar tespit etti. Sonra onu tehdit ederek elyazısıyla emanetini aldığına dair bir belge yazıp imzalamasını ve halifeden alacağı olmadığını belirtmesini istedi. Melik Nasır Davud, istemeye istemeye bu belgeyi yazdı ve Bağdat'tan ayrılıp Arapların yanına yerleşti. Melik Nasır Yusuf onun durumuna acıyarak gönlünü kazanmaya çalıştı. Böylece Nasır Davud Dımaşk'a gelip Salihiye'ye indi.

655 yılı:

Aybek et-Türkmanî karısı Şeceretüddür tarafından öldürüldü. Onun bu cinayeti işlemesinin sebebi Aybek'in Musul hâkimi Bedreddin Lülü'nün kızıyla nişanlanmış olmasıydı. Şeceretüddür, onu polo oyunundan dönüp banyoya girdiği sırada öldürttü. Aybek'i Tavaşi Muhsin'in memluku Sencer el-Cevherî diğer hizmetkârla birlikte öldürmüştü. Şeceretüddür aynı gece Aybek'in yüzüğünü ve bir parmağını Emir İzzeddin Halebî el-Kebîr'e göndererek başa geçmesini iste-

di, fakat İzzeddin buna cesaret edemedi. Haber duyulunca Aybek'in memlukları Şeceretüddür'ü öldürmek istediler, fakat Melik Salih'in memlukları onu koruma altına aldılar. Beyler Aybek'in oğlu Nureddin Ali'yi tahta çıkarma konusunda anlaştılar ve Melik Mansur lâkabını verdiler. Melik Mansur henüz on beş yaşındaydı. Şeceretüddür, saraydan Burcu'l Ahmer'e nakledildi; bu cinayette ona yardım eden hizmetkârlar idam edildirken Sencer el-Cevherî kaçmayı başardı. Fakat daha sonra yakalanıp idam edildi. Şeceretüddür'ün veziri Sahib Bahaeddin Ali b. Hınna'nın malları müsadere edildi ve kendisinden atmış bin dinar tahsil edildi.

Aynı yılın Rebiülevvel ayının altıncı günü Şeceretüddür öldürülerek hisarın dışına atıldı.[338] Sonra cesedi teyzesinin türbesine götürülerek oraya defnedildi. Küçük yaşta ölen Halil adında bir oğlu olmuştu.[339]

---

[338] İbni Tagrıberdi'nin anlattığına göre Şeceretüddür öldürülmeden önce İbni Hınna adıyla bilinen veziri Bahaeddin Ali b. Muhammed b. Selim, onun en gözde vezirlerindendi. Şeceretüddür öldürüleceğini anlayınca para ve mücevherlerin bir kısmını ona verdi, diğer kısmını ise Melik Mansur'un ve anasının eline geçmesin diye havanda toz haline getirtti. Çünkü Mansûr'u ve annesini hiç sevmezdi.

[339] Şeceretüddür, son derece güzel ve şuh bir kadındı, fakat aşırı kiloluydu ve ziyadesiyle kıskançtı. Aybek et-Türkmanî'nin Lülü'nün kızıyla nişanlandığını duyunca öfkeden küplere binmiş, Aybek'in kendisini saraydan uzaklaştıracağı zannına kapılmış ve bu suikasti tertip etmişti. Sonunda hapsedildiği burçtan aşağı atılarak öldürüldü ve teyzesi Seyyide Nefise Türbesi'ne defnedildi. Evliya Çelebi'nin Aybek'in ve Şeceretüddür'ün âkibetleri konusunda anlattıkları tamamıyla ters değilse de, önemli ayrılıklar vardır: "Ve bu Ay Beg Şeceretüddür üzre Musul Begînin kızın alup Şeceretüddür fırsat bulup cevarilerine tama idüb cümle cevariler âlâ silah ile Ay Beg üzre hamamında hücum idince Ay Beg dahi gafil olmayıp gizli yarağın uryan idüb cevarilere karşu durur. Amma yüz kagan arslana bir nefis niçe takat getirsin. Bu arbede iken Şeceretüddür hamam kubbesi üzre deliklerinden nigeran eylerken hikmeti Huda kubbe çöküb Şeceretüddür Ay Beg Türkmaninin yanına düşüp hurd olur. Ay Beg bu hali görüp cariyeleri bıkakıb Şeceretüddür'ü katl idüb kendini dahi cariyeler katl idüb hâlâ Mısırda Sitti Nefise kurbinde Sirkeciler muhallesinde ikisi bir kubbede medfundur." (Evliya Çelebi, I/43)

Yine aynı yıl Suriye hâkimi Melik Nasır Yusuf, Bahrî memlukların kendisine karşı bir suikast tertipleyeceklerini öğrenince onlara karşı tavrı değişti ve onların Dımaşk'ı terk etmelerini istedi. Onlar da Gazze'ye giderek Melik Kamil'in torunu Melik Mugis Fethüddin Ömer'e bağlandılar. Mısır halkı Bahrî memlukların Gazze'ye gelmesinden tedirgin oldu ve Abbasiye'ye yürüdüler. Bahrî memluklardan bir grup kaçarak Kahire'ye geldi. İzzeddin Efrem de bunlar arasındaydı. Onlara iyi davrandılar ve Efrem'in mülklerini geri verdiler. Bahrî memluklar gittikten sonra Suriye hâkimi Nasır onların arkasından bir ordu gönderdi. Fakat Bahrî memluklar bu orduyu etkisiz hale getirip soydular. Ne var ki daha sonraki çarpışmalar Bahrî Memlukların yenilgisiyle sonuçlandı ve onlar da Karak hâkimi Mugis'e sığındılar. Mugis onlara iyi davrandı ve değerli hediyeler verdi. Onlar da onu Mısır tahtını ele geçirmeye teşvik ettiler. Mugis onlara bir ordu verdi. Bahrî memluklar bu orduyla birlikte Mısır üzerine yürüdüler. Mısır ordusu onları karşılamaya çıktı. İki taraf Zilkâde ayının ortalarına rastlayan Cumartesi günü karşı karşıya geldi. Mugis'in askerleri ve memluklar mağlup oldular. Bunlar arasında daha sonra Melik Zâhir adıyla tahta çıkacak olan Baybars Bundukdarî de vardı ve mağlup vaziyette Karak'a çekilmişlerdi.

656 yılı (1258):

Tatarlar Bağdat'ı istila etmiş ve Abbasî devleti yıkılmıştı. Bunun sebebi şudur: Halifenin veziri Müeyyidüddin b. Alkami bir Rafızî idi. Kerh halkı da Rafızî idi. Sünnîlerle Rafizîler arasında bir fitne çıkmış, Ebû Bekr b. El-Halife ve Rükneddin Devâdâr askerlere Kerh'i yağmalamalarını emretmiş, onlar da kadınların ırzına geçerek, kötü şeyler yapmışlardı. Bu durum İbni Alkami'nin çok ağırına gitmiş, Tatarlara mektup yazarak Bağdat'ı almaları konusunda teşvik etmişti. Bağdat ordusunun sayısı 100 bin civarındaydı, fakat Halife Mûtasım'ın emriyle sayıları yirmi binin altına düşürülmüştü.

İbni Alkami, kardeşini Tatarlara göndererek Bağdat'a yürümelerini istemiş, onlar da kalabalık bir orduyla harekete geçmiş, Bağdat ordusu Rükneddin Devadâr komutasında onları Bağdat dışında karşılamaya çıkmış, orada şiddetli bir çarpışma olmuş, fakat halifenin ordusu ye-

nilmiş, bir kısmı Bağdat'a dönerken, bir kısmı Suriye tarafına kaçmıştı. Kaçan İslam askerleri Bağdat'a doğu tarafından girerken, Bayındır batı tarafından gelerek halifenin sarayının karşısında kamp kurmuştu. İbni Alkami Hülagu'nun huzuruna varıp kendisi için güvenlik sözü aldı ve halifeye dönüp "Hülagu seni de tıpkı Rum sultanına yaptığı gibi hilafet sarayında makamınızda bırakacak; kendi kızını senin oğlun Ebû Bekr'le evlendirecek" diyerek onu Hülagu'nun huzuruna gitmeye ikna etti. Mûtasım, en yakın adamlarıyla birlikte Bağdat'tan çıkıp bir çadıra girdi. Sonra vezir, fakihleri ve müderrisleri çağırdı. Bağdat'ın tüm önde gelenleri ve müderrisler burada toplandı. Böylece her bir grup tek tek Hülagu'nun huzuruna giriyor, ama her bir grup son ferdine kadar katlediliyordu. Sonra köprüyü indirip şehre girdiler ve Bağdat halkını kılıçtan geçirdiler. Halifenin sarayına saldırıp içeridekileri öldürdüler. Yalnızca yaşı küçük olanları sağ bıraktılar. Bu katliam kırk gün sürdü. Ondan sonra kimseye dokunmayacaklarını açıkladılar.

Halifeyi de öldürmüşlerdi, fakat nasıl öldürüldüğü konusunda bir bilgi edinilemedi. Kimine göre boğularak öldürülmüş, kimine göre başına bir torba geçirilerek ölünceye kadar sıkılmış, kimine göre ise Dicle'de boğulmuştu. Allah daha iyi bilir.

Mûtasım, son Abbasî halifesiydi.

Aynı yıl Melik Nasır Davud Dımaşk dışında Buvayza adındaki bir köyde öldü. 603 (1206/1207) yılında dünyaya gelmişti ve öldüğünde yaklaşık elli üç yaşındaydı. Bağdat'tan ayrıldıktan sonra İsrail oğullarının çölüne gelmiş, buradaki Araplarla birlikte yaşamaya başlamış; fakat Karak hâkimi Mugis onun bu civara geldiğini öğrenince endişelenmiş ve onu yakalatarak Şûbek'e getirip hapsetmek için bir çukur kazdırmaya başlamış, çukur gözünün önünde kazılırken Halife Mûtasım'ın gönderdiği bir kişi gelerek Tatarların yaklaşmaları sebebiyle gelip ordunun bir kısmının başına geçmesi teklifi getirmişti. Halifenin gönderdiği kişi geldiğinde Melik Nasır Davud'un hapsedileceği çukurun kazılma işi henüz bitmemişti. Gelen elçi Nasır Davud'u alarak Dımaşk'a götürmüş ve orada Tatarların istilası ve halifenin öldürülmesi olayını anlatarak onu kendi haline bırakmış, o da Dımaşk'a bağlı

Buvayza köyüne giderek oraya yerleşmiş, fakat çıkan veba salgını sırasında o da hayatını kaybetmişti. Bu ölüm haberinden sonra Melik Nasır Yusuf o köye gelerek göz yaşı dökmüş ve Davud'un cesedini alarak babası Melik Muazzam'ın Salihiye'deki türbesine defnetmişti. Davud, faziletli bir kişiydi ve Fahreddin Razî'nin talebesi Şeyh Şemseddin Abdulhamid el-Hüsrüşahî'den aklî ilimler öğrenmişti.

Aynı yıl Tatarlar Bağdat'ın işini bitirdikten sonra Meyafarıkayn üzerine yürüdüler. O sırada Meyafarıkayn Melik Kamil Muhammed'in elindeydi ve orayı babasının 642 (1255/45) yılında ölümünden sonra ele geçirmişti. Tatarlar şehri kuşatınca şehir halkı büyük sıkıntı çekti ve aç kaldı; bu durum aşağıda anlatacağımız güne kadar devam etti.

Aynı yıl Bahrî memluklar Mısır ordusu karşısında aldıkları yenilgiden sonra Gazze dışında Suriye ordusuyla bir çatışmaya girdiler ve onları ezdiler. Suriye ordusunun kumandanı Mucirüddin Ebû Zikra esir edildi. Bu zaferden sonra Bahrî memluklar fesat ve bozgun eylemlerini daha bir artırdılar.

657 yılı (1258/59):

Keyhüsrev bin Keykâvus'un iki oğlu İzzeddin Keykâvus ve Rükneddin Kılıç Arslan, Hülagu'nun huzuruna giderek bir süre orada kaldılar ve tekrar memleketlerine döndüler.

Aynı yıl Melikürrahim lâkabı taşıyan Musul hâkimi Bedreddin Lülü öldü. Zaten seksen yaşına gelmişti. Onun ölümü üzerine tahta oğlu Melik Salih geçti. Sincar ise diğer oğlu Alaaddin'de kaldı. Lülü, göstermelik olarak Hülagu'ya itaat etmişti, hediyeler sunmuş ve bir süre hizmetinde bulunmuştu. Hülagu Azerbaycan'ı fethettiğinde yanında Lülü'den başka Şerif el-Alevî b. Salaya da vardı. Lülü, Hülagu'nun izniyle Şerif'i öldürmüş, fakat Musul'a döndükten kısa süre sonra ölmüştü. Lülü'nün saltanatı sırasında ülkesinde başına bir felaket gelmeyen kimse kalmamış, devletinde dirlik ve düzen bütünüyle bozulmuştu.

Yine bu yıl Nasır Yusuf'un ordusu Bahrî memluklar karşısında yenildikten sonra Nasır bizzat kendisi ordusunun başına geçerek Hama hâkimi Melik Mansur'u da yanına alıp Karak üzerine yürüdü. Karak üzerine yürümesinin sebebi, bu şehir hâkimi Melik Mugis'in Bahrî

memluklara yardım etmesiydi. Nasır Yusuf Zeyra Gölü sahilinde karargâh kurduğunda Melik Mugis'in elçisi ve Melik Efdal Kutbuddin'in kızı Kutbiyye onun huzuruna gelerek Melik Mugis adına şefaatçi olmak istediler, fakat Nasır Yusuf onların ricasını kabul etmedi ve kendisini affetmek için yanındaki Bahrî memlukları teslim etmesini şart koştu. Melik Mugis bu şartı kabul etti, fakat Bahrî memlukların başında bulunan Rukneddin Baybars Bundukdarî bir grup memlukla birlikte kaçıp Nasır Yusuf'a sığındı. Nasır, onlara iyi davrandı; Melik Mugis ise yanında kalan diğer memlukları yakalayıp Nasır'a gönderdi ve böylece iki taraf arasında barış tesis edildi.

657 (1258/59) yılı sonları:

Zilhicce ayının ilk günlerinde Seyfeddin Kutuz, üstadı Aybek'in oğlu Melik Mansur Nureddin Ali'yi tutuklayarak Mısır tahtına oturdu ve kendisine Melik Muzaffer lâkabını aldı. Bu sırada Suriye hâkiminin elçisi İbnü'l Edim Mısır'a Tatarlara karşı yardım istemek için gelmişti. Kutuz, elçiye Melik Nasır'a mutlaka yardım edeceği sözünü verdi.

Yine aynı yıl Hülagu Fırat'ın doğu tarafındaki topraklara yöneldi ve Harran ile el-Cezire'yi ele geçirdi. Hülagu, oğlu Şamut'u[340] Suriye üzerine gönderdi. Şamut, Zilhicce ayının son on gününde Haleb önlerine geldi. O sırada Haleb'in başında Melik Nasır'ın naibi olarak oğlu Turan Şah vardı. Turan Şah ordusuyla Tatarları karşılamaya çıktı, fakat Tatarlar tarafından pusuya düşürüldü ve Bankusa önlerindeki savaş Müslümanların yenilgisiyle sonuçlandı. Müslümanlar şehre doğru kaçıştılarsa da Tatarlar peşlerine düşerek bir çoğunu kılıçtan geçirdiler; sonra da İ'zaz'a gelerek barış yoluyla teslim aldılar.

Melik Nasır Yusuf yıl sonlarına doğru Tatarların Haleb üzerine doğru geldiklerini haber aldığında Dımaşk'tan Berze'ye[341] gelmiş. Hama hâkimi Melik Mansur da ordusuyla gelip ona iltihak etmişti. Karak'tan kaçıp kendisine sığınan Baybars Bundukdarî de Nasır'la birlikteydi. Berze'de pek çok asker ve gönüllü toplanmıştı. Böylece 658 (1258/59) yılı girdi. Nasır Yusuf, Berze'de bulunduğu sırada

[340] Hülagu'nun küçük oğlu Aşmut veya Yaşmut.

[341] Dımaşk yakınlarında bir köy.

memluklarından bazılarının kendisine suikast tertipleyeceğini öğrenince, otağını bırakıp Dımaşk'a kaçtı. Suikast hazırlığında olan memluklar da Nasır'ın durumu öğrendiğini haber alınca Gazze'ye kaçtılar. Onların amacı Nasır'ın kardeşi Melik Zâhir Gazi'yi[342] başa geçirmekti. Melik Zâhir de durumu öğrenince kardeşinin gazabına çarpılmamak için kaçtı. Melik Zâhir Gazi Nasır'ın öz kardeşiydi ve anneleri Türk asıllıydı. Melik Zâhir Gazi de Gazze'ye geldi. Orada çevresine toplanan askerler tarafından sultan ilan edildi.

Bu olaylar olurken Baybars Bundukdarî Mısır sultanı Kutuz'a mektup göndererek suçunun affedilmesini istedi. Kutuz onu bağışladığını bildirdi ve böylece Baybars Suriye'den ayrılarak bir grup arkadaşıyla birlikte Mısır'a gitti. Onu bizzat Kutuz karşıladı ve köyleriyle birlikte Kaylub'u[343] ona ikta etti.

658 yılı (1259/60):

Safer ayının dokuzuna rastlayan Pazar günü Tatarlar Haleb'i istila ettiler. Çünkü Hülagu bütün ordusuyla Fırat'ı geçip Haleb açıklarında karargâh kurmuştu. Hülagu, Haleb hâkimi Turan Şah'a elçi göndererek şöyle dedi: "Sizler Moğolların karşısında duramayacak kadar zayıfsınız. Bizim asıl hedefimiz Melik Nasır ve ordusudur. Biri Haleb'de, diğeri kalede olmak üzere bizden iki şıhne tayin edelim ve Nasır Yusuf'un ordusu üzerine yürüyelim. Eğer biz galip gelirsek ülke bizim olur ve siz de Müslümanların dökülen kanında boğulursunuz. Eğer biz yenilirsek, o iki şıhneye istediğinizi yaparsınız. İsterseniz kovarsınız, isterseniz öldürürsünüz." Turan Şah bu sözlere "Söz kılıcındır" şeklinde bir cevap verdi. Hülagu'nun Haleb'e gönderdiği elçi Erzenirrum hâkimi idi. Elçi, Turan Şah'ın bu cevabına şaşırdı ve Haleb halkının kanının dökülecceği için üzüntü duydu. Böylece Tatarlar Safer ayının ikisinde Haleb'i kuşattılar ve ertesi gün surlara saldırdılar. Sonrası bir katliam. Kaleye de pek çok Tatar askeri çıktı ve Pazar günü başlayan yağma ve katl, Safer ayının on dördüne rastlayan Cuma gününe kadar devam etti. Sonra Hülagu katliama son verilmesini ve kalanların canlarının bağışlanmasını emretti.

---

[342] 669 yılında Hülagu tarafından kardeşi Nasır Yusuf'la birlikte öldürülmüştür.

[343] Kahire'nin kuzeyinde eski bir yerleşim birimi.

Haleb halkından yalnızca Şihabbeddin b. Amrun, Necmeddin Alı Merdkin, Bazyar, Alemüddin Kayser el-Musilî'nin evlerine sığınanlarla Zeyneddin Sufi hankâhına ve Yahudi kilisesine sığınabilenler kurtuldu Çünkü bunların ellerinde peyzalar[344] vardı. Söylendiğine göre bu yerlere sığınan elli binden fazla insan canlarını kurtarmayı başarmıştı. Tatarlar daha sonra iç kaleye saldırdılar. Turan Şah ve kaleye sığınan askerler oradaydı. Kuşatma aşağıda anlatacağımız güne kadar devam etti.

Hama hâkimi Dımaşk'a giderken geride Tavaşi Mürşid'i şehrin başına naib olarak bırakmıştı. Haleb'in düştüğü haberi gelince Mürşid Dımaşk'a, Melik Mansur'un yanına gitmiş, o gittikten sonra şehir ileri gelenleri şehrin anahtarlarını Hülagu'ya getirip teslim etmiş ve halkın canının bağışlanmasını, başlarına bir şihne tayin edilmesini istemişlerdi. Hülagu onların isteğini kabul etti ve Halid b. Velid'in soyundan geldiği söylenen Hüsrevşah adlı bir Acemi başlarına şihne olarak atadı.

Melik Nasır Yusuf, Haleb'in teslim olduğu haberini alınca yanındaki askerlerle birlikte Dımaşk'tan Mısır tarafına gitti. Hama hâkimi Melik Mansur da yanındaydı ve günlerce Nablus'ta kaldı. Emîr Mucirüddin b. Ebû Zeki ve Ali b. Şuca askerleriyle birlikte gelip ona iltihak ettiler. Melik Nasır daha sonra Nablus'tan Gazze'ye geçti. Burada vaktiyle kendisine suikast tertiplemek isteyen memlukları da onu katıldılar. Kardeşi Melik Muzaffer Gazi de bu gelenler arasındaydı. Ayrıca halktan da pek çok kişi onlara katıldı. Tatarlar Nablus'a saldırıp oradaki askerleri kırdılar. Emîr Mucirüddin ve Şüca'yı öldürdüler. Her ikisi de değerli komutanlardı. Vaktiyle Bahrî memluklar bu ikisini tutuklayıp Karak'ta hapsetmiş, fakat Melik Mugis Melik Nasır'la barış aktedince onları serbest bırakmıştı.

Melik Nasır Yusuf, Tatarların Nablus'ta yaptıklarını öğrenince Gazze'den Arîş'e geçti ve Kadı Burhaneddin b. Hıdır'ı Kutuz'a gönderek işbirliği teklifinde bulundu. Sonra Melik Mansur'u ve ordusunu da alarak Katya'ya geçti. Burada Türkmenlerle Şehrizor Kürtleri

[344] Moğollar döneminde, ta Cengiz-han'dan başlayarak, kurdukları devletler yıkılıncaya kadar, can güvenliği garantisi veren ve bir tür geçiş belgesi durumunda olan metal belgelerdi. Hiçbir Moğol askeri elinde peyza bulunan kişiye dokunamazdı.

arasında bir çarpışma vukû buldu ve korkudan gelip sığınanlar yağmalandı. Melik Nasır Yusuf Mısır'a gittiğinde tutuklanacağından endişe ederek Katya'da kalmayı sürdürdü. Diğerleri ise Mısır'a gittiler. Melik Nasır'ın yanında çok az insan kalmıştı. Mısır'a gidenler Kutuz tarafından iyi karşılandılar ve hatta Kutuz Hama hâkimi Melik Mansur'a bir sancak gönderdi.

Bu arada Tatarlar Dımaşk'ı ele geçirdiler ve Suriye'nin Gazze'ye kadar olan bazı bölgelerine el koyarak şihneler atadılar.

Haleb iç kalesinde kuşatma altında kalan askerler iki ay kadar direndikten sonra Rebiülevvel ayının on birinde canlarının bağışlanması şartıyla kaleyi teslim ettiler. Teslim olanlar arasında daha önce Melik Nasır Yusuf'un hapsettiği Bahrî memluklar da vardı. Hülagu onları ve diğer Türkleri Sultan Hak adında birine teslim etti. Bu kişi, Tatarlar Deşt-i Kıpçak'ı ele geçirdiklerinde Haleb'e kaçan önde gelen kişilerdendi. Melik Nasır ona iyi davranmış, fakat kendisi ülkenin havasını beğenmediği için Tatarlara dönmüş, yanında bulunanlar ise başka yerlere dağılmışlardı.

Hülagu, Haleb'e İmadeddin Kazvinî adında birini şihne olarak atadı. Bu arada Melik Nasır Mısır tarafına giderken Müslümanlardan ayrılan Humus hâkimi Melik Eşref b. İbrahim b. Şirkûh Hülagu'ya gelerek teslim oldu. Hülagu ona iyi davrandı ve Humus'u kendisine iade etti. Hülagu'nun kapısını çalan bir diğer kişi ise Dımaşk'lı Muhyiddin b. Zeki idi. Yanında şehrin anahtarlarını da getirmişti. Hülagu onu iyi karşılayarak sırma işlemeli bir elbise giydirdi ve Suriye kadısı olarak atadı. İbni Zeki Dımaşk'a dönüp fakihleri ve şehir ileri gelenlerini toplayarak Hülagu'nun fermanını okudu.

Hülagu daha sonra Harım üzerine yürüdü ve teslim olmasını istedi. Şehirdekiler onu ancak Haleb kalesi valisi Fahreddin'e teslim edebileceklerini söyleyince, Hülagu onu çağırttı ve kaleyi teslim aldı. Fakat kendisini öfkelendirdikleri için halkın tamamını kılıçtan geçirtti. Kadınları esir aldı ve doğuya geri göndükten sonra İmadeddin Kazvinî'yi Bağdat'a gönderdi ve yerine Acemlerden birini tayin etti. Sonra Haleb kalesinin ve şehir surlarının yıkılmasını emretti. Surlar tamamıyla yıkıldı. Arkasından Humus hâkimi Eşref Mûsa'ya aynı emri verdi ve Eşref,

Hülagu'dan önce giderek kale surlarını yıktırdı, silah yapım atölyesini yaktırdı, kaledeki kitapları da çok düşük fiyatlarla sattı.

Fakat şehir surları yıkılmadı. Çünkü şehirde yaşayan İbrahim b. Ifrenciye adında biri Hüsrevşah'a büyük miktarda para vererek "Yakınımızdaki Hısn-ı Ekrad'da Frenkler var, eğer şehir surları yıkılırsa halk onu savunamaz" dedi. Hüsrevşah paraları aldı, fakat şehir surlarının yıkılmasını engellemedi. Hülagu, Humus hâkimi Melik Eşref'e de kalenin yıkılmasını emretmişti, fakat Eşref şehir kendisinin olduğu için çok az bir kısmını yıktırdı.

Dımaşk'a gelince Tatarlar şehri can güvenliği sözü vererek teslim alımalarına rağmen cinayet ve yağmaya ses çıkarmadılar. Bunun üzerine Dımaşk kalesindekiler isyan bayrağı açtılar. Tatarlar da kaleyi kuşattılar. Şehir halkı kaledeki isyan sebebiyle çok şiddetli sıkıntı yaşadı. Tatarlar mancınıklar kurdular ve Cumadilûlâ'nın ortalarında barış yoluyla teslim aldılar ve tamamen yağmaladılar.

Arkasından Ba'lebek üzerine yürüdüler ve kaleyi kuşatma altına aldılar.

Yine aynı yıl Tatarlar Meyafarıkayn üzerine yürüdüler. Onların bu şehir üzerine yürüdüklerinden 656 (1258) yılı olayları anlatırken de söz edilmişti. Kuşatmanın devam ettiği sırada şehir halkının erzakı tükenmiş, halk veba ve çarpışmalar sebebiyle yok olmuş; şehir hâkimi Melik Kamil Muhammed b. Muzaffer Gazi de bitip tükenme noktasına gelmiş ve savaşçıları çarpışmaktan âciz hale düşmüşler; sonunda Tatarlar şehri ele geçirerek Melik Kamil'i öldürüp başını bir mızrağa geçirerek orada burada dolaştırdıktan sonra Cumadilûlâ'nın yirmi yedisinde Dımaşk'a getirmiş; davul zurnalar eşliğinde şehirde dolaştırıp şehir tekrar Müslümanların eline geçinceye kadar bu başı Babu'l Feradis'te sergilemişlerdi. Dımaşk tekrar Müslümanların eline geçtikten sonra Melik Kamil'in başı oradan alınarak Babu'l Feradis'teki Meşhed-i Hüseyin'e defnedildi.

Melik Nasır Yusuf'a gelince, Katya'da ordusundan ayrılıp Beni İsrail Çölü'ne gelince nereye gideceği konusunda tereddüte düştü. Sonra Hicaz'a doğru yola koyuldu. Hüseyin adında Kürt bir teberdârı vardı

Bu adam ona Hülagu'ya gitmeyi telkin etti. Melik Nasır onun sözüne kandı ve Zeyra Gölü yakınlarında kamp kurdu. Hüseyin, Hülagu'nun naibi Ketbuga'ya giderek Nasır'ın bulunduğu yeri ihbar etti. Ketbuga hemen bir miktar asker sevk ederek onu tutuklatıp Aclun'a getirdi. Aclun henüz teslim olmamıştı. Melik Nasır oradakilere kaleyi teslim etmelerini emretti, onlar da denileni yaptılar ve kale yıkıldı.

Biraz önce Tatarların Ba'lebek'i kuşattıklarını belirtmiştik. Tatarlar orasını Aclun'un teslim olmasından önce ele geçirdiler ve kaleyi yerle bir ettiler.

Melik Nasır Yusuf teslim alındıktan sonra Ketbuga onu Hülagu'ya gönderdi. Melik Nasır önce Dımaşk'a, oradan Hama'ya geldi. Humus hâkimi Melik Eşref oradaydı. O ve Hama naibi Hüsrevşah onu karşılamaya çıkıp birlikte Haleb'e geldiler. Melik Nasır onların ve halkın ahvalini görünce kederinden göz yaşı döktü. Sonra Ürdün'e gitti. Orada onu Hülagu karşıladı ve kendisini ülkesine iade edeceği sözü verdi.

Bu arada Dımaşk halkı arasında Mısır ordusunun Tatarlarla savaşmak için yola koyulduğu haberi yayılınca, Hıristiyanlara karşı saldırıya geçtiler. Çünkü Hıristiyanlar epey bir zamandır Müslümanlara karşı tecavüzkâr bir tavır almış, işyerlerine saldırmış ve camilere girip içki içmişlerdi. Müslümanlar Ramazan ayının yirmi yedisinde onları yağmalayarak Meryem Kilisesi'ni tahrip ettiler. Gerçekten büyük bir kilise idi.[345]

---

[345] Dımaşk ileri gelenleri bu sevinçli haberi alınca Fahreddin Muhammed b. Yusuf b. Mahmud el-Kencî'yi Dımaşk Camii'nde öldürdüler. İlim ehlinden olan bu adam, kötü kalpli bir Rafızî idi ve Tatarların safına geçmişti. Ayrıca Tatar taraftarlarından İbni Masekînî, İbni Nufeyl ve benzerlerini de öldürdüler. Dımaşk'taki Hıristiyanlar oldukça şımarmış, Müslümanlara karşı taşkınlık yapmış, Tatarları kiliselerinde ağırlamışlardı. Hatta bazıları Hülagu'ya gidip ayrıcalık fermanı almış, bu fermanla Tuma Kapısı'ndan girip onu yükseğe asmış, Hıristiyanlığın daha yüce bir din olduğunu ileri sürerek, Müslümanların dininin yok olacağını haykırmaya, insanların üzerine ve cami kapılarına şarap serpmeye başlamışlar, Müslümanlar derin üzüntüye gark olmuşlardı. Yenilgi haberini alan Tatar yöneticilerin kaçması üzerine halk Hıristiyanların evlerine saldırarak yağmalamaya, ellerine geçirdiklerini

Gerçekten de Ramazan ayının yirmi beşinde Tatarlar Ayn Calut'ta büyük bir yenilgi almışlardı. Çünkü Melik Muzaffer Kutuz Mısır ordusuyla Suriye'ye yürümüştü ve yanında Hama hâkimi Melik Mansur Muhammed ve kardeşi Melik Efdal Ali de vardı. Kutuz Mısır'dan yola çıktığında Ramazan ayının ilk günleriydi. Ketbuga bu durumu öğrenince ordusuyla harekete geçmiş ve iki taraf sözü edilen tarihte karşı karşıya gelmişti. Çarpışma sırasında Ketbuga öldürülmüş ve oğlu esir edilmiş; sağ kalmayı başaran Tatarlar tepelere çekilmişlerdi. Fakat Müslümanlar onları takip ederek ortadan kaldırdılar. Sağ kalanlar doğuya doğru kaçtılar, fakat Kutuz onların peşinden birlikler sevk etti. Bu sırada Melik Eşref Mûsa Tatarlarla birlikteydi. Hemen onlardan ayrılarak Kutuz'dan af diledi. Kutuz onu affedererek daha önce elinde bulunan Humus ve civarını yine ona bıraktı.

Kutuz, Dımaşk'a girdiğinde daha önce Tatarlardan yana tavır takınanları astırdı. Asılanlar arasında teberdâr Kürt Hüseyin de vardı. Çünkü Melik Nasır'ın Tatarların eline düşmesine o sebep olmuştu.

Kutuz, bu arada Haleb'i Tatarlara karşı koruması için de bir birlik hazırladı ve Dımaşk'ın başına Emîr Alemüddin Sencer el-Halebî'yi geçirdi. Bu kişi Aybek et-Türkmanî'nin oğlu Ali'nin atabeki idi.

Kutuz, Suriye'nin işlerini düzene soktuktan sonra Mısır'a doğru yola koyuldu. Fakat bu arada Baybars el-Bundukdarî, Necmeddin er-Rumî'nin memluku Anas ve Alemüddin Sağanoğlu ile Kutuz'u kal-

---

toplamaya başladı. Yakubîlerin kilisesini tahrip ettikten başka Meryem Kilisesi'ni de yaktılar. Kiliseden geriye yalnızca bir yığın kül kaldı. Birçok Hıristiyan öldürüldü, geri kalanları ise saklandı. O günlerde [Ayn Calut zaferinden önce] Hıristiyanlar Müslümanları dükkanlarına haç takmaya zorlamış, bunu yapmayanların dükkanlarını yakmış ve pazarı köprüden başlayarak Meryem Kilisesi'nin bulunduğu sokağın sonuna kadar olan kısmını ayırmış, böylece batı yönünde ortada kalan dükkanlar Hıristiyan dinini yüceltip, Müslümanlara ait olanları kapatmışlardı. Bu olay Ramazan ayının yirmi ikinci günü (31 Ağustos 1260) olmuştu. Müslüman kadılar ve ileri gelenler Dımaşk Kalesi'ne giderek durumu Tatarlara şikayet etmiş, fakat bir zılgıt da Tatarlardan yemişler, Hıristiyan papazı onlardan üstün tutmuş, arkasından kırbaçlayarak Müslümanları dışarı atmışlardı...

letme konusunda anlaşmıştı. Onun yanında bir fırsat kollayarak ilerliyorlardı. Kutuz yalnız başına bir süre yürüyüp uzaklaştıktan sonra Anas yanına gelerek ondan birini affetmesini istedi. Kutuz onun isteğini kabul etti. Bunun üzerine Anas elini öpmek istiyormuş gibi yaklaşıp kollarını tuttu. Baybars el-Bundukdarî de gelip kılıcını salladı. Sonra üzerine atılıp attan aşağı düşürerek okla öldürdüler. Bu olay Zilkâde ayının on yedisinde vukû buldu. Kutuz'un toplam iktidar süresi on bir ay, on üç gündü. Baybars ve arkadaşları onu öldürdükten sonra sürükleyerek Salihiye'deki otağa getirdiler.

Onlar otağa geldiklerinde orada bulunan naib Farisüddin Aktay, "Onu hanginiz öldürdü?" diye sordu. Baybars "Ben öldürdüm" deyince, Aktay, "Yâ hond! Tahta geçip oturun!" dedi. Baybars tahta oturdu. Sonra askerler ona sadakat yemini etmeye davet edildiler. Onlar da sadakat yemini ettiler. Baybars, kendisine Melik Kahir lâkabını aldı. Fakat daha sonra "kahir"in uğursuz bir lâkab olduğunu öğrenince onu Melik Zâhir şeklinde değiştirdi. Baybars daha önce Kutuz'dan Haleb'i kendisine vermesini istemiş, fakat Kutuz onun bu talebini reddetmiş ve Allah'ın takdir ettiği şey başına gelmişti.

Lülü'nün oğlu olan Musul hâkimi Melik Said halka kötü davrandığı için askerler ondan soğumuştu. Melik Said Tatarların Suriye'ye geri döndüklerini ve öncü birliklerin Bire'ye (Birecik) ulaştığını öğrenince onlara karşı bir ordu hazırladı. Fakat ordunun sayısı azdı. Emîrler, ona böyle az sayıdaki bir orduyla Tatarların karşısına dikilmenin bir faydası olmayacağını söyledilerse de, onları dinlemedi. Böylece emîr-i meclis Sabıkuddin bu küçük orduyla Bire'ye doğru hareket etti ve oraya yaklaştığında Tatarların saldırısına uğradı ve beraberinde bulunanların tamamı öldürüldü. Diğer emîrler bu olaydan dolayı Melik Said'e daha fazla öfkelendiler ve onu tutuklayarak sarayını yağmaladılar. Fakat hazinede çok az para vardı. Eğer paraları nereye sakladığını söylemezse işkence edeceklerini belirttiler. Bunun üzerine Melik Said Babullah önündeki ağaçların altına gizlediği hazinenin yerini gösterdi. Orada elli bin Mısır dinarı buldular ve emîrler arasında taksim ettiler. Sonra Melik Said'i hapsettiler, fakat Tatarların önünden kaçmayı başaran askerler geri dönünce onu serbest bıraktılar.

Tatarlar bu yılın sonunda Haleb'e geldiler ve şehri ele geçirerek yağmaladıktan sonra halkı dışarı çıkarıp kılıçtan geçirdiler. Tatarlar daha sonra Hama ve Humus üzerine yürüdüler. Fakat Hama açıklarında bir gün kaldıktan sonra Famiye'ye doğru gittiler.

659 yılı (1260/61):

Melik Zâhir Baybars, Alaeddin Bundukdâr komutasındaki bir ordu duyu Dımaşk hâkimi Alemüddin Sencer üzerine sevk etti. Bu ordu Dımaşk'a yaklaşınca Alemüddin onları karşılamaya çıktı. Hama ve Humus hâkimleri de o sırada Dımaşk'ta olmalarına rağmen Alemüddin'in yanında yer almadılar. Şehir açıklarında vukû bulan çarpışma Alemüddin'in yenilgisiyle sonuçlandı. Dımaşk kalesine dönen Alemüddin aynı gece Ba'lebek taraflarına kaçtıysa da yakalanıp Mısır'a getirildi. Önce tutuklandı, fakat arkasından serbest bırakıldı. Böylece Dımaşk Baybars'ın eline geçmiş oldu. Dımaşk'ta, bütün Suriye'de, Hama, Haleb ve Humus'ta hutbe onun adına okutulmaya başlandı.

Hülagu, Ayn Calut ve Humus mağlubiyetlerini haber alınca Nasır Yusuf ve kardeşi Zâhir Gazi'yi huzuruna çağırtıp "Sen bana Suriye ordusunun sana bağlı olduğunu söyleyip beni kandırdın ve Moğollar öldürüldü" dedi. Nasır şu cevabı verdi: "Eğer ben Suriye'de olsaydım, kimse senin askerine karşı kılıç çekmezdi. Tebriz'de bulunan bir kişi Suriye'ye nasıl hükmedebilir?" Bunun üzerine Hülagu onun, kardeşinin ve beraberlerinde bulunan askerlerin öldürülmelerini emretti.

Bu Nasır, babası Aziz'in ölümünden sonra henüz yedi yaşındayken Haleb tahtına çıkmış, fakat yönetim ninesi Dayfe Hatun'un elinde olmuştu. Nasır, daha sonra Harran, Roha, Rakka, Re'sülayn ve civarını ele geçirmiş; arkasından Humus, Dımaşk, Ba'lebek, Ağvar ve Gazze'ye kadar olan sahil şeridini hâkimiyet altına almış; gücü son derece artmış, Mısır ordusunu mağlup etmiş, hatta Mısır'da hutbe onun adına okutulmuştu. Mutfağında her gün dört yüz koyun kesilirdi. Kurduğu sofralar son derece ihtişamlıydı. Fakat son derece yufka yürekliydi ve onun bu hali ülke güvenliğini tehlikeye atmış; yollar güvenli olmaktan çıkmıştı. Öyle ki Dımaşk'tan Hama veya Humus'a gidenler, ancak askerlerin refakatinde seyahat edebiliyorlardı. Arapların ve Türkmenlerin eşkıyalığı had safhaya varmış, artık evlere tecavüz etmeye başlamışlardı. Bir katil

huzuruna getirildiğinde "Sağ bir insan ölü bir insandan daha iyidir" der ve onu serbest bırakırdı.

662 yılı (1263/64):

Eşkeri[346] hükümdarı İzzeddin Keykâvus'u tutuklattı. Olay şöyle oldu: İzzeddin Keykâvus'la kardeşi arasında anlaşmazlık çıkınca, Keykâvus kaçmak zorunda kalmış ve kardeşi Rükneddin Kılıç Arslan tek başına Anadolu sultanı olmuştu. Keykâvus Konstantiniyye'ye sığınmış, Eşkerî kralı ona ve beraberindeki beylere bir süre iyi davranmıştı. Fakat Keykâvus'un yanındaki beyler krala suikast tertipleme kararı alınca, sırları ortaya çıktı, hepsi tutuklandı, İzzeddin Keykâvus bir kaleye hapsedildi, diğerlerinin ise gözlerine mil çekildi.

663 yılı (1264/65):

Melik Zâhir Baybars kalabalık bir orduyla sahil şeridindeki Frenkler üzerine yürüdü ve Cümadilûlâ'nın dokuzuncu günü Kaysariye şehrini kuşatma altına alarak, altı gün sonra fethetti. Olay, bu ayın ortalarında vuku buldu. Baybars kalenin yıkılmasını emretti, sonra Arsuf'a[347] gelerek Cumadilahire ayı içinde orayı da zaptetti.

Cumadilahire'nin on dokuzuncu günü Hülagu öldü. Öldüğü sırada Merâga'nın bir köyünde bulunuyordu. İktidar süresi yaklaşık yirmi yıldır. Geride on beş erkek çocuk bıraktı. O öldükten sonra tahta oğlu Abaga-han geçti. Horasan bölgesi, başşehri, sancağı, Bilad-ı Cebel olarak bilinen Irak-ı Acem ve başşehri Isfahan, Irak-ı Arab ve başşehri Bağdat, Azerbaycan bölgesi ve başşehri Tebriz, Huzistan bölgesi ve başşehri Tüster (ki halk ona Tüşter derdi), Fars bölgesi ve başşehri Şiraz, Diyar-ı Bekir ve başkenti Musul, Anadolu bölgesi ve başkenti Konya ve bu geniş coğrafyada adları çok fazla öneme çıkmamış diğer şehirler babasından ona kalan topraklardı.

664 yılı (1265/66):

Melik Zâhir Baybars, Suriye tarafına giderek sahil şeridine bir ordu sevk etti. Orada bazı hisarları fethettikten sonra Şaban ayının sekizin-

---

[346] Bizans.

[347] Deniz sahilinde Kaysariye ile Yafa arasında kalan bir şehir.

de Safed'i kuşatma aletleriyle abluka altına aldı. Ordunun surlara atılmasıyla birlikte Müslümanlar pek çok ölü ve yaralı verdiler. Sonunda şehir barış yoluyla aynı ayın on dokuzunda ele geçirildi. Baybars kaledekilerin tamamını kılıçtan geçirttti. Sonra Dımaşk'a gelip daha büyük bir ordu sevk etti ve bu orduyu Hama hâkimi Melik Mansur'la birlikte Ermenilerin yaşadıkları topraklara gönderdi. Ordu Zilkâde ayında Sis'e [Kozan] geldi. O sırada Sis hâkimi olan Hetum geçitleri piyade ve mancınıklarla takviye etmiş ve oğlunu da Müslümanlara karşı direnmesi için buradaki askerlerin başına komutan olarak atamıştı. Fakat İslam askerleri onları sürülmüş tarlaya çevirip, bir kısmını öldürdü, bir kısmını esir aldı. Esir alınanlar arasında Leon ile Hetum da vardı. İslam orduları daha sonra Sis bölgesine yayılarak Amudeyn kalesini ele geçirip içindeki savaşçıları öldürdüler ve büyük ganimetlerle geri döndüler. Melik Zâhir Baybars bu fetih haberini alınca Dımaşk'tan Hama'ya geldi ve oradan Famiye'ye geçerek ordusunu karşıladı. Aralarında Leon'un da bulunduğu esirlerin teslim edilmesini emretti. Arkasından Karak yoluyla Mısır'a döndü, fakat yolda Zeyra Gölü sahilinde atından düştü ve bacağı kırıldı. Bu yüzden tahtırevanla Kal'atu'l Cebel'e götürüldü.

Yine aynı yıl Melik Zâhir Baybars seferden dönen ordusunu karşılamak için Kara'ya[348] geldi ve burada yaşayanların yağmalanmasını, önde gelen kişilerin öldürülmesini emretti. Çünkü burada yaşayanlar Hıristiyandı ve Müslüman çocuklarını çalarak gizlice Frenklere satıyorlardı. Bu defa Baybars onların çocuklarını toplattı ve bunlar Mısır'da Türkler arasında büyüdüler; kimisi asker, kimisi emîr oldu.

665 yılı (1266/67):

Melik Zâhir Baybars Safed'i düzene sokmak için Suriye'ye gitti ve Dımaşk'ta beş gün kaldı. O sıralarda Tatarların Suriye'ye yaklaşması üzerine halk endişeye kapılmıştı, fakat daha sonra onların gerisin geriye döndükleri haberi gelince Baybars da Mısır'a geri döndü.

---

[348] Dımaşk ile Humus arasında bir kasaba.

Yine bu yıl Tatar hükümdarları arasında en büyüklerinden olan Berke-han öldü. Berke-han Müslüman olmuştu ve başkenti Saray şehriydi. Ondan sonra tahta amcasının oğlu Mengü Temür b. Togan geçti.

666 yılı (1267/68):

Cümadilahire'nin başlarında Melik Zâhir Baybars kalabalık bir orduyla Suriye'ye giderek aynı ayın ortalarına doğru Yafa'yı Frenklerin elinden yolup aldı. Arkasından Ramazan ayının ilk günlerinde Antakya'ya geldi ve aynı ayın dördüne rastlayan Cumartesi günü şehri ele geçirdi. Pek çok kişi esir alındı. Antakya, Kont Bohemund'un elindeydi. Trablus da ona bağlıydı ve Antakya fethedildiğinde kendisi Trablus'taydı. Baybars, Ramazan ayının on birinci günü de Bağras'ı fethetti. Zaten Bağras halkı Antakya Müslümanların eline geçtiğinde kaleyi boşaltarak kaçıp gitmişti.

Şevval ayında Melik Zâhir Baybars'la Sis hâkimi Hetum arasında bir barış anlaşması yapıldı. Anlaşmaya göre Tatarların Haleb'i kuşattıklarında ele geçirdikleri Sunkur el-Aşkar teslim edilecekti. Çünkü Hülagu burayı fethettiğinde Behisna, Derbesak, Merzüban ve Ragban da teslim olmuş, Sis hâkimi Abaga-han'ın huzuruna girerek ondan Sunkur el-Aşkar'ı istemiş, o da bu isteği kabul etmişti. Böylece Sunkur el-Aşkar hürriyetine kavuşarak Baybars'ın hizmetine girdi. Müslümanlar da Behisna dışında kalan toprakları ele geçirmiş oldular. Anlaşmadan sonra Baybars Sis hâkimi Leon'u serbest bırakıp Mısır'a doğru yola koyuldu.

Aynı yıl Muinüddin Pervane, kendisiyle birlikte Anadolu'da kalan Tatarlarla Rum sultanı Rükneddin Kılıç Arslan'ın öldürülmesi konusunda anlaştı. Bunun üzerine Tatarlar Rükneddin'i boğarak öldürdükten sonra Pervane onun dört yaşındaki oğlu Gıyaseddin'i tahta kotardı.

668 yılı (1269/70):

Melik Zâhir Baybars Akka'ya bir sefer düzenledikten sonra Dımaşk'a, oradan da Hama'ya döndü. Sonra İsmailîlerin elinde bulunan topraklara bir sefer tertipledi. Sonra Hama'ya oradan da Mısır'a döndü.

Aynı yıl Mengü Temür'le Bizans hükümdarı arasında bir anlaşmazlık başgösterdi. Mengü Temür Bizans üzerine bir ordu sevk etti. Bu ordu Anadolu sultanı olduğu halde hapiste tutulan İzzeddin Kay-

kavus b. Keyhüsrev'in bulunduğu kaleyi ele geçirip onu kurtardı ve ailesiyle birlikte Mengü Temür'e getirdi. İzzeddin 677 (1278/79) yılında vefat ettiği tarihe kadar burada kaldı. Onun ölümünden sonra oğlu Mesud Anadolu'ya dönerek sultan oldu.

669 yılı (1270/71):

Melik Zâhir Baybars, Şaban ayının dokuzunda Hısn-ı Ekrad'a gelerek sıkı bir şekilde muhasara etti ve şiddetli çarpışmalardan sonra ayın ayın yirmi dördünde barış yoluyla kaleyi ele geçirdi. Ondan sonra Akkar kalesini kuşattı ve zaptetti. Şevval ayında İsmailîlerin elinde bulunan Alika kalesini zaptetti. Arkasından Zilkâde ayının ikisinde Karin kalesini barış yoluyla ele geçirip yıktırdıktan sonra Mısır'a döndü.

Yine aynı yıl Kıbrıs'ı fethetmek için gemiler gönderdi, fakat gemileri Limason limanında battı ve Frenkler gemilerde bulunan Müslümanları esir aldılar. Baybars yeni yemilerin yapılmasını emretti ve kısa sürede öncekinden iki misli miktarda gemi yapıldı.

Aynı yıl Sis hâkimi Hetum vefat etti. Ondan boşalan yeri daha önce Müslümanların esir ettiği oğlu Leon aldı.

670 yılı (1271/72):

Baybars Dımaşk'ta iken Tatarlar Ayntab'a [Antep], arkasından Ravac[349] ve Famiye yakınlarındaki Kamiton'a saldırdılar ve geri döndüler. Bunun üzerine Baybars Mısır'dan takviye istedi. Takviye kuvvetler gelince Haleb'e gitti, fakat sonra Cumadilûlâ'nın üçünde Mısır'a döndü, sonra da tekrar Suriye'ye gitti.

671 yılı (1272/73):

Tatarlar Bire'ye gelerek kaleye karşı mancınıklar kurdular ve şehri dövmeye başladılar. Baybars onların üzerine yürüyerek Fırat'ı geçmek istedi ve Tatarların engellemelerine rağmen nehri geçip onları mağlup etti. Tatarlar Bire'den uzaklaştılar ve kuşatma âletlerini de olduğu gibi bıraktılar. Baybars Cumadilûlâ'nın yirmi beşinde Mısır'a geri döndü.

---

[349] Haleb'in batısında yer alan bir köy.

Aynı yıl Baybars'ın askerleri İsmailîlerin elinde bulunan Kehf, Munayka ve Kadmus kalelerini ele geçirdiler.

Yine aynı yıl Baybars Şeyh Hıdır'ı[350] tutuklattı ve ölünceye kadar Mısır'da bir hisarda göz hapsinde tuttu. Bu Şeyh Hıdır onun katında en yüksek mevkie yükselmişti. Baybars onun Suriye ve Mısır'daki nüfuzunu kırdı.

672-674 (1272/74) yılı:

Tatarların Suriye'ye doğru ilerledikleri haberleri gelince halk endişelendi. Baybars Sis bölgesine yöneldi ve ganimet toplayarak Dımaşk'a dönüp yıl sonuna kadar orada kaldı.

Tatarlar Bire (Birecik) önlerine geldiler. Başlarında Aktay adında bir kumandan vardı. O sırada Dımaşk'ta bulunan Baybars Bire'ye doğru yola koyuldu. Tatarlar onun gelmekte olduğunu haber alınca geri çekildiler.

---

[350] İbni Tagrıberdi: "Sultan, 671 yılının Şevval ayının on ikinci günü (2 Mayıs 1273) Şeyh Hıdır'ı kaleye çağırtıp, huzuruna kabul etti. Bu Şeyh Hıdır, Zâhir Camii yakınındaki Hüseyniyye Zaviyesi'nin sahibidir. Sultanın huzurunda fakir insanlardan oluşan bazı kişiler de vardı. Bunlar şeyhi hoş olmayan fiilleri işlemekle suçladılar. Şeyh'le onlar arasındaki tartışmalar uzadı. Şeyhi pis işler yapmakla itham ederek (oğlancılık ve zina gibi) fiiller isnat ettiler. Bunun üzerine Sultan Baybars şeyhin tutuklanmasını emretti. Bu şeyh, sultan nezdinde önemli bir yere sahipti. Öyle ki her Cuma günü bir veya iki defa onun yanına uğrar, oturup sohbet eder, şakalaşır, ona dua eder ve bazı seferlerde onunla birlikte giderdi. Sultan ne zaman bir yeri fethetse ona bir miktar yer ve bolca ulufe verirdi. Böylece şeyh ülkenin her yerinde istediğini yapar, hiçbir vali de ona engel olmazdı. Hatta bir defasında Kumame Kilisesi'ne girmiş ve rahibi kendi elleriyle kesmiş, şakirtleri de kiliseyi yağmalamışlardı. Sonra Dımaşk'taki Yahudi havrasına saldırıp yağmalamış, çok miktarda mal kaldırmış, orayı camiye çevirmiş, sofra kurup halka yemek dağıtmış ve sufi âyini tertiplemişti. İskenderiye'deki büyük Hıristiyan kilisesine girip yağmalamış, camiye çevirmiş, oraya Medresetü'l Hadra adını vermiş ve bakımı için devlet hazinesinden büyük meblağ ayırmıştı. Sultan Baybars onun için Kahire dışında Hüseyniyye Zaviyesi'ni yaptırmış, vakıf tahsis etmiş ve bitişiğindeki araziyi vermişti. Yine onun için Hüseyniye Camii'ni yaptırmıştı." (*En-Nücûmu'z-Zâhire*, s. 51-52)

Baybars, Ramazan ayının on beşinde Mısır'dan hareket ederek Halep'e, oradan da Göksu'ya, oradan Ebülisteyn'e [Elbistan] geldi. Orada başlarında Tatavun adlı komutanın bulunduğu bir grup Tatar la karşılaştı. İki taraf Zilkâde ayının onuna tekabül eden Cuma günü Ebülisteyn'de karşı karşıya geldi. Çarpışma Tatarların yenilgisiyle sonuçlandı. Kumandanları Tatavun ve diğer beyler öldürüldü. Pek çok esir alındı. Esir alınanlar arasında Seyfeddin Kapçak ve Seyfeddin Sellar da vardı.

Baybars bu işi bitirdikten sonra Kayseri'ye gelip istila etti. O sırada Anadolu'nun başında Muinüddin Pervane vardı. Pervane, Baybars'la gizli gizli yazışıyordu. Baybars Kayseri'ye geldiğinde bu Pervane'nin gelip huzurunda hazır-ı nâzır olacağını zannediyordu. Ama Allah onun helak olmasını murat ettiği için Pervane gelmedi. Baybars yedi gün Kayseri'de Pervane'yi bekledi ve bu müddet zarfında hutbe onun adına okutuldu. Baybars, Zilhicce'nin on ikinci günü oradan ayrıldı. Ordusu şiddetli bir erzak sıkıntısına düştü ve atlarının büyük kısmını kaybetti. Harım'a gelip bir ay orada kaldılar. Abaga-han bu durumu öğrenince büyük bir orduyla harekete geçti. Bu ordu Ebülisteyn'e kadar geldi. Etrafı yağmalayıp, yakıp yıktıktan ve katliamlar serpildikten sonra Ordu'ya doğru yola koyuldu. Abaga-han'ın yanında Muinüddin Pervane de vardı. Ordu'ya gelince Pervane'nin ve yanındaki otuz kadar has adamı ve memlukunun öldürülmesini emretti. Emri yerine getirildi.

676 yılı (1277/78):

Melik Zâhir Baybars Muharrem ayının yirmi yedisinde Suriye'de Kasru'l Eblak'a indiğinde ecel ona orada yetişti. Ölümüyle ilgili söylentiler birbirinden farklıdır. Söylendiğine göre içtiği kımıza karıştırılan zehir sebebiyle ölmüştür. Hazindâr[351] lâkabıyla bilinen naibi Bedreddin Beylik adındaki memluku onun ölümünü gizledi ve Dımaşk'taki türbesi tamamlanıncaya kadar onu kalede tuttu. Sonra götürüp türbeye defnetti. Arkasından orduyla ve tahtırevanla birlikte hareket etti. Amacı, çevreye tahtırevanda sultanın bulunduğu intibaını

[351] Sultanın veya emîrin hazinesinden sorumlu memur.

vermekti. Melik Zâhir Baybars askerlere Melik Said unvanıyla bilinen oğlu Berke'yi halefi olarak belirlediğini bildirmişti. Beylik, ordu ve hazineyle birlikte Kal'atu'l Cebel'de Melik Said'e geldi ve o an Baybars'ın öldüğü anlaşıldı. Baybars'ın saltanat süresi on yedi yıl, iki ay ve on gündür. Saltanatı boyunca pek çok fetihler yaptı. Kıpçak asıllıdır. Ben onun Burcoğlu oymağından olduğunu işitmiştim. Mavi gözlü, esmerceydi. Gür sesliydi. Köle taciri bir başka memlukla birlikte onu Hama'da Melik Mansur Muhammed'e getirmiş, melik onlardan birini, yani Baybars'ı beğenmemiş, bunun üzerine Melik Salih Eyyub'un memluku Aytekin Bunduktar onu satın almış, daha sonra Melik Salih onu Aytekin'den satın almıştı. Bu yüzden hutbede adı Baybars es-Salihî diye okunur, kestirdiği sikkelerde de adı Baybars es-Salihî şeklinde yazılırdı.

Melik Said Berke bu yılın Rebiulevvel ayının ilk günlerinde Mısır ve Suriye'de hükümdarlık etti. Hazindar Beylik de onun naibi idi, fakat bu saltanat Berke ve Beylik için uzun sürmedi. Çünkü Beylik kısa süre sonra öldü. Normal eceliyle öldüğü söylenir, ama zehirlenerek öldürüldüğü de söylenir. Doğrusunu Allah bilir. Ondan sonra saltanat naibi olarak Şemseddin Fârıkanî tayin edildi. Bir süre sonra Melik Said sapıttı ve gençleri tecrübeli yaşlılara karşı tercih etmeye başladı. Çevresindeki yaşlı emîrleri uzaklaştırdı. Sunkur el-Aşkar ve Busayrî'yi tutukladı; bir süre sonra serbest bıraktı. Bunun üzerine yaşlı emîrlerin ona karşı niyetleri değişti ve bu durum 677 (1278/79) yılına kadar devam etti.

Melik Said ordusuyla birlikte Suriye'ye gidip Dımaşk'a vardığında ordusunu Kalavun'un komutasında Sis üzerine gönderdi. Hama hâkimini de ona kattı. Onlar Sis'e saldırıp yağmaladıktan sonra Dımaşk'a döndüler, fakat Dımaşk'a dönerken Melik Said'i hal' etme konusunda anlaştılar ve Dımaşk'a doğru yürüdüler, ama şehre girmediler. Melik Said onlara adam gönderdi, dinlemediler. Annesini gönderdi, yüzüne bakmadılar. Bunun üzerine Melik Said onlardan önce Mısır'a döndü ve Kal'atu'l Cebel'e çıktı. O yıl öyle bitti.

Aynı yıl İzzeddin Keykâvus, Tatar [Altın Orda] hanı Mengü Temür'ün yanında, Saray şehrinde hayatını kaybetti. İzzeddin, geride

Mesud adında bir oğul bırakmıştı. Mengü Temur onu babası Keykâvus'un hanımıyla evlendirmek istedi. Bunun üzerine Mesud kaçarak Anadolu'ya geldi, oradan da Abaga-han'ın huzuruna getirildi. Abaga-han ona iyi davrandı ve Sivas, Erzincan ve Erzurum'u onu verdi. Böylece bu topraklar Mesud b. İzzeddin'e geçmiş oldu. Anadolu, Mesud'un yurdu olarak anılmaya başlandı, ama bu sadece gösteri melikti ve Mesud Anadolu Selçuklularının en son sultanıydı.

678 yılı (1279/80):

Melik Said Berke'ye isyan eden askerler Rebiulevvel ayında Mısır'a gelip sultanı Kal'atu'l Cebel'de kuşatma altına aldılar. Sultanın yanında olan emîrlerin bir çoğu da onlara katıldı. Daha sonra kaledekiler tek tek kaçıp kuşatmacılara katılmaya başladılar. Bunu gören Melik Said, tahttan feragat etmeyi kabul etti ve buna karşılık Karak'ın kendisine verilmesini istedi. İsteği kabul edildi ve kaleden inerek Rebiulevvel ayında bir miktar askerle birlikte Karak'a gönderildi.

Melik Said Karak'a gönderildikten sonra önde gelen emîrler Baybars'ın oğlu Bedreddin Sülemiş'i tahta çıkarmaya karar verdiler. Henüz yedi yaşında olan Sülemiş'e Âdil lâkabı verildi. Sonra adına hutbe okutularak sikke kestirildi. Seyfeddin Kalavun da ordu atabeyi olarak tayin edildi. Kalavun, Sunkur el-Aşkar'ı sultanın Suriye naibi olarak atadı.

Kalavun, ordu Melik Said Berke'ye isyan edince onun Dımaşk'taki naibi İzzeddin Aydemir'i tutuklanmış, onun yerine Aydemir Akkuş'u geçirmiş, fakat Sunkur el-Aşkar Dımaşk'a gelince onu Haleb naibliğine atamış, bu arada Recep ayının yirmi ikisine rastlayan Pazar günü Melik Mansur Kalavun Sülemiş'i tahttan indirerek başa geçmişti.[352]

Melik Mansur Kalavun, Said Berke'ye Karak'ı vermişti. Said Berke Karak'a geldikten kısa süre sonra öldü. Cesedi Dımaşk'a getirilip babasının türbesine defnedildi. Said Berke vefat edince Karak'ta bulunanlar onun yerine kardeşi Necmeddin Hıdır'ı geçirdiler ve Melik Mesud lâkabı verdiler.

---

[352] Çünkü Sülemiş henüz yedi yaşındaydı ve beyler toplanarak Kalavun'un tahta çıkarılması konusunda anlaştılar. Böylece Kalavun, beylerin izni ve bilgisi dahilinde çocuk yaştaki sultanı tahttan indirdi.

679 yılı (1280/81):

Suriye naibi Sunkur el-Aşkar fazla güçlenince Melik Mansur Kalavun Mısır ordusunu Alemüddin Sencer, Bedreddin Bektaş ve Bedreddin Aydemirî'nin komutasında Suriye üzerine gönderdi. Sunkur el-Aşkar onları Suriye ordusuyla Dımaşk açıklarında karşıladı. İki taraf Safer ayının on dokuzunda karşı karşıya geldi. Savaş Suriyelilerin yenilgisiyle sonuçlandı ve Mısır ordusu onların ağırlıklarını yağmaladı. Kalavun, gulamı Silahdar[353] Laçin'i Dımaşk kalesine naibi olarak atamış, Sunkur el-Aşkar Suriye'de iktidara gelince onu hapsetmiş, onun kaçıp gitmesi üzerine serbest bırakılmıştı. Keza Sunkur tarafından hapsedilmiş olan ve Çalık[354] lâkabıyla bilinen Baybars el-Halebî de serbest bırakılmıştı. Sunkur'un kaçıp gitmesinden sonra Suriye tahtına Hüsameddin el-Mansurî getirildi. Sunkur el-Aşkar ise Rahbe'ye gelerek Abaga-han'a mektup gönderip onu Suriye'yi fethetmeye teşvik etti.

Arapların reisi İsa b. Mühenna da bu çarpışmalar sırasında Sunkur'la birlikteydi. Sunkur mektubunda buna değinerek onun da kendi yanında olacağını belirtti. Sunkur, daha sonra Rahbe'den Sıhyon ve civarındaki yerleşim birimlerine geçerek ele geçirdi ve saltanatını burada sürdürdü.

Melik Mansur Kalavun Mısır'dan hareket ederek Gazze'ye geldi. Bu arada Tatarlar da Halep'e gelmişlerdi; fakat çevreyi yağmalayıp geri döndükleri için sultan da Mısır'a döndü.

Kalavun'un memluklarından Hısn-ı Ekrad naibi Balaban Tabbahî, Tatarların Halep'e geldikleri sırada bozgun çıkaran Markab halkını cezalandırmak için sultandan izin istedi. Sultan gerekli izni verdikten sonra Balaban kalelerden asker toplayarak Markab üzerine yürüdü. Fakat Müslümanlar bozulup kaçtılar ve Frenkler de Markab'dan aşağı inerek Müslümanların kimini öldürdüler, kimini esir aldılar.

---

[353] Sultanın veya emîrin silahlarını taşıyan, silahaneyi ve ona bağlı birimleri teftiş eden memur.

[354] Çalık aslında Avşarların bir kolunun adıdır ve kelime anlamı itibariyle kavgacı, saldırgan demektir. At için kullanıldığında huysuz anlamı ifade eder.

680 yılı (1281/82):

Receb ayında Müslümanlarla Tatarlar arasında Humus açıklarında büyük bir çarpışma meydana geldi. Hülagu'nun oğlu Abaga ordusuyla Suriye üzerine yürümüş, kendisi Rahbe'ye giderken orduyu kardeşi Mengü-temür komutasında Humus'a göndermişti. Burada vukû bulan çarpışma Müslümanların merkez ve sağ kanadının zaferiyle sonuçlandı. Çarpışmadan sonra Müslümanlar Tatarların peşine düşerek kılıçtan geçirmeye ve esir almaya başladılar. Fakat Müslümanların sol kanadı gevşek davrandı ve yenildi. Bir kısmı Dımaşk'a doğru kaçtı. Tatarlar onların peşine düşerek Humus'un aşağı tarafına geldiler ve pek çok Müslümanı kılıçtan geçirdiler, ama ordularının mağlup olduğunu haber alınca yenilmiş vaziyette kaçmaya başladılar. Bu defa Müslümanlar onların peşine düşerek kılıçtan geçirdiler, bir kısmını da esir aldılar. Tatar ordusu seksen bin kişiydi ve bunun elli bini Moğol'du. Kalanı başka halklardandı. Abaga-han Ramle'de bu yenilgiyi öğrenince, perişan vaziyette kuşatmayı kaldırarak çekip gitti.

Bu büyük zafer münasebetiyle bütün ülke süslendi ve çeşitli ülkelere mektuplar gönderildi.

Mengü-temür, Cizre'de Humus yenilgisinin kederiyle hayatını kaybetti.

681 yılı (1282/83):

Hülagu'nun oğlu Abaga-han öldü. Söylendiğine göre Hemedan'da zehirlenerek öldürülmüş. Toplam saltanat süresi on yedi küsur yıldır. Arkada Argun ve Keyhatu adındaki iki oğlu bırakmıştı. Abaga-han'ın ölümü üzerine tahta kardeşi Ahmed çıktı. Asıl adı Tekudar'dı, fakat tahta çıktıktan sonra Müslüman oldu ve Ahmed adını aldı.

Aynı yıl Tatar hanı Ahmed tarafından Şeyh Kudbuddin Mahmud eş-Şirazî elçi olarak Melik Mansur Kalavun'a geldi. Sultan elçilik heyetini koruma altına aldırdığı için kimse onlara yaklaşamadı. Getirdikleri mektupta Ahmed'in Müslüman olduğu, Müslümanlarla Tatarlar arasında barış yapılması isteniyordu. Fakat olumlu bir cevap verilmedi.

Yine aynı yıl kuzey Tatarlarının (Altın Orda) hanı Mengü Temür b. Togan öldü. Yerine kardeşi Nadan Menku b. Togan geçti ve Saray şehrinde tahta çıktı.

Abaga oğlu Argun, amcası Tekudar yani Ahmed-han'a karşı Horasan'da isyan bayrağı açtı, fakat savaşı kaybetti ve esir düştü. Hanımları sultandan Argun'u serbest bırakmasını ve Horasan'ı ona bırakmasını istediler, fakat sultan olumlu cevap vermedi. Bu arada Müslüman olduğu ve kendilerini de İslam'ı kabul etmeye zorladığı için Moğolların Ahmed-han'a karşı tavırları değişmişti. Bu yüzden onu öldürmeyi kararaştırdılar ve Argun'un hapis tutulduğu yere giderek onu serbest bırakıp, hanın naibi Alinak'ı yakalayıp öldürdüler. Sonra saray üzerine yürüdüler. Sultan Ahmed kaçarken yakalanıp öldürüldü ve Argun-han tahta çıktı. Bu olay, Cumadilûlâ ayında vukû buldu.

Aynı yıl Argun-han, Pervane tarafından babasını öldürdükten sonra tahta çıkarttığı çocuk yaştaki Anadolu sultanını katlettirdi. Çocuğun adı Gıyaseddin Keyhüsrev b. Rükneddin Kılıç Arslan b. Keyhüsrev b. Keykubad'dı. Argun-han, Gıyaseddin'in yerine İzzeddin Keykâvus'un oğlu Mesud'u çıkardı. Mesud'un saltanatı 708 (1308/1309) yılına kadar devam etti. Mesud, son Anadolu Selçuklu sultanıydı. Şeceresi söyledir: Mesud b. Keykâvus b. Keyhüsrev b. Keykubad b. Keyhüsrev b. Kılıç Arslan b. Mesud b. Kılıç Arslan b. Süleyman b. Kutalmış b. Arslan b. Beygu b. Selçuk. Söylendiğine göre Tatarların ardı arkası kesilmeyen isteklerinden bıktığı için zehir içerek ölmüştür.

Argun-han, oğulları Gazan ve Harbende'yi Horasan'a vali olarak tayin ederek, Nevruz adında birini atabek olarak atadı.

Bizans kralı Mikail öldü. Yerine Ducas geçti.

684 yılı (1285/86):

Sultan Kalavun, Dımaşk'a geldikten sonra Mısır ve Suriye ordularıyla Rebiülevvel ayının ilk günlerinde Markab kalesi önüne geldi. Bu kale Hospitalier şovalyelerinin elindeydi ve son derece muhkem ve yüksek bir kaleydi. Geçmişte hiçbir hükümdar onu fethetmeyi denememişti. Müslüman ordusu ilerleyince önce taş ustaları delikler açtılar. Sonra bu deliklere büyüklü küçüklü mancınıklar yerleştirdiler.

Ayrıca kale surlarına da lağımlar açıldı. Bunun üzerine kaledekiler canlarının bağışlanmasını istediler. Sultan, kalenin zarar görmemesi için bu talebe olumlu yanıt verdi. Çünkü kılıç zoruyla fethederse, tahrip olan kalenin yeniden imarı zor olacaktı. Kaledekiler silahsız olarak ve ancak taşıyabilecekleri kadar eşya alarak gidebileceklerdi.

685 yılı (1286/87):

Sultan Kalavun, Hüsameddin Toruntay kumandasında kalabalık bir orduyu Karak'a sevk etti. Toruntay gelip Karak'ı kuşattı ve barış yoluyla ele geçirdi. Sultan adına naipler tayin ettikten sonra Melik Zâhir Baybars'ın iki oğlu Necmeddin Hıdır ve Bedreddin Sülemiş'i yanına alıp döndü. Sultan her ikisine de iyi davrandı. Bu iki oğul bir süre böyle yaşadılar, fakat daha sonra sultana karşı bazı yanlış davranışlar sergileyince tutuklanıp hapse atıldılar ve sultanın ölümüne kadar hapiste kaldılar. Daha sonra serbest bırakılıp Bizans'a gönderildiler.

689 yılı (1290/91):

Memluk sultanı Melik Mansur Kalavun, Zilkâde ayının altısında vefat etti. Sultan, ordusuyla Akka'yı fethetmek için yola koyulmuş ve Mescid-i Tibin'e geldiğinde hastalanmıştı.

Kalavun, 678 yılı Recep ayının yirmi ikisinde tahta çıkmış ve yaklaşık on bir yıl, üç küsur ay iktidarda kalmıştı. Kalavun, geride Melik Eşref Salahaddin Halil ve Nasıruddin Muhammed adında iki oğul bırakmıştı. Heybetli, fakat yufka yürekliydi. Kan dökmeyi pek sevmezdi. Cesurdu ve önemli fetihler gerçekleştirmişti. Markab ve Trablus gibi Salahaddin Eyyubî'nin dahi saldırmayı göze alamadığı yerleri fethetmiş; Humus'ta yaklaşık iki yüz bin kişiden oluşan Tatar ordusunu yenmişti.

Kalavun öldükten sonra tahta oğlu Sultan Melik Eşref Halil çıktı.[355] Tahta çıkışı babasının öldüğü günün sabah saatlerinde gerçekleş-

[355] Sultan Melik Eşref Salahaddin Halil b. Es-Sultan el-Melik el-Mansur Seyfeddin Kalavun el-Elfî es-Salihî en-Necmî. Türk hükümdarları ve oğullarından sekizinci sultandır.
Tahta babasının vefat ettiği gün, 689 yılı Zilkâde ayının yedisine tekabül eden Pazar (11 Kasım 1290) günü oturdu. Babası Kalavun, kardeşi Melik Salih

ti. Melik Eşref tahta çıktıktan sonra ilk önce Zilkâde'nin on ikinci gününe rastlayan Cuma günü saltanat naibi Hüsameddin Toruntay'ı tutuklayıp, yerine Bedreddin Beydara'yı getirdi.

690 yılı (1291):

Sultan Melik Eşref Halil ordusuyla Akka üzerine yürüdü. Hama hâkimi Melik Muzaffer ve amcası Efdal da Hısn-ı Ekrad'a gidip oradan Mansurî denilen yüz tekerlekli büyük bir mancınıkla yola koyuldular. O sıralar kış mevsiminin son günleriydi. Hısn-ı Ekrad'la Dımaşk arası karlarla kaplıydı ve çok yağmur yağmış, bu yüzden aşırı zahmet çekmişlerdi. Fakat sonuçta Akka karşısında irili ufaklı mancınıklar kurulmuştu ki, hiçbir şehre karşı bu kadar mancınık kurulmamıştı. İslam askerleri Cumadilûlâ'nın ilk günlerinde buraya gelmişti. İki taraf arasında şiddetli çarpışmalar başladı. Frenkler Akka kapılarını kapatmamışlardı ve inatla çarpışmayı sürdürüyorlardı. Frenkler, denizden üzeri öküz derileriyle kaplı bir tekneyle sahile yaklaşıp tekneye yerleştirmiş oldukları mancınıkla Müslüman çadırlarını dövüyorlardı. Bu durum bir gece şiddetli rüzgarların çıkışına kadar birkaç gün devam etti. Sonunda tekne şiddetli dalgalar yüzünden battı ve mancınık da sulara gömüldü. Frenkler kuşatma sırasında geceleri hurûc hareketi yapıp Müslüman askerlerini kırıyor, devriye birliğini perişan

---

Ali'nin ölümü üzerine henüz sağlığında onu 687 yılında sultan ilan etmişti ve tabii olarak babasının ölümünden sonra şimdi onun tahta culûsu gerekiyordu. Emîrler, askerler aynı ayın Pazartesi günü bağlılık yeminlerini yenilediler. Sultan, Kadı Fethüddin b. Abduzzâhir'den berâtını (taklid) istedi. O da Sultan Kalavun'un imzasını taşımayan bir mektup çıkardı. Vaktiyle Fethüddin b. Abduzzâhir mektubu Sultan Kalavun'a sunup imzanın bulunmadığını bildirmiş, fakat sultan imzalamayı kabul etmemiş; Melik Eşref'in talebi kendisine birkaç kez iletilmiş, o da her seferinde bu talebi sultana arz etmiş, fakat sultan imza atmaya yanaşmamış ve "Fethüddin! Ben Halil'i Müslümanların başına tayin etmiyorum!" demişti. Bu, sultanın onu kendisinden sonra sultan olarak tayin etmekten pişmanlık duyduğu anlamına geliyordu. Eşref berâtın imzasız olduğunu görünce, "Yâ Fethüddin! Sultan (bu makamı) bana vermekten kaçındı, ama Allah verdi!" deyip beratı attı ve mesele kapandı. Mısır meselelerini düzene koyup, diğer ülkelere mektuplar, Bilâd-ı Şam'daki nâiblere hilatlar gönderdi. (*En-Nücûmu'z-Zahire*, s. 73)

edip çadırlara kadar geliyorlardı, fakat son saldırıda mağlup vaziyette geri dönmek zorunda kaldılar. Sonunda İslam askerleri Cümadilahire'nin on yedisine rastlayan Cuma günü Akka'yı kılıç zoruyla fethettiler. Şehirdekilerin bir kısmı gemilere binip kaçtı. Şehirde birkaç müstahkem hisar vardı ve pek çok Frenk bu hisarlara doluşmuştu. Müslümanlar pek çok ganimet aldılar. Sonunda bu hisarlara sığınanlar da aşağı inmek zorunda kaldılar. Tamamının kellesi vuruldu, sonra da Akka yerle yeksan edildi.[356]

---

[356] İbni Tagrıberdi bu kuşatma sırasında Kıbrıs kralının da Frenklerin yardımına geldiğini belirterek, olayların devamını şu şekilde anlatmaktadır:

"Kıbrıs hâkimi bizzat kendisi Akka halkının yardımına geldi. Onun geldiği gece sevinçlerinden öyle büyük bir ateş yaktılar ki, böylesi görülmemişti. Kıbrıs hâkimi onların yanında üç gün kadar kaldı. Sonra onların işinin zor olduğunu, aralarında söz birliği bulunmadığını ve şehrin kuşatma altında kaldığını görünce çekip gitti.

Cümadilûlâ'nın yedisine tekabül eden Cuma günü (8 Mayıs 1291) seher vaktinde sultan ve ordusu atlanarak ortalık ağarmadan şehre saldırdılar. Kulakları sağır eden ve sinirleri bozan kösler çalınmaya başlandı. Askerler surlara tırmanmaya başlayınca Frenkler kaçtılar ve şehir kılıçla ele geçirildi. Henüz üç saat geçmeden şehir zapt edilmişti. Frenkler deniz yoluyla kaçmaya çalışıyorlardı. Müslümanlar peşlerinden giderek yetiştiklerini öldürmeye veya esir almaya başladılar. Çok az insan kurtuldu. Şehirde mal namına ne varsa yağmalandı. Ahalinin kimisi esir alındı, kimisi öldürüldü. Templierler ve Hospitalierler isyan ettiler. Ermeniler şehir ortasındaki saklandıkları dört hisarda kuşatıldılar. Şehrin fethinden sonraki ikinci gün yani ayın on sekizine tekabül eden Cumartesi günü askerlerin ve gönüllülerin bir kısmı saraya ve Templierlerin bulunduğu hisara gittiler. Templierler eman dilediler. Sultan onlara can güvenliği sözü verdi ve kendilerine bir sancak gönderdi. Sancağı alarak hisara diktiler ve kapıyı açtılar. Bir miktar asker ve gönüllü hisara çıktı. Onların yanına varınca yağmaya giriştiler. Kadınlara ve küçük çocuklara el uzattılar. Bunun üzerine Frenkler kapıları kapatarak onları kılıçtan geçirdiler. Müslümanların bir kısmı hayatını kaybetti. Sancağı söküp aşağı attılar ve isyana kalkıştılar. Bunun üzerine hisar tekrar kuşatıldı. Aynı gün Hospitalierlerin hisarında bulunan Ermeniler aşağı inerek canlarının bağışlanmasını istediler. Sultan onların ve ailelerinin canlarını bağışladı ve (zarar verilmemesi için) Emîr Zeyneddin Ketbuga el-Mansûrî'yi görevlendirdi. Templierlerin bulunduğu hisarda çarpışmalar Cümadilûlâ'nın on dokuzuna tekabül

Akka'nın düşmesi sahil şeridindeki diğer Frenklerin kalbine korku saldı ve bu yüzden Sayda ve Beyrut'u boşalttılar. Sûr şehrindekiler de kaçtılar. Sultan ordu sevk ederek bu şehirleri teslim aldı. Arkasından Aslis kalesi Şaban ayının başında teslim oldu. Aynı ayın beşinde ise Antartus kalesi teslim alındı. Sultanın bu geniş toprakları savaşsız ve zahmetsiz şekilde fethetmesi büyük mutluluk yarattı. Sultan, oradaki tüm kalelerin yıkılmasını emretti. Böylece Suriye ve sahil kesimi Frenklerden temizlenmiş oldu. Allah'a şükürler olsun.

Rebiulevvel'de Abaga'nın oğlu Argun-han öldü. Saltanat süresi yedi yıldı. O öldükten sonra tahta kardeşi Keyhatu geçti. Argun-han geride Gazan ve Harbende adında iki oğul bırakmıştı ve babaları öldüğünde Horasan'da idiler. Keyhatu tahta çıktıktan sonra çirkin davranışlar sergilemeye ve Moğol çocuklarının ırzına geçmeye başladı. Bu durum Moğolları sinirlendirdi ve ona karşı niyetleri bozuldu.

---

eden Pazar gününe kadar devam etti. Sonra hisarda sağ kalanlar bağışlanmalarını dilediler. Sultan onlara ve ailelerine güvence vererek diledikleri yere gitmelerine müsaade etti. Dışarı çıktıklarında iki binden fazlası öldürüldü, bir o kadarı da esir edildi. Kadınlar ve çocuklar sultanın otağının kapısı önüne götürüldüler. Sultanın öfkeli olmasının sebebi, Şam emîrlerinden Akbuga el Mansûrî'nin hisara çıkanlarla birlikte çıktığı sırada öldürülmüş olmasıydı. Ellerindeki atlara ve taşınabilecek eşyalarına el konuldu. Fakat öfke büyüktü, bu yüzden askerler ve gönüllüler çok miktarda esir ve ganimet aldılar. Hayatta kalanlar kardeşlerine yapılanları görünce tekrar isyan ettiler ve can güvenliğini reddederek mezbuhâne bir çarpışmaya girdiler. Beş Müslümanı yakalayarak hisardan aşağı attılar. Bunlardan dördü öldü, biri kurtuldu. Çarşamba günü Akka'da fethi tehir edilen hisar da ele geçirildi. Hisardakiler teslim olunca Müslümanlar ve diğerleri üzerlerine çullanarak tamamını yok ettiler. Sultan, kadınları ve çocukları bir kenara ayırıp kalan erkeklerin kellesini vurdurdu. Oldukça kalabalıktılar. Allah'ın hikmetine bakın ki, Akka Frenkler tarafından fethedildiği gün istirdat edilmişti. Çünkü Frenkler Akka'yı 587 yılında Cümadilûlâ ayının on yedisine tekabül eden Cuma günü (12 Haziren 1191) gündüz saat üçte ele geçirmiş, şehirdeki Müslümanlara can güvenliği sözü vermiş, fakat teslim olduktan sonra hepsini öldürmüşlerdi. Allah, Müslümanlara da aynı ay, aynı gün (18 Mayıs 1291) ve aynı saatte şehri geri almayı nasip etti. Sultan da önce onlara can güvenliği sözü verdi, sonra tıpkı Frenklerin yaptığı gibi yapıp Müslümanların intikamını aldı. (*En-Nücûmu'z-Zâhire*, s. 72-73)

Aynı yıl Mengü-temür'ün oğlu Telebuga öldürüldü. Telebuga, Nogay tarafından öldürüldü ve Nogay tahta Toktaka'yı çıkardı.

691 yılı (1291/92):

Sultan Melik Eşref Halil Cümadilahire'nin ilk onuncu gününde Fırat nehri sahilindeki son derece müstahkem Kal'atu'r-Rum'a[357] gelerek kuşattı ve her zamanki gibi kalenin çevresine mancınıklar yerleştirdi. Kale, Recep ayının on birine rastlayan Cumartesi günü bir hücumla ele geçirildi. Kale komutanı Ermeni Kinagılus ve adamları esir alındı.

693 yılı (1293/94):

Sultn Melik Eşref Halil, yanına kılıcını almadan Teruce'de avlanmaya çıktığı sırada naibi Beydara ve Laçin'in düzenlediği bir suikasta maruz kaldı.[358] Melik Eşref'in öldürülmesinden sonra Beydara Melik

---

[357] Rumkale. Kal'a-i Müslimin de denilirdi ve Fırat'ın batı sahilinde Bire (Birecik) yakınlarındaydı. Ermenice adı Hromgla idi. Müslümanlar tarafından fethedilip tamir edildikten sonra ilk önceleri Kal'a-i Müslimin, daha sonraları Kal'a-i Zerrin (Altın Kale) adı verildi. Rumkale Memluklular zamanında yeniden uç kalesi olarak kullanılmışsa da, eski parlak dönemini bir daha yaşayamamıştır. 1516'da Osmanlıların eline geçen Rumkale, Halep Eyaleti'nin Birecik Sancağı'na bağlı bir kaza haline getirilmiştir. 17. Yüzyılda Evliya Çelebi, Rumkale'nin bir tepe üstünde sağlam bir kale olduğunu, dışarıda camii, hanı, hamamı ve küçük bir çarşısı bulunduğunu belirtir. Katip Çelebi de burasının bahçe ve meyvelerinin bolluğunu vurgulamıştır.

[358] Melik Eşref'in cesedi öldürüldüğü yerde iki gün boyunca öylece kaldı. İki gün sonra Teruce valisi ve halkı gelerek cesedi alıp gaslettiler ve kefenleyip tabut içinde önce vilayet sarayına koydular, sonra da Kahire'ye gönderdiler. Orada annesinin türbesine, kardeşi Melik Salih Ali b. Kalavun'un yanına defnettiler.

Nüveyrî, tarihinde onun için şöyle der: "Heybetli, cesur, atılgan ve gözüpek bir hükümdardı. Son derece cömertti. Ordusuna üç defa para dağıtmıştır. Birincisi tahta cülus ettiğinde, ikincisi Akka üzerine yürüdüğünde, üçüncüsü ise Kal'a-i Rum'u fethettiğinde."

Şeyh Salahaddin Halil b. Aybek es-Safedi ise tarihinde şöyle der: "Melik Eşref tahta geçmeden önce Dımaşk'taki Cabiye kapısından her geçen yük için beş dirhem para alınırdı. Melik Eşref tahta geçer geçmez Dımaşk'a geldi ve

Kahir unvanıyla tahta çıkarıldıysa da Ketbuga hasseki askerleriyle onun üzerine yürüyerek öldürdü, Laçin ise kaçıp saklandı. Böylece Melik Eşref'in oğlu Melik Nasır Nasıruddin henüz dokuz yaşında olduğu halde tahta kotarıldı. Zeynüddin Ketbuga da sultan naibi oldu.

Abaga'nın uçkur düşkünü oğlu Keyhatu öldürüldü. Keyhatu 690 yılında Argun-han'ın ölümü üzerine tahta geçmişti. Onun zalimliği yüzünden bir grub insan Keyhatu'nun yeğeni Baydu'nun yanında yer alıp onu tahta kotarınca, ikisi arasında anlaşmazlık çıkmıştı. Fakat Baydu kısa sürede güçlendi ve büyük bir orduyla Keyhatu üzerine yürüdü. Savaş sırasında Keyhatu öldürüldü ve iktidar Baydu'ya geçti, fakat bu defa da Horasan naibi Gazan b. Argun isyan bayrağı açarak taht talebinde bulundu.

Sultan Nasıruddin Karak'a çekilerek tahtı bıraktı.[359] Onun yerine Zeynüddin Ketbuga tahta çıktı ve Melik Âdil lâkabı aldı. Melik Âdil tahta çıktığında yaklaşık kırk yaşındaydı. Hüsameddin Laçin de onun naibi olarak atandı. Aynı yıl Nil'in su seviyesi önemli ölçüde düştü. İnsanlar korkuya kapıldı ve fiyatlar yükseldi.

---

bu geçiş parasını kaldırdı ve yayınladığı fermanda kendi eliyle şöyle yazdı: "Reayadan bu zulmü kaldırmak ve eşraf ve avamın bize dua etmesini sağlamak amacıyla.."

Hafız Ebû Abdullah ez-Zehebî'nin onun için söyledikleri ise şöyle: "Eğer yaşasaydı, kesinlikle Irak ve diğer yerleri fethedecekti... Kendisini defalarca gördüm. Kilolu, iri yapılı, geniş yüzlü, yakışıklı ve değirmi sakallıydı. Yüzünde iyi ahlakın ravnakı ve sultanlık heybeti vardı. Henüz otuzuna bile varmamıştı. Umulur ki, çok cihat ettiği ve kâfirlere kök söktürdüğü için Allah günahlarını affeder ve cennete koyar."

Ben dedim: Eşref, ifrat derecede cesur ve atılgandı. Herkes onun eski ve yeni Türk hükümdarları arasında en cesuru olduğunu tartışmasız kabul eder. Cesarette ondan sonra gelen kişi ise Sultan Berkuk'tur ki, bu ikisinin cesaretlerini tavsif etmek zordur. Melik Eşref'in saltanat süresi üç yıl, iki ay, beş gündür. (En-Nücûmu'z-Zahire, s. 76-77)

[359] El-Ömerî burada yanlış bilgi vermektedir. Çünkü Melik Nasır Muhammed, tahtı terk etmemiş, yaşı küçük olduğu için beylerin ve sultan naibinin ittifakıyla şeyhülislamdan da fetva alınarak iktidardan uzaklaştırılıp, kale içinde bir sarayda göz hapsinde tutulmuş ve Sultan Laçin taha geçtikten sonra onu Karak'a sürgün etmiştir.

Yine aynı yıl Tatar hanı Gazan-han Müslüman oldu ve naibi Nevruz'un işaretiyle iki defa şehadet getirdi. Halka altın ve inci saçtı. Muhteşem bir gündü. Sonra Ramazan ayında oruç tuttu ve İslam Ta tarlar arasında yayıldı.

695 yılı (1295/96):

Mısır'da büyük bir kıtlık oldu ve kara ölet hastalığı yayıldı. İnsanlar kara öletten ve açlıktan yollarda perişan vaziyette öldüler. Yalnızca Mısır ve Kahire'de Safer ayında ölenlerin sayısı yüz binden fazlaydı.[360]

---

[360] İbni Tagrıberdi: "Bu yıl Mısır ve Şam'da veba (kara ölet) ve asayişsizlik alabildiğince yayıldı. Eşkıyalık diz boyu oldu. Ama bu yılki veba geçmiş yıllardaki veba salgınına hiç benzemiyordu. Önce Mısır'da sonbaharda mahsullerin toplandığı günlerde başlamış; bir sonraki yılın Zilkâde ayına kadar şiddetini artırarak devam etmişti. Kahire ve Mısır'da her gün 10-15 bin kişi ve [hatta yirmi bin kişi] vebadan ölüyordu. İnsanlar ölülerin yıkanması ve kefenlenmesi için hiçbir ücret talep etmeden ellerinden geleni yapıyorlardı. Öyle ki artık ölüler tahtalar, merdivenler ve kapılarla taşınıyor; açılan çukurlara toplu halde gömülüyordu. Her çukura yaklaşık otuz kırk kişi, bazen daha fazla insan defnediliyordu. Vebadan ölenler önce kan tükürüyor, sonra bağırarak ölüyordu. Pahalılık ise dünyanın her yerine yayılmıştı. Çünkü bu salgın bir bölgede değil, dünyanın birçok bölgesinde, doğudan batıya, kuzeyden güneye her yerde âdemoğlu ve diğer canlılara sirayet etmişti. Hatta denizdeki canlılar, gökteki kuşlar ve karadaki vahşi hayvanlar dahi nasiplerini almışlardı.

Kara ölet, ilk önce birinci iklim olan İlkan'ın ülkesinde başlamıştı. Onun ülkesinin sınırları Tebriz 'den itibaren altı aylık yoldu ki, Çin ve Moğol ülkesini içine alırdı. Bu topraklarda yaşayanlar ateşe, güneşe ve aya taparlar. Üç yüzden fazla değişik kabileleri vardır. Hepsi de hiçbir hastalıkları olmadığı halde yaylak ve kışlaklarında, atlarının sırtında hayatlarını kaybettiler. Atları öldü ve toprak üzerine saçılmış cürufata döndüler. Sonra rüzgarlar onların çürümüş cesetlerinin tozlarını diğer ülkelere taşıdı. Bu mikroplar hangi ülkeye ulaştıysa, kısa sürede oradaki canlıların işini bitirdi. İlkan'ın ordusundan sayısını yalnızca Allah'ın bildiği miktarda asker helak oldu. Sonra ilkan ve altı oğlu da terk-i dünya eyledi ve bu iklimi yönetecek kimse kalmadı.

Kara ölet bütün şark ülkelerine sıçradı: Bilad-ı Özbek (Altın Orda/Deşt-i Kıpçak), İstanbul, Kayseriyetü'r-Rûm ve arkasından Antakya'ya girip kimi

bulduysa sildi süpürdü. Antakya'dan bir kısım insanlar kaçmaya kalkıştılar, fakat hepsi de yolda öldü. Kara ölet, daha sonra Karamanoğlu'nun ülkesini ve Kayseri 'yi kolları arasına aldı; insanlar, koyunlar ve sığırlar telef oldu. Kürtler de ölüm korkusuyla göç ettiler ama ölümün olmadığı bir yer bulamadılar; topraklarına geri döndüler ve hepsi hayatlarını kaybetti. Kara ölet daha sonra Sis [Kozan] civarını ziyaret etti; şehrin hakimi tekfur bir günde 180 kişi kaybetti ve Sis ıssızlaştı.

Sonra Hıta ülkesinde öyle bir yağmur yağdı ki, eşi emsali görülmemiş bir yağmurdu. Ülkede ne kadar davar ve sığır varsa telef oldu. Arkasından insanlar, vahşi hayvanlar ve kuşlar öldü ve ülke ıssız kaldı. Üç ay içinde on altı hükümdar hayatını kaybetti. Çin halkından çok az kişi hayatta kaldı. Hindistan'da da durum böyle idi.

Kara ölet Bağdat'a da uğradı. İnsanlar sabah yüzlerinde bir takım taşmalarla uyanıyor, elini taşmalara götürmeye kalmadan ölüyorlardı. Demirdaş'ın oğulları Bağdat hâkimi Şeyh Hasan'ı kuşatmışlardı. Kara ölet onları akşam saatlerinde yakaladı ve ertesi gün sabaha kadar işlerini bitirdi. Yaklaşık 1200 kişi ölmüş, altı emîr ve pek çok hayvan hayatını kaybetmişti. Şeyh Hasan, bu durumu bir mektupla Mısır sultanına bildirdi. Sonra kara ölet Cumadilûlâ'nın ilk günü önce Haleb'e, arkasından tüm Bilâd-ı Şam'a, Mardin ve dağlarına, Diyar-ı Bekir'in tamamına; Safad, Kudüs, Karak, Nablus, sahil şeridi ve vahalarda yaşayan Araplara misafir oldu. Cenin şehrinden yalnızca oradan kaçabilen bir avuç kurtuldu. Kara ölet, Ramle ve diğer yerleri de ziyaret etti. Hanlar ceset yığınlarıyla dolup taştı. Kara öletin girmediği tek yer Maarratu'n-Nûman, Şeyzer ve Harım oldu. Kara öletin Dımaşk'taki tezahürü başkaca idi. İnsan, önce kulağının arkasında bir şişlik hissediyor ve hemen çöküp kalıyor veya bazılarının koltuk altlarında bir beze oluşuyor ve anında ruhunu teslim ediyordu. İnsanlar önce kan tükürüyor, arkasından ölüyorlardı. Bu hastalığa yakalananlar elli saat kadar yaşıyorlardı. Sadece Haleb'te her gün ölenlerin sayısı 500'e ulaşmıştı. Gazze'de ise Muharrem ayının ikisinden Safer ayının dördüne kadar - şehir naibinin kaydına göre, - ölenlerin sayısı 22 binden fazlaydı ve pazarlar cesetlerle dolmuştu. Kara ölet çiftçileri de vurmuştu. İnsanlar sabanlarının arkasında, kimisi ise elinde orakla ekin biçerken ölmüş halde bulunuyordu. Kara ölet, çiftçilerden sonra sığırlarını da vurdu. Adamın birisi toprağını sürmek için yirmi baş öküzle gelmişti, fakat öküzler ardı ardına ölünce Gazze'ye döndü. Gazze şehrinde altı kişi bir evi soymak için girmişti, ama çaldıklarını dışarı çıkarmaya fırsat bulamadan oracıkta öldüler. Şehir naibi Buddaarş nahiyesine kaçtı. Katya halkıda öldü ve cesetleri hurma ağaçlarının altında ve hanlarda kaldı. Öyle ki şehirde yalnızca vali, iki gulamı ve yaşlı bir

cariyesi hayatta kaldı. Vali, Kahire'ye adam göndererek görevden affını rica etti, vezir de yerine bir başkasını atadı.

Kara ölet, Frenklerin yurduna da uğradı. Önce hayvanları, sonra çocukları ve gençleri alıp götürdü. Ölüm oranı yükselince Kıbrıs halkı ellerinde bulunan Müslüman esirleri kendileri öldükten sonra ada onların eline geçmesin diye ikindi vaktinde başlayıp akşama kadar katlettiler. Kara ölüm Gırnata şehri hariç Andalus'u [Endülüs] da vurdu. Gırnatalıların dışındakilerin tamamı ölmüş, böylece Frenklerden mallarını koruyacak kimse kalmamıştı. Onların mallarını almak için Afrika'dan gelen Araplar ise yarım gün kadar yol aldıktan sonra bir rüzgara tutuldular ve bir kısmı at sırtında öldü. Kalanlar şehre girdiklerinde dehşete kapılmalarına yol açacak derecede cesetle karşılaştılar. Malların başında ise kimse yoktu. Hoşlarına giden malları toplamaya başladılar, ama bir yandan da tapır tapır dökülüyorlardı. Canını kurtarabilenler ülkelerine geri döndüler, ama büyük bir kısmı hayatını kaybetti. Kara ölet Barka'dan İskenderiye'ye kadar uzanan bölgeye de sıçradı.

Başlangıçta her gün yüz kişi ölüyordu. Sonra bu rakam iki yüze çıktı ve o kadar çok insan öldü ki, yalnızca bir günde camide bir defada 700 kişinin cenaze namazı okundu. Cesetleri kayıklar ve sallar üzerinde taşıyorlardı. Zanaatkâr kalmadığı için mensucat pazarı, müşteri uğramaz olduğu için tacirler hanı ve pazarlar kapanmış, pazarlardaki içkiler dökülmüştü.

Şehre içinde Frenklerin bulunduğu bir gemi geldi. Gemidekiler Trablus adasında üzerinde pek çok kuşun uçuştuğu bir gemi gördüklerini, gemiye yaklaştıklarında içindeki yolcuların tamamının öldüğünü ve kuşların cesetleri gagaladığını, kuşlardan da birçoğunun öldüğünü, hemen oradan uzaklaştıklarını ve İskenderiye'ye gelinceye kadar gemidekilerin üçte birinden fazlasının hayatını kaybettiğini anlattılar. Kara ölet daha sonra Deminhur, Teruca ve Buhayra şehirlerine uğradı ve halkı kırıp geçirdi. Sığırlar ve koyunlar telef oldu. Buhayra ve civarı tüm vergilerden muaf tutuldu. Ölüm, Burlus ve Nesteraa ve halkını da vurdu. Balıkçıların ölmesi sebebiyle gölde balık avı durdu. Bazen bir tekneyle birkaç balıkçı ava çıkıyor, ama çoğu ölüp kalıyor; sağ geri dönenler de aynı gün aileleri ve çocuklarıyla birlikte terk-i dünya ediyorlardı. Yunus balıkları dahi ölmüştü ve kafaları üzerinde fındık büyüklüğünde kara ve çürümüş şişlikler vardı. Burlus'taki tüm tarlalarda ve hurmalıklarda ortaya çıkan bir tırtıl bütün meyveleri mahvetmişti. Sahil şeridindeki yerleşim birimlerinde cesetleri gömecek adam dahi kalmamıştı.

Arkasından kara ölet Kahire ve Mısır'da [Fustat'ta] kadınları ve çocukları vurmaya başladı ve ölü sayısı hızla arttı. Sultan, Siryakus'a giderek Recep ayının birinci gününden yirminci gününe kadar orada kaldı; fakat kaleye

696 yılı (1296/97):

Melik Âdil tahta çıktıktan on üç gün sonra Hüsameddin Laçin tarafından alaşağı edildi. Laçin tahta çıkınca diğer emîrler bağlılık yemini ettiler. Melik Âdil de akıllı davranıp bağlılığını bildirdi ve canını kurtardı.

---

dönmek istediğinde orada kalması ve Ramazan ayını oruç tutarak geçirmesi kendisinden istendi. Şaban ayında diyar-ı Mısır'da kara ölet daha da arttı. Ramazan ayında ise büsbütün şiddetlendi. Kış mevsimi başlamıştı. Camilerde dua için toplanılması konusunda ferman çıkarıldı. Ramazan'ın altısına tekabül eden Cuma günü halkın hilafet sancakları ve mushaflarla Kahire dışındaki Kubbetü'n Nasr'da toplanması duyuruldu. Bütün halk, Mısır şehri [Fustat] ve Kahire camilerinde toplandı. Ezher Camii'nde Sahih-i Buharî'nin okunmasına devam edildi. İnsanlar, Allah'a dua ediyor ve namaz aralarında kunut getiriyorlardı. Şevval ayında insanlar adeta kan solumaya başladılar. Önce insanı ateş basıyor, sonra midesi bulanıyor, kan tükürüyor, arkasından da ölüyor; sonra bir iki gece içinde aile fertleri birer birer ölüyordu. Bu hastalık yüzünden öleceği zannına kapılmayan kimse kalmamıştı. Herkes kendisini ölüme hazırlamıştı; bol bol sadaka veriyor, birbirleriyle helalleşiyor ve sürekli ibadet ediyorlardı. Hiç kimse ölümün tez gelişi sebebiyle ilaç kullanmaya, tabibe görünmeye ihtiyaç bile duymuyordu. Şevval ayının ortalarına doğru yollar ve pazarlar ölülerle doldu. Bir grup ölüleri topluyor, bir başka grup ise namazlarını kılıyordu. Fakat kara ölet öyle şiddetlendi ki artık ölenleri saymak imkansız hale geldi.

Zilkâde ayı girdiğinde Kahire bomboş ve perişan bir haldeydi. Sokaklarda bir Allah'ın kuluna rastlamak mümkün değildi. Züveyle Kapısı'ndan Bâbu'n-Nasr'a kadar yürüyen kişi, kimseye rast gelmezdi. Her tarafta feryad-ı figan yükseliyordu. Feryat sesi gelmeyen bir ev, birkaç cesede rast gelinmeyen bir sokak yoktu. Cuma namazından sonra El-Hakim Camii'nde cenaze namazı kılındı. Cenazeler ikişerli sıra halinde uzanıyordu.. Sokaklar ıssızdı ve malların başında kimse kalmamıştı, ama kimsenin de dönüp o mallara bakacak hali yoktu. Eğer birine bir şey miras kalmışsa, ayını gün içinde o miras dördüncü veya beşinci kişiye intikal ediyordu.

Birkaç musallada iki gün içinde cenaze namazları kılınan kişilerin sayısı 13800'e ulaştı. Pazarlarda ve izbelerde, Bâbu'l Bahr dışında, dükkanlarda, Hüseyniye'de, İbni Tolun Camii'nde ölenler, defin için evlerde bekleyen cesetler bu rakama dahil değildir..."

697 yılı (1297/98):

Alemüddin Devadârî, Mısır ordusu ve bir miktar Suriye askeriyle birlikte Sis kalelerine gelerek Ramazan ayında Maraş kalesini fethetti. Şevval ayında ise Humays kalesi ile Bahime kalesi ele geçirildi.

698 yılı (1298/99):

Sultan Laçin, iftardan sonra sarayda yakın dostlarıyla satranç oynarken bir suikast sonucunda öldürüldü. Arkasından naibi Mengütemür de öldürüldü. Fakat sultana suikast tertipleyen Tuğci ve Kürci de yakalanarak öldürüldü. Laçin tüm saltanat süresi iki yıl, üç aydı.[361]

---

[361] İbni Tagrıberdi: "Beytü'l Mal vekili Şeyh Mecdüddin el-Haremî anlattı: "Melik Mansûr Laçin, Melik Zâhir Baybars'ın kızıyla evliydi. Dindar ve iffetli bir kadındı. Sultanın öldürüldüğü günden bir gece önceki Perşembe günü bir rüya görmüş. Sultan öldürüldüğü yerde otururmuş. Oturduğu yerin tepesinde birkaç kara karga varmış. Onlardan birisi aşağı inip sultanın imamesine vurarak başından yere düşürürmüş. "Kürc, kürc" dermiş.

Bu rüyayı sultana anlatınca, sultan ona şöyle demiş: "Allah ne takdir etmişse o olur!" Sonra onun yanından çıkıp âdet-i veçhile sabahın erken saatinde ata binerek saraya gitmek için ayrıldı. Oruçluydu. Günlerden 698 yılı Rebiulâhir ayının onuna tekabül eden Perşembe günü (15 Ocak 1299) idi. İftarını sarayda açtı. Yatsıdan sonra Cuvvanî sarayına geçti ve yakın adamlarından Başkadı Hüsamüddin el-Hanefi, Emîr Abdullah, Büreyd el-Bidıvî ve imamı Muhibbüddin b. Assal'ın bulunduğu salonda satranç oynamaya başladı. Huzuruna ilk giren Kürcî oldu. İçeride komplo müttefiklerinden Silahdar Nogay nöbet tutmaktaydı. Kürcî, Burcî memlukların mukaddemi idi. Sultan kendini satranca vermişti. Kürcî mumu düzeltmek istiyormuş gibi yapıp (sultanın) hançerinin üzerine futa attı. Sonra sultan Kürcî'ye "Burcîleri barakalara yerleştirip kapıları kapattın mı?" diye sordu. Burcîler artık tıbak [kışla] memluklarıydılar. Kürcî "Evet, ya hond!" dedi. Halbuki Kürcî onların çoğunu sarayın koridoruna dikmişti. Sultan ona teşekkür etti ve huzurunda bulunanlara onu överek "Eğer bu Emîr Seyfeddin Kürcî olmasaydı, ben bu tahta oturamazdım" dedi. Kürcî yer öptü ve ardından: "Ya hond, yatsı namazını kılmayacak mısınız?" diye sordu. Sultan evet deyip namaza durduğunda Kürcî onun omuzuna kılıçla vurdu. Sultan hançerini aradı, fakat bulamadı. Darbenin acısıyla ayağa kalkıp Kürcî'yi yakaladı ve altına aldı. Bu defa Silahdâr Nogay hançeri alarak onunla sultanın bacağına vurup kesti

699 yılı (1299/1300):

Mısır'daki karışıklıklar üzerine önde gelen beylerden Emîr Kapçak. Bektemür Silahtar ve İlbegi kaçarak İlhanlı sultanı Gazan-han'a sığındılar. Gazan-han onları iyi karşıladı. Mısır'da sultanın ve naibinin öldürüldüğünü, saltanatta karışıklıklar çıktığını öğrenince büyük bir ordu toplayarak Fırat'ı geçti. Tahta ikinci kez çıkan sultan Melik Nasır Muhammed Rebiulevvel ayının yirmi yedisinde Gazan-han'ı karşılamaya çıktı ve iki taraf Humus'u üç fersah mesafede Vadi'l-Hazindar'da karşı karşıya geldi. Çok kanlı bir çatışmaydı ve on binden fazla

---

Sultan kanlar içinde sırt üstü yıkıldı". Beytü'l Mal vekilinin anlattıkları burada bitti.

Kadı Hüsameddin el-Hanefî ise şöyle anlatır: "Sultanın yanındaydım. Hatırladığım tek şey, sultanın satranç üzerine eğildiği sırada altı veya yedi kılıcın üzerine indiğidir. Onu öldürüp öylece bıraktılar. Ben de yanındaydım. Kapıyı üzerimize kapattılar. Seyfeddin Tuğci söz birliği ettiği diğer Burcî memluklar ve Kürcî ile birlikte dergaha yöneldi. Kürcî onlara "İşi bitirdiniz mi?" diye sordu, "evet" dediler. Sonra hep birlikte Seyfeddin Mengü Temür'ün Kal'atu'l Cebel içindeki Daru'n-Niyabe'deki evine gittiler. Kapıyı çalıp "Sultan seni istiyor" dediler. Mengü Temür onların durumunu yadırgadı ve "Sultanı öldürdünüz mü?" diye sordu. Kürcî "Evet, ibne! Seni de öldürmeye geldik!" dedi. "Ben size teslim olmam, acak Seyfeddin Tuğci gelirse teslim olurum" dedi. Seyfeddin Tuğci ona zarar vermeyeceği, kimsenin de zarar vermesine müsaade etmeyeceği konusunda yemin etti. Böylece kapıyı açtı. Onu teslim alıp Cübb'e götürdüler ve diğer mahpus emîrlerin yanına attılar. Cübb'e girince Emîr Şemseddin Sunkur el-A'sar üzerine yürüyüp ağır sözler söyledi. Sonra Emîr İzzeddin Aybek el-Hamevî küfürler savurup öldürmek istedi. Çünkü bu emîrlerin tutuklanmasına ve üstadından sonra sultan olma hırsıyla devletin [hükümetin] yıkılmasına Mengü Temür sebep olmuştu. Mengü Temür, bir saat kadar Cübb'de kaldı. Sonra Emîr Tuğci bir iş için evine çekip gidince, Kürcî bunu fırsat bilerek adamlarını da yanına alıp hapishane kapısına gitti. Mengü Temür tüm tutuklulara yapıldığı gibi onların kendisini bağlamak için geldiklerini zannetti ve dışarı çıkmamakta direndiyse de faydası olmadı. Onu dışarı çıkarıp Cübb kapısında boğazladılar; evini ve mallarını yağmaladılar." Daha sonra o gece üstadlarının oğlu olması hasebiyle Melik Nasır Muhammed b. Kalavun'un tahta çıkarılması, Seyfeddin Tuğci'nin de saltanat nâibi olması konusunda söz birliği edip, yemin ettiler. Tüm bunlar o gece Güneş doğmadan önce olup bitti."

Tatar öldürüldü. Düşman İslam ordusunun üç katı kalabalıktı, fakat sultanın memlukları sebat ederek yerinden kıpırdamadı. Müslümanların sağ kanadı kırıldı. Fakat Gazan-han fazla dayanamadı ve geri döndü. Gazan-han dönüş yolu üzerinde bulunan Dımaşk'a girdi; halkı yağmaladı ve bazılarını kılıçtan geçirdi, fakat genel bir katliam emri vermesine rağmen sonra fikrini değiştirip, önemli miktarda haraç topladı. Dört bin de esir alınmıştı ve bunların yaklaşık üç yüzü para yüzünden öldürüldü. Diğerleri ise aç ve çıplak vaziyette soğukta bırakıldı. Fiyatlar yükseldi; halk fakirleşti. Sonra Tatarlar esirlerle ve ganimetlerle birlikte Suriye'den ayrıldılar. Çekilirken Emîr Kapçak'ı Dımaşk naibi olarak bıraktılar. Tatarlar Suriye'de dört ay kaldılar.

Bu arada sultan Mısır ve Suriye ordusuyla Mısır'a girmişti, fakat ağırlıklarının ve atlarının çoğunu kaybetmiş, güçleri zayıflamıştı. Sultan hazineyi açarak orduya ulufe dağıttı ve her bir askere elli dinar verdi. Askerler de bu paralarla silah ve at satın aldılar. Fiyatlar birkaç misli arttı. Sonra ordu Emîr Sellar'ın komutasında Suriye'ye doğru yola çıktı. Emîr Kapçak, Bektemür ve İlbegi koşarak Sellar'ın hizmetine girdiler. Sultan onları affetti ve iktalar verdi.

700 yılı (1300/1301):

Tatarların çıkıp gelmesi sebebiyle millet endişelenerek korkuyla oraya buraya kaçmaya başladı. Bu arada sultan el-Aris'e gelmiş, Gazan-han da Cumadilûlâ başlarında Haleb'e vasıl olmuştu. Halk perişan bir vaziyetteydi. Bektemür Silahdâr bin kişilik bir kuvvetle geldikten sonra sultan geri döndü. Fakiri de zengini de korku içinde Dımaşk'a gitti. "Gidebilecek durumda olanlar gitsinler!" diye nida edildi. Kadınlar ve çocuklar bağrışmaya başladı. Kale kapıları kapandı ve insanlar kale içinde sıkışıp kaldılar. İki gün sonra izdiham sebebiyle dışarı çıktılar ve şehir önde gelenleri yola koyuldular.

702 yılı (1302/1303):

Tatarlar Şaban ayında tekrar Fırat'ı geçtiler. Halk korkuya kapıldı. Sultan, muzaffer ordusuyla Mısır'dan onları karşılamaya çıktı. Müslümanlar bin beş yüz kişiydiler. Başlarında Emîr Gûrlu ve Bahadur As

vardı. Tatarlar ise yaklaşık dört bin kişiydiler, fakat kırıldılar ve büyük kayıplar verdiler. Komutanları da esir edildi.[362]

---

[362] Burası oldukça karışık. İbni Tagrıberdi daha net bir şekilde anlatarak şöyle demektedir: ".. Sultan ve askerleri at sırtında gecelerken davullar çalmaya devam ediyor, diğer yandan münhezim halde dağılmış olan askerler de yavaş yavaş toplanıyorlardı. Böylece sultanın ordusu Tatarların bulunduğu tepeyi çember içine aldı. Sellar, Baybars, Kapçak ve diğer büyük emîrler gece boyu diğer emîr ve birlikleri dolaşarak saflarını düzenlediler ve uyanık olmalarını tenbihlediler. Her emîr kendi birliğinin başındaydı. Yükler ve ağırlıklar ise daha geride bırakılmıştı. Güneş doğuncaya kadar bu şekilde beklediler.

Kutlaşah da askerlerini savaş düzenine soktu. Piyade ve atlı olarak aşağı inip düşmanla çarpışmaya girdiler. Memâlik-i sultaniyye kumandanlarıyla birlikte Kutluşah ve Çoban'a hücum edip, zorlu bir savaş çıkardılar. Bazen ok atıyor, bazen mızrak kullanıyorlardı. Emîrler de karşılarındakilerle çarpışmaya girdiler. Bir emîre bağlı birlik saldırıyor, o çekildikten sonra bir başka emîr hücuma geçiyordu. Memluklar bugün öyle müthiş bir kahramanlık sergilediler ki, bazılarının altında üç at hayatını kaybetti. Gün ortasına doğru Kutluşah dağa çekildi. Seksen adam kaybetmiş, pek çok da yaralı vermiş ve susuz kalmışlardı.

Tatarların esir aldıkları askerler kaçmayı başararak sultana geldiler ve ona düşmanın seher vakti saldıracağını, susuz kaldıklarını bildirdiler. Bunun üzerine aşağı inmelerine izin verilip, süvarilerin düşmanın ardını dolaşmaları kararlaştırıldı. Pazartesi sabahı Tatarlar saat dörtte atlanarak aşağı indiler. Kimse onlara karşı çıkmadı ve nehre doğru çekilip suya daldılar. İşte tam o sırada Allah onlara Müslümanların elinden bir bela gönderdi ve İslam ordusuna öyle bir zafer nasip etti ki, Tatarların başlarını vücutlarından ayırıp kılıçtan geçirdiler. Kaçanların peşine düşüp ya öldürdüler, ya da esir aldılar. Bu iş ikindiye kadar devam etti. Sonra sultana dönüp zaferi müjdelediler.

Sultan Dımaşk'a dönerken, emîrler ve askerler iki köye kaçan Tatarların peşine düştüler. Tatarların atları yorgun, kendileri bitkin oldukları için silahlarını atarak başlarını kılıca uzattılar. Askerler de bu savunmasız kişileri acımasızca katlettiler. Hatta ayak takımı ve gulamlar pek çok kişiyi öldürerek ganimet topladılar. Her bir asker yirmi veya daha fazla Tatar öldürdü. Sonra Araplar gelip Tatarları tuzağa düşürdüler. İki veya üç Arap sanki yol göstermek ve köye götürmek istiyormuş gibi kalabalık Tatar grubuna geliyor, sonra onları çöle götürüp susuzluktan ölüme terk ediyorlardı. Bazılarını ise Gûta ve Dımaşk'a götürdüler. Halk da dışarı çıkarak pek çoğunu öldürdü.

703 yılı (1303/1304):

Şevval ayında Irak hâkimi Gazan-han Hemedan yakınlarında zehirlenerek öldü. Onun ölümü üzerine tahta kardeşi Harbende Muhammed geçti.

705 yılı (1305/1306):

Bu yılın başlarında Tatar hükümdarı Gilan halkına çok zulmetti. Çünkü o, Gilan halkına ülkelerine giden bir yol açmalarını emretmiş, fakat onlar bu emri yerine getirmemişlerdi. Bunun üzerine Tatar hükümdarı Kutluşah emrinde kırk bin, Çoban'ın emrinde 20 bin olmak üzere büyük bir orduyu onların ülkesine sevk etti. Kutluşah ordusuyla Gilan bozkırına gelince, Gilanlılar yalnızca kendilerinin bildiği bir deniz yoluyla gelerek Tatarlara saldırdılar ve fundalıkta yangın çıkararak ateşin ortasında bıraktılar. Gilanlı eşkıyalar da saldırıya geçerek

---

Sultan, bayram namazını Dımaşk'ta kıldıktan sonra Mısır'a doğru yola koyuldu. Tatarlara gelince, pek çok kayıp verdikten sonra Kutluşah az bir askerle Fırat'ı geçmeyi başardı. Mağlubiyet haberi Hemedan'a ulaşınca feryad-ı figanlar başladı. Tebriz halkı ve diğerleri onları karşılayıp ölenlerin kimliğini öğrenmeye çalıştılar ve öğrenince de Tebriz'de iki ay boyunca göz yaşları hiç dinmedi.

Gazan-han, yenilgi haberini alınca çok üzüldü. Burnundan o kadar çok kan geldi ki, neredeyse ölecekti. Çevresindekilere gözükmemeye çalıştı. Ordusunun en seçme askerlerinden her on kişiden ancak biri geri dönmüştü. Gazan-han bir süre sonra bir toplantı yaparak başkumandan Kutluşah'ı, Çoban, Sutay ve diğer emîrleri karşısına dizdirdi. Kutluşah'ı şiddetle azarlayarak öldürülmesini emretti. Fakat sonra affetti ve görebileceği uzak bir yerde durmasını emretti. Hacipler onu kollarından tutmuşlardı. Meclisle bulunanlar ayağa kalkarak - ki çok kalabalıktılar, - yüzüne tükürdüler. Sultan daha sonra onu Kiylan'a sürdü. Arkasından Bolay'a birkaç kamçı vurdurup hakaret etti. Kısacası bu hezimet Gazan-han'a çok ağır gelmişti. Allah'a şükürler olsun!

Sultan debdebe ve alâyişle Kahire'ye döndükten sonra Tatar beylerini elleri bağlı olarak huzuruna getirtti. Öldürülen Tatarların başları boyunlarına asılmış, bin mızrağa da bin kelle geçirilmişti. Esirlerin sayısı 1600 idi. Boyunlarında da 1600 kelle asılıydı ve davulları önlerinde yırtılmış olarak duruyordu. (*En Nücûmu'z-Zahire*, s. 111-112)

pek çoğunu öldürdüler. Kutluşah okla vurularak öldürüldü. Allah'a şükürler olsun.

712 yılı (1312/13):

Ramazan ayının başlarında Tatarların yaklaşmakta oldukları korkusu her tarafı sardı. İnsanlar ciddi şekilde telaşlandılar. Harbende ordusuyla Rahbe'ye geldi ve şehri yirmi üç gün kuşattıktan sonra beş gün müddetle şiddetli bir çarpışmaya girdiler. Şehir mancınıklarla dövüldü. Sonra şehir ileri gelenleri Harbende'nin huzuruna gelerek ona beş at ve on çuval şeker hediye ettiler. Harbende de onlardan kendisine bağlılık yemini aldıktan sonra kuşatmayı kaldırıp gitti. Suriye halkı ise Mısır ordusunun gecikmesinden dolayı panik halindeydi. Ramazan ayının sonlarına doğru Tatarların çekip gittiği ve asayişin berkemal olduğu haberi geldi. Bu arada sultan ordusunu hazırlayarak Mısır'dan yola çıkmış ve Şevval ayının yirmi üçüncü günü Suriye'ye gelmişti. Sultan, Tatarların çekip gittiğini görünce hacca gitmek üzere yola koyuldu.

Aynı yıl Kıpçak hanı Toktata öldü. Öldüğünde otuz yaşındaydı. Yedi yaşında iken tahta çıkmış ve kâfir olarak ölmüştü. Onun Müslümanlığı kabul etmiş bir oğlu vardı, fakat kendisinden önce ölmüştü. Onun ölümünden sonra tahta Özbek-han geçti. Özbek-han, Müslümandı ve cesurdu. Memleketinin bir ucundan öbür ucuna olan uzaklığı altı aylık yoldu, fakat bu ülkede şehir sayısı azdı.

713 yılı (1313/13):

Zilkade ayında Halep'te Alaaddin Baybars vefat etti. Yaklaşık doksan küsur yaşındaydı ve Mısır'da askerlerin iktalarını ilk defa ölçtüren o idi.

714 yılı (1314/14):

Gilan hâkimi Şemseddin Topaç hacca gitmek üzere yola çıkmıştı, fakat Tedmür yakınlarında öldü. Cenazesi Kasyun'a defnedildi. Kendisi için çok güzel bir türbe yapıldı. Öldüğünde elli dört yaşındaydı. Kutluşah'ı ok atarak öldüren ve Tatarları yenilgiye uğratan o idi.

715 yılı (1316/17):

Seyfeddin Tengiz bu yılın başlarında Suriye ordusuyla Malatya üzerine yürümek üzere harekete geçti. Altı bin kişilik bir Mısır ordusu da öncü birlik olarak yola çıkmıştı. Muharrem ayının yirmi birinde Malatya önlerine geldiler. Şehir halkı kuşatmaya karşı hazırlık yapmaya ve kendisini savunma tedbirleri almaya başladı. Fakat üzerlerine gelen ordunun kalabalık olduğunu görünce şehir eşrafı, kadısı ve ayrıca bir grup dışarı çıkarak canlarının bağışlanmasını istediler. Hıristiyanlar hariç olmak üzere onlara can güvenliği sözü verildi. Sonra ordu şehre girdi ve pek çok Hıristiyanı kılıçtan geçirdi. Pek çok esir alıp, yağmalamada bulundu. Bu arada ordu içindeki bazı serkeşler Müslümanlara da hayli eziyet ettiler. Sonra Malatya harabeleri ateşe verilerek surları yıkıldı.

Şaban ayında ise Haleb ordusunun bir kolu Âmid kasabalarından Aramiye'ye saldırdı ve kasabayı savaşsız teslim alarak bazı kişileri öldürdü. Daha sonra aynı ordu Ermeni ve Kürt köylerine akınlar düzenleyerek ganimetlerle salimen geri döndü.

716 yılı (1317/18):

Doğunun hâkimi Harbende b. Argun b. Abaga öldü. Harbende öldüğünde otuz küsur yaşındaydı. Rafızî idi. Ölmeden önce hutbeyi Şia geleneklerine göre okumadıkları için Babu'l Ezec halkının kılıçtan geçirilmesini emretmişti, fakat Allah ona bu fırsatı vermedi ve şiddetli bir kolera sebebiyle öldü. Ondan sonra tahta oğlu Ebû Said geçti ve ehl i sünnet yolunu benimsedi.

717 yılı:

Safer ayında Ba'lebek daha önce eşi emsali görülmemiş bir taşkın yaşadı ve şehre giren sular 140'dan fazla insanın boğularak ölmesine yol açtı. Şehrin sağlam taşlardan yapılmış bir hisarı yıkıldı. Sular daha sonra surları yıkarak içeri girdi; caminin içi suyla doldu; köyler sular altında kaldı ve insanlar ve çocuklar boğularak öldü. Tarlalar su altında kaldı.

Nusayrîlerden bir kişi ortaya atılarak kendisinin Mehdi olduğunu iddia etti ve Lazkiye taraflarında kalabalık bir grup ona inandı. Ona ina-

nanların sayısı yaklaşık üç bin kişiydi. Aynı kişi bir gün beklenen Mesih olduğunu, başka bir gün Ali b. Ebû Talib olduğunu, bir diğer gün Hz. Muhammed olduğunu iddia ediyordu. Halk ona şiddetle karşı çıktı. Sonunda üzerine bir ordu sevk edildi ve ona inanan Nusayrîlerden yüz yirmisi öldürüldü. Arkasından kendisi de yakalanarak boynu vuruldu. Allah belasını versin. Ayyaş ve cahil bir dağlı idi. Böylece 718 yılı girdi.

Musul ve Erbil'de şiddetli bir kıtlık oldu. Halk leşleri yedi ve kendi çocuklarını satmaya başladı. Ekmek fiyatları anormal derecede arttı. Halk açlıktan kırılmaya başladı ve hatta adamın birisi kendi çocuğunu bir pideye sattı ve pideyi yedikten sonra öldü. Anlatılması zor günler yaşandı ve bu kıtlık bir süre devam etti. Erbil tenhalaştı ve on beş bin hane olan şehir beş yüz haneye düştü. Pahalılık Irak'a da sıçradı, fakat Irak halkı leş yemediği gibi çocuklarını da satmadı. Bu kıtlığın sebebi önce el-Cezire'de baş gösteren büyük bir çekirge istilasıydı.

Meşhur İlhanlı veziri Reşidüddin Fazlullah öldürüldü. Attarlıkla uğraşan Yahudi asıllı bir tabipti. Sonra vezir oldu. Milyonlarca dinarı vardı. Söylendiğine göre koleraya yakalandığı sırada ilhana vücudunu temizlemesi için bir müshil vermiş, fakat ilhanın ateşi yükselmiş ve ölmüş; bunun üzerine rakipleri Reşidüddin'i yakalayarak boynunu vermuştu. Filozof bir kişiydi. O öldükten sonra yerine oğlu Muhammed Melik Ebû Said vezir oldu.

721 yılı (1321/22):

Mısır'da ardı ardına büyük yangınlar çıktı. Pek çok mülk ve ev yanıp kül oldu. Sonra bunun Hıristiyanların işi olduğu ortaya çıktı. Bazılarının yanında yangın çıkarıcı şeyler bulundu. Bunlar yakalanınca suçlarını itiraf ettiler. Yangını çıkaran Hıristiyanların altısı öldürüldü, birkaç ise Müslüman oldu.

(Mısır'da çıkan seri yangınlar İbni Tagrıberdi'nin eserinde çok detaylı anlatıldığı ve bunun dinler arası savaşın önemli bir yansıması olması sebebiyle oradan alarak aynen aktarmayı faydalı gördük).

721 yılı Cumadilûlâ ayının on beşinci günü (12 Haziran 1321) Kahire ve Mısır'da [Fustat'da] yangın çıktı ve mahalleden mahalleye sıçradı. Bütün halk ve hatta emîrler ve askerler dahi söndürmek için çalıştılarsa da, başaramadılar. Cumartesi günü başlayan yangın Pazartesi günü

ağaçları dahi kökünden söküp atan bir fırtınanın çıkmasıyla daha da yayıldı. Halk, kıyametin koptuğuna inanmaya başladı. Camilere ve zaviyelere toplanarak Allah'a dua ve tazarru etmeye başladılar. Sultan, sarayının damına çıkıp da yangının korkunçluğunu görünce tüyleri ürperdi. Sonunda yangın söndürüldü, ama Çarşamba gecesi başka bir yangın daha çıktı. Yangının yayılmasını önlemek için birçok evi yıkmak zorunda kaldılar. Öğleden sonra yangın bastırıldı. Perşembe gecesi ise Rum Mahallesi'nde (Hâretü'r-Rum) ve başka bir yerde yeni bir yangın çıktı. Bu durum bir süre böyle devam etti. İnsanlar arasında kiliseleri yıkılan[363] Hıristiyanların bu yangınları çıkardıkları şayiası yayıldı. Arkasından bazı mescit ve camilerde de yangınlar çıktı ve Kehariye Medresesi'nden çıkmakta olan iki rahip yakalandı. Orayı ateşe verirken görülmüşlerdi. Rahipler şehir valisi Emîr Alemüddin Sencer'e getirildiler. Üzerlerinden kibrit ve yağ kokusu geliyordu. Ertesi gün sultanın huzuruna götürüldüler. Sultan, suçlarını itiraf edinceye kadar işkenceye tâbi tutulmalarını emretti. Şehir valisi bu iki rahibi aşağı indirdiğinde, halkın Zâhir Camii'nden elinde neft, katran ve çakmak taşı bulunan bir Hıristiyanı yakaladığını, onun neft ve katranı minberin yanına döküp tutuşturduğu ve dumanlar çıkması üzerine derdest edildiğini gördü. Hıristiyan suçunu itiraf etti ve bir grup Hıristiyanın aralarında böyle bir plan hazırladıklarını ve belli kişileri yangın çıkarmakla görevlendirdiklerini açıkladı. Vali, yakalanan iki rahibe işkence edince onlar da suçlarını itiraf edip, kiliselerinin yıkılmasının intikamını almak istediklerini söylediler. Sultan, Kerimüddin'e patriğin huzuruna getirilmesini emretti. Patrik olanlar için göz yaşı döktü ve "Bu alçaklar, içinizdeki beyinsizlerin sultanın izni olmadan onların kiliselerine yaptıklarını yaptılar. Karar sultanındır" dedi. Sonra katırına binip yoluna gitti. Eğer memluklar onu koruma altına almamış olsalardı, halk linç edecekti. Kerimüddin, sultana durumu anlattı. Bu arada Hıristiyanlar da on dört rahibi ihbar etmişlerdi. Hepsi yakalanıp getirildi. Salibiyye caddesinde büyük

[363] Makrizî "Hıtat" ve "Es-Sülûk" adlı eserlerinde bu kiliselerin yıkılması ve çıkan yangınlardan etraflıca söz etmektedir. Anlattığına göre yalnızca bir sene içinde İskenderiye, Dimyat, Kahire, Fustat ve Said'de atmış kilise yıkılmıştır. Bununla birlikte mevcut kaynaklarda kiliselerin yıkılma sebebi hakkında sağlıklı bir bilgi bulunmamaktadır.

bir çukur açılıp Cuma günü dördü yakılarak öldürüldü. Halk galeyana gelmişti. Hıristiyanlara saldırarak üstlerindeki elbiseleri yolup aldılar ve hayvanlarından yere düşürdüler.

Cumartesi günü sultan meydana geldi. Halk ona "Allah İslam'a yardım etsin, Muhammed b. Abdullah'ın dinine yardım et!" diye bağırdı. Vali, yakalanmış olan o iki Hıristiyanı getirdi. Bunlar, meydan dışında yakıldılar. Kerimüddin meydandan ayrılırken halk "Kaç Hıristiyanı korudun!" diye bağırdı. Sonra küfürler edip taşladılar. Kerimüddin tekrar meydana döndü. Bu durum sultanın ağırına gitti ve emîrlere halkı teskin için ne yapılması gerektiğini sordu. Emîr Cemaleddin Akkuş, halk öfkeli olduğu için Hıristiyan katiplerin işlerine son verilmesini önerdi, fakat sultan bu istediği kabul etmedi ve emîrleri çağırarak halkı kılıç zoruyla dağıtmalarını emretti. Sultan, daha sonra valiye ayak takımından yakaladıklarını tutuklamasını ve huzuruna getirmesini emretti. Vali, değişik yerlerde ayak takımından yaklaşık iki yüz kadar kişiyi yakaladı. Sultan, hepsinin asılmasını emretti. Bunun üzerine içlerinden bazıları asılarak, bazıları tavsît edilerek[364] öldürülmek üzere ayrılırken, bir kısmının de ellerinin kesilmesi emredildi. Bunlar, "Yâ hond! Bu yaptığın doğru değil, bizler kimseye zarar vermedik!" diye bağırıp ağladılar, fakat sultanın emri infaz edildi ve asılanların cesetleri Züveyle Kapısı'ndan kalenin altına kadar bir sıra halinde uzandı. Halk, valiye ateş püskürmeye başladı. Vali korkusundan kaleye Züveyle Kapısı'ndan değil, sur dışından çıktı. Elleri kesilmek üzere ayrılanlar sultanın huzuruna getirildi. Sultan emrin infaz edilmesini isteyince Kerimüddin başını açıp yer öptü ve sultanın ayaklarına kapanıp onların affedilmesini istedi. Sultan ise onların Emîr Bektemür'e yardım etmesine razı oldu. Böylece elleri bağlanarak Cîze'de kanal kazma işinde çalıştırılmak üzere götürüldüler. Elleri kesilenlerden ikisi oldü. Ağaca asılanların ise aşağı indirilmeleri emredildi.

Bu işler olurken, aynı anda Ahmed Tolun Camii civarında değişik yerlerde, kalede, Bahaaddin Karakuş Mahallesi'ndeki Baybars el-Ahmedî'nin evinde, Bâbu'l Bahr dışındaki Toruntay Hanı'nda yangınlar çıktığı haberi geldi. Sultan bu haberden dehşete düştü. Çünkü tacir-

[364] Ortadan kılıçla ikiye bölünerek.

lerin Şam'dan getirdikleri yağlar bu handaydı. Yangın hanın her yerini kapladı ve hatta sütunlar dahi parça parça oldu. Yalnız bir tacirin mal kaybı 90 bin dirhemdi. Ellerinde neft fitilleri bulunan üç Hıristiyan yakalandı. Suçlarını itiraf ettiler.

Ayın on dokuzunda sultan atına binerek meydana gitti. Yol boyunca ve orada yaklaşık yirmi bin kişi toplanmıştı. Bu insanlar bezleri mavi ve sarıya boyamış, mavi bez üzerine beyaz bir haç yapmışlardı. Bezi bir sırığın ucuna bağlayıp kaldırıyor ve tek bir ağızdan "İslam'dan başka din yoktur! Allah Muhammed b. Abdullah'ın dinine yardım etsin! Ey Melik Nasır, ey İslam sultanı, kâfirlere karşı bize yardım et, Hıristiyanlara değil!" diye bağırıyorlardı. Sultan ve emîrlerin tüyleri ürperdi. Sultan içi yana yana meydana doğru ilerledi. Halk da meydanın duvarlarına çıktı ve mavi bezleri kaldırarak "İslam'dan başka din yoktur!" diye bağırmaya başladılar. Bir fitne çıkmasından korkan sultan, işi tatlıya bağlamak amacıyla vezirden ileri çıkıp şu şekilde bağırmasını istedi: "Kim bir Hıristiyan bulursa, kanı da malı da helaldir!" Bunu duyan halk yine hep bir ağızdan bağırdı: "Allah sana yardım etsin!" Bu nidayla ortalık inledi.

Daha sonra Kahire ve Mısır'da [Fustat'ta] "Kim beyaz sarıklı bir Hıristiyan bulursa kanı helaldir!" diye nida edildi. Arkasından da Hıristiyanlara mavi sarık takmaları, ata veya katıra binmemeleri ve hamama boyunlarında çıngırakla girmeleri, Müslümanlar gibi giyinmemeleri haberi ulaştırıldı. Emîrlere ise kendilerinin ve sultanın divanında çalışan Hıristiyanların işten el çektirmeleri, başka işlerde de çalıştırmamaları konusunda ferman yayınlandı. Kilise ve havralar kapatıldıysa da, Müslümanlar cesaret bularak buldukları Hıristiyanı bulduk ları yerde dövüp elbiselerini soydular. Hiçbir Hıristiyan evinden çıkamaz oldu. [Yahudiler aleyhinde herhangi bir şey olmadı]. Bu yüzden Hıristiyanlar herhangi bir ihtiyaç için sokağa çıktıklarında Yahudiler gibi giyinmeye başladılar. Söylendiğine göre Hıristiyan katiplerden biri kendisine bir hayli borcu olan Yahudiye parasını istemek için geldiğinde, Yahudi onun yakasından tutup "Ben Allah'tan ve Müslümanlardan yanayım!" diye bağırmış. Bunun üzerine Hıristiyan "Ben senin borcunu sildim!" deyip, beraat kağıdı yazmış ve kaçıp gitmiş.

Bu arada bazı Hıristiyanlar Müslüman oldular ve bazıları Handak Manastırı rahibini ve dört kişiyi ihbar ettiler ve yangın çıkarmak için para harcadıklarını söylediler. Bunlar yakalanıp sehpalara çivilendi.

(Eserin bundan sonraki otuz kırk sayfalık son kısımları (744 yılına kadar olan olaylar) ağırlıklı olarak vefat haberleri ile doludur ve tarihi olaylar birbirinden kopuk ve müphem bir şekilde, neyin ne olduğu anlaşılmayacak tarzda kısa cümlelerle verilmektedir ki, bu durumda onların çevirisinin de bir anlamı olmayacaktı.

Ancak, olayların bundan sonrasını daha net bir şekilde takip etmek isteyenler, İbni Tagrıberdi'nin Selenge Yayınları arasında çıkan en-Nücûmu'z-Zâhire (Parlayan Yıldızlar) adlı eserinden faydalanabilirler).

FAYDALANILAN KAYNAKLAR

Agacanov S.G. Oğuzlar, Ekber Necef, Ahmed Annaberdiyev çev., Selenge yay., 6. baskı, İst., 2014.

Anonim Haçlı Tarihi, (Gesta Francorum), Doç. Dr. Ergin Ayan, Selenge yay., 2013, İst.

Bartold, V. V., *Orta Asya Tarih ve Uygarlık*, D. Ahsen Batur çev., İst., 2011.

Bedreddin El-Aynî, *Ikdu'l Cuman*, (Sultan Berkuk), İman Ömer Şükri tahkiki, Kahire, 2002.

Diyanet İslam Ansiklopedisi, muhtelif ciltler.

Ebû Reyhan el-Birûni, El-Asâru'l Bâkıye (Maziden Kalanlar), D. Ahsen Batur çev., Selenge yay., İst., 2011.

Es-Sahavî, Şemseddin Muhammed b. Abdurrahman, *Ed-Dav'ullâmi'*. 1992, Beyrut.

Es-Sayrafî, Hatîb el-Cevheri Ali b. Davud, ***Nüzhetü'n-nüfûs ve'l-ebdân***. Dr. Hasan Habeşi tahkiki, 1971, Beyrut.

Gerdizi, Ebû Said Abdülhayy b. Dahhak b. Mahmud, *Zeynü'l Ahbâr*, Tahran, 1363.

Gürcistan Tarihi, TTK yay., 2003, Ankara.

Gumilev L.N., *Eski Ruslar ve Büyük Bozkır Halkları*, II. D. Ahsen Batur çev., 2. baskı, İst., 2014.

Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, I., Hikmet Neşriyat, tarihsiz, İst.

Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi*, I-III, TTK, 1987, Ank.

İbn el-İmad el-Hanbelî: *Şüzürâtu'z-Zeheb*. Beyrut, 1988.

İbni Hacer el-Askalanî, *İnbâu'l Gumr*. 1968, Kahire.

İbni Hallikan, Vefeyâtu'l 'A'yân, I-VIII, Kum, 1342.

İbni İyas, *Bedâi'iz-Zuhûr fî vakâi'id-duhûr*. Kahire, 2007.

İbni Tagrıberdî, *En-Nücumu'z-Zâhire* (Parlayan Yıldızlar), D. Ahsen Batur çev., Selenge yay., İst., 2012.

İbni Vasıl, *Müferricü'l Kulûb*, Kahire, tarihsiz.

İbnü'l Esir, *el-Kâmilu fi't-tarih*, I-X, Beyrut, 2010.

İslam Ansiklopedisi, I-XIII, MEB, Ankara.

İstahrî, *Kitab-u Sureti'l Arz*, De Goeje neşri, ??????

M. Remzi, *Vakâi-i Kazan ve Bulgar ve Müluk-it-Tatar*, 1. Cilt, Beyrut, tarihsiz.

Mesudî, *Murûc ez-Zeheb* (Altın Bozkırlar), D. Ahsen Batur çev., 2. Baskı, Selenge yay., İst., 2011.

Mirfatih Z. Zekiyev, *Türklerin ve Tatarların Kökeni*, D. Ahsen Batur çev., 2. baskı, 2012, İst.

Mirza Haydar Duglat, *Tarih-i Reşidi*. Osman Karatay çev., Selenge Yay., İst., 2006.

Mukaddesî, *Ahsenü't-tekâsim*, Beyrut, 2004.

Reşidüddin Fazlullah, *Selçuklu Devleti*, Erkan Göksu, H. Hüseyin Güneş çev., Selenge yay., 2. Baskı, İst. 2011.

Sercan M. Agacanov, *Kıpçaklar*, Kürşat Yıldırım çev., Selenge yay., 2009, İst.

Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, I-III, Fikret Işıltan çev., TTK, 1992, Ankara.

Şehristani, el-Milel ve'n-Nihal,

Şerefüddin Ali Yezdi, *Emir Timur*, D. Ahsen Batur çev., Selenge yay., 2013, İst.

Şihabeddin Muhammed en-Nesevî, *Jizneopisaniye sultana Calal ad-Dina Mankburni*, Baku, prevod Ziya Bunyadov, Baku, 1973.

Takkûş, Dr. Muhammed Süheyl, *Tarihu'z-Zengiyyîn fi'l Musıl ve Bilâdı'ş-Şam*, 1999, Beyrut.

Tiesenhausen, *Sbornik materialov otnosyaşçixsya k istorii zolotoy ordı*. II. Cilt, 1941, Sankpetersburg, Moskova.

Turgun Almas, *Uygurlar*, D. Ahsen Batur çev., Selenge yay., 2. baskı, 2013, İst.

Yakut Hamevi, *Mûcemu'l Buldân*, Beyrut, tarihsiz.

Yaşar Yücel, *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar*, I-II. TTK yay., 1991, Ankara.

Yuvuz Selim Burgu, *Anadolu Selçukluları* – Alaaddin Keykubad ve Zamanı, Selenge yay., 2011, İst.

Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, Enderun Kit., 3. Baskı, 1981.

KARMA DİZİN

A

Abaga, 73, 125, 136, 142, 397, 399, 402, 404, 405, 406, 407, 411, 413, 424
Abbasiye, 258, 380, 382, 385
Abdullah b. Tahir, 94
Abdulmecid b. Ömer, 331
Abdurrahman Tağayaruk, 265
Abdurreşid, 207, 208
Abeskun, 350
Acur, 277
Adana, 170
Aden, 76
Adud, 40, 41
Adududdevle, 198, 199
Afdal, 225
Afik, 344
Afikun, 124
Afrasyab, 57, 78
Afşin, 87, 110, 178, 180
Ağlamış, 344
Ahlat, 228, 234, 238, 241, 244, 253, 307, 321, 326, 338, 342, 343, 356, 357, 358, 359, 361, 362, 364, 365, 372
Ahmed b. Hâce Ömer b. Musafir, 37
Ahmed b. Kaygulu, 194
Ahmed b. Tolun, 184, 188, 189, 190, 191
Ahmed Tolun Camii, 427
Ahmed-han, 224, 228, 407
Ahmedilî, 301
Ahnef b. Kays, 176
Ahvaz, 198
Akbalkan, 129
Akcakerman, 121, 122
Akçaderbent, 135, 144
Akkar, 400
Aksaray, 215, 222, 273, 319
Aksungur, 221, 224, 225, 226, 227, 230, 240, 252, 301, 306
Aksunkur Ahmed Bay, 283
Aksunkur Porsukî, 245, 247, 248, 250, 251, 252
Alaaddin b. İzzeddin, 317
Alaaddin b. Numan, 125, 126
Alaaddin Harezmşah, 174
Alaaddin Keykubad, 143, 319, 343, 349, 357, 359, 360, 361, 366, 432
Alaaddin Tekeş, 175, 296, 323, 329
Alaiyye, 148, 170
Alamut, 70, 236, 256, 343
Alan Kua, 58
Alemüddin Devadârî, 418
Alemüddin Sağanoğlu, 394
Alevî, 210, 217, 251, 387
Ali b. Dübeys, 270
Ali b. Malik, 270, 289
Ali b. Mansur el-Ukaylî, 34, 55

Ali b. Müşrif, 94
Ali Özbiye, 161
Ali Paşa, 167
Âl-i Selçuk, 132, 143
Ali Tekin, 206
Alika, 400
Alinak, 407
Ali-şah b. Tekeş, 339, 340
Alişar, 147
Almalık, 66, 81, 86, 88, 96, 97
Alman, 127, 271, 314
Alparslan, 39, 173, 212, 214, 215, 216, 217, 220, 224, 226, 229, 239, 243, 245, 246, 247, 248, 254, 257, 269, 270, 271, 284, 285, 286, 322, 337
Alptekin, 199, 200
Âmid, 191, 221, 222, 306, 307, 342, 353, 357, 361, 362, 364, 365, 367, 372, 424
Amidülmülk, 209, 212, 214
Amudeyn, 398
Amul, 130, 200
Anas, 394
Andican, 88
An-lu Shan, 189
Antakya, 174, 188, 189, 221, 222, 226, 229, 231, 232, 241, 245, 246, 248, 264, 273, 282, 287, 288, 318, 335, 367, 399, 414
Antalya, 146, 156, 162, 169, 170, 338
Antartus, 312, 411
Anuştekin, 231, 266, 281, 295
Arafat, 353
Arak-tag, 130
Argun-han, 73, 78, 230, 349, 406, 407, 411, 413, 424
Arık Buka, 74
Arin, 259, 334
Aristo, 197, 331
Arran, 281, 285, 302, 309, 345, 357
Arslan b. Atsız, 295, 296
Arslan b. Tuğrul, 281, 284, 286, 296, 320, 322
Arslan Besâsirî, 175
Arslan Bey, 206
Arslan-han, 203
Arsuf, 315, 318, 397
Artuk b. Eksük, 221, 223, 238, 240
Artukoğulları, 221, 225
Asi nehri, 265, 373
Asîb, 139
Askalan, 280, 293, 303, 310, 315, 317, 318, 352
Aslar, 116
Aşinas, 181
At Dağı, 129
Atbaş, 25
Atil, 123
Atraga Gölü, 16
Ayaba, 279, 286, 288, 296
Aybek et-Türkmanî, 379, 380, 381, 382, 383, 384, 394
Aydemir Akkuş, 404
Aydın oğlu Mehmed, 146
Aydınoğlu, 168
Aydoğmuş, 336, 344
Ayna Hatun, 322
Aynuddevle el-Yarukî, 291
Azerbaycan, 73, 123, 125, 178, 179, 195, 208, 227, 228, 234, 237, 238, 249, 263, 281, 285, 286, 296, 302, 309, 316, 335, 345, 355, 357, 359, 361, 387, 397
Azıd Nureddin, 290
Azzaz, 252

B

Ba'lebek, 24, 258, 264, 266, 267, 271, 298, 300, 317, 334, 368, 379, 380, 392, 393, 396, 424

Babek, 24, 178, 179, 180
Babu'l Cenan, 256
Badahşan, 88, 95, 97
Bafra, 147
Bagîr et-Türkî, 181, 183
Bagras, 367
Bagrin, 263, 370
Badgis, 277
Bağras, 399
Bahaaddin b. Şeddat, 318
Bahadur As, 420
Bahauddevle, 200
Bahaulmülk Salih Muhammed, 342
Bahime, 418
Bahreyn, 17, 30, 34, 191, 195
Bahtiyar, 198, 199, 278
Bais b. İsa, 238
Bakia, 286
Bakuba, 355
Bakuti, 212
Bakü, 123
Balaban Tabbahî, 405
Balasagun, 26, 87, 88, 107, 200
Balikesri, 146
Balis, 280
Baltaş, 239
Balyan, 317
Bankusa, 388
Bansebe, 269
Banyas, 254, 258, 264, 272, 288
Barak-han, 75
Barka, 188, 297, 416
Barkıyaruk, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 249
Barshan, 25
Barskan, 88
Basurfut, 271
Başkurt, 122
Batîha, 17
Baudouin, 239, 244
Baybars, 112, 132, 133, 135, 358, 373, 374, 378, 385, 388, 389, 394, 395, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 404, 405, 408, 418, 421, 423, 427
Baycu-noyan, 386
Baydu, 413
Baykal, 186
Bedr el-Cemali, 220, 222
Bedreddin Abdülvahab b. El-Haddad, 84
Bedreddin Beylik, 402
Bedreddin Hasan el-Es'ardi, 79
Bedreddin Lülü, 94, 95, 342, 345, 347, 353, 369, 372, 377, 379, 383, 387
Bedreddin Mikayil, 136
Bedrülcemali, 219
Behisna, 297
Behram, 229, 238, 245, 246, 248, 250, 254, 270, 275, 279, 352
Bektemür, 149, 307, 321, 327, 333, 419, 420, 427
Bektemür Celemî, 150
Bektüzün, 201, 202
Belek, 238, 250, 251, 270
Belh, 20, 22, 176, 177, 201, 278
Belih, 239
Berdaa, 281, 356
Berke-han, 65, 66, 67, 69, 71, 75, 112, 113, 114, 120, 125, 128, 367, 374, 399, 403, 404
Berkeri (Birgi), 146
Berriye, 24, 73
Besâsirî Enbar, 207
Beyda, 202
Beydara, 409, 412
Beygu, 205, 214, 407
Beykend, 101

Beyrut, 306, 326, 41 l, 430, 43 l, 432
Beyt Cibril, 310
Beytlaham, 310
Beytü'l Haram, 18
Beyvar, 277
Bigdan, 36
Bihruz, 248, 253
Bilbeys, 287, 290, 324, 328
Bilkabil, 231
Bire, 149, 269, 306, 371, 395, 400, 401, 412
Bisan, 306
Bohemund, 232, 273, 399
Bolu, 163
Borlu, 162
Bozaba, 265
Bozan, 226
Bölek Arslan, 307
Böri, 235, 255, 256, 258, 259, 260, 261, 262, 264, 266, 267, 271
Böribay, 74
Buga el-Kebir, 182
Buga eş-Şarabi, 181
Buğra-han, 98, 200, 205, 225
Buhara, 16, 21, 23, 33, 41, 66, 67, 86, 88, 96, 98, 99, 100, 101, 102, 104, 106, 112, 114, 184, 200, 201, 202, 205, 216, 224, 326, 339, 348
Buhtunnasr, 23, 350
Buka, 182, 185, 368
Bulgar, 25, 66, 121, 122, 123, 124, 125, 127, 163, 431
Burcoğlu, 403
Burcurrassas, 274
Burgulu, 319
Burgur, 25, 104
Burhaneddin b. Hıdır, 390
Burhaneddin Sagarcî, 42
Bursî, 32
Burucerd, 226, 239
Busrî, 368
Buşenc, 277
Buttem, 86, 87, 104, 105, 110
Buvayza, 386
Buzaa, 254, 264, 302, 346
Büveyhî, 199, 209
Büyük İskender, 37, 39

C-Ç

Caber, 223, 238, 247, 266, 270, 289
Cafer b. Fellah, 198
Cangasu, 75
Cebbul, Tel A'zaz, 371
Celaleddin Mengüberdi, 349, 350, 353, 355, 356, 357, 360, 361, 367
Celaleddin Muhammed, 174, 175
Cemaleddin el-Mustavfî, 136
Cemaleddin Muhammed, 266, 267
Cemaleddin Muhsin, 376
Cengiz-han, 26, 38, 48, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 64, 65, 66, 68, 74, 75, 78, 91, 96, 120, 122, 124, 125, 130, 132, 144, 145, 149, 153, 155, 348, 349, 350, 355, 390
Cenovalı Balaban, 12, 146, 153, 155
Cerbadakan, 228
Cerdin, 202
Cevher, 198, 199, 267
Ceyhan, 135, 152
Ceyhun, 17, 26, 69, 85, 86, 95, 101, 108, 123, 129, 177, 206, 216, 217, 224, 295, 339, 340, 350
Ceyş, 191
Cibal, 69, 178, 181, 254, 344, 350
Cirg, 101
Cize, 288, 376
Cûr, 24
Curcan, 106, 234, 350
Curcaniye, 130
Cûybârikân, 101

Cübeyl, 238
Cüveynî, 59, 61, 62, 63, 65, 66, 213, 214
Cüyuş Bek, 249
Cüzcan, 202
Çagır, 123
Çağatay, 65, 66, 68, 74, 75
Çağrı Bey, 205, 209, 212
Çalık, 405
Çavlı el-Porsuk, 252
Çerkes, 120, 328
Çerkesler, 116
Çin, 16, 17, 20, 24, 26, 34, 42, 78, 80, 81, 82, 83, 86, 87, 102, 109, 123, 124, 130, 173, 174, 176, 177, 189, 200, 203, 206, 278, 340, 349, 414, 415
Çoban, 111, 114, 146, 151, 154, 421, 422
Çukucak, 81
Çulman, 122, 124

D

Dahhak, 19, 131, 260, 276, 430
Dakuk, 207
Damgan, 234, 279
Dara, 75, 371, 377
Darabcird, 21
Dargam, 287
Dargan, 130
Darlaki, 58
Darıya, 267
Daydu, 80, 82
Dayfe Hatun, 366, 370, 396
Deluk, 134, 135, 274
Demirhan b. Karesi, 165
Demir-kan, 74
Demirkapı, 89, 123, 125, 126
Dengiz, 219
Deraveran, 88
Derbend, 71, 114, 115, 123, 135
Derende, 138
Deşt-i Kıpçak, 13, 26, 57, 66, 69, 74, 75, 85, 89, 91, 96, 111, 114, 117, 118, 120, 121, 123, 125, 126, 127, 282, 351, 391, 414
Devalu, 138
Deylem, 187, 236
Deylemîler, 196, 200
Dımaşk, 24, 32, 36, 54, 97, 105, 117, 134, 151, 160, 173, 188, 191, 193, 194, 197, 198, 199, 217, 220, 222, 226, 229, 232, 235, 239, 240, 241, 242, 244, 245, 246, 247, 250, 252, 254-262, 264, 266, 267, 270, 271, 272, 273, 280, 284, 289, 298, 299, 301, 304, 305, 306, 308, 311, 313, 317, 320, 323, 324, 326, 328, 332, 335, 342, 346, 348, 351, 356, 358, 367, 368, 369, 370, 373, 374, 376, 379, 380, 382, 383, 385, 386, 388, 390, 391, 392, 393, 394, 396, 398-407, 409, 412, 415, 420, 421, 422
Dimyat, 117, 292, 345, 347, 348, 351, 375, 376, 377, 378, 380, 426
Dinever, 206
Dobun-Mergan, 58
Don, 123
Ducas, 407
Dukak, 205, 229, 232, 235
Dusuriyye, 223
Duşi-han, 349
Duva, 75
Duva Temür, 75
Dündar, 146, 154, 162, 169
Dündar oğulları, 146, 154

E

Ebiverd, 279
Ebû Ali b. Simcur, 200, 201
Ebû Ali İbni Sina, 41
Ebû Bekr b. Dâye, 273
Ebû Bekr b. Ebu'l Hasan, 42
Ebû Bekr b. El-Halife, 70, 385
Ebû Bekr Dımaşkî, 103
Ebû Bekr el-Bezzî, 37
Ebû Hanefîye, 245
Ebû Hayy, 197
Ebû İshak eş-Şirazî, 220
Ebû Mansur b. Alauddevle b. Kakuyi, 207
Ebû Muhammed Abdullah b. Mansur, 235
Ebû Muhammed Hasan Gûrî, 36
Ebû Nasr el-Utbî, 44, 99, 172
Ebû Said, 36, 40, 41, 58, 78, 106, 111, 114, 151, 191, 192, 424, 425, 430
Ebû Tahir, 68, 194, 195, 224
Ebû Talip, 229, 245
Ebû Ubeyd el-Bekrî, 18
Ebu'l Fazl Abdullah, 133, 137
Ebu'l Feth Ali b. Hasan et-Tuğraî, 230
Ebu'l Hasan Ali el-Kerbelaî, 84
Ebu'l Kasım el-Kuşeyrî, 213
Ebu'l Kasım Hasan b. Ali, 229
Ebu'l Meâli Ceveynî, 220
Ebu'l Vefa, 196, 255
Ebu'l-feth b. Ebu'lleys, 220
Ebu'l-Muzaffer el-İsfarayini, 219
Ebulisteyn, 135
Efridun, 21, 131
Eğridir, 162
El-Bakış es-Silahi, 265
El-Bezzî, 35, 42, 54, 55
El-Cebel, 238
El-Cenabî, 191
El-Cezire, 189, 222, 228, 237, 238, 249, 252, 270, 305
Elçikday, 67, 75
El-Keyya Celaleddin Hasan, 343
Emin Ahmed b. Hâce Reşid, 41
Eminülmülk, 351
Emîr Ayaz, 235, 239, 244
Emîr Gûrlu, 420
Emir İzzeddin Halebî el-Kebîr, 383
Emîr Tuğrai, 136
Enbar, 382
Enberur, 357, 358
Engüriye, 288
En-Nesevî, 349, 362, 432
Erbil, 71, 228, 289, 315, 347, 355, 356, 363, 364, 366, 425
Erciş, 238
Erciyes, 139
Erdeşir, 24, 50
Eretna, 150
Ergaş en-Nizamî, 231
Erhatu, 136
Erman, 244, 307, 322, 327, 343
Ermanus [Romanos Diogenos, 216
Ermenak, 148, 152, 156
Ermeni, 112, 141, 152, 170, 212, 231, 232, 262, 305, 326, 335, 340, 412, 424
Ermeniler, 152, 170, 264, 410
Ermenistan, 132, 180, 195, 208
Er-Ran, 66, 67
Ertah, 241, 271
Erzas, 322
Erzenirrum, 333, 338, 354, 389
Es'ad Ebû Kerib, 103
Esarib, 248, 256, 264
Esb kalesi, 268
Esed b. Abdullah el-Kasrî, 177
Esenbuga, 147

Esen-buga, 126
Esendemür-han, 74
Esterâbâd, 249
Eş'arîler, 214
Eş-Şiblî, 29, 39, 42, 44, 45, 49
Etkeş, 16
Eyla, 293
Eyvan, 288

F

Fahreddin Ali, 136, 159
Fahreddin ibni Şeyh, 375, 376
Fahreddin Râzi, 328
Fahruddevle b. Büveyr, 221, 222
Faik Nuh b. Mansur, 201
Famiye, 224, 242, 246, 251, 273, 382, 396, 398, 400
Fârâb, 86, 87, 108, 197
Fârâbî, 108, 197, 331
Fareskur, 378
Fars, 17, 18, 19, 21, 24, 39, 50, 73, 131, 211, 238, 247, 257, 265, 323, 355, 397
Favva, 336
Fenek, 270
Fergana, 18, 26, 87, 88, 92, 108, 109, 177, 178, 182, 196
Ferruhşah, 306, 352
Ferruhzad, 208, 211
Fethüddin Ömer, 376, 379, 385
Fetih b. Hakan, 181, 182
Feyy, 104
Finike, 146
Foke, 156, 161, 162, 169
Fuyum Gölü, 17

G

Ganj, 203
Garbiye, 289
Gazan-han, 73, 126, 149, 151, 407, 411, 413, 414, 419, 420, 422
Gazi b. Hasan, 289
Gazi Çelebi, 147
Gazne, 86, 87, 88, 106, 172, 198, 200, 201, 203, 204, 206, 207, 208, 212, 220, 224, 246, 275, 276, 277, 278, 279, 285, 325, 333, 335, 336, 338, 344, 350, 355, 362
Gazneli Mahmud, 33, 38, 44, 106, 172, 201, 202, 211, 245
Gazze, 173, 310, 373, 374, 379, 382, 385, 387, 389, 390, 391, 396, 405, 415
Gence, 258, 355, 356
Gerede, 147
Gergerir, 25
Germiyan, 147, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 161, 162, 163, 165, 169
Gıyaseddin, 38, 41, 48, 70, 136, 139, 142, 151, 253, 276, 277, 285, 319, 328, 332, 333, 335, 336, 337, 338, 340, 343, 344, 353, 355, 362, 366, 369, 372, 399, 407
Girdküh, 215
Göynük Hisar, 147
Grekler, 147
Gukerli, 338
Gur, 26, 128, 275, 276
Guta, 105, 256, 370, 421
Guzlar, 87, 275, 276
Gürcü, 116, 135, 136, 141, 142, 342, 354, 357

H

Habur, 224, 239, 243, 306, 325, 342, 372
Hacer-i Esved, 193, 195

Hadise, 238, 269, 346, 382
Hakkari, 260, 268, 347
Halaf b. Ahmed, 99, 202
Halaf b. Melaib, 242
Haleb, 38, 77, 133, 134, 149, 188, 189, 216, 220, 222, 224, 225, 226, 227, 229, 230, 232, 241, 242, 243, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 255, 256, 262, 264, 266, 267, 270, 271, 273, 274, 284, 292, 299, 303, 304, 305, 306, 311, 314, 319, 328, 332-336, 342, 346, 347, 351, 366-372, 374, 377, 379, 380, 388-396, 399, 400, 402, 404, 405, 415, 420, 424
Halican, 236
Halid b. Velid, 390
Hamdanoğulları, 219
Hameleyn, 269
Hamideli, 169, 170
Hanbalık, 78, 80, 81, 82, 95, 124, 173, 174
Handak Manastırı, 429
Hanku, 189
Hanna, 318
Hansa, 81, 84
Harbende, 407, 411, 422, 423, 424
Harezm, 13, 16, 17, 20, 23, 26, 27, 51, 52, 65, 66, 67, 85, 86, 87, 89, 91, 96, 108, 113, 115, 122, 125, 127, 128, 129, 130, 175, 206, 213, 214, 217, 231, 266, 269, 296, 323, 329, 332, 339, 345, 350, 360, 362
Harezm Gölü, 16, 85, 86, 87, 108, 123
Harezmşah Atsız, 266, 268, 281, 322
Harezmşah Celaleddin, 119, 357, 358, 359, 361, 362
Harezmşah Muhammed, 333, 335, 339, 340, 344, 345, 348, 349, 350, 356, 362
Harım, 273, 286, 287, 288, 304, 335, 373, 391, 402, 415
Haricîler, 186
Harput, 250
Harran, 23, 197, 221, 223, 224, 239, 252, 269, 306, 308, 315, 321, 342, 366, 367, 369, 371, 388, 396
Hartebirt, 365
Harube, 313, 314
Has Türk, 379
Hasan el-Ba'lebekî, 251
Hasan er-Rumî, 122, 123, 125
Hasan Sabbah, 70, 215, 236, 251, 343
Hasbek, 274
Havran, 260
Haydar Uryan, 144, 146, 152, 154
Hazar, 16, 89, 116, 123, 163, 166
Hecir, 193, 195
Hemedan, 66, 68, 69, 73, 179, 206, 210, 216, 228, 234, 235, 237, 257, 260, 261, 265, 274, 281, 283, 284, 285, 296, 302, 309, 312, 316, 322, 324, 336, 344, 345, 350, 353, 406, 422
Hetum, 398, 399, 400
Hezar Dinari, 322, 326
Hıdır b. Dündar, 146
Hıristiyan, 61, 112, 129, 156, 166, 197, 222, 280, 310, 394, 401, 426, 427, 428
Hısn el-Bâre, 274
Hısn-ı Kahta, 357
Hısn-ı Mansur, 357, 365
Hısn-ı Talib, 286
Hıta, 65, 66, 75, 86, 91, 123, 124, 127, 415
Hızır Bey, 170
Hicaz, 28, 50, 76, 173, 193, 330, 392
Hille, 230, 242, 248, 249, 262, 265, 270

Himyeri, 103
Hindistan, 13, 16, 18, 20, 28, 30, 33, 34, 35, 51, 52, 53, 54, 55, 91, 106, 181, 200, 202, 203, 204, 205, 206, 212, 220, 241, 246, 275, 277, 278, 320, 322, 325, 333, 344, 350, 355, 362, 415, 431
Hindu-han, 325
Hinduşah, 333
Hît, 229
Hocend, 86, 87, 88, 112
Horasan, 27, 44, 73, 86, 89, 90, 94, 98, 99, 100, 102, 104, 107, 112, 129, 151, 171, 172, 176, 180, 200, 201, 202, 203, 207, 212, 213, 214, 218, 220, 224, 225, 230, 231, 234, 235, 236, 241, 250, 254, 258, 268, 272, 277, 278, 283, 322, 329, 330, 332, 333, 335, 338, 339, 340, 345, 350, 355, 360, 362, 397, 407, 411, 413
Hospitalier, 310, 367, 407
Hoten, 26, 86, 88
Hoy, 237, 262, 357
Hulavhan, 236
Humareveyh, 189, 190, 191
Humays, 418
Humus, 24, 183, 188, 189, 193, 228, 230, 232, 242, 244, 245, 246, 250, 255, 262, 263, 264, 267, 272, 280, 282, 284, 286, 298, 299, 308, 312, 317, 334, 356, 357, 365, 366, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 380, 381, 391, 392, 393, 394, 396, 398, 406, 408, 419
Huttel, 87, 214
Huzharakes, 25
Huzistan, 17, 234, 274, 283, 302, 323, 324, 355, 397
Hülagu, 57, 67, 69, 70, 72, 73, 74, 75, 89, 94, 112, 118, 125, 148, 153, 192, 215, 386, 387, 388, 389, 390, 391, 392, 393, 396, 397, 399, 406
Hüsameddin Ali, 356, 357, 359
Hüsameddin Ali el-Musılî, 356
Hüsameddin b. Ebû Ali, 376, 380
Hüsameddin Yülük Arslan, 326, 370
Hüsrevşah, 275, 276, 277, 279, 285, 390, 392, 393

I-İ

Irak, 24, 28, 30, 34, 36, 45, 50, 69, 71, 73, 98, 99, 111, 139, 144, 171, 192, 209, 210, 211, 212, 213, 216, 220, 221, 229, 233, 238, 253, 256, 272, 280, 281, 282, 301, 330, 350, 353, 355, 356, 362, 364, 383, 397, 413, 422, 425
Isfahan, 18, 68, 173, 204, 207, 223, 224, 226, 228, 229, 236, 237, 239, 243, 245, 254, 265, 284, 286, 296, 309, 316, 324, 325, 344, 345, 353, 355, 397
Isfahanî, 8, 53, 58, 66, 73, 74, 83, 173
İbir-Sibir, 122, 124
İbni Ahi Ebu'l Kasım el-Mağribi, 210
İbni Alkamî, 70, 72
İbni Ammar, 235
İbni Attaş, 243
İbni Habib, 222
İbn-i Hâkim, 74
İbni Hallikan, 182, 192, 221, 240, 253, 431
İbni Haşşab, 225
İbni Havkal, 17, 92, 94, 99, 102, 103, 106, 109, 110, 196
İbni Karnas, 250
İbni Kassab, 323, 324
İbni Kudva, 331
İbni Said, 171, 172, 175

İbni Sina, 205, 329, 331
İbni Şemrun, 259
İbni Şumla, 323
İbni Udayr, 223
İbni Yarum, 346
İbnü'l Edim, 388
İbnü'l Esîr, 192, 200, 213, 232, 298, 317, 334
İbrahim b. İfrenciye, 392
İbrahim b. Kurcyş, 227
İbrahim b. Muhammed b. Danişmend, 288
İbrahim el-Esed el-Abadî, 254
İbrahım Yinal, 206, 207, 209, 210, 211
İfrikiye, 171, 296, 297
İfrin, 248
İgan Taysi, 353
İhşid, 196
İlbegi, 419, 420
İldeniz, 281, 282, 284, 285, 286, 292, 296, 301, 304, 309, 312, 316, 320, 322, 323, 355
İlekhan, 202, 203, 206
İlekhan Arslan, 202
İlgazi, 225, 230, 233, 238, 241, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 265, 278, 307, 326, 370
İmadeddin Ahmed, 347
İmadeddin b. Aksungur, 252
İmadeddin Zengi, 221, 252, 253, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 293, 298, 306, 312, 321, 325, 341, 342, 345, 347
İmadiye, 268, 347
İmam Buharî, 28, 86, 101
İmil, 66
İmrulkays, 139
İnanç es-Sencerî, 292
İnanç Hatun, 244, 253
İrtış, 122, 127
İsa b. Cerrah, 20
İsa b. Mühenna, 405
İsbitar, 334
İshak Bey, 148, 162
İskender, 22, 53, 89, 109, 126, 127
İsmailî, 58, 125, 192, 215, 236, 259, 261, 268, 300, 303, 343
İstahr, 23
İygur, 66
İzzeddin Balaban, 327
İzzeddin Cerdik, 290, 300
İzzeddin Ebu'l Baka el-Erdebilî, 76
İzzeddin Keykâvus, 286, 319, 343, 349, 383, 387, 397, 403, 407
İzzeddin Kılıç Aslan, 318
İzzeddin Mahmud, 300
İzzülmülk, 226

J

Joscelin, 244, 250, 252, 253, 269, 273

K

Kâbe, 20, 139, 195
Kabîha, 185, 186
Kadmus, 255, 259, 401
Kafrlasa, 271, 274
Kahire, 10, 11, 32, 113, 117, 173, 189, 197, 219, 221, 287, 289, 290, 303, 314, 327, 332, 376, 378, 381, 385, 389, 401, 412, 414, 416, 417, 422, 425, 426, 428, 430, 431
Kaim, 192, 209, 210, 212
Kakerd, 323
Kal'atu'l Cebel, 380, 398, 403, 404, 419
Kalas Duvarı, 87
Kalavun, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 412, 419

Kali, 141
Kalicar, 202
Kalin, 277
Kamac, 279
Kara Arslan, 286, 289, 306, 307, 333, 342, 353, 370
Karaağaç, 162
Karabeli, 308
Karaca, 244, 246, 250, 251, 255, 257, 262
Karacahisar, 143
Karah, 207
Karahoca, 81, 86, 88
Karak, 292, 297, 305, 309, 310, 320, 352, 365, 366, 367, 369, 373, 374, 379, 380, 385, 386, 387, 388, 390, 398, 404, 408, 413, 415
Kara-Kitaylar, 339, 340
Karakurum, 16, 82, 124
Karakuş, 253, 292, 294, 296, 318, 427
Karamanoğlu, 148, 159, 170, 415
Karasar, 156, 160, 162, 170
Karasi oğlu Demirhan, 146
Karatay, 138, 143, 431
Karir, 217
Karkısiya, 306, 377
Karlak, 136
Karmatî-ler, 190, 191, 193, 194, 195, 198, 199, 200
Karut Belek, 212
Karye, 71
Karyeteyn, 240, 241
Kasberdik, 146
Kastamonu, 147, 156, 162, 163, 164
Kasyun, 12, 423
Kaşan, 283, 345
Kaşgar, 26, 86, 88, 130, 200, 203, 225, 236
Kat, 130
Katîf, 191
Katkatu, 150
Katya, 390, 392, 415
Kavurt, 218
Kâvus, 18
Kayalık, 66
Kaycak b. Arslanşah et-Türkmani, 267
Kaylub, 389
Kaymaz, 253, 305, 307, 311, 321, 332
Kaysan-han, 74
Kayseri, 132, 136, 139, 140, 141, 142, 150, 156, 288, 319, 402, 415
Kazvin, 69, 236, 345
Kebek-han, 58, 75
Kefe, 122, 164
Kefr Zemmar, 308
Kefrtâb, 224, 246, 252, 263
Kehf, Munayka, 401
Kemaleddin b. Burhan, 35
Kencek, 81, 88
Kenul Adası (Midilli), 167
Kerbela, 383
Kerdema (Bergama), 146
Kerh, 70, 385
Kermine, 190
Kerramîler, 329, 330
Keşmir, 203, 278
Kevakir, 325
Kevkeb, 311, 318
Kevkeb kalesi, 311
Keyhatu, 406, 411, 413
Keynuk, 134
Kıbrıs, 375, 400, 410, 416
Kılıç Arslan, 231, 242, 269, 273, 281, 288, 297, 304, 305, 316, 319, 327, 333, 335, 336, 343, 351, 354, 383, 387, 397, 399, 407
Kınnesrin, 189, 191
Kırgız, 25

Kır-han, 244
Kırşari, 148, 154
Kışlar Pınar, 137
Kıvam b. Samaka el-Isgırdî, 307
Kızıl Arslan, 285, 309, 316, 320, 322
Kızıl Arslan Osman, 285, 316
Kızılsu, 143
Kilab Oğulları, 289
Kimama Gölü, 16
Kinane, 375
Kiray, 135
Kirman, 214, 218, 276, 286, 293, 350, 353, 355, 362
Kitay, 80, 88, 268, 340
Kiye el-Herasi, 239
Konkurat, 60
Konstantin, 134
Konstantiniyye, 27, 131, 132, 271, 314, 319, 335, 336, 397
Konstantinopolis, 122, 207
Konya, 159, 215, 222, 231, 269, 273, 281, 288, 318, 397
Kökböri, 306, 315, 347, 355, 356, 364
Köksu, 135
Kubbetü's-Sahra, 311
Kubilay, 67, 74, 124
Kuburlu, 142
Kuça, 24
Kudüs, 143, 190, 217, 225, 230, 233, 238, 244, 293, 299, 309, 310, 311, 312, 315, 316, 317, 318, 326, 335, 348, 350, 352, 357, 373, 377, 415
Kûfe, 36, 190, 192, 194, 195, 200, 242
Kuhistan, 236
Kulca, 324, 336
Kulzüm, 123, 313
Kum, 283, 345, 431
Kumas, 259
Kumur Adası, 16
Kundur, 213, 214
Kuned Gergerir, 25
Kureyş b. Bedıran, 210
Kutalmış, 213, 215, 222, 231, 407
Kutb-u Nureddin Yınal, 289
Kutbuddin Aybek, 277, 344
Kutbuddin Melikşah, 319
Kutbuddin Muhammed, 325, 326, 332, 335, 342, 348
Kutbuddin Şah, 52
Kutbuddin Şirazî, 53
Kutbuddin Yınal b. Hassan el-Menbici Salahaddin, 302
Kutbuddin Yınal el-Menbicî, 291
Kutluğ, 113, 115, 253, 322, 326
Kutlukent, 128
Kutluşah, 421, 422, 423
Kutuz, 118, 388, 389, 390, 394, 395
Kuvasa, 237
Kuvayk, 264
Küçlük-han, 340, 349, 374
Kündehrî, 317
Kür, 69, 112, 114, 115, 281
Kürbuga, 227, 230, 232, 237, 240
Kürt, 22, 248, 286, 362, 392, 394,415, 424
Kütahya, 147, 157, 159

L

Laçin, 149, 150, 316, 405, 412, 413, 417, 418
Lazkiye, 224, 262, 312, 352, 424
Lehavur, 275, 276, 338, 344
Leon, 231, 305, 335, 340, 398, 399, 400
Lidda, 315, 318
Limason, 400
Lülü, 71, 145, 189, 245, 246, 247, 313, 342, 345, 347, 348, 353, 369, 371, 377, 380, 384, 387, 395

M

Maarra, 193, 233, 243, 246, 263, 369, 370, 371
Macar, 120, 122
Magaribe, 185
Mağniyisa, 167
Mahmud b. Nasr, 216
Mahmud b. Selman b. Fehd el-Halebî, 148
Maksin, 306
Malatya, 215, 234, 260, 269, 288, 297, 316, 333, 357, 365, 424
Malazgirt, 208, 216
Mamule, 271
Mankışlak, 129
Mansur b. Muhammed, 212, 222
Mansur b. Nuh, 201
Mansura, 117, 348, 351, 375, 377, 378
Marcus, 311, 317
Mardin, 33, 225, 240, 241, 245, 246, 247, 249, 250, 251, 265, 269, 270, 272, 278, 302, 307, 326, 328, 333, 370, 415
Marginan, 88
Markab, 334, 405, 407, 408
Masyaf, 268, 303
Matlis, 269
Mâverâünnehr, 26, 42, 57, 66, 68, 74, 75, 85, 88, 89, 90, 92, 93, 94, 95, 97, 100, 101, 109, 126, 130, 177, 178, 217, 224, 230, 241, 268, 278, 330, 345
Mazenderan, 350, 362
Mecdel, 264
Mecdüddin İsmail es-Selamî, 89
Mehmet Bey, 148
Mehrican, 190
Mekke, 13, 46, 76, 152, 194, 195, 238, 298, 313
Mekran, 205, 362
Melik Adil, 97, 117, 174, 175, 298, 314, 315, 316, 317, 320, 324, 326, 327, 328
Melik Adil Ketbuga, 97
Melik Aziz, 324, 326, 327, 334, 369, 379
Melik Caber, 223
Melik er-Rahim, 209
Melik Eşref, 333, 335, 343, 346, 347, 351, 356, 357, 359, 361, 364, 366, 368, 379, 380, 382, 391, 392, 393, 394, 408, 409, 412, 413
Melik Kamil, 135, 174, 328, 345, 346, 347, 348, 351, 353, 357, 358, 359, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 374, 376, 379, 385, 387, 392
Melik Mahmud b. Muhammed, 283
Melik Mansur Muhammed, 334, 374, 394, 403
Melik Muazzam İsa, 346, 347, 348, 351, 356, 357, 358, 364
Melik Mugis, 385, 387, 390
Melik Muhammed, 281, 283
Melik Nasır Davud, 365, 366, 383, 386
Melik Nasır Muhammed, 7, 97, 413, 419
Melik Said, 395, 403, 404
Melık Zâhir Gazi, 389
Melik Ziyauddin, 331
Melike Hatun, 369, 383
Melikşah, 39, 173, 174, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 224, 225, 226, 228, 230, 233, 236, 237, 238, 239, 243, 247, 248, 249, 253, 257, 269, 271, 274, 277, 280, 281, 283, 284, 285, 286, 289, 304, 309, 318, 322, 325, 337, 339

Menbic, 223, 251, 254, 270, 289, 302, 346, 371
Mengli, 344
Mengü Temür, 76, 77, 399, 403, 406, 407, 412, 418, 419
Mengü-han, 67, 68, 69, 73, 75
Menşiyye, 380
Menteşe, 146, 169
Menuşehr, 20
Menyebağ, 320
Merâga, 66, 74, 125, 126, 238, 261, 265, 283, 301, 359, 361, 397
Merend, 234
Merv, 17, 176, 177, 214, 216, 266, 269, 281, 323, 333
Mervanoğulları, 222
Merverrud, 28, 176, 213
Meryem, 59, 318, 393, 394
Mescid-i Aksa, 233, 311
Mesih, 190, 312, 425
Mesud (Sultan), 90, 94, 123, 159, 172, 204, 205, 206, 208, 211, 220, 224, 228, 245, 248, 249, 252, 253, 256, 257, 258, 260, 261, 262, 263, 265, 269, 270, 273, 274, 275, 279, 281, 283, 285, 288, 289, 296, 297, 300, 301, 304, 305, 306, 307, 308, 317, 321, 325, 332, 334, 339, 342, 345, 347, 353, 357, 364, 400, 404, 407
Mesudî, 20, 23, 50, 116, 124, 131, 145, 180, 181, 183, 184, 186, 431
Mevdud, 206, 207, 208, 243, 244, 245, 272, 280, 284, 289, 293, 299, 300, 305, 306, 312, 321, 325, 341, 345
Meyafarikayn, 222, 250, 307, 332, 335
Meymun b. Necib el-Vâsıtî, 219
Mısır, pek çok yerde
Mikail, 205, 214, 245, 247, 257, 407
Mikayil, 205
Miran b. Zengi, 284
Moğollar, 31, 58, 63, 65, 89, 90, 118, 127, 132, 135, 286, 361, 390, 396
Mucirüddin Abak, 267, 271, 280
Mucirüddin Ebû Zikra, 387
Mudayyah, 227
Muganni, 240
Mugisüddin Tuğrul Şah, 338, 354
Muhacidüddin Burunkuş, 325
Muhammed el-Hocendî, 38, 46
Muhammed Pehlivan, 296, 316, 322, 324
Muhlis er-Rumî, 149
Muhyiddin b. Zeki, 391
Muinüddin Atsız, 262, 263, 266, 273
Muinüddin ibni Şeyh, 373
Muizz, 117, 198, 378
Muizzüddevle, 198, 199
Muizzüddin Kayserşah, 316, 317, 333
Mukaddes Gölü, 312
Muktedî, 220, 224, 227, 248
Muktefi, 193, 262, 263, 268, 285, 294
Multan, 42, 202, 338
Munaytıra, 288
Munke, 74
Muntasır, 98, 181, 182, 183
Muraduddin Hamza, 164
Murat Bey, 147
Mûsa b. Buga, 182, 183, 186
Mûsa et-Türkmanî, 237
Mustali, 230, 231
Mustansır, 48, 70, 175, 186, 210, 217, 218, 236, 357, 364, 366
Muş, 322, 338
Mûtasım, 18, 28, 68, 70, 72, 94, 178, 180, 181, 182, 183, 377, 379, 382, 383, 385, 386
Mûtazz Billah, 184
Mutemid, 189

Muti, 199
Muttaki, 196
Muvaffak, 98, 189, 190
Muzaffer Gazi, 372, 390, 392
Muzafferüddin Özbek, 322, 355
Mübarek-şah, 75
Müddesir, 193
Müeyyed İbrahim, 224
Müeyyidüddin, 70, 221, 235, 323, 385
Mühtedî, 185, 186, 187, 188
Müslim b. Kureyş, 221, 222, 224, 227, 230
Müslim b. Kuteybe, 102
Müstadi, 294
Müstain, 182, 183, 184
Müstazhir, 227, 228, 238, 248, 285
Müstencid Billah, 285
Müsterşid, 256, 257, 259, 260, 261
Mütevekkil, 181, 182, 183, 184, 380

N

Nablus, 318, 326, 344, 346, 390, 415
Nadan Menku, 407
Nahcivan, 357, 359
Nasır Davud, 366, 367, 368, 369, 373, 374, 380, 381, 383, 386
Nasır Yusuf, 380, 381, 382, 383, 388, 391
Nasıruddevle, 196, 218, 219
Nasıruddin Artuk Arslan, 370
Nasıruddin Muhammed el-Hüseynî el-Karimî, 53
Nasırüddin Çakır, 269
Nasırüddin Mahmud, 347
Nasihüddin el-Farisi, 372
Nasr b. Ahmed b. Mervan, 216
Nasr b. Ali, 224
Nasr b. Seyyar, 178
Natrun, 310, 316
Naymanlar, 340
Naytaş Denizi, 131
Nazır, 323
Necmeddin b. Şemmam, 111
Necmeddin er-Rumî, 394
Necmeddin Eyyub, 117, 257, 271, 284, 294, 295, 297, 298, 320, 338
Necmeddin Eyyub b. Kamil, 117
Necmeddin İlbay, 278
Nehrevân, 263
Nemadur Yahşi, 136
Nemec, 127
Nevaket, 25
Nevkende, 101
Nevruz, 19, 190, 219, 407, 414
Nihavend, 225
Nis, 280
Nizameddin b. Hâkim, 74, 78
Nizameddin Bakış, 307
Nizamülmülk, 174, 214, 218, 220, 221, 225, 226
Nogay, 412, 418
Nuba Kapısı, 211
Nubihar, 20
Nuh b. Esed, 94, 99
Nuh b. Mansur, 99, 200, 201
Nureddin Ali, 320, 384, 388
Nureddin Mahmud Zengi, 267, 270, 271, 272, 273, 280, 286, 287, 288, 289, 293, 297, 298, 299, 307, 311
Nureddin Muhammed, 289, 306, 307
Nureddin Şah, 319
Nureddin Şahinşah b. Eyyub, 272
Nusaybin, 209, 226, 230, 237, 241, 252, 306, 312, 325, 335, 342, 371, 377
Nusayrî, 424

O-Ö

Oğuzlar, 278, 279, 283, 430
Ong-han, 59, 60
Ordu, 31, 55, 63, 64, 65, 66, 135, 246, 312, 340, 398, 402
Orhan b. Osman, 147, 164, 165, 169, 362
Osman b. Affan, 19
Oş, 88, 108
Otrar, 88, 197
Oyrat, 60
Ozak, 138
Ögeday, 65, 66, 74
Ömer Hayyam, 219
Özbek b. Pehlivan, 345, 355, 356
Özbek-han, 113, 114, 115, 126, 423

P

Pazarbelü, 143
Pehlivan Muhammed, 285, 309
Pencikes, 104
Pervane, 135, 136, 142, 319, 372, 399, 402, 407
Porsukî, 245, 247, 249, 252, 301
Prens Arnold, 310

R

Rabia Hatun, 347
Rafizî, 70, 72, 385, 393, 424
Rahbe, 149, 224, 242, 243, 247, 252, 253, 380, 382, 405, 406, 423
Rakim, 297
Rakka, 193, 221, 224, 238, 270, 271, 302, 306, 325, 352, 370, 371, 372, 396
Ramle, 196, 198, 199, 220, 293, 310, 315, 316, 318, 406, 415
Raşid Billah, 262, 263, 265
Ravak, 269
Ravendan, 274
Râzî, 196, 331
Re'sül Ayn, 334
Registan, 100
Resten, 183
Reyyan el-Hadim, 199
Rıdvan, 229, 230, 231, 232, 241, 242, 243, 245, 246, 247
Ribat-ı Serhenk, 88
Roha, 223, 226, 228, 233, 243, 269, 300, 306, 315, 366, 369, 371, 372, 396
Rum, 27, 46, 70, 122, 131, 132, 133, 135, 136, 138, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 153, 154, 155, 158, 159, 164, 207, 208, 216, 222, 236, 242, 264, 265, 313, 316, 338, 364, 386, 399, 412, 426
Rumman, 136
Rus, 26, 33, 45, 89, 116, 120, 123, 124, 127, 128, 163, 351, 354, 431
Ruyzan Kutlu, 143
Ruzraver, 236
Rükneddin Devâdâr, 71, 385
Rükneddin Gûr Şah, 362

S

Sa'd b. Dekla, 355
Sabıkuddin Caber el-Kuşeyrî, 223
Sâbî, 172
Sâbiiler, 20, 30
Sadaka b. Dübeys, 265
Sadaka b. Mezyed, 230, 242
Sadeddin Kümüştekin, 299, 304
Sadreddin Muhammed, 97, 325
Safad Hanna, 318
Safar, 332, 345
Safed, 398

Saffarin, 103
Safîta, 289
Saganiyan, 104, 109, 214
Sahib Bahaaddin Ali b. Hınna, 384
Sahib Fahreddin Hace Ali, 141
Said, 12, 36, 41, 98, 151, 171, 174, 219, 288, 289, 370, 379, 380, 395, 403, 404, 426
Saklab, 26, 128
Saksin, 122
Salahaddin Eyyubi, 253, 257, 259, 272, 284, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 320-334, 352, 364, 367, 408, 412
Salih İsmail, 174, 299, 303, 304, 305, 368, 371, 373, 374, 376, 380
Salihiye, 376, 379, 383, 387, 395
Salim b. Malik, 223, 238, 289
Salim b. Melik el-Ukaylî, 247
Sâmânî, 85, 98, 99, 101, 102, 200, 202, 206
Samerra, 180, 183, 184, 186, 187, 188
Samgan, 207
Samsun, 164
San'a, 19, 103
Saray, 80, 112, 113, 114, 116, 122, 128, 129, 130, 187, 291, 399, 403, 407
Sarhad, 256
Saruhan, 146, 167, 168, 367
Sarus, 137
Sâve, 248, 344, 345
Savtekin, 229
Savu b. Erktemür, 75
Saymara, 206
Seb'în nehri, 227
Sebüktekin, 44, 85, 90, 106, 198, 199, 200, 201, 202, 204, 206, 208, 220, 224, 275, 276, 285
Selçuk, 112, 131, 132, 139, 155, 175, 205, 216, 234, 245, 247, 257, 302, 407
Selçuklu, 49, 65, 72, 85, 90, 99, 132, 135, 136, 140, 153, 159, 206, 213, 214, 215, 216, 231, 233, 253, 267, 269, 270, 274, 275, 281, 283, 284, 285, 286, 301, 316, 317, 319, 323, 335, 337, 340, 354, 355, 359, 362, 407, 431
Selemye, 193, 244
Selim Razi, 321
Selkandar, 300
Sellar, 402, 420, 421
Semendu, 138, 143
Sencer (Sultan), 222, 230, 231, 233, 234, 235, 238, 246, 248, 254, 258, 261, 266, 267, 268, 269, 275, 278, 279, 281, 282, 283, 286, 383, 394, 396, 405, 426
Sencerşah, 305, 341
Seniyye, 370
Serahs, 176, 333
Serasine, 326
Serenk Gölü, 16
Seresti, 205
Sevinç, 255, 256, 260
Seyfeddin Ağrak, 351
Seyfeddin Ali b. Ahmed el-Maştub el-Hakkarî, 291
Seyfeddin Baharzî, 68
Seyfeddin Gazi, 271, 272, 293, 298, 300, 302, 305, 341
Seyfeddin Tengiz, 424
Seyfeddin Tuğrul, 324, 374

Seyfüddevle b. Hamdan, 134, 196, 197, 207, 237, 242
Seyfülislam, 300, 318, 320, 325
Seyyide Nefise Türbesi, 287, 384
Sığnak, 122
Sıhyon, 312, 405
Sırp, 121
Sibir, 122, 123, 124, 130
Sibirhisar, 144
Sicilya, 269, 280, 357, 358
Sicistan, 16, 17, 99, 151, 202, 350
Sima et-Tavil, 189
Simsamuddevle, 200
Sinan, 300, 303
Sincar, 222, 244, 249, 252, 259, 293, 301, 306, 312, 321, 325, 335, 342, 348, 353, 369, 370, 387
Sind, 26, 29, 35, 57, 86, 87, 106, 172, 276, 330, 351
Sinop, 147, 162, 163, 164, 165
Sircal, 248
Sirmin, 249, 371
Sis, 134, 149, 150, 398, 399, 400, 401, 403, 415, 418
Sitmekuh, 236
Sivas, 142, 234, 297, 318, 343, 359, 404
Soğd, 26, 87, 92, 93, 100, 102, 104, 105, 109, 177
Sökmen, 225, 230, 233, 234, 237, 238, 239, 240, 241, 244, 253, 289, 306, 307, 322, 327, 333, 353
Sudak, 122, 163, 351
Sukran Gölü, 16
Sultan Hak, 391
Sultan Şah, 246, 247
Sultanşah, 296, 319, 322, 323
Sultanşah Mahmud, 296
Sumenat, 204
Sumeysat, 332
Sunkur el-Aşkar, 135, 142, 399, 403, 404, 405
Suntay, 69
Sûr, 251, 255, 311, 312, 315, 317, 326, 352, 411
Suriye, bir çok yerde
Suruç, 224, 238
Sülemiş, 148, 149, 150, 404, 408
Süleyman, 23, 24, 142, 147, 154, 162, 164, 193, 212, 222, 249, 250, 253, 280, 284, 285, 319, 333, 335, 336, 353, 372, 407
Süleyman Paşa, 147, 154, 164
Süveyda, 365

Ş

Şah Erman Sökmen, 244
Şah-ı Dür, 243
Şahin Bey, 147
Şakhab, 252
Şakif, 260, 306
Şakra Vadisi, 264
Şamut, 388
Şarkıye, 287
Şaş, 26, 87, 88, 92, 107, 108, 109, 123
Şaver, 287, 288, 290, 291
Şeceretüddür, 117, 376, 377, 378, 379, 383, 384
Şeherkend, 88
Şehrizor, 207, 267, 280, 308, 315, 390
Şemisaniye, 243
Şemseddin Fârıkanî, 403
Şemseddin Muhammed, 8, 121, 299, 430
Şemseddin Topaç, 423
Şemsü'l Mülûk İsmail, 258, 259, 260, 261, 264
Şemsüddevle Muhammed, 258

Şerefüddevle, 204, 221, 222, 223, 230
Şerefüddin Girdbaz, 284
Şerif Hasan, 40
Şeyh Alemüddin Kayser, 373
Şeyh Şemseddin Abdulhamid el-Hüsrüşahî, 387
Şeyzer, 224, 259, 264, 268, 282, 287, 298, 317, 371, 415
Şihabeddin el-Harimi, 303
Şihabeddin Gurî, 320, 322, 325
Şihabeddin Mahmud el-Harımî, 291
Şihabeddin Malik, 289
Şihabeddin Muhammed, 276, 432
Şikul, 88
Şiraz, 24, 355, 397
Şirkûh, 284, 287, 288, 289, 290, 291, 308, 365, 366, 368, 369, 370, 373, 391
Şirvan, 123, 207, 281
Şubek, 294, 379, 386
Şumeys, 379
Şuş, 343, 347
Şücauddin Kutluğ, 327

T

Tabas, 236
Taberiye, 244, 260, 306, 309, 310, 311, 313, 318, 352
Taceddin Hasan b. Celal es-Semerkandî, 80
Taceddin Tura, 254, 255
Taculmüluk, 381
Tacülmülk, 226, 256
Tahir b. Sa'd el-Mordganî, 254
Tahiriye, 130
Takıyüddin Ömer, 259, 293, 294
Talas, 81, 88
Tâlekan, 236
Tambur, 236
Tanza, 269
Tarmaşirin, 75, 89, 91, 92
Tarsus, 145, 170, 184, 189
Tatar, 53, 61, 107, 119, 130, 135, 137, 148, 150, 151, 340, 350, 361, 363, 375, 389, 393, 399, 402, 403, 406, 408, 414, 420, 421, 422, 431
Tayrıbuga, 74
Tebriz, 66, 74, 95, 125, 208, 212, 238, 301, 302, 355, 361, 396, 397, 422
Tedavun, 136
Tedmür, 24, 262, 380, 382, 423
Teku, 136
Tekudar, 406, 407
Tel Başer, 274
Tel el-Acûl, 326
Tel es-Sultan, 371
Tel Halid, 274
Tel Mûsa, 237
Telebuga, 412
Temirci, 349
Temirek, 244
Templier, 310
Terken Hatun, 225, 226, 228
Teruce, 412
Tezi Tayzi, 74
Tibnin, 326
Tiflis, 249, 286
Tihame Gölü, 16
Tikrit, 183, 253, 257, 270, 343
Tim vadisi, 254, 260
Timuçin, 60
Timurtaş, 146, 154, 155, 159, 162, 247, 250, 251, 265, 272, 278, 307, 326
Tirmiz, 86, 88
Tirmiz, Hocend, 86
Tirşah, 362
Togan-han, 200, 202, 203

Tokat, 136, 369
Toktaka, 412
Toktao, 126
Toruntay, 263, 408, 409, 427
Trablusgarb, 269
Tuğanşah, 296
Tuğc b. Cuff, 191
Tuğrul b. Muhammed, 258, 285, 286
Tuğrul Bey, 38, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 215, 226
Tuğrul Şah, 343, 354
Tuğrulbek b. Karut Bek, 293
Tuğtekin, 229, 232, 235, 239, 240, 243-247, 250, 251, 252, 254, 256, 258, 266, 267, 271, 300, 301, 325
Tuli, 57, 65, 66, 67, 74, 77
Tuna, 123
Turan, 26, 57, 78, 85, 118, 128, 130, 381, 388, 389
Turgutlu, 168
Turla, 123
Tus, 21, 201, 226, 279, 333
Türkistan, 26, 33, 67, 74, 81, 88, 95, 106, 107, 120, 124, 203, 205, 339, 350
Türkmen, 129, 156, 213, 225, 239, 274
Tüzün, 75, 196, 198

U-Ü

Umur Bey, 147
Ural, 23, 130
Urban, 306
Uzun Sunkur, 325
Ümmü Süleyman, 212
Ümmü Veled, 262
Ürdün, 381, 393
Üzlek Şah, 362

V-W

Vadi'l-Hazindar, 419
Vahak, 128
Vahşudan, 208
Varagsar, 104
Vâsıt, 134, 196, 199, 208, 211, 235, 236, 250, 252
Velid b. Abdulmelik, 177
Verd-i Cûrî, 24
Verdü l Muna, 376
Vogullar, 124
William, 250

Y

Yafa, 189, 315, 316, 318, 397, 399
Yafa Kalesi, 189
Yagısiyan, 226, 229, 231
Yağıbasan, 288
Yağmur, 381
Yahşi, 166, 167
Yahudi, 23, 129, 218, 390, 401, 425, 428
Yakutî, 240, 241
Yalvaç, 162
Yarkend, 88, 122
Yaruk b. Arslan et-Türkmanî, 292
Yarıkî Türkmenleri, 292
Yaruktaş, 247
Yayık, 123
Yeluncin Beki, 65
Yemen, 20, 30, 50, 103, 173, 297, 298, 313, 318, 320, 325, 330, 347, 353, 379
Yeminüddevle, 106, 202, 203, 204
Yengi, 81, 88
Yengikend, 88
Yezdigerd, 176, 177
Yugra, 126, 127
Yunus, 162, 169, 170, 370, 416

Yusuf, 137, 148, 195, 217, 261, 288, 290, 291, 315, 320, 341, 353, 369, 379, 380, 381, 382, 383, 385, 387, 388, 389, 390, 391, 392, 393, 396
Yusuf b. Ebi's-Sac, 195
Yusuf el-Harezmî, 217

Z

Zab, 308
Zâhirüddin İbrahim, 234, 244
Zekeriya, 43, 170
Zekruye, 194
Zeliha, 224
Zencan, 238
Zengi b. Çökermiş, 242
Zengi Candar, 274
Zeraduşt, 21
Zerdna, 248
Zereh Gölü, 16
Zeyneddin Ali Küçük, 280, 284, 289, 315
Zeyneddin b. Hindi, 334
Zeyneddin Ömer b. Musafir, 115, 117
Zeyrek, 136
Zeytun, 82
Zik Adası, 163
Ziyauddin Kaymurî, 380
Zoran, 347
Zübeyde Hatun, 233
Zülkarneyn, 103, 269, 362
Zümrüd Hatun, 264
Zünnun, 288, 297

"Mâverâünnehr sakinlerinin âlicenaplığına gelince, bütün ülke bir aile gibidir. Eğer biri bir diğerinin evine giderse, kendisini kendi evindeymiş gibi hisseder. Eğer evlerine bir misafir gelirse, hiçbir yüksünme duymadan onun ihtiyaçlarını karşılamak için ellerinden geleni yaparlar. Bunu yaparken ağırladıkları kişinin kim olduğuna bakmaz, bunun için herhangi bir karşılık beklemez, sadece asalet ve zenginliklerini göstermek isterler. Herkes elinden geldiğince ve gücü nispetinde misafirini ağırlamaya çalışır. Bütün gün kapısını çalacak birine karşı hazırlıkla meşgul olur; ikramda bulunacağı birinin kapısını çalmasının özlemi içindedir. Mahallelerine bir yolcu geldiğinde onu kapıp misafir etmek için birbirleriyle yarışırlar.

"Başka insanlar mal toplamak, para biriktirmek için birbirleriyle yarışırken, onlar ellerindeki avuçlarındaki başkalarına ikramda bulunmak için yarışırlar.

"Servet ve para sahibi olanlar, genellikle paralarını kendi zevkleri ve Allah'ın hoşnut olmayacağı şeyler uğruna ve birbirleriyle yarışmak için harcarlar. Mâverâünnehirli zenginler ise genellikle paralarını okullar, hanlar ve yollar yaptırmak için harcarlar.

"Duyduğuma göre Mâverâünnehr'de on binden fazla han vardır ve bunların çoğunda misafirlere yemek verilir, bineklerinin yem ihtiyacı karşılanır.

"Semerkand'da ve banliyölerinde soğuk sebili olmayan ne bir han gördüm, ne mahalle, ne de yol. Kültürlü kişilerden işittiğime göre Semerkand ve civarında ücretsiz soğuk su ikram edilen iki binden fazla yer vardır. Her vakıfta duvar içine yapılmış, üzeri bakır ve seramikle kaplı sebiller bulunmaktadır."

"Bu ülke halkı genellikle ilme ve adalete düşkündür. Çok azı hariç, herkes helal lokma yemeyi sever. Haram lokma peşinde koşanlar gerçekten çok azdır." (Kitaptan)

ISBN 978-605-4944
9 786054 9440